

НАУКОВІ ПРАЦІ

**НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛОТЕКИ УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Видання індексується Index Copernicus, Directory of Open Access Journals (DOAJ), Scientific Indexing Services (SIS), Academic Resource Index (ResearchBib), WorldCat, CrossRef, Google Scholar, Open Access Infrastructure for Research in Europe (OpenAIRE), BASE, EBSCO, Наукова періодика України, Україніка наукова.

Збірник включено до Переліку наукових фахових видань України у галузях історичні науки (наказ МОН України № 1188 від 24 вересня 2020 р.) та соціальні комунікації (наказ МОН України № 1188 від 24 вересня 2020 р.) (категорія «Б»).

Наукові праці НБУВ мають DOI 10.15407/np

Редакційна колегія:

- В. Горовий*, доктор історичних наук (*головний редактор*);
Ю. Половинчак, доктор наук із соціальних комунікацій
(*заступник головного редактора*);
Л. Чуприна, кандидат наук із соціальних комунікацій (*відповідальний секретар*);
О. Онищенко, академік НАН України, доктор філософських наук;
В. Попик, доктор історичних наук, член-кореспондент НАН України;
В. Бабік, доктор гуманітарних наук (Польща);
Л. Буряк, доктор історичних наук;
О. Василенко, кандидат історичних наук;
Т. Добко, доктор наук із соціальних комунікацій;
В. Добровольська, доктор наук із соціальних комунікацій;
Т. Дубас, кандидат наук із соціальних комунікацій;
О. Заваліна, доктор філософії (США);
М. Закіров, доктор політичних наук;
О. Збанацька, доктор наук із соціальних комунікацій;
Н. Іванова, кандидат історичних наук;
Н. Кунанець, доктор наук із соціальних комунікацій;
Н. Кушнарєнко, доктор педагогічних наук;
Л. Литвинова, кандидат наук із соціальних комунікацій;
К. Лобузін, доктор наук із соціальних комунікацій;
Е. Мацевічюте, доктор філософії (Швеція);
І. Мишчак, доктор історичних наук;
А. Ржеуський, кандидат наук із соціальних комунікацій;
В. Струнгар, кандидат наук із соціальних комунікацій;
О. Тур, доктор наук із соціальних комунікацій;
В. Удовик, кандидат історичних наук;
Л. Шаріпова, доктор філософії (Велика Британія);
Л. Яременко, кандидат історичних наук

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО
АСОЦІАЦІЯ БІБЛІОТЕК УКРАЇНИ

НАУКОВІ ПРАЦІ

НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Відповідальний редактор
С. Закірова

Збірник засновано в 1998 р.

Випуск 64

Київ 2022

Затверджено до друку вченою радою
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(протокол № 4 від 08.07.2022)

УДК 02(477)(06)

Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / В. Горювий (голов. ред.), Ю. Половинчак, Л. Чуприна [та ін.] ; відп. ред. С. Закірова ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. – Київ, 2022. – Вип. 64. – 536 с.

У збірнику наукових праць представлено матеріали, у яких висвітлюються актуальні питання діяльності соціокультурних установ в умовах воєнного стану. Розглянуто правові аспекти збереження культурної спадщини в умовах війни; з'ясовано особливості функціонування бібліотек у кризові періоди для подолання стресових ситуацій. У наукових статтях випуску репрезентовано історичні дослідження архівних та бібліотечних зібрань; проаналізовано творчий доробок видатних діячів науки і культури; визначено особливості методології дослідження документальних комплексів; розкрито методику використання сучасних технологій геоінформаційних систем для представлення на інтерактивній карті даних усноісторичних джерел про Голодомор.

Матеріали збірника висвітлюють сучасні тенденції розвитку наукової функції бібліотек; роль бібліотечних установ у дослідженнях і протидії інфодемії COVID-19; діяльність бібліотек як комунікативних центрів соціально-правового інформування, їх роль у напрямі формування екологічної культури та гендерної рівності в Україні. Досліджено структурні особливості інформаційно-документальної складової системи стратегічних комунікацій; проаналізовано особливості співвідношення комунікаційної системи документаційного забезпечення правничої сфери та державної уніфікованої системи документації; з'ясовано специфіку форм збереження та доступу до документальних ресурсів інституту президентства в Республіці Казахстан; розглянуто сутнісні характеристики та проблеми інформаційної безпеки в політичній комунікації.

Видання орієнтовано на широке коло працівників бібліотечно-інформаційної сфери, науковців і практиків у сфері соціальних комунікацій та інформаційних технологій.

ЗМІСТ

Розділ I. ДІЯЛЬНІСТЬ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ УСТАНОВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	9
Горовий В. Особливості використання електронних ресурсів національних бібліотек в умовах воєнного протистояння	11
Іванова Н., Пестрецова О. Правові аспекти збереження культурної спадщини в умовах війни.....	28
Аулін О. Специфіка бібліотечно-інформаційної діяльності під час воєнного конфлікту	43
Потіха А. Діяльність бібліотек України в умовах російської воєнної агресії.....	55
Горова С. Маніпулятивні технології в умовах сьогодення та проблеми їх нейтралізації.....	74
Хилько М., Хилько О. Індикатори цілісності соціокультурного простору України	83
Федорчук А. Ставлення поляків до російського вторгнення в Україну: контент-аналіз польського видання «Rzeczpospolita».....	96
Аксьонова Н. Бібліотерапія як напрям діяльності бібліотек в умовах російсько-української війни.....	107
Желай О. Діяльність аналітичних та дослідницьких структур провідних бібліотек світу в кризові періоди: CIA3, CPR, RLRB та інші..	120
Розділ II. ПЕРСОНАЛІЇ ТА АРХІВНІ І БІБЛІОТЕЧНІ ЗБРАННЯ В ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ	141
Кашеварова Н. Документальні комплекси діяльності служб Альфреда Розенберга (1934–1945): використання загальнонаукових принципів і методів досліджень	143
Боряк Т. Усна історія Голодомору на інтерактивній карті: геоінформаційні системи на службі історичної науки	159
Беззуб Ю., Клименко Н. Переплетення доль: сторінки взаємин Лесі Українки, Надії Кибальчич і Бориса Грінченка (за листами Лесі Українки)	174
Любовець Н. Перша світова війна 1914–1918 рр. у мемуарній репрезентації	196
Максимчук О. “Exampla” з риторики Міхала Радау у творчості Антонія Радивиловського.....	212

Вакульчук О. Роль газети «Генератор» у пропаганді радянської індустріалізації (1927–1932 рр.)	227
Заць О. Бібліотека митрополита Варлаама Ясинського: характеристика складу та змісту	239

Розділ III. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ НАУКОВОЇ ФУНКЦІЇ БІБЛІОТЕК.....255

Клименко О., Сокур О. Наукова конференція – продуктивний інструмент наукової комунікації.....	257
Іванова М., Білінець Н. Ратифікація Марракешського договору та нові можливості бібліотек у забезпеченні конституційних прав осіб з вадами зору	275
Кулицький С. Дослідження пандемії COVID-19 як соціальної поліструктурної комунікації.....	289
Натаров О. Популяризація науки як важливий чинник протидії інфодемії COVID-19: роль наукових бібліотек.....	307
Симоненко Т. Галузевий розподіл української науки і проєкція на міжнародну арену.....	327
Беззуб І. Сучасна бібліотека як осередок формування екологічної культури в Україні	342
Чернявська Л. Бібліотечні установи як ефективний учасник інтеграції гендерного підходу в життя громад	363
Спіріна С. Сучасні форми залучення користувачів до представлення та просування цифрових бібліотечних колекцій.....	381

Розділ IV. ІНФОРМАЦІЙНО-ДОКУМЕНТАЛЬНА СКЛАДОВА СИСТЕМИ СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ

Дем'яненко М. Політична комунікація: сутнісні характеристики і проблеми інформаційної безпеки.....	395
Гребенюк А. Комунікаційна система документаційного забезпечення правничої сфери і державна уніфікована система документації: особливості співвідношення.....	409
Санакуєв М. Проблема цінності інформації і місце експертних знань у системі стратегічних комунікацій Одеського регіону.....	419
Симоненко О. Упровадження досвіду здійснення стратегічних комунікацій у політиці для бібліотечної сфери.....	438

Шлапак Ю. Бібліотеки як комунікативні центри: соціально-правове інформування	452
Пальчук В. Особливості протидії негативним інформаційним впливам	469
Удовик В. Документальні ресурси інституту президентства в Республіці Казахстан: форми збереження і забезпечення доступу ...	484

ДО ЮВІЛЕЮ ВИДАТНОГО НАУКОВЦЯ

Майстренко А. Архівна спадщина Георгія Гдалевича Гнесіна (до 90-річчя вченого)	503
--	-----

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ, ІНФОРМАЦІЯ

Ажогіна Н. Історико-культурний аспект відносин України і Балтії: мовно-літературні комунікації у світлі Балтистики.....	514
До уваги авторів	533

Розділ I

**ДІЯЛЬНІСТЬ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ УСТАНОВ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

Валерій Горвий,

доктор історичних наук, професор, заступник гендиректора,
заслужений діяч науки і техніки України,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: valnihor@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2644-5249>

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ РЕСУРСІВ НАЦІОНАЛЬНИХ БІБЛІОТЕК В УМОВАХ ВОЄННОГО ПРОТИСТОЯННЯ

У статті розглядається проблема ефективного, збалансованого використання фондів бібліотек для підготовки тематичних інформаційних, інформаційно-аналітичних продуктів, орієнтованих на замовлення користувачів та їх корпоративних груп для використання в практичній діяльності, дослідницьких проєктах, навчальній і навчально-практичній роботі. Нові інформаційні продукти покликані використовувати зміст національних інформаційних ресурсів у замовленнях для їх застосування в практиці суспільної діяльності. Особливо це важливо в період інформаційної та «гарячої» фази війни, як це відбувається сьогодні під час російсько-української так званої воєнної спецоперації. У бібліотечних продуктах цього періоду особливо важливо використовувати інформаційні ресурси, що відображають корінні етноментальні світоглядні позиції українського народу. Також важливо в окресленій тематиці послуговуватися найбільш значущими здобутками різних поколінь наших громадян, а також чималими науково-інформаційними доробками останніх десятиріч. Усі ці матеріали, а також доцільні запозичення зарубіжної інформаційної продукції, корисні для національного розвитку інноваційні інформаційні ресурси, повинні стати дороговказом для виробництва нових інформаційних, науково-інформаційних продуктів, потрібних українському суспільству в сучасних умовах.

Збалансоване, вдумливе використання всього обсягу фондів українських бібліотек разом із вдосконаленням сучасної інфотворчості сприятиме ефективному збереженню ментальної стійкості, функціонуванню суспільних інститутів, продуктивній інформаційній діяльності громадян у нелегких умовах нинішніх випробувань, що постали перед українським народом.

Ключові слова: бібліотечні інформаційні фонди, національний інформаційний простір, ментальна інформація, національне інфотворення, інформатизація,

орієнтири інфотворення, ментальна стійкість, активізація інформаційної, інформаційно-аналітичної діяльності суспільства як форми протистояння воєнній агресії.

Постановка проблеми. Зростаюче значення інформаційних ресурсів як важливої складової суспільної пам'яті в розвитку інформаційного суспільства набуває досить важливої ваги в умовах гострих міждержавних протистоянь та війн. У цей час особливу роль відіграє вплив на громадську думку ментальних особливостей народу, який зазнає нелегких випробувань у складі багатонаціональних держав або через зовнішню агресію. При цьому саме ментальна складова інформаційної основи життєдіяльності націй є найбільш вразливою і невідновлюваною для ворожих інформаційних впливів. Тому боротьба за збереження українських ментальних цінностей і їх ефективне використання – важлива складова міжнародного протиборства. Зменшення ментальної цінності нації знижує її стійкість в боротьбі і врешті-решт може призвести до втрати нею своїх позицій у політичному і суспільному процесах. Питання ментальності, розвитку національної своєрідності в умовах глобалізаційних перетворень та інформатизації стає особливо збоденним. При цьому зростає увага до суспільних інформаційних ресурсів у бібліотечних установах, оскільки бібліотеки з впровадженням електронних інформаційних технологій знову повертаються в середовище активних інформаційних обмінів, у світ знання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нинішня російсько-українська війна загострила суперечності, пов'язані з особливостями сучасної глобалізації, заснованої на електронних інформаційних технологіях, та глобальної трансформації. Цій темі присвятив свої наукові розвідки О. Білорус [1, с. 25–26, 78, 103, 294, 296–300; 2], проблеми нового інформаційного суспільства досліджував Л. Мельник [3, с. 75], процес тотальної інформатизації (як, наприклад, питання глобальної трансформації) простежував у своїх роботах Т. Бернерс-Лі [4, с. 159], проблему національного розвитку в регіонах як процес еволюції найбільш стійких соціальних складових суспільства в сучасних умовах розробляв В. Горовий [5, с. 402].

Важливе місце в розкритті теми статті мали роботи про соціокультурні форми відображення ментальності в сучасних духовних і політичних процесах в Україні; про психокультуру української ментальності (А. Фурман); про актуалізацію проблеми ментальності в наш час відповідно до демократичного руху як визвольної боротьби народів, держав за своє право на суверенність [6, с. 230] та ін.

На нинішньому етапі сучасного суспільства з розвитком електронних інформаційних технологій набуває особливої затребуваності наукове осмислення процесів функціонування та еволюції інформаційної основи суспільного розвитку. Зі зростанням електронних інформаційних технологій, глобальною інформатизацією, активізацією відповідних інформаційних обмінів ці питання виходять на перший план. Специфіку цього винятково складного періоду в цивілізаційному вимірі розглядали Д. Белл, І. Валлерстайн, Е. Тоффлер та ін. При написанні цієї статті мала значення висловлена цими дослідниками думка про багатоваріантність шляхів розвитку цивілізації, виходячи з інформаційних можливостей людства, його глобальної інформатизації. Такої ж думки дотримувались і дослідники пізнішого періоду у XXI ст., як наприклад, Ю. Харарі.

Теоретично не заперечуючи можливої багатоваріантності, для орієнтирів суспільного розвитку мусимо мати гарантовано безпомилковий варіант інформаційної основи розвитку, який і визначається в цій статті.

Важливою для розуміння перспектив суспільного розвитку є теза М. Моїсеєва в монографії про ноосферні перспективи людства про «нові й нові принципи відбору», здійснювані природою. Корисна для розуміння стимулів еволюції людства думка, однак, не звучить із достатньою переконаністю, оскільки є дещо персоніфікованою і не відображає природних механізмів трансформації навколишнього середовища.

Важливими в розкритті теми статті стали роботи про соціокультурні форми відображення ментальності в сучасних духовних і політичних процесах в Україні (І. Бондарчук); про психокультуру української ментальності (А. Фурман); про сутність української та західноєвропейської економічної ментальності (О. Бондаренко) [7, с. 111]; про розвиток української національної ментальності в умовах розбудови громадянського суспільства (А. Білоус) та ін. У цих працях виокремлено важливі характерні риси сучасних ментальних процесів, що сприяють формулюванню орієнтирів для використання ментальних механізмів у роботі сучасних комп'ютеризованих бібліотек із користувачами, у тому числі з дистанційними.

Виклад матеріалу. Період воєнного протистояння між державами на постіндустріальному етапі їх розвитку характеризується поглибленою увагою до інформації, що відображає духовні традиції, на яких базується життя держави і її громадян, патріотизм і правові основи суспільної організації, суспільна етика, найважливіші форми практичної діяльності, що забезпечують економіку суспільства – основні суверенні інформаційні ресурси, що становлять інформаційну базу існування нації і держави.

У сучасному світі переважна частина таких ресурсів зберігається в інформаційних структурах, що становлять бібліотечну систему суспільства. У зв'язку з цим активізація бібліотечних установ у період як інформаційної, так і війни «гарячої» набуває зростаючого значення і має бути затребувана всіма видами суспільних сил протистояння і забезпечувана працівниками бібліотек на основі ефективного використання наявних фондів інформації.

У сучасних інформаційних центрах необхідні для оперативного використання інформаційні фонди акумулюються у вигляді оперативних тематичних баз інформаційного ресурсу розвитку. Цей інформаційний ресурс стає інформаційною основою дослідження оперативної ситуації, насамперед пов'язаної з російсько-українською війною, здійсненням необхідних конкретних дій у протистоянні інформаційній агресії. Нові інформаційні продукти мають поєднувати набуті раніше знання з досліджуваної проблематики з інфотворенням, що відображає сучасну ситуацію й перспективи її розвитку, а отже, збагачувати реагування на актуальні проблеми інноваційними рішеннями. Нові інформаційно-аналітичні продукти, орієнтовані на практичне використання, мають логічно поєднувати вже вивчений з обраної тематики матеріал з новим інфотворенням, що має окреслювати, обґрунтовувати результати дослідження, розвивати національну традицію в практичній діяльності.

Насамперед структура нових інформаційних продуктів, орієнтована на протистояння негативним інформаційним впливам, повинна враховувати ментальні чинники ставлення нашого народу до складних подій сучасності, сприяти виробленню стійкої патріотичної позиції в боротьбі із зовнішньою агресією. Ментальний фактор, при умові його ефективного використання, сприяє підвищенню стійкості заходів, спрямованих на опір агресору. При цьому у виробленні необхідної українському народу громадянської позиції наразі включаються психо-емоційні фактори, зміцнюється свідомість і дисципліна, що, зокрема, позначається на показниках боротьби з ворогом.

З огляду на історичні традиції саме ментальні фактори є найбільш стійкими елементами національної індивідуальності. Стосовно джерел ментальності А. Фурман зауважує, що етнос – «генетично первинний і структурно основний таксон (одиниця) соціокультурного життя людей» [8, с. 12]. Це справедливе зауваження науковця стверджує давність процесу формування ментальних якостей людини, відтермінування його до періоду родо-племінних відносин, на основі яких викристалізовувалися ментальні якості соціальної особи і перших сформованих соціальних структур.

Збереження ментальних якостей людей до наших часів свідчить:

по-перше, про їх високу життєздатність і суттєве значення в утвердженні права на самобутність, корисну як для них, так і для загальносуспільного розвитку;

по-друге, про проникнення цих якостей у глибинні шари самосвідомості ще з часів існування представників давніх етносів, формування їх колективної пам'яті.

На зорі становлення націй відбувався процес об'єднання спільних ментальних характеристик близьких за світосприйнянням етносів, формування спільних духовноціннісних орієнтирів, їх об'єднаної духовної культури. У національному вимірі етнічну свідомість О. Бондаренко визначив як «... внутрішню організацію нації, цілісність нації, усвідомлення народом своєї історико-генетичної єдності, того, що визначає його як особистість і формується перш за все у висловленнях “я – француз”, “я – українець”. Провідні елементи організації нації як цілісності з'явилися у сиву давнину. Вихідними тут є форми свідомості та менталітету (ментальності), що вироблені тисячолітнім досвідом і є реальнішими та стійкішими, ніж будь-яка форма матеріального існування й активності нації» [7, с. 111].

Розв'язання проблеми нейтралізації негативних впливів на ментальний імунітет пов'язане з вивченням каналів впливу на процес його функціонування, розвитку або ж нейтралізації. Найбільш загальний підхід при вирішенні цього питання пов'язаний із розглядом специфіки прояву двох основних потоків впливу на формування ментальних характеристик індивіда та суспільства: опосередкованого впливу на трансформацію емоційної сфери індивіда соціальної інформації та безпосереднього впливу на емоційну сферу людини, що прямо пов'язана з ментальними мотиваціями, за визначенням В. Когана, з «генотипом, одержаним від минулих поколінь» [9, с. 32].

Цінність сучасних бібліотечних фондів полягає в тому, що в них зібрано велику кількість стереотипів ментального багатства нації, яке визначає її стійкість у період серйозних випробувань, аж до забезпечення ментальної стійкості особи, конкретного українця. Ментальна стійкість протягом певного історичного періоду визначається рівнем розвитку ментального імунітету. Цей імунітет визначається як ресурс протистояння зовнішнім негативним впливам на ментальність і процес її розвитку в умовах впливу навколишньої дійсності. Негативні впливи проявляються в дії неконтрольовано привнесеного із-за меж національного інформаційного простору [10, с. 264] інформаційного ресурсу,

створеного в іншій культурній традиції та неадаптованого до інтересів конкретної нації, при реалізації економічних, політичних та інших цілей провідних країн-глобалізаторів у тій чи іншій країні, об'єкти глобальних впливів.

Багатогранна структура ментального імунітету протягом усього історичного періоду, а на інформаційному етапі розвитку людства особливо, одержує імпульс розвитку як на загальнонаціональному рівні, на рівні загальноетнічного значення, так і при зміщенні акцентів розвитку міжнародної проблематики на певних напрямках, із посиленням відповідних процесів у політичній і культурній площинах тощо.

При цьому на передній план виступає необхідність вдосконалення організації суспільного устрою. «Проблема ментальності актуалізується в наш час у відповідності до демократичного руху як визвольна боротьба народів, держав за своє право на суверенітет. Ментальність постає свідченням їх унікальності, доказом природного права людини, народу на самовизначення, тобто на самобутній розвиток. Ментальність легалізується за самобутністю в процесі самоусвідомлення, самовизначення особи, народів, суспільств... Відмінність демократизації суспільного життя держав, своєрідність процесу їх розвитку, тобто різноманітність форм історичного поступу демократії, є спільне для історичної ходи людства, ствердження розвитку за принципом плюралізму у його відповідності об'єктивному закону розвитку світу...» [6, с. 230].

З поступовим зменшенням на постіндустріальному етапі розвитку суспільства домінуючих ідеологічних впливів, характерних для держави індустріального періоду, із забезпеченням глобальною інформатизацією комунікативних можливостей для всіх членів суспільства, саме оживлення ментальних властивостей, їх стійкості в міжнародних процесах і стає основним чинником самоідентифікації як для організованих діаспорних утворень, так і для так званої розсіяної діаспори. Представник кожної нації в умовах сучасної інформатизації має змогу зміцнювати свої зв'язки з інтересами свого народу, його розвитком за допомогою електронного інформаційного зв'язку. Через це саме такий зв'язок українців зі своїми національними структурами, з численною українською національною спільнотою поза межами українських земель сприяє формуванню солідарної думки світової громадськості про агресора, допомагає організації солідарності і матеріальної допомоги жертвам агресії в російсько-українській війні.

Варто наголосити, що саме ментальна складова інформаційної основи життєдіяльності націй є найбільш вразливою і невідновлюваною для

ворожих інформаційних впливів. Тому боротьба за збереження українських ментальних цінностей і їх ефективне використання – важлива складова міжнародного протиборства. Зменшення ментальної цінності нації знижує її стійкість у боротьбі і врешті-решт може призвести до втрати нею своїх позицій у політичному і суспільному процесах.

Загострення суспільної уваги до питання ментальності набуває актуальності саме в наш час, коли за допомогою сучасних інформаційних процесів, глобалізаційних трансформацій на політичній арені світу активізуються життєздатні нації. Сьогодні ми спостерігаємо таке пожвавлення в багатонаціональних країнах і бачимо ознаки організаційного зміцнення й політичної стабільності в мононаціональних державах, об'єднаних глибокою релігійною традицією, як, приміром, Польша, країни Балтії, деякі західноєвропейські країни, інші державні утворення на політичній карті світу.

В умовах російсько-українського воєнного конфлікту активізація національно-ментальних чинників стає важливим фактором інформаційного протистояння агресії та свідчить про стійкість і зростаючу ефективність цього психологічного механізму. Масовий патріотизм українського народу з початку так званої російсько-української військової операції, а фактично агресії РФ проти України, переконливо підтверджує цю думку.

З позиції сучасних інформаційних процесів ментальність можна розглядати як формування і використання усталених стереотипів світосприймання й поведінки в соціальній сфері на базі традиційного засвоєння змісту використовуваної людьми інформації про світ і суспільство. Ці стереотипи, як усталені, закріплені досвідом багатьох поколінь конкретного етносу. Еталони оцінок навколишньої дійсності та поведінки відрізняють культуру однієї спільноти від культури іншої, один етнос від другого і виробляють традиційні, успішні саме в умовах розвитку певного психотипу ефективні рішення суспільно значущих проблем. При цьому в новому інфотворенні ментальні складові відіграють роль орієнтирів самобутнього, нетрадиційного світосприймання.

У процесі підготовки інформаційних продуктів для замовників треба враховувати, що поряд із стародруками, які відображають коріння ментальності, слід використовувати ресурси, що показують закономірності розвитку теми, інформацію, що акумулює набутий у відображенні цієї проблеми досвід, аж до сьогодення включно. Проявлені при цьому закономірності стануть чітким дороговказом для процесу нового інфотворення та групування новоствореної інформації в концепцію здійснюваного дослідження. Особлива увага при оперуванні використовуваними ресурсами має

приділятися суверенним інформаційним ресурсам. Їх значення в змістовній організації текстів із розвитком електронної інформації зростає.

Значення поняття інформаційного суверенітету актуалізувалося з розвитком інтернет-технологій, глобальних ЗМІ та електронної пошти. На території країн СНД, що мали спільну 80-річну історію і досить подібний рівень технологічного розвитку, цей процес проходив на межі тисячоліть, коли вже досить потужним став вплив глобального інформаційного простору, що формувався на базі зростаючої інформаційної активності провідних країн світу і насамперед – США. Нові інформаційні технології прискореними темпами входили в життя громадян молодих, нещодавно створених країн, що декларували свою прихильність до демократичних форм розвитку на основі ринкової економіки. При цьому нові держави без відповідного досвіду лише створювали свої далеко не завжди успішні законодавчі системи, що мали забезпечувати національний суверенітет загалом і відповідати задоволенню нагальних потреб нейтралізації якісно нових викликів негативних впливів глобального інформаційного простору на суспільство в стадії його становлення, формування його інформаційного суверенітету. Надзвичайно важливого саме для цієї стадії суспільного розвитку. Водночас актуалізується питання про те, до яких меж має функціонувати інформація, що надходить з інших країн, який обсяг вона має займати в національному інформаційному просторі, яким чином у правовому полі регулювати ці інформаційні потоки. І цей аспект став дуже важливим у зв'язку з появою нових видів зброї, серед них і так звана інформаційна зброя [11].

Оскільки проблеми забезпечення інформаційного суверенітету виникли як проблеми нового інформаційного суспільства, що наразі проходить процес свого становлення, набувають дедалі більшої злободенності, стають щоразу більш насущними питання, пов'язані з необхідністю конкретизації уявлень про цей вид суверенітету, уточнення його характеристик для виявлення практичної відповіді на питання про методики й засоби його збереження та вдосконалення.

Слід зазначити, що сучасні технології поширення інформації, потужні інформаційні обміни в межах уже сформованого глобального інформаційного простору сьогодні значною мірою нівелюють територіально-географічні особливості суверенітету як такого.

Треба також зауважити, що про будь-який суверенітет доцільно говорити лише за умови наявних можливостей його контролю й захисту. У цьому конкретному випадку йдеться не стільки про правові, моральні аспекти його регулювання, освячення традицією, забезпечення науковим

обґрунтуванням, скільки про наявність реальних засобів впливу на ситуацію, технічних, технологічних, аж до використання існуючих силових можливостей, що можуть забезпечити підтримання впливу всіх інших соціальних інструментів зміцнення й розвитку інформаційного суверенітету. Без ефективного впливу на процеси забезпечення суверенності розмови на цю тему є безплідними й демагогічними.

Інформаційний суверенітет, перефразовуючи відомий вислів, вартий чогось лише за умови, коли він може бути захищеним. Тож можна стверджувати, що ефективні технічні й усі інші засоби для його забезпечення в територіальних рамках існуючих на сьогодні держав відсутні. Про це свідчить не лише малоефективна практика глушіння різноманітних західних голосів у соціалістичний період нашої історії. Це підтверджують і незграбні методи боротьби з використанням інтернету в деяких сучасних країнах. Нарешті, це доводить і висока ефективність інформаційних воєн останнього часу, у яких нападаюча сторона, як правило, отримує перевагу над недостатньо підготовленими об'єктами інформаційного впливу, що намагаються організувати територіальний захист (згадаймо інформаційну складову югославського, іранського та інших протистоянь).

Наведені вище приклади переконують, що процес удосконалення визначення інформаційного суверенітету досить швидко розвивається: від тісно ув'язаного уявлення про суверенітет територіальний, державний до просторового уявлення, характеризованого відмінними від топографічних параметрами, від схематичних, по лінії «держава – громадянин», до більш багатограних, що повніше охоплюють характерні особливості цього явища. Процес суспільної структуризації ставить нові проблеми, пов'язані з дослідженням теми інформаційного суверенітету. Адже з деференціацією основного поняття потрібний відповідний підхід до аналізу інформаційної структури базових інформаційних ресурсів, відповідної системи соціальних інформаційних баз, на основі яких існують і розвиваються всі соціальні складові суспільства як єдиного цілого.

Таким чином, якщо представити сьогоднішні уявлення про інформаційний суверенітет у більш концентрованому вигляді, не використовуючи у визначенні як опорний елемент посилань на суверенітет державний, це визначення можна представити як межі контролю необхідних для існування й розвитку соціальних структур інформаційних ресурсів, обумовлені специфікою призначення цих структур, характерними для них засобами досягнення суспільно значущих цілей, відповідною самотутністю і підтвердженою суспільною практикою традицією [12].

По-перше, таке формулювання є досить універсальним і охоплює всі рівні суверенності над інформаційними ресурсами та можливостями їх використання на державному і національному рівнях, на рівні соціальних структур сучасного суспільства, що дає змогу формувати конструктивну ієрархію цих рівнів.

По-друге, крім інформаційних ресурсів, пов'язаних з організацією безпеки й розвитку суверенів цих ресурсів, це визначення є перспективним для вдосконалення правової бази, пов'язаної з гарантуванням інтелектуальної власності, прав на використання інформаційних, інформаційно-аналітичних продуктів на внутрішньому і зарубіжних ринках інформації.

По-третє, воно відображає сучасний підхід до уявлення про межі й можливості контролю над суверенними інформаційними ресурсами, що визначаються не просторовими обмеженнями, а розвитком відповідної правової системи на базі організаційно-технічних, технологічних засобів контролю інформаційного суверенітету, а також формами інформаційної протидії проявам інформаційного тиску в мережі соціальних комунікацій.

По-четверте, це визначення пов'язує сучасний інформаційний суверенітет з відповідною інформаційною традицією, збереженням самобутності суверенів інформаційних ресурсів в умовах розвитку глобального інформаційного простору.

Варто також зазначити, що збереження й зміцнення інформаційного суверенітету в умовах розвитку глобальних процесів, у тому числі впливів глобального інформаційного простору, пов'язане з **наповненням, збереженням і підвищенням ефективності** використання системи соціальних інформаційних баз українського суспільства, що в сукупності становлять інформаційну основу його існування й розвитку.

Продовжуючи дослідження інформаційних процесів у сучасному суспільстві за сукупністю цілої низки ознак, доцільно окреслити характерні особливості інформаційної бази стійкої людської (соціальної) спільності, у структурі якої суверенні інформаційні ресурси відіграють дуже важливу, орієнтаційну роль.

У процесі активізації глобального інформаційного простору, розвитку інформатизації в Україні актуалізуються найважливіші проблеми регулювання правовідносин в інформаційній сфері. При цьому дедалі більшої гостроти з огляду на загрозу можливої інформаційної уніфікації набуває об'єктивна потреба законодавчого оформлення різних аспектів проблеми забезпечення інформаційного суверенітету України. Необхідна правова основа водночас має регламентувати процеси формування, зберігання та використання суверенних інформаційних ресурсів,

регулювати діяльність відповідних суспільних механізмів, відповідним чином впливати на функціонування соціальних інформаційних комунікацій, забезпечувати реалізацію права на інформацію для всіх категорій користувачів.

У цьому відповідна правова база має регламентувати суверенний інформаційний простір України. Інформаційний простір як такий на сьогодні вже є предметом дослідження багатьох вітчизняних учених і розглядається як «простір, у якому циркулюють інформаційні потоки, топологічні властивості яких задаються інформаційною інфраструктурою» [12, с. 2].

Коли ж ідеться про простір, окреслений інформаційним суверенітетом, очевидно, ми маємо справу з уявленнями про простір вільного використання суверенних інформаційних ресурсів. Використання цих ресурсів за межами цього простору має регламентуватися відповідними правовими актами.

Електронні інформаційні технології зумовили появу цілої низки нових джерел бібліотечного комплектування, серед яких чільне місце займає також і комплектування ресурсами соцмереж. Незважаючи на дуже різну якість інформації в цих ресурсах інформаційних обмінів, загалом це джерело інформації є дуже цінним з огляду на високий рівень довіри цій інформації та відображення в ній, як правило, щирого, достовірного ставлення до обговорюваних суспільно значущих подій близькими людьми.

Розвиток соцмереж став переконливим свідченням успішного впровадження глобальної інформатизації на території нашої країни. Згідно з рейтингами соціальних мереж 2019 року серед 2000 респондентів по всій Україні, за винятком окупованих Росією територій, найпопулярнішою серед них є мережа «Фейсбук» – нею користуються 50% респондентів. Про це повідомляють дані опитування компанії Research & Branding Group. Як зазначають соціологи, за період з травня 2018 р. в Україні помітно збільшилося користувачів таких соцмереж: фейсбук (до 50%), ютюб (30%), інстаграм (27%) та суттєво зменшилася популярність «Однокласників» (6%) і «ВКонтакте» (10%) [13].

Найчастіше українські користувачі соцмереж користуються ними для спілкування з друзями – 60%. Новини та події в країні і світі цікавлять 36% респондентів. Характерним при цьому є те, що платні послуги в користувачів становлять лише 2% відвідувань мереж, а питання ведення бізнесу – лише 1%. Не дивлячись на масове користування громадян України соціальними мережами, низькі проценти їх використання в діловій сфері свідчать про початковий етап входження цих технологій спілкування в соціальну практику обміну інформацією в Україні.

Технології інформаційних обмінів у соцмережах сприяють розвитку громадянського суспільства, його консолідації на якісно новому рівні розвитку. Винахідник Всесвітньої мережі «Інтернет» Т. Бернерс-Лі в книзі «Заснування Павутини» зазначає: «Мережа – це більше соціальне, ніж технічне явище. Задумував я її для досягнення результату – допомогти людям працювати разом, – а не як технічну іграшку. Найзагальніша мета Мережі – підтримка і поліпшення нашого існування у світі, яке саме багато в чому є мережевим» [4, с. 107]. Так само на нинішньому етапі свого розвитку соціальні мережі можуть створювати і певні небезпеки національному інформаційному простору України через недостатній розвиток технологій нейтралізації негативних, в умовах інформаційної війни, і відкрито ворожих впливів на процеси інформаційних обмінів у суспільстві.

Зважаючи на вільний, практично неконтрольований доступ до участі у спілкуванні в соцмережах для кожного дієздатного члена суспільства – як досвідченого в такому спілкуванні, так і недосвідченого, як компетентного в порушуваній тематиці, так і некомпетентного, як відповідального за створюваний контент, так і безвідповідального – у соціальних мережах наразі ще не вироблено надійних механізмів для забезпечення достовірності інформації, виявлення зумисно чи ненавмисно поширюваних пліток та неточної, викривленої інформації. При цьому соціальні мережі стають усе продуктивнішим джерелом взаємного інформування в сучасному суспільстві. Адже дружнє спілкування у віртуальному світі, як показує соціологія, стало вагомим і значущим у суспільному взаємінформуванні, формуванні поглядів на навколишню дійсність. І довіра до такого обміну думками з друзями, знайомими, авторитетними для учасників спілкування людьми камуфлює його недоліки і часто використовується зловмисниками і некомпетентними людьми для дезінформування, створення хибних точок зору на суспільно значущі процеси. Водночас «за результатами багатьох досліджень, соціальні мережі роблять молодь, і особливо представників покоління міленіалів (люди, які народилися у період з 1981 по 1994–2000 рр.) та покоління Z (люди, які народилися у період між 1995 та 2000 рр.) політично активнішими» [14].

В умовах сучасної інформаційної війни боротьба з дезінформацією в соцмережах має дуже велике значення. Водночас вона також має і довготривале, далекосяжне значення, оскільки підвищення достовірності інформаційних обмінів у соцмережах має підняти ефективність цієї нової, але перспективної в розвитку інформаційного суспільства технології спілкування в суспільно значущих вимірах: у розвитку інфор-

маційних послуг у бізнесі, освіті тощо. Оскільки цей процес є суспільно значущим, державні інформаційні, інформаційно-аналітичні та аналітичні структури мають виробити й реалізувати централізовану політику стосовно соцмереж, спільні підходи до підвищення реальної дієвості цих інструментів сучасних інформаційних обмінів.

Насамперед в арсеналі засобів боротьби із спотвореною, провокаційною, свідомо неправдивою інформацією у соцмережах мають бути чіткі уявлення про перспективи розвитку власного суспільства, організація популяризації орієнтирів розвитку, визначених президентом, урядовою програмою, іншими документами, що відображають тренди розвитку суспільства, його соціальних структур. Дієвість цієї популяризації залежатиме від того, наскільки владні інституції зможуть показати вплив запланованих змін на життя первинних соціальних структур суспільства, конкретних його членів. При належній організації популяризації орієнтирів вони відіграватимуть не лише стержневу роль у створенні певних інформаційних систем орієнтації для учасників спілкування, але й матимуть певне попереджувальне значення в боротьбі з фейковими новинами.

Важливою умовою в боротьбі з дезінформацією є обов'язкова постійна присутність держави, її інформаційно-аналітичних структур, у тому числі й бібліотечних, у соцмережах. Успішна боротьба з цим явищем вимагає постійного вивчення інформаційного противника, форм його діяльності, прогнозування перспектив його диверсійної практики в національному інформаційному просторі України, добору аргументації тощо. Інформування учасників соцмереж про очікувані вкиди в національний інформаційний простір неправдивої інформації значно знижує її ефективність.

У боротьбі з дезінформацією треба залучати й міжнародні напрацювання. Так, пошуковий сервіс «Гугл» вже працює над індексом надійності, що визначає та демонструє градус достовірності змісту певного повідомлення. «Такі заходи працюватимуть на алгоритмах, а це породжує побоювання, що вони обмежать вільне поширення інформації в Інтернеті. Мовляв, у такому разі відбуватиметься щось на кшталт цензури», – пояснює М. дель Вікаріо (Michela Del Vicario) з лабораторії комп'ютерної соціології в Лююці (Італія) [15]. Так само фейсбук намагається знайти інші форми боротьби з недостовірною інформацією в мережах. Ставка при цьому робиться на зростання свідомості користувача, який у стрічці новин зможе позначити повідомлення, які він вважатиме несерйозними чи фейковими [15].

У наших публікаціях неодноразово порушувалося питання про вдосконалення правового забезпечення розвитку електронного спілку-

вання, що постійно відстає від нових інформаційних технологій. Серед гострих проблем фахівці виділяють безпеку й захист персональних даних, відсутність уніфікованих принципів правового регулювання відносин у соціальних мережах, захист та критерії відповідальності за порушення прав інтелектуальної власності, проблеми правового регулювання реклами, електронної комерції і використання товарних знаків у соціальних мережах та ін.

Таким чином, можемо приєднатися до думки американського політичного науковця та економіста Ф. Фукуями про те, що більше інформації завжди краще [14]. Однак сучасна практика показує, що в епоху інтернету, коли тисячі ботів і тролів можуть посилювати розповсюдження дезінформації, «надання хорошої інформації, яка зрештою протидіятиме поганій» є, безсумнівно, важливим, але не єдиним напрямом підвищення достовірності інформаційних обмінів у мережах. Паралельно суспільство має вдосконалювати також і відповідні регулятивні механізми, що забезпечать використання нейтральної платформи нового способу спілкування в інтересах суспільного прогресу.

Отже, важливі складові сучасного бібліотечного інформаційного ресурсу, пов'язані з відображенням різних етапів фіксації національної специфіки, як ті, що відображають ментальні особливості, так і ті, що окреслюють специфіку національного суверенітету та інноваційні джерела, засновані на новітніх електронних технологіях, є важливим фактором успішного виробництва нової національної інформації як наукової, науково-прикладної, так і художньої. Тобто такої інформації, що в кращих своїх зразках стає загальноцивілізаційним доробком сучасного пізнавального процесу.

Список використаних джерел

1. Білорус О. Г. Економічна система глобалізму. Київ : КНЕУ, 2003. 357 с.
2. Білорус О. Г. Глобалізація і національна стратегія України. Київ : ВО «Батьківщина»; Броди : Просвіта, 2001. 301 с.
3. Мельник Л. Г. На порозі інформаційного общества. Соціально-економічні проблеми інформаційного общества. Суми : ИТД «Університетська книга», 2005. С. 75.
4. Бернерс-Лі Т. Заснування Павутини: З чого починалася і до чого прийде Всесвітня мережа / пер. з англ. А. Іщенка. Київ : Києво-Могилянська академія, 2007. С.107.
5. Горовий В. М. Національні інформаційні процеси в умовах глобалізації : монографія. Київ, 2015. 402 с.

6. Лисенко С. П., Чесноков В. О., Валігурський Ю. О., Фортова О. І. Менталітет України як основа духовно-політичних перетворень її Збройних Сил. *Національна ментальність і духовно-політичні проблеми формування Збройних Сил України* : наук. зб. Вип. II. Київ : КВГІ, 1997. С. 230.

7. Бондаренко О. В. Сутність, історія та сучасність української та західноєвропейської економічної ментальності. Запоріжжя : ЗНТУ, 2005. С. 111.

8. Фурман А. В. Психокультура української ментальності. Тернопіль : Екон. думка, 2002. С. 12.

9. Коган В. З. Маршрут в страну информологию. М. : Наука, 1983. С. 32.

10. Національний інформаційний комплекс і його роль у глобальному інформаційному просторі : монографія / О. С. Онищенко, В. М. Горовий та ін. ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ : НБУВ, 2014. 264 с.

11. Проблемы информационной безопасности, как одна из основ государственного суверенитета. URL: <http://panarin.com/comment/1053>

12. Національний інформаційний суверенітет у контексті розвитку новітніх інформаційних технологій : монографія / О. С. Онищенко, В. М. Горовий та ін. ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ : НБУВ, 2011. 191 с.

13. Складено рейтинг популярності соціальних мереж в Україні. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/sostavlen-reyting-populyarnosti-sotsialnyh-1555070035.html>

14. Соціальні мережі та демократія: тисячі ботів і тролів поширюють «фейкові новини». *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29166101.html>

15. Facebook: як поширюються плітки. URL: <https://zbruc.eu/node/45985>

References

1. Bilorus, O. H. (2003). *Ekonomichna systema hlobalizmu. Hlobalizatsiia i natsionalna stratehiia Ukrainy* [Economic system of globalism]. Kyiv: Prosvita. 357 p. [in Ukrainian].

2. Bilorus, O. H. (2001). *Hlobalizatsiia i natsionalna stratehiia Ukrainy* [Globalization and the national strategy of Ukraine]. Kyiv: VO "Batktivshchyna"; Brody: Prosvita. 301 p. [in Ukrainian].

3. Melnik, L. G. (2005). *Na poroge informacionnogo obshestva. Socialno-ekonomicheskie problemy informacionnogo obshestva* [On the threshold of the information society]. Sumy: Universitetskaya kniga [in Russian].

4. Berners-Li, T. (2007). *Zasnuvannia Pavutyny: Z choho pochynalasia i do choho pryide Vsesvitnia merezha* [The foundation of the Web: Where it began and where the World Wide Web will come]. Kyiv: Prosvita [in Ukrainian].

5. Horovyi, V. M. (2015). *Natsionalni informatsiini protsesy v umovakh hlobalizatsii. Monohrafiia* [National information processes under globalization. Monograph]. Kyiv: NBUV [in Ukrainian].

6. Lysenko, S. P., Chesnokov, V. O., Valihurskyi, Yu. O., Fortova, O. I. (1997). *Mentalitet Ukrainy yak osnova dukhovno-politychnykh peretvorennyy Zbroinykh Syl* [The mentality of Ukraine as the basis of the spiritual and political transformation of its Armed Forces]. Kyiv [in Ukrainian].

7. Bondarenko, O. V. (2005). *Sutnist, istoriia ta suchasnist ukraïnskoi ta zakhidnoevropeiskoi ekonomichnoi mentalnosti* [The essence, history and modernity of the Ukrainian and Western European economic mentality]. Zaporizhzhia [in Ukrainian].

8. Furman, A. V. (2002) *Psykhokultura ukraïnskoi mentalnosti: Naukove vydannia* [Psychoculture of the Ukrainian mentality: Scientific edition]. Ternopil: Ekonomichna dumka [in Ukrainian].

9. Kohan, V. Z. (1983). *Marshrut v stranu informologiyu* [Route to the country of information technology]. Moscow [in Russian].

10. Onyshchenko, O. S., Horovyi, V. M., Popyk, V. I. et al. (2014). *Natsionalnyi informatsiynyi kompleks i yoho rol u hlobalnomu informatsiinomu prostori* [The national information complex and its role in the global information space]. Kyiv: NBUV [in Ukrainian].

11. *Problemy informacionnoy bezopasnosti, kak odna iz osnov gosudarstvennogo suvereniteta* [Problems of information security as one of the foundations of state sovereignty]. [in Russian]. Retrieved from <http://panarin.com/comment/1053>

12. Onyshchenko, O. S., Horovyi, V. M., Popyk, V. I. et al. (2011). *Natsionanyi informatsiynyi suverenitet u konteksti rozvytku novitnykh informatsiynykh tekhnolohii* [National information sovereignty in the context of the development of the latest information technologies]. Kyiv : NBUV [in Ukrainian].

13. *Skladeno reitynh populiarnosti sotsialnykh merezh v Ukraini* [The ranking of the popularity of social networks in Ukraine has been compiled]. [in Ukrainian]. Retrieved from <https://www.rbc.ua/ukr/news/sostavlen-reyting-populyarnosti-sotsialnyh-1555070035.html>

14. *Sotsialni merezhi ta demokratiia: tysiachi botiv i troliv poshyriuiut "feikovi novyny"* [Social networks and democracy: thousands of bots and trolls spread "fake news"]. *Radio Svoboda – Radio Svoboda* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/29166101.html>

15. Facebook: yak poshyriuiutsia plitky [Facebook: How gossip spreads] [in Ukrainian]. Retrieved from <https://zbruc.eu/node/45985>

Стаття надійшла до редакції 30.06.2022.

Valery Horovyi,

Dr. Sci. (History), Professor, Deputy Director,
Honored Science and Technology Worker of Ukraine,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: valnihor@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2644-5249>

Peculiarities of using Electronic Resources of National Libraries under Military Confrontation

The article considers the problem of effective, balanced use of library funds for the preparation of thematic information, information and analytical products, oriented to the users' orders and corporate groups for use in practical activities, in research projects, in educational and practical work.

New information products must use the content of national information resources in orders for their application in the practice of public activity. This is especially important during the informational and «hot» phase of the war, as it happens today during the Russian-Ukrainian so-called military special operation. In the library products of this period, the use of information resources that reflect the indigenous ethno-mental outlook of the Ukrainian people is particularly important. It is also important to use the results of the most significant achievements of different generations of our citizens, and especially the scientific and informational achievements of the last decades. All these materials, as well as appropriate borrowing of foreign information products, innovative information resources useful for national development, should become a guide for the production of new information, scientific and information products, which Ukrainian society requires in modern conditions. Balanced, thoughtful use of the entire volume of Ukrainian library collections, along with the improvement of modern information creation, will contribute to the effective preservation of mental stability in the functioning of public institutions, productive information activity of citizens under conditions of difficult current challenges which the Ukrainian people faced.

Keywords: library information funds, national information space, mental information, national information creation, informatization, orientations of information creation, mental stability, activation of information, information and analytical activity of society as a form of resistance to military aggression.

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.64.028>
УДК 930.85:351.852/.853:342.78](477)

Наталія Іванова,

кандидат історичних наук, завідувач відділу,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: natalie20022002@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5219-8720>

Ольга Пестрецова,

кандидат наук із соціальних комунікацій, науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: pestretsova@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0102-9134>

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

У статті розглянуто проблеми захисту культурної спадщини України в умовах збройного конфлікту. Приділено увагу питанням порушення міжнародного гуманітарного права, що захищає культурні цінності, а саме спробам завдати непоправних втрат культурній ідентичності українського суспільства через знищення культурних цінностей.

Підкреслено важливість проблеми вивезення культурних цінностей з окупованих територій, порятунку та евакуації культурних об'єктів з метою недопущення знищення та розграбування пам'яток культури. Розглянуто положення міжнародних документів щодо захисту культурних об'єктів, питання імплементації міжнародно-правових норм у національне законодавство.

Ключові слова: збройний конфлікт, культурні цінності, міжнародне гуманітарне право, війна, Україна.

Широкомасштабне вторгнення Росії на територію України 24 лютого 2022 р. спровокувало чи не найбільшу за останні 80 років світову кризу – гуманітарну, кризу міжнародного права і міжнародних інституцій, а також поставило під загрозу величезний пласт європейської культурної спадщини. Під час бойових дій багато об'єктів культурної спадщини України, зокрема церкви, музеї, архітектурні та скульптурні споруди, бібліотеки та інші

© Н. Іванова, О. Пестрецова, 2022

історичні і культурні пам'ятки перебувають під загрозою руйнування або пошкодження, а деякі вже зазнали їх. За інформацією Українського культурного фонду станом на 1 квітня 2022 р. [2] понад 150 різних пам'яток та об'єктів культури були зруйновані внаслідок повномасштабного військового вторгнення Росії на територію України [3].

Зрозумілим видається занепокоєння ЮНЕСКО з цього приводу – на території України знаходиться сім об'єктів Світової спадщини, зокрема розташованих у Львові та Києві; міста Одеса та Харків входять до мережі творчих міст, а деякі національні архіви України включено до Реєстру ЮНЕСКО «Пам'ять світу». У співпраці з українською владою організація опікується позначенням культурних об'єктів та пам'яток емблемою «Блакитний щит» Гаазької конвенції 1954 року про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту, щоб уникнути заповідання навмисної або випадкової шкоди та нагадати про їх особливий статус [1]. Варто зауважити, що Закон «Про приєднання України до Другого протоколу до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року» Верховна Рада ухвалила 30 квітня 2020 р.

Актуальність теми зумовлена сьогоднішніми безпрецедентними порушеннями загальноновизнаних принципів міжнародного права, в першу чергу гуманізації військових дій у сучасному світі та, зокрема, захисту культурної спадщини в умовах збройного конфлікту. Захист культурних цінностей народів є невід'ємною частиною правил ведення війни, оскільки значущість культурних цінностей та об'єктів визначається не тільки економічною вагою, а найперше тим, що містить у собі історію, національну самосвідомість цілого народу.

Проблеми збереження національних культурних цінностей в умовах збройних конфліктів знаходили своє відображення в роботах багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників. Зокрема, питанням міжнародного права у сфері охорони культурних цінностей приділяли увагу такі дослідники, як В. Акуленко, В. Ярмакі, Т. Мазур, І. Мищак; застосування міжнародного гуманітарного права у збройному конфлікті України досліджували В. Репецький і Д. Коваль. Історичні та правові аспекти повернення культурних цінностей знайшли своє відображення в працях В. Солошенко, С. Кота та ін. Проте різка ескалація агресії актуалізує питання захисту культурних цінностей саме в таких екстремальних умовах.

Мета статті – проаналізувати проблемні питання цілеспрямованого недотримання існуючих міжнародно-правових норм під час агресивної

війни Росії проти України щодо захисту культурних цінностей. Ідеться про принципи міжнародного гуманітарного права (МГП), серед яких є принцип обмеження сторін у засобах і методах ведення війни, що в частині обмеження щодо об'єктів передбачає, що напад має обмежуватися військовими об'єктами; заборону нападу на території, що не обороняються; заборону ворожих актів, спрямованих на культурні установи, пам'ятники мистецтва, місця відправлення культу тощо.

Забезпечення охорони культурних цінностей гостро постало в Україні ще 2014 р. в період анексії Криму і збройного конфлікту на Донбасі та спричинило необхідність ретельного аналізу стану готовності культурних об'єктів до форс-мажорних ситуацій, зокрема ступеня ратифікації Україною договірних норм міжнародного права.

З точки зору міжнародного права 27 лютого 2014 р. у Криму фактично розпочався міжнародний збройний конфлікт, сторонами якого є Російська Федерація і Україна. Для кваліфікації конфлікту немає значення чи визнається сторонами стан війни і чи виявляє населення окупованої території опір супротивнику. Що стосується ситуації на Сході України в цей період, то незважаючи на те, що збройні сили Російської Федерації вчинили інтервенцію, створивши і використавши антиурядові збройні формування проти України, зазначимо, що ця обставина жодним чином не впливає на кваліфікацію збройного конфлікту – він і надалі класифікується як міжнародний. Виділення міжнародного збройного конфлікту, як різновиду збройного протистояння, передбачає, що в питанні захисту жертв збройного конфлікту міжнародного характеру до них повною мірою мають застосовуватися норми міжнародного гуманітарного права [4].

За таких обставин під час збройного конфлікту на культурні цінності поширюються загальні положення гуманітарного права як на цивільні об'єкти та спеціальний захист культурної спадщини всіх народів, закріплений Гаазькою конвенцією 1954 р. про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту та Додатковими протоколами 1977 р. до Женевських конвенцій 1949 р., що сьогодні є частиною звичаєвого міжнародного права. Згідно з цими документами сторони збройного конфлікту не мають права спрямовувати військові дії проти культурних цінностей і зобов'язані, по можливості, не завдавати випадкових збитків таким цінностям. Забороняється використовувати культурні цінності у військових цілях.

На території Криму та міста Севастополя як адміністративних одиниць на період до 2014 р. зберігалось понад 10 тис. об'єктів нерухомої

культурної спадщини, у тому числі включений до списку Всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО Національний заповідник «Херсонес Таврійський». У Криму та Севастополі діяли 39 державних музеїв, у яких зберігалось щонайменше понад 1 млн 200 тис. музейних предметів. Серед них у музейних фондах зберігалися й багато музейних предметів, які прийнято вважати унікальними. У Донецькій області на державному обліку перебували понад 4 тис. пам'яток культури, у Луганській – понад 6 тис. пам'яток [5, с. 5].

На окупованих територіях був сконцентрований значний історико-культурний та науковий потенціал – нерухомі пам'ятки культури, архіви, бібліотеки, наукові установи. Значна кількість пам'яток рухомої та нерухомої культурної спадщини анексованого Криму та окупованого Донбасу, особливо археології й архітектури, зруйновані, пограбовані, вивезені з порушенням міжнародно-правових норм.

Зазначимо, що питання про українські культурні цінності в Росії постало ще 30 років тому – відразу після розпаду СРСР і проголошення незалежності України. Спроби комплексного врегулювання питань повернення і реституції цінностей, які є національним, історичним і культурним надбанням українського народу, переміщених у межах колишнього СРСР, розпочалися з ініціативи України. Процес організації двостороннього українсько-російського діалогу у сфері повернення та реституції культурних цінностей проходив усі ці роки дуже складно і напружено. Питання двостороннього українсько-російського співробітництва щодо повернення та реституції культурних цінностей все ж таки знайшли своє відображення в деяких міждержавних документах.

Незважаючи на досягнуті певні успіхи, попри юридично оформлені угоди про співробітництво у сфері виявлення і повернення втрачених у результаті Другої світової війни культурних цінностей, питання щодо спільної інвентаризації фондів російських музеїв на предмет ідентифікації втрачених внаслідок війни українських культурних цінностей та повернення виявлених об'єктів в Україну залишається невирішеним. Українська сторона, за невеликими винятками, практично не має жодних конкретних даних про те, які предмети культури переміщені в роки війни й у яких установах можуть знаходитися наразі на території Росії. Практично не розглядаються питання й щодо інших категорій втрачених культурних цінностей, які Україна вважає такими, що згідно з нормами міжнародного права були незаконно переміщені з її території [6, с. 815].

Агресивна війна, що ведеться Росією проти України з 2014 р., у лютому 2022 р. повномасштабним прямим вторгненням РФ відкрила новий

страшний етап в історії нашої держави, чи не найстрашніший за останні 75 років. Країна-агресор порушила майже всі найбільш важливі і значущі галузеві принципи міжнародного гуманітарного права, а саме:

- принцип гуманізації збройних конфліктів – основоположний принцип;
- принцип обмеження воюючих у виборі засобів і методів ведення війни;
- принцип неспричинення зайвих страждань;
- принцип чесності і сумлінності у виборі засобів і методів ведення воєнних дій;
- принцип екологічної безпеки або захисту навколишнього середовища під час збройного конфлікту;
- принцип проведення відмінностей між комбатантами і некомбатантами;
- принцип поваги прав людини;
- принцип захисту цивільного населення й об'єктів, жертв війни;
- принцип відповідальності за порушення норм і принципів міжнародного гуманітарного права [7].

Вторгнення Росії в лютому 2022 р. призвело до нових втрат культурної сфери. Фіксацією збитків займається Міністерство культури України. На початку травня 2022 р. у списку Мінкульту було 335 об'єктів, серед яких – 29 музеїв, 27 бібліотек, 116 церков і соборів. Станом на 16 травня ЮНЕСКО змогла незалежно підтвердити руйнування 133 з них.

Варто нагадати, що міжнародне гуманітарне право містить норму, що забороняє руйнувати культурні цінності з метою залякування населення, яке перебуває на окупованій території, а також як репресалії, тобто односторонні примусові заходи, що застосовуються однією державою у відповідь на неправомірні дії іншої, щоб примусити припинити їх і прийняти запропоновані вимоги. На жаль, спостерігаємо порушення з боку Російської Федерації значної кількості норм міжнародного права.

Крім того, у статті 7 Другого протоколу до Гаазької Конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 р., прийнятого 26 березня 1999 р. [8], зазначається, що кожна сторона конфлікту має скасувати або зупинити напад, якщо стає очевидним, що об'єкт є культурною цінністю, що перебуває під захистом відповідно до статті 4 Конвенції; цей напад, як очікується, завдасть випадкових збитків культурним цінностям, що перебувають під захистом відповідно до статті 4 Конвенції, і був би надмірним у порівнянні з конкретною і прямою військовою перевагою, яку передбачається отримати.

Сьогодні змушені констатувати, що дані про руйнування та пошкодження внаслідок російської агресії демонструють нехтування РФ нормами міжнародного гуманітарного права. Обстріли пошкодили Харківський художній музей, Харківську державну наукову бібліотеку ім. В. Г. Короленка, Харківський театр опери та балету ім. М. В. Лисенка, Чернігівський обласний художній музей, Маріупольський краєзнавчий музей, меморіальний музей філософа Григорія Сковороди, Сумську духовну семінарію, Свято-Успенську Святогірську лавру, Воронцовський палац в Одесі. Найбільше постраждали Донецька, Сумська та Київська області, міста Харків та Чернігів. У списку руйнувань переважають храми, зокрема хоральна синагога в Харкові, збудована 1913 р. Це найбільша синагога в Україні [9]. За спільною оцінкою Міністерства економіки та Київської школи економіки (KSE), станом на 8 червня загальна сума прямих збитків для економіки України від пошкодження та руйнування культурних об'єктів унаслідок повномасштабної війни становить приблизно 270 млн дол. Суму збитків, завдану храмам, церквам, лаврам і соборам, оцінюють у 81 млн дол. [10].

Треба наголосити, що в преамбулі Другого протоколу до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року йдеться якраз про те, що країни-учасниці Конвенції дійшли згоди робити все можливе для збереження культурних цінностей та забезпечення ефективного захисту на власній території культурних цінностей, який має бути організований ще за мирного часу через вжиття як національних, так і міжнародних заходів. Підкреслюється, що шкода, завдана під час збройного конфлікту культурним цінностям кожного народу, розглядається як шкода для культурної спадщини всього людства.

Рішення про евакуацію творів мистецтва було ухвалено 24 лютого, разом із запровадженням в Україні воєнного стану. Проте ухвалення рішень на місцях ускладнили російські удари по всій країні та стрімкий наступ російських військ на кількох напрямках. У результаті колекції Маріупольського художнього музею ім. Архипа Куїнджі та музею краєзнавства, а також Мелітопольського краєзнавчого музею, де зберігалася унікальна колекція скіфського золота IV ст. до н. е., частково або повністю були вивезені на контрольовану Росією територію.

Велике занепокоєння викликає доля унікальної групи експонатів Херсонського краєзнавчого музею, яка очевидно стане відомою лише після звільнення міста.

Під час війни вкотре актуалізувалося питання підготовки культурних установ та нормативної бази до екстрених ситуацій. Це насамперед стосу-

ється евакуації рухомих культурних цінностей, її координації, розробки протоколів, планів та евакуаційних маршрутів. В Україні діє постанова Кабінету Міністрів від 30 жовтня 2013 р. № 841 «Про затвердження Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій» [11], яка окреслює загальний порядок проведення евакуації та перелік цінностей, котрі їй підлягають. Проте варто зауважити, що алгоритм евакуації та відповідальні суб'єкти прописані в законодавстві недостатньо чітко, що часом створює ускладнення як на рівні керівництва, зокрема музеїв, так і в процесі їх взаємодії з органами влади різних рівнів. При цьому слід наголосити, що завдяки зусиллям музейних фахівців значну кількість музейних фондів України під час вторгнення Росії вдалося перемістити в безпечні місця.

Агресивні дії щодо культурних об'єктів, зокрема історії та мистецтва, віднесені Римським статутом до військових злочинів [12]. Такі дії є серйозним порушенням законів та звичаїв, що застосовуються в збройних конфліктах, і підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду (МКС), який є першим постійним міжнародним кримінальним судом, що розслідує та переслідує воєнні злочини, злочини проти людяності, геноцид та злочин агресії. За їх вчинення передбачено індивідуальну кримінальну відповідальність за нормами міжнародного права.

Україна підписала Римський статут 20 січня 2000 р., проте ще не ратифікувала його, оскільки необхідно привести внутрішнє законодавство (зокрема Кримінальний кодекс) відповідно до норм Статуту. Однак в умовах військової агресії Росії проти України для врегулювання питання взаємодії із МКС та забезпечення роботи їх представників в Україні Верховна Рада 3 травня 2022 р. прийняла Закон «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом» [13]. Він забезпечує проведення Офісом прокурора Міжнародного кримінального суду розслідування воєнних та інших міжнародних злочинів в Україні, передбачаючи можливість проведення безпосередньо ними процесуальних та слідчих дій. Оскільки наразі Україна не є державою-учасницею Римського статуту Міжнародного кримінального суду, вона не може сама передати справу до Офісу прокурора МКС в Гаазі. Однак, за повідомленням Прем'єр-міністра Великобританії Б. Джонсона, 38 держав на початку березня 2022 р. подали позов до Міжнародного кримінального суду проти Росії за її варварське вторгнення в Україну. Дії окупанта кваліфікують як «військові злочини» та «злочини проти людства».

Співробітництво з Міжнародним кримінальним судом Україна розпочала 2014 р., коли Верховна Рада України звернулася із заявою від 25 лютого 2014 р. до МКС про визнання його юрисдикції щодо скоєння злочинів проти людяності вищими посадовими особами держави, що призвело до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян під час мирних протестів у період з 21 листопада 2013 р. по 22 лютого 2014 р. (так звана справа Майдану). Влітку 2021 р. Офіс Генпрокурора України повідомляв про направлення до Міжнародного кримінального суду в Гаазі інформаційного повідомлення щодо злочинів проти культурної спадщини в Криму. Було зібрано величезний масив доказів широкомасштабного привласнення і руйнування об'єктів культурної спадщини, не виправданих воєнною необхідністю і здійснюваних незаконним чином і безцільно. У документі наведено докази широкомасштабного руйнування і привласнення об'єктів культурної спадщини.

Правосуддя в МКС не є простим або швидким розв'язанням проблеми притягнення до відповідальності за злочини, скоєні в Криму та на Донбасі, що, однак, не означає, що Україні не варто рухатися цим шляхом. Навпаки, усі можливі механізми мають бути використані, у тому числі співпраця з МКС [14].

Важливо, що рішення МКС дозволяють не тільки притягнути до відповідальності за скоєні воєнні злочини конкретних осіб, але і є правовим визнанням фактів воєнних злочинів та злочинів проти людяності, що є вагомим аргументом для посилення міжнародної підтримки України в її боротьбі проти Росії.

Міжнародне право охорони культурних цінностей у випадку збройного конфлікту має вже понад столітню історію. Однак чіткого оформлення воно набуло лише після підписання Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 р., стороною якого є й Україна. Водночас після анексії Криму й початку збройного конфлікту на Донбасі 2014 р. було виявлено недоліки й прогалини в національному законодавстві, що не дає змоги забезпечити ефективний захист культурних цінностей. Тому національне законодавство потребує подальшого удосконалення в частині імплементації норм міжнародного права щодо захисту культурних цінностей в умовах збройного конфлікту [15].

Висновки. Отже, сьогодні актуальним питанням залишається широка імплементація в національне, зокрема кримінальне законодавство України норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного права охорони культурних цінностей. Крім того, надзвичайно важливим є підвищення

якості національних розслідувань військових злочинів, документування воєнних злочинів, створення доказової бази, що дасть змогу ефективно відстоювати інтереси України як у міжнародних судах, так і здійснювати правосуддя на національному рівні.

Список бібліографічних посилань

1. UNESCO bolsters protection for Ukrainian heritage under fire. *United nations*. 2022. 9 March. URL: <https://news.un.org/en/story/2022/03/1113602>

2. Про приєднання України до Другого протоколу до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року : Закон України від 30 квітня 2020 року № 585-IX. *Верховна Рада України. Законодавство України : вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-20#n2>

3. Мапа культурних втрат. (2022). Київ : Український культурний фонд. URL: <https://uaculture.org/culture-loss/>

4. Репецький В. М. Застосування міжнародного гуманітарного права у збройному конфлікті України. *Наук. вісн. Львів. комерц. акад. Серія: Юридична*. 2015. Вип. 2. С. 368–373. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nv1kcu_2015_2_38

5. Культурні цінності Криму і Донбасу в умовах війни та окупації. *Історико-культурний та науковий потенціал Півдня та Сходу України в умовах окупації та воєнних дій: загрози, втрати, перспективи збереження та відновлення* : матеріали круглого столу (м. Київ, 12 листоп. 2015 р.). Київ : Ін-т історії України НАН України. 2016. 90 с. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-02-7932-2/978-966-02-7932-2.pdf>

6. Кот С. Повернення і реституція культурних цінностей у політичному та культурному житті України (XX – поч. XXI ст.) : монографія. Київ : Ін-т історії України НАН України. 2020. 1020 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kot_Serhii/Povernennia_i_restyutsiia_kulturnykh_tsinnosti_u_politychnomu_ta_kulturnomu_zhytti_Ukrainy_KhKh_p.pdf?PHPSESSID=73k18u53erab9ia3gg9skjofh5

7. Ярмакі В. Система принципів міжнародного гуманітарного права, що застосовується під час збройних конфліктів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 4. Ч. 1. С. 95–98. URL: http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2018/4/part_1/26.pdf

8. Другий Протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року (м. Гаага, 26 березня

1999 р.). *Верховна Рада України. Законодавство України : вебпортал*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-99#Text

9. Сорока А., Атанесян Г. Культурні чистки. Як Росія руйнує музеї й вивозить мистецтво з України. *BBC news Україна*. 2022. 19.05. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61472927>

10. За останніми обрахунками загальна сума прямих збитків інфраструктури становить \$103, 9 млрд 2022. 9.06. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/za-ostannimi-obrahunkami-zagalna-suma-pryamih-zbitkiv-infrastrukturi-stanovit-103-9mlrd/?fbclid=IwAR2AOzoM8GavWJWQ3WLBSjBu6tou6zEhJYV4m6Gd-WKXbG-E-8VniI14Ao>

11. Про затвердження Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 р. № 841. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841-2013-%D0%BF#Text>

12. Римський статут міжнародного кримінального суду. (Документ 995_588, чинний, поточна редакція. Редакція від 16.01.2002). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

13. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом : Закон України від 3 травня 2022 р. № 2236-IX. *Верховна Рада України. Законодавство України : вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2236-20#Text>

14. Микитенко Г. Україна та Міжнародний кримінальний суд: сім років взаємодії. Київ, 2021. 12 с. URL: https://civilimplus.org/wp-content/uploads/2021/12/Ukrain-na-ta-MKS_ukr_2401.pdf

15. Мазур Т. Імплементация міжнародно-правових норм щодо захисту культурних цінностей у випадку збройних конфліктів у законодавство України. *Актуальні проблеми історико-правової та міжнародно-правової науки. Південноукраїнський правовий часопис*. Одеса. 2019. № 4. Ч. 3. <https://doi.org/10.32850/sulj.2019.4.3.34>

16. Акуленко В. І. Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 р.: актуальні питання імплементації і застосування. *Наук. часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право*. 2010. Вип. 9. С. 126–138. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_018_2010_9_22

17. Myshchak I. Legal provision of cultural heritage protection under the conditions of russian military aggression against Ukraine. *Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 2022. (2), 76–87. <https://doi.org/10.32886/instzak.2022.02.08>

18. Коваль Д. О. Механізми контролю за виконанням Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2014. Вип. 63. С. 264–269. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2014_63_46

References

1. UNESCO bolsters protection for Ukrainian heritage under fire. *United nations*. (2022). 9 march [in English]. Retrieved from <https://news.un.org/en/story/2022/03/1113602>

2. Pro pryednannia Ukrainy do Druhoho protokolu do Haazkoï konventsii pro zakhyst kulturnykh tsinnostey u razi zbroinoho konfliktu 1954 roku : Zakon Ukrainy vid 30 kvitnia 2020 roku № 585-IX [On the accession of Ukraine to the Second Protocol to the Hague Convention on the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict of 1954 No. 585-IX : Law of Ukraine dated April 30, 2020]. (2020). *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy: vebportal – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine: webportal* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://news.un.org/en/story/2022/03/1113602>

3. Mapa kulturnykh vtrat (2022). *Ukrainskyi kulturnyi fond* [Map of cultural losses. Ukrainian Cultural Fund] [in Ukrainian]. Retrieved from <https://uaculture.org/culture-loss/>

4. Repetskyi, V. M. (2015). Zastosuvannia mizhnarodnoho humanitarnoho prava u zbroinomu konflikti Ukrainy [Application of international humanitarian law in the armed conflict of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Lvivskoi komertsii noi akademii. Seriya: Yurydychna – Scientific Bulletin of the Lviv Commercial Academy. Series: Legal*, 2, 368–373 [in Ukrainian]. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvlkau_2015_2_38

5. Kulturni tsinnosti Krymu i Donbasu v umovakh viiny ta okupatsii [Cultural values of Crimea and Donbas under war and occupation]. *Istoryko-kulturnyi ta naukovyi potentsial Pivdnia ta Skhodu Ukrainy v umovakh okupatsii ta voiennykh dii: zahrozy, vtraty, perspektyvy zberezhennia ta vidnovlennia: materialy kruhloho stolu (m. Kyiv, 12 lystopada 2015 r.) – Historical, Cultural and Scientific Potential of the South and East of Ukraine in the Conditions of Occupation and Military Actions: Threats, Losses, Prospects for Preservation and Restoration: Materials of the Round Table (Kyiv, November 12, 2015)*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. 2016. 90 p. [in Ukrainian]. Retrieved from <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-02-7932-2/978-966-02-7932-2.pdf>

6. Kot, S. (2020). *Povernennia i restytutsiia kulturnykh tsinnosteï u politychnomu ta kulturnomu zhytti Ukrainy (20–21 st.)* [The return and restitution of cultural values in the political and cultural life of Ukraine (20-early 21 centuries)]: Monografia. Kyiv : Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. 1020 p. [in Ukrainian]. Retrieved from https://shron1.chtyvo.org.ua/Kot_Serhii/Povernennia_i_restytutsiia_kulturnykh_tsinnosteï_u_politychnomu_ta_kulturnomu_zhytti_Ukrainy_KhKh_p.pdf?PHPSESSID=73_kl8_u53_erab_9_ia3_gg9_skjofh5

7. Yarmaki, V. (2018). *Systema pryntsyypiv mizhnarodnoho humanitarnoho prava, shcho zastosovuietsia pid chas zbroinykh konfliktiv* [The system of principles of international humanitarian law applied during armed conflicts]. *Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys*, 4 (1), 95–98 [in Ukrainian]. Retrieved from http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2018/4/part_1/26.pdf

8. *Druhyi Protokol do Haazkoi konventsii pro zakhyst kulturnykh tsinnosteï u razi zbroinoho konfliktu 1954 roku* [Second Protocol to the 1954 Hague Convention on the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict]. (m. Haaha, 26 bereznia 1999 roku). *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy: vebportal – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine: webportal* [in Ukrainian]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-99#Text

9. Soroka, A., Atanesian, H. (2022). *Kulturni chystky. Yak Rosiia ruiniue muzeï y vyvozyt mystetstvo z Ukrainy* [Cultural cleansing. How Russia destroys museums and takes art out of Ukraine]. *BBC news Ukraina*. 19.05 [in Ukrainian]. Retrieved from <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61472927>

10. *Kyiv School of Economics. Za ostannimy obrakhunkamy zahalna suma priamykh zbytkiv infrastruktury stanovyt \$103.9 mlrd.* (2022). [According to the latest estimates, the total amount of direct damage to infrastructure is \$103.9 billion]. 9.06 [in Ukrainian]. Retrieved from https://kse.ua/ua/about-the-school/news/za-ostannimi-obrahunkami-zagalna-suma-pryamih-zbitkiv-infrastrukturi-standovyt-103-9-mlrd/?fbclid=IwAR2_AOzoM8_GavWJWQ3_WLBSjBu6_tou6_zEhJYB4_vm6_Gd-WKXbG-E-8_VniI14_Ao

11. *Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia evakuatsii u razi zahrozy vynykennia abo vynykennia nadzvychainykh sytuatsii: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 841 vid 30 zhovtnia 2013 r.* [On the approval of the Procedure for evacuation in case of a threat of emergence or occurrence of emergency situations: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 30, 2013 No. 841]. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo*

Ukrainy: vebportal – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine: vebportal [in Ukrainian]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841-2013-%D0%BF#Text>

12. Rymyskyi statut mizhnarodnoho kryminalnoho sudu [The Rome Statute of the International Criminal Court]. (Dokument 995_588, chynnyi, potochna redaktsiia – Redaktsiia vid 16.01.2002). *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy: vebportal – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine: vebportal* [in Ukrainian]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

13. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo spivrobotnytstva z Mizhnarodnym kryminalnym sudom № 2236-IX [On amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding cooperation with the International Criminal Court No. 2236-IX: Law of Ukraine dated May 3, 2022]. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy: vebportal – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine: vebportal* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2236-20#Text>

14. Mykytenko, H. (2021). Ukraina ta Mizhnarodnyi kryminalnyi sud: sim rokov vzaiemodii [Ukraine and the International Criminal Court: seven years of cooperation]. Kyiv. 12 p. [in Ukrainian]. Retrieved from https://civilplus.org/wp-content/uploads/2021/12/Ukrai-na-ta-MKS_ukr_2401.pdf

15. Mazur, T. (2019). Implementatsiia mizhnarodno-pravovykh norm shchodo zakhystu kulturnykh tsinnosti u vypadku zbroinykh konfliktiv u zakonodavstvo Ukrainy [Implementation of international legal norms regarding the protection of cultural values in the event of armed conflicts into the legislation of Ukraine]. *Aktualni problemy istoriko-pravovoi ta mizhnarodno-pravovoi nauky. Pivdenoukrajnskyi pravovyi chasopys*, 4 (3). Odesa [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32850/sulj.2019.4.3.34>

16. Akulenko, V. I. (2010). Konventsiiia pro zakhyst kulturnykh tsinnosti u vypadku zbroinoho konfliktu 1954 r.: aktualni pytannia implementatsii i zastosuvannia [The 1954 Convention on the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict: Current Issues of Implementation and Application]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriiia 18: Ekonomika i pravo – Scientific Journal of M. P. Dragomanov National Pedagogical University. Series 18: Economy and law*, 9, 126–138 [in Ukrainian]. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_018_2010_9_22

17. Myshchak, I. (2022). Legal provision of cultural heritage protection under the conditions of russian military aggression against Ukraine. *Scientific*

Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine, 2, 76–87 [in English]. <https://doi.org/10.32886/instzak.2022.02.08>

18. Koval, D. O. (2014). *Mekhanizmy kontroliu za vykonanniam Haazkoi konventsii pro zakhyst kulturnykh tsinnosti u vypadku zbroinoho konfliktu* [Mechanisms of control over the implementation of the Hague Convention on the Protection of Cultural Values in the event of an armed conflict]. *Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky – State and law. Legal and political sciences*, 63, 264–269 [in Ukrainian]. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2014_63_46

Стаття надійшла до редакції 20.06.2022.

Natalia Ivanova,

PhD (History), Head of Department,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
3 Holiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine
e-mail: natalie20022002@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5219-8720>

Olga Pestretsova,

PhD (Social Communications), Research Associate
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
3 Holiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine
e-mail: pestretsova@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0102-9134>

Legal Aspects of Cultural Heritage Preservation in the Conditions of War

The article observes the problems of protecting the cultural heritage of Ukraine in armed conflict. Issues of violation of rules of international humanitarian law aimed at protecting cultural values, namely attempts to cause irreparable losses to the cultural identity of a certain society through the destruction of cultural values, are under special attention in the article.

The article predicates importance of the illegal removal of cultural values from the occupied territories and the looting of cultural monuments. Attention is given to the problem of rescue and evacuation of cultural objects. The provisions of international documents regarding the protection of cultural objects, the issue of implementation of international legal norms into national legislation, were considered.

The article deals with the problem of protecting cultural values in Crimea which was occupied by Russia, and certain parts of Donbas which are out of control of Ukraine since 2014. The facts of violation of international treaties and conventions that are related to the protection of cultural property caused by Russia aggressive full-scale invasion of Ukraine in February 2022, are considered.

The relevance of the article is conditioned with unprecedented violations of universally recognized principles of international law, primarily the humanization of military operations in the modern world and, in particular, with a critical need to protect cultural heritage in armed conflict. The protection of cultural values is an integral part of the warfare rules. The significance of cultural values and cultural objects are determined not only by their economic weight, but primarily by the fact that they contain the history and national self-consciousness.

It is emphasized on urgent issue of broad implementation of international humanitarian law norms and the international law of the protection of cultural values into the national, in particular criminal legislation of Ukraine. In addition, it is extremely important to improve the quality of national investigations of war crimes, to document war crimes, to create an evidence base that will allow Ukraine to defend its interests effectively in international courts and to administer justice at the national level.

Keywords: armed conflict, cultural values, international humanitarian law, war, Ukraine.

Олександр Аулін,

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: sozionik@gmail.com,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7304-7182>

СПЕЦИФІКА БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІД ЧАС ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ

У статті досліджується специфіка бібліотечно-інформаційної діяльності під час воєнного конфлікту в умовах загострення інформаційного протистояння. Визначено, що звзаданий період велику небезпеку становлять деструктивні зовнішні впливи на інформаційний простір України. Показано, що вітчизняні бібліотечні установи можуть відіграти позитивну роль у спростуванні фейкових російських наративів, а також у формуванні та поширенні національного наративу. Запропоновано заходи з протидії негативним інформаційним впливам із використанням можливостей інформаційно-аналітичного ресурсу Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (НБУВ), що опікується правовою проблематикою. Виходячи із завдань дослідження, використовувалися системно-функціональний аналіз і системно-цільовий підхід.

Ключові слова: бібліотечно-інформаційна діяльність, наратив, наративний меседж, соціально-правове інформування, бібліотечні установи, інформаційний простір.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В умовах сучасних воєнних конфліктів постійно зростає роль інформаційної складової. Сторонам, що протистояють, необхідно завдавати потужних інформаційних ударів по інформаційному простору суперника і водночас захищати свій. У межах інформаційної боротьби важлива роль належить створенню власних і спростуванню ворожих інформаційних наративів. У згаданому контексті значно посилюється роль бібліотечно-інформаційних центрів на кшталт НБУВ, які мають інформаційно-аналітичні ресурси, здатні протидіяти розповсюдженню наративів суперника, а також формувати й поширювати національний наратив України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Чимало аспектів проблем, що торкаються соціальних комунікацій, науково-інформаційної діяльності

українських бібліотечно-інформаційних центрів, а також інформаційної безпеки розкрито в працях таких науковців, як І. Брокмайєр [9], В. Горовий [7], О. Голуб [3], Р. Коалсон [4], П. Новик [6], Ю. Половинчак [10] та ін.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Сьогодні, на жаль, відсутні роботи, присвячені аналізу інформаційних загроз, що виникають під час воєнних конфліктів, у нейтралізації та нівелюванні яких можуть ефективно використовуватися ресурси бібліотечно-інформаційних центрів.

Мета статті – аналіз специфіки бібліотечно-інформаційної діяльності в межах інформаційної протидії деструктивним закордонним впливам під час воєнного конфлікту.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі Стратегією розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України» пріоритети бібліотечної діяльності спрямовані на консолідацію українського суспільства, інтеграцію у європейське співтовариство, підвищення якості життя та рівний доступ до інформації, знань і культурного надбання. З цього випливає стратегічний напрям розвитку бібліотечної справи у розвитку ефективних комунікацій, зокрема за рахунок удосконалення зовнішньої комунікації з територіальними громадами та суспільством у цілому [1].

Пріоритети Стратегії знайшли відображення в рішеннях Вченої ради Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського від 29.04.2021 р. Так, В. Горовий зазначив, що існує запит на проведення наукової роботи за відомчою тематикою «Інформаційно-аналітичні ресурси наукових бібліотек у системі соціальних комунікацій». Зокрема, йшлося про те, що наукові бібліотечні установи, спираючись на наявні інформаційні фонди, відіграють помітну роль у процесі національної ідентифікації. Ними, наприклад, пригальмовуються процеси, що, супроводжуючи світову глобалізацію, стають тупиковими для розвитку. «Бібліотечні установи вивчають особливості глобальних і національних інформаційних ресурсів, орієнтують у цьому нові категорії користувачів, діяльність яких пов'язана з використанням інновацій. Бібліотеки здійснюють тематичну комплектацію найбільш якісними електронними ресурсами своїх фондів й ефективно використовують їх в інтересах суспільної діяльності» [2].

Згадані вище підходи не втратили своєї актуальності й після початку російсько-української війни. Специфіка протистояння з Кремлем визначається не тільки дуже широким театром бойових дій, але й нанесенням агресором потужних ударів по інформаційному простору України,

західних та інших країн-партнерів. У таких умовах Кремль приділяє значну увагу використанню наративних конструкцій деструктивного характеру.

Яскравим прикладом останніх є наратив про те, що РФ та проросійські проксі діють лише у відповідь на насилля офіційного Києва в бік громадянського населення Донбасу. Так, під час загострення інформаційного протиборства напередодні війни в 2021 р. на підтримку наративного меседжа «Україна вісім років обстрілювала Донецьк/Донбас» проросійськими ЗМІ активно використовувалися фейки на кшталт того, що нібито внаслідок обстрілу українським безпілотником у «ДНР» загинула дитина. Про це з посиланням на так звану народну міліцію «ДНР» писали російські медіа: «РИА Новости», Gazeta.ru, Lenta.ru тощо. З українських медіа цю інформацію тоді поширив сайт «Страна.ua». Крім того, ресурс розмістив наративний аргумент, що корелює з російським наративним меседжем про «українських карателів». «От як українська армія воює з дітьми й стариками» – нібито казала бабуся загиблого. Незважаючи на те, що досі достеменно невідомо, що насправді відбулося, російська пропаганда активно поширювала тезу про вину української сторони [3]. Зазначене вище також спиралося на дещо видозмінену російську версію наративного меседжа «про невідворотність». Раніше він застосовувався під час анексії Криму для залякування і водночас самовиправдання місцевих громадян України. Меседж розкривався в такий спосіб: «Якщо на півострові відновиться юрисдикція офіційного Києва, тоді кримчани обов'язково піддаватимуться утилкам з боку “бандерівців” та силовиків з материкової України тому, що центральна влада нібито вважає мешканців півострова зрадниками за їх позицію під час російського захоплення півострова». Під час облоги Маріуполя російські політтехнологи розширили та активізували свою діяльність із розповсюдження схожих наративних повідомлень. «Неонацисти в Маріуполі у відповідь на стиснення кільця (російською армією) навколо їхнього війська активно використовують місцевих жителів як живий щит»; «батальйони неонацистів вирізають й грабують місцевих»; «...нацисти знищують цілі колони біженців, у той час як решта застрягла в окупованому місті», «...російський військовий рятує дітей й оперує поранених...» [4].

Новою темою для дезінформації стала ситуація навколо українських біженців за кордоном. Наприклад, у Польщі кремлівські політтехнологи намагалися вкоренити в громадській свідомості думки про те, що «польський уряд приймає біженців з України, щоб догодити США

та ЄС», «ЄС немає наміру більше приймати біженців чи брати участь у фінансуванні їхнього існування», «уряд обтяжує бюджет країни, надаючи українцям безкоштовне медичне обслуговування, житло та освіту», «витрати на утримання українців призводять до бідності поляків» [5]. Проте поляки створили спеціальні структури для відслідковування російських фейків та свочасного контрінформування місцевого населення. Так, Польський Центр державної безпеки попереджає поляків щодо російської пропаганди і в такий спосіб здійснює заходи, спрямовані на дезавування російської політичної міфології в цілому. Експерти Центру постійно нагадують полякам про необхідність уважливо аналізувати наративи, щоб не дозволити маніпулювати собою [6].

На цьому тлі надзвичайно важливою стає діяльність із протидії деструктивним російським наративам. Перемогти в інформаційній сфері кремлівські пропагандисти традиційно намагаються за рахунок використання екстенсивних підходів: так званих валу і масовості. Але наслідком цього, звичайно, є невисока якість інформаційної продукції та нестикування між її окремими блоками. Тому українській стороні, яка наразі має менш потужну базу, необхідно діяти в рази ефективніше. У заходах з інформаційної протидії цього можна досягти лише за рахунок комплексного застосування на системній основі всіх наявних можливостей (зокрема, бібліотечних установ), із координуванням діяльності всіх задіяних інформаційних суб'єктів.

Звісно, що в контрпропагандистських заходах насамперед використовуються можливості відповідних підрозділів державних органів влади, масмедіа, міністерства зовнішніх справ, спецслужб України. Проте кожний елемент системи інформаційної протидії повинен бути задіяний не тільки в загальних контрпропагандистських акціях, але й у вирішенні ексклюзивних завдань, які належать тільки до його компетенції, зокрема бібліотечних установ. Це стосується й такого найбільш дієвого сьогодні інструменту нівелювання хибних російських наративів, яким є національний наратив України.

У цілому в межах нашого дослідження наратив розглядається «як структурована логічна розповідь, що відображає індивідуальне сприйняття реальності. А також спосіб організації суб'єктивного досвіду, спроба самоідентифікації і самопрезентації особистості» [7]. Згідно зі Стратегією інформаційної безпеки України «стратегічний наратив – спеціально підготовлений текст, призначений для вербального викладення в процесі стратегічних комунікацій з метою інформаційного впливу на цільову аудиторію» [8]. Також національний наратив може розглядатись як

«...впорядкування, надання смислу досвідам, як конденсований ряд правил, який включає в себе те, що є узгодженим та успішно діє в межах даної культури» [9]. Як слушно зауважує з цього приводу Ю. Половинчак, саме національний наратив України протистоїть намаганням ззовні перекрутити українську історію, завдати деструктивного впливу на сприйняття широкими масами соціальної реальності й майбутнього. І саме бібліотечні установи грають велику роль у формуванні та збереженні національного наративу. Це здійснюється шляхом реалізації меморіальної функції через відбір для зберігання, забезпечення доступу та ретрансляції значимих текстів, документів та культурних пам'яток. «Надаючи вільний і відкритий доступ до текстів, що документують національну спадщину, бібліотеки не лише забезпечують доступ до пам'яті спільноти, а й долучаються до створення символічного капіталу – репрезентації національних досягнень... Завдяки цьому в інформаційну добу бібліотека зберігає статус одного із символів культурної самобутності та самодостатності спільноти» [10, с. 17.]. Тобто, беручи участь у створенні та поширенні через соціальні комунікації національного наративу, бібліотечні установи, як вже йшлося вище, «відіграють помітну роль у процесі національної ідентифікації» [2].

Це набуває неабиякої злободенності у воєнний період, коли бойові дії супроводжуються потужною інформаційною агресією РФ. Саме тоді, зокрема, значно підвищується значущість ресурсів і послуг у сфері соціально-правового інформування, що надають бібліотечні установи. Враховуючи інтенсивність і масштаб впровадження російських наративів, можна припустити поширення фейкової інформації про подвійні стандарти в українській політиці. Наприклад, міжнародний імідж України багато років будується на євроінтеграційних засадах, наріжним каменем яких є загальнолюдські цінності, зокрема свобода й дотримання прав людини. У цьому контексті російські пропагандисти можуть використати тимчасові обмеження, які передбачаються законопроектами, запропонованими до прийняття Верховною Радою України.

Приміром, ідеться про такі законопроекти: «Про внесення змін до деяких законів України щодо частки пісень державною мовою в музичних радіопрограмах і радіопередачах та заборони відтворення музичної продукції походження держави-агресора», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення організаційно-правових засад здійснення контррозвідувального забезпечення Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України», «Про внесення змін до деяких законів України

щодо порядку реалізації військовослужбовцями Збройних Сил України та іншими особами права на свободу думки і слова, а також на вільне вираження своїх поглядів і переконань» [11].

Так, останній законопроект зазнав жорсткої критики. На інтернет-сайті телеканалу «Прямий» була опублікована стаття під назвою «“Слуги народу” хочуть позбавити військовослужбовців права на свободу думки і слова». У ній ідеться про те, що під приводом російського вторгнення теперішня влада намагається знищити в країні свободу слова, обмежити права громадян тому, що в законопроекті фактично пропонується позбавити українських військовослужбовців права на свободу думки і слова, а також на вільне вираження своїх поглядів і переконань [12]. Більш аргументованою була стаття, що з’явилася на інтернет-ресурсі Zmina.info «У ВР зареєстрували законопроект, який забороняє військовим критикувати дії керівництва». У ній член експертної ради Центру громадянських свобод В. Яворський зазначає, що вимоги, які стосуються заборони поширення інформації про військову службу, зокрема про місце розташування та переміщення військової техніки й підрозділів ЗСУ та іншої військової інформації, загалом зрозумілі. Однак такі дії вже заборонені Кримінальним кодексом України. «Виходить, що фактично новою заборonoю в проекті закону є тільки одна: “висловлювання, погляди та думки стосовно діяльності вищого військово-політичного керівництва держави”. Причому ця заборона немає жодних винятків. Парадоксально, але навіть позитивний відгук про керівництво держави теж забороняється. Така заборона фактично взагалі позбавляє військових висловлювати будь-які думки про керівництво держави», – обурюється експерт [13].

Дійсно, якщо Україна прагне до вступу у Євросоюз, тоді обмеження прав і свобод людини неприпустимі. Однак, коли країна знаходиться в стані війни та на її території точаться запеклі бої проти вкрай небезпечних загарбників, очевидно, критику можуть викликати дії керівництва різного рівня через те, що рядові військовослужбовці повинні бути обізнаними тільки в тому максимально вузькому сегменті задумів командування, який необхідний військовослужбовцю для виконання своїх безпосередніх обов’язків і конкретних вказівок командування. Інакше при тому високому психологічному навантаженні, яке викликають сучасні активні бойові дії, а також об’єктивної відсутності в окремого військовослужбовця повної інформації щодо обстановки на полі бою, він може зробити неправильні висновки, а їх поширення – призвести до негативних наслідків, наприклад, паніки.

У визначених умовах як одне з важливих завдань інформаційно-бібліотечної діяльності правомірно розглядати підвищення рівня правової культури суспільства. Дієвим механізмом трансформації бібліотечної ресурсної бази в згаданому напрямі може стати активізація інформаційно-аналітичної діяльності. Зокрема, йдеться про інформаційно-правове обслуговування користувачів за допомогою таких видань Національної юридичної бібліотеки Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, як інформаційно-аналітичний бюлетень «Громадська думка про правотворення» (в сучасних складних умовах можуть використовуватися електронні версії видання, створені у фейсбуці та інших соціальних мережах). Підвищення ефективності такої діяльності під час загострення інформаційного протиборства, крім звичайної практики аналізу різних експертних підходів до оцінок найбільш соціально значущих законопроектів, потребує серйозної уваги протидії деструктивним російським наративам. Зокрема, йдеться про використання в інформаційно-аналітичних матеріалах правового характеру окремих елементів національного наративу України з історичними прикладами мужності й стійкості захисників Вітчизни, їх вірності воїнському обов'язку й суворого виконання ними розпоряджень керівництва на шляху до перемоги. Така робота повинна проводитися цілеспрямовано й систематично. Великою підмогою в цій справі може стати відповідний досвід провідних країн світу, які під час безпосередньої власної участі в бойових діях також певною мірою обмежували права своїх громадян і усіяко боролися з ворожими наративами. У цьому контексті актуальним завданням стає впровадження, з врахуванням передового закордонного досвіду юридичної бібліотечної справи, нових форм інформаційно-правового обслуговування та використання ефективних засобів популяризації цього напрямку бібліотечної діяльності серед користувачів, а також професійної бібліотечної спільноти [14, с. 40–41].

Отже, під час воєнних конфліктів бібліотечні установи можуть відіграти помітну роль у боротьбі з наративними конструкціями супротивника, зокрема через участь у формуванні й поширенні національного наративу України або його окремих складових. Одним із важливих напрямів такої діяльності може стати продукування і розповсюдження інформаційно-бібліотечних продуктів вищезгаданої спрямованості для подальшого поширення в межах соціально-правового інформування різних верств населення України.

Список бібліографічних посилань

1. Про схвалення Стратегії розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України» : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 219-р. від 23 березня 2016 року. *Верховна Рада України. Законодавство України : вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/219-2016-%D1%80#Text> (дата звернення: 22.04.2022).
2. Нові проекти наукових досліджень. НБУВ. 2021. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/5515> (дата звернення: 22.04.2022).
3. Олена Голуб. Що наразі просуває російська пропаганда. *Інститут масової інформації*. 2021. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/shho-narazi-prosuvayue-rosijska-propaganda-i38578>
4. Роберт Коалсон. «Промивання мізків»: російські державні телеканали з усіх сил просувають наративи Кремля щодо війни в Україні. *Радіо Свобода*. 2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/rosia-propahanda-viyna-ukrayina/31778004.html> (дата звернення: 22.04.2022).
5. Nowy przejaw rosyjskiej propagandy. RCB ostrzega Polakow. URL: <https://wiadomosci.radiozet.pl/Polska/Nowy-przejaw-rosyjskiej-propagandy.-RCB-ostrzega-Polakow> (дата звернення: 22.04.2022).
6. Павло Новик. Як реагують на російську пропаганду за кордоном: підбірка тижня. *ye.ua*. 2022. URL: https://ye.ua/syspilstvo/58723_Yak_reaguyit_na_rosijsku_propagandu_za_kordonom__pidbirka_tizhnya.html (дата звернення: 22.04.2022).
7. Формування стратегічного наративу інформаційного забезпечення реінтеграції тимчасово окупованих територій у загальноукраїнський контекст : монографія / В. Горовий, О. Онищенко, Ю. Половинчак та ін. ; наук. ред. В. Горовий ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2017. 212 с.
8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки» : Указ Президента України від 28 грудня 2021 р. № 685/2021. *Верховна Рада України. Законодавство України : вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#n7> (дата звернення: 22.04.2022).
9. Брокмейер И. Нарратив: проблемы и обещания одной альтернативной парадигмы. *Вопросы философии*. 2000. № 3. С. 36.
10. Половинчак Ю. М. Бібліотека як суб'єкт формування, збереження та трансляції національного наративу. *Інформація, комунікація та управ-*

ління знаннями в глобалізованому світі: матеріали 3-ої наук.-практ. конф. (Київ, 14–16 трав. 2020 р.). Київ, 2020. С. 17.

11. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо порядку реалізації військовослужбовцями Збройних Сил України та іншими особами права на свободу думки і слова, а також на вільне вираження своїх поглядів і переконань від 11.04.2022 № 7271. *Верховна Рада України. Офіційний вебпортал*. 2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39407>

12. «Слуги народу» хочуть позбавити військовослужбовців права на свободу думки і слова. *Прямий*. 2022. URL: <https://prm.ua/sluhy-narodu-khochut-pozbavyty-viyskovosluzhbovtsiv-prava-na-svobodu-dumky-i-slova/> (дата звернення: 22.04.2022).

13. У ВР зареєстрували законопроект, який забороняє військовим критикувати дії керівництва. *Zmina*. 2022. URL: <https://zmina.info/news/u-vr-zareyestruvaly-zakonoprojekt-yakuj-zaboronyaye-viyskovym-krytykuvaty-diyi-kerivnytstva/> (дата звернення: 22.04.2022).

14. Пестрецова О. О. Бібліотечно-інформаційне обслуговування як складова системи правового інформування. *Інформація, комунікація та управління знаннями в глобалізованому світі* : матеріали 3-ї наук.-практ. конф. (м. Київ, 14–16 трав. 2020 р.). Київ, 2020. С. 40–41.

References

1. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku bibliotechnoi spravy na period do 2025 roku “Iakisni zminy bibliotek dlia zabezpechennia staloho rozvytku Ukrainy”: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 bereznia 2016 r. № 219-r. [On approval of the Strategy for the development of librarianship for the period up to 2025 “Qualitative changes in libraries to ensure sustainable development of Ukraine”: Decree of the President of Ukraine No. 219 dated March 23, 2016]. (2016). *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy: vebportal – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine: vebportal* [in Ukrainian]. Retrieved April 22, 2022, from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/219-2016-%D1%80#Text>

2. NBUV. (2021). Novi proekty naukovykh doslidzhen [New research projects] [in Ukrainian]. Retrieved April 22, 2022, from <http://www.nbu.gov.ua/node/5515>

3. Golub, O. (2022). Shcho narazi prosuvaie rosiiska propahanda [What is currently Russian propaganda promotes]. *Instytut masovoi informatsii –*

Institute of Mass Media [in Ukrainian]. Retrieved from <https://imi.org.ua/monitorings/shho-narazi-prosuvaie-rosijska-propaganda-i38578>

4. Koalson, R. (2022). “Promyvannia mizkiv”: rosiiski derzhavni telekanaly z usikh syl prosuvalut naratyvy Kremlia shchodo viiny v Ukraini [Brainwashing: Russian state TV channels are struggling to promote the Kremlin’s narratives about the war in Ukraine]. *Radio Svoboda – Radio Liberty* [in Ukrainian]. Retrieved April 22, 2022, from <https://www.radiosvoboda.org/a/rosia-propahanda-viyna-ukrayina/31778004.html>

5. Nowy przejaw rosyjskiej propagandy. RCB ostrzega Polakow. *Radio ZET*. (2022) [in Polish]. Retrieved April 22, 2022, from <https://wiadomosci.radiozet.pl/Polska/Nowy-przejaw-rosyjskiej-propagandy.-RCB-ostrzega-Polakow>

6. Novyk, P. (2022). Yak reahuiut na rosiisku propahandu za kordonom: pidbirka tyzhnia [How do people react to Russian propaganda abroad: a digest of the week]. *ye.ua* [in Ukrainian]. Retrieved April 22, 2022, from https://ye.ua/sypilstvo/58723_Yak_reaguyit_na_rosiysku_propagandu_za_kordonom_pidbirka_tizhnya.html

7. Horovyi, V., Onyschenko, O., Polovynchak, Yu. et. al. (2017). Formuvannia stratehichnoho naratyvu informatsiinoho zabezpechennia reintehratsii tymchasovo okupovanykh terytorii u zahalnoukrainskyi kontekst [Formation of a strategic narrative of information support for the reintegration of the temporarily occupied territories into the all-Ukrainian context]. Kyiv. 212 p. [in Ukrainian].

8. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 15 zhovtnia 2021 r. “Pro Stratehiiu informatsiinoi bezpeky”: Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 28 hrudnia 2021 r. № 685/2021 [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of October 15, 2021 “On the Information Security Strategy”: Decree of the President of Ukraine No. 685/2021 dated December 28, 2021]. (2021). *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy: vebportal – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine: webportal* [in Ukrainian]. Retrieved April 22, 2022, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#n7>

9. Brokmejer, I. (2000). Narrativ: problemy i obeshaniya odnoj alternativnoy paradigmy [Narrative: Problems and Promises of an Alternative Paradigm]. *Voprosy filosofii – Questions of Philosophy*, 3, 36 [in Russian].

10. Polovynchak, Yu. M. (2020). Biblioteka yak subiekt formuvannia, zberezhennia ta transliatsii natsionalnoho naratyvu [The library as a subject of formation, preservation and translation of the national narrative]. *Informatsiia, komunikatsiia ta upravlinnia znanniamy v hlobalizovanomu sviti:*

materialy 3-oi nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 14–16 travnia 2020 r.) – Information, Communication and Knowledge Management in a Globalized World: Materials of the 3 rd Scientific-Practical. Conf. (Kyiv, May 14–16, 2020).(p.17). Kyiv [in Ukrainian].

11. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy schodo poriadku realizatsii vijskovosluzhbovtsiamy Zbrojnykh Syl Ukrainy ta inshymy osobamy prava na svobodu dumky i slova, a takozh na vilne vyrazhennia svoikh pohliadiiv i perekonan № 7271 vid 11.04.2022 [Draft Law on Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding the Procedure for the Exercise of the Right to Freedom of Thought and Speech by Servicemen of the Armed Forces of Ukraine and Other Persons, as well as to the Free Expression of Their Views and Beliefs No. 7271 dated April 11, 2022]. (2022). *Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsijnyj vebportal – Verkhovna Rada of Ukraine. Official webportal* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://www.rada.gov.ua/news/zpn>

12. “Sluhy narodu” khochut pozbavyty vijskovosluzhbovtziv prava na svobodu dumky i slova [“Servants of the people” want to deprive servicemen of the right to freedom of thought and speech]. (2022) [in Ukrainian]. Retrieved April 22, 2022, from <https://prm.ua/sluhy-narodu-khochut-pozbavyty-vijskovosluzhbovtziv-prava-na-svobodu-dumky-i-slova/>

13. U VR zareiestruvaly zakonoproiekt, yakyi zaboroniaie viiskovym krytykuvaty dii kerivnytstva [The Verkhovna Rada has registered a bill banning the military from criticizing the leadership’s actions]. (2022) [in Ukrainian]. Retrieved April 22, 2022, from <https://zmina.info/news/u-vr-zareyestruvaly-zakonoprojekt-yakyj-zaboronyaye-vijskovym-krytykuvaty-diyi-kerivnyctva/>

14. Pestretsova, O. O. (2020). Bibliotечно-informatsiine obsluhovuvanni yak skladova systemy pravovoho informuvannia [Library and information services as a component of the legal information system]. *Informatsiia, komunikatsiia ta upravlinnia znanniamy v hlobalizovanomu sviti: materialy 3-i nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 14–16 travnia 2020 r.) – Information, Communication and Knowledge Management in a Globalized World: Proceedings of the 3 rd Scientific-Practical. Conf. (Kyiv, May 14–16, 2020).* (pp. 40–41). Kyiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 18.04.2022.

Oleksandr Aulin,

PhD (Philosophy), Senior Researcher,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
3 Holosiivskiy Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: sozionik@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7304-7182>

Specificity of Library and Information Activity during the Military Conflict

The article examines the specifics of library and information activities during the military conflict in the context of exacerbation of information war. It is determined that in the mentioned period destructive external influences on the information space of Ukraine are a great danger. It is shown that the Ukrainian libraries can play a positive role in refuting fake Russian narratives, as well as in the formation and dissemination of the national narrative of Ukraine. Under certain conditions, one of the important tasks of information and library activities can rightly be considered to increase the level of legal culture of society. The intensification of information and analytical activities could be an effective way to transform library resource base in this direction. In particular, it is a question of information and legal service of users by means of such editions of National legal library of Vernadsky National Library of Ukraine as an information-analytical bulletin *Public Opinion on Lawmaking* (in today difficult circumstances electronic versions of the publication could be used, created on *Facebook* and other social networks). Improving the effectiveness of such activities during the escalation of information conflict, in addition to the usual practice of analyzing various expert approaches to the evaluation of the most socially significant bills, requires serious attention to combat destructive Russian narratives. Based on the objectives of the study, system-functional analysis and system-target approach were used.

Keywords: library and information activity, narrative, narrative message, social and legal information, library institutions, information space.

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.64.055>
УДК 02(477):025.5:355.4((470+571):477)

Андрій Потіха,

кандидат наук із соціальних комунікацій, науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп, 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: pal56@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4750-1542>

ДІЯЛЬНІСТЬ БІБЛІОТЕК УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ

Проаналізовано особливості діяльності бібліотек України в умовах російської воєнної агресії: руйнація окупантами бібліотечних закладів, знищення бібліотечних фондів. Досліджено необхідність перегляду бібліотечних фондів, вилучення антиукраїнської літератури. Акцентується увага на діяльності бібліотек, що спрямована на забезпечення необхідною інформацією і послугами не лише місцевого населення, а й переселенців, які потребують значної уваги. Їм надається можливість користуватися бібліотечними фондами, комп'ютерною технікою, отримувати додаткові послуги, зокрема психологічну реабілітацію, відпочинок. Звертається увага на волонтерську складову діяльності бібліотек, які стали центрами збору й передачі матеріальної допомоги військовим і тим, хто постраждав від російської агресії.

Ключові слова: бібліотеки в умовах війни, російська агресія, додаткові послуги бібліотек.

Бібліотека завжди була й залишається одним із найбільших скарбів цивілізованого суспільства, а також важливим джерелом знань, що накопичувалися протягом століть.

Одним з основних завдань бібліотек України є зберігання різних видів документів, зокрема книжкових пам'яток (рукописні книги, стародруки, рідкісні та цінні видання) як культурних цінностей країни. Адже книга є джерелом та об'єктом безпосереднього дослідження культури й духовності нашого народу, його мови, літератури, мистецтва, світського і церковного права та писемності. Книжкові пам'ятки впливають на становлення інтелектуального потенціалу народу, на зберігання і трансляцію духовних цінностей вітчизняної культури, вони є важливим

© А. Потіха, 2022

чинником національної ідентифікації та формування національної свідомості громадян.

У сучасному інформаційному суспільстві бібліотеки відіграють важливу роль як центри накопичення, обробки інформації та передачі її користувачам. Бібліотека є каналом, що забезпечує передачу і трансформацію інформації в процесі науково-інформаційної діяльності.

Зарубіжні і вітчизняні дослідники особливу увагу приділяють місії бібліотеки в наукових комунікаціях. Привертають увагу роботи таких дослідників, як В. Горовий, М. Закіров, Т. Гранчак, Т. Добко, Т. Борисенко, О. Заварзіна, О. Вакульчук та багато інших.

Проте ці наукові розвідки значною мірою присвячені діяльності бібліотек у мирний час. Тут варто зазначити, що Україна пережила і переживає скрутні воєнні часи. Українські дослідники підготували чимало наукових праць, присвячених функціонуванню бібліотек у період попередніх воєн. Зокрема, науковці Н. Малолєтова, Л. Дубровіна, Т. Себта, Р. Дзюбан дослідили особливості діяльності бібліотек, збереження бібліотечних фондів у роки Другої світової війни.

Сучасна війна, яку розв'язала російська влада проти України, привнесла значні зміни в діяльність бібліотек. Проте діяльність бібліотечних установ України в умовах російського повномасштабного вторгнення лише на початковому етапі дослідження.

Мета. Дослідити особливості діяльності бібліотечних установ України в умовах російсько-української війни, труднощі, у яких працюють книгозбірні, втрати та завдання. Звернути увагу на гуманітарну, психологічно-реабілітаційну складові функціонування бібліотек.

В умовах посилення інформаційного протистояння, інтенсифікації відверто ворожих зарубіжних інформаційних впливів на структуру і наповнення національного інформаційного простору дедалі більшого значення для зміцнення інформаційного суверенітету України набуває інформаційно-аналітичний напрям діяльності національних бібліотек, спрямований на представлення суспільству результатів наукового аналізу подій і процесів, що перебувають у центрі суспільної уваги, специфіки їх відображення різними інформаційними ресурсами як результату інформаційної політики провідних політичних діячів.

На думку науковців, діяльність бібліотеки із забезпечення рівного і вільного доступу до затребуваних суспільством інформації та знань сприяє затвердженню соціальної справедливості, зниженню соціальної напруженості в суспільстві. «Сьогодні бібліотека стає не лише повноправним суб'єктом інформаційного простору, а й активним учасником

інформаційного виробництва. Вона не лише збирає і зберігає документовану інформацію і знання, а й бере участь у формуванні документного потоку, здійснює його аналітико-синтетичну обробку, систематизує, оцінює інформаційно-знаннєві ресурси та на їх базі створює нову затребувану суспільством, адаптовану під конкретні запити користувачів інформаційно-аналітичну продукцію» [4, с. 52–53].

При цьому варто відзначити «особливу роль бібліотек, що визначена їхнім традиційно значним впливом у справі масового інформування населення, здатністю забезпечити доступ до сучасних інформаційних ресурсів практично всім верствам населення; наявністю серйозної організаційної структури та матеріальної бази; залученням інформаційно-аналітичних центрів бібліотек до надання допомоги різним соціальним і державним інститутам у високопродуктивному використанні інформації» [3, с. 148–149].

Російська агресія проти України спричинила до руйнації, а то й знищення чималої кількості бібліотек, або ж знищення бібліотечних фондів, які мають важливе значення для українців. При цьому порушуючи всі норми міжнародного права.

Як відомо, UNESCO взяла на себе обов'язок нормативного врегулювання охорони культурної спадщини у випадках глобальних і локальних конфліктів. Було укладено документ, що вважається одним із базових у цьому питанні, який удосконалив засади Пакту Реріха. Конвенція «Про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту» (Гаазька Конвенція 1954 р., доповнена двома протоколами від 1954 і 1999 р.). Деякі з проєктів, втілених у другій половині ХХ ст., розроблялися ще за існування Ліги Націй. У 1938 р. був розроблений проєкт міжнародної конвенції про захист історичних споруд і творів мистецтва та представлений на обговорення Асамблеї Ліги Націй. Завершенню цієї роботи перешкодила Друга світова війна. Проте багато положень із зазначеного документа увійшли до Конвенції «Про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту».

Документ накладає обов'язки на держави-учасниці «підготувати ще в мирний час охорону культурних цінностей, розташованих на їхній власній території, від можливих наслідків збройного конфлікту, вживаючи заходи, що вони вважають необхідними».

Як зазначає Г. Андрес, найважливішою особливістю документа є те, що більшість основних положень, що характеризують загальний режим захисту і поширюються фактично на необмежене число об'єктів культурної спадщини, безумовно, підлягають застосуванню як у воєнний,

так і в мирний час. Таким чином, повага до культурних цінностей означає для держав-учасниць суворо визначені зобов'язання щодо охорони культурних цінностей. Більш того, з огляду на політичну нестабільність, яка відзначається в деяких державах світу наприкінці ХХ ст. на поч. ХХІ ст., актуальним є положення Конвенції, де прямо встановлено, що у випадку збройного конфлікту неміжнародного характеру (громадянська війна), що виник на території однієї з держав-учасниць, кожна із сторін, що беруть участь у конфлікті, зобов'язана застосовувати положення, які стосуються поваги до культурних цінностей [1, с. 85–86].

Необхідно зауважити, що Гаазька Конвенція 1954 р. продовжує залишатися одним із базових документів міжнародної охорони культурних цінностей, визначаючи вимоги до охорони пам'яток (рухомих і нерухомих) як на національному, так і на міжнародному рівнях. Забезпечення збереження культурних цінностей у випадку збройного конфлікту – один із перших напрямів, що сформувався в середині ХХ ст.

Проте росіяни нищать українські культурні надбання уже багато років. Навіть ті, які формувались у попередні десятиліття. Зокрема, як інформують засоби масової інформації, російська влада остаточно знищила єдину в Москві – та й у всій Росії – Бібліотеку української літератури. Книжковий фонд бібліотеки, який збирався українською громадськістю Москви за підтримки друзів із України та усього світу, планувалося передати Бібліотеці іноземної літератури, щоб він став частиною Центру слов'янських культур. Проте книги з української бібліотеки просто перевезли в інше місце, яке вже не називатиметься «українська», не виглядатиме – хоча б умовно – як культурний заклад іншого народу, з мовою і культурою якого Росія веде справжню війну. І аж ніяк не гібридну.

За словам В. Портникова, війна з Бібліотекою української літератури в Москві почалася задовго до того, як російські танки з'явилися в Криму і на Донбасі. Сама Бібліотека української літератури створена під час перебудови, якраз тоді зникло багато заборон і перепон. І цінно те, що вона була не державною, не міською, а саме народною ініціативою. Проте коли російська влада зрозуміла, що Україна дійсно відроджується, то стала робити все можливе, щоб перешкодити цьому процесу. РФ й наразі прагне довести, що «ми один народ». А для цього потрібно, перш за все, знищити все те, що складає культурну унікальність українського народу. Мета імперії – знищити Україну, позбавляючи її мови [6].

З початком широкомасштабної російської агресії проти України, окупанти цілеспрямовано бомблять і знищують мирні цивільні об'єкти та інфраструктуру міст і сіл – лікарні, школи, дитячі садочки, бібліо-

теки, готелі, стадіони, житлові багатоповерхові будинки. Зокрема, під час обстрілу російськими військами міста Чернігів постраждала Чернігівська міська центральна бібліотека ім. М. Коцюбинського та міська дитяча бібліотека ім. О. Довженка, яка знаходилася на першому поверсі будівлі. Знищено пам'ятник архітектури – історичну будівлю кінотеатру в центрі міста. У приміщенні кінотеатру був розташований обласний молодіжний центр. Пошкоджено будівлю Іванківського історико-краєзнавчого музею (Київщина). У ньому зберігалися картини Марії Приймаченко, а також інші роботи, серед яких вироби вишивальниці Ганни Верес. Унаслідок удару в районі площі Конституції постраждала стара будівля Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, де зберігаються рідкісні видання та рукописні книги.

Станом на середину квітня 2022 р. російські війська пошкодили або зруйнували вже понад 15 бібліотек в Україні. Про це повідомив міністр культури та інформаційної політики О. Ткаченко. «Долучився до онлайн-зустрічі із Загальнопартійною депутатською групою Великої Британії з питань бібліотек, інформації та знань. На ній сповістив колег про поточну ситуацію в Україні та про ризики для бібліотек, архівів та культурних закладів від російського вторгнення. Адже російські війська варварськи руйнують все на своєму шляху. Як наслідок – уже понад 15 бібліотек зазнали пошкоджень чи руйнувань. Думаю, це, на жаль, не остаточна цифра», – написав О. Ткаченко в телеграм-каналі [8].

Міністр закликав британських парламентарів, чиновників, керівників культурних установ допомогти Україні. Зокрема, в довгостроковій перспективі це може бути фінансова підтримка: кошти на відновлення, гранти для книжкової сфери через Український інститут книги, розповсюдження української літератури за кордоном.

З кожним днем кількість пошкоджених закладів культури зростала, зокрема й міських і сільських бібліотек. На окупованих територіях загарбники з уцілілих книгозбірень вилучали україномовну літературу, яка не співпадає з постулатами кремлівської пропаганди. Для цього залучили підрозділи «воєнної поліції», що, окрім репресивних, виконують ще й «ідеологічні функції». Найбільше нищать книжки про історію Майдану, АТО/ООС, українські визвольні змагання, шкільні підручники з історії, наукову та популярну історичну літературу.

Україномовну літературу знищують, незважаючи на її наукову цінність. Зокрема, в тимчасово окупованому Маріуполі окупанти просто спалили бібліотеку храму Святителя Петра Могили ПЦУ. Були вилучені та спалені на подвір'ї храму всі книги, зібрані волонтерами та благодій-

никами. Бібліотека містила декілька унікальних примірників україномовних видань, які тепер втрачені назавжди.

Трохи раніше з уцілілого приміщення бібліотеки в Маріуполі окупанти вивезли всі книжки «на зберігання», а зі шкіл забрали всі україномовні підручники, натомість завезли російські.

Окупанти мають цілий перелік заборонених до згадування імен, серед яких І. Мазепа, С. Петлюра, С. Бандера, Р. Шухевич, В. Чорновіл. У містах Кремінна, Рубіжне (Луганська область), Городня (Чернігівська область) відомі випадки вилучення книжки «Справа Василя Стуса» В. Кіпіані. Знайдені книжки спалюють або вивозять у невідомому напрямку.

За такі дії окупантів міністр культури й інформаційної політики О. Ткаченко закликав позбавити РФ статусу члена ЮНЕСКО через порушення міжнародного права й конвенцій. Він наголосив, що внаслідок збройного наступу Росії на Україну знищуються численні об'єкти цивільного характеру та об'єкти культурної спадщини, безліч історичних і архітектурних пам'яток і об'єктів перебувають під загрозою.

Так само Українська бібліотечна асоціація/Ukrainian Library Association звернулася до Президента і Правління IFLA підтримати українських бібліотекарів і виключити Російську бібліотечну асоціацію та всі установи країни-агресора Росії з членів IFLA, а їхніх представників – з усіх керівних органів IFLA.

Дії російських окупантів схожі на окупаційну політику нацистської Німеччини в роки Другої світової війни, які після вторгнення на територію України також нищили надбання культури. Згідно з наказом командувача 6-ї німецької армії В. Рейхенау «Про поведінку військ на Сході» від 13 листопада 1941 р., оголошувалося, що «ніякі історичні або культурні цінності на Сході не мають значення», а архітектурні споруди та будівлі розглядалися винятково як можливі приміщення для розташування казарм. Тому в перші місяці війни частина бібліотек України доволі суттєво постраждала від воєнних дій та розміщення в їхніх будівлях військових [5].

Проте німецькі окупанти зрозуміли значення бібліотек як скарбниць національної і світової культури. 3 жовтня 1941 р. було створено робочу групу з метою взяти під контроль ті культурні цінності, що становили інтерес для «націонал-соціалістичного дослідження». Одночасно німецькою владою було доручено зберігати «державне управління музеями і бібліотеками недоторканими, залишивши за Оперативним штабом право огляду та інвентаризації і заборонити без особистого дозволу рейхскомісара вивозити будь-які культурні цінності з території Рейхскомісаріату України».

Спеціальна група німецьких фахівців відбирала винятково літературу стратегічного значення. Уже 12 жовтня 1941 р. д-р Краллерт доповідав у Берлін представнику міністерства закордонних справ Німеччини д-ру Лютеру, що в Києві конфісковано надзвичайно багатий матеріал. «Тільки в інститутах Академії наук і Академічній бібліотеці було переглянуто 3 млн книг із питань краєзнавства і що цей матеріал дотепер перевищує в 10 разів аналогічний матеріал із Риги і все більше зростає, попри копіткий перегляд. Конфіковано близько 8 тис. книг і приблизно 5 тис. географічних карт» [5].

Тож розграбування українських бібліотек продовжили «рашисти», які це робили й раніше – як за радянських часів, так і в період існування російської імперії.

При цьому нав'язувалась ідеологія російської великодержавності і ненависті до української національної ідентичності. Останнім часом видано велику кількість літератури, яка пропагує «русский мир» і поширює неправдиву інформацію про Україну, український визвольний рух, українську культуру. Тому перед українськими бібліотеками стоїть завдання «відсіяти» подібну пропагандистську літературу. Дехто пропонує вилучити всю російськомовну літературу. 18 квітня 2022 р. відбулася розширена Рада Директорів бібліотек України, під час якої виникла дискусія щодо вилучення з бібліотек російської літератури. Т. Вилегжаніна, Г. Саприкін та інші директори підкреслювали, що в публічних бібліотеках України понад 50% фонду – це російськомовна, переважно видана в СРСР література. Російською друкували багато словників, енциклопедій, перекладів світової літератури. Тому з очищенням фондів можуть виникнути значні проблеми. І насамперед треба переробити інструктивно-методичні матеріали. Мільйони вилучених книжок варто було б замінити українськими. Як підкреслив О. Афонін, наразі книговидавці не можуть цього зробити: 2/3 їх перебували в Києві та Харкові, тому через бойові дії не можуть займатися своєю справою, але й у мирний час 90% видавництв не мали достатньо коштів на свою діяльність. Війна ще більше ускладнила проблему. Цю думку продовжив О. Красовицький, який запропонував вилучати по черзі книжки, видані в Росії після 2014 р. підсанкційними видавництвами. Значно радикальнішу позицію зайняли С. Моїсєєва (м. Луганськ), О. Коваль (Український інститут книги). Вони категорично висловилися про те, що не слід жаліти російську і радянську літературу, якій немає місця в наших бібліотеках [2].

Проте для багатьох користувачів є проблема відсутності фахової літератури українською мовою. Навіть у такій галузі, як ІТ-технології

відсутня будь-яка довідкова, навчальна та інша література. Бракує технічних, медичних та інших спеціальних видань. Фонди бібліотек також переповнені художньою літературою російською мовою. І не лише російських письменників, але й перекладами з англійської, французької, німецької та інших світових мов. У цій галузі робиться чимало, однак значна кількість видань світової класики та сучасних письменників досі не мають українських перекладів.

У Міністерстві культури та інформаційної політики України пояснили, які російські книги вилучатимуть з українських бібліотек. Вилучення відбуватиметься на основі методичних рекомендацій, що напрацювала Рада з питань розвитку бібліотечної справи.

Першочергово потребують вилучення: видання, зміст яких спрямований на ліквідацію незалежності України, пропаганду насильства, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини; книги, які пропагують війну, національну та релігійну ворожнечу, зміну шляхом насильства конституційного ладу або територіальної цілісності України; видання, які містять виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, у тому числі шляхом представлення збройної агресії РФ проти України як внутрішнього конфлікту, громадянського конфлікту, громадянської війни, заперечення тимчасової окупації частини території України; книги, які глорифікують осіб, які здійснювали збройну агресію Росії проти України, представників збройних формувань РФ, іррегулярних незаконних збройних формувань, озброєних банд та груп найманців, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих Російською Федерацією, а також представників окупаційної адміністрації РФ, яку складають її державні органи та інші структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, та представників підконтрольних Російській Федерації самопроголошених органів, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України, в тому числі шляхом їх визначення як «повстанці», «ополченці», «ввічливі військові люди»; книги видавництва, а також авторів, до яких були застосовані санкції; роботи авторів, які публічно підтримали агресію проти України [9].

Тобто не передбачено вилучення російськомовної художньої і наукової літератури, яка не підпадає під вищезгадані умови. Бібліотекам рекомендується створити дорадчі органи, які надаватимуть рекомендації,

як актуалізувати бібліотечний фонд в умовах збройної агресії Росії проти України [9].

Навіть у складних умовах бібліотеки працюють, надаючи необхідні послуги користувачам. Читачі з важкими захворюваннями, які не можуть дійти до бібліотеки, просять доставити їм літературу додому. Таку послугу надають бібліотекарі в Черкасах та в інших регіонах. Як повідомила завідувача Черкаською бібліотекою-філією І. Рибкіна: «Є в нас така читачка Валентина Семенівна, яка, на жаль, сама не може приходити. Тож вона попросила, щоб ми приходили додому, приносили і обмінювали їй книжечки. Обдзвонюємо, питаємо, як справи. Якщо людина дійсно не може, то ми намагаємося носити книжечки додому» [11].

Бібліотека тривалий час не працювала, але вже у квітні 2022 р. в Черкасах запрацювали бібліотеки, зокрема й обласна. Під час повітряної тривоги читачам надається можливість перечекати в менш безпечному місці.

З перших днів повномасштабного вторгнення Росії на нашу землю українські бібліотеки, використовуючи свої знання, вміння, навички, накопичені за останні вісім років, допомагають захисникам та цивільному населенню. Їх головними професійними та життєвими пріоритетами стали: захист інформаційного простору; боротьба з фейками, дезінформацією та кіберзагрозами.

Ось лише кілька прикладів. З 23 лютого 2022 р. на сторінках блогу НМВ НБУ ім. Ярослава Мудрого надається для розповсюдження правдива, перевірена та найважливіша інформація: життєво важливі інструкції та рекомендації для громадян України; списки офіційних джерел інформації; посилання на джерела, які допоможуть знайти найближче бомбоховище; попередження про фішингові атаки; список телеграм-каналів, які активно поширюють дезінформацію та беруть участь у кампаніях із дестабілізації ситуації в Україні; перелік актуальних чат-ботів тощо.

Вінницька ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва, Рівненська ОУНБ та інші бібліотеки забезпечили населення офіційною інформацією щодо корисних контактів на час російсько-української війни.

У м. Кривий Ріг із початку російської агресії бібліотеки не закривались. Тут діяли 46 бібліотек: 26 – для дорослих та 20 – дитячих.

До війни міська влада обрала стратегію перетворення бібліотек на сучасні культурно-соціальні хаби, центри нових знань та корисного спілкування. Л. Валіцька, в.о. директора комунального закладу культури «Міська бібліотека для дорослих», зауважила: «Наразі ми переконуємось у тому, наскільки потрібне наше покликання, як у період великих

випробувань книги залишаються людям вірними друзями, порадиниками, втішниками. Завдяки підтримці міста ми продовжуємо працювати. Те, що бібліотеки відкриті, підіймає дух наших читачів, які використовують кожну можливість прийти до читальних залів. Крім того, тепер ми допомагаємо криворіжцям безкоштовними послугами в Інтернеті» [10].

Усі бібліотеки міста з 1 березня приєдналися до нової масштабної читацької онлайн-акції «Читаємо про Україну та українців».

У бібліотеці популяризуються електронні версії книг. Українські видавництва відкрили безкоштовний доступ до своїх сайтів. І працівники книгозбірень знайомлять читачів із новими виданнями. На сторінці у фейсбуці розміщуються та оновлюються відеоролики, що знайомлять читачів із коротким змістом та авторами – сучасними популярними письменниками та поетами. Серед них В. Лис, С. Талан, Д. Корній, В. Шкляр, Л. Дашвар та інші.

У презентації до кожної книги обов'язково вказується хештег – безкоштовне електронне посилання на її прочитання. Так за допомогою своїх друзів-бібліотекарів читачі відкривають для себе літературу сучасної України, удосконалюють українську мову, яку наразі чують та підтримують у всьому світі.

Центральна міська бібліотека для дітей у Миколаєві з 25 лютого запрацювала в цілодобовому режимі. У закладі обладнали бомбосховище. Укриття може вмістити до 180 людей одночасно. Для охочих відкрили книгосховище.

Більшість бібліотекарів залишилися в місті та продовжили працювати. До бомбосховища приходять місцеві жителі. Дехто лише під час повітряних тривог, дехто навіть ночує. Це сім'ї з маленькими дітьми або самотні люди, яким вдома перебувати дуже страшно [15].

Під час війни надзвичайно важливим стало єднання українців для боротьби з ворогом. Кожна добра справа наближає день перемоги. Саме тому працівники 12 бібліотек Тернополя згуртувалися і організують цікаве дозвілля для усіх, хто потребує емоційної розрядки. Усі бібліотеки міста відновили роботу з 10 березня, адже бібліотеки в цей непростий час не мають стояти осторонь ситуації в державі, тому допомагають чим можуть. Люди, котрі приходять до бібліотек, можуть тут не тільки провести час із користю, а й відпочити душею, відволіктись. У бібліотеках відкрились усі читальні зали, всі абонементи. У центральній міській бібліотеці, наприклад, є комп'ютери, безоплатна Wi-Fi-зона. Вся техніка підключена до інтернету. За словами працівників бібліотек,

діти й студенти мають змогу навчатися і здобувати знання в бібліотечних закладах. Найбільш актуально це для дітей-переселенців з областей України, де ведуться активні бойові дії. Не всі, рятуючи власне життя, взяли із собою комп'ютер чи ноутбук. Бібліотеки Тернополя, як і більшість бібліотек України змогли налагодити допомогу переселенцям, надаючи необхідну інформацію.

Бібліотечна мережа контактує і з тернопільськими волонтерськими центрами. Книгозбірні – це місце, куди можуть завітати волонтери, поспілкуватись, налагодити логістику, попрацювати з технікою. Переселенцям, а особливо батькам з дітьми, що опинились у Тернополі, можна прийти до бібліотек, посидіти, почитати чи помалювати. Облаштовано майданчики для дозвілля дітей. Поки дівтора розважається – батьки можуть зайнятися своїми справами, або ж теж почитати книжки, погортати пресу. Однак найперше книгозбірні намагаються ознайомити переселенців зі своїм україномовним фондом. Особливо це стосується літератури патріотичного та історичного спрямування. Це дає змогу піднести моральний і національний дух людей зі східних областей, адже це унікальний шанс глибше й повніше відкрити їм нашу історію. Не ясно, чи в їхніх бібліотеках було стільки україномовних книг.

Спільними зусиллями бібліотечні установи Тернополя відкривають для переселенців красивий світ української книги.

В умовах воєнного стану всі бібліотеки Хмельницького також надають безкоштовні послуги своїм відвідувачам, у тому числі й переселенцям: важливо, що в бібліотеці можна відсканувати документи, зробити їх ксерокопію, зарядити гаджети.

Дуже важлива послуга – це цифрова освіта для літніх людей. Так, співробітники обласної універсальної наукової бібліотеки допомагають людям похилого віку, зокрема й переселенцям, користуватися порталом «Дія» та отримувати послуги онлайн. Фахівці бібліотечної справи працюють з переселенцями ще з 2014 р. Тут проводили і майстер-класи, і заняття з психологами. Всі бібліотеки міста кооперуються між собою. Співробітники пропонують не лише провести вільний час у бібліотечному просторі та ознайомитися з найкращими зразками української, світової та краєзнавчої літератури, літературою для дорослих та дітей. Тут також є можливість переглянути документальні фільми з колекції DOCU Клуб – Docudays UA, екранізацію книжок сучасних українських письменників, українські мультфільми. І навіть послухати музику на вінілових платівках. У цілому бібліотекою користуються люди з різноманітними інтересами [12].

В умовах війни важливо надати психологічну допомогу людям, які постраждали від російської агресії. Саме тому бібліотеки приділяють значну увагу переселенцям, допомагають їм реабілітуватись і заспокоїтись. Зокрема, Коломийська міська публічна бібліотека повністю змінила напрям своєї діяльності. Тепер книгозбірня більше зорієнтована на роботу з внутрішньо переміщеними особами, особливо з дітьми. Але не забувають і про книги.

Працівники бібліотеки багато працюють з дітками-переселенцями. Вони роблять усе для того, щоб малюкам тут було затишно. Це зручно і для батьків. Діти проводять час цікаво та різноманітно, адже мають змогу грати в настільні ігри, складати пазли, малювати, читати казки, переглядати мультфільми.

Також бібліотека організовує різні заходи. Основний акцент ставиться на розвитку творчості дітей. Тут діє мистецький простір. До початку повномасштабної війни постійно відбувалися виставки живопису, а в умовах війни було продовжено роботу школи «Навчання в майстра». Хлопчики і дівчатка тепер навчаються професійному академічному рисунку та живопису. Бібліотекарі знайомлять своїх нових відвідувачів із звичаями та традиціями краю. Залучаються місцеві поети і письменники, твори яких містять етнографічний характер. Також бібліотечні фахівці не забувають і про адаптацію дітей у світову спільноту: тут діє клуб англійської мови для дітей до 10 років.

Проводяться в книгозбірні також уроки тістопластики. Займаються не тільки діти з інших регіонів, а й вихованці благодійного фонду підтримки дітей та молоді з інтелектуальною обмеженістю «Крокус».

Більшість книг у бібліотеці для дорослих. Але дітям також є що запропонувати. Це українські народні казки або підліткова література. Вона появилася нещодавно, оскільки установа виграла проєкт від Українського інституту книги. Якщо затребуваної літератури немає, то читачів направляють в інші бібліотеки міста [13].

Українські бібліотеки також активно приєдналися до волонтерського руху. Отримуючи матеріальну допомогу від зарубіжних партнерів, працівники бібліотек допомагають волонтерам своєчасно розподілити і доставити все необхідне до місця призначення. Зокрема, за допомогою колег із Польщі до Івано-Франківської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. І. Франка доставляли гуманітарну допомогу від партнера і друга обласної книгозбірні – Воєводської публічної бібліотеки ім. Е. Смолки м. Ополе, Республіка Польща (директор – знаний у Польщі бібліотекознавець пан Т. Хробак). Все надіслане передано для потреб

військовослужбовців Прикарпаття. Серед речей були спальні мішки та ковдри, шкарпетки та рукавиці, одяг, термоси, каремати, термоплівка, ліхтарики, гелеві обігрівачі, ліки, засоби гігієни, павербанки та батарейки.

Львівська обласна універсальна наукова бібліотека також приєдналася до громадської діяльності, пов'язаної з допомогою війську, медикам, біженцям. Тут діє штаб ГО «Паляниця» – волонтерської структури, яка займається збором та відправкою різноманітних речей військового та цивільного призначення для потреб фронту, лікарень, біженців.

Найважливішою ланкою діяльності є кол-центр, який координує цю добру справу. Фахівці налагодили роботу швидкісного інтернету, комп'ютерів тощо. За допомогою працівників бібліотеки на східний фронт направляються медикаменти, засоби гігієни та догляду за хворими і пораненими, в бібліотеку доставляють призначені для цивільних речі, зокрема одяг, ковдри, спальники тощо. З першого дня війни в бібліотеці функціонує також пункт збору книжок для переселенців, які опинилися в Польщі.

Для підтримки біженців до активної діяльності бібліотечних закладів долучилися і польські колеги – у фундації RC у Гданську відкрито бібліотеку української літератури. Ідею створення висловила та втілила відома львів'янка, кінорежисер-аматор, фотограф та громадська діячка Д. Балабай. Це перша ініціатива, яку Д. Балабай реалізувала в польській фундації RC уже як координаторка допомоги біженцям з України.

Книги для Гданська збирали у Львові, Дніпрі, Луцьку та Кременчуці. Міста були обрані не випадково, оскільки йшлося про маршрут колони з гуманітарною допомогою, яку вела група «Тчев для України». Відтак додому транспорт повертався непорожнім, а віз книжки. До збирання книг були залучені Львівська обласна науково-педагогічна бібліотека, Центральна міська бібліотека в Дніпрі, а також інвестиційна група VolWest, мережі супермаркетів «Наш край» та «Спар». Проект підтримали Департамент освіти і науки, Департамент культури, національності та релігії Львівської обласної військової адміністрації та Департамент гуманітарної політики Дніпра. На акцію активно відгукнулися також органи місцевого самоврядування, бібліотеки та місцеві мешканці.

Отже, бібліотека української літератури в Гданську, яка вже має читачів та гучний позитивний розголос, є ще одним способом полегшити інтеграцію українців у польську культуру, зробити її менш болісною через вимушене переселення та всі біди, які випало пережити [16].

Тим часом Українська бібліотечна асоціація/Ukrainian Library Association оголосила про початок формування колекцій документів у майбутню

Національну цифрову бібліотеку України. Йдеться про збір документів про цю війну: факти (фото, відео, аудіо, будь-що інше) російської агресії та нашої боротьби, плакати, фотожаби, анекдоти, жарти (народну творчість), що демонструють нашу нескореність, нашу праведну лють та неперевершений гумор; факти, що підтверджують підтримку України бібліотечною спільнотою, іншими професійними спільнотами, окремими громадянами з інших країн світу (це можуть бути повідомлення вам особисто в різний спосіб або в публічному інтернет-просторі, фото, відео, офіційні і неофіційні); фейки, які поширюють вороги про нас і нашу боротьбу, щоб ослабити нас у цій війні [14].

Висновок. Сучасна війна, яку розв'язала російська влада проти України, привнесла значні зміни в діяльність бібліотек. З початком широкомасштабної російської агресії проти України окупанти цілеспрямовано бомблять і знищують мирні цивільні об'єкти та інфраструктуру міст і сіл – лікарні, школи, дитячі садочки, бібліотеки, готелі, стадіони, житлові будинки. З кожним днем кількість пошкоджених закладів культури зростає, зокрема міських і сільських бібліотек. На окупованих територіях загарбники з уцілілих бібліотек вилучають україномовну літературу, яка не співпадає з постулатами кремлівської пропаганди. Українську літературу знищують, незважаючи на її наукову цінність.

При цьому нав'язується ідеологія російської великодержавності і ненависті до української національної ідентичності. Останнім часом видано велику кількість літератури, яка пропагує «русский мир» і поширює неправдиву інформацію про Україну, український визвольний рух, українську культуру. Тому перед українськими бібліотеками стоїть завдання «відсіяти» подібну пропагандистську літературу.

Проте навіть у складних умовах бібліотеки працюють, надаючи необхідні послуги читачам. З перших днів вторгнення українські бібліотеки, використовуючи свої знання, вміння, навички, накопичені за останні вісім років, допомагають захисникам та цивільному населенню. Їх головними професійними та життєвими пріоритетами стали захист інформаційного простору: боротьба з фейками, дезінформацією та кіберзагрозами.

У бібліотечних установах популяризуються електронні версії книг. Українські видавництва відкрили безкоштовний доступ до своїх сайтів. І працівники бібліотек знайомлять читачів з новими виданнями. На сторінках у фейсбуці розміщуються та оновлюються відеоролики, які знайомлять читачів із коротким змістом видань та авторами – сучасними популярними письменниками та поетами. При бібліотеках діють бомбо-

сховища або спеціально обладнані приміщення, де можуть укритися читачі і працівники під час повітряної тривоги.

Українські бібліотекарі згуртувалися і організовують цікаві дозвілля для усіх, хто потребує емоційної розрядки. Люди, котрі приходять до бібліотек, можуть тут не тільки провести час із користю, а й відпочити душею, відволіктись від фронтних зведень.

Бібліотеки України змогли налагодити допомогу біженцям, надаючи необхідну інформацію. І що найбільш актуально для переселенців із територій, де ведуться активні бойові дії – їхні школярі й студенти з окупованих територій мають змогу навчатися і здобувати знання в бібліотечних установах. У книгозбірнях відкрилися читальні зали, абонементи, є необхідна комп'ютерна техніка, безплатна Wi-Fi-зона. Вся техніка підключена до інтернету.

Бібліотеки також активно приєдналися до волонтерського руху. Отримуючи матеріальну допомогу від зарубіжних партнерів, працівники бібліотек допомагають волонтерам своєчасно розподілити і доставити все необхідне до місця призначення. Від першого дня війни в бібліотеках діють також пункти збору книжок для переселенців, які опинилися в Польщі.

Бібліотечна мережа контактує з місцевими волонтерськими центрами. Книгозбірні – це місце, куди можуть завітати волонтери, поспілкуватись, налагодити логістику, попрацювати з технікою. Дуже важлива опція, яка є в бібліотеці, – це цифрова освіта для літніх людей. Так, співробітники установ допомагають людям похилого віку, зокрема й переселенцям, користуватися порталом «Дія» та отримувати послуги онлайн.

Досвід, який набули українські бібліотеки за період війни, дає підстави стверджувати, що навіть у кризових умовах бібліотеки продовжують працювати і виконувати свою важливу функцію – інформування читачів, забезпечення доступною літературою і послугами, сприяння психологічній реабілітації тих, хто постраждав через російську агресію.

Список бібліографічних посилань

1. Андрес Г. О. Охорона культурної спадщини у випадку збройного конфлікту. Міжнародний аспект. *Бібліотека XXI ст.: перспективи та інновації* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., Київ, 23 квіт. 2015 р. / М-во освіти і науки України, М-во культури України [та ін.]. Київ : Вид. центр КНУКіМ, 2015. С. 85–86.

2. Бібліотекарі України про війну, волонтерство, очищення фондів від

російської книги. URL: <http://lounb.org.ua/index.php/2010-12-13-13-53-17/22-measures/1515-2022-04-18-15-05-37>

3. Горовий В. Еволюція інформаційного виробництва в процесі глобальних суспільних трансформацій. *Україна в глобалізованому світі* : зб. наук. пр. Київ, 2007. С. 143–150.

4. Гранчак Т. Бібліотека в інформаційному супроводі управління суспільними процесами: політико-комунікаційний аспект : монографія. НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2014. 184 с.

5. Малолетова Н., Дубровіна Л. Бібліотеки Києва в період нацистської окупації (1941–1943 рр.). *Бібл. вісн.* 2001. №3. С. 2–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2001_3_3

6. Портников В. Війна проти України. Вбивство бібліотеки і українська мова. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28317304.html>

7. Публічні бібліотеки в реаліях війни. URL: <https://oth.nlu.org.ua/?p=5687>

8. Російські війська пошкодили або зруйнували вже понад 15 бібліотек в Україні. *Інтерфакс-Україна*. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/827712.html>

9. У МКІП розповіли, які російські книги першочергово вилучатимуть із бібліотек. *Детектор медіа*. URL: <https://detector.media/infospace/article/198971/2022-05-05-u-mkip-rozpozvily-yaki-rosiyski-knygy-pershochergovo-vyluchatyut-iz-bibliotek/>

10. Ю. Вілкул: Навіть під час війни ми зберегли роботу бібліотек, щоб криворіжці мали змогу брати книги та отримувати додаткові сервіси. URL: https://kr.gov.ua/ua/news/pg/260422377579040_n/

11. Як працює черкаська бібліотека в умовах воєнного стану URL: <https://suspilne.media/232266-ak-pracue-cerkaska-biblioteka-v-umovah-voennogo-stanu/>

12. Як працює хмельницька бібліотека в умовах воєнного стану та що пропонує переселенцям. URL: [https://ye.ua/syspilstvo/58375_Yak_pracyuie_hmelnicka_biblioteka_v_umovah_voyennogo_stanu_ta_scho_propouye_pereselencyam_\(FOTO\).html](https://ye.ua/syspilstvo/58375_Yak_pracyuie_hmelnicka_biblioteka_v_umovah_voyennogo_stanu_ta_scho_propouye_pereselencyam_(FOTO).html)

13. Коломийська міська публічна бібліотека в реаліях війни: що змінилося. URL: <https://kl.informator.ua/2022/04/10/kolomyjska-miska-publichna-biblioteka-v-realiyah-vijny-shho-zminylosya/>

14. Українська бібліотечна асоціація: Починаємо формувати перші колекції до Національної цифрової бібліотеки України! URL: <https://www.facebook.com/ula.org.ua/posts/5304246102995441/>

15. Бомбосховище із книгами: як в умовах війни працює Миколаївська міська бібліотека для дітей. URL: <https://suspilne.media/237635-bombo>

shovise-iz-knigami-ak-v-umovah-vijni-pracue-mikolaiivska-miska-biblioteka-dla-ditej/

16. У Гданську відкрили бібліотеку української літератури. URL: <https://zahid.espreso.tv/u-gdansku-vidkrili-biblioteku-ukrainskoi-literaturi>

References

1. Andres, H. O. (2015). Okhorona kulturnoi spadshchyny u vypadku zbroinoho konfliktu. Mizhnarodnyi aspekt [Protection of cultural heritage in case of armed conflict. International aspect]. *Biblioteka 21 stolittia: perspektyvy ta innovatsii: materialy Vseukr. Nauk.-Prakt. Conf., Kyiv, 23 kvit. 2015 r. – Library of the 21st century: Perspectives and Innovations: Proceedings of All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (Kyiv, April 23, 2015)*. (pp. 85–86). Kyiv: Vyd. Tsentru KNUKiM [in Ukrainian].

2. Bibliotekari Ukrainy pro viinu, volonterstvo, ochyshchennia fondiv vid rosiiskoi knyhy [Librarians of Ukraine about the war, volunteering, clearing funds of Russian books] [in Ukrainian]. Retrieved from <http://lounb.org.ua/index.php/2010-12-13-13-53-17/22-measures/1515-2022-04-18-15-05-37>

3. Horovyi, V. (2007). Evoliutsiia informatsiinoho vyrobnytstva v protsesi hlobalnykh suspilnykh transformatsii [Evolution of information production in the process of global social transformations]. *Ukraina v hlobalizovanomu sviti: zb. nauk. pr. – Ukraine in the Globalized World: a Collection of Scientific Works* (pp. 143–150). Kyiv [in Ukrainian].

4. Hrachak, T. (2014). Biblioteka v informatsiinomu suprovodi upravlinnia suspilnymy protsesamy: polityko-komunikatsiyni aspekt: monohrafiia [Library in information support of social process management: political and communication aspect]: monograph. 184 p. Kyiv [in Ukrainian].

5. Malolietova, N., Dubrovina, L. (2001). Biblioteki Kyieva v period natsyistskoi okupatsii (1941–1943 rr.) [Kyiv libraries during the Nazi occupation (1941–1943)]. *Biblioteknyi visnyk – Library Bulletin* 3, 2–18 [in Ukrainian]. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2001_3_3

6. Portnykov, V. (2022). Viina proty Ukrainy. Vbyvstvo biblioteki i ukrainska mova [War against Ukraine. The murder of the library and the Ukrainian language]. *Radio Svoboda – Radio Svoboda* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/28317304.html>

7. Publichni biblioteki v realiiakh viiny [Public libraries in the realities of war] [in Ukrainian]. Retrieved from <https://oth.nlu.org.ua/?p=5687>

8. Rosiiski viiska poshkodyly abo zruinuvaly vzhe ponad 15 bibliotek v Ukraini [Russian troops have already damaged or destroyed more than

15 libraries in Ukraine]. *Interfaks-Ukraina – Interfax-Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://interfax.com.ua/news/general/827712.html>

9. U MKIP (Ministerstvi kultury ta informatsiinoi polityky Ukrainy) rozpovily, yaki rosiiski knyhy pershocherhovo vyluchatymut iz bibliotek [MKIP (Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine) announced which Russian books will be primarily removed from libraries]. (2022). *Detektor media – Media Detector* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://detector.media/infospace/article/198971/2022-05-05-u-mkip-rozpovily-yakirosiyski-knygy-pershochergovo-vyluchatymut-iz-bibliotek/>

10. Yu. Vilkul: Navit pid chas viiny my zberehly robotu bibliotek, shchob kryvorizhtsi maly zmohu braty knyhy ta otrymuvaty dodatkovi servisy [Y. Vilkul: Even during the war, we kept the libraries working to enable people of Kryvyi Rih to borrow books and receive additional services]. (2022) [in Ukrainian]. Retrieved from https://kr.gov.ua/ua/news/pg/260422377579040_n/

11. Yak pratsiuie cherkaska biblioteka v umovakh voiennoho stanu [How the Cherkasy library works under martial law]. (2022). [in Ukrainian]. Retrieved from <https://suspilne.media/232266-ak-pracue-cerkaska-biblioteka-v-umovah-voennogo-stanu/>

12. Yak pratsiuie khmelnytska biblioteka v umovakh voiennoho stanu ta scho proponuie pereselentsiam [How the Khmelnytskyi library works under martial law and what it offers to displaced persons]. (2022) [in Ukrainian]. Retrieved from [https://ye.ua/sypilstvo/58375_Yak_pracyiye_hmelnicka_biblioteka_v_umovah_voyennogo_stanu_ta_scho_proponuye_pereselencyam_\(FOTO\).html](https://ye.ua/sypilstvo/58375_Yak_pracyiye_hmelnicka_biblioteka_v_umovah_voyennogo_stanu_ta_scho_proponuye_pereselencyam_(FOTO).html)

13. Kolomyjska miska publiczna biblioteka v realiiakh vijny: scho zminylosia [Kolomyia city public library in the realities of war: what has changed]. (2022) [in Ukrainian]. Retrieved from <https://kl.informator.ua/2022/04/10/kolomyjska-miska-publiczna-biblioteka-v-realiyah-vijny-shho-zminylosya/>

14. Ukrainska bibliotechna asotsatsiia: Pochynaiemo formuvaty pershi kolektsii do Natsionalnoi tsyfrovoi biblioteky Ukrainy! [Ukrainian Library Association: We are starting to form the first collections for the National Digital Library of Ukraine!]. (2022) [in Ukrainian]. Retrieved from <https://www.facebook.com/ula.org.ua/posts/5304246102995441/>

15. Bomboskhovysche iz knyhamy: iak v umovakh vijny pratsiuie Mykolaivska miska biblioteka dlia ditej [A bomb shelter with books: how the Mykolaiv city library for children works in wartime]. (2022) [in Ukrainian]. Retrieved from <https://suspilne.media/237635-bomboshovise-iz-knigami-ak-v-umovah-vijni-pracue-mikolaivska-miska-biblioteka-dla-ditej/>

16. U Hdansku vidkryly biblioteku ukrainskoi literatury [A library

of Ukrainian literature was opened in Gdańsk] [in Ukrainian]. Retrieved from <https://zahid.espreso.tv/u-gdansk-vidkrili-biblioteku-ukrainskoi-literaturi>

Стаття надійшла до редакції 28.06.2022.

Andrii Potikha,

PhD (Social Communications), Research Associate,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: pal56@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4750-1542>

Activities of Ukrainian Libraries in the Conditions of Russian Military Aggression

The modern war unleashed by the Russian authorities against Ukraine has brought significant changes to the activities of libraries. Every day the number of damaged cultural institutions grew, including libraries, both urban and rural. In the occupied territories, the invaders confiscated Ukrainian-language literature from the surviving libraries, which did not coincide with the Kremlin propaganda. Ukrainian-language literature is being destroyed, despite its scientific value. At the same time, the ideology of Russian great power and hatred for Ukrainian national identity were imposed. Recently, a large amount of literature has been published that spreads false information about Ukraine, the Ukrainian liberation movement, and Ukrainian culture. Ukrainian libraries are faced with the task of withdrawing such propaganda literature.

In difficult conditions, libraries work by providing the necessary services to readers. From the first days of the invasion, Ukrainian librarians, using their knowledge, skills and abilities accumulated over the past 8 years, have been helping the defenders and the civilian population. Their main professional and life priorities have become the protection of the information space: the fight against fakes, misinformation and cyber threats.

Electronic versions of books are popularized in libraries. Ukrainian publishing houses opened free access to their sites. And librarians acquaint readers with new editions. Libraries have bomb shelters or equipped rooms where readers and librarians can be during an air raid. Libraries have also actively joined the volunteer movement. Receiving financial assistance from foreign partners, librarians help volunteers distribute and deliver everything they need to their destination in a timely manner. Since the first day of the war, libraries have also been collecting books for migrants who ended up in Poland.

All these give reason to conclude that even under war circumstances, libraries continue to work and perform their important functions in informing users, providing access to literature and services, helping psychological rehabilitation of victims of Russian aggression.

Keywords: libraries in conditions of war, russian aggression, additional library services.

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.64.074>

УДК 021:[001.102:004.056]:355.4((470+571):477)

Світлана Горова,

доктор наук із соціальних комунікацій, психолог,
старший науковий співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: gorova.s@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0151-0128>

МАНІПУЛЯТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ ТА ПРОБЛЕМИ ЇХ НЕЙТРАЛІЗАЦІЇ

У статті розглядається специфіка сучасного національного інформаційного суверенітету, сучасних загроз для його розвитку та їх нейтралізації, зважаючи на нині існуючу агресію з боку Росії, що також охоплює й інформаційну сферу.

Інформаційний суверенітет тісно пов'язаний з інформаційною базою, що є основою існування і розвитку нації. Тобто суверенні масиви інформації включають у себе ту частину загального інформаційного ресурсу, без якої є неможливим існування і розвиток нації. У порівнянні з інформацією загальної значущості суверенна частина ресурсів соціальних інформаційних баз змінюється саме під впливом викликів, що обумовлюють еволюцію суверена.

Відповідно, зважаючи, у тому числі, на інформаційну війну, що проводить РФ, бібліотечні установи вдосконалюють свою діяльність. Бібліотеки набувають відповідних практичних навичок, розширюють спектр своїх функцій, виходячи з можливостей електронних інформаційних технологій, та сприяють нейтралізації загроз національному інформаційному простору.

Ключові слова: суверенітет, суверенні інформаційні ресурси, глобалізація, загрози інформаційній безпеці, маніпулятивні технології, інформаційно-психологічний вплив, бібліотечні установи.

Стрімкий розвиток глобалізації та науково-технічний прогрес в останні десятиліття все більше переконують наукове середовище передових країн світу в тому, що технологічні переваги й військова міць не забезпечують беззаперечного лідерства та світової гегемонії. Дедалі частіше, всупереч цим аргументам гегемонії, значна частина громадян багатьох країн світу діє начебто не логічно, іноді навіть всупереч власним економічним

та іншим інтересам, орієнтуючись на соціально-психологічні установки. Тож слід нагадати про те, що ще у 90-х роках ХХ ст. американські фахівці дійшли висновку: швидкий розвиток інформаційних технологій, насичення ними органів державного управління, силових структур та політичних інститутів суттєво розширює можливості вирішення політичних, економічних та військових завдань за рахунок цілеспрямованого інформаційно-психологічного впливу (ІПВ) на ці структури.

Реалізація цих завдань здійснюється у двох напрямках діяльності. Один із них спрямований безпосередньо на країну – об'єкт впливу та вимагає ретельного вивчення цього об'єкта з точки зору факторів, які найбільше впливають на емоційну, психологічну сферу людини та її світосприйняття.

При цьому йдеться про:

- сферу національних традицій, уявлень, вірувань, у яких виховувалася переважна більшість населення країни; витоки духовно-ціннісних орієнтирів, формування особистості. При цьому здійснюється аналіз цих факторів впливу на людину з точки зору придатності для використання в заходах ІПВ, або необхідності дискредитації в разі недоцільності використання як архаїчних, тобто тих, що не відповідають завданням сучасного розвитку;

- історичні та ідеологічні особливості специфіки політичних процесів, політичних симпатій та антипатій у країні, їх використання з посиленням емоційних факторів впливу на громадян, специфіки таких впливів на різні їх категорії з урахуванням соціально-етнічної структури суспільства, мовних, культурних особливостей тощо;

- вивчення особливостей громадського впливу політичних лідерів певної країни, чинного керівництва держави, факторів, мотивів, якими вони керуються у своїй діяльності, джерел популярності у суспільстві та механізмів впливу на них для реалізації цілей ІПВ, або дискредитації та знищення (найчастіше політичного) в разі неможливості використання;

- визначення основних проблем, що хвилюють суспільство країни: економічних, політичних, культурних, пов'язаних із національною безпекою, резонансних подій у житті країни, вироблення механізмів впливу на їх сприйняття в суспільстві, використання цих факторів для дискредитації «недружніх» управлінських структур і політичних сил; відповідно, підтримку необхідних реалізації цілей ІПВ;

- вивчення наявних суперечностей з іншими державами, міжнародними організаціями, релігійними центрами, вироблення механізмів посилення емоційного забарвлення цих проблем для населення країни та використання на користь ІПВ.

Інший напрям враховує розвиток глобальних процесів у світі, формування глобального інформаційного простору та поширення інформатизації.

Отже, загальноцивілізаційні ресурси та засоби їх використання становлять глобальний інформаційний простір, який перебуває в процесі прискороного розвитку та задає загальний темп перетворень в інформаційній сфері кожної нації та держави.

Доцільно підкреслити, що загальноцивілізаційні ресурси самоорганізуються і мають, певною мірою, розвиток – самостійний. Відповідно метою їх використання має бути реалізація саме глобальних завдань розвитку нашої цивілізації. У комплексі вони створюють все більш відчутний інформаційний, а за ним і психологічний вплив на населення будь-якої країни, яка може бути об'єктом ІПВ. І сьогодні ця властивість глобальних інформаційних ресурсів активно використовується в технологіях інформаційних впливів. Для цього розробляються спеціальні інформаційно-психологічні засоби, зовні замасковані інформаційно-аналітичними продуктами для цілеспрямованого тиску на глобальний інформаційний простір і, таким чином, з опосередкованим використанням міжнародного авторитету здійснюється корекція поведінки громадян країни під ІПВ.

Досвід інформаційно-психологічного впливу в міждержавних відносинах протягом останніх десятиліть показав його ефективність і це своєю чергою зумовило розширення його використання.

Збройні конфлікти кінця ХХ – початку ХХІ ст. переконливо свідчать про те, що технологія ведення війни, спрямована на досягнення перемоги, поряд із засобами поразки та фізичного знищення противника, обов'язково містить спеціальні засоби його дезінформації, зниження морально-психологічної стійкості, паралічу волі до опору, формування депресивних та панічних настроїв населення, створення сприятливої для ініціатора війни соціально-психологічної ситуації [1].

Так, варто вказати на те, що до і під час вторгнення Росії в Україну, РФ активно поширювала дезінформацію з використанням ІПВ, метою якої було створення приводу для вторгнення [2, 3], виправдання вторгнення та демонстрація сили та успіху [4].

Користуючись поширенням дезінформаційних повідомлень, Росія заклала основу для проведення операцій напередодні початку війни. Вторгнення в Україну Росія активно пояснювала необхідністю реакції на українську агресію та звільнення громадян України від «фашистів та неонацистів» [5].

Після початку військових операцій, Росія також поширювала необґрунтовану, неправдиву інформацію [5], у якій стверджувала, що українці бомбардували свої лікарні, школи, дитячі садочки та вбивали мирних жителів.

Тож, безперечно, треба підкреслити, що Росія активно застосовує ІПВ у війні з Україною. Так використовуються *dezінформаційні або повторюванні повідомлення*, які можуть бути поширені владними структурами та дублюватися у ЗМІ. У цьому контексті привертає увагу дослідження російського видання «Проект», у якому проаналізовано 196 брифінгів Міністерства оборони Росії з початку війни. Дослідники дійшли висновку, що надані міністерством дані майже завжди не відповідають дійсності. Щодня російські громадяни дізнаються з новин про успіхи своєї армії на українських фронтах. Навіть коли війська відступають або захоплюють ціною великих жертв пару невеликих сіл, представники Міністерства оборони повідомляють про серйозні досягнення [6].

ІПВ методом створення *підроблених репортажів* також досить широко використовується РФ, у тому числі в середовищі соціальних мереж, ютуб, тікток та ін. Тут слід вказати й на те, що, незважаючи на обмеження та блокування, росіяни продовжують публікувати неправдиві відео про вторгнення, збройні сили та Україну в цьому інтернет-сервісі. І тут показово, що за результатами досліджень, щомісячна кількість активних користувачів тіктоку сягнула мільярда.

З перших днів війни фейкові стріми збирали величезну кількість переглядів у тіктоці. Прикладів таких дезінформаційних репортажів/роликів – чимало. Найбільш показовими з них є відео «успішних боїв кадірівців в Україні», їх «похід на Київ» та ін.

Експерти зауважують, що найчастіше автор дезінформаційних стрімів найчастіше вдається до таких маніпуляцій: знаходить драматичне відео старого конфлікту чи якихось військових навчань, додає фейковий звук потужного вибуху чи інтенсивної перестрілки й запускає пряму трансляцію.

Росія також використовує в інформаційній війні *«тролівський ферми»*, щоб сіяти хаос серед іноземних опонентів.

За словами професора університету Клемсона Д. Лінвілла, низка акаунтів, що розповсюджують у твітері та інших соціальних мережах дезінформацію про ситуацію у війні в Україні, можуть належати працівникам «фабрики тролів». Згідно з аналізом ProPublica и Clemson Media Forensics Hub, у своїх твітах низка акаунтів повторювали підозрілі розповіді російських чиновників. У таких записах виправдовували вторгнення

Росії в Україні, звинувачували НАТО та надавали неправдиву інформацію щодо кількості жертв російської агресії серед цивільних [7].

Слід звернути увагу й на те, що хоча в низці західних ЗМІ було зроблено висновок – Росія програє інформаційну війну з Україною, проте в деяких країнах російська державна пропаганда все ж поширюється. Таким чином, державні ЗМІ Китаю тиражували інформацію з російських ЗМІ без цензури, які в поєднанні з цензурою прокраїнського контенту дали змогу російським медіа успішно транслювати саме ту інформацію, що була потрібна російській стороні.

Зазначимо, що агресія РФ в Україні та українсько-російська інформаційна війна стали трагічною ілюстрацією розвитку ідей про концепцію війни, поєднуючи інтегроване застосування інформації та її психологічні компоненти тиску на ворога. Ці події також стали переконливими доказами того, що всебічна інформаційна агресія в сучасних умовах вимагає адекватних дій для її нейтралізації.

При цьому в контексті ситуації треба підкреслити, що незважаючи на те, що в поточному періоді соціального розвитку була дещо зменшена увага до бібліотечних установ, можна передбачити – значення бібліотек на новому інформаційному етапі розвитку значно зросте. Адже бібліотеки в процесі зміцнення їх технічної та технологічної бази мають стати сучасними інформаційними центрами для накопичення найпопулярнішої та якісної електронної інформації. Такі бібліотечні інформаційні центри мають змогу виокремлювати соціально значущі ресурси інтернету з глобального інформаційного простору (у тому числі з соціальних мереж та інтернет-платформ різного рівня), їх організувати з метою ефективного використання в інтересах національного розвитку. Сукупний інформаційний ресурс внутрішньої бібліотечної системи з відповідною організацією може бути важливим фактором якісного вдосконалення інформаційного обороту у внутрішніх соціальних мережах, важливим фактором протистояння негативним інформаційним впливам, орієнтованим на психічну сферу українців.

Військові дії з боку РФ та її методи ведення інформаційної війни створюють нові, важливі запити в бібліотечній діяльності, вказують на об'єктивну перспективу зростання попиту громадськості в еволюції традиційних бібліотечних установ у сучасні інформаційні та наукові центри. Робота таких центрів є необхідною з точки зору заповнення наявних сучасних інформаційних комунікацій суспільства корисною, якісною та затребуваною інформацією. Негативний інформаційний вплив на систему українських інформаційних комунікацій зумовлює необхід-

ність активізації національних бібліотечних установ у забезпеченні цих комунікацій:

– по-перше, високоякісна інформація, необхідна для національного розвитку інформації в основних сферах соціальної активності;

– по-друге, корисним є концентрація у фондах бібліотек української контрпропагандистської інформації та розкриття цього ресурсу на найширшу аудиторію.

Слід підкреслити, що лише при використанні бібліотечних фондів, масивів інформації, що є реальною інформаційною основою – гарантується ефективне використання змісту нової інформації у соціальних комунікаціях, її конкурентоспроможність з точки зору необхідного протистояння в умовах війни з Росією.

За допомогою бібліотечних установ – сучасних інформаційних центрів:

1. Може бути підвищена ефективність використання спеціальної інформації, орієнтованої на протиставлення негативним інформаційним впливам. Для цього бібліотечним установам потрібно вдосконалювати, враховуючи вимоги сьогодення, стратегію комплектування інформаційними ресурсами, вдосконалити форми інформування потенційних користувачів про наявні ресурси (розробка електронних каталогів, публікація тематичних рефертивних матеріалів, організація власної інформаційно-аналітичної та наукової діяльності тощо).

2. Враховуючи інформаційну агресію з боку РФ та необхідність оперативного реагування на аргументи, робота повинна здійснюватися в первинній організації відповідних тематичних ресурсів, щоб допомогти державним структурам ефективно їх використовувати в інформаційних контрзаходах. Для цього важливим є налагодження та підтримка широкого спектра дистантних зв'язків, орієнтованих на довготривалу перспективу.

Таким чином, робота бібліотечних установ як інформаційних центрів сьогодні має розвиватися з урахуванням необхідних запитів, що забезпечують інформаційну, психічну безпеку суспільства для захисту економічного та політичного суверенітету та власної соціокультурної ідентичності в умовах складних українських реалій.

Список використаних джерел

1. Смола Л. Є. Детермінанти політичного процесу сучасності: теоретико-методологічний аналіз в інформаційно-психологічному вимірі. Київ : Видавн. дім Дмитра Бураго, 2010. С. 320.

2. Alba D. Russia has been laying groundwork online for a 'false flag' operation, misinformation researchers say. *The New York Times*, 19.02.2022. URL: <https://www.nytimes.com/2022/02/19/business/russia-has-been-laying-groundwork-online-for-a-false-flag-operation-misinformation-researchers-say.html>

3. Ben-David R., Freedman E. Ukraine has upper hand in information war, but Russia eyes a long game. URL: <https://www.timesofisrael.com/writers/ethan-freedman/>

4. Mittal V. Misinformation Is Playing A Significant Role In Russia-Ukraine War. *Forbes*. 29.04.2022.

5. Thompson S. A., Davey A. Fact and Mythmaking Blend in Ukraine's Information War. *The New York Times*. URL: <https://www.nytimes.com/2022/03/03/technology/ukraine-war-misinfo.html>

6. Як Міноборони РФ марить про «перемоги в Україні»: знищено 3800 бронемашин ЗСУ з 2416. URL: <https://cripo.com.ua/main/kak-minoborony-rf-bredit-o-pobedah-v-ukraine-unichtozheno-3800-brone-mashin-vsu-iz-2416/>

7. Craig S., Jeff K. Infamous Russian Troll Farm Appears to Be Source of Anti-Ukraine Propaganda. URL: <https://www.propublica.org/>

References

1. Smola, L. Ye. (2010). Determinanty politychnoho protsesu suchasnosti: teoretyko-metodolohichniy analiz v informatsiino-psykholohichnomu vymiri [Determinants of the contemporary political process: theoretical and methodological analysis in the informational and psychological dimension]. Kyiv: Prosvita [in Ukrainian].

2. Alba, D. (2022). Russia has been laying groundwork online for a 'false flag operation, misinformation researchers say. *The New York Times*, 19.02 [in English]. Retrieved from <https://www.nytimes.com/2022/02/19/business/russia-has-been-laying-groundwork-online-for-a-false-flag-operation-misinformation-researchers-say.html>

3. Ben-David, R., Freedman, E. Ukraine has upper hand in information war, but Russia eyes a long game [in English]. Retrieved from <https://www.timesofisrael.com/writers/ethan-freedman/>

4. Mittal, V. (2022). Misinformation Is Playing A Significant Role In Russia-Ukraine War. *Forbes*. 29.04 [in English].

5. Thompson, S. A., Davey, A. Fact and Mythmaking Blend in Ukraine's

Information War. *The New York Times* [in English]. Retrieved from <https://www.nytimes.com/2022/03/03/technology/ukraine-war-misinfo.html>

6. Yak Minoborony RF maryt pro «peremohy v Ukraini»: znyshcheno 3800 bronemashyn ZSU z 2416 [How the Ministry of Defense of the Russian Federation dreams of «victory in Ukraine»: 3,800 armored vehicles of the Armed Forces of Ukraine were destroyed out of 2,416] [in Ukrainian]. Retrieved from <https://cripo.com.ua/main/kak-minoborony-rf-bredit-o-pobedah-v-ukraine-unichtozheno-3800-bronemashin-vsu-iz-2416/2416>

7. Craig, S., Jeff, K. Infamous Russian Troll Farm Appears to Be Source of Anti-Ukraine Propaganda [in English]. Retrieved from <https://www.propublica.org/>

Стаття надійшла до редакції 10.05.2022.

Svitlana Horova,

Dr. Sci. (Social Communications), Psychologist, Senior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: gorova.s@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0151-0128>

Manipulative Technologies in Today's Conditions and Problems of their Neutralization

The publication examines the specifics of modern national information sovereignty, modern threats to its development and their neutralization, taking into account ongoing Russian invasion, which also covers the information sphere.

Information sovereignty is closely related to the information base, which is the basis of the nation existence and development. That is, sovereign arrays of information include the part of the general information resource, without which the existence and development of the nation is impossible. In comparison with information of general importance, the sovereign part of the resources of social information bases changes precisely under the influence of challenges that determine the evolution of the sovereign.

The presence of a multi-level system necessary for the development of the state, the nation, all elements of the modern complex social structure of sovereign information resources, which together constitute the information sovereignty of Ukrainian society, is an indicator of its harmonious development and viability. In today's fast-moving world of events and situations, the effectiveness of information sovereignty is measured by the quality of control over information resources by national means. Recently, this control has become especially complicated with the development of the latest information technologies, in particular, social networks.

With the development of the global information space, the processes of global informatization, social information communications on the one hand, and the democratization of society, which covers more and more regions of the globe, differentiates society – on the other hand, the problem of ensuring the information sovereignty of peoples and states is gaining more and more importance. Only its successful implementation can ensure averting the threat of global unification, that is, the dead-end path of the development of our civilization.

Accordingly, taking into account, among other things, the information war unleashed by the Russian Federation, library institutions are improving their activities. Libraries acquire appropriate practical capabilities, expand the range of their functions, based on the capabilities of electronic information technologies, and contribute to the neutralization of threats to the national information space.

Keywords: sovereignty, sovereign information resources, globalization, threats to information security, manipulative technologies, informational and psychological influence, library institutions.

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.64.083>
УДК 316.7-021.331(477)

Максим Хилько,

кандидат філософських наук, завідувач відділу,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: khylko@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6365-339X>

Олена Хилько,

кандидат політичних наук, доцент,
Інститут міжнародних відносин
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
вул. Юрія Іллєнка, 36/1, Київ, 04119, Україна
e-mail: khylko.iir@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0859-0060>

ІНДИКАТОРИ ЦІЛІСНОСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ

Метою дослідження був аналіз індикаторів цілісності соціокультурного простору в контексті перспектив консолідації українського суспільства з урахуванням сучасних академічних та прикладних підходів до конструювання соціокультурної цілісності як складової соціальної цілісності. Застосовано міждисциплінарний підхід, аксіологічний підхід, структурний аналіз, методи політології та соціології для дослідження цілісності соціокультурного простору, рівності можливостей реалізації людського потенціалу, а також виявлення можливих розбіжностей, що стоять на заваді внутрішнім трансформаціям. Досліджено такі виміри цілісності соціокультурного простору: цінності та солідарність; інтеграція та соціальна афіліація; мультикультуралізм, толерантність та відсутність дискримінації; соціальний капітал; очікування щодо соціальної мобільності. Наведено рекомендації з посилення соціокультурної цілісності українського суспільства.

Ключові слова: соціокультурна цілісність, соціальна цілісність, соціальна група, інтеграція, індикатори цілісності.

Розрив у можливостях різних соціальних груп та нерівність не лише між різними державами, але й всередині суспільств, особливо загострені під час пандемій та війн, стають конфліктогенними тригерами,
© М. Хилько, О. Хилько, 2022

посилюють ситуацію недовіри як між колективними спільнотами, так і в суспільствах. Соціальна фрагментація породжує потребу в академічних пошуках відповідей на питання про соціальну цілісність як запоруку стабільного розвитку і прогресу як людства у цілому, так і окремих держав, зокрема України, яка під час ситуації, ускладненої пандемією, ще й зазнала воєнної агресії РФ.

Метою цього дослідження є аналіз індикаторів цілісності соціокультурного простору в контексті перспектив консолідації українського суспільства, з урахуванням сучасних академічних та прикладних підходів до конструювання соціокультурної цілісності як складової соціальної цілісності.

Авторами застосовано міждисциплінарний підхід, аксіологічний підхід, структурний аналіз, методи політології та соціології для дослідження цілісності соціокультурного простору, рівності можливостей реалізації людського потенціалу, а також виявлення можливих розбіжностей, що стоять на заваді внутрішнім трансформаціям.

Соціокультурний простір внаслідок його міждисциплінарної природи досліджували такі видатні філософи, політологи, соціологи, психологи, як Г. Арендт, Ю. Габермас, Е. Гуссерль, Е. Дюркгейм, П. Сорокін, А. де Токвіль, С. Франк, К. Ясперс та ін. У сучасних дослідженнях соціокультурний простір аналізується переважно на двох рівнях – особистісному (де формується середовище ціннісних і нормативних регуляторів особи, її самоідентифікації) та колективному. Причому останній поділяється на вузький (сімейний, професійний) та широкий (соціокультурний простір у межах держави).

У цілях цієї наукової розвідки поняття «соціокультурний простір» розглядається як сукупність уявлень та цінностей, притаманних членам колективної спільноти, сприйняття ними соціальної організації та процесів, що відбувається в їх спільному способі та моделях взаємодії, комунікації та поведінки в межах певного простору як соціальної надбудови над територіально детермінованими межами. При цьому головними функціями соціокультурного простору є регулятивна і консолідуюча, формування спільних норм та забезпечення членам спільноти визнання їх соціальної афіліації та сприяння самоідентифікації. Ключовою категорією в межах соціокультурного простору виступають цінності, які поділяють члени спільноти і на основі яких формується ідентичність колективної спільноти – етнічна, соціальна, національна, регіональна. Під цінностями в цілях цього дослідження ми розумітимемо «найбільш загальні схильності надавати перевагу певному стану речей над іншими,

вважати благом саме його» [1, с.18]. Індикатори вимірювання таких цінностей колективних спільнот можуть слугувати маркерами оцінки цілісності соціокультурного простору.

Вимірами цілісності соціокультурного простору, випрацьованими в академічних колах та апробованими в рамках міжнародних організацій, виступають: цінності та солідарність (усвідомлення громадянами спільної відповідальності за стабільність, безпеку та ефективне державне будівництво); інтеграція та соціальна афіліація (рівень інтегрованості членів суспільства); мультикультуралізм, толерантність та відсутність дискримінації (в основі добору індикаторів у рамках цього виміру лежить логіка соціально-економічної інтеграції культурно розрізнених груп); соціальний капітал (існуюча тривалий час мережа соціальних та інституційних відносин, що заснована на визнанні групового членства); очікування щодо соціальної мобільності (віра, що докладені зусилля сприятимуть підйому по соціальній драбині та поліпшенню умов життя є основою відкритого егалітарного суспільства рівних можливостей) [2, 3, 4].

Дослідження ціннісної ієрархії громадян України дає змогу зробити висновки як про можливість розбудови соціального капіталу, так і про рівень солідарності в розбудові держави. Для аналізу ціннісних орієнтацій українців важливим є врахування Світового дослідження цінностей (або Культурної мапи світу) авторства Р. Інглхарта та К. Вельцеля, що аналізує виміри для крос-культурного порівняння країн і регіонів через дихотомію традиційних проти секулярно-раціональних цінностей, а також дихотомію цінностей виживання проти цінностей самовираження. Відповідно до зазначеного Світового дослідження цінностей, Україна з середини 1990-х років рухається від виживання до самовираження, що відображає розвиток та прогресивний поступ суспільства й зростання його очікувань [1, с. 8]. Попри збереження українцями відданості традиційним та патерналістським цінностям, протягом останнього десятиліття вони демонструють дрейф у бік більшої терпимості і розуміння «нетрадиційних» явищ, що зокрема простежується в ставленні до позашлюбних стосунків, абортів, гомосексуальності тощо [1, с.150].

Українцям притаманний пріоритет цінностей особистого добробуту – здоров'я, успіх, достаток, щаслива сім'я, відсутність стресів, особистісний розвиток, а також цінностей, що пов'язані із патерналізмом – якісні та безкоштовні освіта і медицина, гідні пенсії, соціальні виплати, забезпеченість робочими місцями, доступні ціни. І вже за ними, як показують соціологічні дослідження, йдуть цінності, які традиційно

називають європейськими (ті, що закріплені в Лісабонській угоді 2007 р. та в преамбулі Хартії Європейського Союзу з прав людини) – забезпечення прав і свобод людини і громадянина, рівність, солідарність, верховенство права, демократія, свобода слова, чесність та прозорість влади, рівні можливості для усіх громадян тощо [5, с.19]. Зазначену тенденцію підтверджує і Світове дослідження цінностей, згідно з яким в ієрархії цінностей українців на першому місці стоїть сім'я, а на другому – найближче соціальне оточення, друзі та знайомі [1, с.18].

При цьому слід зауважити, що така тенденція характерна для центрально-східноєвропейський держав загалом [6]. Важливо також, що українці оцінюють європейські цінності як ідеал, до якого варто прагнути, оскільки це принесе довгострокові здобутки. Тож поглиблення європейської інтеграції України можна інтерпретувати і як культурологічний та ідейний чинник консолідації українського суспільства та модернізації державних, суспільних і громадських інститутів [5]. У ціннісному спектрі українців важливе місце також мають універсалізм, доброта, конформізм та безпека [7, с. 34–43].

Суспільні дискусії щодо рівня підтримки населенням України європейських цінностей активізувалися після отримання Україною в червні 2022 р. статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу. З'ясувалося, що підтримка населенням України «традиційних цінностей», які російська пропаганда роками протиставляє європейським для посилення свого впливу в сусідніх державах, суттєво залежить від контексту. Так, якщо йдеться про «традиційні українські цінності», то необхідність поширювати і заохочувати їх у липні 2022 р. підтримували 78% опитаних українців. Натомість, якщо йшлося про «цінності, які є традиційними для східних слов'ян – українців, росіян та білорусів» – то їх підтримують вже лише 33% українців, натомість 51% віддають перевагу «сучасним європейським/західним цінностям» [8].

Отже, питання ціннісних орієнтацій для українців тісно пов'язане із питанням самоідентифікації, яке особливо загострилося на тлі повномасштабної російсько-української війни у 2022 р. На цьому тлі можна вести мову про штучність протиставлення європейських та українських цінностей, називаючи останні «традиційними», що може суттєво впливати на результати соціологічних досліджень. Традиційність, що асоціюється в українців із самоідентифікацією, не означає їх протиставлення себе європейськості і відповідно українських цінностей – європейським.

Цікавий феномен має місце при аналізі такого чинника цілісності соціокультурного простору України, як солідарність, готовність громадян

нести відповідальність за ті процеси, що відбуваються в державі. З одного боку, опитування громадської думки показує, що більшість громадян України схильні не вважати себе відповідальними за обрану ними владу і державну політику [9, с.198]. З іншого боку, на практиці, в кризових ситуаціях, таких як Революція гідності 2013 р., а також російсько-українська війна, що розпочалася 2014 року і цьогогоріч переросла в повномасштабну, громадяни України демонструють готовність брати відповідальність за події та активно самоорганізуюватися.

Феномен українського волонтерського руху відзначають політики, експерти та громадські діячі всього світу, наголошуючи на його унікальності як за масштабами, так і за здатністю до самоорганізації. Причому, якщо в період 2014–2021 рр. українські волонтери переважно збирали кошти для закупівлі Збройним Силам ліків, продуктів, бронезилетів, шоломів, тепловізорів і засобів зв'язку, то на додачу до цього в 2022 р. волонтерськими зусиллями вже збиралися кошти для закупівель військового транспорту і бойових безпілотників. До волонтерства і благодійності долучилися понад половину населення України [10], активну участь у волонтерстві беруть українські діячі культури і спорту, включно з тими, хто раніше уникав навіть коментувати українсько-російські відносини. Тож має місце безпрецедентна солідарність українського народу і готовність нести спільну відповідальність за долю держави.

Значну роль у соціальній інтегрованості можуть відіграти освіта і наука, спрямовані на зниження конфліктогенного потенціалу та подолання стану травмованої історичної пам'яті, яка має значний дезінтегративний потенціал [11, с.11]. Процеси декомунізації освітнього простору та переосмислення історичних наративів, зміни в політиці національної пам'яті, що мають місце в Україні, в середньо- і довготерміновій перспективі мають відіграти вагомий консолідуючий роль за умов належної підтримки та імплементації. Вагомі наукові та аналітичні напрацювання щодо напрямів посилення цілісності соціокультурного простору України здійснюються в межах роботи Національної академії наук України, Національного інституту стратегічних досліджень, а також низки інших провідних університетів та дослідницьких установ. Але їх практична реалізація потребує як підвищення уваги органів влади до наукових доробок, їх залучення до розробки планів та проектів державного будівництва (що останніми роками має місце, але все ще не на достатньому рівні), так і суттєвого нарощування матеріального забезпечення галузі освіти і науки. Повоєнна відбудова України повинна включати, серед іншого, інвестиції в людський та матеріальний потенціал галузі

науки та освіти, покращення матеріально-технічного стану відповідних об'єктів інфраструктури, розширення їх можливостей за допомогою новітніх засобів комунікацій, зокрема перетворення українських бібліотек на сучасні інформаційно-комунікаційні хаби, повноцінну інтеграцію до світового наукового та освітнього простору.

Одним із важливих чинників управління культурним різноманіттям сучасної держави та забезпечення її єдності є представленість національних меншин в органах влади. Україна – історично мультикультурна держава, у якій представлено більш ніж 130 національностей. На законодавчому рівні права національних меншин і корінних народів в Україні регулюються законами «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», «Про національні меншини в Україні», «Про корінні народи України», мовними, освітніми та іншими законами. Українці демонструють високий рівень національної і релігійної толерантності: 8 з 10 українців вірять, що всі особи, які проживають в Україні, можуть бути українцями, незалежно від їх етнічної, расової чи релігійної належності, географії походження чи/та мови спілкування [12]. Українці також виявляють досить високу терпимість у питаннях свободи віросповідання – понад 60% не вважають, що єдиною прийнятною релігією є лише їх власна [1, с. 137]. Це високі показники толерантності, що дають підстави робити оптимістичні прогнози щодо перспектив розбудови стійкої соціокультурної цілісності українського суспільства на умовах плюралістичної української ідентичності.

За такої умови проблематика ефективного регулювання статусу і прав національних меншин в Україні традиційно ускладнювалася пошуком універсальних норм для російської та інших меншин з одного боку, і з другого – для тих меншин, які проживають на території України дисперсно та компактно. Відсутність бюджетних можливостей для фінансування освітньо-культурних, економічних чи інфраструктурних потреб нацменшин і районів з їх компактним проживанням подекуди призводило до виконання такої функції з боку споріднених держав, що, як наслідок, викликало напругу в двосторонніх відносинах із ними, зокрема з Угорщиною. Попри певний прогрес, зокрема досягнутий у процесі децентралізації, ще потребують певного вдосконалення процеси залучення національних меншин до ухвалення важливих для них рішень органів влади, зокрема на місцевому рівні. Очевидно, ці питання вирішуватимуться в процесі інтеграції України до Європейського Союзу.

Помітним є прогрес у питанні гендерної рівності в Україні. Так, у нинішньому складі українського парламенту 20,6% народних депутатів

становлять жінки, тоді як у першому скликанні Верховної Ради їх було лише 2,5%. Водночас дотримання рівності і надання рівних можливостей великою мірою залежить від тривалого процесу подолання стереотипів, стигматизації і виховання толерантності до мультикультурності та недискримінації, що в свою чергу формуватиме довіру. Якщо проаналізувати індикатор толерантності українців, то за останні 15 років українці стали більш толерантними до соціально вразливих груп, таких як наркотики та алкозалежні, хворі на ВІЛ, а також гомосексуали [1, с. 27]. Хоча, все ще трапляються випадки стигматизації суспільно вразливих груп [13].

Соціальний капітал як мережа соціальних взаємодій, яка забезпечує підтримку реалізації державної політики, підтримку та реформування інститутів, вимірюється через вагомість професійних стосунків, політичну та громадянську активність громадян, довіру до суспільних та політичних інститутів. Важливим індикатором тут виступає впевненість громадянина в здатності впливати на хід свого життя, і в Україні щодо цього спостерігається певний прогрес: якщо у 1996 р. лише 27% українців були впевнені в тому, що вони впливають, то у 2020 р. цей показник становив вже 45,7% [1, с. 45].

Наступним важливим індикатором наявності чи формування соціального капіталу є громадянська активність, і тут має місце певна неоднозначність її вимірювання. Якщо базуватися на традиційному для західних експертів підході оцінювати громадську активність через участь у громадських об'єднаннях, то понад 4/5 українців, які не є членами жодного громадського об'єднання [14], мали би вважатися «пасивними» у сенсі громадської активності. Та найімовірніше це не відповідає дійсності, якщо враховувати чинник волонтерської активності, до якої в критичні для держави і суспільства часи залучається понад половина населення України [10]. Отже, причину швидше варто шукати не в громадській пасивності як такій, а, імовірно, у відсутності таких громадських об'єднань та рухів, що викликали би бажання формально долучитися до них більшій кількості громадян. Має місце і негативний вплив таких чинників, як брак соціальних навичок та песимізм у значній частині населення України щодо власних можливостей впливати [12, 15].

Відчуття солідарності могло б потужно зростати завдяки втіленню в життя популярних в українському політичному та експертному дискурсі ідей меритократії та побудови країни рівних можливостей із доступом до соціальних благ для всіх. Певним індикатором може бути зростання в суспільстві частки середнього класу, а також малого і середнього бізнесу. Комплексне дослідження щодо середнього класу в Україні, проведене

Центром Разумкова на основі аналізу критеріїв стійкого самовизначення людьми себе як представників певного класу, самооцінки рівня матеріального становища, оцінки рівня освіти, відчуття спільності інтересів із представниками середнього класу, а також домінування в найближчому соціальному оточенні представників середнього класу, показало, що до середнього класу відносять себе 14% громадян України, до його периферії – 35%, до нижчого класу – 31%, а до вищого – 1% [17, с. 43].

Віднесення близько половини населення до середнього класу чи його периферії свідчить про поступову розбудову егалітарної моделі суспільства, що є важливою передумовою солідарної готовності нести відповідальність за розбудову країни. Зростання малого і середнього бізнесу – ще один опосередкований індикатор розвитку соціальної мобільності – демонструється в Україні зростанням кількості працівників, залучених у цей сектор, які і становлять ядро середнього класу [18, с. 20].

Висновки. Дослідження індикаторів цілісності соціокультурного простору України дає змогу говорити про поступовий рух до нарощування консолідаційного соціального капіталу. Хоча серед громадян України все ще домінує доволі традиційна ієрархія соціальних пріоритетів із високою долею сім'ї та найближчого оточення, яке виступає ядром соціальних зв'язків, водночас через структури самоорганізації відбувається нарощування горизонтальних зв'язків між українцями; посилюється усвідомлення значення універсальних цінностей, які в Україні зазвичай називають європейськими, – ідеться про демократію, верховенство права, свободу віросповідання, особисту свободу, рівність, солідарність, толерантність, самореалізацію, цінність людського життя тощо. Помітним є прогрес у питанні гендерної рівності та підвищення рівня толерантності до соціально вразливих груп, хоча за цими напрямками ще є над чим працювати. Має місце певний розрив між порівняно невисоким теоретичним сприйняттям і значно більш високою готовністю громадян на практиці розділяти із владою відповідальність за ті процеси, що відбуваються в державі, особливо в критичні моменти історії, такі як війна. Попри певний прогрес, ще потребує посилення використання інтеграційного потенціалу освіти і науки, і важливу роль у цих процесах можуть відіграти бібліотеки, особливо у випадку посилення їх потенціалу за допомогою новітніх засобів комунікацій, розвитку у напрямі сучасних інформаційно-комунікаційних хабів.

Список бібліографічних посилань

1. Світове дослідження цінностей 2020 в Україні. Київ : Український центр європейської політики, 2020. 216 с. URL: http://ucerp.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/WVS_UA_2020_report_WEB.pdf
2. Хилько М. М., Хилько О. Л., Конструювання соціокультурної цілісності як складової сучасного безпекового розвитку. *Політологічний вісник*. 2021. № 86. С. 174–189. URL: <https://zpv.knu.ua/index.php/pb/article/view/104>
3. Jenson J. Defining and Measuring Social Cohesion. Commonwealth Secretariat and United Nations Research Institute for Social Development. London, 2010. 44 p.
4. ECLAC. Social Cohesion. Inclusion and a Sense of Belonging in Latin America and the Caribbean. New York: United Nations, 2007. 87 p.
5. Українське суспільство та європейські цінності. Київ : Фонд імені Фрідріха Еберта. Представництво в Україні, 2017. 58 с. URL: http://fes.kiev.ua/n/cms/fileadmin/upload2/JEvropeiski_cinnosti_tables_and_diagrams_MR_.pdf
6. Włodkowska-Bagan A., Kultura strategiczna Polski. Polityka Zagraniczna Polski W Zmieniającym Się Ładzie Międzynarodowym: Wybrane Problemy. Redakcja naukowa Ryszard Zięba, Tomasz Pawłuszko. Kielce, 2016. p. 53–76.
7. Покоління Незалежності: цінності та мотивації. 20 липня – 9 серпня. Київ : Соціологічна група «Рейтинг», 2021. 125 с. URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_generation_of_independence_082021.pdf
8. Мінлива прихильність українців до «традиційних цінностей». *KIIS*. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1128&page=1>
9. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Випуск 5 (19). Київ : Інститут соціології НАН України, 2018. 461 с.
10. Більш як половина українців волонтерили чи долучалися до благодійності під час війни. *Укрінформ*. 2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-uarazom/3501782-bils-ak-polovina-ukrainciv-volonterili-ci-dolucalisa-do-blagodijnosti-pid-cas-vijni.html>
11. Нагорна Л. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань. Київ : Ін-т політ. і етнонац. досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. 272 с.
12. Dagli I., Lemishka O., & Scheerder A. SCORE Ukraine 2018: Selected Indicators, 2019. 15 p. URL: [https://scoreforpeace.org/files/publication/pub_file//SCORE%20UkraineTracking%20Trends%20for%20Selected%20Indicators%20\(2016-2018\)ENGpdf](https://scoreforpeace.org/files/publication/pub_file//SCORE%20UkraineTracking%20Trends%20for%20Selected%20Indicators%20(2016-2018)ENGpdf)

13. Індекс стигми людей, які живуть з ВІЛ 2.0. Україна. URL: https://www.stigmaindex.org/wp-content/uploads/2021/02/Ukraine-SI-2.0-Report-2020_Ukrainian.pdf
14. Громадська активність громадян України. Київ : Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, 2019. URL: <https://dif.org.ua/article/gromadska-aktivnist-gromadyan-ukraini>
15. Громадянське суспільство в умовах пандемії COVID-19: як громадські організації справляються з новою реальністю? Київ : Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, 2020. URL: <https://dif.org.ua/article/gromadyanske-suspilstvo-v-period-pandemii-yak-vona-vplinu-la-na-gromadsku-aktivnist>
16. Загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни. Соціологічна група «Рейтинг». 2022. 22 с. URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_1200_032022_war_press.pdf
17. Середній клас в Україні: уявлення і реальності. Київ : Центр Разумкова, 2016. 258 с. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2016_Seredn_klas.pdf
18. Збірник статистики підприємництва в Україні. 2018. 41 с. URL: <https://www.oecd.org/eurasia/competitiveness-programme/eastern-partners/Compendium-Enterprise-Statistics-Ukraine-2018-Ukrainian.pdf>

References

1. Svitove doslidzhennia tsinnosti 2020 v Ukraini [World values survey 2020 in Ukraine]. (2020). Kyiv: Ukrainian Center for European Policy. 216 p. [in Ukrainian]. Retrieved from http://ucep.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/WVS_UA_2020_report_WEB.pdf
2. Khylyk, M., Khylyk, O. (2021). Konstruiuvannia sotsiokulturnoi tsilnosti iak skladovoi suchasnoho bezpekovoho rozvytku [Construction of social and cultural cohesion as a compound of modern security development]. *Politohichnyj visnyk – Political Bulletin*, 86, 174–189 [in Ukrainian]. Retrieved from <https://zpv.knu.ua/index.php/pb/article/view/104>
3. Jenson, J. (2010). Defining and Measuring Social Cohesion. Commonwealth Secretariat and United Nations Research Institute for Social Development. London [in English].
4. ECLAC. Social Cohesion. Inclusion and a Sense of Belonging in Latin America and the Caribbean. (2007). New York: United Nations [in English].
5. Ukrainske suspilstvo ta yevropeiski tsinnosti [Ukrainian society and European values. Report on the results of a sociological survey conducted by the

Gorshenin Institute in cooperation with the Representation of the Friedrich Ebert Foundation in Ukraine]. (2017). Kyiv: Friedrich Ebert Foundation. 58 p. [in Ukrainian]. Retrieved from http://fes.kiev.ua/n/cms/fileadmin/upload2/JEvropeiski_cinnosti_tables_and_diagrams_MR_.pdf

6. Włodkowska-Bagan, A. (2016). Kultura strategiczna Polski. Polityka Zagraniczna Polski W Zmieniającym Się Ładzie Międzynarodowym: Wybrane Problemy. *Redakcja naukowa Ryszard Zięba, Tomasz Pawłuszko*. Kielce. pp. 53–76 [in Polska].

7. Pokolinnia Nezalezhnosti: tsinnosti ta motyvatsii [Generation of Independence: values and motivations]. (2021). Kyiv: Sociological group “Rating” [in Ukrainian]. Retrieved from https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_generation_of_independence_082021.pdf

8. Minlyva prykhylnist ukrainsiv do “tradytsijnykh tsinnostej” [The changing commitment of Ukrainians to “traditional values”]. (2022). *KIIS* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://www.kiis.com.ua/?lang=eng&cat=reports&id=1128&page=1>

9. Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin [Ukrainian society: monitoring of social change]. (2018). 5 (19). 461 p. Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

10. More than half of Ukrainians volunteered or participated in charity during the war [Bilsh yak polovyna ukrainsiv volonterly chy doluchalysia do blahodijnosti pid chas vijny]. (2022). *Ukrinform – Ukrinform* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-uarazom/3501782-bils-ak-polovina-ukrainsiv-volonterili-ci-doluchalysia-do-blahodijnosti-pid-cas-vijni.html>

11. Nahorna, L. (2011). Sotsiokulturna identychnist: pastky tsinnisnykh rozmezhuvan [Sociocultural identity: traps of value distinctions]. Kyiv: Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

12. Dagli, I., Lemishka, O., Scheerder, A. (2019). SCORE Ukraine 2018: Selected Indicators. 15 p. [in English]. Retrieved from [https://scoreforpeace.org/files/publication/pub_file//SCORE%20Ukraine_Tracking%20Trends%20for%20Selected%20Indicators%20\(2016–2018\)_ENG.pdf](https://scoreforpeace.org/files/publication/pub_file//SCORE%20Ukraine_Tracking%20Trends%20for%20Selected%20Indicators%20(2016–2018)_ENG.pdf)

13. Indeks styhmy liudei, yaki zhyvut z VIL 2.0. Ukraina [Stigma index of people living with HIV 2.0. Ukraine] (2020). [in Ukrainian]. Retrieved from https://www.stigmaindex.org/wp-content/uploads/2021/02/Ukraine-SI-2.0-Report-2020_Ukrainian.pdf

14. Hromadska aktyvnist hromadian Ukrainy [Public activity of citizens of Ukraine]. (2019). Kyiv: I. Kucheriv Democratic Initiatives Foundation

[in Ukrainian]. Retrieved from <https://dif.org.ua/article/gromadska-aktivnist-gromadyan-ukraini>

15. Hromadianske suspilstvo v umovakh pandemii COVID-19: yak hromadski orhanizatsii spravliaiutsia z novoju realnistiu? [Civil society in the context of the COVID-19 pandemic: how do NGOs cope with the new reality?]. (2020). Kyiv: I Kucheriv Democratic Initiatives Foundation [in Ukrainian]. Retrieved from <https://dif.org.ua/article/gromadyanske-suspilstvo-v-period-pandemii-yak-vona-vplinula-na-gromadsku-aktivnist>

16. Zahalnonatsionalne opytuvannia: Ukraina v umovakh viiny [Nationwide poll: Ukraine during the war]. (2022). Kyiv: Sociological group “Rating” [in Ukrainian]. Retrieved from https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_1200_032022_war_press.pdf

17. Serednii klas v Ukraini: uiavlennia i realii [The middle class in Ukraine: ideas and realities]. (2016). Kyiv: Razumkov Center [in Ukrainian]. Retrieved from https://razumkov.org.ua/uploads/article/2016_Seredn_klas.pdf

18. Zbirnyk statystyky pidpriemnytstva v Ukraini [Collection of business statistics in Ukraine]. (2018) [in Ukrainian]. Retrieved from <https://www.oecd.org/eurasia/competitiveness-programme/eastern-partners/Compendium-Entreprise-Statistics-Ukraine-2018-Ukrainian.pdf>

Стаття надійшла до редакції 16.05.2022.

Maksym Khyenko,

PhD (Philosophy), Head of Department,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
National Academy of Sciences of Ukraine
3 Holosiivskyy Ave., Kyiv 03039, Ukraine
e-mail: khyenko@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6365-339> X/print

Olena Khyenko,

PhD (Political Science), Associate Professor,
Institute of International Relations
Taras Shevchenko National University of Kyiv
36/1 Yuriiia Illenka St., Kyiv 04119, Ukraine
e-mail: khyenko.iir@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0859-0060>/print

Indicators of the Integrity of the Socio-Cultural Space of Ukraine

The aim of the study was to analyse indicators of the integrity of socio-cultural space in the context of prospects for consolidation of Ukrainian society, taking into

account modern academic and applied approaches to constructing socio-cultural integrity as a component of social integrity.

An interdisciplinary approach, axiological approach, structural analysis, methods of political science and sociology were used to study the integrity of socio-cultural space, equality of opportunities for human potential, as well as to identify possible differences that hinder internal transformations. The following dimensions of the integrity of the socio-cultural space were studied: values and solidarity; integration and social affiliation; multiculturalism, tolerance and non-discrimination; social capital; expectations for social mobility. Recommendations for strengthening the socio-cultural integrity of Ukrainian society were provided.

The study of indicators of the integrity of the socio-cultural space of Ukraine allows to speak of a gradual movement towards increasing consolidating social capital. The citizens of Ukraine are dominated by a rather traditional hierarchy of social priorities with a high share of the family and the immediate environment one, which is the core of social ties. At the same time, through the structures of self-organization there is an increase in horizontal ties between Ukrainians; there is a growing awareness of the importance of universal values, which in Ukraine are usually called European: democracy, rule of law, freedom of religion, personal freedom, equality, solidarity, tolerance, self-realization, the value of human life etc. Progress on gender equality and increasing tolerance of socially vulnerable groups are noticeable, although there is still much work to be done in these areas. There is a gap between the relatively low theoretical perception and the much higher willingness of citizens in practice to share responsibility with the government for the processes taking place in the state, especially at critical moments in history, such as war. Despite some progress, there is still a need to strengthen the integrative potential of education and science, and libraries can play an important role, especially if they will strengthen their capacity through the latest means of communication and development to perform functions of modern information and communication hubs.

Keywords: socio-cultural integrity, social integrity, social group, integration, integrity indicators.

Артур Федорчук,

науковий співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: fedorchuk_arthur@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1141-1812>

СТАВЛЕННЯ ПОЛЯКІВ ДО РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ В УКРАЇНУ: КОНТЕНТ-АНАЛІЗ ПОЛЬСЬКОГО ВИДАННЯ «RZECZPOSPOLITA»

У статті представлено аналіз результатів моніторингу матеріалів про російське повномасштабне вторгнення в Україну, розміщених на сторінках електронного варіанту популярного польського щоденного видання «Rzeczpospolita». Досліджено проблематику, динаміку та характер висвітлення на сторінках видання агресії Росії проти України, а також реакцію польського суспільства та міжнародної спільноти на війну в Україні. Зроблено висновки, що з початком повномасштабної агресії Росії різко збільшилася кількість публікацій про Україну в польському виданні «Rzeczpospolita». Виокремлено образи України, створені журналістами польського видання, також оцінено тональність публікацій.

Ключові слова: моніторинг, ЗМІ, контент-аналіз, Польща, «Rzeczpospolita», російське вторгнення в Україну.

Постановка наукової проблеми. Назріла потреба осмислення сприйняття України та повномасштабного вторгнення Росії в Україну європейськими засобами масової інформації (ЗМІ), які в сучасному світі перетворилися у важливого учасника внутрішнього та зовнішнього життя суспільства і не тільки чітко відображують настрої громадян та політику влади конкретної країни, але й у більшості випадків створюють ці настрої і політику. Увага науковців до дослідження газетної інформації щодо подій, які відбуваються в житті суспільства, підвищує свою актуальність у ситуації війни як загальносвітової людської трагедії.

Моніторинг інформаційного простору Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського (НБУВ) проводить достатньо тривалий час і має значний досвід та технології аналізу чималих масивів інформації та формування на основі цих досліджень бібліографічних, аналітичних

та інформаційних видань. Зокрема, Фонд Президентів України, як структурний підрозділ НБУВ, з червня 2011 р. веде постійний моніторинг зарубіжних ЗМІ (до 80 інтернет-версій періодичних видань іноземною мовою) та формує базу даних (БД) «Україна у відгуках зарубіжної преси» на базі якої створюється однойменний інформаційно-бібліографічний бюлетень [3]. В умовах повномасштабної агресії Росії проти України матеріали БД та бюлетеня природньо повністю змістовно віддзеркалюють реакцію міжнародної спільноти на російську військову агресію проти України.

Актуальність дослідження. Об'єктом дослідження стали внесені в БД записи відібрані під час моніторингу інтернету із сайту впливового в Польщі газетного видання «Rzeczpospolita». Серед причин, які зумовили актуальність дослідження саме цього видання в умовах розв'язаної Росією війни, виділимо такі обставини: 1) Україна та Польща тісно пов'язані в історичному, політичному та культурному плані; 2) Польща відіграє важливу роль у просуванні українських інтересів у ЄС і в умовах війни ця роль зростає; 3) Польща прийняла найбільшу кількість українських біженців та надала найбільшу допомогу за кількістю військового озброєння та обладнання. Таким чином, актуальність теми дослідження спричинена тим, що моніторинг впливового польського тижневика є одним з ефективних способів дослідження реального стану та характеру висвітлення на його сторінках образу України та українців у країні, що є найближчим сусідом та найнадійнішим партнером серед європейських держав. Образ країни, який формують зарубіжні ЗМІ, позначається на зовнішньополітичних та економічних відносинах України з іншими державами, ставлення до пересічних громадян України за кордоном тощо. Польща, як країна-сусід, транслює образ України в інші країни ЄС та творить образ і репутацію нашої країни в світі [2].

Аналіз останніх досліджень. Інформаційні комунікації та ЗМІ як складова комунікацій та їх вплив на суспільство досліджувалися в працях як зарубіжних, так й українських учених: Л. Брауна, Ф. Джефкінса, Е. Доценка, Б. Зільберта, І. Ігнат'єва, Д. Марконі, В. Осовського, Г. Почепцова, В. Тертичної, Н. Хамелінка та ін. Значний внесок у дослідження інформаційних комунікацій та ресурсів всесвітньої мережі зробили й науковці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (НБУВ): О. Онищенко, В. Горовий [1], С. Польовик [2], Н. Танатар, І. Мищак, О. Макарова та ін. Деякі аспекти контент-моніторингу та контент-аналізу образу України на сторінках польських ЗМІ було розкрито в роботах В. Гевко, О. Консевич, О. Пузіни, О. Бабакової,

Д. Галандзовського. Образ України та українців в польських ЗМІ досліджували С. Колотова, Ю. Котова, В. Портнікова.

Ґрунтовні дослідження польської преси та образу України в інформаційному просторі Польщі в останні десятиліття проводили такі вітчизняні науковці, як: О. Ігнатова (тижневик «Polityka»), С. Кравченко («Wiadomości Literackie», «Biuletyn Polsko-Ukraiński», «Bunt Młodych»), А. Кресло (тижневика «Polityka» та «Wprost», газети «Rzeczpospolita» і «Gazeta Wyborcza»), С. Онуфрив («Polityka» та «Wprost»), Т. Пасова (журнал «Kultura»), В. Поплавська («Gazeta Wyborcza»), Л. Хахула («Polityka», «Rzeczpospolita», «Gazeta Wyborcza»).

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну в фокусі закордонних масмедіа почала досліджувати Т. Савченко-Галушко (Інформаційне агентство АрміяInform). Проте заявлена тема – визначення ставлення поляків до російського вторгнення в Україну на основі контент-аналізу конкретного популярного польського періодичного видання досі не знаходила свого цілісного відображення в працях вітчизняних та іноземних учених.

Метою дослідження є якісний та кількісний аналіз висвітлення теми вторгнення Росії в Україну та реакції міжнародної спільноти на російську військову агресію проти України в популярному польському щоденному виданні «Rzeczpospolita».

Методологічною і теоретичною основою статті є загальнонаукові методи. Використано такі методи дослідження: загальний аналіз (для дослідження змісту та тематики публікацій про Україну), синтез (для встановлення зв'язку між отриманими фактами), історичний метод (для розкриття питання про сприйняття України та українців у Польщі), контент-аналіз (для безпосереднього аналізу змісту публікацій про Україну в польському виданні), статистичний аналіз (для кількісного аналізу параметрів, що відображають характер висвітлення теми) та дискурс-аналіз (для аналізу внутрішніх та зовнішніх контекстів та їхнього взаємозв'язку).

Виклад основного матеріалу дослідження. «Rzeczpospolita» (RP) – загальнонаціональна польська щоденна газета ліберально-консервативного спрямування. На сьогодні вона – одна з найбільших польських щоденних газет з аудиторією близько 280 тис. читачів. Видання має суспільно-політичний формат. Мова видання – польська. Інтернет-сайт «Rzeczpospolita» історично став одним з перших серед електронних версій польських ЗМІ. Електронна версія газети була запущена в березні 1997 р, це – один з найбільш відвідуваних електронних ресурсів у Польщі.

На сайті публікуються тексти, надруковані в паперовому виданні та створені спеціально для електронної версії. Доступ до окремих матеріалів в електронній версії обмежений і вимагає реєстрації або оплати передплати. Сьогодні сайт має 32 млн переглядів сторінок та три млн унікальних користувачів на місяць (дані за січень 2017 р.). «Rzeczpospolita» – багаторазовий переможець рейтингу найбільш цитованих ЗМІ Польщі. У рейтингу найсвідоміших ЗМІ Польщі, який періодично готується Інститутом моніторингу ЗМІ Польщі, газета здобула перемогу 2016 р.

При проведенні контент-аналітичного дослідження було проаналізовано 73 відібрані публікації, розміщені на сайті видання, за період з 24 лютого по 18 червня 2022 р. Технологія моніторингу передбачає, що виявлені публікації, що відповідають тематиці дослідження, копіюються та оформлюються згідно із внутрішніми вимогами дослідження, повністю перекладаються з мови оригіналу українською мовою для виявлення всіх аспектів та змістовного навантаження конкретної публікації, доповнюються анотацією (коротким рефератом) державною мовою, індексуються згідно з поточним тематичним класифікатором і вводяться до бази даних із повним бібліографічним описом публікації у відповідні поля [4]. Крім того, аналітиками визначається тональність публікації по відношенню до об'єкта дослідження, в нашому випадку – до України.

Тональність публікацій у польському виданні «Rzeczpospolita» розділилася практично порівну між позитивною та нейтральною при лише одній умовно негативній публікації (стосувалась трансляції образливих коментарів спікера парламенту Угорщини Л. Кевера на адресу Президента України В. Зеленського). Зауважимо, що тональність публікацій польського видання значно відрізняється від загальної картини тональності іноземних ЗМІ за той же період дослідження, у яких 70% публікацій є нейтральними, 25% – позитивними і 5% – негативними.

Найчастіше автори публікацій позитивно оцінювали реакцію міжнародної спільноти щодо України та зусилля з надання допомоги нашій державі, а в більшості випадків позитивно коментували також і присутність українських біженців в Польщі. Загалом у позитивних тонах реакція міжнародної спільноти на російське вторгнення в Україну представлена в 56% публікацій, 42% публікацій носять нейтральний характер. Що стосується висвітлення безпосередньо російського вторгнення в Україну, то тут істотно переважають нейтральні повідомлення (65%). 35% статей мали виражену позитивну тональність, а негативних не було взагалі.

Аналіз показав (рис. 1), що польське щоденне видання «Rzeczpospolita» частіше висвітлювало міжнародну реакцію на війну в Україні (68% публікацій), ніж сам хід бойових дій та ситуацію всередині України (32%).

Рис. 1. Співвідношення тематики публікацій про Україну у виданні «Rzeczpospolita» (24 лютого – 18 червня 2022 р.)

Висвітлюючи ситуацію в Україні під час героїчного спротиву російській агресії та ситуацію безпосередньо на фронті (рис. 2), автори RP передусім регулярно цитують звернення Президента України В. Зеленського (48% публікацій цієї тематики), підкреслюючи його рішучість і впевненість у власних силах, а також роль Президента України в створенні атмосфери, необхідної для успішного опору ворогу Збройними силами України (ЗСУ) та впевненості в завтрашньому дні для кожного пересічного українця. Польські журналісти, спираючись на тексти щоденних звернень Президента України, послідовно формують впевненість, що Україна з кожним днем наближається до паритету з ворогом щодо зброї, переважаючи росіян моральним духом та військовою майстерністю, а Росія, на тлі власного військового безсилля та слабого морального стану своїх вояків, все частіше вдається до бомбардування населених пунктів із мирними мешканцями, не досягаючи своїх планів і втрачаючи ініціативу на фронті. Журналістка «Rzeczpospolita» А. Казимерчук (Agnieszka Kazimierczuk), у публікації від 29 травня наголосила, що Президент України В. Зеленський у своєму виступі заявив, що час визволення країни близько

і Україна «забере в Росії все, що вона забрала... І це лише питання часу. Кожен день наближає українців до звільнення».

Рис. 2. Співвідношення тематики публікацій про внутрішню ситуацію в Україні під час російського вторгнення у виданні «Rzeczpospolita» (24 лютого – 18 червня 2022 р.)

Журналісти акцентують увагу і на успіхах ЗСУ, яким тривалий час вдається успішно стримувати переважаючі сили росіян (18%). У цьому контексті, наприклад, потоплення крейсера «Москва» українськими ракетами «Нептун» подавалось одночасно і як серйозна тактична перемога на Чорному морі, і як успіх української зброї. Оглядачі видання постійно зауважували, спираючись на власну інформацію та аналіз провідних світових експертних центрів, що росіяни не зробили жодного суттєвого прориву у своєму наступі на сході України, отримали поразку на півночі країни і стратегічно програли вже в перші тижні війни, не врахувавши реального співвідношення сил і рішучого опору українців. Так ще 7 квітня колишній командувач сухопутними військами Польщі генерал В. Скішпач в інтерв'ю газеті розповів, що після п'ятого дня війни росіяни ввели в бій останні операційні резерви і тим самим стратегічно практично програли війну в Україні.

Польські журналісти у своїх публікаціях приділили значну увагу злочинам російських військових в Україні. Поляки значно краще розуміють реальний жах російської окупації порівняно з європейцями

більш західних країн. Наприклад, Р. Жощин (Ruslan Szoszyn) у статті «Засуджені до Сибіру» зазначав, що з окупованих регіонів України примусово переселено до Росії понад 500 тис. осіб, у тому числі понад 120 тис. дітей – переважно в провінціальні, малозаселені, бідні регіони і, як правило, за кілька тисяч кілометрів від України. На думку автора, це мало відрізняється від заслання до Сибіру, яке знайоме і полякам. Польське видання у висвітленні воєнних дій на території України неодноразово підкреслювало порушення Росією норм гуманітарного права, обстріли мирних об'єктів, знищення цивільної інфраструктури тощо.

Висвітлюючи образ України у світовій політиці та реакцію світу на агресивну загарбницьку війну Росії проти України (рис. 3), журналісти польського видання «Rzeczpospolita» найбільшу увагу приділили опису та аналізу реакції світових політиків на війну в Україні (44% публікацій про Україну у світовій політиці). Значну частину уваги газета також приділила висвітленню візитів іноземних посадовців до Києва (10%).

Значний резонанс викликав, наприклад, символічний візит Президента Франції Е. Макрона в компанії з канцлером Німеччини О. Шольцом та Прем'єр-міністром Італії М. Драгі, що відбувся за день до того, як Європейська комісія дала рекомендацію щодо статусу України як кандидата на членство у ЄС. Як візит «найближчих друзів України» коментувала газета візит президента Польщі А. Дуди разом з президентами Литви, Латвії та Естонії. Значну долю уваги журналісти Польщі приділили, звичайно, висвітленню та коментарям заяв Президента США Дж. Байдена, Прем'єр-міністра Великої Британії Б. Джонсона і лідерів найбільших європейських країн. Погляди авторів польського видання значно відрізнялися від загальноєвропейських. Наприклад, професор Р. Кузняр, радник з міжнародних справ Президента Польщі Б. Коморовського (2010–2015), на сторінках видання розмірковує про позицію Президента Франції Е. Макрона щодо російського вторгнення в Україну і однозначно засуджує Е. Макрона, який спеціалізувався на спілкуванні з В. Путіним, та наголошує, що треба «повісити честь на кілок, щоб на наших очах вести довгі розмови з винуватцем кривавої та руйнівної агресії».

Візит Президента Польщі А. Дуди, на переконання оглядача Є. Гащинського (Jerzy Haszczyński), має шанс надовго запам'ятатися українцям та полякам і не лише тому, що А. Дуда – перший іноземний лідер, якого запросили виступити перед Верховною Радою України від початку повномасштабної війни, розпочатої Росією 24 лютого, а й завдяки жестам, які зробили українці та поляки один щодо одного.

Журналіст особливо виокремив момент, коли польський президент сказав українцям: «Тільки Україна має право вирішувати своє майбутнє». Перебуваючи в Києві, Президент Польщі А. Дуда запропонував укласти новий договір про дружбу між Польщею та Україною, аби переформити відносини країн і зробити їх тіснішими.

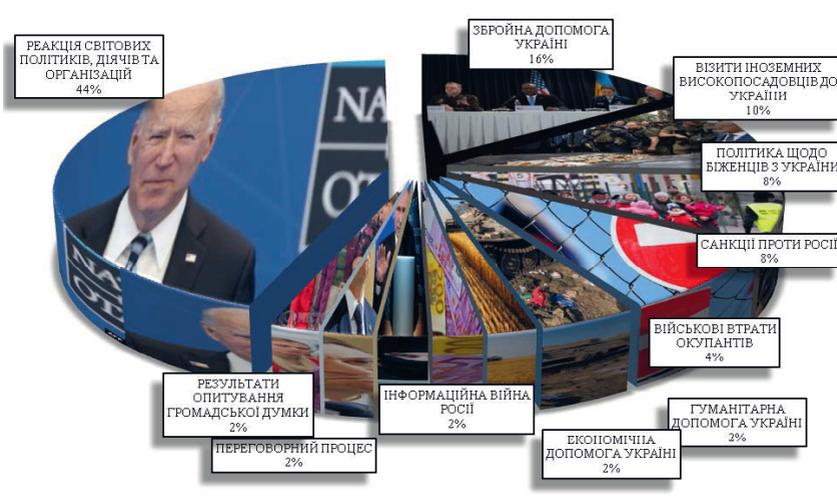

Рис. 3. Співвідношення тематики публікацій про Україну у світовій політиці під час російського вторгнення у виданні «Rzeczpospolita» (24 лютого – 18 червня 2022 р.)

Однак чи не найяскравішу оцінку ставлення поляків до українців і до війни в Україні дав засновник і президент Асоціації груп страхування капіталу Польщі Я. Мияк (Jarosław Mijak) у своїй статті з промовистою назвою «Козаки і москалі». Автор пише, що домінантами української політичної культури є свобода та самоорганізація, а російської – послух. На думку автора, українці, які звикли до свободи, цінують її більше, ніж стабільність, а для росіян стабільність важливіша за свободу. Я. Мияк підкреслює, що прем'єр Великобританії Б. Джонсон, мабуть, помітив в українців ознаки того, що англійці називають «rapasche»: сміливість, наснага і розмах.

Висновки. З початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну польське щоденне видання «Rzeczpospolita» різко збільшило кількість публікацій про Україну. Головна причина: концентрація української тематики в європейському інформаційному просторі. Журналісти

активно коментують усі події у воюючій Україні, а детальний аналіз міжнародної ситуації присутній завдяки достатньо широкому колу авторів, серед яких є профільні експерти, науковці, представники інтелігенції, закордонні спецкори. Серед штатних авторів газети найбільше писали про війну в Україні А. Барткевич (Artur Bartkiewicz) (21 публікація), П. Малиновський (Przemysław Malinowski) (14) та А. Казимержук (Agnieszka Kazimierczuk) (10).

Сприйняття України в досліджуваному щоденному польському громадсько-політичному виданні сформовано на основі суспільно-політичних подій у нашій країні та їх наслідків, що позначилися на загальнополітичній ситуації у світі. Виокремлено такі образи України, як «країна-сусід», «постраждала країна» та «демократична країна». Вони чітко відрізняються від образу Росії: «країна-агресор», «авторитарна країна», часто це твердження обґрунтовується за допомогою екскурсів в історію України та Польщі. Польські журналісти прямо називають захоплення території «окупацією», а війну «війною», постійно наголошуючи про необхідність допомоги Україні та посилення санкцій проти Росії і Білорусі. Образ «країна-сусід» на сторінках видання стає найпомітнішим. Польща, як найуспішніший сусід України, також, на думку авторів «Rzeczpospolita», вважає своїм обов'язком цікавитися нашими справами та всебічно допомагати.

Список бібліографічних посилань

1. Тенденції впливу глобального інформаційного середовища на соціокультурну сферу України : монографія / О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін. ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2013. 224 с.

2. Польовик С. Контент-аналіз польського видання «Річ Посполита» (Rzeczpospolita) як джерела формування інформаційно-бібліографічного бюлетеня «Україна у відгуках зарубіжної преси». *Вісн. Одес. нац. ун-ту. Серія : Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство*. 2016. Т. 21, Вип. 1. С. 63–72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_bbk_2016_21_1_7

3. Федорчук А. Особливості створення інформаційних ресурсів на основі традиційних та електронних ЗМІ. *Бібл. вісн.* 2009. № 4. С. 21–25.

4. Федорчук А. Моніторинг інформації про Україну в матеріалах закордонних мережевих ресурсів. *Наук. пр. Нац. б-ки України*

ім. В. І. Вернадського. Київ, 2017. Вип. 48. С. 453–464. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0002877>

References

1. Onyshchenko, O. S., Horovyi, V. M., Popyk, V. I. et al. (2013). Tendentsii vplyvu hlobalnoho informatsiinoho seredovyshcha na sotsiokulturnu sferu Ukrainy [Trends in the Influence of the Global Information Environment on the Socio-Cultural Sphere of Ukraine]. Kyiv [in Ukrainian].

2. Polovyk, S. (2016). Kontent-analiz polskoho vydannia «Rich Pospolyta» (Rzeczpospolita) yak dzherela formuvannia informatsiino-bibliografichnoho biuletenu «Ukraina u vidhukakh zarubizhnoi presy» [Content analysis of the Polish publication «Rzeczpospolita» (Rzeczpospolita) as a source of information and bibliographic bulletin «Ukraine in the foreign press reviews»]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Bibliotekoznavstvo, bibliografoznavstvo, knyhoznavstvo – Bulletin of Odessa National University. Series: Library Science, Bibliography, Bibliography*, 21, (1), 63–72. Odesa [in Ukrainian].

3. Fedorchuk, A. (2009). Osoblyvosti stvorennia informatsiinykh resursiv na osnovi tradytsiinykh ta elektronnykh ZMI [Features of creation of information resources on the basis of traditional and electronic mass media]. *Biblioteknyi visnyk – Library Bulletin*, 4, 21–25. Kyiv [in Ukrainian].

4. Fedorchuk, A. (2017). Monitorynh informatsii pro Ukrainu v materialakh zakordonnykh merezhevykh resursiv [Monitoring of information about Ukraine in the materials of foreign network resources]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 48, 453–464. Kyiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 22.06.2022.

Arthur Fedorchuk,

Research Associate,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Hosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: fedorchuk_arthur@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1141-1812>

The Attitude of Poles to the Russian Invasion of Ukraine: a Content Analysis of the Polish Publication *Rzeczpospolita*

The paper presents an analysis of the results of monitoring the materials published on the pages of the electronic version of the popular Polish daily newspaper *Rzeczpospolita* (RP)

about russia's full-scale invasion of Ukraine. The problems, dynamics and nature of the coverage of russia's aggression against Ukraine, as well as the reaction of Polish society and the international community to the war in Ukraine have been studied.

During the content-analytical study, 73 selected publications posted on the RP website for the period from February 24 to June 18, 2022 were analyzed. Monitoring technology assumes that the identified publications that correspond to the research topic are copied and designed in accordance with the internal requirements of the study, fully translated from the original language into Ukrainian to identify all aspects and content of a particular publication, supplemented by annotation (short abstract) according to the current thematic classifier and are entered into the database with a complete bibliographic description of the publication in the appropriate fields. In addition, analysts determine the tone of the publication in relation to the object of study, in our case – to Ukraine.

With the beginning of russia's full-scale aggression against Ukraine, the Polish daily *Rzeczpospolita* has immensely increased the number of publications about Ukraine. The main reason: the concentration of Ukrainian issues in the European information space. Journalists actively comment on all events in the warring Ukraine, and a detailed analysis of the international situation is available thanks to a wide range of authors, including specialized experts, scholars, intellectuals, foreign analysts.

The perception of Ukraine in the daily Polish socio-political media is formed on the basis of socio-political events in Ukraine and their consequences, which affected the general political situation in the world. Such images of Ukraine as *neighboring country*, *affected country*, *democratic country* are singled out. They are clearly different from the image of russia: *aggressor country*, *authoritarian country*, this statement is often substantiated by excursions into history.

Keywords: monitoring, mass media, content analysis, Poland, Rzeczpospolita, russian invasion of Ukraine.

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.64.107>

УДК 021:[364-7+616.89-008-08]:355.4((470+571):477)

Наталія Аксьонова,

науковий співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: aksyonova_n7@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5041-9086>

БІБЛІОТЕРАПІЯ ЯК НАПРЯМ ДІЯЛЬНОСТІ БІБЛІОТЕК В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

У статті висвітлюються питання застосування бібліотерапії як одного із сучасних напрямів діяльності бібліотеки, її роль у підготовці, організації, проведенні бібліотерапевтичних програм і заходів, а також вплив читання книг як обов'язкового компоненту бібліотерапевтичної складової на інтелектуальний і психологічний стан людини. Аналізується досвід зарубіжних країн у цій царині. Щодо застосування бібліотерапії в українському просторі, підкреслюється, що активніше ці практики використовують дитячі, шкільні бібліотеки у співпраці з психологами і педагогами. Висвітлено бібліотерапевтичну діяльність українських бібліотечних установ, асоціацій, фондів, видавництва, психологічних служб у наданні оперативної інформаційної, соціальної, психологічної допомоги постраждалим у розв'язанні життєвих проблем, подолання страхів та нейтралізації впливу психотравмуючих наслідків війни. Зроблено висновок щодо актуальності зазначеної наукової проблематики, її важливості та необхідності застосування усіх методів, форм бібліотерапевтичних практик у житті.

Ключові слова: бібліотека, бібліотерапія, бібліотерапевтичні заходи, книга, психічний стан, психологічна допомога, стрес.

Одним із факторів розвитку інтелектуальних здібностей є читання, що допомагає в освітньому процесі, впливає на здоров'я, добробут соціально-комунікаційні процеси між людьми, в розумінні одне одного, розв'язанні життєвих та психологічних проблем. І як приклад, вебслоган благодійної організації The Reading Agency (Великобританія), яка у своїй роботі впроваджує багато різних програм для заохочення та популяризації читання, є вислів: «*Вирішення великих життєвих проблем за допомогою доведеної сили читання*» (“Tackling life’s big challenges through the proven power of reading”) [1].

© Н. Аксьонова, 2022

З початком повномасштабної воєнної агресії РФ проти України життя українських громадян суттєво змінилося: нанесені фізичні та психологічні травми вселили тривогу, страх за своє майбутнє, дітей, країну. За оцінками ЮНІСЕФ, за перший місяць війни з 7,5 млн українських дітей майже 2,5 млн переїхали в більш безпечні регіони, близько 2 млн виїхали за кордон, мільйони людей стали вимушеними переселенцями (https://lb.ua/society/2022/03/24/510828_bilsh_nizh_polovina_ukrainskih_ditey.html). За даними опитування «Як війна змінила життя українських дітей», що провела дослідницька компанія Gradus Research наприкінці квітня 2022 р. серед батьків, які мають дітей до 18 років, у 75% з них є прояви травматизації психіки (порушення сну, зменшення бажання спілкуватися, кошмари, погіршення пам'яті тощо).

Для деякого пережити ці події надзвичайно складно, окрім підтримки близьких, волонтерів, необхідна психологічна допомога професіоналів для подолання стресів, страхів та відновлення стану душевної рівноваги. Необхідні «ліки для душі», саме до такої панацеї відносять бібліотерапію або книготерапію, бо читання це один з найкращих методів лікування психологічних розладів, а бібліотека є безпосереднім організатором, провідником, учасником у забезпеченні процесу обслуговування та реабілітації.

Мета статті висвітлити важливість застосування бібліотерапевтичних програм і заходів як одного із сучасних напрямів діяльності бібліотек для подолання стресових ситуацій, особливо тих, що спричинені війною.

При дослідженні теми були використані теоретичні, методичні, практичні напрацювання вітчизняних та зарубіжних науковців, бібліотечних фахівців, психологів, матеріали науково-практичних конференцій, статистичні дані з відкритих джерел, водночас були задіяні загальнонаукові методи: аналіз, синтез, дедукція, порівняння при вивченні зарубіжного та українського досвідів, а також узагальнення.

Лікувальна сила слова, книги була відома ще з античних часів. Аристотель у своєму трактаті «Поетика» описав очищувальну силу поетичних творів для подолання душевних потрясінь, страждань. У середньовіччі лікування книгою практикували церковні бібліотеки, читання релігійного змісту приносило віруючим заспокоєння й надію. Досліджуючи вплив книг, англійський лікар Т. Сайденгем (XVIII ст.), американський лікар, політик, філософ, просвітник Б. Раш (XIX ст.) рекомендували своїм пацієнтам читання книг для покращення стану здоров'я. Перша київська публічна бібліотека (1849 р.), що започаткував П. Должиков мала назву «Аптека для душі» [2]. На початку ХХ ст. читання почали

активніше використовувати в шпитальних, санаторних бібліотеках. Описуючи діяльність таких бібліотек для ветеранів Першої світової війни, С. Кротерс (Samuel Mc Chord Crosters) у статті «Літературна клініка» 1916 року вперше застосував термін «бібліотерапія».

Як наука бібліотерапія сформувалась, поєднавши різні галузі знань, зокрема: бібліотекознавство, педагогіку, літературознавство, психіатрію, психологію, медицину. Саме через це одні дослідники відносять бібліотерапію до суспільних наук, оскільки об'єктом дослідження є особистість, інші вважають її прикладною дисципліною [3, с. 202].

Бібліотерапія має три основні напрями: *інституційна бібліотерапія* – призначена для лікування пацієнтів у лікувальних та закритих медичних установах; *клінічна бібліотерапія* – здійснюється психологами для осіб з порушеннями психіки та *виховна бібліотерапія* (розвиваюча, гуманістична) – використовується в бібліотеках, виховних, освітніх закладах, її учасники не потребують спеціального лікування.

У літературі безліч дефініцій бібліотерапії залежно від напрямку наукової діяльності. З точки зору бібліотекознавчої площини, одним із найпопулярніших визначень, що наводить в своїй статті «Бібліотерапія: від теорії до практичної діяльності» директор Інституту наукової інформації і бібліології Торунського університету ім. М. Коперніка Б. Вознічка-Парузель, є визначення Американської бібліотечної асоціації (ALA), яке використовують більшість країн: «Бібліотерапія – це застосування спеціально відібраних матеріалів для читання як терапевтичну допомогу в медицині та психіатрії, а також поради в розв'язанні особистих проблем за допомогою керування читанням» [4, с. 40–44].

Українська бібліотечна енциклопедія подає так: «Бібліотерапія – комплексна наукова дисципліна, що вивчає закономірності смислового та емоційного сприйняття текстів і розробляє методи психологічної корекції особистості за допомогою читання (або прослуховування) спеціально підібраних текстів із книг та інших носіїв інформації» [5].

Фахівець із бібліотекознавства Ж. Вертій у статті «Еволюція бібліотерапії як складової бібліотекознавства» пропонує таке визначення: «Бібліотерапія – це напрям діяльності бібліотек, що спрямований на аналіз, систематизацію, підбір літератури, читання якої може мати психотерапевтичний ефект у певної категорії читачів і сприяти поліпшенню їхнього психічного стану». [3, с. 207].

У перших двох дефініціях підкреслюється науковий підхід бібліотерапії до відбору текстів із книг чи інших носіїв інформації, вивчення впливу для подальшої розробки методів психокорекції особистості, проте

у визначенні Ж. Вертій повніше розкривається присутність ролі бібліотек, необхідність, важливість, відповідальність щодо аналізу, систематизації літератури для певної категорії читачів та супроводу бібліотерапевтичних процесів.

Тому висвітлення питань розвитку, застосування бібліотерапії, організації відповідних заходів заради психологічної допомоги як одного з сучасних напрямів діяльності бібліотек, є актуальним.

Оскільки бібліотерапія – це поєднання, синтез багатьох наукових знань, безумовно, на її розвиток, формування, обґрунтування вплинули наукові розвідки вчених із галузі медицини та психіатрії З. Фройда, І. Павлова, В. Бехтерева, М. Рубакіна. До цього списку варто віднести А. Міллер, науковий та практичний доробок якої сприяв розвитку наукової думки за цією проблематикою – завдяки її напрацюванням бібліотерапія набула статусу самостійної наукової дисципліни [3, с. 203–204].

Серед сучасних зарубіжних та вітчизняних науковців із питань книгознавства, бібліотекознавства, які займаються питаннями історії, еволюції та практичного втілення методів бібліотерапії слід виокремити роботи Б. Вознічки-Парузель [4], І. Борецької, О. Веремчук [2], Ж. Вертій [3], Ю. Дрешер, Н. Демчук [6, 7] та ін.

Досліджуючи лікувальний вплив бібліотерапії, А. Міллер підкреслила її важливість, проте наголошувала на її допоміжній складовій, що обов'язково повинна здійснюватися за участю лікаря-психотерапевта та спеціально підготовленого бібліотекаря [3, с. 203], які володіють теорією та практикою лікування читанням.

Отже, повинні працювати професійні фахівці – бібліотерапевти з дотриманням основних принципів бібліотерапії: допоможи, розвивай, але не зашкодь.

У багатьох країнах Європи, США, Азії існує професійна підготовка бібліотерапевтів, створені асоціації, втілюються бібліотерапевтичні проекти. Наприклад, The International Federation for Biblio-Poetry Therapy (<https://ifbpt.org>), яка з 1980 р. готує сертифікованих фахівців з бібліотерапії для роботи в бібліотеках, навчальних закладах; The Association of Bibliotherapy and Applied Literature (https://www.allacronyms.com/ABAL/Association_for_Bibliotherapy_and_Applied_Literature); The National Association for Poetry Therapy (<https://poetrytherapy.org/Organizations-of-Interest>); Health and Rehabilitative Library Services (<https://www.ala.org/awardsgrants/health-and-rehabilitative-library-services-exceptional-service-award>); Polskie Towarzystwo Biblioterapeutyczne (<http://www.biblioterapiatow.pl>) працює з 1997 р. тощо. IFLA 2016 року започаткувала

бібліотерапевтичний проєкт Central Europe 2020, орієнтований на молодь у розв'язанні проблем, пов'язаних із негативним впливом цифрових технологій, віртуалізацією стосунків [8]. Нейробіолог М. Вулф (Maryanne Wolf), директор Центру з вивчення дислексії Каліфорнійського університету, автор книги «Читаючий мозок у цифровому світі» стверджує, що якщо мозок підлаштовується лише під цифрові носії, людство втрачає навички вдумливого, критичного мислення та емпатії (<https://24health.by/knigi-i-zdorovie/>).

Досвід країн, які практикують бібліотерапію, є важливим не тільки для вивчення, вдосконалення та подальшого застосування, але й на рівні державотворення, посилення гуманітарної національної безпеки, соціальної турботи про націю, здорова нація – сильна держава.

Корисна практика напрацьована у Великобританії. Тут з 2013 р. діє державна бібліотерапевтична програма, за якою лікарі офіційно можуть призначати пацієнтові книгу зі спеціально створеного списку рекомендованої літератури для лікування конкретної психологічної проблеми.

Тому для бібліотек питання визначення переліку рекомендованих книг для читання є актуальною, відповідальною проблемою і, як підкреслювала А. Міллер, «перша задача бібліотерапевта – захистити хворого від непотрібної йому літератури, до якої він прагне і посилює депресивний стан, спрямувати пацієнта на читання здорової (хорошої) літератури. Хороша література лікує не стільки сюжетом, скільки семантикою мови, ідеями, художніми засобами, тобто відновлює художній смак пацієнта» [3, с. 204–205].

Британські бібліотерапевти Е. Берту (Ella Berthoud) та С. Елдеркін (Susan Elderkin) у своєму медично-літературному довіднику «Лікування романами: літературні ліки від А до Я» (список рекомендованих книг класифікований за принципом «хвороба») так описують процес та вплив читання: «Читати текст хорошого письменника – це не просто розуміти, що він каже, а вирушити в подорож разом із ним. З цієї подорожі ніхто не повертається таким, як був раніше» (<https://nubip.edu.ua/node/23427>).

Досліджуючи користь читання книг, учені занаочують позитивний вплив на інтелектуальний, психологічний, фізичний стан людини: стимулюється розумова діяльність, покращується пам'ять, підвищується впевненість у собі, розвиваються соціальні навички, здатність до емпатії, розуміння чужих точок зору, зменшується рівень стресу, формується зацікавленість до життя, виникає потреба самостійно знаходити шляхи до розв'язання проблем тощо [9].

Щодо застосування бібліотерапії в українському просторі досліджено, що останніми десятиріччями ці практики активніше використовують дитячі, шкільні бібліотеки у співпраці з психологами і педагогами. Оскільки дитяча бібліотерапія більш розвинена, а різноманітні методи й напрями (казкотерапія, екотерапія, арттерапія, ігротерапія) дають змогу не тільки зацікавити та привчити дітей до читання книг, що своєю чергою впливає на розвиток, освіту, покращення пам'яті, прояву здібностей до навчання, творчості, а при необхідності також заспокоїти, розібратися в дитячих потребах, вирішити психологічні проблеми.

Яскравим прикладом втілення в життя дитячої бібліотерапії було відкриття у 2010 р. на базі Львівської обласної бібліотеки для дітей навчально-бібліотерапевтичного центру «Ковчег», а через два роки бібліотека видала збірник матеріалів із напрацюваннями українських та зарубіжних науковців, психологів, психотерапевтів «Острів безпеки у світі небезпек: на допомогу бібліотерапевту» (https://lodb.org.ua/assets/files/Book_2.pdf), у якому, окрім історії розвитку, функцій та методів застосування бібліотерапії, подано практичні напрацювання впродовж реалізації проекту «Ковчег», перелік літератури для якісного «лікування» книгою, також казки, оповідки, вірші, написані українськими та польськими письменниками та бібліотекарями. Бібліотека 2014 р. продовжила бібліотерапевтичну програму «Ковчег-2» із психологічного розвантаження, адаптації в середовище для дітей вимушених переселенців, які опинились у Львові внаслідок анексії Криму та військових дій у Донбасі (<https://lodb.org.ua/nashi-proekty/proekty-mynulyx-rokiv/navchalno-biblioterapevtychna-programa-kovcheg-2>).

Ще один напрям бібліотеки в бібліотерапевтичній роботі – це допомога людям, які мають аномалії в розвитку, вади зору, слуху тощо. Так Стрийська РДБ розробила комплексну цільову програму «Дитина», якою передбачено проведення спільної бібліотерапевтичної роботи разом зі службою у справах неповнолітніх, Асоціацією інвалідів, школою-інтернатом для слабозорих дітей [10].

Досліджуючи досвід зарубіжних країн щодо практики бібліотерапії для літніх людей, зазначимо, що в українських реаліях немає такого широкого застосування, хоча науково визнано, що читання впливає на здоров'я, знижується рівень стресу, лікується безсоння, люди, які читають книги більше трьох із половиною годин на тиждень, живуть довше в порівнянні з нечитаючими [11]. Тому, бібліотерапію необхідно проводити в будинках пристарілих, денних центрах, хоспісах із залученням соціальних працівників.

Один із важливих напрямів практичного втілення бібліотерапії в бібліотечній роботі – це допомога людям, які опинилися в критичних, депресивних ситуаціях для подолання стресів та нейтралізації впливу психотравмуючих наслідків війни. Фахівці ГО «Патріот» ще 2015 р. стверджували, що психологічної реабілітації через війну в Україні потребуватимуть майже 6 млн осіб: учасники бойових дій, члени їх родин, вимушені переселенці та громадяни України, що мешкають на окупованих територіях (<https://www.unian.ua/health/country/10455-39-psihologichnoji-reabilitatsiji-cherez-viynu-v-ukrajini-potrebuvatimut-6-mln-osib.html>).

Прикладом такої бібліотерапевтичної допомоги в покращенні психологічного стану була робота Тернопільської міської бібліотеки № 2 для дорослих, яка 2015 р. відповідно до бібліотерапевтичних рекомендацій сформувала список книг для демобілізованих учасників АТО за трьома напрямками: «Розвантаження», «Психологічна реабілітація» і «Підняття бойового духу». Окрім фахівців, до формування переліку книг долучилися видавництва та відомі письменники. Перелік книг постійно поповнюється (<http://2biblternopil.blogspot.com/2015/08/blog-post.html>).

Сьогодні в умовах повномасштабної російсько-української війни вже не шість мільйонів осіб потребують психологічного корегування, ця цифра в декілька разів більша. Тому практично з перших днів російської війни проти України, де було можливо, українські бібліотечні установи, асоціації, фонди, видавництва в різний спосіб оперативно допомагали вимушеним переселенцям, постраждалим від воєнних дій усіма необхідними речами для підтримки життєвих потреб, сприяли інформаційно-комунікаційному забезпеченню, а також для подолання страхів, стресів організували проведення психологічних консультацій, тренінгів, програм навчання технік зцілення душевних травм, забезпечили доступ до інформаційних, науково-популярних, різножанрових джерел художньої літератури як в паперовому, так і в електронному вигляді, застосовуючи усі доступні методи бібліотерапії.

Зауважимо, що подання інформації на сторінках бібліотечних ресурсів, сайтах несе стверджувальний, оптимістичний, патріотичний характер, що теж як лікувальний ефект дає віру в майбутнє, впевненість у подоланні всіх перешкод, психологічних розладів, вселяє впевнену надію в перемогу, нагадує про силу слова, книги: «Читайте, спілкуйтеся, розвивайтеся. Адже нам ще після перемоги відбудувати Україну!» (<https://www.prostir.ua/?news=biblioterapiya-odyn-zi-sposobiv-vporatysya-zi-stresom>).

Деякі приклади, які відображають бібліотерапевтичну діяльність у наданні інформаційної допомоги, подолання стресових ситуацій та нейтралізації впливу психотравмуючих наслідків війни:

Чернівецька ОНУБ імені М. Івасюка: *«Книголікування як метод боротьби під час війни»* – допис із посиланням на джерела електронних книжок (<http://complectovanye.blogspot.com>).

Рівненська обласна універсальна наукова бібліотека: *«Як війна впливає на підлітків і не тільки...»* – психологічний тренінг, бібліотерапевтичний захід *«В гостях у казки»* (<http://libr.rv.ua/ua/news/6277/>).

Хмельницька обласна універсальна наукова бібліотека: *«Бібліотека українського воїна»* – передача книг військовослужбовцям для підняття морально-патріотичного духу (http://ounb.km.ua/news/2022/2022_03_11_6/2022_03_11_6.php).

Сайт Рахівської міськради: *«Бібліотерапія для переселенців»* – щоб зняти тривожність та заспокоїти дітей, які були вимушено переміщені, бібліотекарі Рахівської книгозбірні зібрали, роздали книги та організували читання на майданчику *«Зцілення книгою»* (<http://rakhiv-mr.gov.ua/biblioterapiia-dlia-pereselentsiv-foto/>).

Тернопільська обласна бібліотека для дітей: *«Буккросинг у сховищі: в Тернополі започаткували нову акцію»* – працівники бібліотеки у бомбосховищі виставили понад сотню дитячих книжок та журналів (<https://suspilne.media/233797-zitelka-ternopilsini-rozpozvila-ak-ii-deportovali-pid-cas-operacii-visla/>); *«Тут лікують книгами: як бібліотеки Тернополя об'єдналися для спільної допомоги під час війни»* [12]. *«Відтворити вітер та півня, а потім озвучити поезію: маленьких тернополян та переселенців запрошують на креативні заняття (відео)»* – міська центральна дитяча бібліотека Тернополя спільно з Палацом культури «Березіль» організували творчі заняття для дітей із римування, озвучування, візуалізації поетичних творів (<https://fainemisto.tv/osvita/39319-vidtvoryty-vider-ta-pivnya-a-potim-ozvuchyty-poeziyu-malenkyh-ternopolyan-ta-pereselencziv-zaprosyuyut-na-kreatyvni-zanyattya-video>).

Жива сучасна бібліотека – БФ «Бібліотечна країна» (<https://www.facebook.com/modernUkrainianBooks/>), посилання на книги з подолання бойового стресу, першої психологічної допомоги та навичок протистояння (<https://bit.ly/3 ulWk13>).

Український інститут когнітивно-поведінкової терапії: *Діти і війна: навчання технік зцілення + основи ТФ-КІТ з дітьми (гуманітарний онлайн-проект)* https://i-cbt.org.ua/children_war/.

Український інститут Книги: *«Країни, у яких діти вимушених*

переселенців отримали книжки українською» – у Польщі, Литві, Швеції, Норвегії, Ірландії надруковано 25 716 книжок для дітей українських біженців (<https://book-institute.org.ua/uk/news/kategoriya-2/kra-ni-v-yakih-diti-vimushenih-pereselenciv-otrimali-knizhki-ukra-nskoouy>); *«Перші успіхи проекту друку книжок для дітей-біженців»* – для українських дітей, які опинилися в Польщі, за допомоги польських партнерів, надрукували 1800 пр. (<https://book-institute.org.ua/uk/news/kategoriya-2/pershi-uspihi-pro-ktu-druku-knizhok-dlya-ditey-bizhenciv>).

Підсумовуючи аналіз втілення бібліотерапії в український простір як в мирний, так і воєнний періоди, набутки міжнародного досвіду, треба підкреслити актуальність цієї наукової проблематики, її важливість та необхідність застосування всіх методів і форм бібліотерапевтичних практик у житті. Особливо це необхідно для подолання наслідків стресових ситуацій, пережитих втрат, пов'язаних із жахіттями російської війни проти України, здолання страхів, відновлення психологічної рівноваги, позитивних емоційних станів, збереження стійкості (індивідуальної, національної), прояву мужності, взаємної єдності та підтримки, «щоби усім разом перемогти у цій війні» [13].

Список бібліографічних посилань

1. The Reading Agency. URL: <https://readingagency.org.uk>
2. Веремчук О. Історія розвитку бібліотерапії в Україні та світі. *Бібліопсихологія, бібліопедагогіка, бібліографістика, бібліотерапія в освіті: теорія і практика* : зб. тез доповідей I Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Мукачєво, 27 серп. 2021 р.). Мукачєво : МДУ, 2021. С. 3–6. URL: <https://msu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/09/Збірник-тез-конференції.pdf>
3. Вертій Ж. Еволюція бібліотерапії як складової бібліотекознавства. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2011. Вип. 29. С. 202–209. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nprnbuimviv_2011_29_23
4. Вознічка-Парузель Б. Бібліотерапія: від теорії до практичної діяльності. Острів безпеки у світі небезпек: на допомогу бібліотерапевту / упоряд. Л. А. Лугова, Ю. В. Стадницька. Львів, 2012. С. 40–44. URL: https://lodb.org.ua/assets/files/Book_2.pdf
5. Бібліотерапія. *Українська бібліотечна енциклопедія*. URL: <https://ube.nlu.org.ua/article/Бібліотерапія>
6. Демчук Н. Розвиток бібліопсихологічних вчень у контексті бібліотечно-інформаційної діяльності ХХІ ст.: інтер- і суправербальна

бібліопсихологія як концепція гіпертексту. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2011. Вип. 29. С. 191–201. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=prnbuimviv_2011_29_22

7. Демчук Н. Соціоніка як платформа бібліотерапевтичних практик XXI ст. *Інформація, комунікація, суспільство 2017*: матеріали 6-ї Міжнародної наук. конференції ICS–2017, (м. Славське, 18–20 трав. 2017 р.) / М-во освіти і науки України, Нац. ун-т «Львівська політехніка», Кафедра соц. комунікацій та інформ. діяльності. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2017. URL: http://195.22.112.37/bitstream/ntb/38448/1/170_345–346.pdf

8. Central Europe 2020. Bibliotherapy project. IFLA. January 15, 2016. URL: <https://www.ifla.org/g/libraries-for-children-and-ya/central-europe-2020-bibliotherapy-project/>

9. «Думай, перш ніж говорити. Читай, перш ніж думати». Чому читання має стати життєвою практикою українців. URL: <https://uplan.org.ua/analytics/dumai-persh-nizh-hovoryty-chytai-persh-nizh-dumaty-chomu-chytannia-maie-staty-zhyttievoiu-praktykoiu-ukraintsiv/>

10. Купіна О., Каламай Т. Книга змілює (пресконсультація про бібліотерапевтичний напрям діяльності бібліотек). *Національна бібліотека України для дітей : сайт*. URL: <http://www.chl.kiev.ua/default.aspx?id=3611>

11. Бібліотечна аптека: лікування читанням : методичні рекомендації / уклад. І. В. Отверченко. Миколаїв : ОБЮ, 2018. 26 с. URL: <https://www.slideshare.net/unbib/ss-104039132>

12. Тут лікують книгами: як бібліотеки Тернополя об'єдналися для спільної допомоги під час війни. *20minut.ua*, 14 березня 2022 р. URL: <https://te.20minut.ua/dopomahayemo/mistse-de-likuyut-knigami-yak-biblioteki-mista-obednalis-dlya-spilnoyi-11538420.html>

13. Романчук О. Психологічна стійкість в умовах війни: індивідуальний та національний вимір. *Український інститут когнітивно-поведінкової терапії : вебсайт*. URL: https://i-cbt.org.ua/resilience_ukraine/

References

1. The Reading Agency [in English]. Retrieved from <https://readingagency.org.uk>

2. Veremchuk, O. (2021). *Istoriia rozvytku biblioterapii v Ukraini ta sviti*

[History of bibliotherapy development in Ukraine and the world]. *Bibliopsykholohiia, bibliopedahohika, bibliohrafistyka, biblioterapiia v osviti: teoriia i praktyka*: zbirnyk tez dopovidei I-yi Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii (pp. 3–6) [in Ukrainian]. Retrieved from <https://msu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/09/Збірник-тез-конференції.pdf>

3. Vertii, Zh. (2021). Evoliutsiia biblioterapii yak skladovoi bibliotekoznavstva [Evolution of bibliotherapy as a component of library science]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 29, 202–209 [in Ukrainian]. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/npnbuimviv_2011_29_23

4. Voznichka-Paruzel, B. (2012). Biblioterapiia: vid teorii do praktychnoi diialnosti. Ostriv bezpeky u sviti nebezpek: na dopomohu biblioterapevtu. [Bibliotherapy: from theory to practical activity. An island of safety in a world of dangers: to help the bibliotherapist]. (pp. 40–44) [in Ukrainian]. Retrieved from https://lodp.org.ua/assets/files/Book_2.pdf

5. Biblioterapiia [Bibliotherapy]. (2022). *Ukrainska bibliotechna entsyklopediia – Ukrainian Library Encyclopedia* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://ube.nlu.org.ua/article/Бібліотерапія>

6. Demchuk, N. (2011). Rozvytok bibliopsykholohichnykh vchen u konteksti bibliotechno-informatsiinoi diialnosti 21 st.: inter- i supravervalna bibliopsykholohiia yak kontsepsiia hipertekstu [Development of bibliopsychological doctrines in the context of library and information activities of the 21 century: inter- and supraverval bibliopsychology as a conception of hypertext]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 29, 191–201 [in Ukrainian]. Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21 DBN=LINK&P21 DBN=UJRN&Z21 ID=&S21 REF=10&S21 CNR=20&S21 STN=1&S21 FMT=ASP_meta&C21 COM=S&2_S21 P03=FILA=&2_S21 STR=npnbuimviv_2011_29_22

7. Demchuk, N. (2017). Sotsionika yak platforma biblioterapevtychnykh praktyk XXI stolittia [Socionics as a platform of bibliotherapeutic practices of the 21 century]. *Informatsiia, komunikatsiia, suspilstvo 2017: materialy VI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii ISS–2017, (Slavske, 18–20 travnia) – Materials VI International Scientific and Practical Conference* [in Ukrainian]. Retrieved from http://195.22.112.37/bitstream/ntb/38448/1/170_345–346.pdf

8. Central Europe 2020. Bibliotherapy project. IFLA. January 15, 2016 [in English]. Retrieved from <https://www.ifla.org/g/libraries-for-children-and-ya/central-europe-2020-bibliotherapy-project/>

9. «Dumai, persh nizh hovoryty. Chytai, persh nizh dumaty». Chomu chytannia maie staty zhyttievoiu praktykoiu ukrainsiv [«Think before you speak. read before you think». Why reading should become Ukrainians' life practice] [in Ukrainian]. Retrieved from <https://uplan.org.ua/analytics/dumai-persh-nizh-hovoryty-chytai-persh-nizh-dumaty-chomu-chytannia-maie-staty-zhyttievoiu-praktykoiu-ukrainsiv/>

10. Kupina, O., Kalamai, T. Knyha ztsiliuie (preskonsultatsiia pro bibliote-rapevtychnyi napriamok diialnosti bibliotek) [The book heals (press conference on bibliotherapeutic direction of library activity)]. *Natsionalna biblioteka Ukrainy dlia ditei: website* [in Ukrainian]. Retrieved from <http://www.chl.kiev.ua/default.aspx?id=3611>

11. Otverchenko, I. (2018). Bibliotechna apteka: likuvannia chytanniam: metodychni rekomendatsii [Library pharmacy: treatment with reading: guidelines]. Retrieved from <https://www.slideshare.net/unbib/ss-104039132> [in Ukrainian].

12. Tut likuiut knyhamy: yak biblioteki Ternopolia obiednalys dlia spilnoi dopomohy pid chas viiny [Books heal here: how Ternopil libraries united to help each other during the war]. (2022). *20 minut.ua*, 14 bereznia [in Ukrainian]. Retrieved from <https://te.20minut.ua/dopomahayemo/mistse-delikuyut-knigami-yak-biblioteki-mista-obednalis-dlya-spilnoyi-11538420.html>

13. Romanchuk, O. Psykholohichna stiikist v umovakh viiny: indyvidualnyi ta natsionalnyi vymir [Psychological resilience in war conditions: individual and national dimension]. *Ukrainskyi instytut kohnityvno-povedinkovoi terapii : website* [in Ukrainian]. Retrieved from https://i-cbt.org.ua/resilience_ukraine/

Стаття надійшла до редакції 16.05.2022.

Natalia Aksjonova,

Research Associate,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskiy Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: aksyonova_n7@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5041-9086>

**Bibliotherapy as a Direction of Library Activity
under the Russian-Ukrainian War**

The article covers the use of the bibliotherapy as one of libraries modern activities, role of libraries in preparation, organization, conduct of bibliotherapy programs and activities, as well as the impact of book reading as a mandatory component of the bibliotherapy component on one's intellectual, psychological state. It is emphasized that bibliotherapy must be carried out with the participation of specialists: a psychotherapist

and a specially trained librarian who has theoretical background and practical skills sufficient to perform reading therapy.

The experience of foreign countries in the use of bibliotherapy, promotion of the positive impact of book reading on human well-being is highlighted. It is noted that such experience is important not only for study, improvement and further application of bibliotherapy per se, but also at the level of state formation, because it contributes to strengthening of humanitarian national security, social care, healthy nation.

The state of development and application of bibliotherapy in Ukraine is considered, it is emphasized that preference is given to children bibliotherapy, as the use of various methods (fairy tale therapy, ecotherapy, art therapy, game therapy) makes it easier to distract, interest, calm, solve children's needs. As for bibliotherapy for the elderly, compared to foreign experience, it is not so widely used, although it is scientifically recognized that reading affects health, improves memory, reduces stress.

The conclusion stresses the relevance of bibliotherapy, its importance and the need to apply all methods, forms of bibliotherapeutic practices in life, especially to overcome the consequences of stressful situations, the losses associated with the horrors of the Russian war against Ukraine, overcoming fears, restoring psychological balance, positive emotional states, maintaining resilience (individual, national), courage, mutual unity and support.

Keywords: library, bibliotherapy, bibliotherapeutic activities, book, mental state, psychological help, stress.

Оксана Желай,

кандидат наук із соціальних комунікацій, старший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: ksenia0101@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5498-0559>

ДІЯЛЬНІСТЬ АНАЛІТИЧНИХ ТА ДОСЛІДНИЦЬКИХ СТРУКТУР ПРОВІДНИХ БІБЛІОТЕК СВІТУ В КРИЗОВІ ПЕРІОДИ: CIA3, CPR, RLRB ТА ІНШІ

У статті проаналізовано специфіку організації бібліотечної інформаційно-аналітичної діяльності в особливих умовах карантинних обмежень та воєнних дій. Закцентовано увагу на засадах із переформатування та методичного забезпечення безперервної роботи аналітичних структур національних та парламентських бібліотек в обслуговуванні владних інституцій, розглянуто методологію забезпечення користувачів інформаційно-аналітичними продуктами і послугами. Висвітлено напрацювання співробітників CIA3 НБУВ і зарубіжних колег з CPR, RLRB та інших структур у науково-дослідній та інформаційно-аналітичній роботі, застосуванні технологій професійної аналітики та механізмів вебінструментарію. Визначено основні критерії адаптивних механізмів реалізації інформаційно-аналітичної роботи бібліотек в особливі періоди, як-от пандемія і війна.

Ключові слова: аналітичні структури парламентських і національних бібліотек, інформаційно-аналітичне забезпечення владних інституцій, робота бібліотек у кризові періоди.

Інформаційний супровід органів державної влади є важливою складовою забезпечення державного управління. У часи складних випробувань для країни аналітичне забезпечення владної вертикалі набуває ще більшого значення. Національні та парламентські бібліотеки мають багаторічний досвід інформаційного супроводу владних інституцій. Тому важливим завданням є теоретичне осмислення вітчизняного та зарубіжного досвіду для вироблення науково-практичних рекомендацій та дієвих адаптивних механізмів бібліотечної інформаційно-аналітичної роботи в особливих умовах.

Метою статті є проаналізувати діяльність аналітичних та дослідницьких підрозділів великих бібліотек у складних умовах, зумовлених інформаційною агресією, пандемією COVID-19, війною тощо; визначити методологію та оптимальний механізм реалізації бібліотечного сервісу в цей період для цільової категорії інформаційних споживачів – представників управлінських владних структур, зацентувати увагу на особливостях виробництва інформаційно-аналітичних продуктів із застосуванням новітніх електронних технологій і з урахуванням наукових, інформаційно-аналітичних, соціокультурних та інших суспільних запитів.

Широкий спектр питань розвитку інформаційно-аналітичної діяльності бібліотек розглядали у своїх працях науковці О. Онищенко, В. Горовий, Н. Сляднева, Т. Гранчак, Л. Чуприна, В. Пальчук, Н. Вітушко, М. Мезенек (Mary Mazanec), Ч. Хіяма (Chifuu Niuyama) та інші. Серед іншого дослідниками аналізувалися напрацювання аналітичних підрозділів провідних бібліотек у процесі інформаційного забезпечення владних інституцій, досліджувалися шляхи вдосконалення електронних комунікаційних каналів зв'язку з бібліотечними користувачами, зокрема з огляду на підвищення значущості електронного сервісу бібліотеки в кризові для країн періоди пандемії.

Професором В. Горовим було визначено та впроваджено основні засади бібліотечного інформаційно-аналітичного обслуговування органів державної влади. Під його керівництвом підрозділи НБУВ – Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (СІАЗ), Національна юридична бібліотека (НЮБ) та Фонд Президентів України (ФПУ) вже багато років застосовують та вдосконалюють механізми дистанційного обслуговування бібліотечних користувачів, чільне місце серед яких займають управлінські структури владної вертикалі. Фахівцями аналітичних структур НБУВ налагоджено виробництво різноманітних наукових продуктів й оперативне забезпечення ними користувачів.

У сучасних реаліях державні інституції для вироблення та впровадження важливих рішень потребують якісного та професійного інформаційного супроводу, адже прийняття управлінських рішень має ґрунтуватися на розумінні органами державної влади поточної ситуації, запитів та очікувань громадян. Тому особливого значення набувають вдосконалення та підвищення ефективності інформаційного взаємозв'язку й діалогу між владою та громадянським суспільством, наповнення системи стратегічних комунікацій оперативною та суспільно важливою інформацією.

Національні та парламентські бібліотеки – провідні суб’єкти інформаційного ринку – займають вагоме місце в системі стратегічних комунікацій суспільства, активно працюють над підвищенням якості забезпечення всезростаючих інформаційних запитів, особливо у сфері державного управління. Так, аналітичні структури НБУВ в умовах пандемії та карантинних заходів змогли продовжити всі напрями своєї діяльності завдяки досвіду практичного застосування механізмів електронного сервісу та активному впровадженню новітніх технологій у бібліотечну роботу.

Протягом 2020–2021 рр. співробітники СІАЗ, НЮБ і ФПУ НБУВ працювали в межах планових науково-дослідних тем: «Страткоми як каркас національного інформаційного простору. Адаптація технологій стратегічних комунікацій відповідно до соціокомунікативних структур суспільства й держави», «Бібліотеки у формуванні інформаційного ресурсу стратегічних комунікацій українського суспільства», «Страткоми і глобальний інформаційний простір»; зосереджували свої наукові розвідки на широкому спектрі бібліотекознавчої проблематики за такими напрямками: особливості інформаційних обмінів на рівні стратегічних комунікацій; державна інформаційна політика в міжнародних інформаційних обмінах; національні особливості розвитку інформатизації в Україні та їх значення для міжнародного досвіду; бібліотеки як общинний фактор використання інформаційних ресурсів: глобальних, вітчизняних (наукових та ін.); розкриття фондів і використання національних традицій в орієнтирах інфотворення.

У звіті [9] про наукову діяльність НБУВ у 2020 р. зазначається, що співробітниками СІАЗ, НЮБ і ФПУ у напрямі дослідження бібліотеки у формуванні інформаційного ресурсу стратегічних комунікацій українського суспільства здійснювалося теоретичне осмислення феномена стратегічних комунікацій як чинника сучасного історичного процесу. За підсумками цієї роботи видано монографію «Бібліотека в інтерактивному медіасередовищі: стан та перспективи» (В. Струнгар), монографію «Електронний сервіс сучасної бібліотеки» (О. Желай), короткий курс лекцій «Соціальна інформатизація і розвиток національного інформаційного комплексу» (В. Горовий). Протягом року було опубліковано три випуски збірника «Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» (№ 57, 58, 60). Також здійснювалося видання 14 найменувань інформаційно-аналітичних журналів та бюлетенів. Загалом протягом звітного року видано 320 випусків.

У звіті [10] про наукову діяльність НБУВ у 2021 р. йдеться про те, що співробітниками СІАЗ, НЮБ і ФПУ при дослідженні ролі бібліо-

тек у формуванні інформаційного ресурсу стратегічних комунікацій здійснювалося вивчення трансформації бібліотечних установ в умовах впровадження в інформаційну сферу електронних інформаційних технологій. За підсумками проведеної НДР було видано колективну монографію «Бібліотеки у формуванні інформаційного ресурсу стратегічних комунікацій українського суспільства» (наук. ред. В. Горовий), енциклопедичний довідник «Місця пам'яті української дипломатії» (І. Матяш), збірник наукових статей «Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» (№ 61).

Протягом 2021 р. аналітичні підрозділи продовжували бібліотечне виробництво: опубліковано 12 найменувань інформаційно-аналітичних журналів та два онлайн-видання; загалом протягом року було підготовлено 320 випусків.

Співробітниками СІАЗ у рамках ВРІ і ДОК (вибіркове розповсюдження інформації і диференційоване обслуговування користувачів) забезпечувалася розсилка інформаційно-аналітичних продуктів, виготовлених СІАЗ, НЮБ і ФПУ, на e-mail центральних органів державної влади, відомств, громадських організацій, серед яких: Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Національна академія Служби безпеки України, Рада національної безпеки і оборони України, Президія Національної академії наук України, Український союз підприємців і промисловців, Донецький інститут інформації, Українська бібліотечна асоціація, посольства України у Польщі, Грузії та ін.

Також відбувалася розсилка в регіони на e-mail вебпредставництв органів місцевої державної влади та місцевого самоврядування (ОМС).

Загалом протягом 2021 р. відправка інформаційно-аналітичних продуктів, вироблених СІАЗ, НЮБ і ФПУ, здійснювалася на 3216 електронних адрес абонентів.

Для поліпшення системи ДОК, зокрема оперативного забезпечення в регіонах органів державної влади та місцевого самоврядування електронними каналами зв'язку, співробітники СІАЗ проводили систематичну роботу з оновлення бази електронних адрес цієї категорії користувачів шляхом:

- уточнення електронних адрес у процесі перегляду отримуваної від них електронної кореспонденції з повідомленнями про зміни e-mail;
- регулярного моніторингу e-mail офіційних вебсайтів державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування;
- з урахуванням реформ децентралізації влади періодичного моніторингу офіційного вебпорталу Верховної Ради України (<https://www.rada.gov.ua/>).

gov.ua), сайту Децентралізація (<https://decentralization.gov.ua>) для аналізу реалізації законодавчих рішень щодо реформування місцевого самоврядування і територіальної організації влади та відслідковування змін у списках e-mail владних інституцій та ОМС.

Протягом 2021 р. у межах реалізації завдань диференційованого обслуговування користувачів у всі області України відправлялися такі інформаційно-аналітичні бюлетені, як: «Україна: події, факти, коментарі», «Громадська думка про правотворення», «Конституційний процес», «Стратегія сталого розвитку України-2030» на 1976 електронних адрес регіональних органів влади та самоврядування. Серед них:

- обласні державні адміністрації (ОДА), районні державні адміністрації (РДА) – 388 e-mail;
- обласні ради, районні ради, міські ради – 500 e-mail;
- об'єднані територіальні громади (ОТГ) – 1088 e-mail.

Представники регіональних органів державної влади та місцевого самоврядування вже багато років поспіль регулярно отримують аналітичні матеріали СІАЗ, НЮБ і ФПУ НБУВ для використання у своїй роботі, а також оприлюднення випусків бюлетенів на своїх сайтах для забезпечення місцевої громади суспільно-важливою оперативною інформацією. У випусках, що розсилалися в усі регіональні представництва місцевої владної гілки та органів самоврядування, регулярно та оперативно висвітлювалися урядові рішення та дії, суспільно значущі події в країні та за кордоном. Аналітичні статті провідних наукових співробітників підрозділів завжди віддзеркалювали широкий спектр оцінок фахівців, експертні висновки щодо значимих подій в житті країни та світу.

Варто виокремити багаторічний напрям роботи СІАЗ із виготовлення спеціальних інформаційних реферативних та аналітичних матеріалів на замовлення центральних органів влади. Серед них щотижневий інформаційно-аналітичний бюлетень «Аналіз чинників суспільного збурення у відображенні електронних ЗМІ». Робота над ним складалася з таких етапів: моніторинг відображення регіональних особливостей в інформаційному полі України; виявлення та аналіз повідомлень, що висвітлюють у регіонах України гострі проблеми та конфлікти, що спричиняють реальну громадську дію, а також події та проблеми безпекового характеру; систематизація відібраного матеріалу; порівняння щотижневих результатів із попереднім періодом (тижнем) по суті та у цифровому вимірі (%); написання висновків щодо інформаційної картини по регіонах України та загалом; виявлення чинників впливу на певні процеси в областях; складення низки діаграм на основі отриманих результатів

за такими тематичними показниками: тематичний розподіл основних проблем (динаміка за два тижні); динаміка акцій протесту (динаміка за два тижні); тематичне співвідношення загальної кількості повідомлень по регіонах; найбільш топові теми за підсумками тижня; найбільш згадувані тематичні теги; масштабні показники тегів, що не мають високих значень; загальна динаміка всіх повідомлень у регіональному зрізі. Приклади діаграм (рис. 1, 2).

Тематичний розподіл основних проблем (динаміка за два тижні)

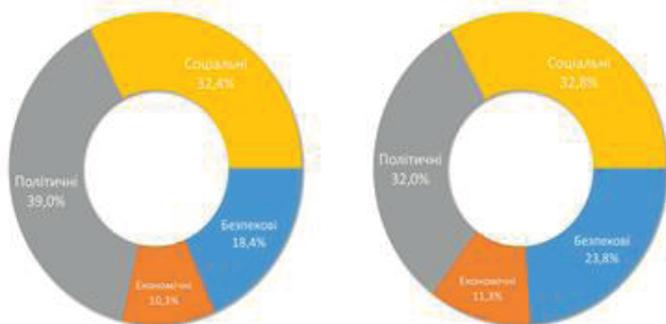

Рис. 1. Діаграма до бюлетеня «Аналіз чинників суспільного збурення у відображенні електронних ЗМІ»

Акції протесту (динаміка за два тижні)

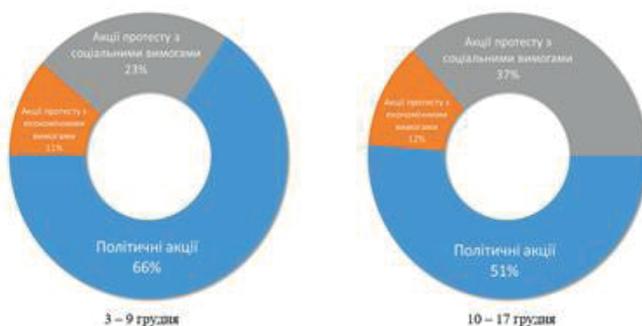

Рис. 2. Діаграма до бюлетеня «Аналіз чинників суспільного збурення у відображенні електронних ЗМІ»

Таким чином, замовник систематично отримував аналітичний бюлетень із інформаційною картиною регіонів України. Різносторонні показники показували до яких проблем найбільше прикута увага масмедіа, географічні межі виникнення та динаміку поширення інформаційних сплесків, ймовірні чинники впливу тощо. Випуски бюлетеня на основі електронних ЗМІ складають інформаційну базу для аналізу ефективності державного управління щодо проблем безпеки, вдосконалення державної політики у відповідних напрямках.

На початку 2021 р. співробітниками СІАЗ було розпочато масштабний проєкт «Події. Персони: регіональний зріз», у випусках якого – результати щотижневих досліджень регіональних подій за рейтингом ТЕМ, ПЕРСОН та ПАРТІЙ. Робота складалася з таких етапів: моніторинг, відбір, систематизація, аналіз, оцінка тональності повідомлень, підрахунки, узагальнення.

Процес моніторингу здійснювався переважно за допомогою агрегатора регіональних новин сайту Ukr.net. Його новинна стрічка є підбіркою гіпертекстових посилань на інтернет-сторінки статей, опублікованих на вітчизняних інтернет-сайтах.

У рамках реалізації проєкту здійснювався моніторинг електронних ресурсів щодо ситуації в областях України: вивчалися безпекові питання життєдіяльності територіальних громад, ситуація в областях із захворюваністю на COVID-19 та протиепідемічні заходи, діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, розвиток регіональної економіки (місцеві бюджети, функціонування виробництв, малий та середній бізнес, цінова політика та ін.), стан соціальної сфери тощо.

Відібраний та тематично згрупований інформаційний ресурс розподілявся за такими рубриками: місцева влада, політика (робота місцевих органів державної влади і місцевого самоврядування щодо забезпечення життєдіяльності регіону, функціонування об'єктів важливої інфраструктури тощо); центральні органи влади (відгуки на законодавчу діяльність, реалізацію завдань суспільного розвитку, ефективність управлінських рішень...); соціальна сфера (соцзахист, охорона здоров'я, ЖКГ, освіта, наука, зв'язок, торгівля.); коронавірус (епідемія, стан лікарень та їх забезпечення, дотримання карантину тощо); дороги, транспортне сполучення (пасажирські перевезення, ремонт доріг, блокпости...); забудова та благоустрій (незаконне будівництво, ремонт і утримання будинків, стан інфраструктури: освітлення, водопостачання, каналізація, упорядкування територій...); економіка (фінанси, малий та середній бізнес, АПК, зростання цін, стартапи); екологія (вирубка лісу, пожежі); надзвичайні, резонансні події; протестні акції; візит в область

Волинська область				
Топ новин області	Негативні	Нейтральні	Позитивні	Усього
Коронавірус (Волинь виїшла на 4 місце за темпами поширення коронавірусу; на Волині – найвищий показник інцидентності COVID-19 в Україні; Волинь – серед лідерів за кількістю тестувань на коронавірус; у Володимир-Волинському закрили карантинні блокпости)	97	322	15	434
Соціальна сфера (у Луцьку збільшать розмір соціальних виплат; на центральному ринку у Луцьку протестують підприємці; у Луцьку поновили квартиру чергу на державне житло; у Ковелі понад 500 тис. грн державної субвенції та 217 тис. грн місцевих коштів спрямують на ремонт й придбання обладнання для шкільних їдалень)	58	246	34	338
Діяльність місцевих органів влади (зарєстровано проєкт рішення про недовіру голові ОДА Ю. Погулайку; звернення депутатів до Уряду щодо унормування реформи децентралізації)	42	214	21	277
Відгуки на діяльність центральних органів влади (волинці протестують проти зміни районів в області)	25	110	0	135
Дороги. Транспортне сполучення (капітальний ремонт зупинок у Луцьку; потяг «Ковель-Київ» курсуватиме до 30 червня; перевізники вимагають відновити роботу транспорту)	13	98	17	128
Топ новин Волинської області (12.06–18.06)				

Рис. 5. Рейтинг тем у Волинській області. Випуск «Події. Персоны: регіональний зріз» № 14, 2020 р.

Львівська область				
Топ новин області	Негативні	Нейтральні	Позитивні	Усього
Діяльність місцевої влади (депутати Львівської міської ради прийняли звернення до керівництва держави щодо захисту отримання Томосу; А. Садовий відмовився шукати гроші в бюджеті на виплату зарплатні працівникам комунальних підприємств; 21 червня жителі Славської ОТГ перекрили міжнародну трасу Київ-Чоп на знак протесту проти передачі землі до рук "нафтогазового олігарха Антонова" з групи ОККО; М. Козницький розкритикував А. Садового через послаблення карантину)	114	997	0	1111
Коронавірус (карантин продовжили до 31 липня; міська комісія з надзвичайних ситуацій відновила роботу закладів громадського харчування в приміщенні до 10 клієнтів, спортивних та фітнес-клубів до 10 відвідувачів; станом на 25 червня Львівська область лідер з кількості хворих на коронавірус)	69	791	2	862
Забудова та благоустрій, транспортне сполучення, дороги (з 23 червня офіційно відновили пасажирські перевезення пасажирів у маршрутках; ліквідація наслідків зливи; на Старосамбірщині місцеві перекривають дорогу Мішаньєв-Стрілки, вимагають ремонту дороги; мешканці смт Рудне, яке підпорядковане Львівській міськраді перекрили трасу через відсутність маршруток)	49	377	0	426

Рис. 6. Рейтинг тем у Львівській області. Випуск «Події. Персоны: регіональний зріз» № 14, 2020 р.

При оцінюванні тональності публікації щодо конкретної персони зверталася увага на суть контексту повідомлення та стиль викладення матеріалу. Завдяки використанню сучасних інтернет-технологій та вебінструментарію робота в проєкті була організована дистанційно, виконувалася безперервно попри карантинні обмеження. Під час робочих онлайн-нарад здійснювалися консультації щодо технології моніторингу, уточнення релевантності відібраних повідомлень відповідно до завдань проєкту. Щоб мінімізувати суб'єктивність процесу оцінювання, в групі аналітиків через онлайн-чати постійно відбувалася робота з уніфікації та вдосконалення спільних підходів до оцінювання тональності публікацій. Завдяки хмарним сервісам відображення результатів моніторингу, перевірка та редагування тексту в робочій таблиці могли здійснюватися усіма учасниками проєкту з ПК, ноутбука, смартфона, планшета, причому одночасно.

Випуски бюлетеня «Події. Персони: регіональний зріз» показували рівень висвітлення масмедіа певної регіональної проблеми, до якої найбільше прикута увага соціуму, водночас можна було виявити питання, що залишилися поза увагою громадськості, чиновників чи журналістів; заходи державних інституцій щодо вирішення різноманітних питань; активність та компетентність чиновників, політичних та культурних діячів, представників бізнесу. Наприклад, по випусках можна відстежити перебіг пандемії COVID-19: у певні періоди, зокрема в червні 2020 р. проблема коронавірусу була однією з найбільш висвітлюваних тем і посідала перші місця рейтингу серед інших рубрик (рис. 5, 6). У цій рубриці вказувалися найбільш актуальні проблеми тижня в н. п. області, як то: стан забезпечення ліжкомісцями, ліками та медперсоналом у лікарнях, дії центральної чи місцевої влади щодо вирішення гострих питань тощо. Таким чином, аналітичні дані щотижневих випусків відображали інформаційну увагу до конкретних проблемних ситуацій, сприяючи своєчасному виявленню та реагуванню на них; висвітлювали динаміку інформаційного сплеску в регіональному вимірі та ймовірні причини виникнення й чинники впливу.

Водночас узагальнюючі результати випусків складають інформаційно-аналітичний ресурс для проведення наукових досліджень джерельної бази електронних ЗМІ щодо їхнього впливу на суспільні настрої, визначення ефективності державної політики і національної безпеки для вдосконалення системи прийняття управлінських рішень.

У дистанційному режимі 24 березня 2022 р. відбулося чергове засідання Вченої ради НБУВ [11], де було наголошено, що навіть у складних

умовах війни люди, основним видом роботи яких є розумова праця, процеси дослідження і вивчення, не можуть дозволити собі бездіяти. Пропозиції і рекомендації щодо наукової діяльності бібліотеки в умовах воєнного стану доповіла генеральний директор НБУВ Л. Дубровіна. Вона, зокрема, повідомила, що керівництво Національної академії наук України закликала в цей винятково складний для країни та її науки час докласти всіх зусиль для продовження виконання наукових досліджень в Україні.

На восьмому році російсько-української війни, після початку її гарячої фази, співробітники СІАЗ продовжили науково-дослідну, інформаційно-аналітичну та видавничу діяльність.

У цей непростий час бібліотечні фахівці-аналітики СІАЗ зосередили свою наукову увагу на дослідженні висвітлення електронними ЗМІ теми підтримки людей, які зазнали стресу; вивченні досвіду інформаційного забезпечення бібліотеками громадян, які постраждали через кризові обставини; узагальненні результатів моніторингу практики вітчизняної та зарубіжної державної, волонтерської, суспільно-громадської допомоги з подолання посттравматичного синдрому. На основі відібраного матеріалу розпочато виробництво інформаційно-аналітичного бюлетеня «Інформаційні можливості подолання стресових явищ», зміст якого представлений такими рубриками: «Інформаційні аспекти запобігання стресу, реабілітації»; «Інформування населення і місія бібліотек»; «Стрес і роль ЗМІ»; «Аналітика; організація допомоги громадянам України в боротьбі зі стресовими ситуаціями»; «Законодавча база, органи державної влади, методика»; «Центри психологічної допомоги в Україні та за кордоном. Практичні поради»; «Посттравматичний стресовий розлад: вплив на здоров'я, соціальні наслідки».

У випусках висвітлюються визначення, ознаки і причини стресу, його вплив на здоров'я, соціальні наслідки посттравматичного стресового розладу серед військовослужбовців чи цивільного населення, постраждалого від бойових дій, стихійного лиха, пандемії COVID-19, фізичного насильства тощо; аналізується місія бібліотеки та приклади сервісних послуг із підтримки постраждалих від кризових ситуацій: надання інформації про законодавче забезпечення постраждалих від стресу, про державні програми та волонтерські й громадські організації, що забезпечують реабілітацію та підтримують постраждалих; організація в бібліотеці зустрічей, круглих столів із представниками влади, юристами, психологами та іншими фахівцями для різнопланових консультацій та розв'язання проблем громадян, які перебувають у стресових ситуаціях через втрату рідних, відсут-

ність житла, роботи; надання бібліотечного інтернет-сервісу для пошуку житла, роботи; організація дозвілля дорослих та дітей. Бюлетень орієнтований на акумуляцію бібліотечними установами електронної інформації, зміст якої пов'язаний із доведенням до свідомості громадян найбільш ефективних технологій боротьби із гострими проявами масових стресів у сучасному суспільстві. Узагальнення результатів моніторингу для бюлетеня покликані доповнити інформаційну базу щодо ситуації з допомогою в подоланні посттравматичного синдрому та прийнятті відповідних управлінських рішень для підвищення ефективності цієї допомоги.

До нових умов адаптуються також аналітичні структури провідних бібліотек інших держав світу.

Про нові виклики та специфіку роботи в особливих умовах через пандемію COVID-19 йшлося в доповіді Сенату США директора Дослідницької Служби Бібліотеки Конгресу (Congressional Research Service [CRS] Library of Congress) М. Мезенек у жовтні 2021 р. [5].

Вона зазначила, що незважаючи на величезні зміни в суспільстві, викликані глобальною пандемією, CRS продовжила успішно виконувати свою місію щодо забезпечення Конгресу США дослідженнями найвищої якості для підтримки реалізації його законодавчих, представницьких та наглядових обов'язків. Це стало можливим завдяки спільним зусиллям колективу з перебудови виробничих процесів та адаптації бібліотечного обслуговування відповідно до вимог часу, підкреслила М. Мезенек.

Так, з урахуванням новин про наближення пандемії, з березня 2020 р. CRS швидко розробила гнучкий графік, організувавши дистанційну роботу персоналу на повний робочий день. 385 тис. дол. США – таку суму склали фінансові витрати CRS на додаткові навчання персоналу, забезпечення колективу телефонами, іншими засобами зв'язку й необхідним устаткуванням для організації дистанційної роботи [5]. Це дало змогу Службі своєчасно надавати послуги з інформування, аналізу, консультацій для Конгресу США, де розглядалися безліч питань, пов'язаних із пандемією та кризовими ситуаціями в охороні здоров'я, приймалися інші важливі рішення.

CRS з березня 2020 р. по серпень 2021 р. підготувала та регулярно оновлювала понад 1100 нових продуктів із питань, пов'язаних із COVID-19. Для забезпечення швидкого доступу до цих продуктів була створена сторінка ресурсу про COVID-19, представлена на вебсайтах CRS.gov і Congress.gov. Названий ресурс – це підготовлені CRS матеріали з 26 тематичних напрямів, що висвітлюють різну проблематику, зокрема

встановлення тимчасового мораторію на виселення відповідно до Закону про підтримку, допомогу та економічну безпеку (CARES ACT), організацію тестування на COVID-19 у зв'язку з коронавірусом тощо. Деякі з цих продуктів містили спеціальні графіки, для яких CRS використала інструменти та технології візуального дизайну. Крім того, на сторінці ресурсу розміщено роз'яснення: експерти CRS відповіли на понад 10 тис. запитів щодо ковідної проблематики.

Протягом звітнього періоду, окрім пов'язаних із COVID-19 питань, CRS також допомагала Конгресу в розгляді багатьох інших політичних та правових питань. Експерти CRS провели широкі дослідження та надали аналітичну підтримку з таких тем: безпека кордонів; зміна клімату; кібербезпека; ліквідація наслідків стихійних лих та управління надзвичайними ситуаціями; торговельні відносини США і Китаю; податкова політика; імміграція; військова присутність США в Афганістані тощо.

Через пандемію для обслуговування членів Конгресу Служба швидко перевела свої особисті програми та семінари у формат вебінарів, максимально розширила свій онлайн-сервіс. У дистанційному режимі були організовані семінари та тематичні програми для співробітників Конгресу США, зокрема онлайн-сесії при підготовці законодавчих актів про Соціальне страхування від інвалідності (SSDI) та додаткового доходу (SSI); використання правоохоронними органами технології розпізнавання облич; при розробці численних програм, що стосуються військових і оборонних питань. Загалом протягом 2020 р. експерти CRS відповіли на понад 75 тис. запитів Конгресу; підготували понад 1300 нових продуктів; оновили понад 2500 існуючих продуктів; виступали в прямому ефірі й проводили віртуальні семінари, у яких взяли участь приблизно 8500 співробітників Конгресу. Як і в попередні роки, Служба забезпечила своїми інформаційно-аналітичними продуктами та послугами майже всіх членів Конгресу та кожен комітет Сенату.

Щоб ефективно забезпечувати зростаючі інформаційні запити Конгресу, співробітники Служби систематично вивчають рівень задоволення користувачів роботою CRS. Для цього було розроблено новий онлайн-інструментарій для оцінки використання продуктів і послуг CRS, уточнення інтересів та завдань Конгресу. Збір даних включає аналіз використання CRS.gov щодо запитів, результату пошуку, термінів виконання, а також аналіз використання загальних і тематичних сторінок сайту, продуктів CRS. На основі результатів дослідження рівня забезпечення користувачького попиту конгресменів та співробітників Конгресу в умовах пандемії, Служба оперативно проводила модернізацію своєї

IT-інфраструктури за допомогою розгортання нових інструментів і програмного забезпечення; здійснювала оновлення системи управління відносинами з клієнтами та системи управління інформацією про робочу силу; вдосконалювала програми аналізу тексту щодо спрощеного проведення законодавчого аналізу та порівнянь, упорядкування змісту системи управління та поліпшення інструменту таксономії для кращих результатів пошуку.

Для обміну даними та оперативного інформаційного забезпечення Сенату та Конгресу CRS активно використовує вебсайт Congress.gov, який постійно модернізується. Для цього Служба проводить вивчення відгуків співробітників Конгресу та Сенату щодо необхідності певного вдосконалення, на основі зібраних даних запроваджуються інформаційно-технологічні новації, що покращують функціонал вебсайту Congress.gov. Наразі він має більш високий ступінь захисту бази даних Конгресу.

Таким чином, досвід пандемії показав важливі чинники, що допомогли адаптуватися CRS для роботи в особливих умовах, серед яких на перше місце вийшли сучасні інформаційні технології, високий професіоналізм співробітників, необхідне матеріальне забезпечення з боку Конгресу США.

RLRB – Бюро дослідницької та правової інформації Національної парламентської бібліотеки Японії (Research and Legislative Reference Bureau [RLRB] National Diet Library of Japan) також успішно виконувало роботу в особливих умовах розгортання пандемії COVID-19.

Місія RLRB – проведення досліджень урядової політики та правового аналізу поточних і потенційних політичних проблем тільки на запит Національного парламенту Японії. Послуги включають науково-дослідну роботу з широкого кола питань національної політики на запити окремих членів Сейму, офіційних комітетів Палати представників і Палати радників чи політичних партій, а також публікацію доповідей та звітів за результатами численних досліджень. RLRB повною мірою використовує величезні інформаційні ресурси Національної парламентської бібліотеки Японії для здійснення наукової діяльності на умовах об'єктивної та політично нейтральної точки зору. RLRB також надає свої звіти широкому загалу користувачів бібліотеки [4].

Увага Бюро 2020 року була прикута до проблематики коронавірусу. Протягом року від початку пандемії співробітники провели понад 9100 досліджень, пов'язаних з COVID-19 (приблизно 25% від загальної кількості).

Для членів парламенту Японії було підготовлено понад 100 тематичних доповідей, що безпосередньо пов'язані з COVID-19. Серед них

виокремимо такі: вплив на економіку, державні фінанси, домогосподарства, промисловість, зайнятість, освіта, система охорони здоров'я. Також надано результати дослідження закордонного законодавства. Багато дослідницьких матеріалів на тему COVID-19 було оприлюднено на вебсайті парламентської бібліотеки для широкого загалу користувачів.

Так само було опубліковано Звіт за результатами дослідження «Тенденції та проблеми соціальних медіа в епоху коронавірусу» (Trends and Issues of Social Media in the Era of Coronavirus) про поширення дезінформації в умовах пандемії COVID-19 та реакцію користувачів. У роботі проаналізовано проблеми соціальних медіа з різних точок зору, зокрема соціально-психологічної, етичної, конституційно-правової, інформаційної (Trends and Issues of Social Media in the Era of Coronavirus. https://dl.ndl.go.jp/view/download/digidepo_11653560_po_20200401.pdf?contentNo=1) [6, с. 75].

Співробітники Бюро дослідницької та правової інформації Національної парламентської бібліотеки Японії – активні учасники міжнародного співробітництва, зокрема вони підтримують тісні стосунки із Бібліотекою Національної Асамблеї Республіки Корея (National Assembly Library of Korea (NAL)) і Дослідницькою Службою Національної Асамблеї Кореї (National Assembly Research Service (NARS)). Так, спільна 9-та онлайн-конференція японських та корейських фахівців-аналітиків 26–27 лютого 2020 р. була присвячена проблемам правового регулювання фейкових новин в інтернет-сфері, відмінностям у підготовлених пропозиціях аналітичних служб членам парламентів Японії та Кореї щодо законопроектів із цих питань. Бібліотечні фахівці NAL виступили з доповіддю про технології застосування штучного інтелекту в збереженні великого обсягу електронних ресурсів [7, с. 11–12].

На XI спільній онлайн-конференції 20 грудня 2021 р. співробітники японського RLRB та корейських NAL і NARS зосередили свою увагу на проблематиці COVID-19 і законодавчого забезпечення заходів із ліквідації наслідків та запобігання поширенню пандемії. Бібліотечні фахівці обох країн обмінялися напрацюваннями щодо інформаційно-аналітичного супроводу державних інституцій у боротьбі з негативними проявами пандемії COVID-19 [8, с. 12].

Японське RLRB та американська CRS 9 грудня 2020 р., а також інші бібліотечні аналітичні та дослідницькі структури з Європи, Америки, Азії та Африки взяли участь в організованому IFLA віртуальному заході під назвою «Бібліотечні та дослідницькі послуги для парламентів: інновації та творчість під час глобальної пандемії» на секції IFLAPARL [3].

Під час онлайн-сесій у виступах, доповідях та інтерактивних дискусіях колеги обмінялися досвідом із адаптації діяльності до роботи в кризових умовах, приділили увагу змінам та інноваціям, що запровадили їхні служби під впливом пандемії COVID-19.

Загалом, на секції IFLAPARL учасники зосередили увагу на вивченні механізмів адаптації роботи бібліотечних аналітичних та дослідницьких структур в особливих умовах. Ключовими для обговорення стали такі питання: рівень інформаційної затребуваності державних інституцій та відповідність запропонованих сервісних послуг для них в умовах кризи; ступінь розробки і застосування електронних послуг, інновацій та інтернет-технологій у докризовий період та в час пандемії; організація дистанційної роботи колективу: особливості управління і координації, навички співробітників, облаштування домашнього офісу, психологічний аспект, творчий підхід, наявний досвід роботи вдома; нові теми та акценти у науково-дослідній роботі та інформаційно-аналітичному забезпеченні; готовність користувачів до електронних послуг.

Результати організованого IFLA заходу показали, що лише одна дослідницька служба продовжила працювати по заздалегідь розробленому плану, що не потребував змін. Більшість учасників заходу зауважили, що корегували план роботи й у максимально короткий термін адаптували діяльність переважно на основі дистанційного обслуговування та облаштування співробітниками своїх робочих місць вдома. Недоліками планування визнано: занадто загальний підхід без деталізації для конкретних умов та/або конкретних послуг; підготовку до інших видів кризи; відсутність у колективу практики виконання певних виробничих процесів і невідповідність кваліфікації персоналу, що ускладнює та уповільнює адаптацію роботи в кризових умовах; відсутність поінформованості про потенційні сервісні послуги серед аудиторії інформаційних користувачів.

Таким чином, на основі аналізу вищенаведеної практики адаптивних заходів можна скласти методичні рекомендації для бібліотечних аналітичних структур щодо діяльності в особливих умовах. Тож варто врахувати у своїх робочих планах такі важливі напрями: наукові дослідження сучасних тенденцій у бібліотекознавстві та впровадження новітніх технологій у бібліотечне обслуговування; спрямування бібліотечної наукової та аналітичної роботи на перспективні та актуальні напрями досліджень для якомога повнішого інформаційно-аналітичного забезпечення державних інституцій та широкого кола користувачів; своєчасне навчання та підвищення кваліфікації співробітників (навички та досвід роботи з ІТ-інструментами тощо), аналіз функціонуючої

моделі цифрового сервісу служби та заходи з її модернізації; визначення дієвості та можливих недоліків системи дистанційної роботи співробітників (інтернет-з'єднання, обладнання, командна комунікація, підтримка творчих ідей, психологічний клімат тощо); систематичне вивчення користувачького попиту; маркетингові напрацювання щодо промоції своїх потенційних послуг.

Осмислення набутого досвіду, включення його результатів у плани та впровадження їх у практичну площину бібліотечної сфери посилить адаптивну спроможність бібліотечних аналітичних та дослідницьких структур працювати в кризові періоди та якісно і безперервно забезпечувати представників органів державної влади й широку аудиторію користувачів своєчасною, збалансованою, вичерпною та незалежною інформацією, затребуваність у якій зростає в складні часи.

Список бібліографічних посилань

1. Гранчак Т. Ю. Концептуальна модель гнучкої бібліотеки. *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*. 2020. № 6. С. 10–23. <https://doi.org/10.31866/2616-7654.6.2020.218605>
2. Желай О. Особливості розвитку аналітичних структур у національних бібліотеках. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2020. Вип. 58. С. 127–143. <https://doi.org/10.15407/np.58.127>
3. Library and Research Services for Parliaments. Innovation and inspiration during a global pandemic: IFLA SECIION, December 2, 2020. URL: https://cdn.ifla.org/wp-content/uploads/files/assets/services-for-parliaments/Webinars/2020/iflaparl_virtual_event_dec_2_2020_final_posted_.pdf
4. Science and Technology Policy Research by the Research and Legislative Reference Bureau. *National Diet Library: website*. URL: <https://www.ndl.go.jp/en/diet/ta/index.html#anchor01> (last accessed: 25.01.2022)
5. Statement of Mary B. Mazanec Director, Congressional Research Service Before the Committee on Rules and Administration U. S. Senate, October 20, 2021. URL: https://www.rules.senate.gov/imo/media/doc/Testimony_Mazanec.pdf
6. Technology assessment and decision making under scientific uncertainty – lessons from the COVID-19 pandemic: EPTA Report-2021. Published in The Hague, November 2021. 134 p. URL: https://epub.oeaw.ac.at/ita/ita-papers/EPTA_report_2021.pdf
7. The 9 th Mutual Visit Program between the National Diet Library, the National Assembly Library of Korea and the National Assembly Research

Service, 26–27.02.2020 / Research and Legislative Reference Bureau. *National Diet Library Newsletter*. № 230, June 2020. URL: https://dl.ndl.go.jp/view/download/digidepo_11503705_po_NDL-Newsletter230.pdf?contentNo=1&alternativeNo=#page=7/

8. The 11 th Mutual Visit Program between the National Diet Library, the National Assembly Library of Korea and the National Assembly Research Service, 20.12.2021 / Research and Legislative Reference Bureau. *National Diet Library Newsletter*. № 244, April 2022. URL: https://dl.ndl.go.jp/view/download/digidepo_12233392_po_NDL-Newsletter244.pdf?contentNo=1&alternativeNo=#page=13

9. Короткий звіт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського про наукову діяльність у 2020 році. Дата події 24.11.2021. URL: <http://www.nbu.gov.ua/node/5764>

10. Досягнення минулого року дають старт новим завданням: засідання Вченої ради НБУВ від 14.01.2022. URL: <http://www.nbu.gov.ua/node/5797>

11. Засідання Вченої ради: Максимально мобілізувати свої можливості. 24.03.2022. URL: <http://www.nbu.gov.ua/node/5875>

References

1. Hranchak, T. Iu. (2020). Kontseptualna model hnuchkoi biblioteky. [Conceptual model of a flexible library]. *Ukrainskyi zhurnal z bibliotekoznavstva ta informatsiinykh nauk – Ukrainian Journal on Library and Information Science*, 6, 10–23 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.31866/2616-7654.6.2020.218605>

2. Zhelai, O. (2020). Osoblyvosti rozvytku analitychnykh struktur u natsionalnykh bibliotekakh [Features of the Development of Analytical Structures in National Libraries]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 58, 127–143 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.58.127>

3. Library and Research Services for Parliaments. Innovation and inspiration during a global pandemic: *IFLA SECTON*, December 2, 2020 [in English]. Retrieved from https://cdn.ifla.org/wp-content/uploads/files/assets/services-for-parliaments/Webinars/2020/iflaparl_virtual_event_dec_2_2020_final_posted_.pdf

4. Science and Technology Policy Research by the Research and Legislative Reference Bureau. *National Diet Library: website* [in English]. Retrieved January 25, 2022, from <https://www.ndl.go.jp/en/diet/ta/index.html#anchor01>

5. Statement of Mary B. Mazanec Director, Congressional Research Service

Before the Committee on Rules and Administration U. S. Senate, October 20, 2021 [in English]. Retrieved from https://www.rules.senate.gov/imo/media/doc/Testimony_Mazanec.pdf

6. Technology assessment and decision making under scientific uncertainty – lessons from the COVID-19 pandemic: EPTA Report-2021. Published in The Hague, November 2021. 134 p. [in English]. Retrieved from https://epub.oeaw.ac.at/ita/ita-papers/EPTA_report_2021.pdf

7. The 9 th Mutual Visit Program between the National Diet Library, the National Assembly Library of Korea and the National Assembly Research Service, 26–27.02.2020 / Research and Legislative Reference Bureau. *National Diet Library Newsletter*. 230, June 2020 [in English]. Retrieved from https://dl.ndl.go.jp/view/download/digidepo_11503705_po_NDL-Newsletter230.pdf?contentNo=1&alternativeNo=#page=7/

8. The 11 th Mutual Visit Program between the National Diet Library, the National Assembly Library of Korea and the National Assembly Research Service, 20.12. 2021 / Research and Legislative Reference Bureau. *National Diet Library Newsletter*, 244, April 2022 [in English]. Retrieved from https://dl.ndl.go.jp/view/download/digidepo_12233392_po_NDL-Newsletter244.pdf?contentNo=1&alternativeNo=#page=13

9. Korotkyi zvit Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho pro naukovu diialnist u 2020 rotsi. Data podii 24. 11. 2021. [Brief report of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine on scientific activity in 2020. The date of the event is 11/24/2021] [in Ukrainian]. Retrieved from <http://www.nbu.gov.ua/node/5764>

10. Dosiahnennia mynuloho roku daiut start novym zavdanniam: zasidannia Vchenoi rady NBUV 14.01.2022. [The achievements of the past year give a start to new tasks: the meeting of the Academic Council of NBUU 14.01.2022] [in Ukrainian]. Retrieved from <http://www.nbu.gov.ua/node/5797>

11. Zasadannia Vchenoi rady: Maksymalno mobilizuvaty svoi mozhlyvosti. 24.03.2022 [Meeting of the Academic Council: Maximize your opportunities. 03/24/2022] [in Ukrainian]. Retrieved from <http://www.nbu.gov.ua/node/5875>

Стаття надійшла до редакції 06.05.2022.

Oxana Zhelai,

PhD (Social Communications), Senior Research,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine
e-mail: ksenia0101@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5498-0559>

Activities of Analytical and Research Structures of the World's Leading Libraries in Times of Crisis: SIAS, CPR, RLRB and others

The article presents analysis of the peculiarities of the organization of library information and analytical activities in the context of the COVID-19 pandemic and hostilities. Emphasis is placed on the principles of reformatting and methodological support of all areas of work of analytical structures of national and parliamentary libraries, including information, scientific, analytical support of public authorities.

The work of SIAS NBUV (Service of Information and Analytical Support of Public Authorities, V. I. Vernadsky National Library of Ukraine) staff and their foreign colleagues from America, Japan and other structures in research, information and analytical work, the use of professional analytics technologies and web tools to ensure continuous library activities, are analyzed in the article. These cases have shown the high level of government institutions demand for library information and analytical services, because authorities have to rely on thorough research of social processes, analysis of expectations and probable forecasts of reforms, successful examples of state-building processes to make important managerial decisions.

Information and analytical activities of analytical structures of national and parliamentary libraries in hard times is going on due to the application of a set of measures, which are revealed on the examples of SIAS, CPR, RLRB and other structures.

The level and importance of the use of information and communication technologies in providing users with information and analytical products as well as services, and organization of employees' remote work, are analyzed. The experience of mentioned actors is generalized, and the main criteria of adaptive mechanisms which libraries could use to perform their information and analytical work in special periods are defined.

Keywords: analytical structures of parliamentary and national libraries, information and analytical support of government institutions, work in crisis times.

Розділ II

ПЕРСОНАЛІЇ ТА АРХІВНІ

І БІБЛІОТЕЧНІ ЗІБРАННЯ

В ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.64.143>
УДК 94+930.253]:[316.75:329.18](430)"1934/1945"

Наталія Кашеварова,

кандидат історичних наук, докторант,
Інститут історії України
Національна академія наук України
вул. Михайла Грушевського, 4, Київ, 01001, Україна
e-mail: nataliya.kashevarova@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2426-0440>
Web of Science Researcher ID: AAY-9661-2020

**ДОКУМЕНТАЛЬНІ КОМПЛЕКСИ ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБ
АЛЬФРЕДА РОЗЕНБЕРГА (1934–1945):
ВИКОРИСТАННЯ ЗАГАЛЬНОНАУКОВИХ ПРИНЦИПІВ
І МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Мета публікації – проаналізувати методологію дослідження комплексу документальних джерел з ідеології нацизму, створеного в результаті діяльності низки структур у системі державного і партійного управління у Третьюму райху, що діяли під керівництвом А. Розенберга у 1934–1945 рр. у складі НСДАП і відомі під сукупним терміном «служби Альфреда Розенберга». *Методологія* дослідження базується на теоретичних і практичних засадах застосування методології історичних досліджень у галузі джерелознавства, архівознавства, документознавства, а також спирається на загальнонаукові принципи і методи досліджень. *Новизна* дослідження полягає у визначенні комплексу загальнонаукових методів щодо предмета вивчення, які автор використовував під час аналізу документальних комплексів джерел з нацистської ідеології, що продукувалися службами А. Розенберга у 1934–1945 рр.

Висновки. У результаті діяльності служб А. Розенберга, передусім як уповноваженого фіурера у справі нагляду за загальним духовним і світоглядним навчанням та вихованням у НСДАП, утворився комплекс документів, які є джерелом для вивчення ролі цих служб у формуванні ідеології націонал-соціалізму та їхнього впливу на політику Третьюму райху. Під час вивчення формування документальної системи цих служб і функціонування її як джерельної бази встановлено, що використання при цьому загальнонаукових методів, принципів і підходів базується не лише на принципах історизму та об'єктивності, а й на системному підході, в основі якого – метод структурно-функціонального аналізу. Структуру цієї документальної системи було досліджено на основі аналізу документів

© Н. Кашеварова, 2022

служб А. Розенберга як її елементів, їх типологічної та родо-видової класифікації. Також розглянуто їх функціональне призначення та зв'язки і визначено, що при подібному дослідженні мають бути застосовані проблемно-тематичний, порівняльний, логічний, хронологічний методи та метод періодизації.

Ключові слова: служби Альфреда Розенберга, документальні джерела з ідеології націонал-соціалізму, методологія історико-джерелознавчого дослідження.

Проблема актуалізації маловідомого в Україні комплексу документальних джерел цілої низки установ у системі державного і партійного управління Третього райху, що побутують у німецькій історіографії під сукупним терміном «служби Альфреда Розенберга» (1934–1945)¹, тісно пов'язана з визначенням кола цих служб і створених ними документів, що продукувалися під егідою А. Розенберга як уповноваженого фіюрера у справі нагляду за загальним духовним і світоглядним навчанням та вихованням у НСДАП (далі – Уповноважений фіюрера), а також іншими пов'язаними між собою партійними та державними структурами у його підпорядкуванні. Серед них не лише зазначена служба Розенберга як уповноваженого фіюрера з низкою підрозділів у її складі і службова

¹ Зазначимо, що цей термін певною мірою є штучним, оскільки тут існує термінологічна плутанина, на яку у використанні в українському науковому середовищі накладаються ще й особливості перекладу. У центрі цих служб перебувала структура А. Розенберга у структурі НСДАП з назвою «Уповноважений фіюрера у справі нагляду за загальним духовним і світоглядним навчанням та вихованням у НСДАП» (нім. *Beauftragter des Führers für die Überwachung der gesamten geistigen und weltanschaulichen Schulung und Erziehung der NSDAP*).

В офіційній документації періоду Третього райху, а також серед німецьких дослідників націонал-соціалізму вона позначається або аббревіатурою «DBFU», або терміном «служба Розенберга» (нім. *Dienststelle Rosenberg*), під яким вбачають саме цю установу. Але з подачі німецького дослідника Р. Больмуса, який ще у 1970-х рр. підготував ґрунтовну монографію «*Das Amt Rosenberg und seine Gegner*» («Відомство Розенберга та його противники»), застосування саме цього терміна також увійшло в німецьку історіографію. Але ця «служба уповноваженого» мала розгалужену структуру і складалася з низки дрібніших підрозділів – відомств (нім. «*Amt*»), у множині – «*Ämter*», так вони і фігурують у її документах). Отже, у нашому дослідженні ми не можемо застосовувати термін «відомство» одночасно як для позначення «служби Уповноваженого» (за Р. Больмусом), так і для підрозділів, яких у його структурі було понад десяток і які офіційно називалися «*Amt/Ämter*». Таким чином, термін «служби Альфреда Розенберга», хоча він і досить широкий, використовується для позначення всіх державних структур у Третьому райху, керованих А. Розенбергом, більшість з яких були пов'язані з НСДАП та зі «службою Уповноваженого».

канцелярія А. Розенберга, яка здійснювала адміністративне керування його службами, а й кілька створених ним організацій для підтримки німецької (а по суті на той час – націонал-соціалістичної) культури, наприклад, Союз боротьби за німецьку культуру (*нім.* Kampfbund für deutsche Kultur), так звана Вища школа (*нім.* Hohe Schule) – партійний вищий навчальний заклад, створення якого було започатковане А. Розенбергом за його ініціативи, а також Зовнішньополітичне відомство НСДАП (*нім.* Außenpolitisches Amt der NSDAP) та ін. Певною мірою до цих служб або структур належить також Оперативний штаб А. Розенберга (*нім.* Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg), створений спеціально для роботи на окупованих нацистами територіях, та очолюване А. Розенбергом Міністерство у справах окупованих східних територій (*нім.* Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete), яке було органом виконавчої влади в системі адміністративного управління.

Особистість А. Розенберга, державного і партійного діяча, одного з ідеологів націонал-соціалізму, добре відома в історіографії². Але діяльність його зазначених вище служб у їх цілісності вивчена недостатньо, чому перешкоджає, серед іншого, відсутність комплексного дослідження архівних фондів, створених у результаті їхньої діяльності³.

² Див. детальніше: *Cecil, R.* The Myth of the Master Race: Alfred Rosenberg and Nazi Ideology. New York, 1973; *Molau, A.* Alfred Rosenberg. Der Ideologe des Nationalsozialismus: eine politische Biografie. Koblenz, 1993; *Blum-Minkel, Ch.* Alfred Rosenberg als Reichsminister für die besetzten Ostgebiete. Universität Hamburg, 1995; *Piper, E.* Alfred Rosenberg: Hitlers Chefideologe. München, 2005; *Zellhuber, A.* “Unsere Verwaltung treibt einer Katastrophe zu ...”: das Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete und die deutsche Besatzungsherrschaft in der Sowjetunion 1941–1945. München, 2006; *Bollmus, R.* Das Amt Rosenberg und seine Gegner : Studien zum Machtkampf im nationalsozialistischen Herrschaftssystem / R. Bollmus. – München : R. Oldenburg Verlag, 2006. – 373 S. *Кашеварова Н. Г.* Розенберг Альфред // Енциклопедія історії України: у 10 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наук. думка, 2012. Т. 9: Прил.–С. С. 261–262; Политический дневник Альфреда Розенберга, 1934–1944 гг. / под ред. И. Петрова. М.: Фонд «Историческая память», Ассоциация книгоиздателей «Русская книга», 2015. 448 с. *Баринов И.* Альфред Розенберг. Жизнь как миф. М., 2017, та ін.

³ Більшість цих документів зберігається у Федеральному архіві Німеччини, крім великої частини документів Оперативного штабу, що зберігається в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України) (фонди 3674, 3676), а самі фонди – дуже великі за обсягом. Так, наприклад, у Федеральному архіві фонд Уповноваженого фюрера (NS 15) нараховує 790 одиниць зберігання, фонд канцелярії А. Розенберга (NS 8) –

Є лише окремі тематичні публікації, що стосуються цих документальних зібрань, наприклад, документального комплексу Оперативного штабу А. Розенберга, який діяв на територіях окупованих країни Європи і відомий переважно як організація, пов'язана з вивозом культурних цінностей, та певною мірою як така, що намагалась організувати дослідження окупованих територій, передусім Радянського Союзу⁴, з метою використання отриманих результатів в антибільшовицькій пропаганді, а також документів служби Уповноваженого фюрера у світлі її місця та значення в системі НСДАП та у внутрішній боротьбі за владу. Загалом, на жаль, ці великі комплекси документів у їх цілісності перебували, переважно, поза увагою вчених, тому в центрі поставленої проблеми – необхідність їх виявити, проаналізувати, у тому числі внутрішню структуру і зв'язки між собою, а також полегшити користування ними.

Вирішення цієї проблеми пов'язане з висвітленням напрямів діяльності зазначених служб та оцінкою їх документальних комплексів як джерел щодо діяльності А. Розенберга як визнаного ідеолога НСДАП, а також з урахуванням їхньої специфіки, передусім того, що вони функціонували фактично у подвійній системі управління (державній адміністративній та партійній) і це, відповідно, позначилося на структурі та змісті створених ними масивів документів. Тож потребувало архівознавчої, документознавчої та історико-джерелознавчої реконструкції цих документальних комплексів, а також залучення методик інших спеціальних історичних дисциплін, наприклад, архівознавства, археографії, бібліографії, біографістики, бібліотекознавства тощо. Урахування вимог використання системи цих спеціальних методів і методик, інтегративних методичних засобів завдяки поглибленню взаємозв'язків сприяло успішному виконанню поставлених завдань і отриманню результатів дослідження.

Методологічна основа такого дослідження перевірена нами під час аналізу проблеми та написання низки наукових праць, присвячених

301 справу, фонд Зовнішньополітичного відомства (NS 43) – 480 справ, фонд Оперативного штабу (NS 30) – 235 справ. Щодо документів Оперативного штабу у ЦДАВО України див.: Кашеварова Н., Малолетова Н. Деятельность Оперативного штаба рейхсляйтера Розенберга в оккупированной Европе в период Второй мировой войны: справочник-указатель архивных документов из киевских собраний. Киев: НБУ им. В. И. Вернадского, 2006.

⁴ Щодо документів Оперативного штабу в Україні див., напр., публікації українських дослідників Л. Дубровіної і Н. Малолетової, Т. Себти, Н. Кашеварової, Н. Гуцула та ін.

документальній спадщині служб А. Розенберга. Вона базується не лише на конкретно-наукових методах, а й на поєднанні загальнонаукових, спеціально-історичних методів і методів суміжних наук як допоміжних, тому важливо розглядати методологію як систему принципів, прийомів і процедур формування й використання методів історичного пізнання, а також вчення про цю систему [1]. Отже, отримання вірогідного результату аналізу такого величезного масиву джерел як архівні комплекси зазначених служб, як і здійснення наукового дослідження в цілому, є складною процедурою, яка потребує використання цілісного комплексу методів, методик, прийомів упродовж усього послідовного та системного вивчення об'єкта. Принциповим має стати використання загальнонаукових методів і підходів.

Під час вирішення цієї проблеми процес дослідження ґрунтується на урахуванні вимог теоретичних засад і методологічних принципів (історизму, об'єктивності) та підходів (системний підхід), а також багаторівневої системи загальнонаукових методів: поєднання емпіричних методів дослідження, методів теоретичного пізнання і загальнологічних методів та прийомів дослідження (аналіз, синтез, узагальнення тощо) [2]. Під час вибору методів відповідно до сформульованих завдань дослідження також було враховано специфіку комплексу документів з огляду на його походження, мету створення, структуру та функції, історичні обставини виникнення документів, хронологічні межі, періоди існування та ефективність впливу на ідеологічні засади націонал-соціалізму в Німеччині та окремі аспекти нацистської окупаційної політики.

Хронологічно документи служб Розенберга охоплюють період 1934–1945 рр., від створення спочатку Зовнішньополітичного відомства, а за ним – служби Уповноваженого фюрера, до моменту фактичної ліквідації цих структур навесні 1945 р. Хронологічний метод дав змогу проаналізувати розвиток їхньої діяльності не лише у хронологічній послідовності, а й у взаємозв'язку. У межах цього хронологічного періоду виокремлюються два етапи, що відображають зміни внутрішньої та зовнішньої політики Третього райху і, відповідно, завдань служб А. Розенберга. Ці періоди суттєво різняться: 1934–1939 рр. – передусім час розвитку й остаточного утвердження нацистської ідеології як державної, а також частково – роботи над планами експансії нацистської ідеології і подальшого ідеологічного обґрунтування тоді ще теоретичної війни, 1940–1945 рр. – період реалізації цієї політики у конкретних обставинах війни та окупації так званих східних територій, передусім території СРСР. У ці періоди відбулося корегування діяльності залежно від розвитку

ситуації і зміни завдань, насамперед служби Уповноваженого фюрера, при якій у 1940 р. було створено Оперативний штаб Розенберга.

У перший період, протягом 1934–1939 рр., А. Розенбергом створено низку установ, і головною метою цього було його прагнення посилити свій вплив у системі державного і партійного управління завдяки посаді Уповноваженого фюрера у справі нагляду за загальним духовним і світоглядним навчанням та вихованням у НСДАП. Було створено службову канцелярію Розенберга (1934–1945), яка здійснювала загальне адміністративне керівництво структурами Розенберга в НСДАП [3, 4]. У структурі служби Уповноваженого фюрера налічувалось, в середньому, близько 15 різних відомств (кількість їх не була сталою), серед яких для нашого дослідження найбільш цікавими є «Давня історія»; «Етнографія», «Наука» [5], «Ідеологічна інформація», «Навчання», «Навчання Вермахту».⁵ У віданні А. Розенберга також було згадане Зовнішньополітичне відомство НСДАП (1934–1942), створене для поширення ідей націонал-соціалізму в інших європейських країнах, наприклад у Бельгії, Нідерландах, Норвегії, і налагодження з цією метою різних культурних зв'язків [3, 6]. Основним завданням служб, створених у 1930-х роках, була підтримка через партію німецької культури й освіти і формування відповідних ідеологем з акцентом на активізацію впровадження та розвиток націонал-соціалістичних ідей, формування нового менталітету нації, передусім, поширення та впровадження ідей шляхом розвитку видавничої справи, культури і мистецтва, системи навчання різного рівня, підтримки гуманітарної німецької науки – історії, етнології, філології тощо. Ця робота стала, певною мірою, одним із аспектів психологічної підготовки Німеччини до війни.

Другий період охоплює 1940–1945 рр. У цей час форми і методи роботи служб А. Розенберга набувають нового ідейно-політичного значення, а частина підрозділів служби Уповноваженого переорієнтувалася на впровадження нацистських ідей виправдання війни у Східній Європі і передусім ідеї боротьби з більшовизмом та історичних зв'язків німецького народу з територіями, що були окуповані. Для цього було створено нові структури: Оперативний штаб райхсляйтера Розенберга – напіввійськовий орган, який мав право працювати на окупованих територіях у зоні не лише цивільної, а й військової адміністрації, і завданням якого було зібрати джерельну базу для вивчення СРСР та актуалізації інформаційної й ідеологічної складової окупаційної політики нацистів на окупо-

⁵ Див. детальніше: Bollmus, R. (2006). *Das Amt Rosenberg und seine Gegner...*

ваних територіях Східної Європи, та Міністерство у справах окупованих східних територій, або Східне міністерство [7] ⁶. Оперативний штаб мав свої завдання та повноваження щодо реалізації політики Третього райху на окупованих територіях, але при цьому всі служби або структури не були суб'єктами окупаційної політики, за винятком Східного міністерства, яке виступало органом влади відповідно до повноважень, наданих наказами вищого керівництва райху.

Особливо треба звернути увагу на створення та концептуальні засади великого ідейного проекту А. Розенберга – вже згаданої Вищої школи, майбутнього університету НСДАП, при якому було заплановано створити низку науково-дослідних установ. Створення Вищої школи при службі Уповноваженого фюрера починалося із заснування у 1939 р. Центральної бібліотеки Вищої школи (*нім. Zentralbibliothek der Hohen Schule*) [8, 9] та Інституту дослідження єврейського питання у Франкфурті-на-Майні (*нім. Institut zur Erforschung der Judenfrage*), де цілеспрямовано мали збиратися всі матеріали з історії і культури єврейського народу, вивезені нацистами з окупованих країн Європи, Інституту біології та расової теорії (*нім. Institut für Biologie und Rassenlehre*). У 1942 р. було розпочато створення Інституту німецької етнографії (*нім. Institut für deutsche Volkskunde*). Крім цих основних, було ще близько десяти різних організацій культурного спрямування, як, наприклад, Товариство з боротьби проти більшовицької загрози [10].

Також логічним є залучення до дослідження матеріалів Нюрнберзького процесу (1945–1946), що мав місце під час засідання Міжнародного воєнного трибуналу в Нюрнберзі для головних німецьких злочинців, які не включаються до основної хронології дослідження, оскільки документи служб Розенберга розглядалися ретроспективно лише на момент існування служб. Але вони є частиною джерельної бази дослідження, певним підсумком тієї частини його діяльності, зокрема, Оперативного штабу, що була кваліфікована як злочини проти культури [11].

У дослідженні документальних фондів служб А. Розенберга, їх призначення, внутрішньої структури, функцій та завдань, напрямів діяльності вагоме значення має поглиблений аналіз засад створення документів, їхнього складу і змісту в структурі різних служб, джерелознавчо-документознавча та архівознавча класифікація документів за комплексними

⁶ Див. також: Кашеварова Н. Г. Міністерство окупованих східних територій. *Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Ми / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; НАН України, Ін-т історії України. Київ: Наук. думка, 2009. С. 742–744.*

ознаками з урахуванням напрямів досліджень та ідеологічної основи їхньої діяльності. Важливою є оцінка специфіки і джерельної значущості документів для розкриття діяльності нацистів щодо проведення політики НСДАП в реалізації відповідних завдань, покладених на А. Розенберга в галузі духовного і світоглядного навчання і виховання німців напередодні війни та формування інституційних засад і джерельної бази для забезпечення вивчення країн Східної Європи, окупованих нацистською Німеччиною під час Другої світової війни, передусім, їхньої історії, ідеології та пропаганди, внутрішньої та зовнішньої політики, економіки, культури, науки тощо, і окремо – досвіду втілення більшовицької ідеології на практиці.

Принципи об'єктивності та історизму, системний підхід є обов'язковими вимогами будь-якого наукового дослідження. У дослідженні таких проблем як нацистська ідеологія та діяльність відповідних структур, які її продукували або ж втілювали у життя, принципово важливо дотримуватися принципу об'єктивності в оцінках фактів, явищ і подій, які були встановлені на підставі аналізу походження і змісту документів різних структур, а також порівняльного аналізу їх у логічній обумовленості, різноманітності та суперечливості. Принцип об'єктивності використовується у тісному зв'язку та з урахуванням принципу історизму, який вимагає розгляду умов виникнення фактів і подій в конкретно-історичних обставинах, у їх взаємозв'язку та взаємозумовленості, та протиріч.

Це допомагає охарактеризувати історичні обставини функціонування зазначених німецьких державних служб періоду Третього райху, встановити вірогідність пов'язаних з ними фактів та нашого знання про них, можливість їх систематизації та узагальнення для розуміння процесу розвитку і діяльності різних служб А. Розенберга. А також відстежити зміни залежно від історичного часу та етапу розвитку або занепаду цих служб, проаналізувати внутрішні напрями їхньої діяльності, пов'язані передусім з політикою у НСДАП у сфері ідеологічного навчання та виховання, а також, наприклад, з підтримкою німецьких діячів культури і науки, освіти, що були переконаними нацистами, і зовнішні – спрямовані у 1930-х роках на ствердження позитивного образу націонал-соціалізму на міжнародній арені, а з початком Другої світової війни – на реалізацію окремих постулатів націонал-соціалізму на території окупованих нацистами країн Європи або підтримку насадження подібних ідеологічних постулатів серед місцевого населення, що проявлялося, зокрема, у підготовці та веденні так званої антибільшовицької пропаганди, джерельною базою для якої стали конфісковані матеріали радянських бібліотек, музеїв

та архівів, у «рятуванні» культурних цінностей в умовах війни, а також ідеологічній роботі з німцями – службовцями місцевих окупаційних адміністрацій, як цивільних, так і військових.

Специфіка наукового знання, що оперує певним категоріальним понятійним апаратом, передбачає використання логіки так званої терміносистеми ⁷, характерної саме для цієї галузі знань. Один із законів логіки – закон тотожності понять, вимагає однозначного тлумачення термінів і понять, якими оперує дослідник. Особливо це важливо у разі паралельного існування термінів, вживаних у наукових дослідженнях, а також іще неусталених у науці понять, складнощів перекладу, якщо дослідник працює переважно з іншомовними документами. Так, специфічними у нацистській термінології можуть виступати терміни «східний простір» (*нім.* Ostraum), «Схід» (*нім.* Osten), або ж зовсім специфічний – «дослідження східного простору» (*нім.* Ostraumforschung) ⁸, що несуть на собі відбиток націонал-соціалістичного світогляду ⁹.

Безумовною основою нашого дослідження є системний підхід, який оперує методами структурно-функціонального аналізу та синтезу, де поняття системи розуміється у цілісності, що, у свою чергу, створює комплекс функціонально взаємопов'язаних елементів (у нашому випадку – структур служб А. Розенберга, над якими фактично була службова канцелярія А. Розенберга), об'єднаних для реалізації певних цілей і завдань. Загалом для визначення системного підходу варто взяти до уваги праці авторів фундаментальних концепцій, які працювали в галузі теорії систем, зокрема, В. Садовського [12], А. Уймова [13]. Вони висвітлювали позиції різних вчених, які займалися теорією систем та визначенням поняття системного підходу, і продемонстрували

⁷ Терміносистема – це система термінів у конкретній галузі наукового знання, що обслуговує певну наукову концепцію або наукову теорію.

⁸ Цей термін у німецьких документах періоду війни знаходимо досить рідко, і переважно саме серед документів служб А. Розенберга. Найімовірніше, він був запроваджений, щоб підкреслити саме його геополітичний зміст, на відміну від *нім.* Ostforschung (*укр.* «дослідження Сходу»), що на практиці позначало дослідження країн Центральної та Східної Європи, країн Балтії, пошуків там німецького культурного спадку та історичних зв'язків з Німеччиною, який побутував у Німеччині ще у XIX ст. і мав більше історичне і лінгвістичне забарвлення.

⁹ Перший зазвичай використовувався в геополітичному контексті і позначав території на схід від Німеччини, фактично вже у Східній Європі, а другий мав більш нейтральний зміст.

багатоманітність підходів до поняття системи та її структури. Поняття системного підходу в філософії та методології розвивалося надалі в багатьох працях, які враховували, або навіть базувалися на концепції зазначених вище вчених [14, 15]¹⁰.

Системний підхід у дослідженні проблеми передбачає аналіз складної ієрархічної багаторівневої системи служб і документів у контексті діяльності і у взаємозв'язку з функціями служб Розенберга. Системоутворюючим елементом є особистість самого А. Розенберга та його роль і значення як ідеолога НСДАП, державного діяча у концепції створення служб, завданнях сформованих ним установ та організацій, які є елементами наступного ієрархічного ряду. Тому необхідним є знання його біографії, життя та діяльності, концепцій, викладених у його працях та документах. Попередні фундаментальні дослідження його особистості не завжди враховували розвиток та специфічність його поглядів і низки практичних рішень, зокрема під час реалізації завдань Міністерства у справах окупованих східних територій та Оперативного штабу.

Загалом система служб Розенберга – досить складна надструктура в частині визначення статусу її складових, розмежування повноважень та функцій, зокрема на тлі відносин з іншими подібними службами при НСДАП та постійної боротьби за розмір впливу на керівників партії та держави, наближених до А. Гітлера, спростування думок про слабкість А. Розенберга як політика. Тому нерідко їхні завдання та функції перетиналися та дублювалися, і це потребує окремого поглибленого джерелознавчого аналізу всього документального комплексу.

Наступний ієрархічний рівень – це внутрішня структура і функції служб А. Розенберга та інших нацистських установ і організацій, що реалізували документальні комунікаційні функції у різні часові етапи, та комплекси

¹⁰ Щодо понять «термін», «термінологія», «терміносистема» див. окремі публікації українських дослідників, наприклад: Гарбар А. І., Гарбар І. В., Петрович Л. І. Поняття «термінологія», «терміносистема» і «термінополе» у сучасній лінгвістиці. *Гуманіт. вісн. НУК*. Миколаїв: НУК, 2018. Вип. 11. С. 16–19; Попович Ю. В., Бялик В. Д. Поняття термінології та терміносистеми в сучасній лінгвістиці. *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2020. Т. 31 (70) № 2. Ч. 2. С. 206–211 та ін. Хоча в українському науковому середовищі питання побутування терміносистем частіше розглядаються, на жаль, в окремих вузькоспеціалізованих галузях. У гуманітарних науках – у філософії, праві, лінгвістиці та мовознавстві, а в українській історичній науці це питання розглядається фрагментарно або в контексті загальної методології історії.

документів, що розкривають зміст їхньої діяльності, зв'язки з науково-дослідними установами, товариствами та організаціями Третього райху. Тому нами був обраний принцип послідовності викладу матеріалу щодо аналізу документальних комплексів – у дослідженні найбільш логічно визначати її структурою служб. Третій рівень – документи, які характеризують конкретну діяльність у цій системній ієрархії, їх специфіка, види, напрями, джерелознавчий зміст. Таким чином, це масштабна система документів, які за різними категоріальними поняттями створюють специфічну систему комунікаційних джерел. Системоутворюючими елементами тут є архівні документи управлінської діяльності, наприклад, організаційно-розпорядчі, а також й інші основні види документів – листування, видання служб («газета», «часопис», «журнал», «брошура», книга), матеріали офіційних, або ж подекуди приватних наукових досліджень тощо. Тут аналізуються функціональні властивості документів служб за допомогою типологічного методу та методів родо-видової класифікації, вони перебувають у структурно-функціональному взаємозв'язку [16].

Отже, системний підхід, який ми використали у наших дослідженнях документів служб А. Розенберга і який пропонуємо для здійснення дослідження подібних документальних комплексів, поєднаних між собою, має своїм об'єктом цілісну інтегровану систему документів, її структуру, функції, сталість та ефективність як пізнавального об'єкта, що дає змогу здійснити синтез знань і отримати нові наукові результати. Поняття цілого формулюється як результат застосування поняття цілісності та пов'язане із здійсненням пізнавальної діяльності, а не є вихідною характеристикою об'єкта самого по собі. Тому документи служб Розенберга розглядаються нами як ціле, як комплекс взаємопов'язаних елементів, де кожний елемент (підсистема, компонент) має певне функціональне призначення, і характеризуються інтегративною цілісністю.

У свою чергу загальнонаукові методи, принципи, підходи до дослідження розвитку документальної системи служб А. Розенберга включають принципи історизму та об'єктивності, базуються на системному підході, який у основі має метод структурно-функціонального аналізу. Структура системи представлена на основі комплексного аналізу документів служб А. Розенберга як елементів структури та їх типологічної та родо-видової класифікації за комплексом ознак, розглядається функціональне призначення служб та зв'язків між ними. Для реалізації наших дослідницьких завдань застосовуються проблемно-тематичний, порівняльний, логічний, хронологічний методи та метод періодизації, а проблемно-тематичний

метод аналізу документальних комплексів окреслює коло проблем та питань, які розглядалися в системі документів.

Список бібліографічних посилань

1. Бойченко І. В. Філософія історії : підручник. Київ : Знання, 2000. 724 с.
2. Стельмах С. П. Методологія історичної науки. *Енциклопедія історії України*. Т. 6 : Ла-Мі / редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. ; Ін-т історії України. Київ : Наук. думка, 2009. С. 621–627.
3. Bollmus, R. *Das Amt Rosenberg und seine Gegner : Studien zum Machtkampf im nationalsozialistischen Herrschaftssystem*. München: R. Oldenburg Verlag, 2006. 373 S.
4. Кашеварова Н. Г. Документи канцелярії А. Розенберга в складі зібрань Федерального архіву в Берліні як джерело з ідеологічної складової нацистської окупаційної політики під час Другої світової війни. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2016. № 4. С. 56–66.
5. Kashevarova, N. Documents of the Main Office for Science of the Rosenberg Office as Sources on the Ideological Component of Nazi Policy in the Occupied Territory of Eastern Europe during World War II. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2020. Вип. 26. С. 239–257. <https://doi.org/10.15407/rksu.26.239>
6. Piper, E. *Alfred Rosenberg: Hitlers Chefideologe*. München: Karl Blessing Verlag, 2005. 831 S.
7. Zellhuber, A. “Unsere Verwaltung treibt einer Katastrophe zu ...”: das Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete und die deutsche Besatzungsherrschaft in der Sowjetunion 1941–1945. München: Ernst Vögel Verlag, 2006. 414 S.
8. Кашеварова Н. Г. Документи Центральної бібліотеки Вищої школи при Відомстві Альфреда Розенберга (1939–1945) у Федеральному архіві Німеччини: огляд, зміст. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Від управління ресурсами – до управління знаннями: матеріали Міжнародної наукової конференції* (Київ, 5–7 жовт. 2021 р.). Київ : НБУВ, 2021. С. 471–474.
9. Stieber, G. Die Bibliothek der “Hohe Schule des Nationalsozialismus in Tanzenberg” in Carinthia. *Carinthia I, Zeitschrift für geschichtliche Landeskunde von Kärnten*. 1995. 185. Jg. S. 343–363.
10. Кашеварова Н. Г. Діяльність нацистського Товариства з боротьби проти більшовицької загрози під час Другої світової війни. *Collection*

of theses of scientific and methodical reports of scientific and pedagogical internship (April 4–May 13, 2022). 2022. Pp. 139–144.

11. Kashevarova, N. Crimes Against Cultural Heritage: the Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg and the Nuremberg Trial. *Український історичний журнал*. 2020. Ч. 1. С. 143–154. <https://doi.org/10.15407/uhj2020.01.143>

12. Садовский В. Н. Основания общей теории систем. М., 1974. 280 с.

13. Уёмов А. И. Системный подход и общая теория систем. М. : Мысль, 1978. 272 с.

14. Кобрин Р. Ю. О понятиях «терминология» и «терминологическая система». *Научно-техническая информация: Сер. 2. Вып. 8. М.: ВИНТИ*. 1981. С. 7–10.

15. Панченко С. Термінологія в її історичному розвитку. *Вісн. держ. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»: матеріали 6-ї Міжнар. наук. конф. СловоСвіт 2000*. 2000. № 402. С. 82–84.

16. Кашеварова Н. Г. Основні принципи та схеми класифікації документів Оперативного штабу Розенберга (1939–1945 рр.). *Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики : зб. матеріалів VI Міжнар.наук.-практ. конф.* (Київ, 19–21 трав. 2009 р.) / ДАКККиМ. Київ, 2009. С. 20–22.

References

1. Boichenko, I. V. (2000). *Filosofia istorii: pidruchnyk* [Philosophy of history: textbook]. Kyiv: Znannia. 724 p. [in Ukrainian].

2. Stelmakh, S. P. (2009). *Metodolohiia istorychnoi nauky* [Methodology of historical science]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy – Encyclopedia of the History of Ukraine, 6: La-Mi*. Kyiv: Naukova dumka. Pp. 621–627 [in Ukrainian].

3. Bollmus, R. (2006). *Das Amt Rosenberg und seine Gegner: Studien zum Machtkampf im nationalsozialistischen Herrschaftssystem*. München: R. Oldenburg Verlag. 373 S. [in German]. <https://doi.org/10.1524/9783486595543>

4. Kashevarova, N. H. (2016). *Dokumenty kantseliarii A. Rosenberga u skladi zibran Federalnogo arkhivu v Berlini iak dzherelo z ideolohichnoi skladovoi natsystskoi okupatsiinoi polityky pid chas Druhoi svitovoi viiny* [Documents of the office of A. Rosenberg in the collections of the Federal Archive in Berlin as a source of the ideological component of the Nazi occupation policy during the Second World War]. *Bibliotekoznavstvo*.

Dokumentoznavstvo. Informolohiia – Library Science. Documentary Science. Informatology, 4, 56–66 [in Ukrainian].

5. Kashevarova, N. (2020). Documents of the Main Office for Science of the Rosenberg Office as Sources on the Ideological Component of Nazi Policy in the Occupied Territory of Eastern Europe during World War II, *Rukopysna ta knyzhкова spadshchyna Ukrainy – Manuscript and Book Heritage of Ukraine*, 26, 39–257 [in English]. <https://doi.org/10.15407/rksu.26.239>

6. Piper, E. (2005). Alfred Rosenberg: Hitlers Chefideologe. München: Karl Blessing Verlag. 831 S. [in German].

7. Zellhuber, A. (2006). “Unsere Verwaltung treibt einer Katastrophe zu ...”: das Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete und die deutsche Besatzungsherrschaft in der Sowjetunion 1941–1945. München: Ernst Vögel Verlag. 414 S. [in German].

8. Kashevarova, N. H. (2021). Dokymenty Tsentralnoi biblioteki Vyshchoi shkoly pry Vidomstvi Alfreda Rosenberga (1939–1945) u Federalnomu arkhivi Nimechchyny: ohliad, zmist [Documents of the Central Library of the Higher School at the Department of Alfred Rosenberg (1939–1945) in the Federal Archives of Germany: overview, content]. *Biblioteka. Nauka. Komunikatsiia. Vid upravlinnia resursamy – do upravlinnia znanniamy: materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (Kyiv, 5–7 zhovtnia 2021 r.) – Library. Science. Communication. From resource management to knowledge management: Materials International Scientific Conference (pp. 471–474)*. Kyiv [in Ukrainian].

9. Stieber, G. (1995). Die Bibliothek der “Hohe Schule des Nationalsozialismus in Tanzenberg” in Carinthia. *Carinthia I, Zeitschrift für geschichtliche Landeskunde von Kärnten*, 185. Jg. S. 343–363 [in German].

10. Kashevarova, N. (2022). Diialnist natsyistskoho Tovarystva z borotby proty bilshovytskoi zahrozy pid chas Druhoi svitovoi viiny [Activities of the Nazi Society for the Fight against the Bolshevik Threat during the Second World War]. *Collection of theses of scientific and methodical reports of scientific and pedagogical internship (April 4–May 13, 2022)*. Pp. 139–144 [in Ukrainian].

11. Kashevarova, N. (2020). Crimes Against Cultural Heritage: the Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg and the Nuremberg Trial. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 1, 143–154 [in English]. <https://doi.org/10.15407/uhj2020.01.143>

12. Sadovskij, V. N. (1974). Osnovaniia obshchei teorii system [Foundations of the general theory of systems]. Moscow: Nauka [in Russian].

13. Uiomov, A. I. (1978). Sistemnyi podkhod i obshchaia teoriia system [System approach and general theory of systems]. Moscow: Mysl [in Russian].

14. Kobrin, R. Yu. (1981). O ponyatiyakh “terminologiya” i “terminologicheskaya sistema”. *Nauchno-tehnicheskaya informaciya – Scientific and Technical Information*, 2(8), 7–10. Moscow: VINITI [in Russian].

15. Panchenko, S. (2000). Terminolohiia u ii istorychnomu rozvytku [Terminology in its historical development]. *Visnyk Derzhavnoho universytetu “Lvivska politekhnika”*. Seriiia “Problemy ukrainskoi terminolohii” – *Bulletin of Lviv Polytechnic State University. Series “Problems of Ukrainian Terminology”*, 402, 82–84 [in Ukrainian].

16. Kashevarova, N. H. (2009). Osnovni pryntsypy ta skhemy klasyfikatsii dokumentiv Operativnoho shtabu Rosenberg (1939–1945 rr.) [Basic principles and schemes of document classification of Rosenberg’s Operational Headquarters (1939–1945)]. *Dokumentoznavstvo. Bibliotekoznavstvo. Informatsiina diialnist: problemy nauky, osvity, praktyky: zb. materialiv VI Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 19–21 trav. 2009 r.) – Documentary Science. Library Science. Information Activity: Problems of Science, Education, Practice: Proceedings of the 6 th International Scientific and Practical Conference (Kyiv, May 19–21, 2009)*. (pp. 20–22). Kyiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 29.06.2022.

Nataliya Kashevarova,

PhD (History), Doctoral Candidate in History,

National Academy of Sciences of Ukraine

Institute of History of Ukraine

4 Hrushevsky St., Kyiv 01001, Ukraine

e-mail: nataliya.kashevarova@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2426-0440>

Web of Science Researcher ID: AAY-9661-2020

Documentary Complexes of Rosenberg’s Office (1934–1945):

Use of General Scientific Principles and Research Methods

The purpose of the publication is to analyze the research methodology of a complex of documentary sources on the ideology of Nazism, created as a result of the activities of a number of structures in the system of state and party management in the Third Reich, which operated under the leadership of Alfred Rosenberg in 1934–1945 within the structure of the NSDAP and known as Rosenberg’s office. *The research methodology* is based on the theoretical and practical principles of applying the methodology of historical research in the field of source studies, archival studies, document studies, and also relies on general scientific principles and methods of research. *The novelty* of the research is in defining a complex of general scientific methods regarding the subject of research, which the author used in her studies of documentary complexes

of sources on Nazi ideology produced by Rosenberg's office in 1934–1945. *Conclusions.* As a result of the activities of Rosenberg's office, primarily during Rosenberg's term as the Commissioner of the Führer for the Supervision of the Entire Intellectual and Ideological Schooling and Training of the NSDAP, a set of documents was formed, which is a source for studying the role of these services in the formation of the ideology of National Socialism and their influence on the politics of the Third Reich. During the study of the formation of the documentary system of these services and its functioning as a source base, it was established that the use of general scientific methods, principles and approaches is based not only on the principles of historicism and objectivity, but also on a systemic approach, based on the method of structural-functional analysis. The structure of this documentary system was studied on the basis of the analysis of the documents of Rosenberg's office as its elements, their typological classification. Their functional purpose and connections were also examined and it was determined that problem and thematic, comparative, logical, chronological methods and the method of periodization should be applied to perform the study.

Keywords: Alfred Rosenberg services, documentary sources on the ideology of National Socialism, methodology of historical-source research.

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.64.159>
УДК 94-056.253](477)"1932/1933"

Тетяна Боряк,

кандидат історичних наук, доцент, докторант,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
вул. Володимирська, 60, Київ, 01601, Україна;
дослідник, Вільнюський університет
вул. Університетська 3, LT-01513, Вільнюс, Литовська Республіка
e-mail: tetiana.boriak@fulbrightmail.org
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7472-0014>
Web of Science Researcher ID: CAF-0160-2022

**УСНА ІСТОРІЯ ГОЛОДОМОРУ НА ІНТЕРАКТИВНІЙ
КАРТІ: ГЕОІНФОРМАЦІЙНІ СИСТЕМИ
НА СЛУЖБІ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ**

Автор пропонує результати свого багаторічного дослідження процесу укладання бази даних до інтерактивної карти Голодомору – модуля гарвардського проєкту «Мапа», який почали розробляти з 2010 р., спочатку як ресурсу для відображення статистичних параметрів – демографічних, економічних. Поступово проєкт було розширено до включення усно-історичних джерел. До репрезентації в проєкті обрано п'ять тематичних рубрик: конфіскація їжі та худоби; канібалізм; опір; стратегії виживання; харчування в колгоспах.

Ключові слова: Голодомор 1932–1933, усна історія, геоінформаційні системи, проєкт «Мапа», очевидці голоду, конфіскація продовольства, стратегії виживання, Український науковий інститут Гарвардського університету.

Постановка проблеми. Під геоінформаційними системами (далі – ГІС) розуміють сучасну технологію, яка поєднує модельне зображення території та статистичні дані, а також систему управління такими просторовими даними (їх збирання, аналіз та візуалізація)¹¹. Якщо первісно технології ГІС були спрямовані на опрацювання масиву даних про ресурси та екологічні аспекти, то сучасний розвиток цифрових технологій уможливив використання ГІС у низці сфер та наук: сільське

¹¹ Дані з відкритих джерел, зокрема див.: [2].

господарство, муніципальне управління, геодезія, соціологія, демографія. Історична наука не залишилась осторонь цифрових модернізаційних процесів. Так, виникли ГІС-проекти з проблем минулого України, зокрема проект «Мапа» – цифровий атлас України, один із модулів якого побудовано на використанні масиву даних усноісторичних джерел (свідчення очевидців) Голодомору.

Мета дослідження: розкрити методику для представлення на інтерактивній карті даних усноісторичних джерел про Голодомор.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для успішної реалізації історичного ГІС-проекту потрібне технічне рішення, розроблене ІТ-спеціалістом, та наповнення бази, яке забезпечують історики. Тому історіографія питання представлятиме фахівців, чії наукові доробки покладено в основу «Мапи», зокрема модуля з Голодомору; це дало змогу науковцям унаочнити результати своїх досліджень та запропонувати якісно новий рівень кореляції низки даних. Технологічні підходи до перетворення понять та цифр на інтерактивну карту ми залишаємо за межами розвідки як поле діяльності ІТ-спеціалістів.

Виклад основного матеріалу. Проект «Мапа» ініційовано 2010 р. С. Плохієм, директором Українського наукового інституту Гарвардського університету (Кембрідж, США; далі – УНІГУ), професором кафедри української історії ім. М. Грушевського цього університету [9, 2]. У рамках реалізації проекту на початку 2012 р. було підписано угоду про співпрацю між УНІГУ та Інститутом історії України НАН України; згодом до проекту інституційно приєдналися Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, інші установи та заклади в Україні, окремі фахівці [1, с. 30].

«Мапа» стала першим реально діючим ГІС-ресурсом з історії Голодомору, але не єдиним проектом з цієї проблематики. Так, незавершеним через політичні катаклізми залишився подібний, хоча й скромніший за задумом, можливостями та інструментами реалізації, проект Українського інституту національної пам'яті; він розроблявся у 2008–2010 рр. і передбачав створення електронної карти «Голодомор 1932–1933 рр.» з поіменною фіксацією жертв Голодомору та прив'язкою до конкретних населених пунктів. Проект розроблявся на базі Національної книги пам'яті жертв Голодомору у 19 томах (2008) [Див.: 12, 3].

Елементи ГІС-технологій можна побачити у проектах Національного музею Голодомору-геноциду (далі – Музей). Проект ГІС «Місця масового поховання жертв Голодомору-геноциду» був створений на основі архівних

даних та усноісторичних джерел. Зараз він перебуває на першому етапі, а саме: «візуалізації даних про місця масового поховання жертв»; на наступному планується доповнення даними документів, усноісторичних джерел, аудіо- та відеоматеріалів тощо [6, 7, 10]. Низка населених пунктів має означену кількість жертв; щоправда, не завжди зрозуміло, на чому саме базується така кількість. Для прикладу, в с. Ставидла Олександрівського району Кіровоградської області кількість померлих від голоду визначено у 160 осіб, а прикріплений документ містить три свідчення із описуванням досвіду виживання трьох очевидців, в яких відсутні будь-які цифри щодо померлих [9]. А місто Полтава, наприклад, взагалі відсутнє у базі.

Також наповнюється «ГІС-проект» Музею. Розробники виділили п'ять блоків (Голодомор, колективізація, хлібозаготівлі, закон про п'ять колосків, розкуркулення), за якими пропонується вести пошук на рівні населеного пункту [8]. Водночас цілком очевидно, що автори поквапились виставити на сайт неготовий продукт: на спроби виявити представлення даних по кількох населених пунктах була стандартна відповідь: «свідчень не знайдено». Також Музей дає посилання на гарвардську «Mapу». Виглядає так, що розробники ГІС-проектів Музею перебувають лише на початковому етапі роботи.

Загалом у Мережі, як не дивно, функціонує не так багато ГІС-ресурсів історичного профілю, як можна було б сподіватися. За даними на 2012 р. їх нараховувалось не більше сотні, причому більшість можуть кваліфікуватися не як академічний дослідницький ресурс, а як освітній, оскільки подібні проекти мають яскраво демонстраційний характер. Принагідно зазначимо, що ці проекти можуть носити як універсальний характер (історичні атласи країн та імперій), так і вузькотематичний (поселення майя, голод в Ірландії) [1, с. 31–32].

Вагомим є досвід створення ГІС-атласу Львівським відділенням Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, що складається з п'яти модулів: Українські жертви Волині; Атлас українських історичних міст, т. 1, Львів; Львівська область: адміністративні зміни (1939–1945); Досвід української державності. ЗУНР 1918–1923: Львів 1–21 листопада 1918 р.; Міста Белзького воеводства (XV–XVII ст.) [4]. Щоправда, завершеного вигляду на сьогодні набули лише перший та останній модулі; решта перебувають у роботі.

Проілюструємо процес перетворення карти на інтерактивну на прикладі другого модуля – Атлас українських історичних міст. Ініціатором і науковим редактором видання, реалізованого в рамках європейської

програми підготовки до друку атласів історичних міст під егідою Міжнародної комісії з історії міст (International Commission for the History of Towns, ICHT), є Мирон Капраль, керівник згаданого вище Львівського відділення Інституту археографії. 2014 р. видано том, присвячений Львову. Науковець очолює колектив істориків, картографів та географів, які працюють над створенням ГІС-атласу України. Останній, крім безумовного наукового значення, має стати інструментом популяризації України у світі [5].

Що до проекту «Мапа», то він первісно виник як ідея візуалізувати здобутки історичної демографії у питанні дослідження Голодомору, адже кількісні показники формалізовані за своєю природою, і їх набагато легше покласти на інтерактивну карту, ніж означення певних процесів, назви явищ, місцевостей тощо. Ішлося про показники демографічних втрат; етнічний склад населення УСРР; дані, пов'язані з ходом колективізації, тощо [11].

Згодом одним із завдань було проголошено поєднання статистичних, документальних, літературних та усноісторичних даних з картографічною інформацією, а також зведення разом на одній платформі даних, які раніше не корелювалися [1, с. 31].

Першим візуалізованим доробком стали розрахунки демографів (О. Воловина, Н. Левчук, О. Рудницький, П. Шевчук, А. Ковбасюк), а також дослідження Г. Побережного та Дж. Лівса¹². Програмно-технологічний бік проекту забезпечив спеціаліст УНІГУ К. Бондаренко. «Мапа» містить інструментарій, який робить її відкритою для користувачів та уможливорює комбінацію різних даних. Проект закликає усіх зацікавлених науковців послуговуватись інтерактивними мапами у дослідженні «економічних, історичних, політичних та соціальних трансформацій України з використанням просторового і часового аналізу» із освітньою метою [14].

Поступово стало зрозуміло, що технології ГІС дають змогу розширити межі проекту і залучати ширший масив даних та проблематик. Так виникли інші складові «Мапи», спрямовані на аналіз української ідентичності; генеалогію Київської Русі; топоніми середньовічного Поділля (станом на початок 2017 р.) [11]. Станом на 2022 р. ці модулі об'єднано на спеціальному сайті проекту під назвою «Історичний Атлас» (<https://gis.huri.harvard.edu>). Зокрема, модуль про генеалогію містить дані про шлюбні

¹² Тут і далі використано матеріали статті Т. Головінського «МАПА: Цифровий атлас України» (МАПА: Digital Atlas of Ukraine), яка готується до друку в Енциклопедії історії України.

зв'язки членів князівських родин Київської Русі із правлячими домами Європи, а отже, унаочнює укоріненість у європейському середньовіччі української держави. Цей модуль розроблено стипендіатом УНІГУ Хр. Раффенбергером. Інша рубрика – «Сучасний Атлас» – включає такі 10 модулів: Чорнобиль; Революція гідності; Донбас та Крим у фокусі; історія та ідентичність; до побачення, Ленін (український «ленінопад») [англ. “Goodbye, Lenin”, вочевидь, із натяком на німецький фільм 2003 р. про життя родини після об'єднання Німеччини. – Т. Б.]; мова; релігійна революція; статистика; революція на граніті; Україна та Росія: разом чи окремо [14]. Основою цих модулів стали дослідження Н. Кравець, В. Середи, В. Кулика, К. Вонер, Х. Казанова, О. Шевель.

Водночас Т. Головінський у статті «МАПА: Цифровий атлас України», що готується до друку в *Енциклопедії історії України*, визначає модуль «Революція гідності» основним компонентом модуля сучасної України. Головним розробником модуля «Революція гідності» є викладачка Українського католицького університету В. Середи, організаторка та учасниця понад 30 соціологічних досліджень, у тому числі й міжнародних. Створені нею проекти, у свою чергу, ґрунтуються на співпраці з проектом «Регіон, нація та їхні альтернативи» під керівництвом проф. Шмідта з університету Сейнт Галлен (Швейцарія) та низкою соціологічних центрів України.

Запропонованими розробниками шарами (*layers* – певними параметрами, за якими можна аналізувати історичні явища) є дані переписів населення, статистичні відомості з різних сфер життя, демографічні дані, соціологічні опитування, карти адміністративно-територіальних поділів, статистичні карти тощо. Шари можна накладати та відповідно отримувати дані з певного питання, яке цікавить дослідника. Проект «Мапа» має практично необмежені перспективи. Вже на сьогодні є багато нових пропозицій від його учасників щодо рубрики. Деякі з них можуть бути втілені зусиллями групи науковців (наприклад, «серія карт про джерельну базу дослідження Голодомору» – метричні книги, офіційна документація, усні свідчення або «територія Голодомору» – місцезнаходження свідків за даними усної історії). Так, запропонована 2012 р. учасниками проекту рубрика «людожерство» [1, с. 33–34] була нами інтегрована у модуль «Свідчення». Певні напрями досліджень було візуалізовано на звичайних картах, а саме: рівень колективізації, хлібозаготівлі та зернові позики, режим «чорних дошок»; екологія та сільське господарство; демографія та етнічний склад населення [15].

«Мапа» складається з низки розділів. Це копії традиційних карт;

згадані карти галереї, що містять дані з уже реалізованих проєктів; карти-історії з тематикою в її розвитку у просторі і часі; інтерактивні карти.

Розглянемо модуль “Testimonies” («Свідчення») інтерактивної карти “The Great Famine in Ukraine” («Великий голод в Україні») [13]. Робота над ним тривала протягом 2013–2021 рр. із перервами, спричиненими професійними та особистими обставинами. До фінальної версії бази включено 1962 населені пункти, а самих респондентів – 3451 особу.

Джерелом проєкту стали базові публікації усної історичної пам'яті, а також електронні ресурси, зокрема Українського канадського дослідницького та документаційного центру (www.holodomorsurvivors.ca) і свідчення по Харківській області з сайту «Голодомор 1932–1933 рр. Харківська область» (www.golodomor.kharkov.ua). Ідеться про такі видання: «Голод 33: Народна книга-меморіал» (підготовлена Л. Коваленко та В. Маняком, 1991); «Безкровна війна. Книга свідчень» (упор. О. Міщенко, 1991) «Свіча пам'яті. Усна історія українців у 1932–1933 роках» (упор. В. Борисенко, 2007); томи 1–8 серії «Український голокост 1932–1933: свідчення тих, хто вижив» (упор. о. Ю. Мицик, 2003–2012); дві книги серії «Пам'ять народу» (упор. О. Веселова, 2008–2009); «Голодомори в Україні: Одеська область 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Дослідження, спогади, документи» (2007); «Невгамовний біль. Історичні дослідження, нариси, свідчення, спогади, документи» (2007); «Врятована пам'ять. Голодомор 1932–33 на Луганщині: свідчення очевидців» (т. 1, упор. І. Магрицька, 2008); «Голодний мор 1932–1933 на Кіровоградщині. Мовою архівних документів. Збірник документів і матеріалів» (2008); тощо.

У складі модуля виокремлено п'ять рубрик:

1) конфіскація: їжі (включаючи формулювання «все»), речей; зернових; незернових, знищення готової їжі; худоби. Трапляються різні комбінації: респонденти могли згадувати в одному свідченні вилучення їжі та зернових;

2) канібалізм: трупоїдство; людоїдство; кількість з'їдених людей. Тут зауважимо, що в цю рубрику ми включали верифіковані самим свідком випадки – якщо це сталося з його односельцями чи родичами, чи він чув про це як про достовірну історію з прізвищами та назвами села; чутки чи загальні фрази про канібалізм не враховувались;

3) опір: індивідуальний; організований; збройний, убивство; саботаж;

4) стратегії виживання: вихід з колгоспу; вступ до колгоспу; втеча з села (сюди також включено роботу на підприємстві у місті чи втечу за кордон); обмін/продаж речей на їжу; відсилення дітей; зовнішня допомога (від дітей, родичів, сусідів, односельців тощо – тут часто знахо-

димо свідчення вдячних учнів про своїх вчителів, які їх врятували від голодної смерті); збереження корови (у деяких випадках мова йшла про кіз чи овець). У колонці «зовнішня допомога» може бути більше випадків, ніж кількість респондентів – це означає, що одному очевидцю допомога надходила з різних джерел. Також зауважимо, що наявність садка чи ясел не означала, що діти виживали там через гарне харчування; респондентами зафіксовано багато випадків смерті дітей чи їхніх братів/сестер там;

5) харчування колгоспників: видавання зерна з початку посівної чи збору врожаю; незернові запаси (з початку посівної чи збору врожаю); харчування у колгоспі; харчування дітей у школах/дітей у яслах або садочках (підкреслимо, що тут часто йшлося саме про дітей колгоспників, не т. зв. одноосібників чи «куркулів»); харчування працюючого члена колгоспу; харчування членів родин колгоспників чи дозвіл взяти їжу додому; харчування всіх у селі, включно з нечленами колгоспу.

Кожна рубрика закінчується колонкою «кількість свідчень».

Звичайно, дані усноісторичних джерел програють у «об'єктивності» статистиці, скажімо, щодо етнічного складу певного населеного пункту, взятого із перепису населення. І це зрозуміло, – адже людський досвід «проживання геноциду» у масштабах цілої країни не може бути оцінений однією цифрою, як у випадку з етнічним складом населення. Тим не менше, ми вважаємо, що представлений матеріал дасть змогу поглянути на Голодомор крізь призму людського досвіду оцінювання причин геноциду (конфіскація не тільки зернових запасів), стратегії виживання, участь влади у цих стратегіях з точки зору допомоги із харчуванням.

Окремий інтерес, на нашу думку, становить рубрика «опір». Адже на кінець 1932 р. протестний потенціал села було майже вичерпано. Тим не менше, саме усна історія дає нам приклади індивідуального опору, адже, скажімо, відмова іти до буксирної бригади часто означала смерть. І такі випадки навряд чи знайдуть відображення в офіційній документації. Траплялися й випадки масового кривавого опору, навіть ціною власного життя. До індивідуального опору ми заносили і протидію органів влади конфіскації продуктів чи голодування селян, і підпали (якщо не йшлося про групу осіб).

Зауважимо, що наведені дані стосуються періоду Голодомору 1932–1933 рр.; якщо опір, вилучення зерна чи інші складові рубрик мали місце раніше, за часів колективізації, такі випадки не брались до уваги.

Було прийнято рішення не враховувати наративи про споживання їжі та поховання через те, що відповідні сюжети (сурогатне харчування;

поховання у спільних ямах часто ще живих людей, поховання без дотримання обрядів тощо) оповідалися практично однаково. Тому відсутність цих двох рубрик є зайвим підтвердженням спільного досвіду проживання Голоду українцями незалежно від місцевості.

На жаль, низький рівень паспортизації усної історії відчутно гальмував хід виконання проєкту, оскільки часто з'ясовувалось, що наведені інтерв'юером чи упорядником видання дані не збігаються з нарративом очевидця – наприклад, він чи вона під час голоду перебували в іншому селі, а не у тому, що було зазначене. Це не дало змоги верифікувати відповідний населений пункт, тож вагомий масив даних залишився за межами бази.

З огляду на хронологію роботи над проєктом дані базуються на адміністративно-територіальному поділі до реформи 2020 р. Непропорційно велика кількість свідчень по містах не завжди означає, що саме по цих населених пунктах зібрано найбільше інформації; радше, на момент голоду йшлося про довколишні села, які з часом були включені до складу міст – тобто по суті респонденти переважно описували те, що відбувалося у селі, адже містяни здебільшого не могли констатувати вилучення у них «сушки», виживання завдяки корові або харчуванню у колгоспі. Натомість вони, наприклад, могли бути свідками канібалізму (на базарах).

При виході на конкретний населений пункт удоступнюється таблиця з даними за зазначеними рубриками. Наприклад, по місту Губиниха є дані про 14 респондентів, з яких шестеро згадували конфіскацію їжі та речей особистого вжитку; по п'ять респондентів згадували про конфіскацію зернових та незернових; двоє – про вилучення худоби і т.д. А один респондент с. Софіївки згадує про конфіскацію як зернових, так і незернових запасів, випадок труподства та три різновиди стратегії виживання: вихід з колективного господарства, втеча з села та розлучання дітей з родиною.

Дані по с. Молодецькому Черкаської області засвідчують, що з чотирьох респондентів троє згадували про канібалізм: чотирьох канібалів, мінімум один випадок труподства та мінімум семеро жертв (уточнимо, що згадувати респонденти могли одну таку особу, але ми фіксували факт згадування; займатися верифікацією не є можливим та не має сенсу).

До населеного пункту прив'язуються таблиці по інших населених пунктах цього району; так можна отримати картину одразу по наявних населених пунктах одного району.

Меншу щільність покриття даними засвідчують північ УСРР, фактично прикордонні регіони, та південні (південь Одеської, Херсонської, Запорі-

зької, Донецької областей). Однак на іншій території маємо більш-менш рівномірне покриття свідченнями. Це зайвий раз унаочнює уніфікованість процесів, які відбувалися на початку голоду (конфіскація продовольства) та в подальшому (опір, стратегії виживання, зокрема і допомога влади).

Якщо оцінити кількісні параметри модуля, то найбільше даних усної історії зафіксовано щодо конфіскації продовольства (2100) і стратегій виживання (1859). Ці параметри присутні у переважній кількості джерел, що вказує на штучність голоду – у результаті конфіскації зернових і незернових запасів селяни пострали перед голодною смертю, а відтак змушені були шукати шляхи виживання.

Рубрики щодо конфіскації їжі та продовольства, без деталізації вилученої номенклатури (1261), а також зернових запасів та насіння (1348) є найчисельнішими – тобто понад половина з 2100 усноісторичних джерел у цій категорії звертали на це увагу (загалом понад третина від загальної кількості респондентів).

Із 848-ми усноісторичних джерел про канібалізм понад третина (326) згадували випадки труподства, натомість випадків людоїдства – 1052. Це більша кількість тих, хто стали жертвами канібалів – 1566. Це число взагалі є найбільшим серед усіх рубрик.

Маємо 145 усноісторичних джерел про опір, і 102 стосуються індивідуального – підтверджуючи гіпотезу дослідників, що здатність до масового опору уже була зламана системою у попередні роки через розкуркулення, депортації та репресії. Хоча 1/5 випадків припадає на організований (34) та збройний (31) опір.

Після згадок про конфіскацію продовольства наступним за чисельністю є блок про стратегії виживання (1859). Найбільше випадків припадає на зовнішню допомогу (від сусідів, далеких родичів, учителів, посадовців колгоспу) – 756, втечу з села – 654 та обмін одягу/речей на продукти – 609. 441 респондент завдячує корові (іноді кози чи вівці) за виживання. Є згадки про 171 дитину, яких батьки залишали у містах. Проти 24 випадків виходу з колгоспу маємо 118 випадків вступу до нього.

Останній блок – 890 позицій – стосується організації харчування від держави. Тут найбільшу кількість становить харчування дітей – 412, майже половина. 149 випадків стосуються харчування під час весняної посівної чи іншої кампанії. Маємо 65 згадок про харчування у колгоспі; натомість третина респондентів (294) підкресливали, що їжу отримували лише колгоспники, які працювали у полі. 131 згадка про те, що їжу можна було брати додому чи іншим членам родини. Лише 23 респонденти зазначили, що у їхньому селі годували всіх.

Як наголошують ініціатори та розробники модуля «Мапи» по Голодомору, атлас має стати «своєрідною дослідною лабораторією, яка надалі уможливить хронологічне й тематичне розширення проекту» [1, с. 34]. Наповнені модулі вже сьогодні активно використовуються дослідниками, журналістами і студентами, у стані розробки перебувають нові модулі. «Мапа» стала першим постійно діючим проектом цифрової гуманітаристики в українських студіях Гарвардського університету.

Висновки. Історична наука активно використовує цифрові технології, які первісно були реалізовані в ГІС-проектах, абсолютно недотичних до гуманітарного наукового простору. Маємо приклади впровадження ГІС-технологій у низку історичних проєктів і тем; дві інституції в Україні розробляють інтерактивні карти та вже запровадили окремі модулі (Національний музей Голодомору-геноциду та Львівське відділення інституту археографії).

У співпраці з українськими та американськими дослідниками українського минулого започатковано масштабний проєкт з історії України – цифровий атлас «Мапа». Одним з розділів є Голодомор, а одним з його компонентів – модуль «Свідчення» (складова «Історичного атласу»), укладений на основі масиву усної історичних джерел 17 видань та двох е-ресурсів.

Так, обрані до репрезентації п'ять рубрик не дають статистично достовірних даних (наприклад, про один випадок канібалізму в селі могли розповісти кілька респондентів) і також не можуть залучити всю варіативність досвіду виживання (їжа, додаткові стратегії порятунку – пошук продуктів за кордоном, види опору тощо).

Через велику площу залученого до аналізу об'єкта (територія УСРР) та відповідно незчисленну кількість можливих комбінацій окремих видів продовольства, стратегій виживання, реакції влади технічно складно представити зазначені рубрики окремими шарами. Представлення даних відбувається на рівні населеного пункту. Однак через останній є прив'язка даних по інших населених пунктах цього району. Є можливість використовувати наявні картографічні джерела та інші інтерактивні мапи. Отримання статистичних даних дає змогу зрозуміти перебіг Голодомору у тому чи іншому районі чи області та зробити відповідні порівняння.

Реалізований проєкт з візуалізації усної історичних джерел спонукає до укладання інших даних, пов'язаних з Голодомором, запропонованих ініціаторами проєкту на початковому етапі; і також запрошує до використання усної історії в інших ГІС-проектах з історії України.

Список бібліографічних посилань

1. Боряк Г., Сосса Р. ГІС-Атлас Голодомору в Україні 1932–1933 рр. *Національне картографування: стан, проблеми та перспективи розвитку* : зб. матеріалів V Всеукр. наук.-практ. конф. «Національні атласи у формуванні глобального інформаційного простору» (м. Київ, 13–14 верес. 2012 р.). Київ, 2012. Вип. 5. С. 30–35.
2. Геоінформаційні системи. *GeoGuide: про геодезію, картографію, геоінформатику та інше. Інформаційно-довідковий ресурс для тих, хто вивчає або цікавиться природничими науками*. URL: <http://www.geoguide.com.ua/survey/survey.php?part=gis>
3. Голодомор 1932–1933 рр. [Електронна карта: проект Українського інституту національної пам'яті]. URL: <http://victimsholodomor.org.ua/home.html>
4. Інтерактивний Атлас країни / Львівське відділення інституту української археографії. URL: <http://map.archeos.lviv.ua/maps/1>
5. Капраль М. Біобібліографічний покажчик / уклад., авт. вступ. ст. А. Фелонюк ; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Львів. від-ня. Львів, 2018.
6. Карта поховань 1932–1933 р. *Музей Голодомору*. URL: <https://map.memorialholodomor.org.ua/map/>
7. Місця масового поховання жертв Голодомору-геноциду. *Музей Голодомору*. URL: <https://map.memorialholodomor.org.ua/golodomor-1932-1933/>
8. Місця масового поховання жертв Голодомору-геноциду. Пошук свідчень. *Музей Голодомору*. URL: <https://map.memorialholodomor.org.ua/golodomor-1932-1933/>
9. Місця масового поховання жертв Голодомору-геноциду. Пошук: с. Ставидла, Олександрівський район, Кіровоградська область. *Музей Голодомору*. URL: <https://map.memorialholodomor.org.ua/map/865/>
10. Місця масового поховання жертв Голодомору-геноциду. Про проект ГІС. *Музей Голодомору*. URL: <https://map.memorialholodomor.org.ua/about/>
11. Проект «МАПА. Цифровий Атлас України» – Вікно у Новітню Історію України. *Ukrainian Research Institute. Harvard University*. February 27, 2017. URL: <https://huri.harvard.edu/news/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82-%C2%AB%D0%BC%D0%B0%D0%BF%D0%B0-%D1%86%D0%B8%D1%84%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9-%D0%B0%D1%82%D0%BB%D0%B0%D1%81-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8%C2%BB->

%D0%B2%D1%96%D0%BA%D0%BD%D0%BE-%D1%83-%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BD%D1%8 E-%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8 E-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8

12. Український інститут національної пам'яті працює над створенням карти Голодомору. URL: <https://api.visicom.ua/uk/posts/golod>

13. Boriak T. Testimonius (module). Interactive map «The Great Famine in Ukraine in 1932–1934». Мапа: Digital Atlas of Ukraine. *Ukrainian Research Institute. Harvard University*. URL: <https://harvardcga.maps.arcgis.com/apps/webappviewer/index.html?id=f7592aad617f486390d086f91bb24be3>

14. MAPA: Digital Atlas of Ukraine. About MAPA. *Ukrainian Research Institute. Harvard University*. URL: <https://gis.huri.harvard.edu>

15. Thematic Map Gallery. MAPA: Digital Atlas of Ukraine. *Ukrainian Research Institute. Harvard University*. URL: <https://gis.huri.harvard.edu/thematic-map-gallery>

References

1. Boriak, H. V., Sossa, R. I. (2012). HIS-Atlas Holodomoru v Ukraini 1932–1933 rr. [GIS–Atlas of the Holodomor in Ukraine 1932–1933]. *Natsionalne kartohrafuvannia: stan, problemy ta perspektyvy rozvytku. Zbirnyk materialiv V Vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii “Natsionalni atlasy u formuvanni hlobalnoho informatsiinoho prostoru” (Kyiv, 13–14 veresnia 2012 roku) – National Mapping: State, Problems and Development Prospects. Proceedings of the 5 th All-Ukrainian Scientific and Practical Conference “National Atlases in the Formation of the Global Information Space”* (Vol. 5, pp. 30–35). Kyiv [in Ukrainian].

2. Heoinformatsiini systemy. GeoGuide: pro heodeziyu, kartohrafiyu, heoinformatyku ta inshe. Informatsiino-dovidkovyi resurs dlia tykh, khto vuvchaie abo tsikavytsia pryrodnychymy naukamy [Geoinformation systems. GeoGuide: about geodesy, cartography, geoinformatics and more. Information and reference resource for those who study or are interested in natural sciences]. (2022). [in Ukrainian]. Retrieved from <http://www.geoguide.com.ua/survey/survey.php?part=gis>

3. Holodomor 1932–1933 rr. [Elektronna karta: proiekt Ukrainskoho instytutu natsionalnoi pamiaty] [The Holodomor of 1932–1933 (Electronic map: project of the Ukrainian Institute of National Remembrance)]. [in Ukrainian]. Retrieved from <http://victimsholodomor.org.ua/home.html>

4. Interaktyvnyi Atlas krainy [Interactive country atlas]. (2022). [in Ukrainian]. Retrieved from <http://map.archeos.lviv.ua/maps/1>
5. Kapral, M. (2018). Biobibliografichni pokazhchyk. [Biobibliographic index]. A. Feloniuk (Ed.). Lviv [in Ukrainian].
6. Karta pokhovan 1932–1933 r. [Map of burials in 1932–1933]. (2022). *Muzei Holodomoru – Holodomor Museum* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://map.memorialholodomor.org.ua/map/>
7. Mistsia masovoho pokhovannia zhertv Holodomoru-henotsydu [Places of mass burial of victims of the Holodomor-genocide]. (2022). *Muzei Holodomoru – Holodomor Museum* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://map.memorialholodomor.org.ua/golodomor-1932-1933/>
8. Mistsia masovoho pokhovannia zhertv Holodomoru-henotsydu. Poshek svidchen [Places of mass burial of victims of the Holodomor-genocide. Search for evidence]. (2022). *Muzei Holodomoru – Holodomor Museum* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://map.memorialholodomor.org.ua/golodomor-1932-1933/>
9. Mistsia masovoho pokhovannia zhertv Holodomoru-henotsydu. Poshek: Stavydla Oleksandrivskiy raion, Kirovohradska oblast. [Places of mass burial of victims of the Holodomor-genocide. Search: Stavydla Oleksandrivskiy district, Kirovohrad region]. (2022). *Muzei Holodomoru – Holodomor Museum* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://map.memorialholodomor.org.ua/map/865/>
10. Mistsia masovoho pokhovannia zhertv Holodomoru-henotsydu. Pro proekt HIS. [Places of mass burial of victims of the Holodomor-genocide. About the GIS project]. (2022). *Muzei Holodomoru – Holodomor Museum* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://map.memorialholodomor.org.ua/about/>
11. Proekt “MAPA. Tsyfrovyi Atlas Ukrainy” – Vikno u Novitniu Istorii Ukrainy [“The MAP project. Digital Atlas of Ukraine” – a window into the Modern History of Ukraine]. (2017). *Ukrainian Research Institute. Harvard University* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://huri.harvard.edu/news/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82-%C2%AB%D0%BC%D0%B0%D0%BF%D0%B0-%D1%86%D0%B8%D1%84%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9-%D0%B0%D1%82%D0%BB%D0%B0%D1%81-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8%C2%BB-%D0%B2%D1%96%D0%BA%D0%BD%D0%BE-%D1%83-%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BD%D1%8E-%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8E-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97-%D0%BD%D0%B8>

12. Ukrainyskiy instytut natsionalnoi pamiati pratsiuie nad stvorenniam karty Holodomoru [The Ukrainian Institute of National Remembrance is working on creating a map of the Holodomor] [in Ukrainian]. Retrieved from <https://api.visicom.ua/uk/posts/golod>

13. Boriak, T. (2022). Testimonius (module). Interactive map “The Great Famine in Ukraine in 1932–1934”. *Mapa: Digital Atlas of Ukraine* / Ukrainian Research Institute. Harvard University [in English]. Retrieved from https://harvardcga.maps.arcgis.com/apps/webappviewer/index.html?id=f7592_aad617_f486390_d086_f91_bb24_be3

14. MAPA: Digital Atlas of Ukraine. About MAPA. (2022). *Ukrainian Research Institute. Harvard University* [in English]. Retrieved from <https://gis.huri.harvard.edu>

15. Thematic Map Gallery. (2022). *MAPA: Digital Atlas of Ukraine* / Ukrainian Research Institute. Harvard University [in English]. Retrieved from <https://gis.huri.harvard.edu/thematic-map-gallery>

Стаття надійшла до редакції 20.05.2022.

Tetiana Boriak,

PhD (History), Assistant Professor,
Postdoctoral Researcher, Faculty of History,
Taras Shevchenko National University of Kyiv
60 Volodymyrska St., Kyiv 01601, Ukraine;
Researcher, Faculty of History, Vilnius University
3 University St., LT-01513, Vilnius
e-mail: tetiana.boriak@fulbrightmail.org
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7472-0014>
Web of Science Researcher ID: CAF-0160-2022

Interactively Mapped Holodomor Oral History: Geoinformation Systems Serve History

The author proposes the results of her many-year research in preparation the database for a module of an interactive map of the Holodomor of the Project *Mapa*. Initially geoinformation (GIS) technologies began to be used in agriculture, administration, geodesy, sociology, demography. Eventually these approach began to be used in history. Ukrainian historians have been implementing GIS into their researchs and to apply it to study number of topics. These are: the projects launched by Ukrainian Institute of National Memory (was not completed), the National Museum of the Holodomor-Genocide (Museum), L'viv Section of the Institute of Archeography. The projects of the two latter institutions seem to be in progress (places of mass burial of the Holodomor victims; Ukrainian victims of Volhynia and towns of Belz voievodship of 15 – 17 th

centuries). *Mapa* project began to be elaborated from the beginning of the 2010 s. Initially it was planned to be the resource for representation of demographic and economic data. Gradually the project was broadened to include oral history. Now *Mapa* includes a set of interactive maps, divided into two groups: Historical atlas (the Great Famine module as a part of it) and Contemporary Atlas (includes 10 modules). The author has selected 5 thematic sections: confiscation of food and cattle; cannibalism; resistance; strategies for survival; feeding in a collective farm/village. The article provides explanations for every group and ties to them. 19 printed and online sources has become the source for the map. Considering impossibility to include into the map all data available, the module *Testimonies* allows seeing amount of cases in selected five groups, making estimation on higher levels.

Keywords: Holodomor 1932–1933, oral history, geoinformation systems, *Mapa* project, famine eye-witnesses, confiscation of food, survival strategies.

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.64.174>
УДК 821.161.2'05-6.091

Юрій Беззуб,

старший викладач,
кафедра історичної та громадянської освіти
Інститут післядипломної освіти
Київський університет імені Бориса Грінченка
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, Київ, 04053, Україна
e-mail: y.bezzub@kubg.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8259-4978>
Web of Science Researcher ID: GNM-9515-2022
Scopus Author ID: 57218449833

Нінель Клименко,

кандидат історичних наук, доцент,
кафедра історичної та громадянської освіти
Інститут післядипломної освіти
Київський університет імені Бориса Грінченка
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, Київ, 04053, Україна
e-mail: n.klymenko@kubg.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4057-3626>

**ПЕРЕПЛЕТЕННЯ ДОЛЬ: СТОРІНКИ ВЗАЄМИН
ЛЕСІ УКРАЇНКИ, НАДІЇ КИБАЛЬЧИЧ І
БОРИСА ГРІНЧЕНКА (ЗА ЛИСТАМИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ)**

У статті на основі залучення еґо-документів досліджено окремі сторінки життя й діяльності Лесі Українки, Н. Кибальчич та Б. Грінченка. Проаналізовано їхні творчі й громадські зв'язки, а також особисті взаємини на початку ХХ ст. Доведено, що використання документів особового походження вводить у науковий обіг унікальну інформацію про реалії життя, думки і дії діячів культури. Встановлено, що листи Лесі Українки є важливим джерелом для відтворення «внутрішньої» (неформальної) історії українського літературного і громадського життя початку ХХ ст. Показано, що взаємини між Лесею Українкою, Н. Кибальчич і Б. Грінченком базувалися на засадах дружби, поваги і взаємодопомоги.

Ключові слова: Леся Українка, Надія Кибальчич, Борис Грінченко, листи, еґо-документи, письменник, література, громадсько-політичний рух.

© Ю. Беззуб, Н. Клименко, 2022

На зламі XIX і XX ст. сталися великі зрушення в культурно-національному житті українців, що безумовно відбилася й на активізації літературної творчості. На поживалення української літератури особливо вплинули суспільно-політичні події в ході революції 1905–1907 рр. та постреволуційної реакції 1908–1914 рр. У ті часи українська література, яка протягом усього XIX ст. розвивалася на засадах народності і демократизму, остаточно перетворюється на впливовий і визначальний громадсько-політичний чинник, оскільки динамічні еволюційні та революційні зміни в суспільній (естетичній) свідомості формували багатоманітну мистецьку картину новітньої літератури.

Якщо персоналізований образ українського літературно-громадського процесу кінця XIX – початку XX ст. вже власне цілком сформований науковцями й укладений у відносно викінчене полотно, то внутрішнє життя і спонукальні мотиви діячів, що визначали його еволюцію, досі залишаються не вповні відомими, а отже привабливими для сучасних дослідників. Реставрація живої, олюдної «матерії» тогочасного українського літературного життя залишається актуальним завданням.

Важливу роль у відтворенні «історії повсякденності» тогочасного літературотворення відіграють его-документи, або документи особового походження (епістолярії, спогади, мемуари, щоденники, записки тощо), серед яких одне з центральних місць посідають листи Лесі Українки. Вони містять унікальний матеріал, що проливає світло на маловідомі сторони «внутрішнього світу» літературно-громадського руху. Між іншим, вони освітлюють як затемнені сторінки біографій, так і творчість, суспільно-політичні погляди та взаємини діячів культурного й суспільно-політичного руху початку XX ст., що цілком стосується постатей Лесі Українки, Н. Кибальчич і Б. Грінченка.

Зокрема, збереглися й опубліковані цікаві з цього погляду листи Лесі Українки безпосередньо до Н. Кибальчич, Б. Грінченка, а також до її рідних, близьких, знайомих (матері О. П. Косач, старшої сестри О. П. Косач-Кривинюк, М. В. Кривинюка та ін.), у яких розкриваються взаємини між трьома письменниками та містяться важливі відомості для розуміння внутрішніх аспектів тогочасної української літератури, культури і політики.

Помітне місце у цих листах Лесі Українки посідають самі постаті Н. Кибальчич і Б. Грінченка [1, с. 24–33], отож висвітлення переплетення їхніх людських доль і творчих біографій і є метою нашого дослідження.

Авторська дослідницька методологія базується на деконструкції текстів листів Лесі Українки й інших залучених его-документів

та індивідуально-біографічному і суб'єктно-діяльнісному підходах, які дають змогу з'ясувати внутрішнє життя української інтелігентської спільноти, визначити роль конкретних особистостей та усвідомити мотивацію їхньої участі в розвитку українського літературного і громадсько-політичного руху початку ХХ ст.

Якщо творчість і значення Лесі Українки і Б. Грінченка в українському літературному і громадсько-політичному житті досить добре досліджені, то Н. Кибальчич, як видається, досі залишається діячкою без належної людської і творчої біографії. Щоправда, варто відзначити, що її особистість і літературний доробок вже стали предметом зацікавлення окремих дослідників, а також висвітлені в літературних енциклопедіях, біобібліографічних словниках українських письменників та інших довідкових виданнях [2].

Однією з перших розвідок про Н. Кибальчич (здебільшого на тлі історії її матері, письменниці Надії Матвіївни Кибальчич («Наталки Полтавки»), стала стаття П. Капельгородського (1928), якою він започаткував їхнє включення в антологію української літератури [3, с. 115–125].

Із-поміж сучасних досліджень життя і творчості Н. Кибальчич помітним є доробок Л. Томчук, яка підготувала дисертаційне дослідження [4], монографію про художній світ письменниці [5] та кілька статей, серед яких є й дві невеликі розвідки про взаємини письменниці з Лесею Українкою [6, с. 161–170; 7, с. 106–115; 8, с. 33–40; 9, с. 10–11; 10, с. 145–150].

Варто також згадати роботи Н. Комарівської, зокрема її дисертацію [11], монографію [12] та окремі публікації про Н. Кибальчич [13, с. 76–80; 14, с. 11–14], статті Л. Зеленської [15, с. 3–14], В. Дудка [16, с. 818–823], М. Яценка [17, с. 69–78] та ін. Твори Н. Кибальчич видавалися окремими збірками (Поезії. Київ, 1913; Оповідання. Київ, 1914; Дитячі оповідання. Київ, 1914; Вибране. Чернігів, 2006).

Аби краще уявити особистість Н. Кибальчич, лише окремими мазками окреслимо її персональну і творчу біографію. Прийнято вважати, що майбутня письменниця і перекладачка народилася 26 квітня (8 травня) 1878 р. в містечку Ясногород (нині село Ясногород Житомирської області) (принаймні так зазначено в енциклопедичних виданнях) у сім'ї, яка належала до тогочасного українського письменницького і взагалі культурного середовища, що значною мірою і визначило її літературне майбутнє. Правда, дослідник П. Капельгородський, за інформацією, отриманою від родичів Н. Кибальчич, стверджував, що місцем її народження було с. Заріг на Лубенщині [3, с. 121]. Її матір'ю була українська пись-

менниця Н. М. Кибальчич (літературне ім'я – Наталка Полтавка, Маруся Полтавка), дочка українського етнографа М. Т. Симонова (М. Номиса), укладача і видавця ґрунтовної збірки «Українські приказки, прислів'я і таке інше» (СПб, 1864). Крім того, Н. М. Кибальчич була племінницею і похресницею письменниці О. М. Куліш (Ганни Барвінок).

У 1894 р. Н. Кибальчич закінчила Лубенську гімназію. Однак, за словами того ж П. Капельгородського, Н. Кибальчич жила «з матір'ю, тітками та бабусею в оточенні, не так уже сприятливому для молодой дівчини. Щоправда, тут іще панувало симонівсько-білозерське народництво, але мати Надії Костевни все більше відходила від живих людей і робилась сварливою, непримиренною людиною. ... Життя в глухому селі та матрина важка вдача штовхали молоду дівчину геть із цього закапелка. Вона палко покохала сусіднього оржицького лікаря Козловського й вийшла за його проти волі матери (рисочка, яку спостерігаємо на всьому поколінні Симонова). Надія Костевна, смуглява на обличчі, палка на вдачу жінка, була з тих людей, що про їх писав Гайне: “Я з Ємену, з плем'я Озрів, що з любови помирають...”» [3, с. 121–124].

Аналізуючи п'єсу Наталки Полтавки «Катерина Чайківна», дослідник робить цікаве спостереження: «“Катерину Чайківну” напевне нав'яло суто родинними драмами. Пані Чайчиха, небагата поміщиця-дворянка (“вигляд аристократичний”), проти волі батьків своїх, пішла заміж. Чоловік її не любив панів і не бажав водитися з ними. Держав дочку свою дома й привчав до господарства. Катерина Чайківна – “мамина донька”, “смаглювата, очі карі, великі, коса довга, темноруса; сама вередлива, безтурботна, щира й палка, з норовом”. Хто знав Надію Костевну Кибальчич, напевне скаже, що в Катерині Чайківні письменниця змалювала свою доньку» [3, с. 122].

Дослідниця Л. Томчук також відзначала, що в дитячі та юнацькі роки у Н. Кибальчич активно виявилася її схильність отримувати найяскравіші враження від уяви, а не від реальних подій: «Реальна дійсність, як правило, гірко розчаровувала, убивала найкращі поривання душі дівчини. Натомість фантазії та мрії, витвори уяви заповнювали свідомість, тішили сподіваною, якщо не дійсною, радістю». Щоправда, таку схильність Н. Кибальчич дослідниця називала талантом, який став підставою майбутньої художньої творчості [8, с. 34].

За словами Л. Томчук, сприйняті Н. Кибальчич популярні тоді серед молоді революційні настрої та власні громадянські почуття вона переживала глибоко, драматично, екзальтовано, революційні ідеї здавалися їй справою життя тогочасної інтелігенції. Події російської революції

1905 р. стали переломним пунктом у житті Н. Кибальчич, вона «захоплено вітала революційну хвилю, що, на її переконання, має визволити цілий народ та повернути йому краще майбутнє» [8, с. 34–35].

Під час революції 1905 р. Н. Кибальчич із чоловіком Козловським навіть пережили кількомісячне ув'язнення (за окремими даними, у Херсонській в'язниці), після чого емігрували з Росії і, за твердженням Л. Томчук, перебували за кордоном протягом 7–8 років, тобто від 1906–07 рр. до 1914 р. [8, с. 35–36]. Маловідомий еміграційний період життя сім'ї Н. Кибальчич (Козловської) саме і висвітлюють листи Лесі Українки.

Оскільки аналіз насправді вартісного літературного доробку Н. Кибальчич не входить у наше завдання, тому лише зазначимо, що її твори, написані в різноманітних жанрах (повісті, оповідання, новели, ескізи), друкувалися в журналах «Будучність», «Молода Україна», «Рідний край», «Українська хата», альманахах «З-над хмар і з долин», «Багаття», «За красою», «З потоку життя», «Розвага», «Досвітні огні» та ін.; вона перекладала італійські, французькі, німецькі твори. На думку багатьох літературознавців, твори Н. Кибальчич відзначаються заглибленням у психологію персонажа. Цікаві також її оповідання для дітей «Спогади kota Сивка», «Малий Ніно» та ін.

Н. Кибальчич листувалася з Лесею Українкою та І. Франком, які схвально оцінювали її творчість. Лариса Косач-Квітка називала письменницю «своєю мало баченою, але милою товаришкою» [18, с. 517], а І. Франко в листі до В. Доманицького від 1 квітня 1908 р. писав, що планує «побути ще хоч кілька тижнів на березі Далматинського моря, в Абації або в Ловрані, де живе наша письменниця Надія Кибальчич, замужня Козловська зі своїм хорим чоловіком, прекрасна людина, з якою познайомитися ближше мені би дуже хотілося» [Цит. за: 19, с. 28–30].

Можна стверджувати, що Леся Українка, Н. Кибальчич і Б. Грінченко були особисто знайомими, у всякому разі з 1903 р., коли всі троє зустрілися в Полтаві на урочистостях з нагоди відкриття пам'ятника І. Котляревському 30 серпня 1903 р. Леся Українка і Н. Кибальчич є на груповій фотографії серед 68 сфотографованих учасників зібрання (див. фото). Усі особи на фото, крім двох невідомих людей, ідентифіковані дослідниками [20, с. 194–205] і для зручності впізнання позначені окремим числом. Леся Українка на фото під числом 42, а Н. Кибальчич – 57 [21].

Фото учасників урочистостей на відкритті пам'ятника І. Котляревському 1903 р.

Б. Грінченка немає на фото, однак його активна участь у полтавській «національній акції» 1903 р. засвідчена численними спогадами учасників зібрання. Більше того, у багатьох джерелах Б. Грінченко виступає однією з центральних постатей у проведенні урочистих заходів. Про це повідомляв львівський часопис «Руслан» у дописах «Свято в Полтаві», що друкувалися в кількох його числах. Коли під оплески присутніх та крики «Слава!» до підніжжя пам'ятника делегатами було покладено вінки, публіка почала вимагати, «щоб відчитано написи на лентах». «І ось д. Грінченко виступив на ступні пам'ятника і почав вголос читати привіти на лентах і написи, від кого они подані. Ті короткі, уривані слова хватала публіка, як жаждучий на пустині каплі здорової водиці...» [22, с. 1–2]. Цей епізод описаний також у спогадах В. Сімовича [23, с. 463] та щоденнику В. Кравченка [24, с. 31]. Про поїздку Б. Грінченка до Полтави і його активну участь у проведенні свята маємо цікаві свідчення В. Щербаківського [25, с. 219–223], Є. Чикаленка [26, с. 339] та багатьох інших делегатів.

Перший з відомих листів Лесі Українки до Н. Кибальчич (з Ялти) датований 28.01.(10.02).1908 р. Звертання авторки до адресатки виглядає досить офіційним – «вельмишановна добродійко!», однак з тексту зрозуміло, що їхнє листування вже мало певну «історію обговорення» важливої для Н. Кибальчич справи [18, с. 365]. Вона просила Лесю Українку роз'яснити умови життя в різних місцях Італії, оскільки було відомо, що поетеса свого часу лікувалася там від туберкульозу легенів (із 23.11(06.12).1901 р. до 02(15).05.1903 р. із перервою на літній від'їзд в Україну – *Автори*) [27].

Попри те, що для Лесі Українки то були події п'ятирічної давності, вона детально інформувала колегу про вартість життя в отелі чи пансіоні, варіанти дешевого влаштування, «симпатичну» родину «далеких родичів наших Садовських, що постійно проживали в Сан-Ремо» і мали «власну віллу, що зветься Villa Natalia», і в яких вона сама зупинялася. Радила Н. Кибальчич звернутися до Садовських, які «ніколи не відмовляються помощи, як можуть, приїзним з Росії людям» [18, с. 365–366].

Н. Кибальчич із чоловіком мали намір на певний час влаштуватися в Італії, тому шукали можливості для власного фінансового забезпечення на чужині. Лікар Козловський напитував місцевість, де б міг знайти клієнтуру і власну медичну практику. Леся Українка називала кілька варіантів його влаштування, можливо, на «посаду в якійсь санаторії» або роботу в передмісті Сан-Ремо – містечку Оспедалетті, «з охотою зобов'язавшись дати «усякі пояснення, які здолаю» [18, с. 366].

У наступному листі до Н. Кибальчич з Євпаторії (червень – липень 1908 р.) Леся Українка вже зверталася до адресатки «вельмишановна пані товаришко!», «бо се ж загальнолюдський звичай зватися так межі людьми однакової “зброї”, а ми ж обидві “воюємо пером”». Мабуть, думка скористатися гостинністю родини Садовських у Сан-Ремо всерйоз розглядалася Н. Кибальчич, бо Леся Українка подавала докладні відомості про порядки та звичаї в родині і радила звернутися до Н. І. Садовської, бо вона «людина добра, щира і готова до помочі людям, поведінкою проста і непишна, ... тай запевне стане Вам у пригоді, чим може, ... неважачючи на неакуратність в листуванні» [18, с. 388]. Зрештою, відзначала, що в Сан-Ремо «дуже легко врядитись, як і скрізь у європейських курортах», і дивувалася інформації Н. Кибальчич про те, що «там заробити не можна», бо «за мого часу там лікарі з Росії добре заробляли» [18, с. 389]. Крім того, у цьому листі Леся Українка на прохання Н. Кибальчич докладно описувала відомі їй умови співробітництва та оплати літературної роботи в російському журналі «Жизнь» та видавництві «Донская речь», де «за переклади платять злиденно», і радила «вдатись до Вїстника Европы з белетристикою – там белетристів дуже мало, а платять прекрасно...» і запитувала: «Хіба “Літ[ературно]-Н[ауковий] Вістник” Вам не платить? Мені платив. Платить і “Рада”, і “Р[ідний] Край”» [18, с. 389].

Аби допомогти сім’ї Н. Кибальчич, Леся Українка залучила до справи своїх рідних і близьких. У листі до М. Кривинюка з Ялти 14(27).08.1908 р. вона повідомляла, що Н. Кибальчич з чоловіком «викинені хвилею за границю і дуже бідують. Тепер вона в Сан-Ремо, де чоловік її надіявся мати лікарську практику, та через безпардонну конкуренцію колег-компатріотів досі жадної не має. Так пані ся просить мене рекомендувати її чоловіка, яко лікаря, тим моїм знайомим, які їхатимуть в Сан-Ремо». Далі передавала це прохання своїй сестрі Ользі Косач і знайомим лікарям у Києві (зокрема, А. Х. Каковському), «щоб мали при нагоді на увазі лікаря Козловського в Сан-Ремо, яко людину добросовісну і на гроші не жадну (убогих предлагає і дурно лічити). Козловський був земським лікарем в Лубнях і його, певне, дехто з киян знає. Дуже хотілось би якось допомогти сьому подружжю, бо жінка людина талановита, а через злидні зовсім не має змоги свого талану розвивати, і він глухне, а в нашій літературі кожен загублений талан – страшенна втрата. ... Способи кліматичного лічення Козл[овський] добре тямить, бо три роки прожив в Абації коло Трієсту, де і сам лічився» [18, с. 391–392].

Відтак уже в листі до сестри Ольги Косач 07(20).09.1908 р. з Ялти Леся Українка ще раз ретельно викладала суть важливої для неї справи

з сім'єю Н. Кибальчич, яка «пише з Сан-Ремо про всякі свої злидні і просить допомогти їй здобути хоч який-небудь заробіток». Повідомляла, що Козловський з жінкою живе вже не в самому Сан-Ремо, а в Оспедалетті, і знову характеризувала його як лікаря, що «пацієнта не обдере і буде поводитись совісно». Щиро турбувалася про Козловських, «бо справді з листів його жінки видно, що вони там дійшли до великих злиднів: вона сама і їсти варить і всяку хатню роботу робить, а крім того вчиться масажу і шиття корсетів, і видно кидається на всі боки, щоб щонебудь заробити. Вертатись в Росію їм трудно і небезпечно. Літературою їй трудно заробляти, бо ті злидні не дають уже й писати...» [18, с. 397–398].

Уважно поставилася Леся Українка і до бажання Н. Кибальчич видати свої твори окремою збіркою: «... було б добре, якби знайшовся видавець на її вірші, що дав би їй хоч невеликий гонорар авансом, або щоб зібрати гроші на видання з тим, щоб прибуток з нього йшов авторці (хоч сей другий шлях довший та, може, й трудніший)» [18, с. 398]. Лариса Петрівна просить сестру звернутися до Б. Грінченка, аби довідатися, «скільки могло б коштувати видання віршів (п'єс із 70, значить, аркушів 4–5) не дуже розкішне, недороге в продажі... А може, “Вік” видав би?». Взагалі просить «навести справки, з ким і як би його краще наладити сю справу». Якщо ж з'ясується, що таку збірку «можна зробити тільки способом “добродійним”, зібравши якусь суму поміж людьми», то Леся Українка першою була готова пристати до такої складчини, при цьому остерігається образити Н. Кибальчич «складчиною і добродійністю», адже це було її власною (Лесі Українки) ініціативою. Тому, може, варто знайти «якого фіктивного видавця і передати йому зібрану на видання суму так, щоб авторка і не знала, та вже від його імени вести з нею переговори» [18, с. 398–399].

Показово, як Леся Українка пояснювала власну мотивацію щодо допомоги Н. Кибальчич: «Окрім того, що “по человечеству” шкода, а ще й сумно, що українська письменниця отак тяжко бідує, і нема їй з України помічі. Нехай вона й другорядна письменниця, та в нас же і третьорядних не так то вже багато, щоб занедбувати людей у всякім разі талановитих». Тому просить Ольгу порадитися у цій справі з матір'ю та Людмилою Старицькою-Черняхівською [18, с. 399]. Свої попередні турботи про товаришку Леся Українка знову нагадувала в листі до Ольги Косач з Ялти від 25.09(08.10).1908 р., бо листи Н. Кибальчич видавалися їй «просто трагічними» [18, с. 407–408].

Леся Українка окремо обґрунтовувала пропозицію для Н. Кибальчич заробітку українськими перекладами белетристичних творів з італійської мови і обіцяла допомогти «пристроїти» їх у «Літературно-науковому

вістнику», «бо там відносяться до мене прихильно». (Лист до Н. Кибальчич з Ялти 28.09(11.10).1908 р.). Перекладацька робота для Н. Кибальчич, попередньо узгоджена з редакцією, видавалася Лесі Українці багатообіцяючою, хоч і гірше оплачуваною, аніж оригінальні твори. Але ж зате вона «не вимагала “спеціального настрою”» і її «можна робити хоч і прихвально межі іншими клопотами». Крім того, пропонувала товарищці надіслати «щось» до київської «Просвіти», бо вона «зате платить... Звісно, се плата невелика, та зате видавництво симпатичне» [18, с. 409].

Листи Лесі Українки засвідчують, що у справі «дати перекладацьку роботу» Н. Кибальчич у «Вістнику» вона зверталася й до М. Грушевського та просила рідних переказати йому своє прохання (лист до матері та сестри Ольги від 27.02.(12.03)1909 р. із Телаві) [18, с. 433].

Як бачимо, Леся Українка в першу чергу розгорнула перед Н. Кибальчич плани літературної роботи, бо їй важко було погодитися з тим, щоб трактувати її «інакше ніж літераторку» [18, с. 410].

За листами Лесі Українки поступово простежується, як з весни 1909 р. її взаємини з Н. Кибальчич набувають більш дружніх і теплих рис. У листі до «дорогої товаришки» з Телаві від 03.(16).04.1909 р. поетеса повідомляла подробиці свого приватного і сімейного життя в Грузії, однак у фокусі її уваги залишалися пошуки можливостей «чимсь реально допомогти». Цікаво, що тут вона згадувала навіть про свої наміри запропонувати сім'ї Кибальчич переїхати до Грузії, однак остерігалася, «бо й так ремствую на себе, що, може, то я винна з Вашого бідуювання в Сан-Ремо, – все ж, може, то мої листи найбільше навели Вас на рішення їхати туди» [18, с. 435–437].

У першій половині 1909 р. Леся Українка дізналася про загострення туберкульозу в Б. Грінченка, а також про його плани виїхати на лікування за кордон. У листах до Бориса та Марії Грінченків та інших осіб вона прагла допомогти з вибором закордонного курорту. У листі до подружжя Грінченків з Телаві 16(29).06.1909 р. Леся Українка пропонувала на їхній розсуд кілька знайомих їй з особистого досвіду варіантів. Зауважимо, що на той час між нею і сім'єю Б. Грінченка встановилися досить відверті й дружні стосунки [1, с. 28–33], тому вона добре знала про причини загострення Грінченкового захворювання, насамперед пов'язані зі смертю єдиної доньки Анастасії (1 жовтня 1908 р.), її маленького сина Володимира (14 лютого 1909 р.) та матері Б. Грінченка (1909 р.).

Знаючи про складні часи для сім'ї Грінченків, все ж зважується обізнатися до них, бо думала, що спроможна «стати їм у пригоді»

і «послужити до якої поради», «гірким досвідом умудрена». Не радила їхати до Криму через тамтешню дороговизну і рекомендувала Єгипет, де «можна чудово прожити за 75 р. у місяць, а в Криму за ці гроші люди Hundesleben (Собаче життя (нім) – *Автори*) мають. Коли б Ви наважились туди поїхати, то я була б рада, бо й мені конче треба в Єгипет на сю зиму, а то я сього року так ниділа, що вже, здається, гірше нікуди» [18, с. 442]. Між іншим, розглядала можливість поїздки Грінченків до Сан-Ремо, де жила сім'я Н. Кибальчич, а її чоловік Козловський мав лікарську практику і планував з осені «відкрити недорогий пансіон для хворих, ... то, може, і в неї не було б Вам погано – вона людина симпатична і порядна». Далі довірливо, як колезі по нещастю, повідомляла подробиці про загострення власної хвороби, використовувани нею й К. Квіткою «уприскування антитуберкульозної сироватки д[окто]ра Spendler'a» та результати цього методу. Дуже переймалася «перемінами» в київській «Просвіті», пов'язаними з тим, що Б. Грінченко залишив посаду голови товариства 19 травня (1 червня) 1909 р., та побоюючись її закриття [18, с. 443–444].

Леся Українка напевне писала й до Н. Кибальчич в Оспедалетті про хворобу і плани Б. Грінченка, однак таких листів, очевидно, не збереглося. Зате вже згадане побільшення відвертості у взаєминах з Н. Кибальчич засвідчене листом поетеси з Телаві від 15–22.09 (28.09–05.10.) 1909 р., де, крім уже узвичаєних подробиць із приватного життя та особистих планів, Леся Українка також відкривала особливості своєї внутрішньої натури. Ідеться про принципове бажання, щоб її «приватне життя, як життя взорової римської матрони, було “світове” невідоме, і справді здебільшого так воно й є». Особливо вражає віра Лесі Українки в повноцінне життя: «Вся штука в тому, що маю претензію не тільки рипіти, а ще й жити, “розвиваючи діяльність”, от тому і хочу їхати в Єгипет на прощу до єгипетського сонця – вже ж недарма йому такі колосальні святині колись будовано, певне ж, воно і силу має колосальну, і що ж таке якась мікроскопічна бацила проти його маєстату?» [18, с. 446–447].

Крім того, у цьому листі Леся Українка викладала свої погляди на розвиток української літератури: наполягала на вторинності літературних дискусій та критично-полемічних оглядів, висуваючи на чільне місце завдання зміцнення літератури оригінальними творами; обґрунтовувала переконання в тому, що попри «ненормальні обставини» життя української літератури і критики, вона все ж мало поступається «нормальнішим літературам» (французькій, великоруській); констатувала «такі чималий процент і таланів, і талановитих творів, може, в інших “багатших” літературах він і менший»; доводила потребу справжньої

професійної української літературної критики тощо. Як видно з листа, за порадою Лесі Українки Н. Кибальчич таки надіслала свої окремі твори до «Вістника» і вони були прийняті до друку [18, с. 447–448].

На початку 1910 р. Леся Українка продовжувала спостерігати за здоров'ям і лікуванням в Оспедалетті Б. Грінченка, що виразно помітно з її дуже особистого (за її висловом, «еґоцентричного») листа до сестри Ольги Косач із єгипетського Хелуану від 18–19.01(31.01–01.02)1910 р. Повідомляла Ользі про намір написати Б. Грінченкові про можливість його приїзду до Єгипту, однак хвилювалася, чи варто його переконувати тепер їхати сюди: «Безперечно, було б добре, якби він одразу поїхав сюди, як я радила йому се ще в свій час (спеціально для того написала довгий лист), але тепер, після кровотечі, може, се і небезпечно для нього». Про Б. Грінченка консультувалася зі своїм лікарем і «... він казав, що коли t° в Гр[інченка] не вище 38 і нема каверн, то можна їхати сюди, інакше дуже небезпечно і може зле скінчитись. Напишу в сьому дусі до Козловських, нехай допоможуть Марії Мик[олаївні] зважити, як треба чинити в данім разі» [18, с. 461–463].

Довірливі взаємини двох однодумців відображені в листі Лесі Українки до Б. Грінченка від 20.01(02.02).1910 р. із Хелуану, у якому вона повідомляла, що виношувала «дерзкою надєждою» зовсім тут покинути свої недуги, інформувала про «значно більшу енерґію в цілому організмі», найближчі плани «піддатися ін'єкціям туберкуліну», гарні умови проживання, «якусь особливу лаґідність колориту, якусь легкість повітря, якої я нігде в Європі не завважала». Ділилася з Б. Грінченком, що все це «якось здіймає духа людині», напевно, намагаючись вселити в нього віру в успішність його лікування [18, с. 464–465]. Скаржилася: «от тільки земляків мені бракує. Воно то є дехто gente ruthenus (українець за походженням (латин.) – *Автори*), але се мало потішає, бо таки хотілось би, щоб і natione (за національністю (латин.) – *Автори*) був свій чоловік» [18, с. 465]. Шкодувала, що Б. Грінченко не поїхав разом з нею до Єгипту: «Ми б тоді, може, й без санаторій обійшлись, а взяли б собі якусь хатку та й жили б колонією українських письменників. Та, може б, воно ще й тепер не пізно?». Розгортала перед Б. Грінченком детальну картину переваг клімату, цін на влаштування і лікування тощо; бідкалася, що не знала достеменно про Грінченкове здоров'я, оскільки кийвські звістки надходили до Єгипту з великим запізненням і мали «хіба історичний інтерес» [18, с. 466].

З весни 1910 р. в листах Лесі Українки до Н. Кибальчич все більшої ваги набували літературні питання. У листі з Хелуану від 11(24).04.1910 р.

Лариса Петрівна повідомляла, що читає її «Ескізи. З життя на селі», які друкувалися в журналі «Рідний край» (1910. № 37. С. 4–7; № 38. С. 6–8; № 39. С. 8–10 – *Автори*). Вважала ці твори за «річ assez suivie», (досить послідовну, зрозумілу (франц.) – *Автори*), а не ескізу: «...Либонь, тим Ви хотіли виправдати невиробленість форми, але вона не така вже помітна, як Вам видається. ... Взагалі Ви даремне так песимістично ставитесь до Ваших творів: вони всі інтересні, а се головне, що ж до вироблености, то се “набута річ”, як не тепер, то колись потім при окремому виданні. На моє око, в Ваших сільських оповіданнях наче забагато чорної барви, але можливо, що Ви краще від мене знаєте новітнє життя на селі, тому й не буду обстоювати за свій погляд» [18, с. 475].

Далі викладала свої погляди на питання відносин редакцій з авторами, проблему втручання редакторів в авторські тексти «аж до повної руйни розміру...»: «Що поробите?! Таж нам платять – “скачи, враже, як пан каже, на те він багатий!” Подумаєш: хутко 30 літ буде, як я вперше взяла перо в руки для віршів (правда, я його трохи зарані взяла), а мене все ще “виправляють” ... либонь, я так і помру “молодою письменницею”, що без редакторської ферули (*архаїчн.*: гнітючий і прискіпливий нагляд – *Автори*) не судна кроку ступити. ... Не знаю, чому, напр[иклад], в рос[ійській] літературі ні один редактор не важиться виправляти якогонебудь Андрея Белого etc., а мене всі “виправляють” – невже я гірша від Андрея Белого? Не думайте, що се в мені манія непогрішимости говорить, – ні, мої редактори запевне мудріші від мене, тільки навіщо вони мені розмір псують?...» [18, с. 475–476].

В останньому з відомих листів Лесі Українки до Н. Кибальчич із Хелуану 01(14).03.1911 р. поетеса яскраво описувала ризиковану і небезпечну подорож до Єгипту на «маленькому італіянському пароході», але при цьому відзначала що їй «той переїзд пішов на користь, бо... знічев'я я хоч 5 віршів написала залякклою від морозу рукою в книжечці для записування видатків...» [18, с. 516–517].

Вирушаючи на лікування до Італії, Грінченки сподівалися на порятунок Бориса Дмитровича тамтешнім теплим кліматом, який, як уже знаємо, рекомендувала їм свого часу в листах і Леся Українка. В Оспедалетті лікарем Б. Грінченка був саме чоловік Н. Кибальчич доктор Козловський. Із цією родиною у Бориса та Марії Грінченків склалися дружні взаємовідносини, про що згадувала, описуючи передсмертні дні чоловіка, Марія Миколаївна: «Останнє, що він написав, це лист батькові 23 березія, а потім надписав Козловським “Серед темної ночі” [28, с. 102]. В іншому місці своїх споминів М. Грінченко занотувала згадку про допомогу їй сім'ї

Н. Кибальчич (Козловської) в перші найтяжчі дні після смерті Бориса Дмитровича: «Про все потрібне потім дбали Козловські, Берта (жінка, яка допомагала Марії Миколаївні доглядати за хворим Б. Грінченком – *Автори*), а надто Чудновський. Це прибране ім'я жида-емігранта з Харькова. Він дуже багато зробив за-для нас ... і потім уже без його не можу собі й уявити, як би це було. Він одразу якось полюбив Бориса Дмитровича і казав, що такої “кристальної душі” він ще не стрівав» [28, с. 103].

Близькі стосунки сім'ї Грінченків з родиною Н. Кибальчич (Козловської) підтверджені й споминами самої Надії Костянтинівни про останні сім місяців життя Б. Грінченка в Оспедалетті, його внутрішні переживання, бажання жити, силу духу, зовнішній вигляд, надрукованими С. Єфремовим [29]. Ці спомини Н. Кибальчич також опубліковані у газеті «Руслан», що виходила у Львові під керівництвом О. Барвінського [30]. Зокрема, Надія Костянтинівна стверджувала: «Напевне можна сказати, коли б не величезне горе, що мав на серці, він подолів би хворобу, бо організм мав досить міцний. ... Днів за десять до смерти, він подарував моему чоловікові і мені книжку «Серед темної ночі», на котрій зробив напис. Це майже останнє, що він написав у своєму житті. Трудно було йому писати, мій чоловік, при якому він це почав, не міг дивитися і вийшов з хати. Літери виведені тремтючою знесиленою рукою, роблять таке вражіння, що не сила на їх глянути. Здається, що в тому нерівному писанні, яке колись було таке тверде, виразне та енергійне – вся історія замученої людини» [29, с. 40].

Н. Кибальчич була серед тих земляків-українців та «купки італійців», які супроводжували труну з тілом Б. Грінченка до залізничної станції в Оспедалетті, звідки його «вирядили в останню подорож ... додому, про яку він ще так недавно ... розпитувався, про яку мріяв, до якої готувався...» [29, с. 43].

Повернувшись з Італії в Україну, сім'я Н. Кибальчич (Козловської) оселилася в Трипіллі на Київщині. У 1914 р. помер від сухот лікар Козловський. За інформацією П. Капельгородського, отриманою ним від родичів Н. Кибальчич, «вона сказала: “Без його не житиму”, і незабаром отруїлась на його могилі. З великими труднощами її врятували лікарі, але вона отруїлась вдруге. ... Але лікарі ще раз урятували Надію Костевну. Олександра Матвієвна, тітка її (із слів якої це пишу) забрала небогу до Києва, де вона розвіяла свій смуток і навіть поступила на жіночі курси. Минув рік і два. Влітку 1916 року Надія Костевна побувала в Зарозі й наче-б то зовсім видужала від нудьги. Але восени, повернувшись до Києва, вона втекла до Трипілля і отруїлась втретє. На цей раз її не

пощастило врятувати. Записку після себе лишила коротеньку: «Моїми похоронами прохаю розпорядитися лікаря Н. Н. (родичі забули прізвище). Решту майна прохаю переслати в Лубні мамі» [3, с. 124]. Поховали Надію Кибальчич в с. Трипіллі (нині село Обухівського району Київської області) над Дніпром, поруч з її чоловіком.

Таким чином, використання его-документів, насамперед листів Лесі Українки, дало змогу відтворити окремі маловідомі факти й події приватного й громадського життя Л. Косач, Н. Кибальчич та Б. Грінченка, які у взаємному переплетенні збагачують уявлення про різноманітні аспекти тогочасного письменницького повсякдення й літературотворення.

З іншого боку, у документах особового походження віднайдено важливу інформацію про реалії суспільного життя, думки і дії людей з письменницького і культурного середовища початку ХХ ст., що сприяє повнішій реконструкції тогочасних процесів перетворення літератури на впливовий громадсько-політичний чинник, висвітлених з особистісних поглядів окремих письменників.

На нашу думку, аналіз творчих і громадських зв'язків Лесі Українки, Н. Кибальчич і Б. Грінченка розширює можливості для осмислення культурної й суспільно-політичної атмосфери в Україні періоду 1900–1914 рр.

Список бібліографічних посилань

1. Беззуб Ю. В. Громадські та особисті взаємини Лесі Українки і Бориса Грінченка: попередні нотатки за листами поетеси. *Українознавчий альманах*. 2020. № 26. С. 24–33. <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2020.26.3>
2. Бондар М. П. Кибальчич Надія Костянтинівна. *Енциклопедія Сучасної України*: електронна версія [онлайн]. Київ : Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України, 2016. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=11872 (дата звернення: 7.06.2022).
3. Капельгородський П. На Лубенському літературному гробовищі. *Життя й революція*. 1928. № 10. С. 115–125.
4. Томчук Л. В. Творча індивідуальність Надії Кибальчич : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Київ, 2002. 19 с.
5. Томчук Л. В., Поліщук Я. О. Художній світ Надії Кибальчич. Рівне, 2003. 236 с.
6. Томчук Л. В. Творчість Надії Кибальчич у контексті української

літератури кінця XIX – початку XX ст. *Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство*. Рівне : РДГУ, 2000. Вип. VIII. С. 161–170.

7. Томчук Л. «Займатися літературною працею, не занедбувати її...». Сторінки творчих взаємин Івана Франка та Надії Кибальчич. *Актуальні проблеми сучасної філології: Літературознавство : зб. наук. пр.* Рівне : Перспектива, 2002. Вип. 12. С. 106–115.

8. Томчук Л. У світі надії (про літературну діяльність письменниці й перекладачки Надії Кибальчич, народженої на Житомирщині). *Волинь – Житомирщина*. 2005. № 13. С. 33–40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vg_2005_13_6 (дата звернення: 11.06.2022).

9. Томчук Л. В. «Мила товаришка» великої Лесі (Творчі взаємини Надії Кибальчич та Лесі Українки). *Українська мова та література*. 2001. Ч. 6. С. 10–11.

10. Томчук Л. В. Духовне посестринство (Леся Українка і Надія Кибальчич). *Вічні Берегині України. Наукові праці й розвідки до 150-річчя від дня нар. Олени Пчілки та 130-річчя від дня нар. Лесі Українки*. Новоград-Волинський : НОВОГрад, 2001. С. 145–150.

11. Комарівська Н. О. Творчість Надії Кибальчич у контексті української літератури кінця XIX – початку XX ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Київ, 2003. 18 с.

12. Комарівська Н. О. Надія Кибальчич: штрихи до портрету. Вінниця : [б. в.], 2006. 200 с.

13. Комарівська Н. Поетика малої прози Надії Кибальчич. *Літературознавчі обрії. Праці молодих учених України*. Київ, 2001. Вип. 2. С. 76–80.

14. Комарівська Н. О. Художні особливості оповідання Надії Кибальчич «Ганнине кохання». *Молодий вчений*. 2019. № 5.2 (69.2), травень. С. 11–14.

15. Зеленська Л. І. «Пісня, співана в журбі». *Надія Кибальчич: вибране*. Чернігів : РВК «Деснянська правда», 2006. 384 с.

16. Дудко В. Твори Михайла Коцюбинського у російських перекладах 1900-х років: джерелознавчі уваги. *Український археографічний щорічник*. Київ, 2007. Вип. 12. С. 818–823.

17. Яценко Н. З листування І. Франка та Н. Кибальчич. *Радянське літературознавство*. 1969. № 6. С. 69–78.

18. Леся Українка. Листи: 1903–1913 / упоряд. В. А. Прокіп (Савчук) Київ : Комора, 2018. 736 с.

19. Мельник Я. ... І остатня часть дороги. Іван Франко в 1908–1916 роках. 2-е вид., випр. і допов. Дрогобич: Коло, 2016. 440 с.

20. П'ядик Ю. Фотографія з багатьма невідомими. *Вітчизна*. 1989.

№ 2. С. 194–205. URL: <http://histpol.pl.ua/ru/component/content/article?id=12117> (дата звернення: 26.06.2022).

21. Кралюк П. Леся Українка як євроінтегратор України. Неймовірна ерудиція та знання культури Західної Європи. *Радіо Свобода*. 2021. 7 лют. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/lesia-ukrainka-europa-ukrayinska-literatura/31087950.html> (дата звернення: 17.06.2022).

22. Свято в Полтаві. *Руслан*. 1903. Ч. 201, 05(18).09, С. 1–2.

23. Сімович В. Тридцять років від відкриття пам'ятника Іванові Котляревському в Полтаві: праці: у 2 т. Чернівці : Книги-XXI, 2005. Т. 2. С. 462–466.

24. Кравченко В. Щоденник. *Неопалима купина: літературно-художній та історичний журнал*. 1995. № 7–8. С. 25–48.

25. Щербаківський В. Відкриття пам'ятника Котляревському (спогади 1903 р.). *Літературно-науковий вісник. – Річник XXXIII. Січень-лютий 1949*. Мюнхен. Книжка 2 (на чужині). С. 219–223.

26. Чикаленко Є. Спогади (1861–1907). Нью-Йорк : УВАН у США. 1955. 486 с.

27. Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості: сайт. URL: <https://www.l-ukrainka.name/uk/Gallery/MemPlaces/SanRemo.html> (дата звернення: 25.06.2022).

28. Грінченко М. В. Оспедалетті. 3 листа. *Над могилою Бориса Грінченка: автобіографія, похорон, спомини, статті* / упоряд. С. Єфремов. Київ : Вік, 1910. С. 95–104.

29. Кибальчич Н. Останні часи Б. Д. Грінченка. *Над могилою Бориса Грінченка: автобіографія, похорон, спомини, статті* / упоряд. С. Єфремов. Київ : Вік, 1910. С. 37–44.

30. Кибальчич Н. Спогади про Б. Грінченка. *Руслан*. 1910. Ч. 141. С. 3; Ч. 142. С. 3.

References

1. Bezzub, Yu. V. (2020). Hromadski ta osobysti vzaiemyny Lesi Ukrainky i Borysa Hrinchenka: poperedni notatky za lystamy poetesy [Public and personal relations of Lesya Ukrainka and Boris Grinchenko: preliminary notes based on the poet's letters]. *Ukrainoznavchyi almanakh – Ukrainian Studies Almanac*, 26, 24–33 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2020.26.3>

2. Bondar, M. P. (2016). Kybalchych Nadiia Kostiantynivna [Kybalchich Nadiya Kostyantynivna]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy: elektronna*

versiia [onlain] – Encyclopedia of Modern Ukraine: electronic version [online]. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy [in Ukrainian]. Retrieved June 7, 2022, from https://esu.com.ua/search_articles.php?id=11872

3. Kapelhorodskiy, P. (1928). Na Lubenskomu literaturnomu hrobovysshchi [On the Lubensky Literary Cemetery]. *Zhyttia y revoliutsiia – Life and Revolution*, 10, 115–125 [in Ukrainian].

4. Tomchuk, L. V. (2002) Tvorchia individualnist Nadii Kybalchych [Creative individuality of Nadiya Kybalchich]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

5. Tomchuk, L. V., Polishchuk, Ya. O. (2003). Khudozhnii svit Nadii Kybalchych [Artistic world of Nadiya Kybalchich]. Rivne [in Ukrainian].

6. Tomchuk, L. V. (2000). Tvorchist Nadii Kybalchych u konteksti ukraïnskoi literatury kintsia XIX – pochatku XX st. [Creativity work of Nadia Kybalchich in the context of Ukrainian literature of the end of the 19 th and beginning of the 20 th centuries]. *Aktualni problemy suchasnoi filolohii. Literaturoznavstvo – Actual Problems of Modern Philology. Literary Studies*, VIII, 161–170. Rivne: RDHU [in Ukrainian].

7. Tomchuk, L. (2002). “Zaimatysia literaturnoiu pratseiu, ne zanedbuvaty yii...” Storinky tvorchykh vzaiemyn Ivana Franka ta Nadii Kybalchych [“To engage in literary work, do not neglect it...” Pages of the creative relations of Ivan Franko and Nadia Kybalchich]. *Aktualni problemy suchasnoi filolohii: Literaturoznavstvo – Actual Problems of Modern Philology: Literary Studies*, 12, 106–115 Rivne: RDHU [in Ukrainian].

8. Tomchuk, L. (2005). U sviti nadii (pro literaturnu diialnist pysmennytsi y perekladachky Nadii Kybalchych, narodzhenoï na Zhytomyrshchyni) [In the world of hope (about the literary activity of the writer and translator Nadia Kybalchich, born in Zhytomyr region).]. *Volyn – Zhytomyrshchyna – Volyn – Zhytomyr Region*, 13, 33–40 [in Ukrainian]. Retrieved June 11, 2022, from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vg_2005_13_6

9. Tomchuk, L. V. (2001). “Myla tovaryshka” velykoi Lesi (Tvorchia vzaiemyny Nadii Kybalchych ta Lesi Ukrainky) [“Dear friend” of the great Lesya (Creative relationship between Nadiya Kybalchich and Lesya Ukrainka)]. *Ukrainska mova ta literatura – Ukrainian Language and Literature*, 6, 10–11 [in Ukrainian].

10. Tomchuk, L. V. (2001). Dukhovne posestrynstvo (Lesia Ukrainka i Nadiia Kybalchych) [Spiritual foster care (Lesya Ukrainka and Nadiya Kybalchych)]. *Naukovi pratsi y rozvidky do 150-richchia vid dnia nar. Oleny Pchilky ta 130-richchia vid dnia nar. Lesi Ukrainky [Vichni Berehyni Ukrainy] –*

Scientific Works and Explorations for the 150 th Anniversary of the Birth of Olena Pchilka and the 130 th Anniversary of the Birth of Lesya Ukrainka [Eternal Coasts of Ukraine], 145–150. Novohrad-Volynskyi: NOVOhrad [in Ukrainian].

11. Komarivska, N. O. (2003). Tvorchist Nadii Kybalchych u konteksti ukrainskoi literatury kintsia XIX – pochatku XX stolittia [Creativity of Nadiya Kybalchich in the context of Ukrainian literature of the end of the 19 th – beginning of the 20 th century]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

12. Komarivska, N. O. (2006). Nadiia Kybalchych: shtrykhy do portretu [Nadiya Kybalchich: touches to the portrait]. Vinnytsia [in Ukrainian].

13. Komarivska, N. (2001). Poetyka maloi prozy Nadii Kybalchych [Poetics of short prose by Nadiya Kybalchich]. *Pratsi molodykh uchenykh Ukrainy [Literaturoznavchi obrui] – Works of Young Scholars of Ukraine [Literary Horizons]*, 2, 76–80. Kyiv [in Ukrainian].

14. Komarivska, N. O. (2019). Khudozhni osoblyvosti opovidannia Nadii Kybalchych “Hannyne kokhannia” [Artistic features of Nadiya Kybalchich’s story “Hannah’s Love”]. *Molodyi vchenyi – A Young Scientist*, 5.2 (69.2), 11–14 [in Ukrainian].

15. Zelenska, L. I. (2006). “Pisnia, spivana v zhurbi” [“Song sung in sorrow”]. *Nadiia Kybalchych: vybrane – Nadiya Kybalchych: Selected*. Chernihiv: RVK “Desnianska pravda” [in Ukrainian].

16. Dudko, V. (2007). Tvory Mykhaila Kotsiubynskoho u rosiiskykh perekladakh 1900-kh rokiv: dzhereloznavchi uvahy [Works of Mykhailo Kotsiubynskyi in Russian translations of the 1900 s: source studies]. *Ukrainskyi arkhoeorafichnyi shchorichnyk – Ukrainian Archeographic Yearbook*, 818–823. Kyiv [in Ukrainian].

17. Yatsenko, N. (1969). Z lystuvannia I. Franka ta N. Kybalchych [From the correspondence of I. Franko and N. Kybalchich]. *Radianske literaturoznavstvo – Soviet Literary Studies*, 6, 69–78 [in Ukrainian].

18. Lesia Ukrainka. Lysty: 1903–1913. Compiled by V. A. Prokip (Savchuk) (2018). [Lesya Ukrainka. Letters: 1903–1913]. Kyiv: Komora [in Ukrainian].

19. Melnyk, Ya. (2016). ... I ostatnia chast dorohy. Ivan Franko v 1908–1916 rokakh. [... And the last part of the road. Ivan Franko in 1908–1916]. Drohobych: Kolo [in Ukrainian].

20. P'iadyk, Yu. (1989). Fotohrafiia z bahatma nevidomymy [Photograph with many unknowns]. *Vitchyzna – Homeland*, 2, 194–205 [in Ukrainian]. Retrieved June 26, 2022, from <http://histpol.pl.ua/ru/component/content/article?id=12117>

21. Kraliuk, P. (2021). Lesia Ukrainka yak yevrointehrator Ukrainy. Neimovirna erudytsiia ta znannia kultury Zakhidnoi Yevropy [Lesya Ukrainka as a European integrator of Ukraine. Incredible erudition and knowledge of Western European culture]. *Radio Svoboda: sait – Radio Svoboda: website* [in Ukrainian]. Retrieved June 17, 2022, from <https://www.radiosvoboda.org/a/lesia-ukrainka-europa-ukrayinska-literatura/31087950.html>

22. Sviato v Poltavi [Holiday in Poltava]. (1903). *Ruslan – Ruslan, 201, 1–2* [in Ukrainian].

23. Simovych, V. (2005). Trydtsiat rokiv vid vidkryttia pamiatnyka Ivanovi Kotliarevskomu v Poltavi: pratsi: u 2 t. [Thirty years since the opening of the monument to Ivan Kotlyarevsky in Poltava: works in two volumes]. Chernivtsi: Knyhy-XXI [in Ukrainian].

24. Kravchenko, V. (1995). Shchodennyk [Diary]. *Neopalyma kupyna: literaturno-khudozhnii ta istorychnyi zhurnal – Unburnt Heap: Literary, Artistic and Historical Magazine, 7–8, 25–48* [in Ukrainian].

25. Shcherbakivskiy, V. (1949). Vidkryttia pamiatnyka Kotliarevskomu (spohady 1903 r.) [Opening of the monument to Kotlyarevskyi (memoirs of 1903)]. *Literaturno-naukovyi visnyk. – Richnyk XXXIII. Sichen-liutyi 1949–Literary and Scientific Bulletin. – Yearbook XXXIII. January-February 1949, 2 (abroad), 219–223*. Munich [in Ukrainian].

26. Chykalenko, Ye. (1955). Spohady (1861–1907) [Memories (1861–1907)]. New York: UVAN in the USA [in Ukrainian].

27. Lesia Ukrainka. Entsyklopediia zhyttia i tvorchosti: sait. [Lesya Ukrainka. Encyclopedia of life and creativity: site] [in Ukrainian]. Retrieved June 25, 2022, from <https://www.l-ukrainka.name/uk/Gallery/MemPlaces/SanRemo.html>

28. Hrinchenko, M. V (1910). Ospedaletti. Z lysta. [Ospedaletti. From a letter]. (Compiled by S. Yefremov). *Nad mohyloi Borysa Hrinchenka: avtobiohrafii, pokhoron, spomyny, statti – Above the Grave of Boris Grinchenko: Autobiography, Funeral, Memories, Articles, 95–104*. Kyiv: Vik [in Ukrainian].

29. Kybalchych, N. (1910). Ostanni chasy B. D. Hrinchenka [Last times B. D. Grinchenko]. (Compiled by S. Yefremov). *Nad mohyloi Borysa Hrinchenka: Avtobiohrafii, pokhoron, spomyny, statti – Above the Grave of Boris Grinchenko: Autobiography, Funeral, Memories, Articles, 37–44*. Kyiv: Vik [in Ukrainian].

30. Kybalchych, N. (1910). Spohady pro B. Hrinchenka [Memories of B. Hrinchenko]. *Ruslan – Ruslan, 141, 3; 142, 3* [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 16.05.2022.

Yurii Bezzub,

Senior Lecturer,

Department of Historical and Civic Education

Institute of In-Service Training

Borys Grinchenko Kyiv University

18/2 Bulvarno-Kudriavska St., Kyiv 04053, Ukraine

e-mail: y.bezzub@kubg.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8259-4978>

Web of Science Researcher ID: GNM-9515-2022

Scopus Author ID: 57218449833

Ninel Klymenko,

PhD (History), Associate Professor,

Department of Historical and Civic Education

Institute of In-Service Training

Borys Grinchenko Kyiv University

18/2 Bulvarno-Kudriavska St., Kyiv 04053, Ukraine

e-mail: n.klymenko@kubg.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4057-3626>

Interweaving of Destinies: Pages of the Relationship between Lesya Ukrainka, Nadiya Kybalchych and Borys Grinchenko (Based on Lesya Ukrainka's Letters)

The article, based on the extensive involvement of ego documents (correspondence, memories, diaries etc.) examines important pages of the life and activities of Lesya Ukrainka, Nadiya Kostyantynivna Kybalchych, and Borys Dmytrovych Grinchenko.

Lesya Ukrainka maintained a close correspondence with N. Kybalchych and B. Grinchenko, and her letters are an important source for reproducing the so-called internal (informal) history of Ukrainian literary and social life at the beginning of the 20th century.

Some little-known facts and events of their private lives, the study of which in their intertwining enriches the researchers' understanding of various aspects of the contemporary life and literary creativity, are reproduced. Their creative and social connections, as well as personal relationships at the beginning of the 20th century, are analyzed. The idea of the cultural and socio-political atmosphere in Ukraine in the period 1900–1914 is expanded.

It is proven that familiarization with ego documents, in particular Lesya Ukrainka's letters, along with the use of traditional sources, reveals unique information about the realities of life, thoughts, and actions of people in the literary and cultural environment. It makes possible to more fully reproduce the processes of transformation of literature into an influential socio-political factor and the formation of diverse literature of the

20th century from the personal perspective of individual writers. It is shown that the creative contacts and personal relationships of Lesya Ukrainka, Nadiya Kybalchych and Borys Grinchenko were based on the principles of friendship, respect and mutual assistance.

It is concluded that studies using the letters of Lesya Ukrainka significantly enrich the historiography of the literary and social movement at the early of the 20th century and the very formation of the modern Ukrainian nation.

Keywords: Lesya Ukrainka, Nadiya Kybalchych, Borys Grinchenko, letters, ego documents, writer, literature, social and political movement.

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.64.196>
УДК 94:355.48](100)(093.3)"1914/1918"

Надія Любовець,

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник, завідувач відділу,
Інститут біографічних досліджень
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
вул. Володимирська 62, Київ, 01033, Україна
e-mail: lyubovets@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8811-6627>

**ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА 1914–1918 рр.
У МЕМУАРНІЙ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ**

Мета дослідження – проаналізувати спогади про події Першої світової війни 1914–1918 рр. у контексті комунікативних практик, що репрезентують людину як ключову постать історичних подій, учасником і свідком яких вона виступає, визначити основні форми репрезентації та видавничі проєкти мемуарних наративів про події Великої війни у ХХ ст. Методологія дослідження ґрунтується на застосуванні дискурс-аналізу (метод дослідження тексту) та загальнонаукових методів – причинно-наслідкового, системного аналізу, історико-порівняльного, ретроспективного, історико-типологічного та ін. *Наукова новизна* дослідження полягає у розгляді комунікативного потенціалу, форм репрезентації спогадів про Першу світову війну; розгляді наукової, громадської ініціативи та окремої особи зі створення, збирання мемуарних текстів та їх імплементації у суспільний та науковий простір.

Висновки. Спогади про війни, у яку була втягнута Україна на початку ХХ ст., розглянуто через аналіз окремих наративів, громадських та наукових проєктів, які демонструють розуміння їхнього комунікативного потенціалу як важливого історико-біографічного джерела, інформаційного ресурсу для згуртування суспільства. Акцентовано, що в умовах Digital Humanities спогади про трагічні події минулого стають доступні широкому загалу, що працює одночасно як інструмент комунікації, задля формування національної ідеї, патріотизму та консолідації сучасного українського суспільства навколо переможної стратегії поведінки з урахуванням тяжких поразок та втрат, які Україна переживала у минулому та в умовах сучасної війни.

Ключові слова: Перша світова війна 1914–1918 рр., мемуари, спогади про війну, комунікація, видавничий кооператив «Червона калина», громадська ініціатива.

Актуальність дослідження. Україна, яка пережила страшні випробування двома світовими війнами у ХХ ст., має ґрунтовний мемуарний спадок про ці події. Однак правда про події Першої світової війни 1914–1918 рр. в усій їхній багатомірності стала для нас доступною лише завдяки здобуттю Україною незалежності в 1991 р. Спогади серед інших документальних джерел відіграли в цьому одну з провідних ролей. Адже у спогадах безпосередніх учасників та очевидців воєнних подій (звичайних людей, які проживали на українських землях) знаходимо описи самих воєнних операцій, характеристики провідних українських військових та політичних діячів, стану українського війська, його збройних формувань, настроїв та становища цивільного населення, рефлексій селянського населення на тяготи війни тощо. Авторами спогадів про війну були не лише політичні діячі, а й пересічні громадяни, втягнуті у вир подій. Знайомство з мемуарними текстами дає можливість сучасному читачеві навіть через багато років зануритися у жахіття війни, подивитись на все, так би мовити, «зсередини», стати активним учасником діалогу з автором і долучитися до процесу засвоєння/передачі історичної пам'яті та формування національної самосвідомості. Адже автор спогадів завжди вступає на шлях не лише автокомунікації (що полягає у висвітленні позиції самого автора, його ставлення до подій, учасником яких він був, демонструє залученість у культурно-історичний процес), а й спілкування зі своїм потенційним читачем, розраховуючи на передачу свого індивідуального досвіду через внутрішній діалог з ним [6, с. 104]. Поєднання у спогадах документалізму (нон-фікшн) і художнього викладу робить їх особливо популярними серед широкого читацького загалу незалежно від віку, освіти чи соціального стану. Завдяки цьому створюються умови для тягlosti національної історії, традиції та пам'яті.

Мета дослідження – проаналізувати спогади про події Першої світової війни 1914–1918 рр. у контексті комунікативних практик, що репрезентують людину як ключову постать історичних подій, учасником і свідком яких вона виступає, визначити основні форми репрезентації та видавничі проекти мемуарних наративів про події Першої світової війни у ХХ ст.

Методологія дослідження ґрунтується на застосуванні дискурс-аналізу (метод дослідження тексту) та загальнонаукових методів – причинно-наслідкового, системного аналізу, історико-порівняльного, ретроспективного, історико-типологічного та ін.

Наукова новизна дослідження полягає у розгляді комунікативного потенціалу, форм репрезентації спогадів про Першу світову війну; розгляді наукової, громадської ініціативи та окремої особи зі створення,

збирання мемуарних текстів та їх імплементації у суспільний та науковий простір.

Аналіз досліджень і публікацій. В українській історіографії на сьогодні достатньо розроблене питання спогадів про події Першої світової війни. Колективом Інституту історії України НАН України видано монографію «Людина на війні: український соціум через призму Першої та Другої світових воєн» [10], у якій проведено реконструкцію подій у рамках дискурсу соціальної антропології, а саме – досліджено життєві стратегії різних категорій та груп українського суспільства, моделі їхньої поведінки і способи виживання у складних умовах війни.

Окремо розглянуто питання висвітлення подій Першої світової війни через призму корпусу спогадів пересічних учасників і очевидців [19]. Науковою спільнотою видано ґрунтовні збірники матеріалів про події Великої війни 1914–1918 рр., які вміщують масиви спогадів учасників та очевидців. У цьому контексті на особливу увагу заслуговують «Мемуари та щоденники»¹³ – спогади свідків – представників селянства, а воно було основою рядового складу українського війська у Великій війні, зібрані зусиллями Запорізького наукового товариства ім. Я. Новицького [11]. С. Плохій наводить такі причини появи селянських наративів: виникнення і розширення мережі церковнопарафіяльних шкіл у другій половині XIX ст., що сприяло набуттю основ грамотності селянами; воєнні події поєднали долі офіцерів, інтелігенції та селян, посилюючи їхню комунікацію; війна та революції дали той драматичний життєвий досвід, який, з погляду авторів, був вартий закарбування на папері [16, с. 12]. Ґрунтовний змістовий аналіз цього масиву здійснено В. Шевченко. Дослідниця, зокрема, визначила такі тематичні лінії спогадових селянських наративів: сприйняття війни; специфіка підготовки новобранців; широкий діапазон емоційних відносин між рядовими вояками та офіцерами; особливості матеріального забезпечення солдатів та умови фронтового життя; мародерство; ставлення до представників різних етносів, взаємодія між земляками; негативні психологічні прояви, як-от бажання «втекти» з фронту (навчальні команди, відпустки, самопоранення, дезертирство тощо); ставлення до противника, братання; сприйняття смерті як факту війни [19, с. 139].

¹³ Вийшли у серії «Джерела з історії Південної України» під керівництвом доктора історичних наук, професора А. Бойка. Видання сформовані на основі археографічно-етнографічних експедицій селами Запорізької, Дніпропетровської, Херсонської та Донецької областей у 1999–2004 рр.

Проблему мародерства, грабежів і розбою, які чинилися російською окупаційною владою в роки Першої світової війни в тимчасово окупованих українських регіонах – Східній Галичині та Північній Буковині, ґрунтовно досліджено у статті С. Орлика [12]. Непересічне значення для розуміння атмосфери Першої світової війни відзначив Саймон Гефер, говорячи про те, що «... писемне слово в меморандумах, листах, щоденниках, депешах і спогадах є основою нашого розуміння періоду, разом із вичерпними свідченнями старих солдатів, матросів та авіаторів, записаними з 1950-х років» [5, с. 14].

До сторіччя Першої світової війни було підготовлено ґрунтовне двотомне видання Інституту історії України НАН України «Велика війна 1914–1918 рр. і Україна». Зокрема, другий том містить джерела, у яких український контекст війни відображено крізь призму офіційних документів, статистичних даних, спогадів і приватного листування офіцерів, рядових солдатів, пересічних жителів прифронтової зони й тилу [3]. Знайомство зі спогадовими наративами дає змогу відчутти трагічну глибину збройних конфліктів, які для пересічного громадянина вилилися у зруйнування звичного способу життя, деструктивні процеси у господарстві, погіршення матеріального становища, голод та поневіряння мільйонів людей, що призвело до кардинальних змін у психології окремої особи і свідомості народу в цілому. Згадані видання є підтвердженням вивчення історичних катастроф/війн у антропологічному вимірі/мікросісторії та дають дослідникам необхідну джерельну основу для поглиблення своїх знань про Першу світову війну.

Окремим аспектам спогадів як історичного джерела інформації про події війни та революції присвячені статті Р. Пирога, який розглядав мемуари окремих представників української військово-політичної еліти [14–16]. Н. Любовець у контексті дослідження становлення мемуарної традиції у Галичині та на Буковині наприкінці XIX ст. – 30-х рр. XX ст. та спогадів про Українську революцію 1917–1921 рр. виокремлювала військові спогади, аналізувала їх авторський склад, тематичну спрямованість та жанрову палітру [7–9]. О. Алексєєв дослідив просопографічний портрет авторів селянських мемуарів Південної України початку XX ст. та запропонував їх видову класифікацію [1, 2].

Виклад основного матеріалу. З огляду на великі масиви мемуарних документів та достатню кількість наукових досліджень спогадів різних соціальних спільнот (рядових, селянства, пересічних очевидців) про Першу світову війну зосередимо увагу на формах репрезентації та громадської ініціативи зі збирання та видання спогадових

текстів. Для розуміння авторського складу й тематики воєнних спогадів назвемо деякі з них, зокрема ті, що належали представникам вищої й середньої ланок командування українськими збройними формуваннями УСС та УГА, з яких починалася професійна національна армія. До таких можна зарахувати спогади вищого військового командування: команданта Легіону УСС, командувача УГА, генерал-чотаря Мирона Тарнавського (1869–1938) – «Спогади» (Львів, 1992; 2008); генерал-полковника Михайла Омеляновича-Павленка – «На Україні 1917–1918 рр. Спомини» (Прага, 1935)¹⁴, «Спогади українського командарма (1917–1920)» (Київ, 2007); генерал-хорунжого Віктора Курмановича – «Відворот УГА за Збруч» (Літопис «Червоної калини». 1934. Ч. 5. С. 3–5) і генерал-четаря УГА, командира 3-го корпусу Антіна Кравса – «Зв’язок моєї групи. Уривок зі споминів» (Український скиталець. 1922. Ч. 16. С. 5–7). Старшин УСС та УГА: Степана Шухевича – «Мої спогади» (Лондон, 1991); Романа Купчинського – «За рідну землю. (Зі споминів про Визвольну війну)» (Календар УНС на р. 1929 (Джерсі – Сіті), 1929), «3 вересня 1914: Спомин» («Свобода», 1952, 6 вересня); Дмитра Паліїва – «Листопадова революція: з моїх споминів (Львів, 1929), «Жмут споминів: за генералами» (Історичний календар-альманах «Червоної Калини» за 1935 рік. Львів, 1934. С. 40–44), «На чисту воду: з моїх споминів (Літопис «Червоної Калини». 1930. Ч. 6. С. 14–17), «Ген. Мирон Тарнавський (Спроба характеристики)» (Літопис «Червоної Калини». Львів, 1938. Ч. 9. С. 2–4); Омеляна Левицького – «Галицька армія на Великій Україні: Спомин з часу від липня до грудня 1919» (Відень, 1921) тощо. Знайомство зі спогадовими нарративами дає інформацію про події в Галичині напередодні, під час та після Першої світової війни, в тому числі про перебіг формування легіону Українських Січових Стрільців (УСС), скорочену процедуру підготовки новобранців УСС, проголошення ЗУНР, військові операції та бойовий шлях УГА 1919–1920 рр. Спостерігається активізація уваги військових до національної справи. Водночас простежується розуміння представниками вищого військового командування того, що їхні спогади є основою для подальшої історії українського війська.

Тематично спогади військовиків різних рангів досить багатогарові, адже авторами були звичайні люди, яким притаманні емоції – страх, радість, гнів, сором, обурення, любов. Тому містять опис тягот війни, нестерпних умов, у яких перебувало українське військо, відсутності

¹⁴ Уперше надруковано в «Літературно-науковому віснику» (Львів, 1930. 31 с.).

медичної допомоги, приглушеності емоційного сприйняття смерті своїх побратимів та ворогів, психологічного стану, випадків мародерства по відношенню до цивільного населення тощо. Показовими з точки зору людського виміру війни є спогади команданта Вишколу Легіону УСС у Розвадові на Львівщині (1916 р.), командира Легіону УСС¹⁵, згодом – генерал-чотаря УГА (1919 р.) Мирона Тарнавського. Він так описує свій стан під час гарматного обстрілу їхніх позицій російськими військами¹⁶: «В цих умовах годі говорити про страх, паніку чи взагалі людські почування. У того, кого ще не роздерло в кусні або не поторощило якоїсь частини тіла, було повне збайдужіння для довколишнього. Не було тут місця на співчування, жаль, ляк. Навіть не чулося тих пекольних ревів залізних потвор. З повною апатією виконували ми або накази, або вивчені порухи для самобезпеки. Кожний рух, слово чи думка скидалися на механічну функцію, зовсім не залежну від хотіння, волі. Тим-то годі описати психічний стан людини в таких умовах. Щоби його пізнати, треба самому бути посеред оркестри, що грає симфонію гураганного вогню» [17, с. 48]. На сторінках спогадів знаходимо і згадки про випадки мародерства та вбивства серед цивільного населення: «Прихід мадярських частин позначили чисельні насильства, грабунки, доконувані на місцевому українському населенні. Всі звірства, що їх допускалися схудобілі, півдикі люди (в зоологічній жорстокості цій варварській нації дорівнює хіба лише червоний московський імперіалізм), мали за претекст уявне москвофільство нашого Богу духа винного селянства. В дійсності це була нагода безкарно розгнуздати притаманні мадярам первісні, дикі інстинкти. Ніколи не можу, без найбільшого обурення та погорди для цієї жорстокої нації, згадувати, напр., факту спалення живцем п'яти десятків наших селян» [17, с. 54].

Спогади Мирона Тарнавського є яскравою ілюстрацією тягот війни, коли страждання товаришів витісняються страхом перед наступом ворога, який приглушує співчуття і змушує йти вперед: «В кількадесяти

¹⁵ У липні 1917 р. австро-угорське командування призначило майора Мирона Тарнавського командиром Легіону УСС, але на початку 1918 р. відкликало його до австрійського війська, де він взяв участь у поході в Наддніпрянщину, коли згідно з Брестськими угодами Центральна Рада запросила військової допомоги для звільнення України від більшовицького війська.

¹⁶ Мова йшла про бій під Ярославичами біля Олієва, у якому австрійські військові сили зупинили російські частини і перейшли в контрнатуп. У цьому бою були вперше використані кінні з'єднання, що вважається зразком воєнного мистецтва австрійської армії на початковому етапі війни.

метрах ворог – і той примус самозберігального інстинкту всуміш із нез'ясованим почуттям обов'язку і відповідальності заставляли, незважаючи ні на що, гнати, гнати наперед себе!.. Хто то збагне, які сили руководять людьми тоді, коли світ спалахне війною...» [17, с. 60]. Водночас автор пише, що війна створювала не лише трагічні ситуації: «Іноді бувало смішно. Боки зі сміху боліли. Але воєнний гумор зовсім не подібний, що так скажу, до цивільного. На нього складаються не тонкі, нюансові ситуації, витворені в клубовій або подружній атмосфері. Його створює атмосфера скоропостижної смерті, панічного страху, спрIMITIVІзованих почувань або гістерії й перещулення» [17, с. 60]. Прочитуючи спогади Мирона Тарнавського, можемо говорити про відображення в них людського виміру війни, що ніяк не принижує їх значення в історії українського війська та Великої війни. А майстерно й емоційно змальовані картини жахить війни застерігають: таке допускати у майбутньому не можна. У цілому знайомство зі спогадовими наративами періоду Першої світової війни дає сучасному читачеві змогу зрозуміти, за яких тяжких обставин гартувався характер авторів, як формувався їхній світогляд та як здобутий досвід (перемоги, втрати і поразки) впливав на їхню подальшу працю на теренах України.

Написання спогадів є важливим моментом у відображенні суб'єктивного сприйняття історичних подій та має непересічне значення для історичної науки з точки зору антропологічних вимірів війни, які тривалий час були поза науковим дискурсом. Не менш вагомий і процес донесення мемуарних текстів до потенційного читача, а саме – момент суспільної комунікації задля формування національної ідеї, патріотизму та консолідації українського суспільства з урахуванням тяжких поразок, втрат та гордості за досягнення. Важливість спогадів у контексті створення джерел української історії періоду Першої світової війни, історії формування національного війська та як інструменту впливу на громадську думку, комунікації з суспільством добре розуміли безпосередні учасники цих подій та сучасники. Саме тому в середовищі колишніх вояків УСС та УГА у Львові у 1921 р. як прояв громадської ініціативи було створено видавничий кооператив «Червона Калина» з яскраво вираженим національно-патріотичним характером. Видавничий кооператив мав авторитет у суспільстві, це засвідчує постійне зростання числа його учасників. На момент його створення було 16 засновників, на кінець 1922 рр. – 128, у 1929 р. – 727, на початку 1931 р. – 1195 членів [13, с. 187]. І це незважаючи на те, що для вступу в кооператив потрібно було сплатити грошовий внесок. Серед основних завдань видавництва – збирання

та видання документів, матеріалів, мемуарів періоду українських визвольних змагань для широкого кола читачів.

Що до форм репрезентації спогадів у суспільстві, то у 20–30-х роках ХХ ст. доступними були лише традиційні книжкові видання. Проте в керівництві видавництвом (наглядову раду очолював С. Шухевич) добре розуміли різнобарвність і специфіку читацької аудиторії, тому зробили все можливе, щоб задовольнити потреби усіх прошарків населення, вміло поєднуючи різні формати книжкових видань. У результаті було започатковано кілька проєктів, що розвивалися як паралельно, так і в хронологічній послідовності, основою яких був людиноцентричний (антропологічний) підхід, звідси й підвищена увага до мемуаристики, щоденників, біографічних розвідок тощо. Сьогодні ми розглядаємо спогадові наративи як явища мікроісторії/множинності контекстів, що дають змогу реконструювати історичну реальність у ширшому сенсі, зокрема щодо вивчення історії українських національно-визвольних змагань. Кінцевим результатом стало видання літератури популярного, наукового, публіцистичного, історико-мемуарного, мемуарного спрямування. Серед видавничих проєктів «Червоної калини», які активно репрезентували мемуари про Першу світову війну її безпосередніх учасників та очевидців варто відзначити три.

По-перше, це започаткування щорічника «Історичний календар-альманах Червоної Калини» (1921–1939 рр.; ред. Л. Лепкий і О. Навроцький, а 1937 р. – І. Іванець)¹⁷, який друкував як наукові статті, так і оповідання – спогади про воєнні події, видатних українських діячів – учасників українського визвольного руху. Аналіз одного з номерів альманаху (на 1928 р., виданий у Жовкві у 1927 р.) дає уявлення про тематичну спрямованість спогадів¹⁸. Він містив спогади Романа Сушка «Січові стрільці за Центральної Ради (мої спомини про першу сотню СС)», доктора Івана Гижі «Останні дні на альбанському фронті», Євгена Яворського «Бій під Сигнівкою (Уривок із воєнного записника)», Л. Лулу¹⁹ «На Україні (Уривки із споминів)», В. Галан «На українських дорогах. (Спомини з війни

¹⁷ До 1925 р. видавався під назвою «Календар Червоної калини на ... рік», а потім – «Історичний календар-альманах Червона Калина». Видання мало серіальний додаток «Альманах Червоної Калини», який містив найбільше мемуарних текстів.

¹⁸ Електронна копія номера доступна за посиланням: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/2433/file.pdf>

¹⁹ Луців Лука Юрійович (псевдоніми: Л. Лулу, Л. Граничка; 30.10.1895–01.12.1984, м. Філадельфія (США)) – громадський діяч, літературознавець, публіцист.

1919–1920 рр. В пам'ять гарматчикам Х. гарматного полку У.Г.А.)», А. Шустикевича «Спомин з Одеси», Характерника²⁰ «Моя подорож до Києва через фронт у квітні 1919 р. (Уривок зі спогадів)», Любомира Макарушка «Маланка 1919 р. під Львовом (Спомин з однієї битви)», Романа Фріша «Із днів слави артилерії У.Г.А. (сторінка до історії 6 гарматного полку У.Г.А.)», Ірини Шмігельської–Климкевичевої «Низка споминів про отамана Кирила Карася». Популярність календарної продукції у 1920-х роках у Львові (формат календаря потребував розміщення оголошень і реклами крамниць, виробництв, майстерень, різних послуг) видавництво використовувало як нішу для пропаганди своїх ідей серед широкого кола міських читачів. Окрім іншого, це давало змогу кооперативу зібрати кошти на розвиток менш прибуткових, але важливих проєктів.

По-друге, випуск місячника «Літопис Червоної Калини. Ілюстрований журнал історії та побуту» (1929–1939 рр.), який містив розвідки з української воєнної історії, переважно 1914–1921 рр., поетичні та прозаїчні твори, мемуари, фотографії та малюнки, що відображають події тих років. На відміну від першого проєкту місячник уже мав свою цільову аудиторію, зокрема читачів та авторів, потреби яких були зосереджені навколо ідеї української історії в цілому та історії українського війська зокрема. Формат календаря, що виходив раз на рік та був розрахований на масового читача, ці потреби не задовольняв. Основну мету Літопису було визначено так: «...розбуджувати і плекати пошану до нашого історичного минулого, закріплювати традиції, зберігати друком історичні матеріали, якими можна би покористовуватися у майбутньому нашій історіографії» [4, с. 2]. Для розуміння тематики спогадів, які розміщувалися на сторінках Літопису, розглянемо число 9 журналу за вересень 1938 р. Зокрема це число містить спогади Магаса Павла про похорон генерала Мирона Тарнавського «Похорони Начального Вождя», спогади Степана Стецишина «Спогади селянина про ген. М. Тарнавського», спогади Теодора Марітчака про взяття УГА Бережан у 1919 р. «Бережани взяті. Із днів чортківської офензиви, на підставі записок», спогади Івана Левицького про Український Галицький полк УГА «Український галицький полк в роках 1920–1922–1923 на Великій Україні. Докінчення», спогади Василя Джуса про польову сторожу при Сьомій Львівській

Дійсний член Наукового товариства імені Шевченка. Народився в с. Грушів (нині село Дрогобицького р-ну Львів. обл.). Навчався в Дрогобицькій гімназії.

²⁰ Псевдонім Бжевського Романа Степановича.

бригаді УГА з грудня 1918 р. «Полева сторожа при УП Львівській Бригаді». Частина спогадів проілюстрована копіями фото (наприклад, спогади про похорони М. Тарнавського, спогади про Галицький полк), що робить ці матеріали ще більш насиченими з погляду повсякденного життя згадуваного періоду.

Розуміючи важливість спогадів у справі налагодження комунікації всередині післявоєнного суспільства та в часі між поколіннями, їхню роль у справі вивчення національної історії культури, редакція зверталася до своїх потенційних читачів із закликом надсилати свої спогади, світліни, історичні записки, документи й усі інші писані, ілюстративні матеріали. Спогади у виданні посіли важливе місце. Для популяризації та візуалізації національно-патріотичної тематики кооператив «Червона калина» з нагоди двадцятирічного ювілею створення УСС започаткував видання альбому за редакцією Богдана Гнатевича, Івана Іванця, Левка Лепкого, Василя Софроніва-Левицького «Українські Січові Стрільці (1914–1920)»²¹ (Львів, 1935). Альбом містив велику кількість світлин воєнного часу, на яких зображено бійців УСС та суворі будні військовиків. Такі видання тоді і сьогодні виступають потужним чинником підвищення інтересу до національної історії, актуалізують пошук додаткових знань про епоху та розширюють межі сприйняття спогадових наративів.

Третім проєктом «Червоної калини» стало видання книг, а їх вийшло близько 80. За жанрово-тематичною ознакою це видання з воєнної історії (історико-мемуарні твори); мемуари; ілюстративні видання з воєнної історії; музичні видання з воєнної історії. Серед мемуарних творів, надрукованих у межах проєктів «Червоної калини», назвемо «Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920)» (Львів, 1923–1924) Дмитра Дорошенка, «З моїх споминів» (Львів, 1930) М. Галагана. Літературна біографіка представлена автобіографічним романом Ю. Карася-Галинського «Шляхами на Соловки: із записок засланця» в трьох частинах («Пекло на землі», «Червоний чад», «Зі Соловецького пекла на волю»; під псевдонімом Віталій Юрченко виданий у 1931–1932 рр.)²², творами Степана Шухевича «Спомини. Від листопада 1918 до квітня 1919» (Львів, 1929) та «Спомини з Українсько-галицької Армії (1918–1920)» (Львів, 1929. Ч. I–IV), Костя Левицького «Великий зрив» (Львів, 1931), Андрія Чайковського «Чорні рядки: мої спомини за час від 1 листопада 1918 до 13 травня 1919» (Львів, 1930), Ілька Калічака «Записки

²¹ Перевидано 1991 р.

²² Перевидано 1994 р.

чотаря (спомини 1918–1919)» (Львів, 1931), Антіна Кравса «За українську справу. Спомини про III корпус У.Г.А. після переходу за Збруч» (Львів, 1937) тощо. Біографічною розвідкою з елементами спогадів стала робота Володимира Ласовського «Генерал Тарнавський. Репортаж» (Львів, 1935).

Висновки. Спогади про війни, у яку була втягнута Україна на початку ХХ ст., розглянуто через аналіз окремих наративів, громадських та наукових проєктів, які демонструють розуміння їхнього комунікативного потенціалу як важливого історико-біографічного джерела, інформаційного ресурсу для згуртування суспільства. Діяльність видавничого кооперативу «Червона калина», навколо якого об'єдналися чимало представників української інтелігенції, військові та громадські діячі, дала змогу зібрати й оприлюднити велику кількість мемуарних творів у різних жанрах з використанням різноманітних форматів книжкової продукції (книги, образотворчі та музичні альбоми, журнали, календарі), які стали довготривалою основою для суспільного комунікування задля національного об'єднання та ґрунтовною джерельною базою для української історичної та воєнно-історичної науки. За тривалий час існування радянського режиму на українських землях із суспільного простору зникли мемуарні наративи учасників українських національно-визвольних змагань, складником яких були спогади про Першу світову війну. Незалежність України та зрушення у світовій гуманітаристиці, що в першу чергу пов'язані з розвитком нових наукових напрямів та функціонуванням Digital Humanities (Цифрової гуманітаристики), дають змогу актуалізувати у сучасному інформаційному просторі спогадові наративи про Першу світову війну. Так, завдячуючи спільному проєкту Центру досліджень визвольного руху, Львівського національного університету ім. І. Франка та Національного музею-меморіалу жертв окупаційних режимів «Тюрма на Лонцького» створено архів електронних копій документів з історії українського визвольного руху в ХХ ст. «Електронний архів українського визвольного руху» (<https://avr.org.ua/>), де розміщено архів «Літопису Червоної калини» 1929–1939 pp. (<https://avr.org.ua/?sd=true&fd=true&so=%D0%94%D0%B0%D1%82%D0%B0%2C%20%D0%B7%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F&as=false&sp=false&vm=0&tb=title&locale=ua>), що робить їх доступними для зацікавленого читача і сприяє налагодженню міжпоколіннєвого діалогу, тягlosti національної пам'яті.

Це допоможе ефективніше імплементувати у науковий та суспільний простір великі масиви спогадових наративів, адже, як зазначає ізраїльський

історик Юваля Ноя Харарі, «...щоб насолоджуватися миром, нам необхідно, щоб майже кожен робив правильний вибір. І навпаки, невдалий вибір хоча б однієї сторони може призвести до війни» [18]. А спогади є ґрунтовною складовою національного культурного надбання і важливим ресурсом соціальної комунікації задля формування національної ідеї, патріотизму та консолідації сучасного українського суспільства навколо переможної стратегії поведінки з урахуванням тяжких поразок та втрат, яких Україна зазнала у минулому та в умовах сучасної війни.

Список бібліографічних посилань

1. Алексеев О. О. Видова класифікація селянських мемуарних джерел Південної України ХХ ст. *Гілея : наук. вісн.* 2021. Вип. 163 (№ 6–7). С. 7–13.
2. Алексеев О. О. Селянська мемуаристика Південної України ХХ ст. просопографічний підхід. *Універсум історії та археології.* 2021. Т. 4 (29). Вип. 1. С. 147–155. <https://doi.org/10.15421/26210402>
3. Велика війна 1914–1918 рр. і Україна: у 2 кн. Кн. 2: Мовою документів і свідчень / редкол.: В. А. Смолій (голова), та ін. ; Ін-т історії України. Київ : КЛІО, 2015. 800 с.
4. Від редакції. *Літопис Червоної калини.* 1929. Вип. 1. С. 2.
5. Гефер С. Сто років суперечок: історики і Перша світова війна. *Критика.* 2014. Рік XVIII. Ч. 5–6 (199–200). С. 14–17.
6. Любовець Н. І. Видавничі серії українських мемуарів у контексті соціальних комунікацій. *Українська біографістика.* 2020. Вип. 19. С. 101–120. <https://doi.org/10.15407/ub.19.101>
7. Любовець Н. І. Мемуарій Української революції (1917–1921 рр.): автори та жанри. *Українська біографістика.* 2017. Вип. 15. С. 260–286. <https://doi.org/10.15407/ub.15.260>
8. Любовець Н. І. Основні тенденції розвитку мемуаристики Буковини (кінець ХІХ ст. – 30-ті роки ХХ ст.). *Українська біографістика.* 2012. Вип. 9. С. 65–89.
9. Любовець Н. Особливості розвитку мемуаристики Галичини наприкінці ХІХ – першій третині ХХ ст. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського.* 2012. Вип. 34. С. 501–516.
10. Людина на війні: український соціум через призму Першої та Другої світових воєн: історичні нариси / відп. ред. О. П. Реєнт. Київ, 2021. 631 с.
11. Мемуари та щоденники. Ч. 1 / упоряд.: А. Бойко, С. Плохій. Запоріжжя, 2005. 484 с. (Джерела з історії Південної України. Т 5. Кн. 1).

12. Орлик С. Мародерство, грабежі, розбій російських окупаційних військ на Східній Галичині й Північній Буковині в роки Першої світової війни. *Український історичний журнал*. 2022. Ч. 2. С. 4–16. <https://doi.org/10.15407/uhj2022.02.004>
13. Передирій В. Видання «Червоної Калини» (1922–1939) : історико-бібліографічне дослідження / відп. ред. Є. П. Наконечний ; НАН України, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаніка. Львів, 2004. 357 с. : іл.
14. Пиріг Р. Я. Мемуари сучасників як джерело з історії Української революції 1917–1921 років. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років*. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2009. Вип. 4. С. 31–58.
15. Пиріг Р. Я. Джерела з історії Української революції 1917–1921 років: матеріали особового походження. *Архіви України*. 2011. № 6(276). С. 83–102.
16. Плохій С. Селянська КЛЮ: історична пам'ять та національна ідентичність в радянській Україні. *Мемуари та щоденники*. Ч. 1 [кн. 1] / уряд.: А. Бойко, С. Плохій. Запоріжжя, 2005. С. 12–32.
17. Тарнавський М. Спогади. Львів : Червона Калина, 2008. 166 с.
18. Харарі Ю. Н. Чому війна в Україні стосується кожного на Землі, а Путін може відібрати у людства головне досягнення. *Новое время*. 15.03.2022. URL: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/viyna-rosiiji-v-ukrajini-chomu-vona-zminit-svit-dumka-istorika-yuvalya-noya-harari-50225238.html>
19. Шевченко В. В. Велика війна у спогадах пересічних учасників і очевидців. *Людина на війні: український соціум через призму Першої та Другої світових воєн: історичні нариси* / відп. ред. О. П. Реєнт. Київ, 2021. С. 135–147.

References

1. Aliksieiev, O. O. (2021). Vydova klasyfikatsiia selianskykh memuarykh dzherel Pivdennoi Ukrainy XX stolittia [Species classification of peasant memoir sources of Southern Ukraine in the 20 th century]. *Hileya: naukovyi visnyk – Hileya: Scientific Bulletin*, 163(6–7), 7–13 [in Ukrainian].
2. Aleksieiev, O. O. (2021). Selianska memuarystyka Pivdennoi Ukrainy XX st.: prosopohrafichni pidkhid [Rural memoirs of Southern Ukraine of the 20 th century: prosopographic approach]. *Universum istorii ta arkheolohii – The Universe of History and Archeology*, 4(29), 1, 147–155 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15421/26210402>

3. Smolii, V. A. (Ed.). (2015). *Velyka viina 1914–1918 rr. i Ukraina: u 2 kn. Kn. 2: Movoiu dokumentiv i svidchen* [The Great War of 1914–1918 and Ukraine. In the 2nd book - Kn. 2: The language of documents and evidence]. Kyiv: KLIIO [in Ukrainian].

4. Vid redaktsii [From the editors]. (1929). *Litopys Chervonoï kalyny – Annals of Red Viburnum, 1, 2* [in Ukrainian].

5. Hefer, S. (2014). Sto rokiv superechok: istoryky i Persha svitova viina. [One hundred years of controversy: historians and the First World War]. *Krytyka – Critika. Year XVIII, 5–6* (199–200), 14–17 [in Ukrainian].

6. Lyubovets, N. (2020). Vydavnychi serii ukraïnskykh memuariv u konteksti sotsialnykh komunikatsii [Publishing series of Ukrainian memoirs in the context social communications]. *Ukrainska Biohrafistyka – Biographistica Ukrainica, 19*, 101–120 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/ub.19.101>

7. Lyubovets, N. (2017). Memuarii Ukraïnskoï revoliutsii (1917–1921 rr.): avtory ta zhanry [Memoirs on the Ukrainian Revolution (1917–1921): authors and genres]. *Ukrainska Biohrafistyka – Biographistica Ukrainica, 15*, 260–286 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/ub.15.260>

8. Lyubovets, N. (2012). Osnovni tendentsii rozvytku memuarystyky Bukovyny (kinets XIX st. – 30-ti roky XX st.) [Basic tendencies of Bukovina memoiristics development (end of 19 th – 30 th of 20 th century)]. (*Ukrainsk Biohrafistyka – Biographistica Ukrainica, 9*, 65–89 [in Ukrainian].

9. Liubovets, N. (2012). Osoblyvosti rozvytku memuarystyky Halychyny v kintsï XIX – pershii tretyni XX st. [Features of the development of memoirs of Galicia in the late 19 th – first third of 20 th century]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukraïny imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, 34*, 501–516 [in Ukrainian].

10. Reient O. P. (Ed.). (2021). Liudyna na viini: ukraïnskyi sotsium cherez pryzmu Pershoï ta Druhoï svitovykh voien: istorychni narysy. [Man at war: Ukrainian society through the prism of the First and Second World Wars: historical essays]. Kyiv. 631 p. [in Ukrainian].

11. Boiko, A., Plokhii, S. (Comp.). (2005). Memuary ta shchodennyky. Chastyna 1 [Memoirs and diaries. Part 1]. *Sources on the History of Southern Ukraine, 5*(1). Zaporizhzhia. 484 p. [in Ukrainian].

12. Orlyk, C. (2022). Maroderstvo, hrabezhi, rozbii rosiïskykh okupatsiïnykh viisk na Skhidnii Halychyni y Pivnichnii Bukovyni v roky Pershoï svitovoi viiny [Marauding, Plundering and Brigandage of Russian Occupation Forces in Eastern Halychyna and Northern Bukovyna During the World War

I]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*. 2, 4–16 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/uhj2022.02.004>

13. Perederii, V. (2004). Vydannia “Chervonoi Kalyny” (1922–1939): istoryko-bibliohrafichne doslidzhennia. [Edition of “Chervonaya Kalina” (1922–1939): historical and bibliographic research]. Ye. P. Nakonechnyi (Ed.). Lviv. 357 p. [in Ukrainian].

14. Pyrih, R. Ya. (2009). Memuary suchasnykiv yak dzherelo z istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv [Memoirs of contemporaries as a source of history of the Ukrainian Revolution of 1917–1921]. *Problemy vyvchennia istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv – Problems of Studying the History of the Ukrainian Revolution of 1917–1921*, 4, 31–58 [in Ukrainian].

15. Pyrih, R. Ya. (2011). Dzherela z istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv: materialy osobovoho pokhodzhennia [Sources of the history of the Ukrainian revolution of 1917–1921: materials of personal origin]. *Arkhivy Ukrainy – Archives of Ukraine*, 6(276), 83–102 [in Ukrainian].

16. Plokhii, S. (2005). Selianska KLIO: istorychna pamiat ta natsionalna identychnist v radianskii Ukraini [Selyanska Klio: historical memory and national identity in Soviet Ukraine]. *Memoirs and Diaries* (Part 1 [book 1]), 12–32. Zaporizhzhia [in Ukrainian].

17. Tarnavskiyi, M. (2008). Spohady [Memoirs]. Lviv: Chervona Kalyna [in Ukrainian].

18. Kharari, Yu. N. (2022, March 15). Chomu viina v Ukraini stosuietsia kozhnogo na Zemli, a Putin mozhe vidibraty u liudstva holovne dosiahnennia [Why the war in Ukraine affects everyone on Earth, and Putin can take away the main humanity achievement]. *Novoe vremia – New Time* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/viyna – rosiji – v – ukrajini – chomu – vona – zminit – svit – dumka – istorika – yuvalya – noya – harari – 50225238.html>

19. Shevchenko, V. V. (2021). Velyka viina u spohadakh peresichnykh uchastnykiv i ocheyvidtsiv [The great war in the memories of ordinary participants and eyewitnesses]. *A Man at War: Ukrainian Society through the Prism of the First and Second World Wars: Historical Essays*. Reient, O. P. (Ed.). (pp.135–147). Kyiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 30.06.2022.

Nadiia Lyubovets,

PhD (History), Senior Researcher, Head of Department,
Institute of Biographical Research

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
62 Volodymyrska St., Kyiv 01033, Ukraine
e-mail: lyubovets@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8811-6627>

The First World War 1914–1918 in a Memoir Representation

The purpose of the study is to analyze memories of the First World War/World War I events (1914–1918) in the context of communicative practices that represent a person as a key figure in historical events, of which he/she is a participant and witness, to determine the main forms of representation and publishing projects of memoir narratives about the events of the Great War in the twentieth century. The research methodology is based on the application of discourse analysis (method of text research) and general scientific methods – causal, systematic, historical-comparative, retrospective, historical-typological, etc. *The scientific novelty* of the study is in considering the communicative potential, forms of representation of memories of the First World War; consideration of a scientific, public initiative and individual initiative on the creation, collection of memoir texts and their implementation in the public and research space. *Conclusions.* Memories of the war in which Ukraine was involved at the beginning of the twentieth century, is examined through the analysis of individual narratives, public, and scientific projects, which demonstrate an understanding of their communicative potential as an important historical and biographical source, an informational resource for social cohesion. It is emphasized that in the time of Digital Humanitarianism (DH), memories of tragic events of the past become available to the general public and work simultaneously as a communication tool for the formation of a national idea, patriotism, and consolidation of modern Ukrainian society around a winning strategy of behavior, taking into account the heavy defeats and losses that Ukraine experienced in the past and in modern war.

Keywords: First World War/World War I (1914–1918), memoirs, memories of the war, communication, publishing projects, publishing cooperative *Chervona kalyna*, public initiative.

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.64.212>

УДК 372.27-475-9"16/17":929Радивилівський

Ольга Максимчук,

кандидат філологічних наук, науковий співробітник,

Інститут книгознавства

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

вул. Володимирська, 62, Київ, 01033, Україна

e-mail: zubrytska@yahoo.com.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6932-6434>

Web of Science Researcher ID: AAR-3262-2021

“EXAMPLA” З РИТОРИКИ МІХАЛА РАДАУ У ТВОРЧОСТІ АНТОНІЯ РАДИВИЛОВСЬКОГО

Мета дослідження – визначити текстові запозичення з підручника риторики “Orator Extemporaneus” авторства Міхала Радау в проповідях Антонія Радивилівського. *Методи дослідження*. Використано компаративний і текстологічний аналіз, залучено історико-культурний підхід. *Наукова новизна*. Риторика Радау була знана й шанована поміж представників київської вченості другої половини XVII – початку XVIII ст. У рамках статті вперше на прикладах продемонстровано, що цією працею активно послуговувався для побудови своїх казань український проповідник Антоній Радивилівський. *Висновки*. Неподінокі випадки відповідностей між ілюстративними прикладами у проповідях Радивилівського та “exampla” з риторики Радау засвідчують із високою частотою ймовірності, що український автор використовував “Orator Extemporaneus” у своїй творчості як претекст, джерело запозичень образів і мотивів.

Ключові слова: проповідь, запозичення, “exampla”, Міхал Радау, Антоній Радивилівський.

Постановка проблеми. Українська література XVII ст. вирізняється відкритістю до впливів і взаємодії із загальноєвропейським культурним простором, адже українські автори того часу позиціонували себе його невід’ємною частиною. Як правило, вони отримували добру освіту, часто розпочинаючи її у місцевих навчальних закладах і завершуючи у західних осередках вченості. Вихованці Києво-Могилянського колегіуму, утвореного у 1632 р. об’єднанням київської братської та лаврської шкіл, добре володіли латинською мовою, яка була тоді мовою науки, культури та міжнародного спілкування у Європі. Зв’язок з латиномовною

словесністю уможлилювався завдяки запозиченню основних засад західної освітньої системи та її адаптації до національних і релігійних потреб українців.

Значний інтерес до латиномовних джерел і використання їх у своїй творчості демонструє, поміж іншими українськими авторами ранньомодерної доби, лаврський намісник і настоятель Пустинно-Микільського монастиря Антоній Радивиловський. Він є одним із найяскравіших представників українського барокового проповідництва другої половини XVII ст. Його доробок становлять два друкованих видання проповідей – «Огородок Марії Богородиці» (1676) та «В'їнець Христов» (1688). Існують також однойменні рукописні збірники казань Радивиловського, які лягли в основу друкованих книг; крім виданих «слів», вони містять також проповіді, які не були опубліковані автором.

Свою освіту Радивиловський здобув у Києво-Могилянському колегіумі. Навчався він разом із майбутнім архимандритом Єлецького монастиря Йоаникієм Галатовським. Серед його викладачів був Лазар Баранович, у майбутньому – архієпископ Чернігівський і місцєблжститель київського митрополичого престолу. Усі вони – визначні українські проповідники, добре ознайомлені з «латинською» вченістю та культурою. Отже, середовище, у якому сформувався талант Радивиловського як церковного казної, сприяло його ознайомленню з традицією європейської барокової проповіді та основними принципами її побудови. Свої гомілетичні тексти Радивиловський, згідно з вимогами естетики бароко, щедро насичував різноманітними “*exempla*” – прикладами та цікавинками з історії, літератури, міфології, природознавства, побутової сфери життя.

Дослідники визначили чимало джерел, якими при цьому користувався український проповідник, із яких черпав ілюстративний матеріал для своїх казань (байки Езопа у викладі Йоахима Камерарія [1, 80–82], твори античних філософів [2, с. 79–112], праці європейських гуманістів, зокрема Еразма Ротердамського [1, с. 72], збірники «Римські діяння», «Велике зеркало», тексти Троянських казань, повість про Варлаама та Йоасафата» [3, с. 97–114 I рах.], проповіді Йоана Мефрета та Яцека Міаковського [3, с. 82–83, 86–87 I рах.], твори Йогана Герольта [1, с. 69–70], екзегетичний твір Франсиска Дзеловського «Гостинець простий до неба» [1, с. 78–79; 3, с. 85 I рах.; 4, с. 228–230] тощо). Серед книг, що слугували для Радивиловського «скарбницями» образів, варто назвати літературу, яка належить європейській емблематичній традиції. Сам проповідник називає імена таких авторів як Валеріан Пієрій («Ієрогліфіка») та Ніколя Коссен («Полігістор символів»), але коло використовуваних ним ембле-

матичних праць, збірників різноманітних символів та «ієрогліфіків» явно ширше [5].

Одна з характерних ознак письма Радивиловського полягає у «картинності та драматизмі зображення» [3, с. 67 і рах.]. Очевидно, саме тому у своїх проповідях він неодноразово звертається до зорової образності та згадує різноманітні емблеми й герби, активуючи уяву своїх читачів і слухачів.

Утім разом із широким використанням емблематики, Радивиловський міг залучати для своїх «exampla» й інший матеріал, що відсилає до певних візуальних образів, хоча і не містить їх безпосередньо. М. Корзо звертає увагу на застосування в українському проповідництві XVII ст. особливих описів алегоричного зображення, які дослідниця називає «вербальними картинками» [6]. Їхня своєрідність полягає в тому, що, найімовірніше, проповідник, апелюючи до певного малюнка, не мав його перед очима, а просто словесно відтворював уявну символічну композицію. Наприклад, у «Предмовѣ священниціи при шлюбе малженском», уміщеній у львівських Требниках 1644 і 1645 рр., автор проповіді описує поняття любові за допомогою розгорнутої алегоричної картини – молодого чоловіка, який вказує на рану у грудях біля серця; зображення супроводжують лаконічні підписи, які містять натяк на його справжній зміст. Сам автор називає таку алегорію «ієрогліфіком, то ест, писмом таємным» [6, с. 22].

Вважається, що уперше цей образ та його тлумачення з'являється в XIV ст. у писаннях домініканця Роберта Голкота; найімовірніше, вони не мали конкретного джерела, тобто англійський монах не описував реально існуюче зображення, а лише його уявляв [6, с. 24]. Пізніше, разом з поширенням цього «зорового» за характером прикладу в текстах інших богословів та проповідників, почали з'являтися і відповідні зображення, що ілюструють цю алегорію; утім в історичній перспективі первісним був усе ж таки текст.

Подібні «вербальні картинки» можна знайти у проповідях Антонія Радивиловського. Вони не мають графічного відповідника, український автор запозичував їх із текстів, якими користувався під час підготовки казання. Часом такі «вербальні картинки» важко відрізнити від емблематичних за походженням образів, адже, здається, в обох випадках проповідник відсилає до певного малюнка. Лише скрупульозний аналіз і пошук найімовірніших джерел запозичення дають змогу говорити з певною часткою вірогідності, чим цього разу користується автор – емблематичним збірником, більшість із яких мали зорові, графічні зображення емблеми,

чи самим лише текстом, що містив опис такої «вербальної картинки». Часом надмірна ускладненість і деталізація, яку важко уявити у вигляді справжнього малюнка, дають підстави стверджувати, що йдеться саме про гадану «картинку», яка насправді представлена лише у вербальній формі.

Попередній аналіз засвідчує, що одним з таких претекстів для проповідей Радивилівського був підручник з риторики “*Orator Extemporaneus*” (1650) авторства пруського єзуїта Міхала Радау. **Метою нашої студії** є спроба довести це твердження на основі прикладів із проповідей Радивилівського та відповідних фрагментів із праці Радау.

Методи дослідження. У статті використано компаративний і текстологічний аналіз, а також залучено історико-культурний підхід, що дає змогу відчитати творчість українського автора у контексті його доби.

Виклад основного матеріалу дослідження. “*Orator Extemporaneus*” був досить популярним на теренах Речі Посполитої та інших європейських країн. Праця ґрунтується на курсах риторики, які Радау читав у колеґіумі міста Бранево (тоді – Браунсберг) на початку 40-х років XVII ст. [6, с. 27 ; 7, с. 338]. Перше відоме на сьогодні видання датоване 1650 р., воно вийшло з друкарні Лодевейка Ельзевіра молодшого в Амстердамі. Прикметно, що в ньому автором риторики названо Георга Бекхера, спудея колеґіуму в Бранево, який нібито використав уже підготований короткий виклад лекцій Радау, опублікувавши його під своїм іменем [7, с. 338]. Лише через кілька перевидань на титулі підручника з’являється справжнє ім’я автора. Завдяки значному читацькому попиту до 30-х років XVIII ст. риторика Радау була перевидана понад два десятки разів [8, с. 42]. Більше того, її популярність сприяла тому, що текст риторики поширювався також у вигляді рукописів [6, с. 27]. Функціонували такі рукописні копії і на теренах України, що свідчить про обізнаність київських інтелектуалів другої половини XVII ст. із працею Радау. Зокрема, з фондів бібліотеки Київської духовної семінарії походять два рукописи цього періоду (переважно у цій бібліотеці зберігалися підручники, за якими викладали в Києво-Могилянській академії, а також навчальні матеріали з римо-католицьких навчальних закладів, що їх привозили до Києва їхні колишні випускники [9, с. 241]). Один зі згаданих рукописів, очевидно, був копією з видання “*Orator Extemporaneus*”, яке вийшло ще під ім’ям Георга Бекхера, та належав Варлааму Ясинському [9, с. 275]; другий є частиною латино-польського збірника 1681–1685 рр. [9, с. 276–277]. Обидва нині зберігаються в Інституті рукопису НБУВ, у фонді 305 (Київської духовної семінарії), шифри 229 П і 233 П відповідно; опис та нумерація належать

М. Петрову. Дослідниця О. Циганок звернула на них увагу у своїй статті «Про риторику Міхала Радава як джерело епітафій в українських поетиках XVII–XVIII ст.» [10]. Вона підмічає вплив риторики Радау на словесні курси, які читали могилянські професори: приміром, тексти деяких з наведених у курсах 1680-х–1720-х років епітафій виявлено саме в підручнику “*Orator Extemporaneus*” [10, с. 37–38]. Можна зробити висновок, що більшість тодішніх вихованців Могилянського колегіуму, бодай опосередковано, були ознайомлені з працею Радау, адже вона справила значний вплив на викладання риторики у «Київських Атенах».

Працею Радау послуговувався, як видно, Симеон Полоцький – іще один «могилянець» за освітою і сучасник Антонія Радивиловського [11, с. 280]. Уже у XVIII ст. інший представник київського вченого гуртка, Ісаакій Хмарний, користувався підручником Радау під час викладання у московській слов’яно-греко-латинській академії [8, с. 44]. У власній книгозбірні мав примірник “*Orator Extemporaneus*” Феофілакт Лопатинський, який теж був випускником Могилянської академії [8, с. 46]. Припускаємо, що подальші дослідження продемонструють інші випадки ознайомлення і використання риторики Радау в київському оточенні Радивиловського, а також його молодшими сучасниками. Згадані приклади підтверджують тезу про те, що наявність запозичень – цитат чи алюзій – із цієї праці в проповідях Радивиловського цілком закономірна.

Наведемо кілька фрагментів з казань Радивиловського, яким відповідають такі ж “*exempla*” з “*Orator Extemporaneus*” (див. таблицю). Звісно, є ймовірність того, що деякі з цих прикладів можна знайти і в інших популярних книжках того часу, однак те, що вони усі разом сконцентровані в одному тексті – риториці Радау – робить її найбільш імовірним джерелом запозичень для Радивиловського.

Аналізовані проповіді узяті з лаврського видання «Огородок Марії Богородици», а також із рукописної версії «Огородка» – у разі, якщо вміщені в ній казання не потрапили до друкованої книги. За допомогу з перекладом із латинської мови ми вдячні канд. філол. наук Ганні Малунівій; будь-які неточності й недогляд – наша відповідальність.

Таблиця

Порівняння фрагментів із казань Радивилівського та “Orator Extemporaneus”

№	Цитата з проповідей Радивилівського	Приклад з “Orator Extemporaneus” Міхала Радау
1.	«На скипетру єдиного монархи стояла мужицзна держачи в руках своїх табличку з написом: стою. Под ним зась мышши подгызают подошвы сто з написом: лежатимеш» (Слово 1 на Преображення Господне) [12, с. 281].	«In Caroli V sceptro stabat masculus manu tabellam tenens, cum lemmate: Sto: infra vero mures ejus plantas argodebant cum inscriptione: Iasebis» («На скипетрі Карла V стояв чоловік, тримаючи у руці табличку із заголовком: «Стою». Знизу ж миші обгрызали його подошви, з написом: «Лежатимеш») [13, с. 327].
2.	«Стигичикове перед тым убирали дшерій своих в ландухи каменієм дорогим сажоныи, на которых фгур было шесть: першая синогролица, з написом: сама єдина. Другая голубица, з написом: так чистая. Третья орел, з написом: так охотная. Четвертая ботян, з написом: так побожная. Пятая сова, з написом: так чужая. Шестая скворенок, з написом: так святоблывая и побожная» (Слово 2 на Успіння Богородиці) [12, с. 356]. На полях зазначено: «Каснолор».	«Aegyptii omabat filtas suas etsam pauperimas torquibus: et ab aliis pro torquibus filiae stripebant. In his torquibus figura erant sex: Prima turtur, cum lemmate: Sic sola. Secundus columba, cum lemmate: Sic casta. Tertia aquila, cum lemmate: Sic prompta. Quarta ciconia, cum lemmate: Sic pia. Quinta noctua, cum lemmate: Sic vigil. Sexta alaunda, cum lemmate: Sic sancia aui devoia» («Стигтяни, навіть найбодніші, прикрашали своїх дочок намистами: і від інших задія намист для доньки просили милостиню. На цих намистах було 6 фігур: перша – горлиця, із заголовком: «Так єдина». Друга – голубка, із заголовком: «Так чиста». Третя – орлиця, із заголовком: «Так рішуча». Четверта – делека, із заголовком: «Так благочестива». П'ята – сова, із заголовком: «Так пильна». Шоста – жайворонок, із заголовком: «Так свята або набожна») [13, с. 262–263]. На початку фрагмента вказано автора: «Cassiod[orus] in Epis[olae]». Наймовірніше, Радивилівський, що вказав на берегах сторінки ім'я Касіодора, просто повторює його за Радау, а не цитує англичного автора безпосередньо.

Продовження табл.

3.	<p>«Цимброве хотячи царицу свою Амфилію з веселого позору и любви ку себеъ великой, потомному вѣку в залецене подати, двоякую ей таким кунштом похвалу давали. На монетѣъ выбитая была з одной стороны Амфилія з цифрою при таком написѣ: цимбрійъ веселость. З другой стороны тая ж Амфилія з походнею палаючею, з написом: цимбрійъ погода. През что показовали тое, иж през веселость лица и любов царя albo царицы ку своим подручным завше увеселяется царство» (Слово 2 на Андрия Первозваного) [12, с. 651–652].</p>	<p>«Cimbri duplex Elogium dederunt Regiae Amphiliae: In moneta sculpta fuit ab una parte Amphiliae cum cithara; lemma, Cimbriae hilaritas; ab altera parte eadem Amphilia cum lamprade ardents: Lemna, Cimbria serenitas. Innuiebant exhilarari Regnum amore Reginae erga suos, et praestantia famiіж illustrati» (Кімври подвійний короткий опис дали цариці Амфилії: на монеті з одного боку була вирізьблена Амфилія з кіфарою; заголовок: кімврийська веселощі; з іншого боку ця ж Амфилія з палаючим факелом; заголовок: кімврийська безхмарність. Значали, що царство веселиться любов'ю цариці до своїх [підлеглих], а також прославляється вищість родини») [13, с. 453–454].</p>
4.	<p>«Тамерлян цар мѣсто дорогого ношеня, перуна на лануху златым ношовал, на котором написаны были такіи слова: На земли пара, а в областѣ страх» (Слово 2 на Андрия Первозваного) [12, с. 662].</p>	<p>«Ніс Тамерлянес loco monilis fulmen de torque gestabat, cui inscriptum fuit: In terra varog, in nube tetror» («Цей Тамерлан замість дорогоцінності блискавку з намиста носив, на якій був напис: «На землі пара, у хмарі – страх») [13, с. 456].</p>

Продовження табл.

5.	<p>«Анна царица Венгерская, Фердинанда першого цесаря жена, рудць злученні мѣла з рожею за символом албо подобенство лобви Божіей, при таком написѣ: Так на вѣки» (Слово 1 на Саву Освяченого) [12, с. 687].</p>	<p>«Anna Regina Ungariae et Bohemiae Ferdinandus I Imperatoris Uxor manus complexas cum rosa pro Symbolo amoris habuit. Lemna: Sic in regretium» («Анна, царица Угорщини і Богемії, дружина Імператора Фердинанда I, мала з'єднані руки з трояндою як символ любові. Заголовок: «Так навічно» [13, с. 267].</p>
6.	<p>«Старожитныи египтяне, малюючи преложеного, давали ему в єдну руку зєгар, а в другую солнце, зєгар давали в руку для того, указуючи, же он має быти, яко правило и взор порядного житія» (Слово 2 на святого Миколая) [12, с. 708].</p>	<p>«Егуптії hominem in Magistratu collocatum sic exprimebant. Senem in cuius dextra Sol, in sinistra Horologium. Hinc Caelius Rodig[inius] inquit: Esto horologium, ad quod se tota vita dirigit, esto Sol exemplo et moribus graelucens» («Єгиптяни людину, поставлену на керівну посаду, так зображали. Старцем, у котрого у правій руці – Сонце, у лівій – годинник. Звідси Целій Родігінус говорить: Нехай буде годинник, відповідно до якого протягом усього життя він буде себе скеровувати; нехай Сонце буде за приклад і звичай яснї») [13, с. 413].</p>

Продовження табл.

7.	<p>«Єдин з князей хотячи своєю родовитост и високоост выразити, взял себѣ за клейнот звѣзду з шестма променями, з которых першій был на кшталт класа, з написом: Пожитком. Другій на кшталт булавы гетманской, з написом: правотою. Третій на кшталт палца, з написом: учинком. Четвертий на кшталт главы укоронованной, з написом: достоинством. Пятый на кшталт свѣщи горящей, з написом: побожностию. Шестый на кшталт найпобожнѣйшаго цвѣту, з написом: запахом енкѣйшаго цвѣту, з написом: запахом доброй славы» (Слово 10 на рздво Йоана Предтечї з рукописного «Огородка») [14, арк. 73]. На полях зазначено: «Епитом розных исторій»</p>	<p>«Quidam Senator stellam habuit cum sex radiis ejusmodi: primus radius fuit instar Spicae cum inscriptione: Utilitate. Secundus, instar clavis cum lemmate: Æquitate. Tertius, instar digiti cum lemmate: Actione. Quartus, instar capitis coronati cum lemmate: Dignatione. Quintus, instar candelae accensae cum lemmate: Pietate. Sextus, instar floris pulcherrimi cum lemmate: Odore bonae fama. Plane Symbolum hominis ad Magistratum promoti» («Якийсь сенатор мав зірку з шістьма променями такого характеру: перший промінь був подібний до колосу, із написом: «Корисність». Другий – подібний до ключа, із заголовком: «Рівність». Третій – подібний до пальця, із заголовком: «Учинком». Четвертий – подібний до короюваної голови, із заголовком: «Гідність». П'ятий – подібний до запаленої свічки, із заголовком: «Благочестивість». Шостий – подібний до найкрасивішої квітки, із заголовком: «Славою з гарним запахом». Очевидно, це символ людини, котра просувається на керівну посаду») [13, с. 453].</p> <p>На полях зазначено джерело: «Ерѣтом. var. hist.»; очевидно, Радивилівський у своїй проповіді повторює за Радю цю назву.</p>
----	--	--

Продовження табл.

8.	<p>«Єдин софѣста не так з мудрости яко з пыхи мѣл за символіум в гербѣ своєм тоє єдно слово латинское: Омнія. Другій хотячи єго є противной стороны скарати, з надутости невѣдоме перед тоєю літерою о написал лѣтеру: ес. Обачит оны нендзній мудрец, аж тоє єго гербовое омнія обернулося в Сомнія. Вѣдячи я же чоловік идучи до гробу яко иньєингѣя своєи прелятури, так и добра иннім зоставуст, а сам з єдною тылько лихою кошулею идет, на вираженіє концепту мосто, нехай ми волно будет ужити латинских слов а речи: о заєтее гумана омнія сунт сомнія, вѣѣ речи людєкєє сунт то сон!» (Слово на погреб Климентія Старушича з рукописного «Огородка») [14, арк. 888].</p>	<p>«Habit quispiam ampullatus homo ex superbia potius, quam ex scientia pro Symbolo, in stemmate hanc unisam voculam: Omnia. Cui obliquè tumorem castigando quispiam adscriptit literam S ante O. & legenda fuit vox Somnia. O bene humana Omnia sunt Somnia!» («Певна людина, котра пихато висловлювалася, мала з гордості більше, ніж зі знання, у якості символу на гірлянді таке незвичне слівце: Omnia (Усе). Йому хтось приховано, щоб провчити, дописав, як випуклість, літеру S перед O. І прочитано було слово: Somnia (Сон). O, все добре людське — [це] сон!») [13, с. 325].</p>
----	--	---

Представлені в таблиці фрагменти з текстів Радивилівського та відповідні їм цитати з риторики Радау демонструють, що український проповідник неодноразово використовував образний матеріал із цієї книжки для створення своїх казань. Приклад з гербом Анни Угорської може мати інше джерело походження (приміром, дещо схожий малюнок і пояснення до нього знаходимо в емблематичному збірнику “*Symbola divina et humana*” Якоба Типотія [15, с. 48–49]), але оскільки, на відміну від нього, у Радау ми бачимо майже дослівний збіг з текстом Радивилівського, то робимо висновок, що й тут український автор послуговувався риторикою “*Orator Extemporaneus*”.

Висновки. Систематичне використання візуалізованої образності як ілюстративного матеріалу для створення казань є характерною ознакою творчої манери Антонія Радивилівського – визначного українського проповідника другої половини XVII ст. Апелюючи у своїх проповідях до певної картинки чи візуального «знаку», Радивилівський поживавлював свій виклад і водночас прагнув зацікавити вірян і втримати їхню увагу, звертаючись до сили уяви та зорової пам’яті своєї пастви. Джерелом образів йому слугували не лише малюнки, графічні зображення (наприклад, емблеми), а й інші тексти, що могли містити, приміром, опис алегоричної композиції чи символічного предмета. Одним з таких джерел запозичень є, очевидно, підручник риторики Міхала Радау “*Orator Extemporaneus*”. Риторика Радау була добре знана у київському інтелектуальному середовищі того часу, її видання зберігалися в особистих бібліотеках вихідців з Могиллянського колегіуму. Наведена в статті таблиця з подібними «зоровими» прикладами з проповідей Радивилівського демонструє, що вони мають текстові відповідники в підручнику Радау. Найімовірніше, український автор неодноразово звертався до цієї праці, добираючи з неї “*exempla*” для увиразнення своїх повчань. Таке використання популярного в латиномовному світі підручника підкреслює залученість Радивилівського у спільний європейський культурний простір, адже, імовірно, він запозичує звідти ті ж самі “*exempla*”, що і його сучасники – західні проповідники. Подальше зіставлення “*Orator Extemporaneus*” з образною системою проповідей Радивилівського може засвідчити нові текстологічні збіги, а відтак і нові підтвердження цієї тези.

Список бібліографічних посилань

1. Кречотень В. Оповідання Антонія Радивилівського: з історії української новелістики XVII ст. Київ : Наук. думка, 1983. 408 с.

2. Співак В. Філософські погляди Антонія Радивилівського в контексті української духовної культури XVII ст. : монографія. Чернігів : SCRIPTORIUM, 2018. 328 с.

3. Марковский М. Антоний Радивилевский, южно-русский проповедник XVII в. Неизданные проповеди Антония Радивилевского. Киев : Тип. Имп. ун-та св. Владимира, 1894.

4. Ніка О. Антоній Радивилівський і розвиток українських казань XVII ст. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*. 2012. Т. LVIII. С. 223–234.

5. Максимчук О. В. Емблематична образність у проповідях Антонія Радивилівського: до питання джерел. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2020. Вип. 26. С. 7–28. <https://doi.org/10.15407/rksu.26.007>

6. Корзо М. «Вербальные картинки» в православной проповеди XVII века. «Предмова Священническая при шлюбе Малженскомъ» во львовских Требниках 1644 и 1645 гг. *Studi Slavistici*. 2021. Т. 18. № 1. С. 19–33. https://doi.org/10.36253/Studi_Slavis-9912

7. Brown Jozef. Biblioteka pisarzy asystencyi polskiej Towarzystwa Jezusowego powiekszona dwoma dodatkami. Poznan : W comisie i czcionkami Ludwika Merzbacha, 1862. 501 s.

8. Костин А. А., Николаев С. И. Неучтенный источник Риторики Ломоносова («Оратор без подготовки» М. Радау). *Чтения отдела русской литературы XVIII века*. М.–СПб. : Альянс-Архео, 2013. Вып. 7. С. 41–53.

9. Петров Н. И. Описание рукописных собраний, находящихся в городе Киеве. М., 1891. Вып. 1. 329 с.

10. Циганок О. Про риторичу Міхала Радава як джерело епітафій в українських поетиках XVII–XVIII ст. *Україна та Польща: минуле, сьогодні, перспективи*. 2012. Вип. 1. С. 36–39.

11. Сазонова Л. И. Литературная культура России. Раннее Новое время / Рос. акад. наук ; Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького. М. : Языки славянской культуры, 2006. 896 с.

12. Радивилівський Антоній. Огородок Маріи Богородици. Київ : Друкарня Києво-Печерської лаври, 1676. [28], 1128, [3] с.

13. [Radau Michael]. Orator extemporaneus seu Artis Oratoriae. Amstelodami : Apud Ludovicum Elzevirium, 1650. [16], 473, [31] p.

14. Радивилівський Антоній. Огородок Пресвятой Богородици : рукопис. Кн. 2. Ін-т рукопису НБУВ, ф. 308, од. зб. П 560, I/2. 1032 арк.

15. Tyrot Jacob. Symbola diuina & humana pontificum imperatorum regum: [3 t.]. Pragaе : Sadeler, 1601. Т. 1. 141, [7] p.

References

1. Krekoten, V. (1983). Oповідання Antoniiia Radyvylovskoho. Z istorii ukraïnskoi novelistyky XVII st. [Antonii Radyvylovskyyi's short stories. From the history of the 17 th-century Ukrainian novella]. Kyiv: Naukova Dumka [in Ukrainian].
2. Spivak, V. (2018). Filosofski pohliady Antoniiia Radyvylovskoho v konteksti ukraïnskoi dukhovnoi kultury XVII stolittia [Philisophical views of Antonii Radyvylovskyyi in the context of the Ukrainian spiritual culture of the 17 th century]. Chernihiv: SCRIPTORIUM [in Ukrainian].
3. Markovskii, M. (1894). Antonii Radivilovskii, yuzhno-russkii propovednik XVII v. Neizdannyye propovedi Antoniiia Radivilovskogo [Antonii Radyvylovskyyi as a South-Russian preacher of the 17 th century. Antonii Radyvylovskyyi's unpublished sermons]. Kyiv: Tipografija imperatorskogo universiteta sv. Vladimira [in Russian].
4. Nika, O. (2012). Antonii Radyvylovskyyi i rozvytok ukraïnskykh kazan XVII st. [Antonii Radyvylovskyyi and the development of the Ukrainian sermons of the 17 th century]. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*, 58, 223–234 [in Ukrainian].
5. Maksymchuk, O. (2020). Emblematychna obraznist u propovidiakh Antoniiia Radyvylovskoho: do pytannia dzherel [Emblematic imagery in Antonii Radyvylovskyyi's sermons: to the question of sources]. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy – Manuscript and Book Heritage of Ukraine*, 26, 7–28 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/rksu.26.007>
6. Korzo, M. (2021). «Verbalnyie kartynki» v pravoslavnoi propovedi XVII veka [«Verbal Pictures» in Seventeenth-Century Orthodox Sermons]. *Studi Slavistici*, 18(1), 19–33 [in Russian]. https://doi.org/10.36253/Studi_Slavis-9912
7. Brown, J. (1862). Biblioteka pisarzów assystencyi polskiej Towarzystwa Jezusowego powiekszona dwoma dodatkami. Poznan, Poland: Ludwik Merzbach [in Polish].
8. Kostin, A. A., Nikolaiev, S. I. (2013). Neuchtennyi istochnik Ritoriki Lomonosova («Orator bez podgotovki» M. Radau) [An unaccounted source of Lomonosov's «Rhetoric» («Orator extemporaneous» by M. Radau)]. *Chteniiia ot dela russkoi literatury XVIII veka – Readings of the Department of Russian Literature of the 18 th Century*, 7, 41–53. Moscow–Saint Petersburg [in Russian].
9. Petrov, N. (1891). Opisanie rukopisnykh sobranii, nakhodiashchikhsia v gorode Kieve [Description of manuscript collections held in Kyiv] (Is. 1). Moscow: Universitetskaia tipografiia [in Russian].

10. Tsyhanok, O. (2012). Pro rytoryku Mikhala Radava yak dzherelo epitafii v ukrainskykh poetykakh XVII–XVIII st. [On Michael Radau’s “Rhetoric” as a source for epitaphs from Ukrainian Poetics of the 17 th and 18 th centuries]. *Ukraina ta Polshcha: mynule, sohodennia, perspektyvy – Ukraine and Poland: Past, Present, Prospects, 1*, 36–39 [in Ukrainian].

11. Sazonova, L. I. (2006). Literaturnaia kultura Rossii. Rannee Novoe vremia [Literary culture of Russia. Early modern period]. Moscow: Yazyki slavianskoi kultury [in Russian].

12. Radyvylovskiy, A. (1676). Ohorodok Marii Bohorodytsy [The garden of the Virgin Mary]. Kyiv: Drukarnia Kyievo-Pecherskoi lavry [in Ukrainian].

13. Radau, M. (1650). Orator extemporaneus seu Artis Oratoriae. Amsterdam, the Netherlands: Apud Ludovicum Elzevirium [in Latin].

14. Radyvylovskiy, A. Ohorodok Presviatoi Bohorodytsy: rukopys [The garden of the Blessed Mary: manuscript]. Institute of Manuscripts, V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, fund 308, unit 560, 1/2 Petrov. 1032 sheets [in Ukrainian].

15. Tytot, J. (1601). Symbola diuina & humana pontificum imperatorum regum (Vol. 1). Prague, Czechia: Sadeler [in Latin].

Стаття надійшла до редакції 25.06.2022.

Olha Maksymchuk,

PhD (Philology), Research Associate,

Institute of Book Studies

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

62 Volodymyrska St., Kyiv 01033, Ukraine

e-mail: zybrytska@yahoo.com.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6932-6434>

Web of Science Researcher ID: AAR-3262-2021

Exempla from Michael Radau’s Rhetoric in the Works of Antoni Radyvylovskiy

The paper aims at identifying textual borrowings from Michael Radau’s *Orator Extemporaneus* in sermons by a prominent Ukrainian 17 th-century author Antonii Radyvylovskiy. In the article, comparative method and textological analysis, together with culture-historical approach, are applied.

Orator Extemporaneus is a textbook on rhetoric first published in 1650; since then it became a popular reading among European scholars and students. Likewise, the book was well known and highly valued throughout the Kyivan intellectual community of that time. Radyvylovskiy, apparently, became acquainted with Radau’s rhetoric during his studies in the Kyiv Mohyla collegium. Afterwards, as a main preacher in the Kyivan Cave Monastery, he had to compose sermons making them vivid and engaging

for the audience. Researchers defined a number of text sources used by Radyvylovskyi as a treasury of fascinating stories and other *exempla* (examples) to illustrate his homilies and enrich them with different curiosities. Our analysis reveals that some of such *exempla* in Radyvylovskyi's sermons are very similar to those included into *Orator Extemporaneus*.

The article contains a table that presents comparison of eight fragments from the homiletic texts of Radyvylovskyi with the appropriate quotations from Radau's work. So, it is most likely that the Ukrainian author adopted imagery and stories, adduced in Radau's rhetoric, for his own needs. Radyvylovskyi translated *exempla* from Latin and put them into his preaching. They are usually could be defined as historical anecdotes or could be connected with heraldic tradition and emblematic literature. Therefore, this study demonstrates that *Orator Extemporaneus* is one of the sources whence Radyvylovskyi borrowed *exempla* for his sermons to make them more fascinating for his congregation.

Keywords: sermon, borrowing, *exempla*, Michael Radau, Antonii Radyvylovskyi.

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.64.227>
УДК 94:330.341.424](47+57)"1927/1932":[070:355.244.1]

Ольга Вакульчук,

кандидат історичних наук, завідувач відділу,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
вул. Володимирська, 62, Київ, 01033, Україна
e-mail: o-vakulchuk@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4171-3886>

РОЛЬ ГАЗЕТИ «ГЕНЕРАТОР» У ПРОПАГАНДІ РАДЯНСЬКОЇ ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ (1927–1932 рр.)

У статті простежено роль, яку відігравала галузева багатотиражна газета «Генератор» у пропаганді радянської індустріалізації. З проголошенням курсу на індустріалізацію в СРСР розгорнулося будівництво нових промислових підприємств, електростанцій, шахт, здійснювалася реконструкція старих. Одночасно активно розвивалися газети новобудов перших п'ятирічок, заводські, транспортні, шахтні газети, адже їм призначалася важлива агітаційна роль у процесі індустріалізації. Газета Харківського електромеханічного заводу «Генератор» брала активну участь у пропагандистській підготовці та інформаційному супроводі індустріалізації, адже, як і всі тогочасні заводські газети, підхоплювала, підтримувала і розвивала всі кампанії, проголошені радянською владою.

Ключові слова: багатотиражні газети, «Генератор», п'ятирічка, індустріалізація, пропаганда.

Постановка проблеми. Наприкінці 1920-х років пріоритетними завданнями економіки в СРСР визначено індустріалізацію і колективізацію. На території УСРР розгорнулося будівництво гігантських промислових підприємств, проводилася колективізація сільського господарства. Цим спричинений стрімкий розвиток низової преси, зокрема фабрично-заводських газет. Ці видання, будучи, як і вся тогочасна радянська преса, знаряддям пропаганди, конкретизували її через місцеві умови, задачі, приклади. Вбудовані в систему радянської преси, багатотиражні газети відбивали як ідеологічні кампанії, так і реальні події, зокрема реальний хід індустріалізації.

Багатотиражні газети – окремий вид газетної періодики, унікальний феномен радянської доби, історичне джерело, що відображає методи впливу на масову свідомість, формування трудових відносин у колек-

тивах. Дослідження багатотиражних газет допоможе заповнити існуючі лакуни в історії установ, підприємств, громадських об'єднань, історичних дослідженнях преси, а також стане джерелом репертуару національної бібліографії.

Аналіз досліджень і публікацій. Багатотиражні газети в радянські часи розглядалися вченими як один із сегментів загальної системи радянської преси. Окремих досліджень цього виду періодичних видань вкрай небагато і, з огляду на реалії часу, вони спиралися виключно на директивні позиції історико-партійного підходу [1]. У незалежній Україні формуються нові наукові засади дослідження преси, з нових позицій починає трактуватися й історія багатотиражної періодики. Серед українських дослідників, у чиїх працях розглядаються питання багатотиражної преси, – Л. Дояр [2], Ю. Каганов [3], А. Холявка [4]. На сучасному етапі багатотиражні газети трактуються як самостійний об'єкт джерелознавчих та історико-бібліографічних досліджень, адже вони на своїх сторінках фіксували майже стенографічно всі події і заходи, що відбувалися в країні і на окремо взятому підприємстві.

Вагомим внеском у справу дослідження багатотиражних газет стали ґрунтовні праці – бібліографічні покажчики та наукові каталоги, укладені фахівцями відділу газетних фондів (з 2016 р. – відділ пресознавства) НБУВ. Вони охоплюють різноманітний репертуар газетної періодики, серед них – і багатотиражні газети: «Газети Радянської України 1917–1920 рр.» (Київ, 1979. 195 с.); «Газети Радянської України 1921–1925 рр. (за матеріалами газетних фондів ЦНБ АН УРСР)»: каталог (Київ, 1981. 229 с.); «Газети Радянської України 1926–1929 рр. у фондах ЦНБ АН УРСР»: каталог (Київ, 1985. 305 с.); «Газети України 1930–1934 рр. у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського»: каталог: у 2 ч. (Київ: НБУВ, 2004. Ч. 1. 853 с.; Ч. 2. 986 с.); «Газети України 1935–1940 років у фондах НБУВ»: каталог: у 2 ч. (Київ, 2012. Ч. 1. 570 с.; Ч. 2. 662 с.); «Газети України 1946–1950 років у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського»: каталог (Київ, НБУВ, 2012. 436 с.); «Газети України 1951–1955 рр. у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського»: каталог (Київ, 2013. 500 с.); «Газети України 1956–1960 рр. у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського»: науковий каталог (Київ, 2017. 988 с.); «Газети України 1917–1920 рр. у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського»: науковий каталог (Київ, 2014. 433 с.).

Мета статті – визначити роль, яку відігравала галузева багатотиражна газета «Генератор» у пропаганді індустріалізації, показати, що основне

завдання багатотиражної газети у період впровадження індустріалізації – зацікавити, захопити читацьку аудиторію, допомогти ввібрати і сприйняти пропаганду, маскуючи її агітаційну сутність.

Методологія базується на принципі історизму і полягає в застосуванні методів аналізу історичних джерел і синтезу інформації.

Виклад основного матеріалу. Як специфічний вид друку багатотиражні газети виникли і почали активно розвиватися, ще до проголошення форсованої індустріалізації, на початку 1920-х років. Спочатку їх поява ініціювалася «знизу» і підтримувалася зусиллями робітників підприємства. Багатотиражки декларувалися як продукт «самодіяльності мас» і були такими протягом певного часу. Але наприкінці 1930-х років, у період посилення ідеологічного тиску, встановлення абсолютного контролю над пресою з боку партійних органів, багатотиражні видання, які у 1920 – на початку 1930-х років існували як газети робітників, службовців та селян, перетворилися на органи парткомів, дирекцій, завкомів, профспілок.

Упродовж усього періоду існування багатотиражні газети перебували під контролем місцевих партійних органів. Відкриття відомчих газет заохочувалося, парторганізації підприємств, де планувалося видання газет, були зобов'язані забезпечити їх кадрами і щоденно керувати ними. Редактори таких газет висувалися парторганізаціями підприємств і затверджувалися міським комітетом КП(б)У. На засіданнях бюро обласного і міського комітетів партії приймалися плани накладів і виносилися рішення щодо покращення випуску газет. Творча робота редакцій обговорювалась на засіданнях комітетів РКП(б) та КП(б)У, після чого ухвалювалися спеціальні постанови щодо «покращення роботи, усунення недоліків», викриття «опортуністів» тощо. Питання багатотиражних газет розглядали на найвищому рівні починаючи з 1923 р. Так, на XII з'їзді РКП(б), що відбувся у квітні 1923 р., прозвучало: «Як на нове явище в галузі партійно-радянської преси, поряд з робітничими кореспондентами, необхідно вказати на фабрично-заводські газети, які в центрі починають відігравати помітну роль. Газети ці – продукт творчості передових пролетарів» [5, с. 271]. Про підтримку багатотиражної преси свідчать і матеріали наступного, XIII з'їзду компартії (травень 1924 р.): «Фабрично-заводські газети відіграють вже важливу роль у галузі покращення виробництва, правильної його постановки і побудови нового побуту, у боротьбі з неписьменністю і релігійними забобонами» [6, с. 256].

З метою виконання планових завдань індустріалізації багатотиражки ініціювали різні форми мобілізації мас: виробничі наради, огляди,

конкурси підприємств, заходи щодо підвищення продуктивності праці, рух раціоналізаторів і винахідників, обмін досвідом, боротьбу за поліпшення якості продукції та зниження її собівартості, за зміцнення трудової дисципліни, ударництва, соцзмагання. Найбільше багатотиражних газет у цей час виходило у промислових центрах – Дніпропетровську, Запоріжжі, Кіровограді, Краматорську, Макіївці, Сталіно, Харкові, а також у Києві, Одесі, Вінниці; їхні наклади становили від 2 тис. до 15 тис. примірників.

1928/29–1932/33 – роки першої п'ятирічки. Планувалося перетворення СРСР на розвинену індустріальну державу, побудовану на фундаменті «соціалістичної економіки»; основна увага приділялася розвитку важкої промисловості, здатної забезпечити технічну реконструкцію господарства країни, зміцнити її економічну незалежність та обороноздатність. У ході індустріалізації планувалося створення нових галузей промисловості – автомобільної, верстатобудівної, хімічної, відбувалося впровадження планової економіки, було введено податкову реформу, з 1927 р. розпочато кампанію насадження щорічних внутрішніх державних позик для населення. У період підготовки і в розпал кампанії на підтримку індустріалізації на заводські багатотиражні газети покладалося завдання інформаційного пропагандистського супроводу – публікувати матеріали про виконання і перевиконання п'ятирічних планів, рух ударників, соцзмагання, раціоналізаторство тощо. У роки першої п'ятирічки головними героями публікацій, як правило, ставали рядові робітники, будівельники; пізніше, у 1930-ті роки, все більше уваги приділяється винахідникам, спеціалістам, інженерам. У газетах регулярно з'являються нариси, присвячені людині «нової епохи». Втім, поступово багатотиражні газети перетворювалися на потужний інструмент впливу, охоплюючи безпрецедентну кількість людей. Поява і діяльність цих видань із самого початку зумовлена вимогами партійного керівництва вивести виробничу пропаганду на загальнодержавний масштаб, що випливало із загального курсу на індустріалізацію.

Вагомий внесок у справу пропаганди індустріалізації належить газеті «Генератор», яка видавалась на одному з найбільших промислових підприємств – Харківському електромеханічному заводі. Перший її номер вийшов 24 вересня 1927 р., а до того (з 1923 р.) на підприємстві існувала стіннівка «Червоний ток». Випуск стінних газет, які відображали основну діяльність колективу і призначалися для оперативного інформування про його життя і справи, набув масового характеру у 1920-ті роки. Кожне підприємство, цех, бригада, навчальний заклад, клуб, театр, армійський підрозділ мали свою стінну газету. Із середини 1920-х років по всьому

СРСР налічувалося до 100 тис. стіннівок, а наприкінці 1920-х років вони досягли такої кількості, що вже не піддавалися обліку. У процесі свого розвитку стіннівки часто перетворювалися на друківані багатотиражки, змінивши назву, як у випадку з газетою «Генератор», або залишивши і назву, і валову нумерацію, як, наприклад, «Блискавка трамвая» – орган робітників та службовців Одеського трамвая.

З самого початку багатотиражка «Генератор» включилася в агітаційно-пропагандистську кампанію на підтримку індустріалізації, але змістове наповнення матеріалів у період, що розглядається, ще не було остаточно заідеологізованим, вихолощеним, – газета концентрувалася на внутрішніх справах, друкуючи матеріали з життя свого підприємства і на прикладах реальних трудових досягнень пересічних працівників та службовців підприємства агітувала за виконання і перевиконання планів, за раціоналізаторство і винахідництво, введення в експлуатацію приладів, які здешевлять продукцію і забезпечать збільшення обсягів виробництва, а також – за покращення умов праці, побуту, дозвілля працівників. Малося на увазі, що всі ці заходи спрямовані на побудову розвиненої індустріальної держави, «соціалістичної економіки».

«Генератор» – одна з найвпливовіших виробничих газет, період її існування, враховуючи факт «перевтілення» з друківаної стіннівки, – майже 80 років. Залежно від політичної кон'юнктури газета тричі змінювала назву: 1927–1937 рр. – «Генератор», 1937–1957 рр. – «Сталінець», 1956–2006 рр. – «Промінь». Ця газета – одна з небагатьох багатотиражок, які продовжували виходити у період війни – у 1941, 1943–1945 рр. [7].

Перший номер газети датований 24 вересня 1927 р. У підзаголовкових даних зазначено, що це двотижнева газета робітників і службовців Харківського електромеханічного заводу – «найбільшого в СРСР і єдиного на Україні» [8]. За публікаціями газети можна відстежити всі події і зміни, що відбувалися в тогочасному суспільстві. Упродовж 1927–1932 рр. газета змінювалася як за змістовими (підпорядкування, зміст публікацій), так і за формальними ознаками (формат, кількість сторінок); її наклади у цей період нестабільні – від 2, 5 тис. до 12 тис. 300 пр. Структура видання теж нестабільна, хоча загальні параметри, притаманні всім тогочасним багатотиражним газетам, витримані: на першій сторінці – передові статті, передруківані з місцевих і центральних газет, на наступних сторінках – інформація з життя підприємства, критичні статті, нотатки і листи робкорів, гасла. На останній сторінці – вірші, фейлетони, побутові історії. Обсяг багатотиражок і наклади у 1920-х – 1930-х роках не регламентувалися, офіційно ці параметри визначено і затверджено постановою ЦК КППС

«Про порядок дозволу на видання багатотиражних газет та про зміни назв місцевих газет» від 18 червня 1956 р.: дві шпальти половинного формату «Правди», наклади – з розрахунку один примірник на 3–4 особи [9, с. 298].

У 1927 р. газета мала 4–6 сторінок формату А2, наклади – від 4 до 6 тис. Тематика публікацій різноманітна: про переростання заводської стіннівки у багатотиражну газету, про роботу партійного осередку, обороноздатність країни, державну позику; найбільшу площу займає огляд заводських справ, критика недоліків, пропозиції щодо їх усунення; на останній сторінці – розповіді про роботу гуртків (фото- і кіно), фізкультура і спорт, літературна творчість – вірші, фейлетони, карикатури тощо. Газета має кілька рубрик: «По червоних куточках», «Поштова скринька», «Життя молоді». Що до індустріалізації, то її заходи висвітлено досить широко і на місцевому ґрунті, про що свідчать назви статей: «Внески заводу в індустріалізацію країни», «Будьмо першими у соціалістичному будівництві», «У боротьбі за якість», «Дорогу позиці індустріалізації», «Робітники вимагають передачі замовлень Дніпробуду нашому заводу» [10–12] тощо.

У 1928 р. наклад газети дещо зменшується, найбільший становить 4 тис. Натомість з'являються нові цікаві рубрики, у яких висвітлюються здебільшого події культурного життя заводу – концерти, «змагання оркестрів», робота клубів, гуртків, організація свят, конкурсів, екскурсій, або присвячені побутовим питанням – покращенню умов праці, роботі їдалень, кімнат відпочинку тощо. Найбільші з таких рубрик «Під вольтаж» – гумор, сатира, шаржі, фейлетони, вірші та «Заводські будні» – листування, обговорення поточних справ. У № 24 за 1928 р. започаткована «Літературна сторінка», у № 26 порушується питання українізації. Що до авторів матеріалів, то вони переважно «ховаються» під псевдонімами: Рабочий, Работница, Свій, Чужий, Знаючий, Наблюдатель, Кузнец, Вольтажник, Штамповщик; чимало у газеті і дописів робкорів. Статті стосовно індустріалізації друкуються під загальною рубрикою із заголовками-гаслами: «Індустріалізація, колективізація сільського господарства, культурна революція – наші сьогоднішні задачі», «Яскраво горить лампочка Ілліча. На 44 млн рублів наш завод дав готової продукції. Ось наш внесок в індустріалізацію країни», «Плачуть заводи за нашими моторами» [13–14].

У 1929 р. вийшов 61 номер газети, наклади – від 3 тис. 800 до 5 тис. Порівняно з минулими роками тематика публікацій ще ширша: місцеві вибори, розповіді про Червону армію, партійні «чистки», українізація, робота робкорів, покращення якості стінгазет тощо. Хід індустріалізації

висвітлюється у кожному номері газети. Найчастіше це матеріали щодо соцзмагання, розповіді про ударні бригади, заклики до перевиконання планів. Заголовки статей яскраві, нагадують гасла: «Йдемо на всіх парах до соціалізму!», «Виклик прийнято!», «До всіх робітників, службовців, інженерів і техніків ДЕЗ: ми вступаємо у соцзмагання», «Бригада за бригадою вступають у змагання», «На штурм труднощів, комсомолія, вперед!», «ДЕЗівці на захист соціалістичної індустрії», «Єдиним потужним колективом до соціалістичного будівництва» [15–20] тощо.

Одна з характерних особливостей періодики 1930-х років – поява цілої низки окремих видань, додатків, а також спеціальних публікацій у вже функціонуючій пресі, пов'язаних із пропагандою і популяризацією технічних знань, технічної творчості, винахідництва і раціоналізаторства, поширенням удосконалених промислових технологій, механізацією сільськогосподарських робіт, що також віддзеркалювало проголошену партійну лінію на впровадження технічного переоснащення промисловості й сільського господарства СРСР.

Якщо коротко, то основний партійний посыл можна вмістити у популярні тоді заклик «оволодіти технікою» чи гасло «перемога буде за більшовицькою технікою!». Заклики та заходи щодо оволодіння технікою, пропаганда винахідництва, організація гуртків технічної творчості мають місце у кожному випуску «Генератора». Як приклад процитуємо об'яву, надруковану в листопадовому номері газети: «Сьогодні о 4 годині у приміщенні клубу-їдальні відбудеться загальнозаводська конференція друзів техніки і масового винахідництва. На порядку денному доповідь т. Скрипника «Значення винахідництва і пропаганди техніки в реконструктивний період»» [21].

Більшість матеріалів газети у 1930 р. очікувано про плани, п'ятирічку, ударну працю. Газетні публікації рясніють заголовками: «На штурм!», «На рейках ударництва», «Сім штурмових декад», «Кожен цех – окоп, кожне виробництво – фронт», «Кожний випущений мотор наближає нас до комунізму» і подібними [22–26]. Пропаганда з кожним роком набирала обертів. Починаючи з 1930 р. «Генератор» стає щоденною газетою з накладом до 10 тис. пр. З цього часу заводу присвоєно ім'я Сталіна, зміст газети стає все більше заідеологізованим. Зникають сатирична рубрика «Під вольтаж» і «Літературна сторінка». Зазначена тенденція триває у наступні 1931–1932 рр. Знову збільшується тираж і вже досягає 12 тис. 300 пр., що є для заводської газети скоріше винятком, ніж правилом.

Досліджуючи багатотиражну пресу на предмет тематики публікацій, задля отримання коректних результатів, необхідно визначити фізичний

обсяг матеріалів за певними тематичними напрямками. Методика такого дослідження може включати використання описових методів інтерпретації джерел і, якщо аналізу піддається лише одна газета, доцільно підключати окремі елементи найбільш загальної схеми контент-аналізу. Отже, така загальна схема обстеження газети «Генератор» базується на виокремленні трьох блоків, за якими характеризуються матеріали газети: виробничий, соціальний, політичний (ідеологічний). В середині кожного блоку загальну тематику розбито на категорії, що її деталізують. Така категоріальна система дає змогу отримати найбільш повні дані щодо характеру публікацій – їх змісту, масштабу висвітлюваних проблем, основних жанрів, авторів і визначити кількісне співвідношення тематики публікацій в рамках кожного з блоків та між ними і завдяки отриманим даним здійснити експертну оцінку якісного складу матеріалів.

З метою визначення кількісного і якісного складу матеріалів та ролі, яку відіграла газета «Генератор» у висвітленні і пропаганді індустріалізації, проаналізовано 157 номерів, 730 статей періоду 1927–1932 рр. На підставі аналізу можна зробити висновок, що газета чітко відповідає профілю та своїй специфіці, адже впродовж усього періоду її виходу, більшість публікацій присвячено діяльності заводу – понад 75% від загальної кількості матеріалів. Найбільше уваги приділяється виробничим питанням – до 55%, значними є показники, що стосуються організації побуту, дозвілля робітників, навчання молоді; помітна присутність гострих критичних статей, у яких таврують прогульників, нероб, п'яниць, відстаючих. Решта публікацій ідеологічного характеру – загальна «лінія партії», життя заводського партійного осередку, комсомольські справи, розповіді про «вождів» – Леніна, Сталіна, героїв громадянської війни, «боротьба з релігійними забобонами», «чистки» тощо. Переважна більшість матеріалів виробничої тематики так чи інакше стосується індустріалізації, – газета пропагувала її всіма доступними засобами. Розбудова «соціалістичної економіки» знайшла своє втілення на місцевому ґрунті – через впровадження завдань індустріалізації на конкретному підприємстві – Харківському електромеханічному заводі.

Висновки. Включення багатотиражних газет до кола історичних джерел дасть змогу значно розширити джерельну базу і предмет досліджень історичних процесів та явищ у певні періоди часу, адже на сторінках багатотиражок зафіксована історія підприємств, установ, навчальних закладів буквально по днях. Утім, усім радянським багатотиражкам притаманні специфічні лексика і пафос, конструювання позитивного образу реальності. Застосування спеціального аналізу та порівняння

з іншими джерелами дозволить відокремити реальні події виробничого процесу від пропагандистських гасел і отримати достовірну інформацію щодо діяльності кожного окремого підприємства чи установи, які мали свою газету.

Список бібліографічних посилань

1. Вакульчук О. А. Історіографія багатотиражних газет 1920–1940-х років як складової радянської періодики. *Рукописна та книжкова спадщина України*, 2021. № 27. С. 211–220.

2. Дояр Л. В. Книги і періодика України в історичному контексті: 1917–1928 роки : монографія. Київ: Ліра-К, 2021. 224 с. : іл.

3. Каганов Ю. О. Радянська преса і конструювання масової суспільної свідомості в Україні (1950-ті – 1985 рр.). *Наук. пр. іст. ф-ту Запорізь. нац. ун-ту*, 2014. Вип. XXXVIII. С. 213–225.

4. Холявка А. Про що і для кого писали робкори. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/2882-anastasiya-kholyavka-provkladna-amatorska-presu-u-kolektsiyakh-miskogo-mediaarkhivu>

5. О партийной и советской печати : сб. документов и материалов. М. : Правда, 1954. 691 с.

6. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1988) / под общ. ред. А. Г. Егорова, К. М. Боголюбова. М. : Изд-во полит. лит. Т. 3, 1984. 494 с.

7. Газети України 1941–1945 рр. у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : каталог. Київ, 2009. 504 с.

8. Генератор, 1927. 24 верес.

9. О партийной и советской печати, радиовещании и телевидении : сб. док. и материалов. М. : Мысль, 1972. 635 с.

10. Генератор, 1927. № 2.

11. Генератор, 1927. № 3.

12. Генератор, 1927. № 4.

13. Генератор, 1928. № 13.

14. Генератор, 1928. № 26.

15. Генератор, 1929. № 15.

16. Генератор, 1929. № 19/20.

17. Генератор, 1929. № 21.

18. Генератор, 1929. № 23.

19. Генератор, 1929. № 25.
20. Генератор, 1929. № 48/49.
21. Генератор, 1930. 29 листоп.
22. Генератор, 1930. № 84.
23. Генератор, 1930. № 86.
24. Генератор, 1930. № 90.
25. Генератор, 1930. № 136.
26. Генератор, 1930. № 138.

References

1. Vakulchuk, O. (2021). Istoriohrafia bahatotyrazhnyh hazet 1920–1940-h rokiv yak skladovoi radianskoï periodyky [Historiography of mass-circulation newspapers of the 1920 s and 1940 s as a component of Soviet periodicals]. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy – Manuscript and Book Heritage of Ukraine*, 27, 211–220 [in Ukrainian].
2. Doiar, L. (2021). Knyhy i periodyka Ukrainy v istorychnomu konteksti: 1917–1928 roky: monohrafia [Books and periodicals of Ukraine in the historical context: 1917–1928: monograph]. Kyiv: Lira-K [in Ukrainian].
3. Kahanov, Yu. (2014). Radianska presa i konstruiuvannia masovoi suspilnoi svidomosti v Ukraini (1950-ti – 1985 rr.) [Soviet press and the construction of mass public consciousness in Ukraine (1950 s – 1985)]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, XXXVIII, 213–225 [in Ukrainian].
4. Kholiavka, A. Pro shcho i dlia koho pysaly robkory [What robkors were writing about and for whom]. [in Ukrainian]. Retrieved from <http://www.historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/2882-anastasiya-kholyavka-provladna-amatorska-presa-u-kolektsiyakh-miskogo-mediaarkhivu>
5. O partiinoi i sovetskoi pechati: sbornik dokumentov y materialov [About party and Soviet press: a collection of documents and materials]. (1954). Moscow [in Russian].
6. Egorov, A. G., Bogolyubov, K. M. (Eds.). Kommunisticheskaia partiia Sovetskogo Soiuzu v rezoliutsiiakh i resheniiakh siezdov, konferentsii i plenumov TsK (1898–1988) [The Communist Party of the Soviet Union in Resolutions and Decisions of Congresses, Conferences, and Plenums of the Central Committee (1898–1988)] (1984). (Vol. 3: 1922–1925). Moscow [in Russian].

7. Hazety Ukrainy 1941–1945 rr. u fondakh Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: katalog [Newspapers of Ukraine of 1941–1945 in the funds of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine: catalogue]. (2009). Kyiv [in Ukrainian].

8. Henerator [Generator]. (1927. September 24) [in Ukrainian].

9. O partijnoj i sovetskoj pechati, radioveshanii i televidenii: sbornik dokumentov i materialov [About party and Soviet press, radio broadcasting and television: a collection of documents and materials]. (1972). Moscow [in Russian].

10. Henerator [Generator]. (1927, 2) [in Ukrainian].

11. Henerator [Generator]. (1927, 3) [in Ukrainian].

12. Henerator [Generator]. (1927, 4) [in Ukrainian].

13. Henerator [Generator]. (1928, 13) [in Ukrainian].

14. Henerator [Generator]. (1928, 26) [in Ukrainian].

15. Henerator [Generator]. (1929, 15) [in Ukrainian].

16. Henerator [Generator]. (1929, 19/20) [in Ukrainian].

17. Henerator [Generator]. (1929, 21) [in Ukrainian].

18. Henerator [Generator]. (1929, 23) [in Ukrainian].

19. Henerator [Generator]. (1929, 25) [in Ukrainian].

20. Henerator [Generator]. (1929, 48/49) [in Ukrainian].

21. Henerator [Generator]. (1930, November 29) [in Ukrainian].

22. Henerator [Generator]. (1930, 84) [in Ukrainian].

23. Henerator [Generator]. (1930, 86) [in Ukrainian].

24. Henerator [Generator]. (1930, 90) [in Ukrainian].

25. Henerator [Generator]. (1930, 136) [in Ukrainian].

26. Henerator [Generator]. (1930, 138) [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 20.05.2022.

Olha Vakulchuk,

PhD (History), Head of Department,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

62 Volodymyrska St., Kyiv 01033, Ukraine

e-mail: o-vakulchuk@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4171-3886>

The Role of the Newspaper *Generator* in the Propaganda of Soviet Industrialization (1927–1932)

As a specific type of press, the large-circulation newspapers emerged and began to actively develop in the early 1920s. They were initiated from lower classes and supported by the workers' efforts. The large-circulation newspapers were declared

as a product of “grassroots initiative”, and remained so for a certain period of time. But at the end of the 1930s, when ideological pressure increased, and the total control of the Communist party over press was established, the newspapers became tools of party committees, directorates, factory committees and trade unions. With their unlimited ability to reach all segments of the population, and as the most accessible source of information, the large-circulation press used propaganda techniques that had a great psychological impact on workers.

In the 1920s and 1930s, all factory newspapers wrote about industrialization, five-year plans, social competitions, counter-plans, shock workers, innovators, tasks of party groups, subbotniks, rationing of working time, etc. All these topics are inherent in the publications of the newspaper *Generator* of the Kharkiv Electromechanical Plant, founded in 1927. The newspaper immediately joined the propaganda campaign in support of industrialization by publishing materials which cover the life of the enterprise. Based on analysis of *Generator*' publications, we can conclude that during the period between 1927 and 1932 industrial and social problems on its pages appeared much more often than ideological ones, the propaganda of industrialization was performed through the formation of the desire to imitate the heroes of publications – the front-rank workers and shock workers – by ordinary workers of the company through motivation to work, creating and supporting mood for labor impulse in workers' collective, enthusiasm, sense of unity to implement the plans of industrialization.

Keywords: large-circulation newspapers, *Generator*, five-year plan, industrialization, propaganda.

Олена Заєць,

кандидат історичних наук, завідувач відділу,
Інститут книгознавства

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
вул. Володимирська, 62, Київ, 01033, Україна
e-mail: lena_zaets@ipnet.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6423-2589>

БІБЛІОТЕКА МИТРОПОЛИТА ВАРЛААМА ЯСИНСЬКОГО: ХАРАКТЕРИСТИКА СКЛАДУ ТА ЗМІСТУ

Мета статті – розглянути і проаналізувати бібліотеку Варлаама Ясинського в контексті його біографії, дослідити походження книг і тематичні уподобання, що може стати додатковим джерелом знань про мотиви діяльності митрополита. *Методологія* праці базується на застосуванні загальноісторичних методів – проблемно-хронологічного, порівняльно-історичного та загальнонаукових методів аналізу і синтезу. *Наукова новизна* полягає в тому, що вперше проведено ґрунтовний аналіз приватної бібліотеки як допоміжного джерела знань про історичну постать митрополита Варлаама Ясинського. Під час дослідження виявлено, що книжкова колекція митрополита – різнопланова, містить протестантські твори, католицькі трактати, першодруки відомих європейських видавництв, кілька книг подаровані Сучавським митрополитом у вигнанні Досифеєм (Баріле). Свого роду патроном і покровителем Варлаама Ясинського був архієпископ чернігівський Лазар Баранович. На таку думку наводить наявність у бібліотеці митрополита авторських примірників праць архієпископа. До опису й аналізу бібліотеки варто додати той факт, що Варлаам Ясинський влаштував у Софійському соборі бібліотеку й упорядкував архів, до якого зібрав копії зі старовинних актів і таким чином заклав основу збереження книжкової культурної спадщини України. *Висновок*: судячи зі збереженої до нашого часу бібліотеки, митрополит читав праці представників різних течій реформації, католиків, мав перший католицький переклад Святого Письма. Його бібліотека поповнювалася також завдяки дружнім стосункам із православними ієрархами, західно-європейськими вченими того часу, що свідчить про ерудицію, авторитет і толерантність Варлаама Ясинського.

Ключові слова: бібліофільство православного духовенства, особова бібліотека митрополита.

Актуальність теми дослідження. Середсучасних напрямів історичних досліджень є реконструкція старих приватних бібліотек в автентичному вигляді, які таким чином стають джерелом знань не тільки про власника бібліотеки, а і як пам'ятка національної культури. Створення електронних каталогів сучасних бібліотек, у тому числі й історичних колекцій, які зберігаються в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (НБУВ), стало поштовхом до детального перегляду кожного примірника, прочитання екслібрисів, і таким чином виявлення особових бібліотек у складі монастирських книгозбірень.

Метою дослідження є аналіз бібліотеки Варлаама Ясинського як складової історичної бібліотеки Софійського кафедрального собору, що зберігається у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ, у контексті впливу політичних подій та особистісних зв'язків митрополита на склад книгозбірні, вивчення тематичних уподобань власника.

Аналіз досліджень і публікацій. Вручення Томосу у 2019 р. та той факт, що православна церква в Україні залишилася розділеною, активізували українських істориків ґрунтовніше досліджувати складні обставини переходу підпорядкування, коли уніатська церква, підтримувана королем, захоплювала єпархії і деякі єпархії самі прагнули незалежності від київського митрополита [5]. Навіть документи, що видавалися Тимчасовою Комісією для розбору давніх актів при Київському, Подільському і Волинському генерал-губернаторі, які друкувалися в 1859–1914 рр., свідчать про небажання православного кліру українських єпархій міняти підпорядкування, бо домовленості російським патріархом порушувалися [2, с. 58–75]. Російські історики називають цей факт «возз'єднанням» православної церкви з московським патріархатом у 1686 р. [4], та навіть у Росії нема єдності в оцінці тих подій [12]. Митрополит Київський і Галицький Варлаам Ясинський був свідком тих подій, але не залишив по собі письмових творів, крім передмов до книг та віршів релігійного характеру. Те, як зображувався Варлаам Ясинський у п'яти панегіриках, які вона знайшла, дослідила Т. Люта [7, с. 27–33]. Д. Фоменко, Г. Юхимець, І. Цинковська описали гравюри до панегіриків, присвячених Варлааму Ясинському, авторства Іларіона Мигури [11, с. 41, 207–208], портрет митрополита, виконаний гравером Іваном Щирським [11, с. 281–282]. М. Сивак систематизував управлінську діяльність Варлаама Ясинського на посаді ректора Києво-Могилянської колегії та ігумена Братського монастиря на основі документів фонду Києво-Братського монастиря, що зберігається в Інституті рукопису НБУВ [10]. На Софійській дзвіниці

донині зберігся дзвін Варлаама Ясинського, на якому є родовий герб митрополита і напис про його виготовлення у 1705 р. Однак не залучалася до досліджень особова бібліотека митрополита.

Виклад основного матеріалу. Варлаам Ясинський (1627–1707) був вихованцем Київської колегії, потім навчався у Краківській католицькій академії. Коли повернувся до Києва, між 1660 і 1665 рр., постригся в ченці Києво-Печерської лаври; брав участь у роботі друкарні, можливо, завідував нею [3, с. 531]. 1667 р. обраний ректором Києво-Могилянської колегії та ігуменом Київського Братського монастиря. У 1673 р. він залишив ігуменство і ректорство та став проповідником у Києво-Печерській лаврі. 1680 р. був призначений настоятелем Київського Пустинно-Микільського монастиря. Будучи на чолі цього монастиря, Варлаам отримав книгу Симеона Полоцького «Обід душевний» від царя Федора в 1681 р., і написав листа в дусі барокового етикету XVII ст.: з приниженням себе і всіляким возвеличенням та найкращими побажаннями дарувальнику [6, с. 537–539]. У 1683 р. після смерті архімандрита Києво-Печерської лаври Інокентія Гізеля новим архімандритом обрали Варлаама Ясинського, що відображено в документі [1, с. 573–576]. До Москви він не їздив, але попросив патріарха московського Іоакима прислати підтверджувальну грамоту.

«Конституції» краківського сейму весни 1676 р. про «невиїзд за кордон людей греко-російської релігії» і заборону рукопокладення церковними ієрархами, що знаходяться на території Османської імперії, стали причиною того, що київська кафедра після кончини в 1675 р. останнього митрополита Іосифа Нелюбовича-Тукальського, який отримав благословіння від константинопольського патріарха, була вакантною протягом 10 років [12, с. 95]. Адміністратором Київської митрополії на Лівобережжі був Лазар Баранович, а Правобережна Україна за Андрусівським договором 1667 р. відійшла до Речі Посполитої. Патріарх московський неодноразово звертався до гетьмана про бажання посвятити київського митрополита. У 1685 р. гетьман Іван Самойлович разом з київським духовництвом і старшиною скликали єпископів у Петрів піст у Софійському соборі, де склали 2 списки з 8 і 13 статей, де говорилося, що міняти підпорядкування не мають права, хіба що патріарх сам одлучить [2, с. 56–61]. Однак гетьман всупереч постанові єпископів, просив посвятити в митрополити князя Гедеона Святополк Четвертинського, свого родича. Гедеона в Москві посвятили, а патріарх Московський Іоаким, царі Іоанн і Петро і царівна Софія, гетьман Іван Самойлович надіслали прохання константинопольському патріарху дати звільнення і благословення на перехід

київського митрополита у підпорядкування московського патріарха. Прохання було задоволено константинопольським патріархом Діонісієм Музелімом, ієрусалимським Досифеєм у квітні 1687 р. [12, с. 89]. Після смерті Гедеона в 1690 р. митрополитом обрали Варлаама Ясинського. Отже, як історична постать Варлаам Ясинський повен суперечностей.

Сьогодні віднайдено 28 книг з екслібрисами Варлаама Ясинського, з них: одна інкунабула (європейська книга, що вийшла друком до 1500 р.), чотири палеотипи (європейські книги, що вийшли друком до 1550 р.), сім рукописів, п'ять книг кириличного друку, 11 латиною в 20 назвах (чотири з них – конволюти (кілька різних видань, переплетені в одну оправу).

З п'яти кириличних книг, що зберігаються у відділі стародруків та рідкісних видань НБУВ, дві (Лазар Баранович. Меч духовний. Київ: Друкарня Києво-Печерської лаври, 1666. [15], 465, [1] арк. Шифр Кир. 1209; Лазар Баранович. Труби словес проповідних... Київ: Друкарня Києво-Печерської лаври, 1674. [10], 403, [4] арк. Шифр Кир. 1185) є коректорськими екземплярами з Києво-Печерської друкарні з поправками автора. Певно, їх зберігав Варлаам з тих часів, коли, постригшись у ченці в Лаврі, «проходив учительские знания» у друкарні (між 1660 і 1667 р.). Лазар Баранович був покровителем і соратником Варлаама. А от Псалтир (Москва, 1653. 351 арк. Шифр Кир. 3006) та Мінея службова на вересень – листопад (Москва, 1666. [1], 473 арк. Шифр Кир. 4983) були у щоденному користуванні, про що свідчить пристойна пошарпаність їх. Одну з кириличних книг – Мінею службову на жовтень (Москва, 1690. [1], 376 арк. Шифр Кир. 3073) – з написом: «Сія книга дана Варлааму митрополиту Киевскому. Москва», певно, подарували зразу з друкарні при висвяченні в митрополити восени 1690 р.

Найранішою книгою з бібліотеки Варлаама Ясинського є інкунабула Leonardus de Utino (бл. 1400–1470) «Sermones aurei de sanctis» (Золоті проповіді про святих). Strasburg, Martin Schott, 1483 (2 є, 360 арк. Шифр ІА 203). Напис: «Ex libris Barlaami Monachi indigni Pecariensis». Книга має багато рукописних маргіналій різного часу, можливо, й руки Варлаама Ясинського, написані, очевидно, ще перед 1669–1673 рр., коли він був ректором Києво-Могилянської колегії. Автор книги – Леонардо де Утіно – був одним із найвпливовіших проповідників свого часу, залишилися кілька збірок його проповідей, найвідоміші з яких «Sermones».

Ще одне унікальне видання з бібліотеки митрополита Варлаама – «Мелісса» (Бджола) грецького ченця Антонія. Це збірник повчального характеру, містить уривки зі Святого Письма, святоотецьких творів і світських. Видання «Мелісси» Антонія складається з 2-х книг: у першій

говориться про чесноти і вади, у другій – про добропорядних і слабких людей. «Melissa» багато разів перевидавалась, але першим було видання «Antonius Melissa Apomnemonēumatōn, Ek Diaphorōn Tōn Te Kath Hemas, kai tōn thyrathen bibliōn tomoi treis ; Sententiarvm Sive Capitōm, Theologicoꝝvm Praecipve, ex sacris & profanis libris, Tomi tres. Tiguri: Froschoverus, 1546. [6] bl., 291, [1] s., [10] bl., 385, [1] s. Шифр. Pall. 1750 а. Саме це перше цюріхське видання Конрада Геснера і є в бібліотеці митрополита Варлаама. Пізніше в Дерманському монастирі на Волині зробили слов'янський переклад (1599).

Слов'янський збірник «Бджола» – це поєднання творів Максима Ісповідника і ченця Антонія. Висловлювання, що стосуються одного якогось предмета, розподіляються послідовно: спочатку йдуть цитати з Євангелія, Апостола, Старого Завіту, переважно з Притчей, Екклесіаста, Сираха, потім – із творів отців церкви і, нарешті, – висловлювання стародавніх нехристиянських письменників: Плутарха, Демокріта, Діогена, Ісократ, Менандра, Геродота, Евріпіда, Піфагора, Демосфена, Сократа, Ксенофонта, Арістотеля, Катона, Епікура та ін. Наприклад, висловлювання: «ні коня без уздечки не можна тримати, ні багатства без розуму» (Піфагор); «мудра дума краще багатьох рук, мудрий краще сильного» (Діодор); «лукаві мужі, навіть якщо добрі речі говорять, коли доходить до діла, виявляється неправильна суть» (Плутарх). «Бджола» давала змогу читачам і письменникам позичати афоризми і вислови та посилатися на письменників, твори яких вони не читали. Багато висловів з «Бджоли» увійшли в прислів'я. Збереглася «Бджола» в рукописах XVII–XVIII ст. завдяки старообрядницькій літературі.

Можна припустити, що митрополит Варлаам Ясинський, будучи проповідником у Києво-Печерській лаврі, читав слов'янську «Бджолу», і хотів мати легендарну працю латиною, однак потрапила ця книжка до його рук завдяки випадку, про що довідуємося з провенієнцій на ній: 1) «Милостию Божиєю Преосвященному и Богоизбранному Архієпископу Господину Варлааму Ясинскому Митрополиту Богом Спасаемого Святого Града Києва и Всея Малоросии и святія и всеславныя Великія Церкве Софія Святителю и учителю всеизрядному. И нам отцу всемилостивейшему и преблагому, Сию Святую Книгу в дар препослах имущими Сицевую Слово од слово Погрецку друкованую оставих себѣ. Сию же тебе Святииши наш отче въсприймиже от нас за благославленіе, и благослави нас Святою си десницею, яко да сподобися избавленіе видѣти и славу в землю нашу якоже и прежде вселяющуся и Святого великомученика в Сучаву с правдою и миром видѣти аминь... Вѣвсе послушный раб смиренный

Дософей недостоинный митрополит колись в Сучавѣ, нынѣже в странствѣ поклоняются до лица земли. Достойная и препотребная друку подати. Я то убогыи и недовѣдок хотѣх поруску из грецки преложити но досит и сего лавѣишаго языка знающим его преложити» (рукоп. 1692 р.); 2) «Печатка Стго Гноргія Митрополіи Сучавск.» (печ. ексл.); 3) «Ex libris Metropolitana Kijouiens. Cathedral S. Sophiae» (рукоп.).

Річ у тому, що під час польсько-турецьких війн 1672–1676 і 1683–1699 рр. Сучаву не раз займали польські війська (1673–1676, 1683–1684, 1686, 1691–1699). У 1677 р. із Сучави до Ясс було офіційно перенесено резиденцію православних митрополитів Молдови. Коли війська короля Яна Собеського захопили святителя Досифея (Баріле), митрополита Сучавського і всієї Молдавської землі, у заручники разом із мощами Іоанна Нового та скарбницею митрополії, його відвезли до Галичини. Першим місцем перебування було м. Стрий, потім, з 1691 р., – галицька резиденція Яна Собеського у м. Жовква. Тому митрополит Досифей передав цю книжку з написом у Київ митрополиту Варлааму. Свою недолугість святитель, звісно, перебільшує. У 1681 р. він відновив книгодрукування у Молдавському князівстві. Митрополиту належить переклад старослов'янської літератури румунською мовою, зокрема, віршований переклад Псалтиря. Він також упорядкував чотири томи «Житій святих». Святитель Досифей очолив групу молдавських бояр, які прагнули зближення з православною Москвою. За його участі в 1674 та 1684 р. проходили переговори про перехід Молдавського князівства у російське підданство. У м. Жовква біля мощей великомученика Іоанна 30 листопада 1693 р. святитель Досифей помер і був похований у місцевому монастирі Різдва Христового [9].

У бібліотеці митрополита Варлаама є рукописний збірник кінця XVII ст., на перших 257 аркушах якого вміщено ««Блаженнейшего архиепископа Фессалоники Симеона беседа о Христе на вся ереси и от единой самой веры Господа и Бога и Спасителя нашего Иисуса Христа и от священи совершениы и таинства всех церквей» и другие творения, писаныя рукою Сочавського митрополита Досифея в 1691 та 1692 годах у Стрию, у замку»; аркуші 259–587 займає «Святого священномученика Ігнатія архієпископа Божия града Антиохія посланія», переписані митрополитом Досифеєм утретє в 1692 р. Усі названі рукописні повчання і проповіді подібні вміщеним у друкованій «Бджолі» 1546 р. Поаркушні написи: «Сія книга написана є трудолюбием преосвященного Досифея митрополита Сучавского, и дарована Варлааму митрополиту до престола митрополитанского Свято Софійського Київского».

Третьою з латинських книжок у бібліотеці митрополита Варлаама є проповіді Faber Johann (1478–1541) “*Declamationes diuine de humane vite miseria*”. Augsburg, Johann Miller, 1520. Напис: “*Ex libris Barlaami Jasinski*”. Шифр Pall. 1905. Іоганн Фабер – чернець-домініканець, католицький богослов, який листувався з Еразмом Ротердамським, Цвінглі, Меланхтоном, обговорював з ними способи подолання церковних зловживань шляхом реформ. Він протидіяв реформаційному руху промовами і творами, виступав у різних частинах Німеччини як мандрівний проповідник, заснував семінарію і бібліотеку у Відні, частково на свої власні кошти, організовував різні благодійні установи для студентів. Його робота «*Declamationes diuine de humane vite miseria*» («Як скасувати страждання як покарання людського життя») стала зразком проповідницької літератури.

Легендарною є книга Hieronymus Stridomensis, Eusebius (бл. 340–420) “*Opera*”. Т. 1–9. Basileae: apud Johannem Frobenium, 1524–1526 (Т. 2. Шифр Pall. 1275 а). Напис: «Даровах же сию святую книгу святого Иеронима Великой и славной церкви Святой Софии митрополии славного града Кіева в длани святейшего отца Варлаама Ясинского.....». Ієронім Стридонський – один з перекладачів Старого Заповіту з Септуагінти (старогрецька мова). Повний переклад його творів був уперше виданий у Базелі в 1516–1520 рр. у друкарні відомого базельського видавця Іогана Фробена під керівництвом Еразма Ротердамського. Тридентський собор проголосив його переклад офіційним латинським перекладом Священного Писання.

Книга Вергілія Полідора 1540 р. видання – примітний палеотип з бібліотеки митрополита Варлаама Ясинського: Vergilius, Polydorus. *De rerum inventoribus libri octo Eiusdem in dominicam precem commentariolum Item, Dialogorum de prodigiis libri tres...* – Basileae: Apud Michaellem Insingrinium, III 1540 [56], 615, [1] Шифр Pall. 1338. «*De rerum Inventoribus*» тривалий час була найбільш авторитетним енциклопедичним виданням про винаходи й відкриття, походження культурних і соціальних феноменів, а також з історії формування ієрархії католицької церкви. Вона була настільки популярна, що її переклали на російську мову в 1720 р. за розпорядженням Петра I.

Джироламо Менхі (1529–1609) був католицьким екзорцистом (той, хто виганяє злих духів) у період італійського ренесансу, головна його праця – “*Flagellum daemonum exorcismos terribiles, potentissimos, et efficaces, remediad probatissima, ac doctrinam singularem in malignos spiritus expellendos, facturas & maleficia fuganda de obsessis corporibus complectens, cum*

fuis benedictionibus” (Батіг для змов демонів жакливіх, найпотужніший і продуктивний, щоб їх викоренити, і вчення про єдину команду злих духів, які будуть вигнані). Venetiis: Apud Petrum Milocum, 1630 (349 p. Шифр Соф. 258). Ця книга є в бібліотеці митрополита. Дарчих написів на ній немає, лише екслібрис митрополита Варлаама.

Миколай Ліра (1270–1349) – французький середньовічний церковний діяч, богослов, проповідник, який писав тлумачення і коментарі до Біблії у формі розмови. Його книга “Bibliorum sacrorum cum glossa ordinaria; Et Postilla Nicolai Lyrani: Additionibus Pauli Burgensis ad ipsum Liranum: ac ad easdem Maatthiae Toringi Replis: Per fratrem Franciscum Feuardentium Orginis Minorum, Ioannem Dadraum, et Jacobum Cuilly, doctores Teologos Parisieses”. Venetiis, 1603. Т. 3. 2231 p. (Шифр Соф. 2) є першим несхоластичним тлумаченням Біблії. Ця книга була передумовою праць Мартіна Лютера, на якого праці М. Ліри справили великий вплив. Мартін Лютер у своїх проповідях багато використав з творів Ліри: “si Lura non lyrasset, Lutherus non saltasset” (не грала б Ліра, не танцював би Лютер). Протягом століть роботи Миколая Ліри слугували посібником для богословів і проповідників. Митрополит Варлаам Ясинський, певно, прагнув дослідити, які ідеї були в основі Реформації. Примірник з бібліотеки митрополита містить написи: “Ex libris Barlaami Jasinski”, “Istud volumen ad numerum librorum Kijowo-Cathedralis Bibliotheca referendus”, “Collegii Societatis Iesu Podolia suit”.

Корнелій Лапід (1597–1637) написав багато коментарів до всіх книг католицького канону Святого Письма і в усіх монастирських колекціях є навіть по кілька видань його робіт, але у митрополита Варлаама було рідкісне прижиттєве видання “Commentaria in acta apostolorum epistolas canonicas et Apocalipsin: [3 t.] / Cornelio Cornelii a Lapide, e Societate Iesu, olim in Lovaniensi, nunc in Romano collegio sacrarum litterarum professore”. Antverpiae: Apud Martinum Nutium, 1629. 402 p. (Шифр Соф. 269). Пізніші, посмертні, видання Корнелія Лапіда були відредаговані.

Робота Іоана Лоріна (Lorin, Jean de; 1559–1634) “Commentariorum in librum psalmodum / Ioannis Lorini, Societatis Iesu”. Coloniae Agrippinae: Sumptibus Antonii Hierati, bibliopolæ sub signo Gryphi, 1619. Т. II. – 867, 32 p. (Шифр Соф. 281) також є одним з перших тлумачень Святого Письма напередодні Реформації.

Лаврентій Сурій (Laurentius Surius; 1522–1578) – німецький монах-картезіанець, патролог, відомий запеклою боротьбою с протестантством, яке порівнював з ісламізмом. У бібліотеці митрополита Варлаама є його робота “Historiae sanctorum omnium nationum, ordinum et temporum,

ex probatis R.P. F. Laurentij Surij Carthusiani tomis, in epitomen redactæ, summa fide digestæ, phrasi auctorum servata, imitatione bedæ, Usuardi, & Dn. Ioannis Molani, Adjectis etiam plurimis sive dignis. Opera Francisci Haraei ultraiectini, s theologiae licentiati. Opus novum, duplo auctum, illustratumque Chronologia ubique a perta, & Notationibus varijsex scriptis Illustriss. Dn. Caesarisbaronii Cardin Onuphrij, Molani, & aliorum”. Coloniae Agrippinae: Apud Ioannem Vilhelmum Friessem, 1675. 807 p. (Шифр Соф. 374).

Роберто Белларміно (1542–1621) розвив учення про індульгенції та чистилище, був директором Ватиканської бібліотеки, кардиналом. Двічі був кандидатом на обрання папи, але залишився на своїй посаді «Великого інквізитора», брав участь у процесі спалення Джордано Бруно та суді над Галілео Галілеєм. У бібліотеці митрополита Варлаама Ясинського були зшиті в один конволют два його маловідомі видання про історію католицької церкви та третій алігат у зшитку – огляд церковних письменників: “De scriptoribus ecclesiasticis liber unus, cum adjunctis in dicibus undecim & brevi chronologia ab orbe condito usque ad annum M.DC. XIII”; “Brevis Chronologia ab orbe condito, usque ad annum domini M. DC. LIV”; “Insignis Libri De Scriptoribus Ecclesiasticis, Eminentissimi Cardinalis Bellarmini Continuatio: Ab Anno 1500. in quo definit, ad annu[m] 1600. quo incipit sequentis saeculi exordium”. Спільним у цих трьох роботах є лейпцігський видавець: Johannes Christiani Wohlfartii, 1684 (Шифр Соф. 380). Можливо, конволют видавничий.

Ще один конволют з бібліотеки митрополита Варлаама – збірник творів Юста Ліпсія голландського видавця Христофора Плантена. Юст Ліпсій (1547–1606) випереджав свій час і був відомим культурологом глобалістом (ім’ям Юста Ліпсія називається будівля в Брюсселі, у якій до 2017 р. проходили засідання Ради Європейського Союзу). Один із чотирьох алігатів у конволюті митрополита Варлаама – легендарна праця Юста Ліпсія «Політика», присвячена монархії, зокрема розкриттю поняття добродетності і розсудливості, які є основними факторами розквіту держави, другий – Додатки до «Політики», третій – “De Constantia”, четвертий – “Epistolarum” (Politicorum sive civilis doctrinae libri sex. Qui ad principatum maximi spectant. Lugduni Batavorum: Ex Officina Plantiniana Apud Franciscum Raphelengium, 1590; Ad libros Politicorum breves notae. Lugduni Batavorum: Ex Officina Plantiniana Apud Franciscum Raphelengium, 1595; De Constantia libri duo, Qui alloquim praecipue continent in Publicis malis. Lugduni Batavorum: Ex Officina Plantiniana Apud Franciscum Raphelengium, 1591; Epistolarum centuriae duae: quarum prior innovata, altera nova. Lugduni Batavorum: Ex Officina Plantiniana Apud

Franciscum Raphelengium, 1591. Шифр Соф. 960). Юст Ліпсій стверджував, що «релігія не в винахідливості розуму (*non in subtilitate religio*), але в справах» (*in factis*): «Уся релігія християн у тому, щоб жити без злоби та безчесних вчинків» (Pol., I, 3). На думку Ліпсія, держава добре захищена, «якщо її громадяни моральні»; і навпаки, недоброзичливе суспільство не може бути міцним. Тому для стабільності держави першочергове значення має моральне здоров'я народу і далекоглядний володар переймається моральним станом своїх підданих (Pol., II, 8). Книга досить пошарпана, шкіра палітурки зношена, хоча була доброї якості.

Подібного змісту книжка іспанського єзуїта, містика Альвареса де Паса (1560–1620) “*De virtutum adeptione de instrumentis assequendae virtutis libellus R. P. Jacobi Alvarez de Paz*”. Coloniae Agrippinae: Sumptibus J. Kinckii, 1615. 34 s., 1840 col., 33 s. (Шифр Соф. 533). Ідеться про те, як зберегти добropорядність, володіючи владою.

Ще один конволют із двох алігатів митрополита Варлаама – це роботи Іогана Андре Копенстейна, який був німецьким католицьким священнослужителем у часи контрреформації, спочатку єзуїтом, потім – членом домініканського ордену, суперечливим богословом, служив проповідником при парафіяльній церкві у Кобленці. З 1612 р. був генеральним проповідником домініканського ордену. Крім власних богословських творів проти лютеран та кальвіністів, він публікував богословську класику, а його видання розарію Алануса де Рупеса було широко відоме. Аланус де Рупес описував себе як нареченого святої Марії (матері Ісуса). У 1464 р. Аланусу було видіння, після чого він написав Псалтир Марії, роздуми над Розарієм та заснував перше братство Розарію. Його члени зобов'язалися молитися «Псалтирем» 150 Ave Maria та 15 Paternoster протягом тижня. Братства Розарію формували духовне життя в містах за контрреформації.

Дві книги Копенстейна з бібліотеки митрополита – це його дослідження Розарію (псалтир, хвалебні пісні Богородиці). Перша – R. P. F. Io. Andreae Coppenstein Mandalensis org. Praedicatorum theologi de Fraternitatis SSmi Rosarii B. Virginis Mariae Ortu, Progressu, Statu atque Praecellentia libri tres. In gratiam cultorum deiparae Virginis Mariae, Materia nunc primum, ut nunquam ante, absolute pertractata indices. 1. Autorum. 2. Capitum. 3. Rerum. 4. Concionum Parthenicarum ad Fraternitatem hinc parandarum. Coloniae Agrippinae: Ex Officina Petri Naak, Sumptibus Henningi, 1613. 510, [28] p. (Шифр 569). Друга – Clavis praedicandi Rosarium et institutum fraternitatis eiusdem libri duo concionatoribus et catechistis pro Cultu B. Virg. Mariae Zelantibus perutiles / R. P. F. Io. Andrea Coppenstein Mandalensi

Ord. Praedicatorum Theologo Indicibus adiectis duobus, V no Capitum, Rerum altero. Coloniae Agrippinae: Ex officina Petri Haack, Sumptibus Petri Henningi, 1613. [16], 403, [14] p. (Шифр 569 al. 2).

Митрополит Варлаам Ясинський, певно, не тільки читав, а й був прихильником домініканського розарію, оскільки сам був автором книги «Венец молитв седмичных» видання Києво-Печерської друкарні 1694 р. У роботі митрополита Варлаама 12 віршів присвячені Пресвятій Трійці, Ісусу і всім його Господнім святим, Пресвятій Богородиці, Ангельським силам, Іоанну Предтечі, Великомучениці Варварі, Успінню Богородиці, святому Миколаю, Страстям Христовим, Антонію і Феодосію Печерським. Серед свят Богородиці цікавою є згадка про непорочне зачаття та вірш «Марія». На думку В. М. Перетця [8, с. 29–31], таке шанування Богородиці у віршах Варлаама Ясинського подібне до Івана Величковського (1630–1726), панегірики якого «Зегар з поузегарком» 1690 р. та «Млеко от овцы пастыру належное» 1691 р. обидва присвячені Варлааму Ясинському. Однак у них відсутні похвали Богородиці, велика увага приділяється акростику та літературній красі, а не змісту. Тому митрополит Варлаам не міг запозичити для свого твору з робіт Івана Величковського майже нічого. Але багато використав латинський Розарій Богородиці Копенстейна зі своєї бібліотеки.

Роботи лютеранського професора Віттенберзького університету, богослова Якоба Мартіні (1570–1649) також із тих, що визначали духовне життя Європи раннього Нового часу: “De Tribus Elohim: Photinianorum Novorum Et Cum primis Georgii Enjedini Blasphemiis oppositus”. Wittebergae: Schvrerus, 1614. Vol. 1. [40], 384, [24] p. (Шифр Соф. 721); “De Tribus Elohim: Photinianorum Novorum Furoribus Oppositus: In Quo Praeter alia disputatio inter B. Keckermanum & Adamum Goslavium a Bebelno de SS. Trinitate agitata, examinatur”. Wittebergae: Schvrerus, 1615. [40], 512, [30] p. (Шифр Соф. 721 al. 2). Для поширення лютеранської віри Мартіні створив спеціальну протестантську «школу», у якій виступав послідовником «теорії інструментальної фізики» Якоба Забарелли (1533–1589). Мартіні логікою дійшов до істинності Євангелія і вчення Христа. На книжці Якоба Мартіні, крім екслібрису Варлаама Ясинського, інших власницьких чи дарчих написів немає.

Робота маловідомого католицького ченця єзуїта Mayer Christiani (1584–1634) – R. P. Christiani Mayer, e Societate Iesu, Diarium meditationum, de praecipuis vitae Christi mysteriis: Diuinis beneficiis, atributis: B. Virginis, & Sancrom festis: & Virtutibus. In Singulos Anni dies Ecclesiastico tempori congтуenter digestatum. Coloniae Agrippinae: in officina Birekmannica,

Sumptibus Hermanni Mylli, 1635. [46], 1036 р. (Шифр Соф. 524) є щоденником, послідовною інструкцією, як досягти міцності віри, як зрозуміти божественне добро і досягти святості. На цій книжці також є лише власницький напис митрополита Варлаама.

Таким чином, **наукова новизна** одержаних результатів полягає в тому, що вперше проведено ґрунтовний аналіз приватної бібліотеки як допоміжного джерела знань про історичну постать митрополита Варлаама Ясинського. Розкрито деякі джерела надходження книг до митрополита та його роль у збереженні пам'яток світової релігійно-культурної книжкової спадщини.

Висновки. Збережена до наших днів приватна бібліотека митрополита Варлаама Ясинського свідчить, що він зібрав праці представників усіх течій реформації, католиків переважно проповідницької тематики. Його інтерес до першого видання католицького перекладу Святого Письма, зацікавленість новими його тлумаченнями навіть суперечливих богословів, інтерес до новинок протестантських проповідників не може бути ознакою ортодоксальності власника, а навпаки, говорить про віротерпимість і толерантність. Звісно, не можна бути впевненим, що це всі книги, якими володів митрополит. Але на основі збережених примірників можна припустити, що повага до різних напрямів християнства, розважливість та розуміння невідворотності змін були рисами вдачі Варлаама Ясинського. Бачачи поневіряння через турецько-польські війни Сучавського митрополита Досифея, Варлаам Ясинський у тодішніх обставинах після Переяславської ради 1654 р., коли Україна ввійшла до складу Російської імперії, усвідомлював раціональність зміни підпорядкування православної церкви Московському патріарху.

Однак кінець XVII – початок XVIII ст. – складний для розуміння наших сучасників час як у світському середовищі, так і в релігійному. Подальші дослідження означеної проблеми плануємо продовжити в напрямі виокремлення основних рис мотивів діяльності Лазаря Барановича, друга і покровителя Варлаама Ясинського, на основі книг із приватної бібліотеки, листів і творів.

Список бібліографічних посилань

1. Акт избрания Варлаама Ясинского архимандритом Киево-Печерского монастыря; сообщил А. Востоков. *Киевская старина*. 1887. Т. 17. № 6–7. С. 573–576.
2. Акты, относящиеся к делу о подчинении Киевской митро-

полии Московскому патриархату (1620–1694). *Архив Юго-Западной России*. Ч. 1. Т. 5. Киев, 1872.

3. Варлаам (Ясинский) *Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона*. СПб., 1890–1907. Т. 5 а. С. 531.

4. Воссоединение Киевской митрополии с Русской православной церковью. 1676–1686 гг. Исследования и документы / под общ. ред. митрополита Волоколамского Илариона. М. : Православ. энцикл., 2019. 911 с.

5. Історія української православної церкви 1686–2000 / укл. І. Преловська. Київ : Укр. православ. богосл. акад., 2010. 443 с.

6. Левицкий О. Письмо и стихи Варлаама Ясинского. *Киевская старина*. 1890. № 3. С. 537–539.

7. Люта Т. Варлаам Ясинський і Софійська митрополіча катедра. *Пам'ятки України : історія та культура*. 2013. № Спецвип. № 1(186). С. 27–33.

8. Перетц В. Н. Отчет об экскурсии семинария русской филологии в С.-Петербург 23 февраля – 3 марта 1913 г. К. : Тип. Императ. ун-та св. Владимира, 1913. 85 с.

9. Святитель Досифей (Досифтей), митрополит Сучавський і всієї Молдавської землі. *Львівська єпархія. Українська православна церква*. URL: <http://upc.lviv.ua/uncen/326-svyatitel-dosifej-dosiftej-mitropolit-suchavskij-i-vsieji-moldavskoj-zi-zemli> (дата звернення 01.07. 2022)

10. Сивак М. Митрополит Київський Варлаам Ясинський. *Київська православна богословська академія*. URL: <https://www.kpba.edu.ua/stat-ti/973-mytropolyt-kyivskyi-varlaam-yasynskyi-rannii-period-zhyttia-ta-dialnosti.html> (дата звернення 01.07. 2022).

11. Фоменко Д. Мідні гравірувальні дошки українських друкарень XVII–XIX ст. у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : каталог / Д. Фоменко, І. Цинковська, Г. Юхимець ; Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського. Київ : Академперіодика, 2014. 359 с., 208 с. іл.

12. Ченцова В. «Воссоединение» (Рецензия на: Воссоединение Киевской митрополии с Русской православной церковью. 1676–1686 гг. Исследования и документы / под общ. ред. митрополита Волоколамского Илариона. М. : Церковно-науч. центр «Православная энциклопедия», 2019. 911 с.). *Вестн. «Альянс-Архео»*. 2019. № 30. С. 87–173.

References

1. Akt izbraniia Varlaama Yasinskoho arkhimandritom Kievo-Pecherskoho monastyrnia [The act of electing Varlaam Yasynsky Archimandrite of the Kiev-

Pechersk Monastery]. (1887). Reported by A. Vostokov. *Kievskaiia starina – Old Kiev*, 6–7 [in Russian].

2. Akty, otnosiashchiesia k delu o podchinenii Kievskoi mitropolii Moskovskomu patriarkhatu (1620–1694) [Acts related to the case on the subordination of the Kyiv Metropolis to the Moscow Patriarchate (1620–1694)]. *Archive of South-Western Russia* (Part 1. Vol. 5). Kiev, 1872 [in Russian].

3. Varlaam (Yasynskii) [Varlaam (Yasinsky)]. (1890–1907). F. A. Brokhauz, I. A. Efron (Eds.). *Encyclopedic Dictionary* (Vol. 5 a.). Sankt-Peterburg, 1890–1907 [in Russian].

4. Ilarion (Alfeev). (Ed.). (2019). Vossoedinenie Kievskoi mitropolii s Russkoi pravoslavnoi tserkoviu 1676–1686 gg. [Reunification of the Kyiv Metropolis with the Russian Orthodox Church. 1676–1686]. Moscow: Pravoslavnaia entsyklopediia [in Russian].

5. Prelovska, I. (2010). Istoriiia ukrainskoi pravoslavnoi tserkvy 1686–2000 [History of the Ukrainian Orthodox Church 1686–2000]. Kyiv: Ukrainska pravoslavna bogoslovska akademiiia [in Ukrainian].

6. Levitskii, O. (1890). Pismo i stikhi Varlaama Yasinskoho [Letters and poems of Varlaam Yasinsky]. *Kievskaya starina – Old Kiev*, 3, 537–539 [in Russian].

7. Liuta, T. (2013). Varlaam Yasynskiyi i Sofiiska mytropolycha katedra [Varlaam Yasynskiyi and Sofia Metropolitan Cathedral]. *Pamiatky Ukrainy: istoriia ta kultura – Sights of Ukraine: History and Culture*, 1 (Special issue), 27–33 [in Ukrainian].

8. Peretts, V. N. (1913). Otchet ob ekskursii seminarii russkoi filolohii v S.-Peterburg 23 fevralia – 3 marta 1913 g. [Report on the excursion of the Seminary of Russian Philology in St. Petersburg, February 23 h – March 3, 1913]. Kiev: Tipografiiia Imperatorskoho universiteta sv. Vladimira [in Russian].

9. Sviatitel Dosifei (Dosiftei), Mitropolit Suchavskii i vsiiei Moldavskoi zemli. [Saint Dosytheus (Dosiftheus), metropolitan of Suchav and all Moldavian lands] [in Ukrainian]. Retrieved July 1, 2022, from <http://upc.lviv.ua/uncen/326-svyatitel-dosifej-dosiftej-mitropolit-suchavskij-i-vsiejimoldavskoji-zemli>

10. Syvak, M. (2022). Mytropolyt Kyivskiyi Varlaam Yasynskiyi [Metropolitan of Kyiv Varlaam Yasinsky] [in Ukrainian]. Retrieved July 1, 2022, from <https://www.kpba.edu.ua/statti/973-mytropolyt-kyivskiyi-varlaam-yasynskiyi-rannii-period-zhyttia-ta-diialnosti.html>

11. Fomenko, D., Tsinkovska, I., Yukhymets, G. (Comp.). (2014). *Midni graviruvalni doshky ukrainskykh drukaren XVII–XIX st. u fondakh NBUV*:

katalog. [Copper engraving plates of Ukrainian printing houses 17 th–19 th centuries in the NBUV funds: catalogue]. Kyiv: Akadempriodyka [in Ukrainian].

12. Chentsova, V. (2020). “Vossoedinenie” (Recenziya na: Vossoedinenie Kievskoy mitropolii s Russkoy pravoslavnoy tserkovyu. 1676–1686 gg. Issledovaniya i dokumenty). [“Reunification”. Review of: Reunification of the Kyiv Metropolis with the Russian Orthodox Church. 1676–1686. Studies and documents]. *Vestnik “Alians-Arkheo” – Herald “Alliance-Archeo”, 30, 87–173* [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 30.06.2022.

Olena Zaiets,

PhD (History), Head of the Department,
Institute of Book Studies

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

62 Volodymyrska St., Kyiv 01033, Ukraine

e-mail: lena_zaets@ipnet.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6423-2589>

Library of Metropolitan Varlaam Yasynskyi: Characteristics of Composition and Content

The purpose of this article is to consider and analyze the library of Varlaam Yasynskyi in the context of his biography, to investigate the origin of books and thematic preferences, which can become an additional source of knowledge about the motives of the metropolitan’s activities. *The methodology* of the work is based on the application of general historical methods: problem and chronological, comparative and historical, and general scientific methods of analysis and synthesis. *The scientific novelty* is that, for the first time, a thorough analysis of a private library was carried out as an auxiliary source of knowledge about the historical figure of Metropolitan Varlaam Yasynskyi. In the course of the research, it turned out that Metropolitan Varlaam’s book collection is diverse, filled with Protestant works, Catholic treatises, first editions of well-known European publishing houses, several books were donated by the exiled Metropolitan of Suchav, Dosiphey (Barile). Chernihiv Archbishop Lazar Baranovych was a kind of patron of Varlaam Yasynskyi, it could be proved with the very fact of the presence of author’s copies of the archbishop’s works in the metropolitan’s library. To the description and analysis of the library, we should add the fact that Varlaam Yasynsky established a library in St. Sophia Cathedral and organized an archive to collect copies of ancient acts, thus laying the foundation for the preservation of the book cultural heritage of Ukraine. *The conclusion* is that, judging by the library preserved to the present day, the metropolitan was familiar with the works of representatives of various trends

of the Reformation, Catholics, and had the first Catholic translation of the Holy Scriptures. His library was also replenished thanks to friendly relations with Orthodox hierarchs, Western European scholars of that time, which testifies to the erudition, authority and tolerance of Varlaam Yasynskyi.

Keywords: bibliophilia of the Orthodox clergy, personal library of the metropolitan.

Розділ III

**СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ
НАУКОВОЇ ФУНКЦІЇ БІБЛІОТЕК**

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.64.257>

УДК 027.54(477-25)НБУВ:005.745]-021.412:[001.83+021.64]

Оксана Клименко,

кандидат історичних наук, доцент, завідувач відділу,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: klimenko_oz@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4821-8503>

Scopus Author ID: 57457369900

Web of Science Researcher ID: GPF-5449-2022

Олена Сокур,

кандидат наук із соціальних комунікацій, завідувач відділу,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: sokurol@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9861-3283>

Scopus Author ID: 57457558800

Web of Science Researcher ID: GON-5837-2022

НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ – ПРОДУКТИВНИЙ ІНСТРУМЕНТ НАУКОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Постановка проблеми. Наукова комунікація є основним механізмом функціонування і розвитку науки, один з важливих механізмів її зв'язків із суспільством, умовою формування вченого та засобом взаємного стимулювання його творчої активності. Основу наукової комунікації становить професійне спілкування її учасників, коли наукова конференція є найпоширенішою формою такої взаємодії через розповсюдження результатів досліджень та обмін інформацією і знаннями. *Метою дослідження* є вивчення особливостей бібліотечної наукової комунікації в сучасних умовах на прикладі об'єктивованих показників контенту збірника матеріалів Міжнародної наукової конференції НБУВ «Бібліотека. Наука. Комунікація. Від управління ресурсами – до управління знаннями» (2021). Дослідження спрямовано на визначення кількісних характеристик опублікованих матеріалів конференції, встановлення кількісних показників авторів цих публікацій, виявлення інституцій, науковці яких підготували спільні публікації. *Методологічну основу* статті становили загальнонаукові та спеціально-наукові методи дослідження. Зокрема, це: системний, формально-логічний та соціально-комунікаційний

© О. Клименко, О. Сокур, 2022

підходи; методи аналізу, статистичний, описовий, узагальнення, синтезу, що забезпечило об'єктивний аналіз досліджуваного предмета та сприяло успішній реалізації поставленої мети. *Наукова новизна* полягає у зосередженні уваги на науковій комунікації як пріоритеті у вітчизняному бібліотекознавстві щодо активізації професійної взаємодії.

Висновки. Дослідження засвідчило, що активізація інтеграційних процесів у науці, поява перспективних напрямів досліджень сприяють підготовці оригінальних публікацій. Констатовано, що сьогодні Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського демонструє високі стандарти науково-дослідного, інформаційного, видавничого та культурно-освітнього центру. Важлива об'єднувача роль бібліотеки як сучасного бібліотечно-інформаційного комплексу світового рівня дає змогу популяризувати досягнення українських бібліотекознавців у світовий науково-освітньо-культурний простір через розповсюдження результатів досліджень та обмін інформацією і знаннями. Доведено, що нині нагальним є розширення міжнародного співробітництва у тому числі через підготовку спільних публікацій, що в подальшому сприятиме підвищенню професіоналізму бібліотечних фахівців.

Ключові слова: дослідження, конференція, наукова інформація, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, професійна комунікація, публікація.

Постановка проблеми. У розбудові сучасного інформаційного суспільства важливу роль відіграє наукова інформація, отримана в результаті наукового пізнання, інтелектуального опрацювання та поширення, що має визначальне значення у розвитку науки. Наукова інформація поширюється в часі та просторі певними каналами, засобами та методами, що дає змогу у цифровому середовищі майже миттєво її розповсюджувати серед світової наукової спільноти.

Особливе місце в цій системі належить науковій комунікації, яку у спрощеному вигляді можна тлумачити як обмін науковою інформацією (ідеями, знаннями, повідомленнями) між ученими і спеціалістами. Отже, наукова комунікація є основним механізмом функціонування і розвитку науки, один з важливих механізмів її зв'язків із суспільством, умовою формування вченого та засіб взаємного стимулювання його творчої активності. Основу наукової комунікації становить професійне спілкування її учасників, коли наукова конференція є найпоширенішою формою такої взаємодії через розповсюдження результатів досліджень та обмін інформацією і знаннями. З розвитком комп'ютерних і телекомунікаційних каналів комунікації розширилися можливості й вільного дистанційного обміну науковими ідеями.

Комунікативний складник у діяльності висококваліфікованого фахівця в інформаційно-бібліотечній сфері полягає у здійсненні результативної та ефективної комунікативної взаємодії із зовнішнім та внутрішнім середовищем інформаційно-бібліотечної галузі, що в подальшому сприятиме забезпеченню реалізації визначених цілей стратегії розвитку бібліотечної справи в Україні.

На загальнодержавному рівні консолідуюче значення для всієї вітчизняної бібліотечної спільноти має Міжнародна наукова конференція «Бібліотека. Наука. Комунікація», яка з 1993 р. щорічно проводиться Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ) за участю Інформаційно-бібліотечної ради Національної академії наук України, Асоціації бібліотек України, Ради директорів наукових бібліотек та інформаційних центрів академії наук – членів Міжнародної асоціації академії наук. Метою науково-комунікативних заходів однодумців є об'єднання зусиль науковців і практиків у розв'язанні нагальних питань розбудови бібліотечно-інформаційної сфери держави на сучасному етапі, визначення шляхів подолання найгостріших проблем вітчизняної бібліотечної галузі, оприлюднення наукових розвідок і напрацювань, представлення кращого світового досвіду та новацій, розробка рекомендацій і пропозицій щодо вдосконалення діяльності українських бібліотек. До участі в роботі конференцій запрошуються науковці та фахівці бібліотек, архівів, музеїв, видавництв, інформаційних установ і громадських організацій, представники органів державної влади та місцевого самоврядування, викладачі профільних закладів вищої освіти, аспіранти. Тобто специфіка цього наукового заходу полягає в органічному поєднанні висвітлення як теоретичних напрацювань, так і практичного застосування новітніх технологій та новаторських ідей у бібліотечній справі. Саме широке представництво українських і закордонних фахівців, рівень та кількість охоплених питань вирізняє цей захід з-поміж інших вітчизняних міжнародних конференцій. Отже, зазначене зумовлює актуальність і доцільність дослідження бібліотечної наукової комунікації в епоху цифровізації у межах Міжнародної наукової конференції НБУВ «Бібліотека. Наука. Комунікація. Від управління ресурсами – до управління знаннями» (2021) (далі – Конференція).

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Новий етап трансформації українського суспільства спонукає бібліотеки, як унікальні соціальні інституції, оптимально вбудовуватися в інформаційні структури держави. Сьогодні інформаційно-комунікативний ресурс НБУВ, як вагомий компонент інтегрованого і консолідованого національного гуманітарного

інформаційного простору в міжкультурній науковій комунікації, відрізняється інтегральним характером, зокрема:

- збалансоване поєднання кумулятивної, комунікативної, інформаційної та культурно-освітньої функцій;
- використання традиційних та електронних форм задля забезпечення доступності;
- засіб інформаційно-комунікаційної взаємодії задля висвітлення широкого спектра галузевих проблем;
- дієвий канал входження вітчизняного інформаційного ресурсу у світовий інформаційний простір [4, с. 259].

Як слушно наголошують Т. Коваль і Л. Туровська, «з перебігом часу наукові комунікації перетворилися на інструмент соціокультурної взаємодії, стали важливим чинником розвитку наукового співтовариства завдяки циркуляції знань, впорядкуванню цінностей, прорахуванню норм та визначенню соціальних сенсів, доступних до сприймання масовою, нормативною та індивідуальною свідомістю» [5, с. 86].

Питання наукової комунікації у різних аспектах бібліотекознавства розглядалися В. Горовим, Л. Дубровіною, М. Івановою, О. Клименко, Т. Коваль, Т. Колесниковою, О. Мар'їною, Л. Матвійчук, Д. Ніколаєвим, Г. Онуфрієнко, О. Сокур, Л. Туровською, А. Черневич, Г. Шимаєвою та іншими українськими дослідниками. У монографії Г. Шемаєвої проаналізовано роль бібліотек у формуванні масивів наукових знань та організації доступу, визначено основні е-ресурси в системі наукових комунікацій [11].

Поняттєвий зміст та етимологічну природу міжнаукового терміна «комунікація», через обґрунтування сутності поняття «мовна комунікація» та окреслення завдань, проблематики та термінологічного потенціалу «теорії мовної комунікації» представили Г. Онуфрієнко й А. Черневич [10].

У дослідженні Т. Колесникової представлено тенденції розвитку комунікаційних моделей діяльності бібліотек закладів вищої освіти України в умовах інформатизації та їх інтеграції у єдиний комунікаційний простір інформаційного суспільства. Чільними напрямками комунікаційної діяльності цих бібліотек авторкою визначено: формування внутрішнього комунікаційного середовища як системи, що вбирає внутрішні інформаційні потоки та зв'язки, створені в процесі взаємодії на основі використання інформаційних ресурсів, технологій і каналів комунікації; взаємодія з подальшим входженням у зовнішнє комунікаційне середовище, яким є єдиний інформаційний освітньо-науковий е-простір [6].

М. Іванова визначила роль НБУВ у новітній історії України, репрезентувавши щорічні міжнародні наукові заходи та окресливши їхню тематику по роках [1]. У дослідженні Л. Матвійчук розглянуто науково-інформаційну продукцію як результат наукової діяльності бібліотек. Зокрема, розкрито видову різноманітність та обґрунтовано складність і наукоємність як її сучасну характеристику [8]. Результати аналізу матеріалів конференції «Крим» за період 1994–2010 рр. за напрямом міжнародної бібліотечної взаємодії представив Д. Ніколаєв [9]. О. Мар'їна подала огляд форм і напрямів інформаційно-комунікаційної бібліотечної взаємодії через наукову комунікацію у регіональних бібліотечних системах [7].

Таким чином, огляд бібліотекознавчих досліджень засвідчив, що в умовах інформаційного суспільства наукова комунікація сучасної бібліотеки перетинає межі фізичного простору, стрімко інтегруючись у віртуальний простір, виступаючи вже у ролі повноправного учасника е-комунікацій.

Метою статті є вивчення особливостей бібліотечної наукової комунікації в епоху цифровізації на прикладі об'єктивованих показників контенту збірника Міжнародної наукової конференції НБУВ «Бібліотека. Наука. Комунікація. Від управління ресурсами – до управління знаннями» (2021).

Виклад основного матеріалу. У жовтні 2021 р. в НБУВ відбулася традиційна щорічна Міжнародна наукова конференція «Бібліотека. Наука. Комунікація. Від управління ресурсами – до управління знаннями», присвячена 30-річчю Незалежності України. У зв'язку з продовженням строку загальнодержавних заходів, спрямованих на запобігання поширенню вірусу COVID-19, Конференція відбулася в змішаному форматі, що дало змогу значно розширити географію учасників. До початку роботи заходу оргкомітетом традиційно на вебсайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського опубліковано програму (<http://conference.nbuv.gov.ua/site/program/id/27>, http://www.nbuv.gov.ua/sites/default/files/all_files/202109_artilces_field_dopmat_files/programa_2021_portal_nbuv.pdf) та збірник матеріалів Конференції (<http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004116>).

У межах наукового заходу було висвітлено традиційні та інноваційні напрями діяльності наукових бібліотек в умовах продукування нового знання, розкрито теоретичні та прикладні аспекти формування, використання, організації доступу до електронних інформаційних ресурсів наукової бібліотеки у сучасному вебсередовищі, оптимізації

бібліотечно-інформаційної діяльності в умовах продукування нового знання.

Конференція працювала в шести секційних засіданнях, двох семінарах та трьох круглих столах. Усього в роботі заходу взяли участь 285 доповідачів зі 236 заявленими доповідями. Було опубліковано в матеріалах Конференції 222 доповіді 262 авторами.

Учасники секції 1 «Бібліотечно-інформаційний комплекс: управління в умовах трансформації наукових комунікацій» обговорили стратегії управління бібліотечно-інформаційним комплексом в умовах трансформації наукових комунікацій та сучасні виклики, які успішно вирішують наукові бібліотеки у період активної цифровізації.

На секції 2 «Технології управління знаннями в науковій бібліотеці» репрезентовано технологічні аспекти ефективної організації електронних знанневих ресурсів, перспективи розвитку дослідницьких інфраструктур та сервісів підтримки досліджень, продуктивна участь бібліотек у цифрових наукових комунікаціях.

У представлених доповідях секції 3 «Роль наукової бібліотеки в стратегічних комунікаціях глобального інформаційного простору» розглянуто питання комплексного використання соціокомунікативного потенціалу наукових бібліотек і ефективності стратегічних комунікацій в інформаційному просторі.

Значне місце під час роботи секції 4 «Біографіка та біобібліографія – знанневий ресурс інтелектуального й духовного розвитку українського суспільства» увагу було приділено науковій дискусії щодо актуальних питань та найближчих перспектив розбудови вітчизняної біографіки, формування електронних ресурсів біографічної інформації, поширення біографічних знань, місця й ролі наукових бібліотек у цій справі.

Учасники секції 5 «Рукописна та архівна спадщина: від рукопису до бази знань» ознайомилися з питаннями термінологічного забезпечення вітчизняних кодикологічних досліджень, формуванням знань щодо рукописів у системі культурно-історичних епох, виставковими проектами як популяризаторами документів в електронному вигляді.

На засіданні секції 6 «Музична культура й музичні фонди бібліотек та архівів: зберігати і популяризувати» порушувалися питання історії та розвитку як української музичної культури, так і зарубіжної, збереження музичних фондів бібліотек та їхньої популяризації у світі, дослідження джерел вітчизняного музичного мистецтва, а також мистецької спадщини української діаспори, атрибуції музичних пам'яток, розвитку видавничої справи, дослідження аудіовізуальних документів.

Робота семінару 1 «Академічна юдаїка в незалежній Україні (1991–2021): досвід наукових бібліотек», який було присвячено пам'яті Ірини Анатоліївни Сергєєвої (1958–2019), зосереджувалася на розкритті всіх аспектів відродження наукової юдаїки в НБУВ, зібрання єврейських книг і періодики у фондах провідних книгозбірень країни, питання каталогізації літератури єврейськими мовами.

Учасники семінару 2 «Новітні технології для збереження бібліотечних фондів» обговорювали питання збереження та захисту бібліотечних фондів, зокрема унікальних, унеможливлення техногенних катастроф та соціальних катаклізмів, які можуть знищити або суттєво погіршити їхній стан.

Тематика доповідей круглого столу 1 «Сучасний інститут президентства – очікування й тенденції» зосереджена на висвітленні актуальних питань інституту президентства в Україні та світі, організації роботи персональних бібліотечно-музейних документальних колекцій.

440-літтю виходу визначної пам'ятки людства друкованої Острозької Біблії (1581) був присвячений круглий стіл 2 «Святе Письмо в українській рукописній та друкованій традиції: тиражування, рефлексії, інтерпретації», учасники якого представили дослідження щодо перших власників книги, кола її читачів, раннє сприйняття острозького тексту, історію його підготовки й друку.

Усього в збірнику Конференції було опубліковано матеріали представників 40 науково-освітньо-культурних вітчизняних та зарубіжних закладів. Організаційний розподіл представлено на діаграмі (рис. 1).

Розподіл закладів-представників Конференції

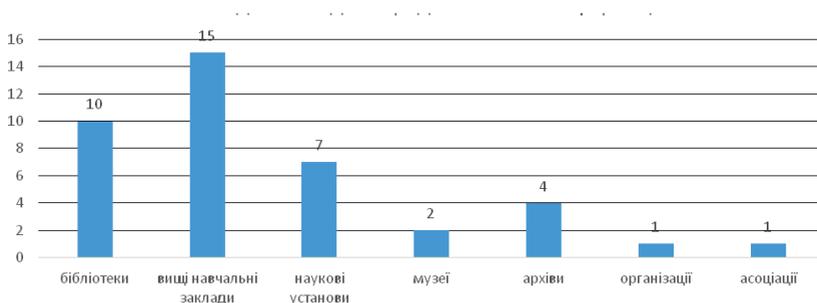

Рис. 1. Розподіл закладів-представників Конференції

Із 40 закладів-учасників шість – представники зарубіжних установ, зокрема, з 10 бібліотек сім – вітчизняні і три зарубіжні; з 15 закладів вищої освіти два – іноземні та одна асоціація (табл. 1).

Таблиця 1

**Кількісний розподіл опублікованих матеріалів доповідей
за установами**

№ з/п	Назва установи	Кількість доповідей	Кількість доповідей
Бібліотеки			
1.	Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського	157	187
2.	Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого	2	2
3.	Національна наукова медична бібліотека України	2	2
4.	Національна наукова сільськогосподарська бібліотека	2	3
5.	Національна історична бібліотека України	1	1
6.	Національна бібліотека України для дітей	2	2
7.	Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського	3	3
8.	Національна бібліотека Білорусі (Республіка Білорусь)	1	1
9.	Центральна наукова бібліотека імені Якуба Коласа (Республіка Білорусь)	1	1
10.	Публічна бібліотека Нью-Йорка (США)	1	1

Продовження табл. 1

Заклади вищої освіти			
11.	Київський національний університет культури і мистецтв	5	6
12.	Національний університет «Києво-Могилянська академія»	4	5
13.	Київський національний університет імені Тараса Шевченка	3	3
14.	Вінницький державний педагогічний університет імені М. Коцюбинського	1	1
15.	Національний аерокосмічний університет імені М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»	1	1
16.	Київський університет імені Бориса Грінченка	1	1
17.	Національна музична академія України імені П. І. Чайковського	5	5
18.	Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв	1	1
19.	Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника	1	1
20.	Львівська національна музична академія імені М. Лисенка	2	2
21.	Міжрегіональна академія управління персоналом	1	1
22.	Одеський національний університет імені І. І. Мечникова	1	1
23.	Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»	1	1
24.	Каліфорнійський університет в Лос-Анжелесі (США)	1	1

Продовження табл. 1

25.	Єврейський університет в Єрусалимі (Держава Ізраїль)	1	1
Наукові установи			
26.	Інститут проблем реєстрації інформації НАН України	4	10
27.	Інститут української археографії та джерелознавства НАН України	2	2
28.	Інститут геотехнічної механіки імені М. С. Полякова НАН України	1	1
29.	Інститут історії України НАН України	1	1
30.	Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України	2	2
31.	Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства	1	2
32.	Книжкова палата України імені Івана Федорова	2	2
Музеї			
33.	Музей театрального, музичного та кіномистецтва	1	1
34.	Шевченківський національний заповідник	1	1
Архіви			
35.	Державна архівна служба України	1	1
36.	Державний архів м. Києва	1	1
37.	Центральний державний електронний архів України	1	1
38.	Центральний державний кінофотофоноархів України	1	1

Продовження табл. 1

Громадські організації			
39.	Харківська обласна громадська організація «Центр досліджень міжетнічних відносин Східної Європи»	1	1
Асоціації			
40.	Асоціація Балканської історії	1	1

Розподіл доповідей та доповідачів за секційними засіданнями, семінарами та круглими столами в програмі та збірнику матеріалів Конференції (табл. 2) дає уявлення про нагальність висвітлених питань на окремому заході, їхню зацікавленість представниками бібліотечно-інформаційної сфери.

Таблиця 2

Кількісний розподіл доповідачів та опублікованих матеріалів доповідей на окремому заході

Науковий захід	Кількість заявлених доповідачів	Кількість заявлених доповідей	Кількість опублікованих доповідачів	Кількість опублікованих доповідей
Секція 1	56	49	50	41
Секція 2	48	35	47	34
Секція 3	30	28	26	24
Секція 4	20	17	20	17
Секція 5	48	33	44	39
Секція 6	32	28	31	27
Семінар 1	15	13	9	8
Семінар 2	11	11	10	10
Круглий стіл 1	11	10	11	10

Круглий стіл 2	14	12	14	12
УСЬОГО	285	236	262	222

Значний потенціал у сучасних наукових студіях реалізовується через плідну взаємодію як науковців-теоретиків, так і бібліотекарів-практиків. Враховуючи цю тенденцію, у збірнику матеріалів Конференції усього в співавторстві опубліковано 31 доповідь. Розподіл за окремими засіданнями представлено в табл. 3.

Таблиця 3

**Кількісний розподіл опублікованих матеріалів доповідей
та їх співавторів на окремому заході**

Науковий захід	Кількість доповідей, опублікованих у співавторстві	Загальна кількість співавторів у публікаціях
Секція 1	8	16
Секція 2	8	21
Секція 3	2	4
Секція 4	1	4
Секція 5	5	10
Секція 6	3	7
Семінар 1	1	2
Семінар 2	–	–
Круглий стіл 1	1	2
Круглий стіл 2	2	4
УСЬОГО	31	68

Загальний розподіл публікацій за кількістю співавторів представлено на діаграмі (рис. 2). Як свідчать отримані дані, лише 14% від загальної кількості опублікованих доповідей підготовлені у взаємодії. Ця співпраця

має різноманітний характер як у межах одного колективу, так і представниками різних установ, зокрема, як у межах України, так і на міжнародному рівні. Таким чином, представники НБУВ загалом підготували 23 матеріали в співавторстві, у тому числі – три в колаборації з Інститутом проблем реєстрації інформації НАН України, Вінницьким державним педагогічним університетом імені М. Коцюбинського, Національною музичною академією України імені П. І. Чайковського. Дослідниками Інституту проблем реєстрації інформації НАН України в результаті співробітництва з Каліфорнійським університетом у Лос-Анджелесі підготовлено спільну доповідь; науковцями Київського національного університету імені Тараса Шевченка – спільно з Міжрегіональною академією управління персоналом опубліковано спільний матеріал; Національним технічним університетом «Харківський політехнічний університет» – спільно з Харківською обласною громадською організацією «Центр досліджень міжетнічних відносин Східної Європи» підготовлено доповідь.

Розподіл співавторства

Рис. 2. Розподіл публікацій за кількістю співавторів

Зазначимо, що всі види співавторства засвідчують високий рівень наукової комунікації у різних аспектах бібліотечно-інформаційної сфери, але поки міжнародне співробітництво, у межах опублікованих праць Конференції, дає підстави стверджувати про необхідність активізації професійної комунікації із закордонними партнерами. У сучасному світі

питання міжнародної дослідницької взаємодії під час підготовки спільних матеріалів є надзвичайно важливим, адже пов'язане з різноманіттям традицій та пріоритетами діяльності, можливістю втілення новаторських ідей у практичну діяльність через залучення техніко-технологічної бази партнерів, зарубіжних донатів тощо. Актуальними в нових умовах виступають побудова взаєморозуміння між культурами світу, налагодження конструктивного співробітництва задля інтеграції у світовий консолідований науково-освітньо-культурний простір.

Висновки та перспективи. Проведений аналіз матеріалів Міжнародної наукової конференції Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського «Бібліотека. Наука. Комунікація. Від управління ресурсами – до управління знаннями» (2021) засвідчив, що процеси інтеграції у науці, поява перспективних напрямів досліджень сприяють продукуванню і втіленню оригінальних ідей та оперативній підготовці публікацій високого рівня.

Отже, НБУВ сьогодні демонструє високі стандарти науково-дослідного, інформаційного, видавничого та культурно-освітнього центру. Важлива об'єднувача роль бібліотеки як сучасного бібліотечно-інформаційного комплексу світового рівня як за складом фонду, так і рівнем вирішуваних завдань, що дає змогу популяризувати досягнення українських бібліотекознавців у світовий науково-освітньо-культурний простір через розповсюдження результатів досліджень та обмін інформацією і знаннями

Нині нагальним є розширення міжнародного співробітництва, у тому числі через підготовку спільних публікацій, що в подальшому сприятиме підвищенню професіоналізму бібліотечних фахівців, ефективніша взаємодія сприятиме інтеграції до міжнародної культури.

Подальшого дослідження потребує з'ясування авторського складу та визначення тематики опублікованих матеріалів Конференції.

Список бібліографічних посилань

1. Іванова М. В. Міжнародні наукові конференції в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського: 30-річна історія. *Бібліотека. Наука. Комунікація: Від управління ресурсами – до управління знаннями : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 5–7 жовт. 2021 р.)*. Київ, 2021. С. 68–72. URL: [file:///C:/Users/user/Downloads/er-0004116%20\(6\).pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/er-0004116%20(6).pdf)

2. Клименко О. Бібліотечно-інформаційний комплекс: управління в умовах трансформації наукових комунікацій. *Бібл. вісн.* 2021. № 4. С. 79–85. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2021_4_11

3. Клименко О. З., Сокур О. Л. Бібліотечна періодика Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в системі наукових комунікацій. *Соціальні комунікації: інструменти, технології і практика : зб. матеріалів Другої міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 26–27 лют. 2021 р.)*. Запоріжжя, 2021. С. 13–17.

4. Клименко О., Сокур Е. Профессиональная периодика – коммуникативный ресурс межбиблиотечного сотрудничества в современном информационном пространстве. *Библиотека как феномен культуры: Услуги и сервисы библиотек в современном информационном пространстве : материалы VI Междунар. конгресса (Минск, 16–17 окт. 2019 г.)*. Минск, 2019. С. 254–260.

5. Коваль Т., Туровська Л. Електронні засоби наукових комунікацій в контексті дистанційного бібліотечного сервісу. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2021. Вип. 62. С. 84–98. <https://doi.org/10.15407/np.62.084>

6. Колесникова Т. Еволюція комунікаційних моделей діяльності бібліотек ВНЗ в умовах інформатизації. *Бібл. вісн.* 2013. № 2. С. 17–24. URL: <http://eadnurt.diit.edu.ua/jspsui/bitstream/123456789/1715/1/Evoluizia.pdf>

7. Мар'їна О. Сучасні форми інформаційно-комунікаційної взаємодії в регіональних бібліотечних системах. *Вісн. Книжк. палати*. 2009. № 2. С. 20–23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkr_2009_2_7

8. Матвійчук Л. О. Науково-інформаційна продукція бібліотек як складова наукової комунікації. *Бібліотека. Наука. Комунікація: Від управління ресурсами – до управління знаннями : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 5–7 жовт. 2021 р.)*. Київ, 2021. С. 308–311. URL: [file:///C:/Users/user/Downloads/er-0004116%20\(6\).pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/er-0004116%20(6).pdf)

9. Николаев Д. Міжнародні бібліотечні комунікації: за результатами матеріалів конференцій «Крим». *Вісн. Книжк. палати*. 2011. № 8. С. 47–50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkr_2011_8_14

10. Онуфрієнко Г., Черневич А. Термін комунікація в поняттєвому вимірі й лінгвістичному контексті. *Термінологія*. 2010. № 675. С. 154–160. URL: <http://science.lpnu.ua/uk/terminologiya/vsi-vypusky/visnyk-no-675-2010/termin-komunikasiya-v-ponyattuevomu-vumiri-y>

11. Шемаєва Г. В. Електронні ресурси бібліотек України в системі наукових комунікацій : монографія. Харків : ХДАК, 2008. 289 с.

References

1. Ivanova, M. V. (2021, October). Mizhnarodni naukovii konferentsiiv Natsionalnii bibliotetsi Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: 30-richna istoriia

[International scientific conferences in the Vernadsky National Library of Ukraine: a 30-year history]. In *Library. Science. Communication. From resources management – to knowledge management. Proceedings of the International Scientific Conference* (pp. 68–72), Vernadsky National Library of Ukraine. Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved from file:///C:/Users/user/Downloads/er-0004116%20(6).pdf

2. Klymenko, O. (2021). Bibliotechno-informatsiynyi kompleks: upravlinnia v umovakh transformatsii naukovykh komunikatsii [Library and information complex: management in the conditions of transformation of scientific communications]. *Bibliotechnyi visnyk – Library Bulletin*, 4, 79–85 [in Ukrainian]. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2021_4_11

3. Klymenko, O. Z., & Sokur O. L. (2021, February). Bibliotechna periodyka Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho v systemi naukovykh komunikatsii [Library periodicals of the Vernadsky National Library of Ukraine in the system of scientific communications]. In *Social communications: tools, technologies and practice. Proceedings of the 2 nd International Scientific and Practical Conference* (pp. 13–17), Zaporizhzhia [in Ukrainian].

4. Klimenko, O. Z., Sokur E. L. (2019, October). Professionalnaya periodika – kommunikativnyi resurs mezhbibliotechnogo sotrudnichestva v sovremennom informatsionnom prostranstve [Professional periodicals are a communicative resource of interlibrary cooperation in the modern information space]. In *Biblioteka kak fenomen kulturyi: Usługi i servisy bibliotek v sovremennom informatsionnom prostranstve: materialy VI Mezhdunar. kongressa – Library as a Cultural Phenomenon: Library Services in the Modern Information Space. Proceedings of the VI International Congress* (pp. 254–260). Minsk [in Russian].

5. Koval, T., Turovska, L. (2021). Elektronni zasoby naukovykh komunikatsii v konteksti dystantsiinoho bibliotechnoho servisu [Electronic means of scientific communication in the context of remote library information services]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 62, 84–98 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.62.084>

6. Kolesnykova, T. (2013). Evoliutsiia komunikatsiinykh modelei diialnosti bibliotek VNZ v umovakh informatyzatsii [The evolution of communication models of the activity of university libraries activity in the minds of informatization]. *Bibliotechnyi visnyk – Library Bulletin*, 2, 17–24 [in Ukrainian]. Retrieved from <http://eadnurt.diit.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1715/1/Evoliuzia.pdf>

7. Marina, O. (2009). Suchasni formy informatsiino-komunikatsiinoi vzaïemodii v rehionalnykh biblioteknykh systemakh [Modern forms of information and communication interaction in regional library systems]. *Visnyk Knyzhkovoï palaty – Bulletin of the Book Chamber*, 2, 20–23 [in Ukrainian]. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkp_2009_2_7

8. Matviichuk, L. O. (2021, October). Naukovo-informatsiina produktsiia bibliotek yak skladova naukovoï komunikatsii [Scientific and informational products of libraries as a component of scientific communication]. In *Library. Science. Communication. From resources management – to knowledge management. Proceedings of the International Scientific Conference* (pp. 308–311). Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved from [file:///C:/Users/user/Downloads/er-0004116%20\(6\).pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/er-0004116%20(6).pdf)

9. Nikolaiev, D. (2011). Mizhnarodni bibliotekni komunikatsii: za rezultatamy materialiv konferentsii “Krym” [International library communications: following the results of the materials of the Krim conferences]. *Visnyk Knyzhkovoï palaty – Bulletin of the Book Chamber*, 8, 47–50 [in Ukrainian]. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkp_2011_8_14

10. Onufriienko, H., Chernevych, A. (2010). Termin komunikatsiia v poniattievomu vymiri y lnhvistychnomu konteksti [The term communication in an understandable world and linguistic context]. *Terminolohiia – Terminology*, 675, 154–160 [in Ukrainian]. Retrieved from <http://science.lpnu.ua/uk/terminologiya/vsi-vypusky/visnyk-no-675–2010/termin-komunikaciya-v-ponyattyeovomu-vymiri-y>

11. Shemaieva, H. V. (2008). *Elektronni resursy bibliotek v systemi naukovykh komunikatsii* [Electronic resources of libraries in the system of scientific communications]. Kharkiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 30.04.2022.

Oksana Klymenko,

PhD (History), Associate Professor, Head of Department,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: klimenko_oz@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4821-8503>

Scopus Author ID: 57457369900

Web of Science Researcher ID: GPF-5449-2022

Olena Sokur,

PhD (Social Communications), Head of Department,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: sokurolo@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9861-3283>

Scopus Author ID: 57457558800

Web of Science Researcher ID: GON-5837-2022

Scientific Conference is an Productive Tool for Scientific Communication

Problem Statement. Scientific communication is the main mechanism of functioning and development of science, one of the important mechanisms of its connection with society, the condition of formation of the scientist and a means of mutual stimulation of his/her creative activity. The basis of scientific communication is the professional communication of its participants, when the scientific conference is the most common form of such interaction through the dissemination of research results and the exchange of information and knowledge. *The purpose of the study is* to highlight the peculiarities of library scientific communication in modern conditions on the example of objective indicators of the content of the collection of materials of the International Scientific Conference of V. I. Vernadsky National library of Ukraine Library. Science. Communication. From resource management – to knowledge management (2021). The aim of the study is to determine the quantitative characteristics of the published conference materials, to set quantitative indicators of these publications authors, the identification of institutions, and scholars who have prepared joint publications. *The methodological basis* of the article includes general scientific and special scientific methods of research. In particular, these are: systemic, formal logical and socio-communication approaches; methods of analysis, statistical, descriptive, generalization, synthesis, which provided an objective analysis of the subject and contributed to the successful realization of the goal. *Scientific novelty* is in focusing on scientific communication as a priority in Ukrainian library science to intensify professional interaction. *Conclusions.* The research showed that the intensification of integration processes in science, the emergence of perspective areas of research contribute to the preparation of original publications. It is stated that today V. I. Vernadsky National Library of Ukraine demonstrates high standards of research, information, publishing and cultural, and educational center. An important unifying role of the library as a modern world-class library and information complex allows you to promote the achievements of Ukrainian librarians in the world scientific and educational space through the spread of research results and exchange of information and knowledge. It has been proven that the expansion of international cooperation is now urgent, including through the preparation of joint publications, which will further promote the professionalism of library staff.

Keywords: research, conference, scientific information, V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, professional communication, publication.

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.64.275>
УДК 027.54(477-25)НБУВ:025.5]:342.726-056.262

Майя Іванова,

науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: ivanova@nbuv.gov.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0243-3478>

Наталія Білінець,

молодший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: bilinets@nbuv.gov.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7249-6437>

РАТИФІКАЦІЯ МАРРАКЕШСЬКОГО ДОГОВОРУ ТА НОВІ МОЖЛИВОСТІ БІБЛІОТЕК У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ОСІБ З ВАДАМИ ЗОРУ

У статті окреслено можливості забезпечення належного доступу особам з вадами зору до опублікованих творів на тих самих умовах, що й особам з нормальним зором при умові приєднання країн до Марракешського договору. Зазначено положення Марракешського договору, які встановлюють загальні зобов'язання щодо обмежень відповідно до Бернської конвенції, а саме дозвіл відтворення творів у певних особливих випадках за умови, що таке відтворення не завдає шкоди нормальному використанню твору і не зачіпає законні інтереси автора. Імплементация Марракешського договору в національне законодавство надасть можливість бібліотекам створювати та розповсюджувати примірники творів у доступному форматі для осіб з обмеженнями по зору. Розкривається досвід застосунків Bookshare та The ABC Consortium, які прокладають шлях до міжнародного академічного, художнього та іншого читання особам з вадами зору.

Ключові слова: бібліотека, Марракешський договір, авторське право, інклюзивна освіта, право інтелектуальної власності, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

Постановка проблеми. Сучасна бібліотека для людей з вадами зору – це інформаційний, освітній, культурний, соціально-реабілітаційний
© М. Іванова, Н. Білінець, 2022

і дозвільний центр. Завдяки своїм унікальним фондам і методам роботи бібліотека фактично відкриває світ незрячій людині, безпосереднє знайомство з яким для них погіршено. Одне з головних завдань бібліотеки для осіб з вадами зору полягає в цілеспрямованому комплектуванні та формуванні фондів літератури на спеціальних носіях з урахуванням інтересів читачів та вимог авторського права. Перешкодою в поповненні та розповсюдженні спеціальної літератури для осіб з порушеннями зору або іншими обмеженими здібностями сприймати друковану інформацію до опублікованих творів виступають норми з захисту права інтелектуальної власності, які є невід’ємним атрибутом державності кожної цивілізованої країни.

Актуальність дослідження полягає в тому, що імплементація Марракешського договору в національне законодавство надасть можливість бібліотекам створювати та розповсюджувати примірники творів у доступному форматі для осіб з обмеженнями по зору. У статті розкривається винятковий характер Марракешського договору, який поєднує законодавство про права людини з проблемами зору та законодавство у сфері охорони права інтелектуальної власності, створює перші обов’язкові обмеження щодо захисту авторських прав з метою розширення доступу до книг все більшого кола осіб.

Метою статті є розкриття досвіду інституцій, які на виконання положень Марракешського договору розширюють можливості доступу для осіб з вадами зору до книг, журналів, навчальних матеріалів, створених у спеціальних форматах, сприяти міжнародному обміну примірниками таких творів.

Аналіз останніх публікацій доводить, що питання застосування Марракешського договору на практиці розглядали у своїх наукових роботах Лоуренс Р. Хелфер, Моллі К. Ленд, Рут Л. Океджі, Джером Х. Райхман. За сприяння EIFL опубліковано керівництво для бібліотек щодо застосування Марракешського договору.

Виклад основного матеріалу дослідження. За даними Всесвітньої організації охорони здоров’я, приблизно 2,2 млрд людей мають проблеми з порушеннями зору, серед яких 217 млн мають тяжкі вади зору, а 36 млн є повністю незрячі. Відсутність доступних книг для людей з порушенням зору виступає перешкодою для отримання освіти та ведення повноцінного продуктивного життя.

У Загальній декларації прав людини проголошується, що кожна людина має право, зокрема на освіту, вільно брати участь у культурному житті суспільства, одержувати та поширювати інформацію, на соціальне забез-

печення [1]. Відповідно до принципів Загальної декларації прав людини, у 2006 р. була прийнята Конвенція про права осіб з інвалідністю, у статті 24 якої закріплено, що держави-учасниці визнають право осіб з інвалідністю на освіту без дискримінації й на підставі рівності можливостей забезпечують інклюзивну освіту. У цьому напрямі для осіб з вадами зору держави сприяють засвоєнню абетки Брайля, альтернативних шрифтів, підсилювальних та альтернативних методів, способів і форматів спілкування, навичок орієнтації та мобільності [3].

Конституція України закріплює право кожного на освіту (стаття 53), свободу будь-якої творчості (стаття 54). Сьогодні в Україні інклюзивній освіті держава приділяє підвищену увагу. Згідно зі статтею 20 Закону України «Про освіту», заклади освіти за потреби утворюють інклюзивні та/або спеціальні групи та класи для навчання осіб з особливими освітніми потребами відповідно до індивідуальної програми розвитку та з урахуванням їхніх індивідуальних потреб і можливостей. Кабінетом Міністрів України 15 вересня 2021 р. прийнято постанову № 957 «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти», яка набрала чинності з 1 січня 2022 р. [2]. Постановою передбачаються різні рівні підтримки в освітньому процесі у закладах загальної середньої освіти та відповідно передбачається адаптація загальних матеріалів та підручників, зокрема надрукованих шрифтом Брайля або збільшеним шрифтом відповідно до потреб учня, а також використання спеціальних методів, технологій та прийомів під час занять, у тому числі застосування жестової мови, шрифту Брайля, методів альтернативної комунікації, візуального розкладу тощо. Але Постановою не врахована низька матеріальна база зі спеціальною літературою не тільки в школах, а й у фондах загальних та спеціальних бібліотек.

Для осіб з вадами зору є необхідним наявність достатньої кількості та різноманітності літератури, виданої у спеціальному форматі. В Україні публікуються лише окремі видання з рельєфно-крапковим шрифтом: шкільні підручники (періодично один раз на кілька років, тираж не перевищує 200 примірників); періодика (лише частково, тираж не перевищує 80 примірників, друкуються лише два журнали і одна газета); твори для дітей (тираж не перевищує 200 примірників, один твір друкуються раз на кілька років за позабюджетні кошти). Публікація творів рельєфно-крапковим шрифтом є обов'язковою, особливо якщо йдеться про дітей шкільного віку, однак вкрай дороговартісною. З огляду на це сьогодні в Україні спостерігається критична ситуація з доступом осіб з порушеннями зору і хворих на дислексію до літератури. Незрячі школярі,

які навчаються поза межами спеціальних шкіл-інтернатів, студенти вищів не забезпечені підручниками взагалі, особи з глибокими ураженнями зору не мають доступу до художньої літератури або періодики вже багато років поспіль [4].

Суттєво розширити обсяг матеріалів у доступних форматах для осіб з обмеженими здібностями сприймати друковану інформацію дасть змогу ратифікація Україною «Марракешського договору про полегшення доступу сліпих і осіб з порушеннями зору або іншими обмеженнями» (далі – Марракешський договір), який був прийнятий 27 червня 2013 р. на Дипломатичній конференції Всесвітньої організації інтелектуальної власності в Марракеші (Марокко). Прийняття Марракешського договору надає змогу державам підтримувати баланс між доступом до творів осіб з порушеннями зору та ефективною охороною прав авторів. Ще до прийняття договору держави у своєму національному законодавстві встановлювали обмеження і виключення в галузі авторського права для осіб з вадами зору, наприклад, надання копій шрифтом Брайля. Але колізії між правами людини та правом інтелектуальної власності не вирішені остаточно. На міжнародному рівні, Угодою ТРІПС (Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності [англ. Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights, скорочено TRIPS]), іншими двосторонніми та багатосторонніми угодами з права інтелектуальної власності, які можуть призвести до економічних санкцій, створюються умови, через які ряд держав залишає у пріоритеті закони захисту авторського права над правами людини. Це пояснює обмежене число держав, які взяли участь у Марракешському договорі [4]. Україна також поки не приєдналася до Марракешського договору.

13 вересня 2017 р. в підписаній Директиві (Євросоюз) 2017/1564 Європейського Парламенту та Ради про окремі випадки дозволеного використання певних робіт та інших об'єктів, що захищені авторським і суміжними правами, для незрячих і слабоворих осіб або осіб з обмеженими здібностями сприймати друковану інформацію та внесення змін до Директиви 2001/29/ЄС про гармонізацію окремих аспектів авторського і суміжних прав в інформаційному суспільстві визначено, що особи з вадами зору продовжують стикатися з багатьма перешкодами для доступу до книг та інших друкованих матеріалів, які захищені авторським і суміжними правами. Тому, беручи до уваги права людей з вадами зору, слід вживати заходів для збільшення доступності книг та інших друкованих матеріалів та для покращення їхнього обігу на внутрішньому ринку ЄС. Директива забезпечує злагожене виконання

зобов'язань, яких ЄС повинен дотримуватися в рамках Марракешського договору для гарантування відповідних заходів на всьому внутрішньому ринку [5].

Про важливість ратифікації Марракешського договору зазначає Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Уповноважений у «Щорічній доповіді за 2019 рік про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні» рекомендувала Кабінету Міністрів України розробити та подати на розгляд Верховної Ради України законопроект про ратифікацію Марракешського договору з метою забезпечення доступу до опублікованих творів сліпим та особам з порушеннями зору чи іншими обмеженими здібностями сприймати друковану інформацію [6].

Припинення «книжкового голоду» та покращення доступності до знань є правом людини і важливим кроком на шляху до освітнього розвитку. Прийняття Марракешського договору надає змогу державам підтримувати баланс між доступом до творів осіб з порушеннями зору та ефективною охороною прав авторів. Положення Марракешського договору поширюються на твори у формі тексту, нотного запису і / або пов'язаних з ними ілюстрацій, опубліковані або іншим чином доведені до загального відома за допомогою будь-яких засобів інформації, включаючи аудіокниги. У світі спостерігається нестача примірників наявних творів у доступних форматах. Екземпляр в доступному форматі означає примірник твору в альтернативному виді або формі з дотриманням вимог цілісності оригінального твору, які забезпечують бенефіціару реальний і зручний доступ до твору як і особі без порушення зору [4].

Станом на грудень 2017 р. приблизно 600 тис. назв в альтернативних форматах налічують застосунки Bookshare та The ABC Consortium, які прокладають шлях до міжнародного академічного та розважального читання. Bookshare розташований у США, пропонує найбільшу колекцію доступних назв. Книги можна слухати у високій якості мовлення, фізичний шрифт Брайля або копію великого друку можна створити з цифрового файлу, а тексти можна прочитати безпосередньо з інтернет-браузера. Усі заголовки можна прочитати з різних пристроїв, включаючи комп'ютери, планшети, смартфони та пристрої допоміжних технологій. Усі книги, які доступні через Bookshare, захищені авторським правом [7].

Bookshare – це проєкт некомерційної організації, за допомогою якого надається суспільству програмне забезпечення та доступ до зростаючої колекції електронних книг та інших навчальних матеріалів, які можна поширювати в таких форматах, як аудіо та шрифт Брайля, щоб відпо-

відати потребам читачів. Bookshare вже доставила понад 12 млн книг людям з обмеженими можливостями друку по всьому світу. Використовуючи матеріали Bookshare, понад 500 тис. людей у більш ніж 80 країнах тепер можуть насолоджуватися книгами на комп'ютерах, MP3-плеєрах, смартфонах, планшетах та спеціальних допоміжних технологіях, таких як дисплеї Брайля, що постійно оновлюються. Будучи найбільшою і першою міжнародною бібліотекою, яка обслуговує людей згідно з виключеннями дії авторського права, передбаченого положеннями Марракеського договору, Bookshare є незамінною моделлю та потенційним партнером для організацій, які сподіваються імплементувати Марракешський договір у своїй країні. Завдяки Bookshare читачі, які є особами з інвалідністю по зору, мають вибір: шукати та завантажувати назви самостійно або працювати через бібліотекаря чи викладача. Модель Bookshare, спрямована безпосередньо на споживача, зменшує навантаження на освітніх і бібліотечних фахівців, одночасно покращуючи доступ і незалежність для окремих читачів з обмеженими можливостями. Технології, запроваджені Bookshare, гарантують, що партнери та читачі Bookshare дотримуються обмежень розповсюдження, а захищені авторським правом твори безпечно поширюються лише серед кваліфікованих осіб з добросовісними обмеженими можливостями. Таким чином, Bookshare пропонує бібліотекарям і читачам кілька способів розширити доступ до контенту для людей, які не мають зору до друкованої інформації, включаючи розміщення бібліотечних колекцій та об'єднання національних та освітніх колекцій, щоб вони були доступні для широкої аудиторії [8].

Консорціум ABC – сервіс, який пропонує назви в доступних форматах більш ніж 55 мовами, що робить його унікальним глобальним сховищем для пошуку та обміну цифровими копіями. Консорціум доступних книг (ABC) був створений Всесвітньою організацією інтелектуальної власності (ВОІВ) у червні 2014 р. разом із групою ключових партнерів як допомога у забезпеченні виконання положень Марракешського договору на практичному рівні. До ABC входять Всесвітній союз сліпих (WBU), консорціум DAISY, Міжнародна рада з питань освіти людей з вадами зору, Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій та установ, Міжнародний форум авторів, Міжнародна асоціація видавців та Міжнародна федерація з авторських прав на відтворення. На сьогодні ABC – це глобальний бібліотечний онлайн-каталог, у якому розташовано 650 тис. назв у доступному форматі, розміщено понад 79 тис. назв брайлівського шрифту, а також 7000 музичних записів Брайля. Міжна-

родна послуга ABC «від бібліотеки до бібліотеки» надає можливість меценатам та бібліотекам для незрячих та слабозорих безкоштовно завантажувати доступні цифрові книги різними мовами до своїх колекцій, надані іншими організаціями, та поширювати тексти в доступних форматах, отримані по каналах Консорціуму ABC, серед своїх клієнтів [9]

У межах ABC діє консультативна рада, очолювана Генеральним директором ВОІВ, що складається з 19 членів, які призначаються з числа бенефіціарів, правовласників, уповноважених органів, та яка надає технічну експертизу, забезпечує прозорість та ефективну комунікацію зі спільнотою зацікавлених сторін. У країнах, які ратифікували або приєдналися до Марракешського договору, бібліотекам та уповноваженим організаціям для осіб з порушеннями зору, дозволяється виробляти копії творів у доступних форматах – таких як шрифт Брайля, електронний текст, аудіо чи великий шрифт та обмінюватися ними з іншими країнами без отримання дозволу власника авторських прав. Умовою виступає приведення у відповідність з ключовими умовами Договору для полегшення доступу до опублікованих творів людей сліпих та осіб з порушеннями зору та іншими обмеженими здібностями своє національне законодавство про авторське право [10].

Свою діяльність Консорціум ABC сконцентровує на три важливі напрями. По-перше, це нарощування потенціалу – ABC, завдяки чому надаються послуги в галузі професійної підготовки та фінансування в країнах, які розвиваються, з метою видавництва книг у доступних форматах. По-друге, глобальний книжковий сервіс ABC, що представляє собою глобальний каталог видань у доступних форматах, який надає змогу бібліотекам для сліпих з усього світу, зі статусом уповноваженого органу обмінюватися публікаціями зі своїх колекцій та розповсюджувати тексти в доступних форматах, отримані по каналах Консорціуму ABC, серед своїх клієнтів. Третій, основний напрям діяльності пов'язаний з виданням публікацій у доступних форматах, що дає можливість здійснювати популяризацію серед видавництв методів друку книг у доступних форматах для того, щоб електронні книги були доступні як для зрячих, так і для людей з порушенням здатності сприймати друковану інформацію [11]. Також ABC надає та підтримує список посилань на інтернет-джерела доступних книг, сформований у різних країнах. Перелік включає як бібліотеки, так і комерційних постачальників.

Діяльність ABC здійснюється відповідно до рекомендацій EIFL для бібліотек щодо застосування Марракешського договору, згідно з якими

уповноваженими органами можуть виступати будь-які спеціалізовані агентства, які надають послуги особам з вадами зору, зокрема бібліотеки, як універсальні, так і спеціалізовані. Бібліотека або інший уповноважений орган повинні дотримуватись того, щоб одержувачі були сумлінними бенефіціарами, перешкоджати відтворенню та поширенню несанкціонованих примірників, належно вести облік при роботі з екземплярами творів у доступному форматі. Таким чином, будь-яка бібліотека або установа, яка відповідає цим критеріям, може вважатись як «уповноважений орган». Уповноваженим органом можуть виступати також комерційні організації, що використовують державні кошти для надання послуг особам з обмеженою здатністю сприймати друкований матеріал на некомерційній основі [12].

У квітні 2021 р. Консорціум ABC запустив нову безкоштовну програму доступності цифрових книг, за допомогою якої є можливість миттєво замовляти та завантажувати копії матеріалів з каталогу ABC у доступних форматах особам з вадами зору та обмеженими можливостями друку згідно зі статтею 3 Марракешського договору. Уповноважені організації, які бажають отримувати новий додаток, дають згоду надавати ABC свої цифрові файли, щоб вони стали доступними для завантаження, безпосередньо, бенефіціарами, а також усіма уповноваженими органами, які беруть участь у додатку міжбібліотечного обміну. Початковий каталог містить колекції бібліотек для незрячих Швейцарії, Франції, Канади, Канадського національного інституту сліпих та Канадського центру рівного доступу до бібліотек та надає доступ до 63 тис. спеціально адаптованих текстів, наданих цими організаціями. ABC пропонує нову програму бенефіціара всім бібліотекам-партнерам для сліпих, щоб вони у свою чергу могли запропонувати її своїм відвідувачам. Наразі 23 уповноважені органи погодилися з положеннями та умовами ABC на використання нового додатку [13].

ABC запроваджує проекти в співпраці зі своїми партнерами та усіма зацікавленими сторонами, включаючи державні установи та комерційних видавців, для забезпечення стабільного випуску доступної книжкової продукції в країні, де реалізовано проєкт. Завдяки цьому ABC надає фінансову та технічну допомогу неурядовим організаціям, що обслуговують людей з обмеженими можливостями, друкувати літературу, департаментам освіти та комерційним видавництвам у країнах, що розвиваються, у навчанні новітнім методам видавництва книг та навчальних матеріалів у доступних форматах національними мовами для використання навчальними закладами початкової, серед-

ньої та вищої освіти, а також навчальними закладами з обмеженими можливостями отримувати друковану продукцію. Так, партнер в Аргентині «Тіфлонекос» (Tiflonexos) випустив 4200 навчальних книг за стандартом EPUB3. Доступні книги, створені з електронних файлів видавця, можна читати за допомогою програмного забезпечення «текст у мовлення» на пристроях для читання або за допомогою поновлюваних зчитувачів Брайля. А в Шрі-Ланці DAISY Lanka Foundation (DLF) за підтримки ABC, завдяки домовленості з комерційними видавцями надати (DLF) оригінальні електронні файли раніше виданих книг, зміг конвертувати понад 1000 навчальних книг у доступні формати за один рік, враховуючи, що до цього випускалося приблизно 100–200 книг за той самий період. Цей підхід виявився більш ефективним, ніж використання дикторів або сканування паперових сторінок книги за допомогою оптичного розпізнавання символів (OCR), яким зазвичай користувалися благодійні та неурядові організації [14].

В Україні найбільш забезпеченою бібліотекою, що обслуговує близько 2000 читачів з вадами зору, є Центральна спеціалізована бібліотека для сліпих імені М. Островського, книжковий фонд якої становить 208 844 пр., з них плоскодруковані видання – 42 296 пр.; книги рельєфно-крапковим шрифтом – 82 389 пр.; озвучені книги – 80 159 пр. Щороку бібліотекою передплачується 25 періодичних видань. Основними джерелами комплектування Центральної спеціалізованої бібліотеки для сліпих імені М. Островського є: Республіканський будинок звукозапису та друку УТОС (озвучені книги та видання рельєфно-крапковим шрифтом); книгарня «Смолоскип» (плоско-друковані книги); ВГО «Генерація успішної дії» м. Луцьк (книги шрифтом Брайля); Українська спілка інвалідів м. Львів (книги шрифтом Брайля); ГО незрячих фахівців «РЕАРЕСУРС» (книги шрифтом Брайля); ГС «Сучасний погляд» (книги шрифтом Брайля); Регіональне біблійне товариство (книги шрифтом Брайля); видавництво «Укрвидавполіграфія» (книги шрифтом Брайля); Книжковий арсенал (плоскодруковані книги) [15].

Центральна спеціалізована бібліотека для сліпих імені М. Островського нещодавно стала членом Міжнародного консорціуму доступних книг, що значно розширює можливості пошуку книг і виводить бібліотеку на міжнародний рівень [16].

Висновки. Моніторинг проєктів щодо надання послуг некомерційних організацій Bookshare (США) та ABC Consortium дає змогу засвідчити про позитивний досвід застосування положень Марракешського договору, діяльність яких прокладає шлях для осіб з вадами зору до міжнародного

академічного та розважального читання сприймати друковану інформацію в зручному для них форматі. Приєднання України до Марракешського договору сприятиме українським бібліотекам вийти на новий якісний рівень обслуговування читачів з порушеннями зору чи іншими обмеженими здібностями.

Список бібліографічних посилань

1. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 груд. 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015

2. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти: постанова Кабінету Міністрів України від 15 верес. 2021 р. № 957. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/957-2021-%D0%BF#top>

3. Конвенція про права осіб з інвалідністю від 13.12.2006. Конвенцію ратифіковано Законом № 1767-VI від 16.12.2009. Дата набрання чинності для України: 06.03.2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71

4. Іванова М., Іванов Ю. Марракешський договір та авторське право в бібліотечній сфері. *Traektoris Nauki = Path Of Science*. 2020. Кошице, Slovak Republic. Vol. 6. No. 6. Pp. 8001–8009. <http://dx.doi.org/10.22178/pos.59-9>

5. Інститут законодавства Верховної Ради України (2017). Реферативний огляд європейського права : інформ.-аналіт. дайджест / вип. 3 (лип. – верес. 2017 р.). 81 с. URL: <http://instzak.rada.gov.ua/uploads/documents/31630.pdf>

6. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Щорічна доповідь за 2019 рік про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/zvit%20za%202019.pdf>

7. NCBI Library is now a member of Bookshare & the ABC Consortium. URL: https://www-ncbi-ie.translate.googleusercontent.com/ncbi-library-is-now-a-member-of-bookshare-the-abc-consortium/?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc

8. Bookshare: A Accessible Books to Global People with Disabilities Realizing: the Promise of January 2018 t he Marrakesh Treaty. URL: <https://benetech.org>

9. Білінець Н. Г. Консорціум доступних книг (ABC): діяльність та можливості. Інформація, комунікація та управління знаннями

в глобалізованому світі. URL: <https://drive.google.com/file/d/1NDyNpIkb-uOz14XYMLcxZjhrjFFn85zr/view>

10. Accessible Books Consortium (ABC). Accessible Books Consortium. URL: <https://www.accessiblebooksconsortium.org/portal/en/index.html>

11. Всемирная организация интеллектуальной собственности (WIPO): Консорциум доступных книг: для международного обмена доступно 500 тыс. наименований. URL: https://www.wipo.int/portal/ru/news/2020/article_0016.html

12. Марракешский договор об облегчении доступа слепых и лиц с нарушениями зрения или иными ограниченными способностями воспринимать печатную информацию к опубликованным произведениям. Руководство EIFL для библиотек. Октябрь, 2. URL: https://www.eifl.net/system/files/resources/201511/eifl-guide-marrakesh_ru.pdf

13. Accessible Books Consortium. New ABC Application Gets Accessible Books Directly to People who are Print-Disabled. URL: https://www.accessiblebooksconsortium.org/news/en/2021/news_0006.html

14. Accessible Books Consortium. Accessible Capacity Building. URL: https://www.accessiblebooksconsortium.org/capacity_building/en/

15. Центральна спеціалізована бібліотека для сліпих ім. М. Островського. URL: <https://csbs.org.ua/2009-10-13-06-33-57>

16. Центральна спеціалізована бібліотека для сліпих ім. М. Островського: Консорціум доступних книг (ABC). URL: <https://csbs.org.ua>

References

1. Zahalna deklaratsiia prav liudyny: Pryiniata i proholoshena rezoliutsiieiu 217 A (III) Heneralnoi Asamblei OON vid 10 hrudnia 1948 roku [Universal Declaration of Human Rights: Adopted and promulgated by UN General Assembly Resolution 217 A (III) of 10 December 1948]. (1948) [in Ukrainian]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015

2. Pro zatverdzhennia Poriadku orhanizatsii inkliuzyvnoho navchannia u zakladakh zahalnoi serednoi osvity: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15 veresnia 2021 r. № 957 [On approval of the Procedure for the organization of inclusive education in general secondary education institutions: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of September 15, 2021. No. 957]. (2021) [in Ukrainian]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/957-2021-%D0%BF#top>

3. Konventsiiu pro prava osib z invalidnistiu vid 13.12.2006. Konventsiiu ratyfikovano Zakonom № 1767-VI vid 16.12.2009. Data nabrannia chynnosti

dlia Ukrainy: 06.03.2010 [Convention on the Rights of Persons with Disabilities of 13 December 2006 The Convention was ratified by Law № 1767-VI of 16.12.2009. Date of entry into force for Ukraine: March 6, 2010]. (2006) [in Ukrainian]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71

4. Ivanova, M., Ivanov, Yu. (2020). Marrakeshskiyi dohovir ta avtorske pravo v bibliotechnii sferi [Marrakesh Treaty and copyright in the library sphere]. *Traektoris Nauki – Path of Science*, 6(6), 8001–8009 [in Ukrainian]. <http://dx.doi.org/10.22178/pos.59-9>

5. Instytut zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy. (2017). [European Law Review: An Information and Digest Digest [European Law Review: An Information and Digest], 3, 81 [in Ukrainian]. Retrieved from <http://instzak.rada.gov.ua/uploads/documents/31630.pdf>

6. Upovnovazhenyi Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny. Shchorichna dopovid za 2019 rik pro stan doderzhannia ta zakhystu prav i svobod liudyny i hromadianyna v Ukraini [Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine. Annual report for 2019 on the state of observance and protection of human and civil rights and freedoms in Ukraine]. (2019) [in Ukrainian]. Retrieved from <https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/zvit%20za%202019.pdf>

7. NCBI Library is now a member of Bookshare & the ABC Consortium [in English]. Retrieved from https://www-ncbi-ie.translate.google/ncbi-library-is-now-a-member-of-bookshare-the-abc-consortium/?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc

8. Bookshare: A Accessible Books to Global People with Disabilities Realizing: the Promise of January 2018 t he Marrakesh Treaty [in English]. Retrieved from <https://benetech.org>

9. Bilinets N. H. (2021). Konsortsium dostupnykh knyh (ABS): diialnist ta mozhlyvosti. Informatsiia, komunikatsiia ta upravlinnia znanniamy v hlobalizovanomu sviti [Available Books Consortium (ABC): Activities and Opportunities. Information, communication and knowledge management in a globalized world] [in Ukrainian]. Retrieved from https://drive.google.com/file/d/1NDyNpIkB-uOz14XYMLcxZjhrjFFn85_zr/view

10. Accessible Books Consortium (ABC). *Accessible Books Consortium* [in English]. Retrieved from <https://www.accessiblebooksconsortium.org/portal/en/index.html>

11. Vsemyrnaia orhanyzatsiia yntellektualnoi sobstvennosti (WIPO): Konsortsyum dostupnykh knyh: dlia mezhdunarodnoho obmena dostupno 500 тис. naymenovanyi [World Intellectual Property Organization (WIPO): Available Books Consortium: 500,000 titles available for international

exchange] [in Ukrainian]. Retrieved from https://www.wipo.int/portal/ru/news/2020/article_0016.html

12. Electronic Information for Libraries. (2015). Marrakeshskij dogovor ob oblegchenii dostupa slepykh i licz s narusheniyami zreniya ili inymi ogranichennymi sposobnostyami vospriniimat pechatnuyu informaciyu k opublikovannym proizvedeniyam. Rukovodstvo EIFL dlya bibliotek [The Marrakesh Treaty on Facilitating Access for Blind People and Visually Impaired or Other Disabled Persons to Receive Printed Information in Published Works. EIFL Guide for Libraries] [in Russian]. Retrieved from https://www.eifl.net/system/files/resources/201511/eifl-guide-marrakesh_ru.pdf

13. Accessible Books Consortium. New ABC Application Gets Accessible Books Directly to People who are Print-Disabled [in English]. Retrieved from https://www.accessiblebooksconsortium.org/news/en/2021/news_0006.html

14. Accessible Books Consortium. Accessible Capacity Building [in English]. Retrieved from https://www.accessiblebooksconsortium.org/capacity_building/en/

15. Tsentralna spetsializovana biblioteka dlia slipykh im. M. Ostrovskoho [M. Ostrovsky Central Specialized Library for the Blind] [in Ukrainian]. Retrieved from <https://csbs.org.ua/2009-10-13-06-33-57>

16. Tsentralna spetsializovana biblioteka dlia slipykh im. M. Ostrovskoho: Konsortsium dostupnykh knyh (ABC) [M. Ostrovsky Central Specialized Library for the Blind: Accessible Books Consortium's (ABC)] [in Ukrainian]. Retrieved from <https://csbs.org.ua>

Стаття надійшла до редакції 30.04.2022.

Maiia Ivanova,

Research Associate,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: ivanova@nbuv.gov.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0243-3478>

Nataliia Bilinets,

Junior Research Associate,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: binets@nbuv.gov.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7249-6437>

Ratification of the Marrakesh Treaty and New Opportunities for Libraries in Providing the Constitutional Rights of Persons with Visual Impairment

The article outlines the possibilities of ensuring proper access for persons with visual impairments to published works on the same terms as for persons with normal vision, provided that the countries accede to the Marrakesh Treaty. The provisions of the Marrakesh Treaty, which establish general obligations regarding restrictions under the Berne Convention, namely the permission to reproduce works in certain special cases, provided that such reproduction does not harm the normal use of the work and does not affect the legitimate interests of the author. The provisions of the Marrakesh Treaty apply to works in the form of text, music and / or related illustrations, published or otherwise made public by any means of information, including audiobooks. There is a shortage of copies of available works in accessible formats in the world. It turns out that the implementation of the Marrakesh Treaty into national law will enable libraries to create and distribute copies of works in an accessible format for the visually impaired. The experience of Bookshare and the Accessible Books Consortium (ABC), which pave the way for international academic, artistic and other reading for visually impaired persons, is revealed. Bookshare is a US-based nonprofit project that offers the largest collection of available titles, copies of works in a format accessible for visually impaired. The ABC was established by the World Intellectual Property Organization in June 2014 and includes the World Blind Union (WBU), the DAISY Consortium, the International Council for Education of People with Visual Impairment, the International Federation of Library Associations and Institutions, the International Authors Forum, the International Publishers Association, and the International Federation of Reproduction Rights Organisations. The ABC operates in accordance with the EIFL guidelines for libraries on the application of the Marrakesh Treaty, according to which the authorities may be any specialized agencies that provide services to the visually impaired, including libraries, both universal and specialized. It is noted that the Central Specialized Library for the Blind named after Mykola Ostrovsky recently became a member of the ABC, which significantly expands the search for books and brings the library to the international level.

Keywords: library, Marrakesh Treaty, copyright, inclusive education, visually impaired, intellectual property law, V. I. Vernadsky National Library of Ukraine.

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.64.289>

УДК 027.021:025.5]:316.77:[616.98-036.22:578.834 COVID-19]

Сергій Кулицький,

кандидат економічних наук, доцент, старший науковий співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: kulitskysp@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5388-1807>

ДОСЛІДЖЕННЯ ПАНДЕМІЇ COVID-19 ЯК СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІСТРУКТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті досліджується взаємозв'язок пандемії COVID-19 і соціальних комунікацій в Україні, які є поліструктурним інформаційним процесом. Поліструктурний підхід до соціально-комунікативного дослідження пандемії COVID-19 базується на аналізі взаємозв'язку впливу соціальних комунікацій, обумовлених пандемією, на різні сфери життя суспільства. Пандемія COVID-19 викликала появу соціальних комунікацій медичного, економічного та соціально-політичного змісту, що мали зворотний вплив на перебіг пандемії.

Ключові слова: змістовий дисбаланс, інформація, когнітивний дисонанс, наукова бібліотека, пандемія COVID-19, поліструктурна соціальна комунікація, соціальні комунікації.

Перетворення традиційних бібліотек на сучасні інформаційно-аналітичні центри вимагає вдосконалення їх роботи відповідно до нових вимог і викликів, що постають перед суспільством. Таким глобальним викликом, починаючи з кінця 2019 р., стала пандемія коронавірусної хвороби COVID-19. Це – складний медико-біологічний процес, що впливає на різні сфери життєдіяльності суспільства – соціально-психологічну, економічну, політичну, культурну і, звичайно, інформаційну. Причому функціонування інформаційної сфери забезпечує життєдіяльність усіх ланок суспільства. Тому пандемію COVID-19 та її наслідки доцільно розглядати як поліструктурну соціальну комунікацію. Об'єктивно основою поліструктурного характеру цієї комунікації є взаємопов'язане функціонування згаданих вище сфер життєдіяльності суспільства. Вагомий внесок у дослідження цієї проблематики можуть зробити наукові бібліотеки з їх інформаційною базою і кваліфікованими працівниками.

Але через новизну та надзвичайну динамічність пандемії COVID-19, як глобального процесу, поточне дослідження багатьох її аспектів, у тому числі й соціально-комунікативного, у світі й, особливо, в Україні ще не достатньо відповідає вимогам ефективного подолання цієї хвороби та її соціально-економічних наслідків. Утім, вже з початку розвитку епідемії коронавірусної хвороби COVID-19 в Україні фахівцями Центру дослідження соціальних комунікацій Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ) було підготовлено ряд оглядових й аналітичних робіт. Серед останніх можна згадати праці О. Ауліна [1], І. Беззуб [2], О. Ворошилова [3], С. Закірової [4], С. Кулицького [5], у яких, поряд з іншими, висвітлюються деякі соціально-комунікативні аспекти пандемії COVID-19. Грунтовні оцінки розвитку пандемії COVID-19 подавались і деякими авторами в ЗМІ. Зокрема, до цієї категорії можна віднести публікації С. Єсилевського [6] та Й. Зісельса [7]. Крім того, ЗМІ, принаймні до початку повномасштабної війни Росії проти України, регулярно наводилися великі обсяги фактичного матеріалу стосовно розвитку COVID-19 в Україні та світі, а також різноманітні експертні оцінки.

Соціальні аспекти (у широкому тлумаченні цього поняття) пандемії COVID-19 стали предметом досліджень ряду вітчизняних та іноземних науковців. Серед українських авторів, насамперед, треба звернути увагу на книгу Г. Почепцова [8]. У ній ця хвороба розглядається як глобальний чинник активізації та трансформації соціально-комунікативної діяльності. Автор досліджує, як саме поява та поширення COVID-19 дала поштовх спалаху міжнародних інформаційно-психологічних війн з активною участю провідних держав світу. Він детально розглядає поширення дезінформації, фейків, конспірологічних теорій змови на тему пандемії COVID-19 у функціонуванні масової комунікації. Утім, деякі соціально-комунікативні аспекти пандемії COVID-19, що заслуговують на більшу увагу, згадуються ним побіжно. Це стосується, наприклад, впливу пандемії COVID-19 на глобальну й національні економіки, ряду інших питань. До того ж книгу Г. Почепцова було підписано до друку в серпні 2020 р. Тому поза його увагою залишилися деякі соціальні процеси у світі й в Україні, спровоковані впливом пандемії COVID-19.

Деяким питанням гібридної війни в умовах пандемії COVID-19, дотичним до функціонування соціальних комунікацій, присвячено статтю директора Книжкової палати України, професора М. Сенченка [9]. Однак значна частина положень його статті базується на умовиводах з доповіді радника російського президента С. Глазьева без належної уваги

до альтернативних поглядів, що робить цю статтю доволі тенденційною. А нечисельні інформаційно-комунікативні аспекти поширення COVID-19 розглядаються в цій роботі побіжно та фрагментарно.

Вельми тенденційними і необґрунтованими видається й ціла низка умовиводів щодо перебігу COVID-19 у світі і в Україні, наведених у статті завідувача відділу моніторингу засобів масової інформації Книжкової палати України М. Онищука. Тим більш, що цей автор, із посиланням на російські сайти, повторює наративи російської пропаганди про «функціонування на території нашої держави низки біологічних лабораторій військового відомства США». І хоча М. Онищук заявив, що «основною метою статі є вивчення, аналіз та узагальнення порушеної проблеми в системі соціальних комунікацій», але на практиці ця мета не реалізована саме через його тенденційний і недостатньо обґрунтований підхід до дослідження задекларованої проблеми [10].

У працях ряду науковців розглядається робота бібліотек в умовах пандемії COVID-19. Зокрема, у статті Т. Коваль, В. Горевої, Т. Кулаковської, Л. Матвійчук зроблено акцент на організаційних аспектах і результатах наукової та бібліотечно-інформаційної діяльності Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського за умов карантину через пандемію COVID-19 [11]. Огляд аналогічного досвіду іноземних бібліотек за умов пандемії COVID-19 представлено в роботі С. Спіріної [12]. А. Кубко розглядає результати застосування науково-аналітичної системи «Бібліометрика української науки» для обчислення стресової динаміки наукометричних показників вітчизняної медичної галузі за умов пандемії COVID-19 [13]. Тобто, по суті, ідеться про вплив поширення зазначеної хвороби на змістовний розвиток однієї з форм соціальних комунікацій. Схожа проблематика висвітлена в тезах О. Натарова, який висвітлює роль бібліотек у популяризації наукових знань у контексті протидії дезінформації щодо COVID-19 [14].

У низці наукових праць з проблем економіки, розвитку ринку праці та державного управління побіжно розглядаються деякі соціально-комунікативні аспекти перебігу пандемії COVID-19. Так, у статті І. Федулової та М. Джулай насамперед «розглянуто основні ризики українських виробників від запровадження карантинних заходів відповідно до пандемії COVID-19. Визначено пріоритети видів економічної діяльності для подолання цих ризиків у процесі відновлення розвитку економіки України» [15]. А в статті І. Крилової та Т. Іваненко «проаналізовано вплив наслідків COVID-19 на зростання соціальних ризиків». Зокрема, «очікується зростання рівня бідності у всіх типах домогоспо-

дарств України (особливо підвищений ризик у домогосподарств з дітьми) та збільшення рівня безробіття» [16]. Механізми реалізації державної політики в галузі охорони здоров'я під час пандемії COVID-19 на засадах партнерства в суспільно-владній взаємодії досліджуються в роботі О. Чорного [17]. Огляд впливу COVID-19 на функціонування взаємопов'язаних ринків праці України й Польщі здійснила К. Спицька [18].

Водночас значне зростання числа праць з проблем перебігу пандемії COVID-19 призводить до швидкого збільшення обсягів прагматичного інформаційного шуму, що супроводжує дослідження цієї пандемії. При цьому відчувається певна нестача наукових досліджень із соціально-комунікативної проблематики пандемії COVID-19. Наявні роботи, як правило, не розглядають інформаційну атмосферу пандемії як цілісний соціально-комунікативний феномен, тоді як історія розвитку COVID-19 засвідчує величезну роль саме соціально-комунікативного чинника в зазначеному процесі.

Тому **метою цієї статті** є дослідження пандемії COVID-19 саме як поліструктурної соціальної комунікації та визначення можливого науково-аналітичного внеску бібліотек у боротьбу з нею та подолання її наслідків. В. Ільганаєва визначає соціальні комунікації як «обмін інформацією між різними соціальними суб'єктами, який водночас є рухом смислів у соціальному часі та просторі» [19, с. 296–299]. Але практика комунікативної діяльності свідчить, що це визначення потребує певних коректив. Доволі часто соціальні комунікації здійснюються лише у формі передачі інформації від її відправника (адресанта) до отримувача (адресата) без відповідного зворотного зв'язку між цими соціальними суб'єктами. Наприклад, це стосується телевізійних передач, зміст яких впливає на поведінку глядачів.

Тому в рамках поліструктурного дослідження соціальних комунікацій, їх доцільно розглядати як механізми інформаційної / інформаційно-аналітичної діяльності різних соціальних суб'єктів, результати якої проявляються в їх поведінці, незалежно від того, відбувається при цьому безпосередній обмін повідомленнями з іншими суб'єктами чи має місце лише отримання інформації адресатами.

Наведене вище обумовлює доцільність застосування підходу до аналізу функціонування соціальних комунікацій як до інформаційної оболонки, що формує поведінку різних соціальних суб'єктів і суспільства загалом [20]. Такий підхід дає змогу запобігти недооцінці ролі психологічних механізмів сприйняття інформації різними учасниками комунікації. Вплив різних учасників соціальних комунікацій на цей процес залежить

не лише від того, є вони відправниками чи отримувачами інформації, а й від їхніх інтересів і ряду інших чинників. Наприклад, комерційні інтереси ЗМІ, як показує досвід їх функціонування, можуть вступати в певні суперечності з вимогами усебічного й неупередженого висвітлення певної ситуації, розвитку певного об'єкта.

У цьому разі цілком закономірно постає питання про механізми перевірки достовірності тих чи тих повідомлень, що подаються ЗМІ. Вважається, що для перевірки достовірності повідомлення зі ЗМІ достатньо виявити аналогічні за змістом повідомлення в інших ЗМІ. Але робота ЗМІ та практика здійснення інформаційно-психологічних операцій свідчить, що цього може бути недостатньо. Повідомлення в різних ЗМІ можуть бути ретрансляцією інформації з одного джерела. Це притаманно, наприклад, сенсаційним повідомленням, оскільки подача сенсаційного повідомлення є важливим чинником конкурентоспроможності та комерційного успіху ЗМІ на інформаційному ринку. При цьому «сенсація» може бути результатом саме незбалансованого подавання інформації, у тому числі й завдяки певній розстановці акцентів. Аналіз повідомлень щодо перебігу пандемії COVID-19 засвідчив, що подібні «сенсації», так чи так, були представлені в різних ЗМІ.

Тому оцінка достовірності повідомлень ЗМІ повинна базуватися на законах логіки та урахуванні механізмів функціонування індивідуальної та соціальної психології. Причому, за наявності репрезентативного масиву статистичної інформації, логічний аналіз змісту повідомлень варто поєднувати з методами статистичної перевірки інформації. До речі, значний матеріал для дослідження перебігу пандемії COVID-19 надають джерела різноманітної міжнародної статистичної інформації, які доступні через інтернет. Зокрема, таким джерелом є статистичні дані на вебсайті Worldometer, визнаному Американською бібліотечною асоціацією (ALA) одним з найкращих вебсайтів безкоштовних довідників [21].

Стосовно ж суті поліструктурного підходу до соціально-комунікативного дослідження пандемії COVID-19, то, на думку автора цієї роботи, він полягає у наступному. Складні соціально-економічні явища / процеси мають різноплановий характер, що передбачає дослідження їх структури та механізмів функціонування як складного, різноякісного й водночас цілісного об'єкта, у якому дія повідомлень однієї тематичної спрямованості причинно-наслідковими відносинами функціонально пов'язана з повідомленнями іншої тематичної спрямованості.

Зокрема, попри свою біологічну й медичну основу, перебіг пандемії коронавірусної хвороби COVID-19 найтіснішим чином пов'язаний

з економічними, соціально-психологічними, політичними та іншими процесами життєдіяльності людства. Тому для соціально-комунікативного дослідження цього феномену доцільно застосовувати секторальний підхід з одночасним аналізом інформаційної взаємодії між різними сферами життєдіяльності суспільства, на які впливає перебіг пандемії COVID-19.

Для розуміння механізмів взаємозв'язку між соціальними комунікаціями в різних сферах життєдіяльності суспільства під впливом пандемії COVID-19, такі механізми доцільно досліджувати на базі положень гуманістичної психології, сформульованих американським психологом А. Маслоу. Хоча, і з деякими корективами. Він вважав, що потреби людини є вродженими й організовані в ієрархічну систему пріоритетів. На найнижчому (базовому) рівні знаходяться фізіологічні потреби, далі йдуть потреби в довготерміновому виживанні та стабільності, а на найвищому рівні ієрархії – потреби людини в самореалізації. А. Маслоу припускав, що іноді можуть бути винятки з такої ієрархії мотивів людської діяльності. На додаток до своєї ієрархічної концепції мотивації людської поведінки А. Маслоу виділив ще дві глобальні категорії мотивів: дефіцитарні мотиви і мотиви зростання. Дефіцитарні мотиви дещо ширші, ніж потреби низького рівня в мотиваційній ієрархії людини. Особливо це стосується фізіологічних потреб людини та її потреб у безпеці. А мотиви зростання пов'язані з прагненням до самореалізації [22, с. 482–497]. Утім, на соціально-комунікативну діяльність українців, особливо на початку пандемії COVID-19, найбільше впливали саме дефіцитарні мотиви їх поведінки.

Для адекватного розуміння соціально-комунікативного супроводу пандемії COVID-19 варто враховувати й механізми масової поведінки людей. Це стосується феноменів зараження, наслідування та навіювання. Зараженням є передача емоційного стану між суб'єктами поряд зі змістовно-інформаційним контактом між ними. Часто це відбувається у стані афекту, в екстремальній ситуації. Емоційне сприйняття інформації суб'єктом, особливо коли існує дефіцит часу на її осмислення, призводить до наслідування поведінки. А поєднання емоційного та змістовного й водночас некритичного сприйняття інформації може тягнути за собою феномен навіювання [23, с. 70–88].

Під час пандемії COVID-19 комунікації, пов'язані саме з медико-біологічними аспектами її перебігу, відігравали провідну роль у структурі соціальних комунікацій, пов'язаних з подіями навколо цієї хвороби. Але особливо великою була їх роль на початку пандемії, що цілком законо-

мірно. Адже попередні пандемії такого масштабу людство переживало, маючи при цьому значно менші можливості для боротьби з цими пандеміями та їх соціально-економічними наслідками, не говорячи вже про глобальний характер сучасних інформаційних процесів, включаючи карколомну швидкість поширення інформації. Це, зокрема, стосується порівняння пандемії COVID-19 та її наслідків із сумнозвісною пандемією іспанського грипу («іспанки»), що вразив людство наприкінці Першої світової війни. Такі порівняння доволі часто наводились у ЗМІ, особливо на початку поширення COVID-19 в Україні.

Водночас сучасний рівень розвитку транспортних та інформаційних комунікацій сприяв швидкій зміні ситуації з перебігом пандемії COVID-19, що впливало на поведінку величезної кількості людей та на швидкість старіння відповідної інформації за критерієм доцільності її використання для розв'язання практичних завдань. Глобальний характер пандемії COVID-19 обумовлює необхідність проводити дослідження ситуації в Україні саме в міжнародному контексті. Загалом кумулятивний вплив перелічених чинників посилював ступінь невизначеності ситуації з перебігом коронавірусної хвороби COVID-19 на початковому етапі її поширення. Це негативно впливало і на поведінку населення, і на організацію боротьби з поширенням COVID-19 у багатьох країнах, включаючи Україну.

Уявлення про міжнародні канали поширення COVID-19 необхідне для адекватного розуміння соціально-комунікативних процесів, які супроводжують розповсюдження цієї хвороби в Україні. Адже змістове наповнення соціальних комунікацій з приводу COVID-19 в Україні змінювалося відповідно до збільшення числа хворих на коронавірус у нашій державі. COVID-19 у світі поширювався з певним лагом запізнення завдяки міграціям населення, насамперед туристичним і трудовим.

Утім, Україна, завдяки своєму географічному положенню відносно основних центрів поширення COVID-19 у світі та деяким соціально-економічним бар'єрам для міжнародної міграції, на початку пандемії мала певні переваги в боротьбі з цією хворобою порівняно з країнами Західної та Центральної Європи, звідки COVID-19 найімовірніше і поширився в Україні.

Станом на 23 березня 2020 р. найбільше хворих на COVID-19 було зафіксовано в Китаї, Італії, США, Іспанії та Німеччині. Прикметно, що європейські країни з п'яти світових лідерів, за числом хворих на той момент на COVID-19, є місцем паломництва туристів з Китаю, особливо Італія та Іспанія. Тоді як Україна не є центром міжнародного туризму.

До речі, згадані вище Італія, Іспанія та Німеччина теж вельми популярні в українських трудових мігрантів. Останні також виступали носіями COVID-19. А Україна на той момент займала 93-тє місце у світі за числом хворих на COVID-19.

Для своєчасної діагностики та недопущення катастрофічного поширення COVID-19 в Україні виняткове значення мало також тестування населення на наявність коронавірусу SARS-CoV-2, що викликав цю пандемію. Адже частина українців хворіли на COVID-19 без явно виражених симптомів і при цьому інфікували інших людей. Виявити таких безсимптомних носіїв можна було лише завдяки своєчасному їх тестуванню на наявність коронавірусу.

Утім, станом на 6 квітня 2020 р. в Україні всього було зроблено на інфікування населення на COVID-19 у розрахунку на 1 млн населення – 134 тести, в Італії – 11 937 тестів на 1 млн населення, у Німеччині – 10 962, Литві – 9403, Польщі – 2258 тестів на 1 млн населення. Поступово ситуація з тестуванням населення в Україні поліпшувалась. Але Україна й надалі відставала від багатьох країн за рівнем тестування населення. Так, станом на 30 вересня 2020 р., на початок піку першої хвилі захворюваності на COVID-19 в Україні, було зроблено 51,5 тис. тестів/млн осіб. А в Італії цей показник становив 187,5 тис. тестів/млн осіб, у Німеччині – 186,6 тис. тестів/млн осіб, Литві – 285,7 тис. тестів/млн осіб, Польщі – 88,1 тис. тестів/млн осіб [21].

Таким чином, аж до початку жовтня 2020 р., тобто напередодні першого великого спалаху COVID-19 в Україні, інфікування на коронавірус багатьох українців мало латентний характер. Це, окрім поширення COVID-19, сприяло формуванню викривлених чи навіть неадекватних наративів стосовно поширення COVID-19 в Україні у масових і професійних соціальних комунікаціях. Ще навесні 2020 р. в Україні темпи зростання обсягів потоків інформації про COVID-19 значно перевищували темпи зростання числа людей, вражених цією хворобою. Це стосувалось як спеціальної інформації, необхідної для професійної діяльності, у тому числі у сфері державного управління, так і масової інформації, поширення якої впливає на поведінку населення.

Також треба пригадати, що поширення COVID-19 у світі й в Україні припало на перший рік каденції нової державної влади, багато з представників якої ще не мали багатого досвіду державного управління. Де-факто в Україні на той момент склався певний дисбаланс між складністю медико-технологічних і соціально-економічних проблем, пов'язаних з подоланням загрози поширення COVID-19 в Україні та компетент-

ністю й досвідом працівників відповідних органів державного та місцевого управління, необхідним для ефективного розв'язання цих проблем. Про слухність цієї тези свідчить зміна трьох очільників Міністерства охорони здоров'я України протягом першої половини 2020 р. Заради об'єктивності слід додати, що розв'язання зазначених проблем сильно ускладнювалося великими очікуваннями населення щодо швидкого розв'язання новою державною владою багатьох соціальних проблем в Україні. Це підвищувало роль комунікацій соціально-політичної спрямованості в українському суспільстві, у тому числі й популістського характеру.

Кращому розумінню розвитку соціально-комунікативної ситуації навколо поширення COVID-19 у світі, включаючи Україну, сприяє ретроспективний аналіз хвиль захворюваності та смертності від цієї хвороби в різних країнах. Такий аналіз засвідчує, що навесні 2020 р., коли COVID-19 лише почав поширюватись в Україні, ряд держав Західної Європи вже пережили першу хвилю хвороби. Так, у Німеччині, Іспанії та Італії пік першої хвилі COVID-19 припав на березень – квітень 2020 р. Причому в Італії й, особливо, в Іспанії перша хвиля COVID-19 вирізнялася дуже високими показниками щоденної смертності: до 700–900 людей і навіть більше. В Україні ж щоденна кількість померлих від COVID-19 лише з квітня 2020 р. почала трохи перевищувати позначку у 10 осіб [21].

Однак завдяки роботі ЗМІ та інших каналів передачі інформації у вітчизняному інформаційному просторі в лютому – квітні 2020 р. склалася ситуація, коли уявлення про різні характеристики коронавірусної хвороби COVID-19 в українському суспільстві формувалися не стільки на підставі власного досвіду, а насамперед завдяки інформації, що надходила в Україну з-за кордону. І таке запозичення іноземного досвіду не завжди було вдалим.

Особливо це стосується потоків масової інформації, які формувалися завдяки роботі ЗМІ та соціальних мереж. Наприклад, ретрансльовані вітчизняними ЗМІ повідомлення з іноземних джерел про те, що в моргу якогось італійського містечка не вистачає місць для зберігання померлих від COVID-19, часто сприймалось українською аудиторією неадекватно, без урахування числа жителів цього містечка і наявних у його крематорії місць. До цього додавалися сюжети ЗМІ про глобальні епідемії з багатомільйонними жертвами, які людство пережило за історію свого існування. У результаті соціально-комунікативний вплив потоків таких наративів сприяв формуванню та поширенню в українському суспільстві неадек-

ватних уявлень про загрози, пов'язані з пандемією COVID-19. Наслідком цього стала доволі панічна реакція населення та запровадження урядом вельми жорстких обмежень на здійснення цілого ряду видів економічної діяльності в Україні.

Але згодом в українському суспільстві почав формуватися когнітивний дисонанс між проявами пандемії COVID-19 і негативними наслідками від запроваджених обмежень на економічну діяльність для доходів населення. І якщо на початку прояви пандемії COVID-19 для більшості українців мали віртуальний характер, то загроза фінансових втрат стала реальною і далі могла зростати. Адже від згаданих обмежень постраждали насамперед трудомісткі галузі, особливо сфера послуг.

У результаті, у структурі соціальних комунікацій, породжених пандемією COVID-19, наративи про фінансово-економічні втрати від обмежень на підприємницьку діяльність часто почали домінувати над медичними аспектами COVID-19. Наслідком інформаційно-психологічного впливу такої зміни змістової структури соціальних комунікацій стало доволі зневажливе ставлення значних верств українців саме до медичних загроз COVID-19. Це вплинуло і на соціально-політичний зміст комунікацій, що супроводжували пандемію в Україні. На тлі таких суспільних настроїв акценти в роботі державної влади значною мірою змістилися з медико-біологічних проблем на вирішення питань соціально-економічного розвитку України.

Аналіз, проведений у 2020 р. в Службі інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (СІАЗ НБУВ), засвідчив, що влада й суспільство загалом тоді недооцінювали загрози поширення COVID-19 в Україні [5]. Тому спалах епідемії COVID-19 у IV кварталі 2020 р. в Україні став закономірним результатом дії суспільної психології, яка знайшла своє відображення в доволі нераціональній комбінації соціальних комунікацій медико-біологічного, економічного та соціально-політичного змісту.

Утім, цей спалах епідемії COVID-19 став потужним джерелом набуття українським суспільством власного досвіду боротьби з цією хворобою. Тому з кінця 2020 р. – початку 2021 р. уявлення фахівців різних галузей і, особливо, широкого загалу про COVID-19 та його наслідки суттєво змінились. У результаті Україна з кінця січня 2021 р. і до початку російського військового вторгнення в лютому 2022 р. посідала 17–18 місце у світі за сукупною кількістю зареєстрованих випадків захворювання на COVID-19. А динаміка пандемії COVID-19 в Україні поступово синхронізувалася з аналогічними процесами в країнах Європи.

Це позначилося на змістовій структурі відповідних соціальних комунікацій, яка стала більш збалансованою, у тому числі з огляду на їх галузеву спрямованість, і мала позитивний вплив на життєдіяльність українського суспільства.

Так, уявлення широкого загалу про біологічні характеристики COVID-19 та її наслідки стали більш адекватнішими, а ірраціональна поведінка – менш поширеною. Остання проявлялась, наприклад, у антивакцинаторських діях. Але їх наслідки для перебігу COVID-19 в Україні вже не були такими деструктивними, як наслідки масової поведінки у 2020 р. Аналіз відкритих джерел інформації засвідчив, що різні верстви українського суспільства поступово адаптувалися до перебігу пандемії COVID-19 відповідно до своїх уявлень, життєвих пріоритетів і фінансових можливостей.

Водночас за підсумками 2020 р. українська економіка виявилася більш стійкою до негативного впливу пандемії COVID-19, ніж раніше очікували експерти та посадові особи органів державного й місцевого управління. Усвідомлення цього факту відповідними працівниками позитивно вплинуло на професійні соціальні комунікації, так чи так пов'язані з пандемією COVID-19 в Україні, та сприяло стабілізації функціонування зазначених органів управління відповідно до звичного для них порядку роботи.

Представлена робота є відображенням внеску наукової бібліотеки у вивчення пандемії COVID-19 й подолання її наслідків. Адже вона базується, насамперед, на результатах роботи Центру дослідження соціальних комунікацій НБУВ. Тому внесок великих наукових бібліотек у дослідження пандемії COVID-19 та її наслідків повинен базуватися на ефективному використанні їх інформаційного і кадрового потенціалу для підготовки відповідних оглядових, аналітичних і наукових матеріалів з наступною передачею їх органам державної та місцевої влади, галузевого управління, публікації відповідних матеріалів у відкритому доступі.

Дослідження пандемії COVID-19 як процесу соціальної поліструктурної комунікації засвідчило, що її доцільно розглядати через механізми інформаційної / інформаційно-аналітичної діяльності різних соціальних суб'єктів, результати якої проявляються в їх поведінці. А з того факту, що змістове наповнення соціальних комунікацій багато в чому формує поведінку соціальних суб'єктів, впливає важливість існування раціонального змістового балансу між якісно відмінними, але функціонально взаємопов'язаними сферами поширення соціальних комунікацій. Адже

дія повідомлень однієї тематичної спрямованості причинно-наслідковими відносинами функціонально пов'язана з повідомленнями іншої тематичної спрямованості. Справедливість цих положень була підтверджена соціально-комунікативним дослідженням пандемії COVID-19.

Саме змістовий дисбаланс соціальних комунікацій медико-біологічної, фінансово-економічної та соціально-політичної спрямованості у вітчизняному інформаційному просторі сприяв стрімкому поширенню COVID-19 в Україні у 2020 р. Цей змістовий дисбаланс соціальних комунікацій був результатом некритичного сприйняття українським суспільством іноземного досвіду подолання пандемії COVID-19. З набуттям українським суспільством власного досвіду, що позначилось і на змістовій структурі відповідних соціальних комунікацій, боротьба з COVID-19 у нашій державі стала значно ефективнішою. Видається також, що поліструктурний підхід може бути ефективним для оцінки та прогнозування взаємозв'язку соціальних комунікацій та соціальної поведінки в часи криз загалом. Наприклад, у періоди війн та післявоєнного відновлення.

Список використаних джерел

1. Аулін О. Коронавірус у мусульманських країнах: основні тенденції. *Україна: події, факти, коментарі*. Київ, 2020. № 7. С. 50–57. URL: <http://nbuviar.gov.ua/images/ukraine/2020/7.pdf>

2. Беззуб І. Масове тестування на COVID–19: світовий та український досвід. *Громадська думка про правотворення*. Київ, 2020. № 10 (195). С. 3–14. URL: <http://nbuviar.gov.ua/images/dumka/2020/10.pdf>

3. Ворошилов О. Пандемія коронавірусу: ситуація у світі та Україні. *Україна: події, факти, коментарі*. Київ, 2020. № 7. С. 20–27. URL: <http://nbuviar.gov.ua/images/ukraine/2020/7.pdf>

4. Закірова С. Форс-мажорні обставини: що змінила пандемія вірусу COVID-19? *Громадська думка про правотворення*. Київ, 2020. № 5 (190). С. 4–10. URL: <http://nbuviar.gov.ua/images/dumka/2020/5.pdf>

5. Кулицький С. Проблеми розвитку економіки України, обумовлені пандемією коронавірусу COVID-19 у світі, і пошук шляхів їх розв'язання. *Україна: події, факти, коментарі*. Київ, 2020. № 8. С. 53–63. URL: <http://nbuviar.gov.ua/images/ukraine/2020/8.pdf> № 9. С. 47–53. URL: <http://nbuviar.gov.ua/images/ukraine/2020/9.pdf>

6. Есилевский С. Девятый вал второй волны. Уроки и парадоксы второй волны коронавируса. *Medium*. 2020. 04.09. URL: <https://yesylevsky.medium.com/%D0%B4%D0%B5%D0%B2%D1%8F%D1%82%D>

1%8 B%D0%B9-%D0%B2%D0%B0%D0%BB-%D0%B2%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B9-%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D0%BD%D1%8 B–1130 acdc7178

7. Зісельс Й. Третя хвиля пандемії в світі. А що в Україні? *НВ*. 2021. 04.01. URL: https://nv.ua/ukr/opinion/koronavirus-v-ukrajini-yak-vidbuvayetsya-vaksinaciya-novini-ukrajini-50133810.html?utm_source=site&utm_medium=heads&utm_campaign=main_page_heads

8. Почепцов Г. Г. Коронавирус: как меняются наше сознание и будущее. Х. : Фолио, 2020. 250 с.

9. Сенченко М. Коронавірус – біологічна зброя світової гібридної війни. *Вісн. Книжк. палати*. 2020. № 5. С. 3–11. [https://doi.org/10.36273/2-076-9555.2020.5\(286\).3-11](https://doi.org/10.36273/2-076-9555.2020.5(286).3-11)

10. Онищук М. COVID-19: український вимір (за матеріалами вітчизняних і зарубіжних ЗМІ). *Вісн. Книжк. палати*. 2020. № 5. С. 31–39. [https://doi.org/10.36273/2076–9555.2020.5\(286\).31-39](https://doi.org/10.36273/2076–9555.2020.5(286).31-39)

11. Коваль Т., Горєва В., Кулаковська Т., Матвійчук Л. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського: наукова та бібліотечно-інформаційна діяльність в умовах карантину (2020 р.). *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2021. Вип. 61. С. 167–191. <https://doi.org/10.15407/np.61.167>

12. Спіріна С. В. Активізація розвитку електронних ресурсів світових бібліотек в умовах пандемії COVID-19. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Від управління ресурсами – до управління знаннями : матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Київ, 5–7 жовт. 2021 р.) / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України, Рада дир. наук. б-к та інформ. центрів акад. наук – членів МААН ; відп. за вип. М. В. Іванова*. Київ, 2021. С. 341–344. URL: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/1225>

13. Кубко А. Ю. Актуальність проекту «Бібліометрика української науки» як наукометричного інструменту в умовах пандемії COVID-19. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Від управління ресурсами – до управління знаннями : матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Київ, 5–7 жовт. 2021 р.) / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України, Рада дир. наук. б-к та інформ. центрів акад. наук – членів МААН ; відп. за вип. М. В. Іванова*. Київ, 2021. С. 299–301. URL: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/1218>

14. Нагаров О. О. Популяризація науки як важливий чинник протидії інфодемії COVID-19: роль бібліотек. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Від управління ресурсами – до управління знаннями : матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Київ, 5–7 жовт. 2021 р.) / відп. за вип. М. В. Іванова ; НАН*

України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України, Рада дир. наук. б-к та інформ. центрів акад. наук – членів МААН. Київ, 2021. С. 311–314. URL: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/1228>

15. Федулова І., Джулай М. Економічні наслідки пандемії COVID-19 для підприємств України. *Вісн. КНТЕУ*. 2020. № 4. С. 74–91. [http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2020\(132\)06](http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2020(132)06)

16. Крилова І. Г., Іваненко Т. Я. Соціально-економічний ризик бідності домогосподарств України. *Вісн. аграр. науки Причорномор'я*. 2020. Вип. 4. С. 2–20. [http://doi.org/10.31521/2313-092X/2020-4\(108\)-2](http://doi.org/10.31521/2313-092X/2020-4(108)-2)

17. Чорний О. В. Механізми реалізації державної політики в галузі охорони здоров'я пі д час пандемії COVID-19 на засадах партнерства в суспільно-владній взаємодії. *Вчені зап. Тавр. нац. ун-ту ім. В. І. Вернадського*. Серія: Державне управління. 2021. № 2. Том 32 (71). С. 82–86. <https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2021.2/014>

18. Спицька К. О. Вплив COVID-19 на ринок праці в Україні та в Республіці Польща. *International scientific and practical conference*. Wloclawek, Republic of Poland February 26–27, 2021 (pp. 124–128). <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-040-7-30>

19. Социальные коммуникации (теория, методология, деятельность) : слов.-справ. / авт.-сост. В. А. Ильганаева. Х. : КП «Городская типография», 2009. 392 с.

20. Кулицький С. Аналітична діяльність бібліотеки як засіб ідентифікації, верифікації та позиціонування стратегічних комунікацій національної економіки. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2019. Вип. 52. С. 199–214. <https://doi.org/10.15407/np.52.199>

21. COVID-19 coronavirus pandemic. *Worldometer*. URL: <https://www.worldometers.info/coronavirus>

22. Хьел Л., Зиглер Д. Теории личности (Основные положения, исследования и применение). СПб. : Питер, 1998. 608 с.

23. Ольшанский Д. В. Психология масс. СПб. : Питер, 2002. 368 с.

References

1. Aulin, O. (2020). Koronavirus u musulmanskykh krainakh: osnovni tendentsii [Coronavirus in Muslim countries: main trends]. *Ukraina: podii, fakty, komentari – Ukraine: Events, Facts, Comments*, 7, 50–57. Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved from <http://nbuviap.gov.ua/images/ukraine/2020/7.pdf>

2. Bezzub, I. (2020). Masove testuvannia na COVID-19: svitovy i ta ukraïnskyi dosvid [Mass testing for COVID-19: World and Ukrainian experience]. *Hromadska dumka pro pravotvorennia – Public Opinion*

on *Lawmaking*, 10(195), 3–14. Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved from <http://nbuviap.gov.ua/images/dumka/2020/10.pdf>

3. Voroshylov, O. (2020). Pandemiia koronavirusu: sytuatsiia u sviti ta Ukraini [Coronavirus pandemic: the Situation in the World and in the Ukraine]. *Ukraina: podii, fakty, komentari – Ukraine: Events, Facts, Comments*, 3, 20–27. Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved from <http://nbuviap.gov.ua/images/ukraine/2020/7.pdf>

4. Zakirova, S. (2020). Fors-mazhorni obstavyny: shcho zminyly pandemiia virusu COVID-19? [Force majeure: What has the COVID-19 Virus Pandemic Changed?]. *Hromadska dumka pro pravotvorennia – Public Opinion on Lawmaking*, 5(190), 4–10. Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved from <http://nbuviap.gov.ua/images/dumka/2020/5.pdf>

5. Kulytskyi, S. (2020). Problemy rozvytku ekonomiky Ukrainy, obumovleni pandemiieiu koronavirusu COVID-19 u sviti, i poshuk shliakhiv yikh rozv'iazannia [Problems of Ukraine's Economic development caused by the COVID-19 Coronavirus Pandemic in the World and finding ways to solve them]. *Ukraina: podii, fakty, komentari – Ukraine: Events, Facts, Comments*, 8, 53–63; 9, 47–53 [in Ukrainian]. Retrieved from <http://nbuviap.gov.ua/images/ukraine/2020/8.pdf> <http://nbuviap.gov.ua/images/ukraine/2020/9.pdf>

6. Esilevskii, S. (2020). Deviatyi val vtoroi volny. Uroki i paradoksy vtoroi volny koronavirusa [The ninth shaft of the second wave. Lessons and paradoxes of the second wave of coronavirus]. *Medium*. 04.09 [in Russian]. Retrieved from <https://yesylevskyy.medium.com/%D0%B4%D0%B5%D0%B2%D1%8F%D1%82%D1%8B%D0%B9-%D0%B2%D0%B0%D0%B2-%D0%B2%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B9-%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D0%BD%D1%8B-1130acdc7178>

7. Zisels, Y. (2021). Tretia khvyliia pandemii v sviti. A shcho v Ukraini? [The third wave of the pandemic in the World. And what about Ukraine?]. *NV*. 04.01 [in Ukrainian]. Retrieved from https://nv.ua/ukr/opinion/koronavirus-v-ukrajini-yak-vidbuvayetsya-vakcinaciya-novini-ukrajini-50133810.html?utm_source=site&utm_medium=heads&utm_campaign=main_page_heads

8. Pocheptsov, H. H. (2020). Koronavyrus: kak meniaiutsia nashe soznanye y budushchee [Coronavirus: how our consciousness and future are changing]. Kharkiv: Folyo [in Russian].

9. Senchenko, M. (2020). Koronavirus – biolohichna zbroia svitovoi hibrydnoi viiny [Coronavirus is a biological weapon of the world hybrid war]. *Visnyk Knyzhkovoii palaty – Bulletin of the Book Chamber*, 5, 3–11 [in Ukrainian]. [https://doi.org/10.36273/2076-9555.2020.5\(286\).3-11](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2020.5(286).3-11)

10. Onyshchuk, M. (2020). COVID-19: ukraïnskyi vymir (za materiialamy vitchyzniansnykh i zarubizhnykh ZMI) [COVID-19: Ukrainian dimension (according to domestic and foreign media)]. *Visnyk Knyzhkovoi palaty – Bulletin of the Book Chamber*, 5, 3–11 [in Ukrainian]. [https://doi.org/10.36273/2076-9555.2020.5\(286\).31-39](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2020.5(286).31-39)
11. Koval, T., Horieva, V., Kulakovska, T., Matviichuk, L. (2020). Natsionalna biblioteka Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: naukova ta bibliotechno-informatsiina diialnist v umovakh karantynu [Vernadsky National Library of Ukraine: scientific and library and information activities in quarantine]. *Naukovi praci Nacionalnoi biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskogo – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 61, 167–191. Kyiv [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.61.167>
12. Spirina, S. V. (2021). Aktyvizatsiia rozvytku elektronnykh resursiv svitovykh bibliotek v umovakh pandemii COVID-19 [Intensifying the development of electronic resources of world libraries in the context of the COVID-19 pandemic]. *Biblioteka. Nauka. Komunikatsiia. Vid upravlinnia resursamy – do upravlinnia znanniamy: materialy Mizhnar. nauk. konf. (m. Kyiv, 5–7 zhovt. 2021 r.) – Library. Science. Communication. From Resource Management to Knowledge Management: Proceedings of the International Conference (Kyiv, October 5–7, 2021)*. (pp. 341–344). Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved from <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/1225>
13. Kubko, A. Yu. Aktualnist proektu «Bibliometryka ukraïnskoi nauky» yak naukometrychnoho instrumentu v umovakh pandemii COVID-19 (2021). [Relevance of the project «Bibliometrics of Ukrainian Science» as a scientometric tool in a pandemic COVID-19]. *Biblioteka. Nauka. Komunikatsiia. Vid upravlinnia resursamy – do upravlinnia znanniamy: materialy Mizhnar. nauk. konf. (m. Kyiv, 5–7 zhovt. 2021 r.) – Library. Science. Communication. From Resource Management to Knowledge Management: Proceedings of the International Conference (Kyiv, October 5–7, 2021)*. (pp. 299–301). Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved from <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/1218>
14. Natarov, O. O. Populiaryzatsiia nauky yak vazhlyvyi chynnyk protydii infodemii COVID-19 : rol bibliotek [Popularization of science as an important factor in counteracting the COVID-19 infodemia: the role of libraries]. *Biblioteka. Nauka. Komunikatsiia. Vid upravlinnia resursamy – do upravlinnia znanniamy: materialy Mizhnar. nauk. konf. (m. Kyiv, 5–7 zhovt. 2021 r.) – Library. Science. Communication. From Resource Management to Knowledge Management: Proceedings of the International Conference (Kyiv, October 5–7,*

2021). (pp. 311–314). Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved from <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/1228>

15. Fedulova I., Dzhulai M. (2020). Ekonomichni naslidky pandemii COVID-19 dlia pidpriemstv Ukrainy [Economic consequences of the COVID-19 pandemic for Ukrainian enterprises]. *Visnyk KNTEU–Bulletin of the KNTEU*, 4, 74–91 [in Ukrainian]. [http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2020\(132\)06](http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2020(132)06)

16. Krylova, I. H., Ivanenko T. (2020). Ya. Sotsialno-ekonomichnyi ryzyk bidnosti domohospodarstv Ukrainy [Socio-economic risk of poverty in Ukrainian households]. *Visnyk ahrarnoi nauky Prychornomor'ia – Bulletin of Agrarian Science of the Black Sea Coast*, 4, 2–20 [in Ukrainian]. [http://doi.org/10.31521/2313-092X/2020-4\(108\)-2](http://doi.org/10.31521/2313-092X/2020-4(108)-2)

17. Chorny, O. V. (2021). Mekhanizmy realizatsii derzhavnoi polityky v haluzi okhorony zdorov'ia pi d chas pandemii COVID-19 na zasadakh partnerstva v suspilno-vladnii vzaємodii [Mechanisms of implementation of state policy in the field of health care during the COVID-19 pandemic on the basis of partnership in public-authority interaction]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. – Scientific notes of Tavriya National University named after VI Vernadsky*. Series: Public Administration, 2, 32(71), 82–86 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2021.2/014>

18. Spytska, K. O. (2021). Vplyv COVID-19 na rynek pratsi v Ukraini ta v Respublitsi Polshcha [Impact of COVID-19 on the labor market in Ukraine and the Republic of Poland]. *International scientific and practical conference*. Wloclawek, Republic of Poland February 26–27. (pp. 124–128) [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-040-7-30>

19. Ilganaeva, V. A. (Author-Compiler). (2009). Socialnye kommunikatsii (teoriya, metodologiya, dejatel'nost): slovar-spravochnik [Social communications (theory, methodology, activity): a dictionary-directory]. Kharkov: KP «Gorodskaja tipografija» [in Russian].

20. Kulytskyj, S. (2019). Analitychna diialnist biblioteky iak zasib identyfikatsii, verryfikatsii ta pozytsionuvannia stratehichnykh komunikatsij natsionalnoi ekonomiky [Analytical activity of library as a means of identification, verification and positioning of strategic communications of the national economy]. *Naukovi praci Nacionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskogo – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 52, 199–214. Kyiv [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.52.199>

21. COVID-19 coronavirus pandemic. *Worldometer* [in English]. Retrieved from <https://www.worldometers.info/coronavirus>

22. Hjelle, L., Ziegler, D. (1998). *Teorii lichnosti (Osnovnye polozheniia, issledovaniia i primenenie) [Personality Theories. Basic Assumptions, Restarch, and Applications]*. Sankt-Peterburg: Piter [in Russian].

23. Olshanskii, D. V. (2002). *Psikhologiiia mass [Psychology of the masses]*. Sankt-Peterburg: Piter [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 26.02.2022.

Sergii Kulytskyi,

PhD (Economics), Senior Researcher, Assistant Professor,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskiy Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: kulitskysp@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5388-1807>

The Study of the COVID-19 Pandemic as a Social Multi-Structural Communication

The article presents the study of the relationship between the COVID-19 pandemic and the social communications that accompanied its spread in Ukraine. These social communications are seen as a multi-structural information process, as the COVID-19 pandemic affects various spheres of society. The empirical basis of the article is the analytical works of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, research papers and sources of information from the Internet. The multi-structural approach to the socio-communicative study of the COVID-19 pandemic is based on the analysis of the relationship between the impact of social communications caused by this pandemic, on various spheres of activity of Ukrainian society. The COVID-19 pandemic has given rise to interconnected biomedical, economic, social and political social communications. The leading role in the structure of these social communications was played by communications related to the medical and biological aspects of the COVID-19 pandemic. In mid-2020, Ukrainian society began to experience a cognitive dissonance between the manifestations of the COVID-19 pandemic and negative consequences for the population's income from the government's restrictions on economic activity. This has led to the contempt of many Ukrainians for the medical threats to COVID-19. Therefore, the outbreak of the COVID-19 epidemic at the end of 2020 in Ukraine was the result of the influence of social psychology, which has manifested itself in an irrational combination of social communications of medical, biological, economic and socio-political content. This outbreak of the COVID-19 epidemic has become a powerful source for Ukrainian society to gain its own experience in combating the disease. Therefore, at the beginning of 2021, the perceptions of specialists in various industries and the population of Ukraine about COVID-19 and its consequences have changed significantly.

Keywords: content imbalance, information, cognitive dissonance, scientific library, pandemic COVID-19, multi-structural social communication, social communications.

Олег Натаров,

молодший науковий співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: big-olegnat@bigmir.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1183-2323>

ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ НАУКИ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ПРОТИДІЇ ІНФОДЕМІЇ COVID-19: РОЛЬ НАУКОВИХ БІБЛІОТЕК

У статті розглянуто роль бібліотек у популяризації наукових знань у контексті протидії дезінформації щодо COVID-19. Наголошується на тому, що в умовах стрімкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій виняткову роль у справі популяризації науки відіграють наукові бібліотеки, які раніше за всіх відчували нові форми й засоби збирання, обробки, подання та поширення знань, оскільки вони торкнулися насамперед сфери їхньої діяльності. Акцентовано увагу на особливій ролі наукової бібліотеки як одного з основних учасників системи наукової комунікації.

Ключові слова: інфодемія, COVID-19, наукова дезінформація, популяризація науки, наукові бібліотеки.

Постановка проблеми. На початку 2020 р. Всесвітня організація охорони здоров'я почала говорити про інфодемію – навалу фальшивих і тривожних новин про коронавірусну інфекцію, які підсилюють її наслідки [23, с. 19].

Поширення недостовірної інформації про коронавірус призвело до збільшення тривожних настроїв, паніки та інших негативних реакцій серед людей. При цьому теорії змови та фейкові новини поширювалися швидше, ніж науково доведені факти. Відповідно, перегони найпотужніших наукових центрів і науковців у боротьбі проти COVID-19 полягали не лише в пошуку вакцини. Ще одним суттєвим ризиком, який мобілізував дослідників, стала наукова дезінформація. Зокрема, у звіті Європейської федерації академії наук і гуманітарних наук «Правда чи брехня?

Боротьба з науковою дезінформацією» представники європейської академічної науки рекомендують:

- більше зосереджуватися на тому, як працює наука, та розширювати діалог у сфері науки;
- приділяти більше уваги взаємодії з громадськістю під час проведення досліджень або повідомлень про них;
- оцінювати переваги інтелектуальної смиренності при передачі наукових даних;
- підтримувати належну дослідницьку практику та високі етичні стандарти для забезпечення цілісності та надійності;
- застосовувати підзвітні, чесні, прозорі, спеціально підібрані та ефективні механізми наукових консультацій [1].

Стрімке зростання кількості та масштабів розповсюдження фейкової інформації продовжує супроводжувати поширення COVID-19, що створює загрози вакцинації та може підірвати довіру громадськості до системи охорони здоров'я [15]. Тому від самого початку пандемії міжнародні організації та більшість держав перебувають у процесі пошуку ефективних рішень, які б допомогли стримати ці негативні тенденції.

Так, Всесвітня організація охорони здоров'я, Організація Об'єднаних Націй, Дитячий фонд ООН, Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй, Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури, Об'єднана програма Організації Об'єднаних Націй по ВІЛ/СНІД, Міжнародний союз електровз'язку, Ініціатива ООН «Глобальний пульс» та Міжнародна федерація товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця у спільній заяві з приводу інфодемії визначили такі шляхи протидії дезінформаційній атаці: вільний, широкий доступ до достовірної інформації щодо COVID-19 і всіх заходів, пов'язаних із цією хворобою, її збудником та технологіями виявлення, лікування й запобігання їй, а також популяризацію науки в цілому та формування наукового, критичного мислення в населення [18, с. 32]. Крім державних структур, у кампанію щодо протидії дезінформації було рекомендовано включати відомих медійних осіб, громадські та наукові організації [18, с. 32–33].

Свою чергою, дослідивши українську практику протидії дезінформації щодо COVID-19, Центр безпекових досліджень Національного інституту стратегічних досліджень рекомендував Кабінету Міністрів України організувати розроблення плану заходів стосовно комунікування та протидії дезінформації щодо поширення COVID-19, передбачивши зокрема заходи щодо підвищення в суспільстві рівня довіри до науки

та раціонального мислення, активної протидії будь-яким проявам паранауки, антинауки тощо [21].

Отже, в умовах всесвітньої пандемії захворюваності на COVID-19 важливу роль у протидії дезінформації щодо цієї хвороби набуває популяризація науки, тобто «переклад» спеціальних знань на мову широкого загалу, іншими словами – перетворення сухих наукових даних у зрозумілу більшості інформацію [4, с. 37]. Адже популяризація наукових знань, серед іншого, має на меті протидію псевдонауці, яка формує в суспільстві викривлене ставлення до справжньої науки, ба більше – може бути дуже небезпечною і завдавати серйозної шкоди, особливо якщо йдеться про здоров'я громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти популяризації науки та просвітницької діяльності знайшли відображення в працях багатьох українських науковців. Зокрема, стан наукової популяризації у вітчизняному медіапросторі, специфіку подання науково-популярних текстів у друкованих та електронних засобах масової інформації (ЗМІ) у своїх роботах розглядають М. Бутиріна, О. Гарматій, А. Дедушкіна, М. Іваницька [7, 9, 12, 14]. І. Владленова визначає засади популяризації науки на прикладі Наукового центру Коперника у Варшаві [8]. О. Луговський розглядає питання популяризації досягнень вчених і наукових установ в українських академічних виданнях [19], а С. Соловйов аналізує деякі аспекти популяризації науково-технічних розробок у пресі як форми реклами інноваційних товарів [27]. Питанням популяризації досягнень науковців Національної академії наук (НАН) України у медіапросторі присвячена стаття А. Сененка [26], а Н. Шолуха дослідив особливості популяризації науки за умов інформатизації суспільства та визначив особливості популяризації гуманітарного знання в Україні [33].

У свою чергу, особливості протидії дезінформації щодо COVID-19 аналізують такі зарубіжні та українські вчені, як В. Бойко [5], Т. Гніда [10], А. Кубко [18], П. Лор, Й. Бріц та Б. Вайлс [3], М. Ожеван [21] та ін.

Разом з тим, на нашу думку, потребує окремого розгляду роль бібліотечних установ у сфері популяризації науки, передусім наукових бібліотек, які під час пандемії можуть виконувати роль осередків щодо протистояння дезінформації і водночас поширення наукової інформації серед користувачів.

Отже, **метою** цієї статті є висвітлення потенціалу наукових бібліотек як платформи популяризації науки та протистояння дезінформаційним наративам щодо COVID-19.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах входження сучасного суспільства в інформаційний етап свого розвитку особлива роль у процесі популяризації наукового знання належить бібліотечним установам, які є одним з базових елементів культурної, наукової, освітньої та інформаційної інфраструктури держави [25]. Зокрема, роль бібліотек набуває істотного значення з огляду на їх традиційно значний вплив у справі масового інформування населення, здатність забезпечити доступ до сучасних інформаційних ресурсів практично всіх верств населення; збереження організаційної структури та матеріальної бази; залучення інформаційно-аналітичних центрів бібліотек до надання допомоги різним соціальним та державним інститутам у високородуктивному використанні інформації.

Крім того, важливими конкурентними перевагами бібліотек є:

– системність, фундаментальність та науковість, що визначає авторитетність бібліотечних установ, які гарантують користувачу якість свого інформаційного продукту;

– незалежність, у силу чого сучасна бібліотека може претендувати на експертний статус. Бібліотечні установи поступово стають системоутворювальним компонентом соціально-культурної інфраструктури, формуючи навколо себе особливе культурне й інформаційно-комунікативне середовище, і, таким чином, перетворюючись із книгозбірень на центри формування громадської думки [29, с. 57].

Нагадаємо, що в чинному Законі України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» наведене таке визначення бібліотеки: «Бібліотека – інформаційний, культурний, освітній заклад (установа, організація) або структурний підрозділ, що має упорядкований фонд документів, доступ до інших джерел інформації та головним завданням якого є забезпечення інформаційних, науково-дослідних, освітніх, культурних та інших потреб користувачів бібліотеки» [24].

За словами вітчизняних дослідників Л. Костенка та В. Копаневої, наведене у згаданому Законі визначення «це концентроване представлення суспільного призначення бібліотеки, її структури та функцій, сформульоване на основі доробок бібліотекознавства ХХ ст.» і дослідники наголошують, що «його потрібно розглядати одним з основних джерел для визначення концептуальної моделі бібліотеки ХХІ ст.» [17, с. 47–48].

У свою чергу академік НАН України О. Онищенко зазначає, що величезний електронний ресурс до бібліотечної сфери додала цифровізація – «перехід людства до нового типу грамотності, культури, технологій». Цифровізація розширила доступ до бібліотеки, а з неї до інфор-

мації на всю планету. За словами О. Онищенко, «широка віртуальна взаємодія бібліотек і їхніх користувачів виявилася рятівною у період коронавірусної пандемії і карантинних обмежень» [22].

Треба зауважити, що бібліотечна спільнота України активно долучилася до заходів із протидії інфодемії COVID-19, об'єднавши свої зусилля в межах окремих проєктів.

Наприклад, у Київській та Полтавській областях завдяки проєкту Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) «Медійна програма в Україні» (МПУ) було реалізовано проєкт «Форум – театр на протидію інфодемії: інноваційний засіб у роботі публічних бібліотек малих міст Полтавської і Київської областей» [30]. Проєкт було спрямовано на розвиток критичного мислення і фактчекінгу, формування практичних умінь аналізу медіатекстів та пошуку наукової і достовірної інформації працівниками публічних бібліотек під час інфодемії. Експерти проєкту переконані, що під час інфодемії публічні бібліотеки можуть виконувати роль осередків з викриття фейків, протистоянню дезінформації, а їхні працівники стати фактчекерами, які аналізуватимуть та спростовуватимуть недостовірну і поширюватимуть наукову інформацію серед користувачів. Зокрема, фахівці розробили посібник з описом методики форум – театру, прикладами її застосування та розробками сценаріїв партиципаторного театру на теми розповсюдження фейків, поширення дезінформації про COVID-19, який було розповсюджено серед бібліотекарів. Крім того, працівники бібліотек Лубенщини та Бориспільщини пройшли навчання в ході тренінгу з основ інформаційної безпеки під час епідемії інфекційних захворювань. У результаті вони отримали знання як орієнтуватись у потоці надмірної інформації про коронавірус, розпізнавати фейки тощо [20].

Однією з найбільш вразливих груп у контексті поширення недостовірної інформації про COVID-19 є молодь. Тому МПУ в партнерстві з Академією української преси запросила до участі в конкурсі мініпроєктів, які активно залучатимуть молоде покоління до засвоєння актуальних знань та навичок з медіаграмотності на платформах шкільних бібліотек. У рамках конкурсу підтримано проєкти, які сприятимуть розвитку медіаграмотності та посиленню ролі шкільних бібліотек у формуванні інфомедійної грамотності. Зокрема, були визначені такі пріоритетні теми конкурсу:

- інструменти медіаграмотності (критичне мислення, фактчекінг, аналіз медіатекстів, ціннісний аналіз тощо) під час інфодемії;
- формування навичок оцінки та інтерпретації медійної інформації

зادля розпізнавання маніпуляцій, у тому числі у сфері наукової інформації [11].

Українські бібліотеки також приєдналися до інформування читачів про пандемію, розмістивши на своїх сайтах та сторінках соціальних мереж рекомендації щодо захисту від коронавірусу, телефони гарячих ліній для консультацій, як-от міська спеціалізована молодіжна бібліотека «Молода гвардія» [31, 32].

Визнаючи важливу роль публічних та інших видів бібліотек як осередків протистояння дезінформації щодо COVID-19, варто наголосити на тому, що в умовах стрімкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій виняткову роль у справі популяризації наукових знань відіграють наукові бібліотеки, які, **за словами вітчизняних дослідників**, раніше за всіх відчули «нові форми й засоби збирання, обробки, подання та поширення знань», оскільки вони торкнулися насамперед сфери їхньої діяльності [28, с. 146].

Будучи одним з основних учасників системи наукової комунікації, наукові бібліотеки України відіграють значну роль у становленні інфраструктурних основ науки і забезпеченні її зв'язків із суспільством. Адже серед різних видів бібліотек нашої держави саме наукові бібліотеки, зокрема бібліотеки науково-дослідних установ НАН України, головним завданням яких є оперативно й максимально повно забезпечувати вчених світовою науковою інформацією за тематикою їхніх досліджень на базі традиційних і сучасних мережевих технологій, посідають провідне місце в процесі забезпечення доступу до наукових знань.

Варто при цьому зауважити, що з інтенсивним розвитком інформаційно-комунікаційних технологій у роботі наукових бібліотек з'явилися принципово нові можливості. Упроваджені комп'ютерні технології створили передумови для корінних змін у традиційних підходах до процесів інформаційно-бібліотечного забезпечення науки, розвитку нових видів сервісу, виконання науковими бібліотеками додаткових функцій, пов'язаних із цілеспрямованим інформаційним обслуговуванням працівників наукової сфери.

Відповідно до актуальних потреб вітчизняної науки, наукові бібліотеки «змінюють пріоритети в підходах до вибору інформаційних джерел, удосконалюють технології акумуляції суспільно значущої інформації, намагаються якомога ширше надавати користувачам доступ до онлайн-нових ресурсів провідних світових постачальників наукової інформації, гармонійно поєднують традиційні та електронні документи, стають навігаторами та посередниками в сучасній системі комунікації» [16, с. 130].

Треба також зазначити, що як провідні суб'єкти інформаційного ринку наукові бібліотеки «осучаснюють і вдосконалюють інформаційно-аналітичний напрям своєї діяльності для ефективного забезпечення зростаючих інформаційних запитів, особливо у сфері державного управління» [13, с. 209].

Так, у процесі науково-дослідної роботи з інформаційно-аналітичного супроводу органів державної влади, корпоративних структур та інших замовників, співробітниками таких науково-дослідних підрозділів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ) НАН України як Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (СІАЗ), Фонд Президентів України (ФПУ), Національна юридична бібліотека (НЮБ) «відпрацьовуються технології та механізми найбільш ефективного інформаційного обслуговування і створення бібліотечного інформаційно-інтелектуального продукту» [13, с. 213].

У процесі досліджень з вирішення завдань наукових тем і поточних проєктів застосовуються як напрацьовані методики професійної аналітики та вебінструментарію, так і апробація інноваційних інформаційно-комунікаційних технологій. Тому в карантинний період через всесвітню пандемію захворюваності на COVID-19 завдяки «професійним навикам і творчому підходу» співробітникам згаданих підрозділів вдалося організувати роботу в дистанційному режимі та продовжити виконувати всі напрями діяльності СІАЗ, ФПУ та НЮБ [13, с. 213].

У контексті нашої теми слід відзначити ряд проєктів, які видаються названими підрозділами НБУВ: інформаційно-аналітичний журнал «Україна: події, факти, коментарі» та інформаційно-аналітичні бюлетені «Стратегія сталого розвитку України – 2030» і «Шляхи розвитку української науки: суспільний дискурс».

На сторінках зазначених видань висвітлюються серед інших тем питання наукових досліджень коронавірусу COVID-19, заходів запобігання та лікування, подолання наслідків пандемії тощо.

Зокрема, можна виділити декілька блоків питань, що останнім часом знайшли відображення в інформаційно-аналітичному бюлетені «Шляхи розвитку української науки: суспільний дискурс»:

- **здобутки світової науки в боротьбі з COVID-19**, наприклад:
 - світова наука в боротьбі з COVID-19 у висвітленні ЗМІ;
 - Nature: Одна доза вакцини від COVID-19 захищає від безсимптомного зараження;
 - вчені Академії наук Чеської Республіки також допомагають у другій хвилі коронавірусної інфекції;

- у США тестують вакцину у вигляді капсул;
- американські вчені знайшли антитіло, що захищає від усіх COVID-штамів;
- Японія розробляє «довічну вакцину» проти COVID-19;
- Японська компанія проводить клінічні випробування нової COVID-вакцини;
- Британія стала першою країною, де схвалили ліки від COVID-19;
- AstraZeneca оприлюднила нові дані щодо ефективності «коктейлю з антитіл»
- Pfizer показав ліки від ковіду з ефективністю 89%
- вчені з'ясували, як підвищити захист від Омікрону.
- **досягнення українських вчених у протидії коронавірусної інфекції:**
 - науковці НАН розробили тести на одночасне виявлення COVID-19 та грипу;
 - українські науковці розробили спосіб спрогнозувати перебіг COVID-19;
 - українські вчені розробили три прототипи вакцини проти коронавірусу;
 - у Львові розробляють українську вакцину від коронавірусу;
 - українську вакцину від COVID тестують на мишах у Польщі;
 - як запобігти гострому ураженню легень у хворих на коронавірус.
- Дослідження українських вчених;
 - бібліометрика медичної науки України: коронавірусний аспект;
 - українські вчені з Інституту молекулярної біології та генетики НАН України заявили про плани створення платформи для швидкого отримання вакцин проти коронавірусу різних штамів;
 - вчені Інституту молекулярної біології і генетики НАН України завершили роботу зі встановлення штамів коронавірусу;
 - успіхи у лікуванні пневмонії при COVID-19: дослідження Борщівського ХФЗ дає новий шанс в боротьбі з пандемією.
- **інформація, спрямована на протидію дезінформаційним наративам щодо вакцинації від COVID-19:**
 - вакцинація по-українськи: Нагальна потреба проти хронічної недовіри;
 - чи варто відмовлятися від вакцинації через страх тромбозів? Біолог-генетик про те, як пов'язані вакцини і тромбози;
 - вакцинація від COVID-19: як обирати вакцини для пацієнтів з груп ризику?

– перехворіти – це не легкий шлях – біологиня про наслідки коронавірусу;

– вакцина ефективніша за природний імунітет – вчені;

– бустерна доза вакцини проти COVID-19. Як вона діє та чи захищає від «Омікрону»;

– міфи, що вбивають: шляхи протистояння інфекції при COVID-19;

– проекти з популяризації науки в Україні. Проект «Наукою по ковіду».

Зазначимо, що здійснений у процесі підготовки інформаційно-аналітичного бюлетеня «Шляхи розвитку української науки: суспільний дискурс» моніторинг публікацій у вітчизняному та зарубіжному медіапросторі, присвячених питанням наукових досліджень коронавірусу COVID-19, заходів запобігання та лікування, засвідчив таке:

– *Від самого початку всесвітньої пандемії захворюваності на COVID-19 світова наука зосередила зусилля на дослідженні ефективних засобів протидії поширенню коронавірусу SARS-CoV-2.*

Здобутки науковців усього світу в цьому напрямі стали чи не найбільш обговорюваними новинами в науковому середовищі та медіапросторі. Найактуальнішою останнім часом є інформація про виявлення нових штамів коронавірусу, розробку та застосування вакцин, стійкість набутого імунітету тощо.

– *Українські науковці активно долучилися до заходів з протидії поширенню коронавірусу SARS-CoV-2 і боротьбі з пандемією COVID-19.* Зокрема, варто відзначити високий рівень робіт (досліджень), що проводилися провідними установами НАН України та були пов'язані з розробкою та впровадженням тест-систем для діагностики COVID-19 і прототипів вітчизняних вакцин.

Також необхідно виділити діяльність Робочої групи з математичного моделювання проблем, пов'язаних з епідемією коронавірусу SARS-CoV-2 в Україні (базова установа – Інститут проблем математичних машин і систем НАН України)²³. З часу створення рішенням

²³ Прим. авт.: створена Розпорядженням Президії НАН України від 3 квітня 2020 р. № 198 міжвідомча Робоча група представників Національної академії наук України, Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Вінницького національного технічного університету та Національної академії медичних наук України – з урахуванням світового досвіду математичного моделювання розвитку епідемії COVID-19, на основі статистичних даних про динаміку епідемії в Україні та країнах Європи – створювала і тестувала математичну модель SEIR-U. За результатами проведеного моделювання Робоча група підготувала документи «Прогноз розвитку епідемії коронавірусу

Президії НАН України у квітні 2020 р. Робоча група регулярно оприлюднювала «Прогноз розвитку епідемії COVID-19 в Україні», які Академія надсилала до відповідних органів влади для подальшого використання при прийнятті рішень.

– *Представники наукової спільноти взяли участь у боротьбі з дезінформацією та фейковими новинами щодо COVID-19, у тому числі через поширення серед широкого загалу актуальної та правдивої інформації про вакцинацію.* Зокрема українські науковці на сторінках вітчизняних ЗМІ та в соціальних мережах оперативно спростовували фейки про коронавірус, надавали матеріали про COVID-19, розповідали про переваги вакцинації від коронавірусної хвороби тощо.

Треба зазначити, що представлення названих вище інформаційно-аналітичних проєктів сьогодні відбувається на порталі «Центр досліджень соціальних комунікацій» (ЦДСК) та в соціальних мережах. Портал ЦДСК виступає як комунікативний хаб, точка доступу до офіційних ресурсів інформаційно-аналітичних підрозділів НБУВ, а соціальні мережі є важливим мережевим каналом для поширення наукової інформації, засобом взаємодії бібліотеки з потенційними споживачами ресурсів та послуг. Зауважимо, що матеріали інформаційно-аналітичного бюлетеня «Шляхи розвитку української науки: суспільний дискурс» представлено в соціальних мережах «Фейсбук», «Твітер» та «Лінкедін». Таким чином, навіть в умовах дистанційного режиму роботи бібліотеки на початку пандемії, користувачі мали доступ до інформаційно-аналітичних видань, а отже, і до оперативної інформації про коронавірусну хворобу.

Підсумовуючи, можна зробити такі *висновки*.

Наука загалом і наукові бібліотеки, зокрема мають значний потенціал для протистояння дезінформаційним наративам щодо COVID-19. У цьому контексті бібліотечні установи є одним з базових елементів культурної, наукової, освітньої та інформаційної інфраструктури держави, що протидіє псевдонауці, яка може завдавати серйозної шкоди, особливо якщо йдеться про здоров'я громадян.

Роль наукових бібліотек у популяризації науки як важливого чинника протидії інфодемії COVID-19 полягає в тому, що, як провідні центри соціальних комунікацій, інтеграції й поширення наукової інформації,

SARS-CoV-2 в Україні». Президія НАН України офіційно представила прогнози до державних органів. На ці прогнози надавав посилання Кабінет Міністрів України під час брифінгів [Див.: <https://www.nas.gov.ua/UA/Activity/covid/Pages/wg.aspx>].

вони здатні сьогодні стати майданчиком для пропаганди (популяризації) наукових знань та подання об'єктивної інформації про наукові дослідження коронавірусу COVID-19, заходів запобігання та лікування, подолання наслідків пандемії в суспільстві тощо.

Практична реалізація науковими бібліотеками своєї ролі в протидії інфодемії COVID-19 прослідковується, зокрема, у діяльності структурних підрозділів НБУВ, які задіяли до моніторингу широкий спектр світового інфопростору для визначення ключових питань, якими опікується спільнота в протистоянні з фейковими повідомленнями щодо COVID-19, та означили їх вирішення шляхом наукового підходу. Зокрема, на шпальтах інформаційних проєктів спеціалізованих структур НБУВ надавалася широкому загалу, у тому числі в соцмережах, інформація щодо здобутків світової науки в боротьбі з COVID-19; досягнень українських вчених у протидії коронавірусної інфекції; інформація, спрямована на протидію дезінформаційним наративам щодо вакцинації від COVID-19 тощо.

Подальші дослідження плануємо спрямувати на вивчення зарубіжного досвіду діяльності бібліотек як постачальників достовірної інформації у період пандемії COVID-19.

Список бібліографічних посилань

1. European Coordination Needed to Fight Science Disinformation, Academies Say. (3 May 2021). *ALLEA*. 2021. URL: <https://allea.org/european-coordination-needed-to-fight-science-disinformation-academies-say/?cn-reloaded=1&cn-reloaded=1>

2. Md Saiful Islam, Tonmoy Sarkar, Sazzad Hossain Khan, Abu-Hena Mostofa Kamal, S. M. Murshid Hasan, Alamgir Kabir, Dalia Yeasmin, Mohammad Ariful Islam, Kamal Ibne Amin Chowdhury, Kazi Selim Anwar, Abrar Ahmad Chughtai, Holly Seale. COVID-19–Related Infodemic and Its Impact on Public Health : A Global Social Media Analysis. *The American Journal of Tropical Medicine and Hygiene*. 2020. Vol. 103. Issue 4. <https://doi.org/10.4269/ajtmh.20-0812>

3. Lor P., Wiles B., Britz J. Re-thinking Information Ethics: Truth, Conspiracy Theories, and Librarians in the COVID-19 Era. *De Gruyter*. 2021. 2 Febr. <https://doi.org/10.1515/libri-2020-0158>

4. Абліцов В. Вчені України – лауреати міжнародних премій і нагород. *Наука України у світовому інформаційному просторі*. 2011. Вип. 4. 192 с. URL: https://www.nas.gov.ua/publications/books/series/9789660247048/Documents/2011_04/nominanty.pdf

5. Бойко В. О. Особливості протидії дезінформації щодо COVID-19: законодавчий та практичний досвід ФРН. *Національний інститут стратегічних досліджень: вебсайт*. 2021. 24 бер. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-03/az_boyko_german.pdf
6. Бондаренко Т. О. Популяризація науки у вітчизняному медіа-просторі. *Держава та регіони. Серія «Соціальні комунікації»*. 2012. Вип. 1. С. 27–30.
7. Бутиріна М. В. Популяризація науки в Україні: мас-медійні тренди. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціальні комунікації»*. 2020. Вип. 17. URL: <https://periodicals.karazin.ua/sc/article/view/16524>
8. Владленова І. В. Досвід Польщі з популяризації науки: Науковий центр Коперника у Варшаві. *Вісн. Нац. техн. ун-ту «ХПИ»*. Серія: *Актуальні проблеми розвитку українського суспільства*. 2017. Вип. 29. С. 65–69.
9. Гарматій О. Контroversійні теми як різновид конфлікту в науковій журналістиці. *Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія: *Журналістські науки*. 2019. Вип. 3 (910). С. 22–28. <https://doi.org/10.23939/sjs2019.01.022>
10. Гніда Т. Інфодемія: шляхи розпізнавання та протистояння інформаційним впливам під час пандемії. *Психічне здоров'я: Глобальні виклики XXI сторіччя*. 2021. URL: <https://mhgc21.org/ua/mhgc21-ua/events-ua/World-Mental-Health-Day-2021/2021-wmh-daymay-proceedings/Infodemiya-shlyakhy-rozpoznavannya-ta-protystoyannya-informat-siinum-vplyvam-pid-chas-pandemiyi>
11. Гуза Ю. Конкурс мініпроектів «Інструменти медіаграмотності у час інфодемії на платформах шкільних бібліотек». *Ресурсний центр ГУРТ*. 2021. 17 берез. URL: <https://gurt.org.ua/news/grants/67445/>
12. Дедушкіна А. В. Популяризація науки в сучасному українському інтернет-просторі. *Обрії друкарства*. 2015. Вип. 1. С. 39–47. <https://doi.org/10.20535/2522-1078.2015.1.95229>
13. Желай О. Бібліотека як ефективний суб'єкт системи сучасних внутрішньосупільних інформаційних обмінів: політичний, соціокомунікативний аспекти. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2021. Вип. 61. С. 208–225. <https://doi.org/10.15407/np.61.208>
14. Іваницька М. Популяризація наукового контенту в Україні: на прикладі «Моя наука», «Куншт», «Громадське» (наука). *Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка»: журналістика*. 2021. Вип. 1 (2). С. 24–32. <https://doi.org/10.23939/sjs2021.02.024>

15. «Інфодемія» дезінформації про COVID-19 шкодить здоров'ю українців – з'ясовано в дослідженні на замовлення ООН. *Офіс Дитячого фонду ООН в Україні : вебсайт*. 2021. 3 бер. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/infodemic-covid-19-disinformation-bad-ukrainians-health-study-un-finds>

16. Інформаційна складова соціокультурної трансформації українського суспільства : монографія / О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін. ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2012. 202 с.

17. Костенко Л., Копанєва В. Античні витоки бібліотеки XXI ст. *Шляхи розвитку української науки: суспільний дискурс*. 2022. Вип. 1. С. 47–54. URL: <http://nbuviar.gov.ua/images/nauka/2022/nauka012022.pdf>

18. Кубко А. Міфи, що вбивають: шляхи протистояння інфодемії при COVID-19. *Шляхи розвитку української науки: суспільний дискурс*. 2021. Вип. 10. С. 31–44. URL: <http://nbuviar.gov.ua/images/nauka/2021/0102021.pdf>

19. Луговський О. Популяризація досягнень вчених і наукових установ в українських академічних виданнях. *Наука України у світовому інформаційному просторі*. 2011. Вип. 5. С. 34–39. URL: https://www.nas.gov.ua/publications/books/series/9789660247048/Documents/2011_05/8_Lugovskoy.pdf

20. Номінація інновації в соціальній сфері у відповідь на COVID-19. *Проект EU4 CSOs*. URL: <https://eu4csos.org/competition-applicant-2020028>

21. Ожеван М. А. Інфодемія COVID-19: механізми протидії. *Національний інститут стратегічних досліджень : вебсайт*. 2021. 24 бер. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-03/az_ozevan_covid19_infodemia_final-2.pdf

22. Онищенко О. С. Цифровізація – стратегічний шлях розвитку бібліотечної сфери. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Від управління ресурсами – до управління знаннями* : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 5–7 жовт. 2021 р.). URL: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/1330>

23. Освітні практики із запобігання інфодемії, або Як не ізольоватися від правди : навч. посіб. / О. Волошенюк, Р. Євтушенко, В. Іванов, А. Кулакова та ін. ; АУП, Інтерньюз-Україна, ЦВП. Київ, 2020. 68 с.

24. Про бібліотеки і бібліотечну справу : Закон України від 27.01.1995 № 32/95-ВР (Редакція станом на 01.01.2022). *База даних «Законодавство України» : вебпортал* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32/95-%D0%B2%D1%80#Text>

25. Про схвалення Стратегії розвитку бібліотечної справи на період

до 2025 року «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України» : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.03.2016 р. № 219-р. *База даних «Законодавство України» : вебпортал / ВР України.* URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/219-2016-p>

26. Сененко А. І. Популяризація досягнень науковців Академії у медіа-просторі. *Вісн. Нац. акад. наук України.* 2018. Вип. 5. С. 56–59.

27. Соловійов С. Г. Рекламні функції популяризації науки у сучасній українській пресі (на прикладі щотижневика «Дзеркало тижня»). *Наук. зап. Ін-ту журналістики.* 2005. Т. 19. С. 137–142. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1391>

28. Соціальні мережі як чинник розвитку громадянського суспільства : монографія / О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін. ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2013. 220 с.

29. Тенденції впливу глобального інформаційного середовища на соціокультурну сферу України / О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін. ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2013. 224 с.

30. У Лубнах пройшов навчальний візит працівників публічних бібліотек. *Академія української преси : вебсайт.* URL: <https://www.aup.com.ua/u-lubnakh-proyshov-navchalniy-vizit-pra/>

31. Фоміна Н. І., Мілашенко Т. І. Інфодемія! Інформаційна гігієна в період пандемії. Бібліографічний дайджест протистояння Інфодемії. *Міська спеціалізована молодіжна бібліотека «Молода гвардія».* 2020. URL: <https://msmb.org.ua/biblioressursi/bibliografiya/aktualnyi-temi/infodemiya-informatsiyna-gigiyena-v-period-pandemii/>

32. Фоміна Н. І., Мілашенко Т. І. «Коронавірус COVID-19: запобігання та протидія» (Не такий той вірус страшний, як...немиті руки). Бібліографічний дайджест по запобіганню та протидії розповсюдження COVID-19 на теренах України. *Міська спеціалізована молодіжна бібліотека «Молода гвардія».* 2020. URL: <https://msmb.org.ua/biblioressursi/bibliografiya/aktualnyi-temi/covid-19-zapobigannya-ta-protidiya/>

33. Шолуха Н. С. Особливості популяризації науки в інформаційному суспільстві: соціокультурні виміри. *Культура України.* 2015. Вип. 49. С. 220–229.

References

1. European Coordination Needed to Fight Science Disinformation, Academies Say. (2021). *ALLEA* [in English]. Retrieved from <https://allea.org/>

europa-coordination-needed-to-fight-science-disinformation-academies-say/?cn-reloaded=1&cn-reloaded=1

2. Islam, MS., Sarkar, T., Khan, SH., Kamal, AM., Hasan, SMM., Kabir, A., Yeasmin, D., Islam, MA., Chowdhury, KIA., Anwar, KS., Chughtai, AA., Seale, H. (2020). COVID-19–Related Infodemic and Its Impact on Public Health: A Global Social Media Analysis. *The American Journal of Tropical Medicine and Hygiene*, 103 (4) [in English]. <https://doi.org/10.4269/ajtmh.20–0812>

3. Lor, P., Wiles, B., Britz, J. (2021). Re-thinking Information Ethics: Truth, Conspiracy Theories, and Librarians in the COVID-19 Era. *De Gruyter* [in English]. <https://doi.org/10.1515/libri-2020-0158>

4. Ablitsov, V. (2011). Vcheni Ukrainy – laureaty mizhnarodnykh premii i nahorod [Scientists of Ukraine are winners of international prizes and awards]. *Nauka Ukrainy u svitovomu informatsiinomu prostori – Science of Ukraine in the World Information Space*, 4 [in Ukrainian].

5. Boiko, V. O. (2021). Osoblyvosti protydii dezinformatsii shchodo COVID-19: zakonodavchyi ta praktychnyi dosvid FRN [Features of countering disinformation about COVID-19: legislative and practical experience of Germany]. *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen : vebсайт – National Institute for Strategic Studies: website* [in Ukrainian]. Retrieved from https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-03/az_boйко_german.pdf

6. Bondarenko, T. O. (2012) Populiaryzatsiia nauky u vitchyznianomu media-prostori [Popularization of science in the national media space]. *Derzhava ta rehiony. Ser. Sots. Komunikatsii – Countries and Regions. Avg. Soc. Communication*, 1, 27–30 [in Ukrainian].

7. Butyrina, M. V. (2020). Populiaryzatsiia nauky v Ukraini: mas-mediini trendy [Popularization of Science in Ukraine: Mass Media Trends]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriiia “Sotsialni komunikatsii” – The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: Social Communications* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://periodicals.karazin.ua/sc/article/view/16524>

8. Vladlenova, I.V. (2017). Dosvid Polshchi z populiaryzatsii nauky: Naukovyi tsentr Kopernyka u Varshavi [Experience Poland to popularize science: Copernicus Science Center in Warsaw]. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu “KhPP”. Seriiia : Aktualni problemy rozvytku ukraïnskoho suspilstva – Proceedings of the National Technical University “KPP”. Series: Actual Problems of Ukrainian Society*, 2, 7–15 [in Ukrainian].

9. Harmatii, O. (2019). Kontroversiini temy yak riznovyd konfliktu v naukovi zhurnalistyti [Controversial themes as a conflict’s variation

in scientific journalism]. *Visnyk natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnikha". Serii: Zhurnalistski nauky – Bulletin of Lviv Polytechnic National University: Journalism*, 3 (910), 22–28 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.23939/sjs2019.01.022>

10. Hnida, T. (2021). Infodemiia: shliakhy rozpoznavannia ta protystoiannia informatsiinym vplyvam pid chas pandemii [Infodemia: ways to recognize and resist information influences during a pandemic]. *Psykhychne zdorovia: Hlobalni vyklyky XXI storichchia – Mental Health: Global Challenges of 21st Century* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://mhgc21.org/ua/mhgc21-ua/events-ua/World-Mental-Health-Day-2021/2021-wmh-daymay-proceedings/Infodemiya-shlyakhy-rozpoznavannya-ta-protystoyannya-informatsiinym-vplyvam-pid-chas-pandemiyi>

11. Huza, Yu. (2021). Konkurs miniproiektiv “Instrumenty mediahramotnosti u chas infodemii na platformakh shkilnykh bibliotek” [Mini-Project Competition “Media literacy tools during infodemia on school library platforms”]. *Resursnyi tsentr HURT – GURT Resource Centre* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://gurt.org.ua/news/grants/67445/>

12. Dyedushkina, A. (2015). Populiaryzatsiia nauky v suchasnomu ukrain-skomu internet-prostori [Promoting science in the modern Ukrainian Internet space]. *Obrii drukarstva – Horizons Printing*, 1, 39–47 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.20535/2522-1078.2015.1.95229>

13. Zhelai, O. (2021). Biblioteka yak efektyvnyi subiekt systemy suchasnykh vnutrishnosuspilnykh informatsiinnykh obminiv: politychnyi, sotsiokomu-nikativnyi aspekty [Library as an effective subject of the system of modern intra-social information exchanges: political, socio-communicative aspects]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 61, 208–225 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.61.208>

14. Ivanytska, M. (2021). Populiaryzatsiia naukovooho kontentu v Ukraini: na prykladi “Moia nauka”, “Kunsht”, “Hromadske” (nauka) [Popularization of scientific content in Ukraine: on the example of “My Science”, “Art”, “Public” (Science)]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnikha": zhurnalistyka – Bulletin of Lviv Polytechnic National University: Journalism*, 1(2), 24–32 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.23939/sjs2021.02.024>

15. “Infodemiia” dezinformatsii pro COVID-19 shkodyt zdoroviu ukraintsiv – ziasovano v doslidzhenni na zamovlennia OON [“Infodemic” of COVID-19 disinformation hurts Ukrainians’ health, study for UN finds]. (2021). *Ofis Dytiachoho fondu OON v Ukraini: vebsait – United Nati-*

ons Children's Fund Office in Ukraine: website [in Ukrainian]. Retrieved from <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/infodemic-covid-19-disinformation-bad-ukrainians-health-study-un-finds>

16. Onyshchenko, O. S., Horovyi, V. M., Popyk, V. I. et al. (2012). Informatiivna skladova sotsiokulturnoi transformatsii ukrainskoho suspilstva [Informational component of socio-cultural transformation of Ukrainian society]. Kyiv [in Ukrainian].

17. Kostenko, L., Kopanieva, V. (2022). Antychni vytoky biblioteki XXI st. [Ancient origins of the library of the 21 st century]. *Shliakhy rozvytku ukrainskoi nauky: suspilnyi dyskurs – Ways of Ukrainian Science Development: Social Discourse, 1*, 47–54 [in Ukrainian]. Retrieved from <http://nbuviap.gov.ua/images/nauka/2022/nauka012022.pdf>

18. Kubko, A. (2021). Mify, shcho vbyvaiut: shliakhy protystoiannia infodemii pry COVID-19 [Myths that kill: ways to counteract infodemia in COVID-19]. *Shliakhy rozvytku ukrainskoi nauky: suspilnyi dyskurs – Ways of Ukrainian Science Development: Social Discourse, 10*, 31–44 [in Ukrainian]. Retrieved from <http://nbuviap.gov.ua/images/nauka/2021/0102021.pdf>

19. Luhovskiy, O. (2011). Populiaryzatsiia dosiahnen vchenykh i naukovykh ustanov v ukrainskykh akademichnykh vydanniakh [Popularization of achievements of scientists and scientific institutions in Ukrainian academic publications]. *Nauka Ukrainy u svitovomu informatsiinomu prostori – Science of Ukraine in the World Information Space, 5*, 34–39 [in Ukrainian]. Retrieved from https://www.nas.gov.ua/publications/books/series/9789660247048/Documents/2011_05/8_Lugovskoy.pdf

20. Nominatsiia innovatsii v sotsialnii sferi u vidpovid na SOVID-19 [Nomination innovations in the social sphere in response to COVID-19]. *Proekt EU4 CSOs – Project EU4 CSOs* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://eu4csos.org/competition-applicant-2020028>

21. Ozhevan, M. A. (2021). Infodemiia COVID-19: mekhanizmy protyidii [COVID-19 infodemia: counteraction mechanisms]. *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen: vebsait – National Institute for Strategic Studies: website* [in Ukrainian]. Retrieved from https://miss.gov.ua/sites/default/files/2021-03/az_ozhevan_covid19_infodemia_final-2.pdf

22. Onyshchenko, O. S. (2021). Tsyfrovizatsiia – stratehichni shliakhy rozvytku bibliotечноi sfery [Digitalization is a strategic way of library development]. *Biblioteka. Nauka. Komunikatsiia. Vid upravlinnia resursamy – do upravlinnia znanniamy: materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii* (Kyiv, 5–7 zhovtnia 2021 r.) – *Library. Science. Communication. From Resource Management to Knowledge Management: Proceedings of the*

International Scientific Conference [in Ukrainian]. Retrieved from <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/1330>

23. Volosheniuk, O., Yevtushenko, R., Ivanova, V., Kulakova, A. et al. (2020). Osvitni praktyky iz zapobihannia infodemii, abo Yak ne izoliuvatysia vid pravdy [Education Practices to Avoid the Infodemic or How not to Isolate Yourself from Truth]. Kyiv [in Ukrainian].

24. Zakon Ukrainy «Pro biblioteky ta bibliotechnu spravu» [On Libraries and Librarianship]. (1995). *Verkhovna Rada Ukrainy: vebсайт – Verkhovna Rada of Ukraine: website* [in Ukrainian]. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/32/95-вр>

25. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy “Pro skhvalennia Stratehii rozvytku bibliotechnoi spravy na period do 2025 roku Iakisni zminy bibliotek dlia zabezpechennia staloho rozvytku Ukrainy” [The development strategy of library for the period up to 2025 “Qualitative changes in libraries for the Sustainable Development of Ukraine”]. (2016). *Verkhovna Rada Ukrainy: vebсайт – Verkhovna Rada of Ukraine: website* [in Ukrainian]. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/219-2016-р>

26. Senenko, A. (2018) Populiaryzatsiia dosiahnen naukovtsiv Akademii u media-prostori [Promoting scientific achievements of the Academy in the media space]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 5, 56–59 [in Ukrainian].

27. Soloviov, S. H. (2005). Reklamni funktsii populiaryzatsii nauky u suchasni ukrainskii presi (na prykladi shchotyzhnevuka “Dzerkalo tyzhnia”) [Advertising functions in popularization of science in the modern Ukrainian press (on the example of the weekly “Dzerkalo tyzhnia”)]. *Naukovi zapysky instytutu zhurnalistyky – Scientific Notes of the Institute of Journalism*, 19, 137–142 [in Ukrainian]. Retrieved from <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1391>

28. Onyshchenko, O. S., Horovyi, V. M., Popyk, V. I. et al. (2013). Sotsialni merezhi yak chynnyk rozvytku hromadianskoho suspilstva [Social media as a factor in the development of civil society]. Kyiv [in Ukrainian].

29. Onyshchenko, O. S., Horovyi, V. M., Popyk, V. I. et al. (2013). Tendentsii vplyvu hlobalnogo informatsiinoho seredovyscha na sotsiokulturnu sferu Ukrainy [Trends of influence of the global information environment on the socio-cultural sphere of Ukraine]. Kyiv [in Ukrainian].

30. U Lubnakh proishov navchalnyi vizyt pratsivnykiv publichnykh bibliotek [A training visit of public library employees was held in Lubny]. *Akademiia ukrainskoi presy – Academy of Ukrainian Press* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://www.aup.com.ua/u-lubnakh-proyshov-navchalnyi-vizyt-pra/>

31. Fomina, N. I., Milashenko, T. I. (2020). Infodemiia! Informatsiina hiihiena v period pandemii. Bibliografichnyi daidzhest protystoiannia Infodemii [Infodemia! Information hygiene during the pandemic. Bibliographic digest of the opposition to Infodemia]. *Miska spetsializovana molodizhna biblioteka "Moloda hvardiia" – Moloda Gvardiya City Specialized Youth Library* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://msmb.org.ua/biblioasuresi/bibliografiya/aktualnyi-temi/infodemiya-informatsiyna-gigiyena-v-period-pandemii/>

32. Fomina, N. I., Milashenko, T. I. (2020). “Koronavirus COVID-19: zapobihannia ta protydiia” (Ne takyi toi virus strashnyi, yak...nemyti ruky). Bibliografichnyi daidzhest po zapobihanniu ta protydii rozpovsiudzhennia COVID-19 na terenakh Ukrainy [“Coronavirus COVID-19: prevention and control” (The virus is not as scary as... unwashed hands). Bibliographic digest to prevent and counteract the spread of COVID-19 in Ukraine]. *Miska spetsializovana molodizhna biblioteka "Moloda hvardiia" – Moloda Gvardiya City Specialized Youth Library* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://msmb.org.ua/biblioasuresi/bibliografiya/aktualnyi-temi/covid-19-zapobigannya-ta-protidiya/>

33. Sholukho, N. Ye. (2015). Osoblyvosti populiaryzatsii nauky v informatsiinomu suspilstvi: sotsiokulturni vymiry [Features of popularization of science in the information society: socio-cultural dimensions]. *Kultura Ukrainy – Culture of Ukraine*, 49, 220–229 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 16.04.2022.

Oleg Natarov,

Junior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: big-olegnat@bigmir.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1183-2323>

Popularization of Science as an Important Factor against COVID-19 Infodemia: the Role of Scientific Libraries

The paper addresses the role of libraries in popularizing scientific knowledge in the context of countering disinformation about the COVID-19 pandemic. It is emphasized that in the context of the entry of modern society into the informational stage of its development, an exceptional role in the popularization of science is played by scientific libraries, which before everyone else experienced the new forms and means of collecting, processing, presenting and disseminating knowledge as they primarily concerned the sphere of the activity of libraries.

Emphasis is placed on the exceptional role of the scientific library as one of the main participants in the system of scientific communication. Being one of the main

participants in the system of scientific communication, scientific libraries of Ukraine play a significant role in the formation of the infrastructure foundations of science and ensuring its relations with society. After all, among the various types of libraries of our state, it is scientific libraries, in particular libraries of research institutions of the National Academy of Sciences of Ukraine, whose main task is to promptly and fully provide scientists with world scientific information on the topics of their research based on traditional and modern network technologies, that occupy a leading place in the process of ensuring access to scientific knowledge. In accordance with the current needs of Ukrainian science, scientific libraries are changing priorities in approaches to the choice of information sources, improving technologies for accumulating socially significant information, trying to provide users with access to online resources of the world's leading suppliers of scientific information as widely as possible, harmoniously combining traditional and electronic documents, becoming navigators and intermediaries in a modern communication system.

It is noted that as leading subjects of the information market, scientific libraries are modernizing and improving the information and analytical direction of their activities in order to effectively meet growing information requests, especially in the field of Public Administration. The article highlights the activities of research divisions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine on informing users about scientific research of COVID-19 virus, measures to prevent disease and to treat it, to overcome the pandemic consequences, etc.

Keywords: infodemic, COVID-19, science disinformation, popularization of science, scientific libraries.

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.64.327>
УДК 001.8:004.891]:330.3(477)

Тетяна Симоненко,

кандидат наук із соціальних комунікацій, заввідділу,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: tsimonenko@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4188-8280>
Scopus Author ID: 57216659896

ГАЛУЗЕВИЙ РОЗПОДІЛ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ І ПРОСКІЦІЯ НА МІЖНАРОДНУ АРЕНУ

Я вірю в величне майбутнє України.

В. Вернадський

У публікації досліджено галузевий розподіл науки України та розглянуто його проєкцію на міжнародну арену. Проаналізовано результати, виявлено причини явних диспропорцій, визначено напрями їх диверсифікації. Наголошено, що планування і координація наукових досліджень має відповідати динамічній природі інновацій. Зроблено висновок, що сучасні напрацювання у сфері накопичення й обробки наукової інформації, глибокий аналіз отриманих даних повинні стати важливим аспектом на етапі прийняття управлінських рішень щодо інноваційного розвитку економіки країни.

Ключові слова: галузі науки, бібліометричний моніторинг, розподіл, науковий потенціал.

Постановка проблеми. Визначальна роль наукових досліджень постає рушійною силою інноваційного розвитку країни та її конкурентоспроможності. В Україні наразі відсутня чинна методика експертизи та застарілий порядок формування стратегічних пріоритетних напрямів [1]. Значний внесок у реалізацію цього важливого напрямку діяльності здійснюють Рада президентів академій наук України та Експертна рада з питань оцінювання тем фундаментальних науково-дослідних робіт при НАН України. Робота цих органів сприяє розробленню та реалізації узгодженої наукової політики, підготовці та внесенню у владні структури пропозицій з удосконалення нормативно-правової бази функціонування наукової сфери, матеріально-технічної і фінансової підтримки досліджень,
© Т. Симоненко, 2022

поліпшення кадрового забезпечення [2]. Водночас координація наукових досліджень потребує посилення [3]. Тому проведення систематичного моніторингу та аналізу стану розвитку вітчизняного наукового потенціалу є доречним та актуальним завданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню цього питання свого часу приділяли увагу вітчизняні вчені, зокрема: виявленням пріоритетних напрямів розвитку науки шляхом аналізу наукових публікацій у реферативному журналі «Джерело» займалася Н. Зайченко [24], на технічному прогнозуванні розвитку науки з використанням інформаційних ресурсів Державного фонду фундаментальних досліджень (дослідженні тенденцій, виявленні нових проблем і можливих шляхів їх розв'язання) акцентував увагу Б. Кияк [25], аналізу внеску українських учених у світову науку на прикладі бази даних Scopus присвячені праці Д. Манько, І. Балагура [26], А. Корецького [27]. Проте, незважаючи на наявність досліджень подібної тематики, зазначимо, що зміна технологій електронної обробки даних і використання можливостей сучасних бібліометричних ресурсів вимагають нових рішень і комплексного стратегічного підходу до отримання аналітичної інформації про потенціал науки в Україні і перспектив для її врахування в процесі прийняття рішень.

Постановка завдання. Мета роботи – дослідити і проаналізувати галузевий розподіл науки України, розглянути його проєкцію на міжнародну арену, визначити напрями диверсифікації.

Виклад основного матеріалу. Для проведення цього дослідження скористаємося методом бібліометричного аналізу. Як масив інформації може бути вибрана база даних авторефератів дисертацій, яка дає змогу виявляти напрями наукових досліджень в Україні за галузями науки і їх відповідність пріоритетним напрямам розвитку науки й техніки. Однак більш повну картину щодо наукового потенціалу дає можливість отримати система «Бібліометрика української науки» – єдиний реєстр наукових декларацій (бібліометричних профілів) вчених у системах Google Scholar, Scopus, Publons. База даних профілів формується з 2014 р. за безпосередньої участі наукової спільноти. Можна констатувати неухильність поступу проєкту та його становлення як інструменту моніторингу розвитку вітчизняної науки [4].

Становить інтерес галузевий розподіл науковців. Спочатку визначимо принцип розподілу: потужними науковими центрами в Україні є Національна академія наук та п'ять галузевих академій (Національна академія аграрних наук України, Національна академія правових наук України,

Національна академія мистецтв України, Національна академія медичних наук України, Національна академія педагогічних наук України). У НАН України функціонують три секції (фізико-технічних і математичних наук; хімічних і біологічних наук; суспільних і гуманітарних наук). Враховуючи це, розподіл за галузями наук у «Бібліометриці української науки» відбувався відповідно: аграрні науки, суспільні науки, гуманітарні науки, медицина, педагогіка, фізика та математика, інформатика, технічні науки, науки про Землю, науки про життя, хімія та окремо виділена економіка.

Загальна кількість учених у «Бібліометриці української науки» визначається кількістю зареєстрованих профілів із системи Google Scholar. Станом на лютий 2022 р. це – 56,3 тис. учених. Серед них 7,4 тис. наукових працівників НАН України. За даними Президії НАН України станом на 01.01.2021 чисельність працюючих науковців була 14,5 тис. [5]. Тобто в «Бібліометриці української науки» зареєстровані тільки половина вчених Національної академії наук України. Порівняти кількість наукових і науково-педагогічних працівників інших відомств не є можливим, оскільки таких даних немає у відкритих джерелах. За даними державної служби статистики України кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок за 2020 р, становить 78,9 тис. [6].

При створенні інформаційно-аналітичної системи був використаний синергетичний підхід, що передбачає безпосередню участь самих вчених у формуванні бібліометричної бази моніторингу та оцінювання ефективності дослідницької діяльності, тому наявна кількість (не менше 50%) зареєстрованих профілів здатна відтворювати основні характеристики «генеральної сукупності» – коли профілі всіх українських вчених зареєстровані в системі.

Відображення реальної картини розподілу вчених України за галузями науки наведемо нижче на рис. 1.

Графік свідчить про значну диспропорцію між кількістю науковців у виробничій і невиробничій сферах (чисельність одних лише економістів більша, ніж фахівців, задіяних у всіх технічних галузях та агропромисловому комплексі). Така ситуація обумовлена тенденцією до розширення економічних факультетів і кафедр у технічних університетах [7].

Маючи таку картину, і дійсно дивним виглядає висновок з Річного звіту Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти за 2019 рік: «Для країни, яка декларує своєю ціллю інноваційний розвиток, вважаємо показник економічних університетів, що мають статус “національний”»,

у 5%, а аграрних і мистецьких по 8%, дещо дивним і таким, що потребує зміни» [8].

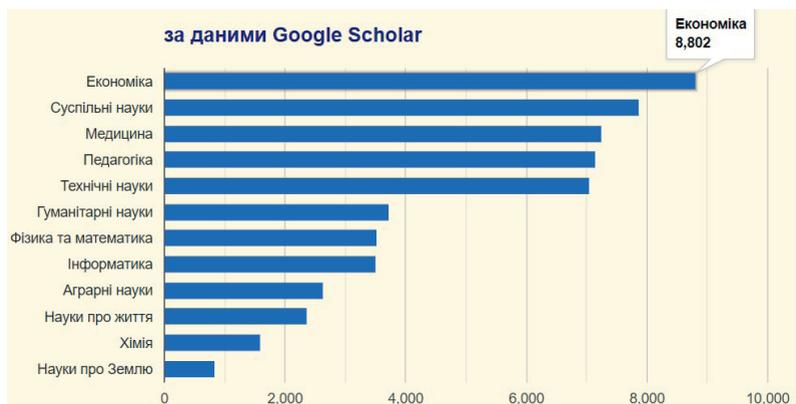

Рис. 1. Галузевий розподіл науковців, які створили бібліометричні профілі в Google Scholar

Друга за кількістю вчених галузь – суспільні науки, половина з числа яких – юридичні науки (право). Не секрет, що диплом юриста у більшості випадків не гарантує працевлаштування за фахом, адже юридичних факультетів, інститутів та університетів набагато більше, ніж це потрібно для ринку праці, згідно з даними дослідження ОБСЄ [9]. За даними Міністерства освіти і науки, перевипуск юристів в Україні становить 400%, а роботу за спеціальністю знаходить лише один із 12 випускників юридичних факультетів [10]. Дані ОБСЄ за 2010 р., і відтоді, як бачимо, мало що змінилося, кількість науково-педагогічних працівників з юридичних наук залишається достатньо великою.

Сумну картину спостерігаємо щодо фундаментальних наук. На прикладі фізиків і астрономів (НАН України) – їх чисельність за останні 10 років скоротилася майже вдвічі [11]. Зменшення годин природничих дисциплін (зокрема фізики, астрономії, хімії, біології, географії та екології) і їх спрощення в шкільній програмі (пропонується єдина дисципліна «Людина і природа»), що відбувається за підтримки МОН України і НАПН України – вже призводить до руйнації вітчизняної системи освіти і становить небезпеку для країни в цілому [12]. Серед інших проблем – нестача молодого поповнення. Бажаючих йти в аспірантуру та докторантуру на природничі та технічні спеціальності

обмаль. Навіть на бюджетні місця закладам вищої освіти важко набрати студентів [13]. Про наслідки такої освітньої політики повідомив у своїй доповіді на Загальних зборах НАН України академік НАН України В. Локтев: «Молодь не сприймає не лише непристойно малу зарплату, а й роками неоновлюваний приладний парк, який не може забезпечити конкурентні дослідження, а інші – нікому не цікаві. Але країна не може обійтися без дивних людей, які займаються речами, загадковими для пересічного громадянина, бо без них будь-який прогрес зупиниться. Без них нікому буде вчити студентів, які тим самим втрачатимуть змогу стати інженерами, технологами, конструкторами, викладачами, фахівцями найвищої кваліфікації» [11].

Наведений нижче рис. 2 ілюструє публікаційну активність українських науковців у періодичних виданнях, що індексуються системою Scopus.

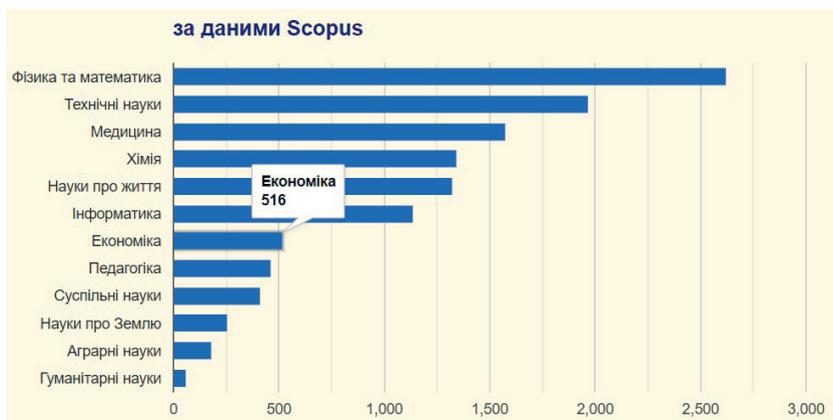

Рис. 2. Галузевий розподіл науковців, які мають бібліометричні профілі в Scopus

На лютий 2022 р. Scopus індексує вміст понад 25 тис. (<https://www.elsevier.com/solutions/scopus/how-scopus-works>) активних назв наукових видань. Складовими елементами класифікаційної системи Scopus є 24 тематичні розділи. Вони розділяються на чотири галузі наук: природничі науки преважують у процентному співвідношенні – 32%, на сусідньому рівні медицина – 31%. Наступними в рейтингу наповнюваності виступають науки про життя (20%) і дисципліни соціо-гуманітарної категорії (17%). Згідно з наявними в «Бібліометриці.» профілями зі Scopus (це 20% від загальної кількості зареєстрованих

у «Бібліометриці...» вчених) відсоток науковців, що мають публікації із соціогуманітарних наук, становить 12%, медицини – 13%, наук про життя – 13%, фізичних наук – 62%.

Наведені дані дають підставу констатувати належну присутність у цій системі вітчизняних фахівців із природничих наук і водночас недостатню соціогуманітаріїв. Звичайно, що має місце своя специфіка оприлюднення наукових результатів: якщо для точних дисциплін домінуючою формою є журнальна публікація, то для соціогуманітарних – монографія. Представлення ж тез та матеріалів конференцій і монографій у Scopus далеко не повне [14].

Думка науковців соціогуманітаріїв з цього приводу: «Гуманітаристика є мовно- і культурозалежна, тоді як світова спільнота соціогуманітарних наук – гетерогенна і багатомовна. Міжнародний інтерес до багатьох тем, які важливі на національному рівні (наприклад, питання нормування української мови, проблемні і малодосліджені сторінки української історії, розвиток української економіки, двосторонні відносини України з країнами третього світу тощо), незначний і залежить від ситуативних чинників, світової кон'юнктури та глобальних інтересів, де відіграє роль зацікавлення світу Україною, її історією та культурою. Головний споживач продукту соціогуманітарних наук, отже, – національний, і домінантною мовою тут є українська мова» [15].

Отже, маємо таку картину, що представленість у Scopus українських вчених із суспільних наук у 19 разів нижче від загального числа наявних в Україні в цій галузі, економічних – у 17. Така диспропорція вже була відзначена вище і знову підтверджує висновок про дисбаланс між попитом та пропозицією робочої сили і порушує питання професійно-кваліфікаційної відповідності. Адже ефективність наукової діяльності визначається не тільки матеріальними та організаційними факторами, а й трудовою мотивацією вчених, їх прагненням до професійного зростання та наукової самореалізації [3].

Треба робити сміливі кроки до перспективних змін. Як зазначив академік НАН України І. Мриглод, «надзвичайно актуальне завдання сьогодні – максимально відкрити для світу публікації українських учених. Це означає, що інформацію про статтю можна знайти за ключовими словами, прізвищем автора чи за цитуванням з використанням сучасних наукових пошуковиків, таких як Scopus, Web of Science чи Google Scholar. Це важливо для іміджу країни, оскільки одним з основних показників наукової потуги держави є число публікацій, видимих для світу» [16].

Водночас потрібно розуміти причину суттєвих розбіжностей між науковим доробком українських учених і ступенем його представлення в зарубіжних системах [17].

Таблиця

Кількість журналів України та окремих ^{24 25 26 27 28} країн Євросоюзу

№ з/п	Країна	Загальна кількість наукових журналів	Кількість журналів, що індексує Scopus	Кількість журналів, що індексує DOAJ
1.	Україна	2860	86	397
2.	Іспанія	1834	700	908
3.	Польща	1556	501	758
4.	Румунія	600	196	359

Цікаво знати та порівняти рівень витрат на наукові дослідження в наведених країнах. Так у 2018 р. в Україні частка витрат на наукові дослідження становила лише 0,47% ВВП, Іспанії – 1,2%, Польщі – 1,03%, Румунії – 0,5%. Протягом останніх 10 років спостерігається позитивна динаміка витрат на наукові дослідження в провідних країнах світу. Натомість в Україні має місце протилежна тенденція – частка витрат на наукові дослідження скоротилася з 1,16% до 0,45% ВВП [18].

Якщо брати за взірць журнали Іспанії, те що стосується мови видань: половина – 47%, видається лише іспанською мовою, 26% публікується іспанською та англійською мовами, а 18% – лише англійською [19]. Проаналізувавши мову видань Іспанії і України в DOAJ, маємо таку картину: з 908 іспанських журналів 827 (на першому місці) публікуються

²⁴ http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21CO M=F&I21 DBN=UJRN&P21 DBN=UJRN

²⁵ Dulcinea <https://www.accesoabierto.net/dulcinea/?idioma=en>

²⁶ Biblioteka Nauki <https://bibliotekanauki.pl/>

²⁷ https://www.ad-astra.ro/journal/9/florian_reviste_locale.pdf

²⁸ Вибір країн був зроблений за приблизно однаковою кількістю населення у порівнянні з Україною, у Румунії у два рази менша.

«і/або» іспанською мовою, потім англійською – 630; з 397 українських журналів – на першому місці англійська мова – 367 видань, на другому українська – 351. Тобто принаймні 827 українських видань повинно бути в DOAJ, якби питання було тільки в мові.

Критику в наукових колах також викликає комерція бібліографічних і реферативних систем: як зловживання платними послугами з публікації у журналах, що входять до цих систем, так і «немала» цінова політика з передплати доступу до них, а отже, малодоступність для вітчизняних вчених.

Публікація є частиною процесу дослідження і необхідна умова для виконання дослідження. Учений, надсилаючи свою роботу в журнал, передає право розпоряджатися подальшим її використанням. Саме видавництво заради прибутку створює бар'єри для доступу до інформації, використовуючи закон про авторське право. Автор, як правило, гонорар за наукові публікації не одержує: його дослідження проводилися на кошти платників податків, тому обов'язок ученого – відзвітувати перед суспільством опублікуванням отриманих результатів. Слід наголосити, що це не тільки обов'язок, а й бажання самого вченого [20].

Міністерство освіти і науки України з 2017 р. щороку проводить переговори з підключення понад 100 українських ЗВО та наукових установ міністерства до міжнародних реферативних баз даних за кошти держбюджету [21]. Означене зроблено з метою більшої їхньої популяризації серед вітчизняних учених, хоча бізнесові умови для публікацій та тиск щодо публікацій у журналах, які пов'язані з ними, виглядає не зовсім коректно і обнадійливо, виходячи з фінансового забезпечення працівників вітчизняної наукової сфери [22] і взагалі, економічної ситуації в країні. Парадоксальна ситуація: на кошти платників податків провести дослідження, а потім на кошти платників податків придбати доступ до бази даних, щоб ознайомитися з результатом проведеного дослідження у вигляді реферату – паразитуюча модель бізнесу транснаціональних корпорацій. І та кількість бізнесмен-посередників, що з'явилися і пропонують опублікувати будь-який матеріал у скопусівському журналі, називаючи конкретну суму – не вигадка [23].

Висновки. Планування пріоритетних напрямів інноваційної діяльності в Україні має бути сучасним і мобільним, відповідати динамічній природі інновацій. У цьому мають допомагати аналітичні центри, що володіють відповідними накопиченими базами знань, з урахуванням тенденцій розвитку світової науки. Одна з таких баз – «Бібліометрика української науки», створена в Національній бібліотеці України імені

В. І. Вернадського, дала можливість дослідити і проаналізувати галузевий розподіл науки України і розглянути його проєкцію на міжнародну арену.

Результат невтішний. «Гуманізацію» української науки, яка триває уже не один десяток років, видно неозброєним оком: «країна, яка не може вибратися з економічної кризи, має найбільшу кількість учених-економістів; у країні, де не виконуються чинні закони, стрімко зростає кількість юристів з науковими ступенями» [28].

Та не дивлячись на багаторічну руйнацію української науки, що тримається значною мірою на ентузіастах, декілька високотехнологічних галузей (фізика та математика, інженерія, хімія) гідно представлені в міжнародній базі даних Scopus. Наукові напрями, що мають регіональний інтерес (мова, історія, культура тощо), у ній майже відсутні. Слід зазначити, що ККД входження останніх у такі системи не може бути високим – оскільки вони не мають комерційного аспекту. Але в будь-якому випадку якість вітчизняних наукових видань потрібно покращувати, переглянути їх кількість, включити у всі можливі загальнодоступні національні і міжнародні бази індексування. Публікувати вагомі отримані результати спочатку українською мовою, розвиваючи наукову термінологію, у виданнях, що не помічені в «неетичній поведінці» [29]. Це дасть змогу поліпшити їх видимість, мати вплив на поступ відповідної системи наукового знання, а відтак і стати приводом для реальних змін у розвитку науки України. Розвиток науки для України – це питання самозбереження.

Список бібліографічних посилань

1. Георгієвський Ю. Законодавче регулювання пріоритетних напрямів інноваційної діяльності в Україні. *Підприємство, господарство і право*. 2021. № 2. С. 42–48. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.2.08>
2. Національна академія наук України: статистичний і наукометричний аналіз ефективності наукового потенціалу / голов. ред. В. Л. Богданов ; НАН України, ДУ «Інститут дослідж. наук.-техн. потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва». Київ. 2018. 344 с.
3. Концепція розвитку Національної академії наук України на 2014–2023 роки. URL: <https://www.nas.gov.ua/legaltexts/DocPublic/P-131225-187-1.pdf>
4. Симоненко Т. Бібліометричні профілі в наукометрії. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2017. Вип. 48. С. 328–338. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0000001607>

5. Довідка про Національну академію наук України. URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/About/Pages/default.aspx>
6. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
7. Костенко Л. Й. Оцінки ефективності та орієнтири розвитку вітчизняної науки й освіти. *Шляхи розвитку української науки: суспільний дискурс*. 2021. № 8 (170). С. 3–10. URL: <http://nbuviap.gov.ua/images/nauka/2021/nauka8.pdf>
8. Річний звіт Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти за 2019 рік. Київ. 2020. 244 с. URL: <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2020/02/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82-2020.pdf>
9. Стан юридичної освіти на науки в Україні (результати дослідження) URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/1/d/108309.pdf>
10. Що не так з підготовкою юристів в Україні? URL: <https://dejure.foundation/library/scho-ne-tak-z-pidhotovkoiu-yurystiv-v-ukraini>
11. Локтев В. Чи має фундаментальна наука належний статус в Україні? *Вісн. Нац. акад. наук України*. 2021. № 6. С. 52–58. <https://doi.org/10.15407/visn2021.06.052>
12. У НАН невдоволені об'єднанням шкільних предметів. URL: <https://osvita.ua/school/54836/>
13. Про українських вчених та науку. URL: <https://naqa.gov.ua/2020/06/5687/>
14. Камінська А., Назаровець С. Crossref як джерело наукометричних даних для соціальних та гуманітарних наук. *Innovative technologies and scientific solutions for industries*. 2018. № 3 (5). С. 26–34. <https://doi.org/10.30837/2522-9818.2018.5.026>
15. Відкритий лист до Міністерства освіти і науки України щодо змін до наказу про оцінювання результатів досліджень. URL: <https://ua.petitions.net/signatures/203462/start/40>
16. Мриглод І. Проблеми і реалії української наукової сфери. *Вісн. Нац. акад. наук України*. 2013. № 5. С. 81–85.
17. Симоненко Т. Бібліометрика української науки. *Вісн. Нац. акад. наук України*. 2015. № 3. С. 91–94.
18. Витрати на наукові дослідження в Україні та світі. URL: <http://edclub.com.ua/analitika/rubryka-cikavo-znaty-vytraty-na-naukovi-doslidzhennya-v-ukrayini-ta-sviti>
19. Navas Fernández, Miguel. Spanish scientific journals in Web of Science and Scopus Adoption of Open Access, relationship between price and impact, and internationality. 2016. 225 p. URL: <http://hdl.handle.net/10803/401332>

20. Костенко Л. Й., Жабін О. І., Копанєва Є. О., Симоненко Т. В. Наукова періодика України та бібліометричні дослідження : монографія. Київ. 2014. 173 с.

21. Майже 100 українських вишів та наукових установ МОН отримують доступ до Scopus та Web of Science. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/usi-novivni-novini-2017-09-18-majzhe-100-ukrayinskix-vishiv-ta-naukovix-ustanov-mon-otrimayut-dostup-do-scopus-ta-web-of-science>

22. Карпінський Б. А. Фінансово-економічне забезпечення активності та публікаційної відкритості працівників наукової сфери: управлінська доктрина. *Проблеми економіки*. 2017. № 4. С. 88–95.

23. Щоб мати потужну економіку, потрібно розвивати науку. URL: <http://www.golos.com.ua/article/345994>

24. Зайченко Н. Я. Выявление приоритетных направлений развития науки путем анализа научных публикаций, прореферированных в УРЖ Джерело в 1999–2002 гг. *Библиотеки нац. акад. наук: проблемы функционирования, тенденции развития*. 2003. Вып. 2. С. 49–59.

25. Кияк Б. Р. Проблемний характер інформаційно-знаннево-прогнозних атракторів у системі науки. *Наука та наукознавство*. 2009. № 2. С. 25–37.

26. Манько Д. Ю., Балагура І. В. Аналіз внеску українських учених у світову науку на прикладі бази даних SCOPUS. *Науково-технічна інформація*. 2014. Т. 60, № 2. С. 23–28.

27. Корецький А. І. Відображення розвитку науки України та Євросоюзу в реферативній базі даних SCOPUS. *Проблеми науки*. 2012. № 11. С. 27–36.

28. Габович О. Гуманітаризація науки чи її криза? *Вісн. Нац. акад. наук України*. 2001. № 7. С. 54–61.

29. Габович О. Гіркі плоди фальсифікацій у науці. *Вісн. Нац. акад. наук України*. 2003. № 3. С. 37–42.

References

1. Heorhiievskiyi, Yu. (2021). Zakonodavche rehuliuвання priorytetnykh napriamiv innovatsiinoi diialnosti v Ukraini [Legislative regulation of priority areas of innovation in Ukraine]. *Pidpriemstvo, hospodarstvo i pravo – Enterprise, Economy and Law*, 2, 42–48 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.2.08>

2. Natsionalna akademiia nauk Ukrainy: statystychnyi i naukometrychnyi analiz efektyvnosti naukovoho potentsialu [National Academy of Sciences

of Ukraine: statistical and scientometric analysis of the effectiveness of scientific potential]. Kyiv [in Ukrainian].

3. Kontseptsiiia rozvytku Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy na 2014–2023 roky [The concept of development of the National Academy of Sciences of Ukraine for 2014–2023]. [in Ukrainian]. Retrieved from <http://www.nas.gov.ua/legaltexts/DocPublic/P-131225-187-1.pdf>

4. Symonenko, T. (2017). Bibliometrychni profili v naukometrii [Bibliometrics Profiles in Scientometrics]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 48, 328–338 [in Ukrainian]. Retrieved from <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0000001607>

5. Dovidka pro Natsionalnu akademiiu nauk Ukrainy [Information about the National Academy of Sciences of Ukraine]. [in Ukrainian]. Retrieved from <https://www.nas.gov.ua/UA/About/Pages/default.aspx>

6. Derzhavna sluzhba statystryky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. [in Ukrainian]. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/>

7. Kostenko, L. (2021). Otsinky efektyvnosti ta oriientyry rozvytku vitcheznianoi nauky y osvity [Estimates of efficiency and guidelines of development of domestic science and education]. *Shliakhy rozvytku ukrainskoi nauky: suspilnyi dyskurs – Ways of Development of Ukrainian Science: Social Discourse*, 8 (170), 3–10 [in Ukrainian]. Retrieved from <http://nbuviap.gov.ua/images/nauka/2021/nauka8.pdf>

8. Richnyi zvit Natsionalnogo ahentstva iz zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity za 2019 rik [Annual report of the National Agency for Quality Assurance in Higher Education for 2019]. (2020). Kyiv. 244 c. [in Ukrainian]. Retrieved from <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2020/02/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82–2020.pdf>

9. Stan yurydychnoi osvity na nauky v Ukraini (rezultaty doslidzhennia) [The state of legal education in science in Ukraine (research results)]. [in Ukrainian]. Retrieved from <https://www.osce.org/files/f/documents/1/d/108309.pdf>

10. Shcho ne tak z pidhotovkoiu yurystiv v Ukraini? [What is wrong with the training of lawyers in Ukraine?]. [in Ukrainian]. Retrieved from <https://dejure.foundation/library/scho-ne-tak-z-pidhotovkoiu-yurystiv-v-ukraini>

11. Loktiev, V. (2021). Chy maie fundamentalna nauka nalezhnyi status v Ukraini? [Does basic science have a proper status in Ukraine?]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy – Visnyk of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 6, 52–58 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/visn2021.06.052>

12. U NAN nevdovoleni obiednanniam shkilnykh predmetiv [The National

Academy of Sciences is dissatisfied with the unification of school subjects]. [in Ukrainian]. Retrieved from <https://osvita.ua/school/54836/>

13. Pro ukraïnskykh vchenykh ta nauku [About Ukrainian scientists and science]. [in Ukrainian]. Retrieved from <https://naqa.gov.ua/2020/06/5687/>

14. Kamińska, A., Nazarovets, S. (2018). Crossref yak dzherelo naukometrychnykh danykh dlia sotsialnykh ta humanitarnykh nauk [Crossref as a source of scientometric data for Social & Human Sciences]. 3 (5), 26–34 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.30837/2522-9818.2018.5.026>

15. Vidkrytyi lyst do Ministerstva osvity i nauky Ukrainy shchodo zmin do nakazu pro otsiniuvannia rezultativ doslidzhen [Open letter to the Ministry of Education and Science of Ukraine regarding changes to the order on evaluation of research results]. [in Ukrainian]. Retrieved from <https://ua.petitions.net/signatures/203462/start/40>

16. Mryhlod, I. (2013). Problemy i realii ukraïnskoi naukovoï sfery [Problems and realities of the Ukrainian scientific sphere]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy – Visnyk of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 5, 81–85 [in Ukrainian].

17. Symonenko, T. (2015). Bibliometryka ukraïnskoi nauky [Bibliometrics of the Ukrainian Science]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy – Visnyk of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 3, 91–94 [in Ukrainian].

18. Vytraty na naukovi doslidzhennia v Ukraini ta sviti [Expenditures on research in Ukraine and the world]. [in Ukrainian]. Retrieved from <http://edclub.com.ua/analitika/rubryka-cikavo-znaty-vytraty-na-naukovi-doslidzhennia-v-ukrayini-ta-sviti>

19. Navas Fernández, Miguel. (2016). Spanish scientific journals in Web of Science and Scopus Adoption of Open Access, relationship between price and impact, and internationality. 225 p. [in English]. Retrieved from <http://hdl.handle.net/10803/401332>

20. Kostenko, L. Y., Zhabin, O. I., Kopanieva, Ye. O., Symonenko, T. V. (2014). Naukova periodyka Ukrainy ta bibliometrychni doslidzhennia [Scientific periodicals of Ukraine and bibliometric studies]. Kyiv. 173 p. [in Ukrainian].

21. Maizhe 100 ukraïnskykh vyshiv ta naukovykh ustanov MON otrymaiut dostup do Scopus ta Web of Science [Almost 100 Ukrainian universities and research institutions of the Ministry of Education and Science will have access to Scopus and the Web of Science]. [in Ukrainian]. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/news/usi-novivni-novini-2017-09-18-majzhe-100-ukrayinskix-vishiv-ta-naukovix-ustanov-mon-otrimayut-dostup-do-scopus-ta-web-of-science>

22. Karpinskyi, B. (2017). Finansovo-ekonomichne zabezpechennia aktyvnosti ta publikatsiinoï vidkrytosti pratsivnykiv naukovoï sfery: upravlinska

doktryna [Financial and economic support of activity and publication openness of workers in the scientific sphere: management doctrine]. *Problemy ekonomiky – The Problems of Economy*, 4, 88–95 [in Ukrainian].

23. Shchob maty potuzhnu ekonomiku, potrebno rozvyvaty nauku [To have a strong economy, you need to develop science]. [in Ukrainian]. Retrieved from <http://www.golos.com.ua/article/345994>

24. Zajchenko, N. (2003). Vyyavlenie prioritnykh napravlenij razvitiya nauki putem analiza nauchnykh publikacij, proferirovannykh v URZH Dzherelo v 1999–2002 gg. [Identification of priority areas for the development of science through the analysis of scientific publications reviewed in the Ukrainian referee journal Dzherelo in 1999–2002]. *Biblioteki nacionalnykh akademij nauk: Problemy funkcionirovaniya, tendencii razvitiya – Libraries of National Academies of Sciences: Problems of Functioning, Tendencies of Development*, 2, 49–59 [in Russian].

25. Kiyak, B. (2009). Problemnyi kharakter informatsiino-znannievo-prohnoznykh atraktoriv u systemi nauky [The problematic nature of information-knowledge-predictive attractors in the system of science]. *Nauka ta naukoznavstvo – Science and Science of Science*, 2, 5–37 [in Ukrainian].

26. Manko, D., Balahura, I. (2014). Analiz vnesku ukrainskykh uchenykh u svitovu nauku na prykladi bazy danykh SCOPUS [Analysis of the contribution of Ukrainian scientists to world science using the SCOPUS database as an example]. *Naukovo-tekhnichna informatsiia – Scientific and Technical Information*, 2, 23–28 [in Ukrainian].

27. Koretskyi, A. (2012). Vidobrazhennia rozvytku nauky Ukrainy ta Yevrosoiuzu v referatyvni bazi danykh SCOPUS [Reflection of the development of science in Ukraine and the European Union in the reference database SCOPUS]. *Problemy nauky – Problems of Science*, 11, 27–36 [in Ukrainian].

28. Habovych, O. (2001). Humanitaryzatsiia nauky chy yii kryza? [Humanization of science or its crisis?]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy – Visnyk of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 7, 54–61 [in Ukrainian].

29. Habovych, O. (2003). Hirki plody falsyfikatsii u nautsi [Bitter fruits of falsifications in science]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy – Visnyk of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 3, 37–42 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 16.05.2022.

Tetiana Symonenko,

PhD (Social Communications), Head of Department,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: tsimonenko@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4188-8280>

Industrial Distribution of Ukrainian Science and its Projection on the International Arena

The planning and coordination of scientific research today must match the dynamic nature of innovation. Therefore, systematic monitoring and analysis of the state of development of national scientific potential is an appropriate and urgent task.

The purpose of this work is to explore and analyze the industrial distribution of science in Ukraine, to consider its projection on the international arena, to determine the direction of diversification. The research methodology is based on systematic and structural approaches, methods of bibliometrics and comparative analysis. The database *Bibliometrics of Ukrainian Science* was chosen as the information base for the study – the only register of scientific declarations (bibliometric profiles) of scientists in the Google Scholar, Scopus, Publons systems. The profile database has been formed since 2014 with the direct participation of the scientific community.

The obtained results are analyzed. The result is disappointing – we have a significant disproportion between the number of scientists in the industrial and non-industrial branches of science. Economic and social sciences are leading in terms of the number of scientists in Ukraine. However, their representation in the international arena is 17 and 19 times lower, respectively. The article identifies the causes of obvious disproportions, suggests ways to improve the situation.

Despite many years of destruction of Ukrainian science, several high-tech industries (physics and mathematics, engineering, chemistry) are represented in the international Scopus database. The reasons for significant disagreements between the scientific heritage of Ukrainian scientists and the degree of its representation in foreign systems are considered. It is concluded that modern developments in the field of accumulation and processing of scientific information, a deep analysis of the data obtained should become an important aspect of the scientific and innovative policy of managers to promote the economic growth of Ukraine.

Keywords: branches of science, bibliometric monitoring, distribution, scientific potential.

Ірина Беззуб,

молодший науковий співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: irabezzub @ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3561-5991>

Web of Science Researcher ID: GNP-5437-2022

СУЧАСНА БІБЛІОТЕКА ЯК ОСЕРЕДОК ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ

У статті досліджено діяльність бібліотек з формування екологічної культури в Україні. Проаналізовано основні напрями діяльності українських бібліотек у структурі екологічної освіти і виховання та досвід екологічної діяльності окремих зарубіжних бібліотечних установ. Наголошено, що бібліотеки стають екоосередками та виробниками власних інформаційних екопродуктів.

Стверджено, що екологічна діяльність бібліотек допомагає в практичному розв'язанні проблем захисту довкілля і сприяє вихованню у громадян бережливого ставлення до природи. Підкреслено, що дослідження й популяризація досвіду екологічної діяльності бібліотек сприяє підвищенню їхньої ролі в системі соціальних комунікацій.

Ключові слова: бібліотека, інформаційний центр, екологія, екологічна культура, екологічна просвіта, «зелена бібліотека», «насіннева бібліотека», екотуризм.

На сучасному цивілізаційному етапі взаємодія людини з природою є однією з найактуальніших проблем, вирішення якої значною мірою можливе через формування державної політики в галузі екологічного розвитку, створення освітньої системи у сфері навколишнього середовища, дієве екологічне вихованням молодого покоління та громадян узагалі.

У цій стратегії чи не найважливішим є забезпечення вільного доступу громадян до екологічної інформації. Тому в системі екології, якщо тлумачити її як науку та практику, що вивчає і втілює взаємини людини та біосфери, суспільного виробництва з довкіллям, помітна роль відводиться бібліотекам. Вони є унікальними соціальними інституціями, які мають бути включеними в систему екологічної освіти та формування екологічної культури.

Отже, **мета статті** полягає в дослідженні різноманітних напрямів діяльності сучасних бібліотек як центрів формування екологічної культури в Україні.

Питання щодо ролі екологічної діяльності бібліотек уже має певні здобутки в працях українських дослідників. Досвід роботи бібліотек для дітей у формуванні екологічної культури користувачів у другій половині ХХ ст. вперше досліджено й узагальнено І. Романченко. Окремі аспекти екологічної освітньо-культурної діяльності бібліотек розглянуто в публікаціях О. Рапопорт (роль бібліотеки у вихованні екологічної культури студентської молоді), Т. Астапенко (формування екологічної свідомості засобами інформаційно-бібліотечної роботи), Н. Демешкант (екологічний світогляд як складова громадянського виховання), І. Лемешевої (проблеми екології і роль бібліотек в екологічному вихованні населення), Т. Сидоренко (культурно-просвітницька діяльність публічних бібліотек Півдня України), В. Чіки (бібліотека для дітей як осередок екологічного виховання підростаючого покоління), Н. Гніпи (еколого-просвітницька діяльність шкільної бібліотеки), А. Кауфманн (бібліотеки як місця здобуття компетенцій екологічної та соціальної сталості), К. Вернера (бібліотеки й екологія: пам'ятка будівельника екологічної бібліотеки) та ін.

Згідно з Концепцією екологічної освіти в Україні, бібліотеки виконують функції установ, що формують екологічну культуру всіх вікових, соціальних та професійних груп населення в рамках неформальної освіти, разом із засобами масової інформації, громадськими екологічними об'єднаннями, політичними партіями та іншими соціальними інституціями [1].

Помітне місце бібліотек у цілісній системі формування екологічної культури визначається наявністю інформаційних ресурсів, відкритістю та доступністю інформації, впровадженням сучасних технологій, кваліфікованими кадрами та ін.

Для реалізації цих завдань бібліотеки виконують функції інформаційних центрів з питань охорони навколишнього середовища, поповнюють бібліотечні фонди документами з питань екології, створюють бази даних, системи довідково-інформаційного обслуговування, проводять різноманітні просвітницькі заходи, поєднуючи свої зусилля з державними природоохоронними та громадськими екологічними організаціями, видають методико-бібліографічні матеріали тощо.

У рамках реалізації ідеї «зеленої бібліотеки» (концепції розвитку бібліотек, в основі якої лежить ідея посилення потенціалу екологічної діяльності та лідерства бібліотек як провайдерів освіти для сталого розвитку),

Благодійний фонд «Бібліотечна країна» ініціював всеукраїнську інформаційну кампанію Рух «Зелені бібліотеки» в Україні. Згідно з онлайн-словником з бібліотечних та інформаційних наук (ODLIS), «зелені бібліотеки призначені для мінімізації негативного впливу на навколишнє середовище шляхом ретельного вибору місця знаходження, використання природних будівельних матеріалів і продуктів, що біорозкладаються за короткий час, збереження ресурсів (води, енергії, паперу) та відповідальної утилізації відходів (сортування, переробки і т. д.)» [2]. Такі бібліотеки у своїх проєктах зосередили увагу на пов'язаних з екологією послугах, заходах, літературі й інтернет-ресурсах, демонструючи свою соціальну роль і відповідальність як лідерів у сфері екологічної культури.

У світі Рух «Зелені бібліотеки» був започаткований більше 20 років тому. Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій та установ (IFLA), у складі якої є група навколишнього середовища, сталого розвитку та бібліотек (ENSULIB), визначає «зелені бібліотеки» за такими критеріями: бібліотечні будівлі максимально відповідають критеріям зеленого будівництва; впроваджують елементи екологічного управління на основі світових стандартів; демонструють власним прикладом практики сталого споживання в діяльності бібліотек; проводять просвітницьку роботу та надають інформаційні матеріали щодо сталого розвитку, залучають громадськість до вивчення та вирішення екологічних питань. Від 2016 р. IFLA щорічно нагороджує «зелені бібліотеки» за екологічні ініціативи – IFLA Green Library Award [3].

Крім IFLA та ENSULIB на міжнародному рівні існують національні ініціативи, що сприяють розвитку бібліотечного руху за сталий розвиток: круглий стіл з питань сталого розвитку «SustainRT» Американської бібліотечної асоціації; «Сталі бібліотеки» Австралійської бібліотечно-інформаційної асоціації ALIA; Німецькомовна мережа «Netzwerk Grüne Bibliothek». Вони забезпечують ресурси для бібліотечної спільноти шляхом розробки навчальних програм, колекцій, подій, адвокації, комунікації, сталого дизайну бібліотечних будівель та простору, збирають корисну інформацію про книги, статті, вебсайти, блоги, соціальні групи та проєкти з питань зелених бібліотек, підтримують професійний розвиток та підвищення рівня обізнаності серед працівників бібліотек щодо екологічних проблем, сприяють проведенню досліджень бібліотеками з питань навколишнього середовища [4].

Зрозуміло, українські бібліотеки часто не мають можливостей радикально реконструювати свої споруди в енергоефективному напрямі і функціонують у давно зведених будівлях. Але організувати і запропо-

нувати громадам відкритий і легкий доступ до екологічних знань, продемонструвати власним прикладом практики сталого споживання в діяльності бібліотек, провести просвітницьку роботу та надати інформаційні матеріали щодо сталого розвитку, залучаючи громадськість до вивчення та вирішення екологічних питань, українські бібліотеки здатні на достатньо високому рівні.

Частина українських бібліотек вже приєдналася до світового еко руху «Зелена бібліотека» і мають кейси успішних екологічних проєктів.

Першими до Руху «Зелені бібліотеки» приєдналися університетські бібліотеки. Вони комплексно працюють у програмі «Зелений університет». Яскравими прикладами участі бібліотек ЗВО в «зеленому рухові» є проєкт «Зелена бібліотека», який реалізується бібліотекою Сумського державного університету за підтримки Goethe Institute з вересня 2018 р., а також бібліотека Eco-friendly – проєкт Науково-технічної бібліотеки ім. Г. І. Денисенка НТУ України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», який стартував 30 вересня 2019 р.

Ці проєкти спрямовані на популяризацію свідомого споживання, зменшення відходів та поширення екозвичок на власному прикладі. Спільним для діяльності учасників цих проєктів є дотримання концепції “Zero Waste” та правил “5 R”: refuse, reduce, reuse, recycle, rot. А саме: користування предметами побуту багаторазового вжитку; використання електронного документообігу; перетворення непотрібних речей в оригінальний декор; сортування відходів, передача їх на перероблення тощо. У бібліотеках встановлюються контейнери для сортування відходів: паперу, паперових стаканчиків, ресурсоцінної сировини (пластик, скло, метал) та ін.

Співробітниками бібліотеки СумДУ розроблено та поширено відкриті освітні ресурси, покликані популяризувати екологічний спосіб життя та академічну культуру. З метою популяризації «життя у стилі ЕКО» проводяться інтерактивні заходи, виставки та онлайн-ігри Garbage Hero. У 2020 р. започатковано рубрику «Абетка екоактивіста», матеріали якої пропагують принципи зеленого офісу, стиль життя «Нуль відходів», «зелені» автомобілі та технології, еко-свідоме харчування, «Апсайклінг – нове життя старих речей!», «Батарейки. Обережно!» [5].

У рамках проєкту НТУУ «КПІ» «Бібліотека Eco-friendly» створюються інформаційні плакати для сортувальних станцій, а також дописи, інфографіки, візуалізації про правила сортування, корисних екозвичок, екологічних міфів та лайфхаків, які публікуються на бібліотечних каналах у фейсбуці, телеграмі, інстаграмі та ютубі, здійснюється реновація

зелених насаджень бібліотеки для оновлення дизайну та створення комфортних умов для користувачів [6].

До проєкту «Зелені бібліотеки» долучилися, розробивши власні екостратегії, Наукова бібліотека НУБіП України, Наукова бібліотека Харківського Національного університету міського господарства ім. О. М. Бекетова, бібліотека ім. Л. Каніщенко Західноукраїнського національного університету та ін. Можна стверджувати, що, поширюючи екологічні знання серед студентів та екозвички на власному прикладі, університетські бібліотеки покращують власний імідж.

Оригінальний практичний досвід у межах реалізації проєкту «Зелені бібліотеки» вже напрацьований публічними бібліотеками.

У 2020 р. Вінницька ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва оголосила конкурс еколого-просвітницьких проєктів «Green-майданчик громади – Бібліотека», що став поштовхом для активізації роботи бібліотек Вінниччини в напрямі екологічного просвітництва, формування екологічних цінностей у жителів територіальних громад, сприяння збереженню навколишнього середовища. Найцікавіші конкурсні роботи висвітлювалися на власних бібліотечних медіаресурсах: блозі науково-методичного відділу Вінницької ОУНБ «Бібліоконтинент Вінниччина», ютюб-каналах, сайтах і блогах бібліотек-учасниць [7].

Херсонська обласна бібліотека для юнацтва ім. Б. А. Лавреньова також підтримує екотренди, реалізувавши онлайн протягом 2020–2021 рр. в умовах карантину всі колишні офлайн-активності: онлайн-зустрічі на екологічному майданчику «Зелений кінотеатр» для учнів ЗОШ, заходи з популяризації апсайклінгу (напряму у дизайні, який працює виключно з вторинними матеріалами) [8].

Кіровоградська обласна бібліотека для дітей ім. Т. Шевченка впроваджує навчально-ігровий екологічний проєкт «Еко-стиль твого міста», що покликаний сформувати культуру поведінки з відходами у дітей, а через них у їхніх батьків (сортування сміття та заробляння на цьому додаткових коштів, ознайомлення з наслідками утворення несанкціонованих сміттєзвалищ, спалювання відходів та ін.). У 2018 р. фахівці бібліотеки відвідали серію тренінгів за підтримки програми розвитку молоді і громад «Активні громадяни» Британської ради в Україні. Результатом тренінгів став проєкт соціальної дії, який отримав фінансування більше 14 тис. грн. За ці кошти були придбані конструктори для будівництва екологічного містечка, пластикові контейнери для роздільного збирання сміття, реалізовані навчально-ігрові програми з популяризації досвіду рециклінгу сміття в країнах Європи тощо. За допомогою таких проєктів

діти і дорослі отримують інформацію про небезпеку для довкілля, яку створює безвідповідальне ставлення до відходів, більше дізнаються про екопродукцію, яку можуть застосовувати в повсякденному житті, навчаються правильно сортувати сміття і берегти природу [9].

Помітною тенденцією останніх років є створення екобібліотек у середовищі сільських бібліотек. Це створює позитивний вплив на розвиток територіальних громад, оскільки такі бібліотеки поєднують не тільки функції інформаційного, просвітницького центру громади, а й комунікаційного, творчого, культурного й дозвілєвого, де люди навчаються впродовж усього життя, здобуваючи і знання, і необхідні навички в сучасному мінливому світі. Екологічний профіль визначила головним у своїй діяльності Зимівницька сільська бібліотека-філія Херсонської ЦБС, яка працює за проектом «Еко-бібліотека» під гаслом «Жити в стилі еко – вчить бібліотека» з метою залучення населення до сортування сміття через використання екошопів, екожижнів, екодесантів для розв'язання конкретних соціально-екологічних проблем у співпраці з представниками громади, акцій з озеленення територій, популяризацію літератури на екологічну тематику, проведення просвітницьких заходів в екологічних форматах (екотайми, екохвилі) з використанням ІТ [10].

Упродовж тривалого часу плідно працює в галузі безперервної екологічної просвіти Бібліотека на Пріорці для дітей (м. Київ). Благодійний фонд «Бібліотечна країна» впроваджує проєкт створення в бібліотеці унікального екологічного освітнього простору для надання теоретичної і прикладної інформації на екологічну тематику для дітей та батьків з метою дотримання правил природокористування в побуті, природі, на робочому місці, формування естетичних смаків і усвідомлення краси довкілля, необхідності охорони й захисту природи. Новий екологічний простір включатиме креативний екодизайн (природні кольори, натуральні матеріали), елементи декору з переробних матеріалів (вторсировини), підбірку книг та електронних носіїв на екологічну тематику та навколишній світ, лекції та майстер класи з екологічної тематики, сортування сміття та його перероблення, екоclub та ін.

Серед втілюваних проєктів бібліотеки помітне місце посідає екокраєзнавство, у рамках якого установа тісно співпрацює з громадою, волонтерами та екологами для збереження та розвитку історичної місцевості Крістерова гірка, яка є об'єктом природно-заповідного фонду України і має статус ботанічної пам'ятки природи [11].

Важливе місце у формуванні екологічної культури учнівської молоді займають шкільні бібліотеки. Програма «ЕКО-бібліотека» реалізу-

ється в Шульгівському ліцеї на Дніпропетровщині, оновлений бібліотечний простір якого перетворився в сучасний інформаційно-ресурсний центр, який реалізує ініціативи щодо необхідності укладання договорів на вивезення сміття, проводить благодійні акції «За життя без сміття!» та ін. [12].

З метою поширення практики насінневих обмінів та освітніх програм із збереження локального біорізноманіття в бібліотеках України Рух «Зелені бібліотеки» спільно з ГО «Насіннева скарбниця України. Обмін для життя» ініціювали проєкт «Насінневі бібліотеки». Початково проєкт «Насіннева бібліотека» був започаткований у публічній бібліотеці м. Естеван (Канада) у 2018 р. Мета проєкту – створення історій успіху та поширення досвіду серед бібліотечної спільноти про нову послугу для громади – насінневі обміни. Завданнями «насінневих бібліотек» є збереження рідкісних, місцевих сортів насіння, а також просвітництво щодо збереження біорізноманіття живої природи та розв'язання інших екологічних проблем. Крім того, це також гарний привід для згуртування членів громади навколо теми садівництва. У межах такої діяльності бібліотека створює спільноту однодумців, проводить навчальні програми, лекції, майстер-класи на екологічні, природоохоронні теми, при ній працюють клуби органічного землеробства, квіткарства тощо.

Нині до Всеукраїнського проєкту «Насінневі бібліотеки» долучилися близько 50 бібліотек України, які поширюють світовий досвід та запроваджують новий комплексний вид бібліотечних послуг для громад України [13].

До проєкту «Насіннева бібліотека» долучилася Львівська обласна бібліотека для дітей з метою наочних демонстрацій міським дітям процесу висадження і вирощування рослин від зернини до повноцінної культури, процесу вирощування їжі, ознайомлення з професіями агронома, садівника, квітникаря, організації обміну насінням між городянами, які мають присадибні або дачні ділянки тощо. Крім того, бібліотека організовує лекції про здорове харчування, майстерні з виготовлення еколистівок, огляди літератури про збереження локального біорізноманіття України, цікаві факти про садження і вирощування рослин та ін. Участь бібліотек у цьому проєкті наповнює їх новим якісним змістом і перетворює із звичайних книгозбірень у сучасні культурно-освітні майданчики для проведення екологічних заходів, живого спілкування й дозвілля молоді [14].

Проєкт «Жити в стилі ЕКО – вчить бібліотека!» Львівської обласної бібліотеки для дітей увійшов до п'ятірки найкращих у конкурсі IFLA Green Library Award 2017 [2].

Бібліотеки відіграють важливу роль у поширенні зеленого (екологічного) туризму в Україні, інформуючи про природні й історико-культурні принади регіону і забезпечуючи необхідну інформаційну підтримку у справі популяризації потенційно привабливої для організації туристичних візитів території. Ця функція є особливо значущою в діяльності сільських бібліотек, які вже мають досвід використання відповідних ресурсів для інформаційного супроводу зеленого туризму як виду відпочинку, розроблення краснзнавчих екскурсійних екологічних стежок, туристичних маршрутів, збирання й публікації матеріалів з екології рідного краю в місцевих газетах тощо.

Наприклад, бібліотека с. Олексіївки Кодимської міської громади Подільського району Одеської області бере активну участь в реалізації проекту з розвитку агротуризму «Яблуневі сади Олексіївки», надаючи організаторам турів інформацію про тенденції світового туризму, правові норми діяльності, сповіщаючи потенційних туристів про переваги відпочинку та дозвілля на території села, добираючи матеріали для якісного інформаційного наповнення екскурсій та ін. [15].

Екотуризм є одним із цікавих напрямів діяльності бібліотеки-філії № 2 Миколаївської ЦБС. Інформаційне забезпечення екологічних екскурсій не лише розширює краснзнавчі знання, а й формує усвідомлення важливості для міста парків та скверів [16].

Перспективним напрямом діяльності бібліотек у галузі з екологічного просвітництва є створення на їхній базі центрів екологічної інформації або університетів екологічних знань. З підписанням Конвенції «Про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля» («Орхуська конвенція», 1998) та її ратифікації ВР України (1999) з метою підвищення рівня екологічної освіти та культури громадян, розширення участі громадськості у формуванні державної екологічної політики, формування нового природоохоронного менталітету започатковано створення інформаційно-тренінгових центрів в усіх областях України.

У Кіровоградській області Орхуський центр екологічної інформації створено на базі відділу документів з економічних, технічних та природничих наук Обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Д. І. Чижевського, яка разом з Департаментом екології та природних ресурсів Кіровоградської ОДА є засновницею Центру. Орхуським центром щорічно проводяться засідання круглого столу, дискусійні платформи з екологічних проблем області [17]. Робота Центру посилила

роль бібліотеки у згуртуванні громади міста навколо розв'язання екологічних проблем регіону.

Бібліотека-філія № 2 ЦБС м. Миколаєва також позиціонує себе як Миський центр екологічної інформації та культури, який здійснює інформаційне забезпечення системи безперервної екологічної освіти населення, організовуючи засідання екологічного лекторію, семінари, тренінги, майстер-клас, воркшопи, екологічні акції, толоки, флешмоби, щорічну науково-практичну конференцію «Миколаївські міські екологічні читання «Збережемо для нащадків» та ін. Повна інформація про діяльність Центру відображається на його сайті. Бібліотека також пропонує коворкінгову зону «Екопростір. Працюємо разом» у Залі екологічної інформації – своєрідному колективному офісі для спілкування, обміну ідеями та діяльності у вирішенні питань захисту навколишнього середовища та покращення екології в Миколаєві та регіоні [18].

Активно працює і Центр екологічної інформації Херсонської ОУНБ ім. О. Гончара, який висвітлює особливості екологічного стану цього південного регіону, об'єднує наявні в різних організаціях Херсонської області ресурси з екології (включно з інтернет-ресурсами) і забезпечує швидкий доступ до матеріалів цієї тематики [19].

На базі Одеської національної наукової бібліотеки функціонує Університет екологічних знань, який має просвітницький характер і покликаний формувати екологічну свідомість і культуру населення [20].

Бібліотеки в Україні стали інформаційними й культурними екологічними центрами, які формують довідково-бібліографічні апарати з екології, створюють тематичні бази даних, ведуть аналітичну роботу, розробляють методики надання екологічної інформації населенню. За останні роки з'явилася низка методичних рекомендацій, дайджестів, програм, оглядово-аналітичних бюлетенів для публічних бібліотек щодо проведення заходів та висвітлення досвіду бібліотек з виховання екологічної культури в різних вікових групах користувачів.

Зокрема, ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» спільно з Державною науково-педагогічною бібліотекою України імені В. О. Сухомлинського було розроблено Рекомендації щодо проведення у 2020 р. Всеукраїнського місячника шкільних бібліотек під гаслом «Шкільна бібліотека та екологічна просвіта учнів» [21].

НТБ Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу створений Каталог книжково-інформаційної виставки, який вміщує найновіші матеріали з основ екології, соціоекології, радіаційної екології, техноекології, екології людини, природоохоронної політики

та інших екологічних проблем сучасності. До каталогу включено книги, статті зі збірників, журналів і газет з фондів НТБ ІФНТУНГ [22].

В електронному бібліографічному списку «Бібліотеки і екологічне просвітництво» (2014) Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва зібрана інформація про досвід роботи бібліотек з популяризації екологічних знань [23].

Тернопільською ОУНБ розроблено методичні поради щодо реалізації Цілей сталого розвитку та виховання екологічної культури громадян «Бібліотека як осередок екологічного виховання» (2020) [24].

Інформаційно-довідковий вебсайт у світ природи та екології «Екологічний портал Київщини» створений КЗ КОР «Київська обласна бібліотека для дітей» з метою привернення уваги громади до ключових екологічних проблем області [25].

Окремим напрямом екологічної діяльності бібліотеки є проведення соціологічних досліджень для визначення рівня екологічної грамотності населення та його поінформованості про екологічні проблеми країни, регіону, територіальної громади. Так, Кіровоградська обласна бібліотека для юнацтва ім. Є. Маланюка у 2016 р. провела обласне соціологічне дослідження «Проблеми екології та роль бібліотек у формуванні екологічного світогляду молоді», у якому взяли участь понад 1,5 тис. осіб віком від 14 до 35 років. Результати показали, що більшість опитаних (65,8%) переконані, що формування екологічної культури є одним з головних напрямів виховання молоді [26].

Важливе значення в еколого-просвітницькій діяльності бібліотек відіграють професійні вміння співробітників із збирання, систематизації і репрезентації інформації, що несе в собі екологічні знання. Тому важливим напрямом роботи бібліотек є екологічна освіта самих бібліотекарів. Для підвищення рівня фахової підготовленості бібліотекарів у справі формування екологічної культури населення використовуються різноманітні форми підвищення кваліфікації – вебінари, семінари, курси підвищення кваліфікації та ін.

Зокрема, заслуговують на увагу вебінар «Формування екологічного світогляду та активної життєвої позиції юнацтва та молоді в бібліотеках України» (Кіровоградська обласна бібліотека для юнацтва ім. Є. Маланюка, 2016), семінар для бібліотекарів Луганської області «Еколого-просвітницька діяльність у бібліотечній справі» (Луганська ОУНБ, 2019), вебінар «Інтернет-ресурси для створення вікторин, опитувань і тестів з екологічної тематики» (Орхуський центр екологічної інформації, 2020), обласний онлайн-семінар «Еколого-просвітницька

діяльність бібліотечних установ» (Київська обласна бібліотека для дітей, 2021 р.) та ін.

Активісти Всеукраїнської екологічної ліги на своєму порталі діляться досвідом інформаційно-просвітницької роботи серед населення, спрямованої на охорону довкілля. На таких заходах і ресурсах співробітники бібліотек обмінюються оригінальним досвідом екологічної просвіти в тісному контакті з науковцями навчальних закладів та установ.

Корисним для українських бібліотек є досвід формування екологічної культури, накопичений зарубіжними колегами, наприклад, напрям вивчення природи через проекти садівництва в бібліотеках. У Nature Explorium (штат Нью-Йорк, США), який є частиною публічної бібліотеки Middle Country Public Library і є безкоштовним для всіх відвідувачів, діти можуть виростити рослини, дослідити властивості води, почитати на природі. Через цей відкритий майданчик бібліотека надає місцевій громаді унікальний спосіб пов'язати грамотність, навчання та розуміння природи в рамках регулярного відвідування бібліотеки [27].

Університетський коледж Корк, як і всі державні інституції в Ірландії, відповідно до Програми енергоефективності в державному секторі, був зобов'язаний підвищити енергоефективність на 33% до 2020 р. Бібліотека, яка є одним з найбільших споживачів електроенергії, стала пілотним проектом у виконанні завдання, у рамках якого бібліотеці гарантується, що грошові заощадження за рахунок підвищення енергоефективності залишатимуться в бюджеті бібліотеки для інвестицій у майбутні екологічні проекти. У результаті бібліотека започаткувала кампанію з питань сталого розвитку «Love our Library» та отримала відзнаку IFLA Green Library Award у 2019 р. Протягом перших шести місяців бібліотека заощадила 20 тис. євро, які були реінвестовані в повітряний бар'єр біля парадного входу в бібліотеку, що зменшив кількість холодного повітря, що надходить до будівлі взимку, і теплого повітря – влітку. У 2018 р. за рахунок збережених коштів була встановлена «Жива стіна» з кімнатних рослин у читальній залі бібліотеки. Вона усуває токсини з повітря, поглинає запахи, посилює концентрацію, пам'ять, продуктивність роботи читачів. Користувачі і персонал мають право занести в бібліотеку лише чашки багаторазового використання (відкрито 12 фонтанів для питної води), заборонено одноразовий пластиковий посуд, діє обов'язкове правило сортування відходів [28].

Одним з найважливіших викликів сучасності є проблема зменшення екологічного сліду в повсякденному житті. Так, Бібліотека Вільного Університету в Берліні дотримується принципу незастосування зайвого паперу та роздруків. Все програмне забезпечення бібліотеки, меблі

та канцелярське приладдя закуповується лише у фірм, що додержуються екологічних принципів [29].

Принцип усвідомленої особистої відповідальності за охорону навколишнього середовища кожного містянина втілюється в Публічній бібліотеці м. Ханчжоу (Китай). Бібліотека відкрила для громадськості екологічну філію (2016), збудовану на території колишнього сміттевого полігону, що у 2010 р. був перетворений на екологічний парк. Завдяки волонтерам навколо бібліотеки гуртуються небайдужі мешканці, яких навчають бути професійними «зеленими пропагандистами». Передбачено, що участь в екологічних заходах бібліотеки допоможе заробити кредити, котрі згодом будуть обмінюватися на знижки в різних закладах міста. Бібліотека відзначена в п'ятірці переможців премії IFLA Green Library Award 2020 [30].

Проект «Просвітницька робота з охорони довкілля», який діє у фінських публічних бібліотеках та фінансується Міністерством освіти та культури, сприяє екологічній обізнаності бібліотек, вуглецевій нейтральності та економії спільного використання. Тринадцять бібліотек у Фінляндії розпочали власні розрахунки вуглецевого сліду. Фінські бібліотеки мають унікальні екологічні бібліобуси із сонячними батареями, від яких заряджаються акумулятори для освітлення та роботи комп'ютерів [31].

Таким чином, формування екологічної культури населення є стратегічно важливим напрямом діяльності бібліотек в Україні в процесі їхнього поступового перетворення на центри екологічної інформації і суспільних ініціатив для реалізації цілей сталого розвитку.

Бібліотеки України беруть безпосередню участь у формуванні інформаційного екологічного простору: надають вільний доступ до світових інформаційних ресурсів в екологічній сфері і стають виробниками власних інформаційних екологічних продуктів.

Нова концепція призначення бібліотек передбачає використання їхніх інноваційних можливостей доступу до інформації, незалежно від часу й місцезнаходження як документа, так і користувача. Іншими словами, сучасні бібліотеки перетворюються на вузлові інформаційні центри, що концентрують та розподіляють інформаційні потоки в галузі екології.

До основних напрямів діяльності бібліотек в архітектоніці екологічної освіти і виховання належать робота за комплексними програмами та цільовими проектами екологічного напрямку, безперервна екологічна просвіта та формування громадянської позиції користувачів з використанням масових та індивідуальних форм роботи, науково-методична діяльність для вивчення потреб користувачів в інформації та ін.

Українські бібліотеки, як і бібліотеки розвинутих країн, активно долучаються до світового проєкту «Зелені бібліотеки», який має на меті перетворення бібліотек на екологічно свідомі центри, що не тільки проводять інформативну політику серед своїх читачів, а й змінюють себе в екологічному сенсі (енергозбереження, ощадливе використання природних ресурсів та ін.).

Просвітницька екологічна діяльність бібліотек є важливою в розв'язанні конкретних нагальних проблем захисту навколишнього середовища, їхня спільна робота з екологами сприяє вихованню в користувачів бережливого ставлення до природи.

Використовуючи традиційні й інноваційні форми і методи роботи, працівники українських бібліотек формують екологічну культуру користувачів, спонукають їх до роздумів над екологічними проблемами, пробуджують небайдуже ставлення до довкілля, долучають до читання літератури на екологічну тематику.

Список бібліографічних посилань

1. Про концепцію екологічної освіти в Україні від 20.12.2001. *Верховна Рада України. Законодавство України : вебпортал* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-19290-01#Text> (дата звернення: 07.05.2022).

2. Русакова Л. Еко-проєкт Львівської обласної бібліотеки для дітей – у п'ятірці найкращих конкурсу від ІФЛА «Зелена бібліотека 2017» IFLA Green Library Award. *Українська бібліотечна асоціація : вебпортал*. 2017. 26 лип. URL: <https://ula.org.ua/en/news-2/3766-eko-proekt-lvivskoi-oblasnoi-biblioteku-dlia-ditei-u-p-iatirtsii-naikrashchychkh-konkursu-vid-ifla-zelena-biblioteka-2017-ifla-green-library-award>

3. Інформаційна кампанія Рух «Зелені бібліотеки» в Україні. *Благодійний фонд «Бібліотечна країна» : вебсайт*. 2020. 1 квіт. URL: <https://web.archive.org/web/20200719195116/http://livelibrary.com.ua/green-library/green-libraries-movement/>

4. «Зелені бібліотеки» в міжнародному контексті. *Благодійний фонд «Бібліотечна країна» : вебсайт*. 2020. 12 квіт. URL: <http://livelibrary.com.ua/greenlibrary/intern-green/>

5. Проєкт «Зелена бібліотека» Сумського державного університету. *Сумський державний університет : сайт*. URL: <https://library.sumdu.edu.ua/uk/biblioteka/library-projects/zelena-biblioteka.html> (дата звернення: 14.05.2022).

6. Бібліотека Eco-friendly. *Науково-технічна бібліотека ім. Г. І. Дени-*

сенка НТУУ «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»: сайт. URL: <https://www.library.kpi.ua/biblioteka-eco-friendly/> (дата звернення: 14.05.2022).

7. Кравченко С. «Green-майданчик громади – Бібліотека». Блог «Публічна бібліотека об'єднаної територіальної громади» Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого. 2020. 19 жовт. URL: <https://oth.nlu.org.ua/?p=4295>

8. Вірлич Є. Екологічні проекти, історія Херсона та інші «фішки» херсонської бібліотеки імені Лавреньова. *Кавун.City*. 2020. 12 черв. URL: <https://kavun.city/articles/83657/ekologichni-proekti-istoriya-hersona-ta-inshi-fishki-hersonskoi-biblioteki-imeni-lavrenova>

9. Проект «Екостиль твого міста». *Благодійний фонд «Бібліотечна країна» : вебсайт*. 2020. 28 квіт. URL: <http://livelibrary.com.ua/greenlibrary/ecostyl/>

10. Кравченко С. Тримати поглядом майбутнє: фокус екологічного просвітництва. Блог «Публічна бібліотека об'єднаної територіальної громади» Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого. 2020. 4 груд. URL: <https://oth.nlu.org.ua/?p=4408>

11. Кобець Г. Жити в стилі «еко» вчить бібліотека на Пріорці в Києві. *Урядовий кур'єр : сайт*. 2019. 16 верес. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/news/zhiti-v-stili-eko-vchit-biblioteka-na-priorci-v-ki/>

12. Програма «ЕКО-бібліотека» в Шулгівському ліцеї. *Благодійний фонд «Бібліотечна країна» : вебсайт*. 2021. 14 верес. URL: <http://livelibrary.com.ua/greenlibrary/shulgivsk/>

13. Насінневі бібліотеки як нова послуга для громад. *Громадський Простір : портал*. 2020. 22 серп. URL: <https://www.prostir.ua/?news=nasinnjevi-biblioteku-yak-nova-posluha-dlya-hromad>

14. Від зернинки до рослини: маленьким львів'янам пропонують насіння і книги про вирощування. *Espresso.TV : сайт*. 2021. 31 берез. URL: <https://zahid.espresso.tv/vid-zerninki-do-roslinki-malenkim-lvivyanam-proponuyut-nasinnya-i-knigi-pro-viroshchuvannya>

15. Напрямок участі бібліотекаря с. Олексіївки в реалізації проекту розвитку агротуризму. URL: <http://surl.li/ciqif> (дата звернення: 19.05.2022).

16. Польова В. Бібліотечні туристичні проекти: досвід реалізації URL: https://bibliotourism.blogspot.com/2015/05/blog-post_5.html (дата звернення: 18.05.2022).

17. Орхуський центр екологічної інформації. *Кіровоградська ОУНБ ім. Д. І. Чижевського : сайт*. URL: <https://library.kr.ua/ic/orhus/> (дата звернення: 22.05.2022).

18. Міський центр екологічної інформації та культури. *Центральна міська бібліотека ім. М. Л. Кропивницького м. Миколаєва* : сайт. URL: <http://www.niklib.com/biblioteku-filii/42-nazva-biblioteki-ta-jiji-nomer-2> (дата звернення: 12.05.2022).

19. Центр екологічної інформації в Херсоні. Про проєкт. URL: <http://eco.ks.ua/about.htm> (дата звернення: 16.05.2022).

20. Університет екологічних знань ОННБ. *Одеська національна наукова бібліотека* : офіц. вебсайт. URL: http://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=163 (дата звернення: 23.05.2022).

21. Рекомендації-2020 Шкільна бібліотека і екологічна просвіта. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : сайт. URL: <http://dnpb.gov.ua/ua/всеукраїнський-місячник-шкільних-бі/> (дата звернення: 23.05.2022).

22. Екологічна освіта – пріоритетний напрямок державної політики : каталог кн.-інформ. виставки / ред. Л. А. Жолобок. Івано-Франківськ : НТБ ІФНТУНГ, 2015. 49 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1VRYIrE-DLovUd2D_puNW8etiPx1DUsIV/view (дата звернення: 28.05.2022).

23. Бібліотека і екологічне просвітництво (Віртуальний бібліографічний список). *Вінницька ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва* : сайт. URL: http://old.library.vn.ua/includes/biblioteka_i_ekologichne_prosvitnutstvo (дата звернення: 10.05.2022).

24. Бібліотека як осередок екологічного виховання (участь бібліотек у реалізації Цілей сталого розвитку) : метод. поради / ред. Г. Й. Жовтко. Тернопіль, 2020. URL: https://library.te.ua/wp-content/uploads/2021/03/eco_library.pdf (дата звернення: 26.05.2022).

25. КЗ КОР «Київська обласна бібліотека для дітей» започатковує проєкт «Екологічний портал Київщини». *Київська обласна бібліотека для дітей* : сайт. URL: <https://ecology.child-library.kiev.ua/index.php/pro-proekt> (дата звернення: 25.05.2022).

26. Борзенко Н. Роль бібліотек у формуванні екологічного світогляду та активної життєвої позиції молоді. *Бібл. планета*. 2017. № 2. С. 20–22. URL: <https://lib.kr.ua/?p=2618> (дата звернення: 5.06.2022).

27. Вивчення природи через проєкти садівництва в бібліотеках. *Благодійний фонд «Бібліотечна країна»* : вебсайт. 2020. 1 трав. URL: <http://livelibrary.com.ua/greenlibrary/nature-explorium/>

28. «Love our Library», University College Cork, Ірландія, IFLA Green Library Award 2019. *Благодійний фонд «Бібліотечна країна»* : вебсайт. 2020. 12 квіт. URL: <http://livelibrary.com.ua/greenlibrary/love-our-library/>

29. Степанюк О. Л., Кирпита Т. В. Бібліотека вільного університету

в Берліні. Екологічність як відповідь на виклики сучасності. URL: <http://eadnurt.diit.edu.ua/bitstream/123456789/12209/1/Stepaniuk.pdf> (дата звернення: 4.06.2022).

30. Екологічна філія публічної бібліотеки Ханчжоу, Китай. *Благодійний фонд «Бібліотечна країна» : вебсайт*. 2020. 20 трав. URL: <http://livelibrary.com.ua/greenlibrary/hangzhou-public-library/>

31. Просвітницька робота з охорони довкілля в фінських бібліотеках. *Благодійний фонд «Бібліотечна країна» : вебсайт*. 2021. 25 лют. URL: <http://livelibrary.com.ua/greenlibrary/просвітницька-робота-з-охорони-довки/>

References

1. Pro kontseptsiiu ekolohichnoi osvity v Ukraini [On the concept of environmental education in Ukraine] (2001). *Verkhovna Rada Ukrainy: vebсайт – Verkhovna Rada of Ukraine: website* [in Ukrainian]. Retrieved May 7, 2022, from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-19290-01#Text>

2. Rusakova, L. (2017). Eko-proekt Lvivskoi oblasnoi biblioteky dlia ditei – u piatirtsi naikrashchykh konkursu vid IFLA “Zelena biblioteka 2017” IFLA Green Library Award [The eco-project of the Lviv Regional Library for Children is in the top five of the competition from IFLA “Green Library 2017” IFLA Green Library Award]. *Ukrainska bibliotekna asotsiatsiia: vebportal – Ukrainian Library Association: webportal* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://ula.org.ua/en/news-2/3766-eko-proekt-lvivskoi-oblasnoi-biblioteky-dlia-ditei-u-p-piatirtsi-naikrashchykh-konkursu-vid-ifla-zelena-biblioteka-2017-ifla-green-library-award>

3. Informatsiina kampaniia Rukh “Zeleni biblioteky” v Ukraini [Information campaign of the “Green Libraries” movement in Ukraine]. *Blahodiinyi fond “Bibliotekna kraina”: vebсайт – Charitable Foundation “Library Country”: website*. (2020) [in Ukrainian]. Retrieved from <https://web.archive.org/web/20200719195116/http://livelibrary.com.ua/greenlibrary/green-libraries-movement/>

4. “Zeleni biblioteky” v mizhnarodnomu konteksti [“Green libraries” in the international context]. *Blahodiinyi fond “Bibliotekna kraina”: vebсайт – Charitable Foundation “Library Country”: website*. (2020) [in Ukrainian]. Retrieved from <http://livelibrary.com.ua/greenlibrary/intern-green/>

5. Proiekt “Zelena biblioteka” Sumskeho derzhavnoho universytetu [Project “Green Library” of Sumy State University]. *Sumskiy derzhavnyi universytet: sait – Sumy State University: website* [in Ukrainian]. Retrieved May 14,

2022, from <https://library.sumdu.edu.ua/uk/biblioteka/library-projects/zelenabiblioteka.html>

6. Biblioteka Eco-friendly [Eco-friendly library]. *Naukovo-tekhnichna biblioteka im. H. I. Denysenka NTUU “Kyivskiy politekhnichnyi inctytut imeni Ihoria Sikorskoho”*: sait – *The G. I. Denysenko Scientific and Technical Library NTUU “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”*: website [in Ukrainian]. Retrieved May 14, 2022, from <https://www.library.kpi.ua/biblioteka-eco-friendly/>

7. Kravchenko, S. (2020). “Green-maidanchyk hromady – Biblioteka” [“Green community site – Library”]. *Bloh “Publichna biblioteka obiednanoi terytorialnoi hromady” Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho – Blog “Public Library of the United Territorial Community” of the National Library of Ukraine named after Yaroslav the Wise* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://oth.nlu.org.ua/?p=4295>

8. Virlych, Ye. (2020). Ekologichni proiekty, istoriia Khersona ta inshi “fishky” khersonskoi biblioteky imeni Lavrenova [Ecological projects, history of Kherson and other “chips” of the Kherson library named after Lavrenov]. *Kavun.City – Watermelon.City* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://kavun.city/articles/83657/ekologichni-proekti-istoriya-hersona-ta-inshi-fishki-hersonskoi-biblioteki-imeni-lavrenova>

9. Proiekt “Ekostyl tvoho mista” [“Ecostyle of your city” project]. *Blahodiinyi fond “Bibliotekna kraina”*: vebсайт – *Charitable Foundation “Library Country”*: website. (2020) [in Ukrainian]. Retrieved from <http://livelibrary.com.ua/greenlibrary/ecostyl/>

10. Kravchenko, S. (2020). Trymaty pohliadom maibutnie: fokus ekolohichnoho prosvitnytstva [Keeping an eye on the future: the focus of environmental education]. *Bloh “Publichna biblioteka obiednanoi terytorialnoi hromady” Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho – Blog “Public Library of the United Territorial Community” of the National Library of Ukraine named after Yaroslav the Wise* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://oth.nlu.org.ua/?p=4408>

11. Kobets, H. (2019). Zhyty v styli “eko” vchyt biblioteka na Priortsi v Kyievi [The library on Prioryka in Kyiv teaches you to live in an “eco” style]. *“Uriadovyi kurier”*: sait – *“Government Courier”*: website [in Ukrainian]. Retrieved from <https://ukurier.gov.ua/uk/news/zhiti-v-stili-eko-vchit-biblioteka-na-priorci-v-ki/>

12. Prohrama “EKO-biblioteka” v Shulhivskomu litsei [“ECO-library” program at the Shulgiv Lyceum]. *Blahodiinyi fond “Bibliotekna kraina”*:

vebsait – Charitable Foundation “Library Country”: website. (2021) [in Ukrainian]. Retrieved from <http://livelibrary.com.ua/greenlibrary/shulgivsk/>

13. Nasinnievi biblioteky yak nova posluha dlia hromad [Seed libraries as a new service for communities]. *Hromadskyyi Prostir: portal – Public Space: portal*. (2020) [in Ukrainian]. Retrieved from <https://www.prostir.ua/?news=nasinnjevi-biblioteky-yak-nova-posluha-dlya-hromad>

14. Vid zernynky do roslynky: malenkym lvivianam proponuiut nasinnia i knyhy pro vyroshchuvannia [From a seed to a plant: small Lviv residents are offered seeds and books on growing]. *Espresso.TV-Espresso.TV*. (2021) [in Ukrainian]. Retrieved from <https://zahid.espresso.tv/vid-zerninki-do-roslinki-malenkim-lvivyanam-proponuyut-nasinnya-i-knigi-pro-vyroshchuvannya>

15. Napriamky uchasti bibliotekaria s. Oleksiivky v realizatsii proiektu rozvytku ahroturyzmu [Areas of participation of the librarian. Oleksiivki in the implementation of the agrotourism development project] [in Ukrainian]. Retrieved May 19, 2022, from <http://surl.li/ciqif>

16. Polova, V. Bibliotechni turystychni proekty: dosvid realizatsii [Library tourism projects: implementation experience] [in Ukrainian]. Retrieved May 18, 2022, from https://bibliotourism.blogspot.com/2015/05/blog-post_5.html

17. Orkhuskyi tsentr ekolohichnoi informatsii [Aarhus Environmental Information Center]. *Kirovohradska OUNB im. D. I. Chyzhevskoho: sait – D. I. Chizhevsky Kirovohrad RUNL: website* [in Ukrainian]. Retrieved May 22, 2022, from <https://library.kr.ua/ic/orhus/>

18. Miskyi tsentr ekolohichnoi informatsii ta kultury [City Center of Environmental Information and Culture]. *Tsentralna miska biblioteka im. M. L. Kropyvnytskoho m. Mykolaieva: sait – M. L. Kropyvnytskyi Central City Library, Mykolaiv: website* [in Ukrainian]. Retrieved May 12, 2022, from <http://www.niklib.com/biblioteky-filii/42-nazva-biblioteki-ta-jiji-nomer-2>

19. Tsentr ekolohichnoi informatsii v Khersoni. Pro proiekt [Environmental Information Center in Kherson. About the project] [in Ukrainian]. Retrieved May 16, 2022, from <http://eco.ks.ua/about.htm>

20. Universytet ekolohichnykh znan ONNB [University of Ecological Knowledge ONNB]. *Odeska natsionalna naukova biblioteka: ofitsiynyi vebsait – Odesa National Scientific Library: official website* [in Ukrainian]. Retrieved May 23, 2022, from http://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=163

21. Rekomendatsii-2020 Shkilna biblioteka i ekolohichna prosvita [Recommendations-2020 School library and environmental education]. *Derzhavna naukovo-pedahohichna biblioteka Ukrainy imeni V. O. Sukhomlynskoho: sait – V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine:*

site [in Ukrainian]. Retrieved May 23, 2022, from <http://dnppb.gov.ua/ua/всеукраїнський-місячник-шкільних-бі/>

22. Ekolohichna osvita – priorytetnyi napriamok derzhavnoi polityky : kataloh kn.-inform. vystavky [Environmental education is a priority direction of state policy: catalog of books and information exhibitions]. Ivano-Frankivsk, 2015 [in Ukrainian]. Retrieved May 28, 2022, from https://drive.google.com/file/d/1 VRYlrE–DLovUd2 D_puNW8 etiPx1 DUsIV/view

23. Biblioteka i ekolohichne prosvitnytstvo (Virtualnyi bibliografichnyi spysok) [Library and environmental education (Virtual bibliographic list)]. *Vynnytska oblasna universalna naukova biblioteka im. K. A. Timiriazieva: sait – K. A. Timiryazev Vinnytsia Regional Universal Scientific Library: site* [in Ukrainian]. Retrieved May 10, 2022, from http://old.library.vn.ua/includes/biblioteka_i_ekolohichne_prosvitnytstvo

24. Biblioteka yak osередok ekolohichnoho vykhovannya (uchast bibliotek u realizatsii Tsilei staloho rozvytku) [The library as a center of environmental education (participation of libraries in the implementation of the Sustainable Development Goals)]. Ternopil, 2020. 38 p. [in Ukrainian]. Retrieved May 26, 2022, from https://library.te.ua/wp-content/uploads/2021/03/eco_library.pdf

25. KZ KOR “Kyivska oblasna biblioteka dlia ditei” zapochatkovuie proekt “Ekolohichnyi portal Kyivshchyny” [Communal institution of the Kyiv regional council “Kyiv Regional Library for Children” launches the project “Ecological Portal of Kyiv Region”]. *Kyivska oblasna biblioteka dlia ditei: sait – Kyiv Regional Library for Children: website* [in Ukrainian]. Retrieved May 25, 2022, from <https://ecology.child-library.kiev.ua/index.php/pro-proekt>

26. Borzenko, N. (2017). Rol bibliotek u formuvanni ekolohichnoho svitohliadu ta aktyvnoi zhyttievoi pozytsii molodi [The role of libraries in the formation of an ecological outlook and an active life position of young people]. *Bibliotekna planeta – Library Planet* [in Ukrainian]. Retrieved June 5, 2022, from <https://lib.kr.ua/?p=2618>

27. Vyvchennia pryrody cherez proekty sadivnytstva v bibliotekakh [Exploring nature through gardening projects in libraries]. *Blahodiinyi fond “Bibliotekna kraina”: vebсайт – Charitable Foundation “Library Country”: website* (2020) [in Ukrainian]. Retrieved from <http://livelibrary.com.ua/green-library/nature-explorium/>

28. “Love our Library”, University College Cork, Irlandiia, IFLA Green Library Award 2019 [“Love our Library”, University College Cork, Ireland, IFLA Green Library Award 2019]. *Blahodiinyi fond “Bibliotekna kraina”: vebсайт – Charitable Foundation “Library Country”: website*. (2020) [in

Ukrainian]. Retrieved from <http://livelibrary.com.ua/greenlibrary/love-our-library/>

29. Stepaniuk, O. L., Kyrpyta, T. V. Biblioteka vilnoho universytetu v Berlini. Ekolohichnist yak vidpovid na vyklyky suchasnosti [Library of the Free University in Berlin. Environmentalism as a response to modern challenges] [in Ukrainian]. Retrieved June 4, 2022, from <http://eadnurt.diit.edu.ua/bitstream/123456789/12209/1/Stepaniuk.pdf>

30. Ekolohichna filiiia publichnoi biblioteky Khanchzhou, Kytai [Environmental Branch of Hangzhou Public Library, China]. *Blahodiinyi fond "Bibliotekna kraina": vebsait – Charitable Foundation "Library Country": website.* (2020) [in Ukrainian]. Retrieved from <http://livelibrary.com.ua/greenlibrary/hangzhou-public-library/>

31. Prosvitnytska robota z okhorony dovkillia v finskykh bibliotekakh [Environmental education in Finnish libraries]. *Blahodiinyi fond "Bibliotekna kraina": vebsait – Charitable Foundation "Library Country": website.* (2021) [in Ukrainian]. Retrieved from <http://livelibrary.com.ua/greenlibrary/prosvitnytska-robota-z-okhorony-dovki/>

Стаття надійшла до редакції 10.06.2022.

Iryna Bezzub,

Junior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Hosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: irabezzub@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3561-5991>

Web of Science Researcher ID: GNP-5437-2022

The Modern Library as a Center for the Formation of Ecological Culture in Ukraine

The article examines libraries activities in formation of ecological culture in Ukraine in the process of libraries gradual transformation into modern information centers and social centers of public initiatives for the realization of the goals of sustainable development. It was noted that Ukrainian libraries fulfill the task of forming an ecological culture among all age, social and professional groups of the population within the framework of informal education. It is emphasized that within the scope of such functions, library institutions take a direct part in the formation of the information ecological space, become nodal information centers that not only provide free and equal access to global information resources in the environmental field, concentrate and distribute information flows in the field of ecology, but also become eco-centers and producers of their own informational eco-products.

The main areas of libraries activity in the structure of environmental education and upbringing are analyzed, in particular, work according to complex programs and target projects, continuous environmental education using mass and individual forms of work, library being as an eco-education point for users and employees, scientific and methodological activities of libraries for studying information needs of users, etc.

The participation of Ukrainian libraries in the global project *Green Library* to transform libraries and the surrounding library space into their own eco-environments (energy conservation, sorting and processing of garbage, frugal use of natural resources, etc.), is especially examined.

The role of public libraries in the development of green tourism in Ukraine, as well as the forms of cooperation with local authorities and the population of territorial communities in solving the complex task of forming a tourism-attractive image for regions, are highlighted.

The experience of environmental activities of certain foreign library institutions is analyzed.

Conclusions that the environmental activities of libraries actively contribute to the formation of ecological culture, help in solving urgent problems of environmental protection, and contribute to the education of citizens in a careful attitude to nature, were made. It is claimed that the popularization of the experience of environmental activities of libraries will contribute to increasing of their role in the social communications system.

Keywords: library, information center, ecology, ecological culture, ecological education, green library, seed library, ecotourism.

DOI: <https://doi.org/10.15407/pp.64.363>

УДК 025.5:305

Ліна Чернявська,

молодший науковий співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: lina2014.cher@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7703-540X>

БІБЛІОТЕЧНІ УСТАНОВИ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ УЧАСНИК ІНТЕГРАЦІЇ ГЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ В ЖИТТЯ ГРОМАД

У статті висвітлено участь бібліотечних установ як центрів освіти і просвіти громадян, досліджуються проблеми участі бібліотек в утвердженні основ гендерної рівності в інформаційному суспільстві. Акцентовано увагу на актуальності доведення принципів гендерної рівності до широкого загалу. Висвітлено роль бібліотек як активних учасників проєктів неформальної освіти жінок і дівчат. Розглянуто досвід системної роботи бібліотечних установ у пошуку нових підходів до співробітництва з користувачами та різними організаціями, зокрема із владними структурами, націлених на всебічний на розвиток особистості через сприяння просування принципів гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок. Розглянуто роль бібліотечних установ в умовах інформаційного суспільства у галузі соціально-правового інформування, зокрема у воєнний час, у тому числі з гендерних питань.

Ключові слова: гендер, бібліотечні установи, інформаційно-комунікативна діяльність бібліотек, соціально-правове інформування, гендерна дискримінація.

Загальна постановка проблеми. Останнім часом тема гендерного балансу все частіше досліджується в Україні, Європі та у світі загалом. Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків визнано в усьому світі найважливішим чинником досягнення сталого розвитку суспільства. Україна приєдналася до глобального процесу забезпечення «Цілей сталого розвитку до 2030 року» ООН. П'ятою ціллю сталого розвитку (ЦСР-5) є «Гендерна рівність», яка визначається як забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчаток [1]. Питання поваги до прав людини й основних свобод є одним із ключових принципів Конвенції ЮНЕСКО про охорону

та заохочення розмаїття форм культурного самовираження. Вона передбачає, зокрема, свободу творчого самовираження, яка неможлива без рівного доступу жінок і чоловіків до культурного життя суспільства чи громади, культурних надбань і практик, можливостей рівної участі в розвитку культурного середовища загалом. І жінки, і чоловіки є творцями культурного продукту і його користувачами. Це вимагає включення гендерного аспекту в стратегії розвитку культури та конкретні заходи [2].

Метою дослідження є висвітлення ролі бібліотечних установ як активних учасників демократичних перетворень в Україні на шляху досягнення гендерної рівності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних вітчизняних та зарубіжних дослідженнях проблема трансформації бібліотечних установ в умовах формування інформаційного суспільства розглядалася низкою науковців як у теоретичних аспектах, так і з практичної точки зору. Зокрема дослідженню ролі бібліотек в інформаційному суспільстві присвячено праці Ф. Уэбстера, М. Бакленда, А. Галлімора. Розвиток діяльності бібліотеки як багатофункціонального дослідного центру досліджував О. Онищенко. М. Слободяник запропонував базову модель бібліотеки як соціально-комунікаційної інституції. Розробці концептуальної моделі бібліотеки суспільства знань, діяльності бібліотек як центрів, що акумулюють сьогодні необхідну суспільству для його розвитку інформацію, яка продукується в Україні і за кордоном, присвячені дослідження В. Горового. Питання діяльності бібліотек із правового інформування в сучасному бібліотекознавстві досліджували Ю. Половинчак, О. Пестрцова та ін. Теми гендерних акцентів у соціологічних дослідженнях бібліотечної комунікації торкалися О. Чернишова, І. Ільяєва. Але досліджень, спрямованих на вивчення діяльності бібліотек у гендерному напрямі, небагато. Саме тому розвиток цієї теми є актуальним.

Методи дослідження. Методологія роботи базувалася на загальнонаукових принципах науково-інформаційної діяльності і полягала у застосуванні системного підходу до вивчення питання інтеграції гендерної парадигми в бібліотечну діяльність. Вона реалізувалася з використанням методів аналізу, синтезу, узагальнення. Комплексне поєднання загальнонаукових методів зі спеціальними, які є традиційними для досліджень з питань гендерної політики та гендерної демократії: соціологічний (щодо визначення аспектів гендеру), функціональний (щодо аналізу об'єктивних підстав для розподілу гендерних

ролей у суспільстві), інституціональний (щодо забезпечення гендерної рівності соціальними інститутами) і соціокультурний (у питанні розкриття механізму формування гендерних ролей у суспільстві), сприяло досягненню мети дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Бібліотеки, які в сучасному суспільстві мають багатогранне значення, можуть сприяти реалізації ЦСР-5, пропонуючи: безпечне та привітне місце для зустрічей та спілкування; програми та послуги для задоволення потреб жінок і дівчат, зокрема стосовно їхніх прав чи здоров'я; доступ до інформації та інформаційно-комунікаційних технологій, що допомагають жінкам опановувати бізнесові навички та ін. Створення гендерних book-студій вільного спілкування сприятиме психологічному розвантаженню жінок та людей похилого віку, неактивних багатодітних жінок, а також жінок, які опинилися в складних життєвих обставинах [3]. При цьому при плануванні ініціатив бібліотечних установ акцентується увага на подіях, пов'язаних із правами жінок та реалізації їх потенціалу, розширенні участі жінок у суспільному житті: 11 лютого – Міжнародний день жінок і дівчат в науці; популяризація STEM-освіти; 1 березня – День без дискримінації; Відзначення у березні міжнародної ініціативи «Місяць жіночої історії»; 15 травня – Міжнародний день сім'ї; 2-га неділя травня – День матері; 3-тя неділя червня – День батька; 11 жовтня – Міжнародний день дівчат; 15 жовтня – Міжнародний день сільських жінок; 18 жовтня – Європейський день протидії торгівлі людьми; 25 листопада – Міжнародний день боротьби за ліквідацію насильства щодо жінок. Початок Глобальної кампанії «16 днів проти гендерного насильства»; 18 грудня – День ухвалення Конвенції ООН з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок.

Бібліотеки відкривають для себе нові моделі участі в просуванні соціальних перетворень у сучасному суспільстві, спрямованих на всебічний розвиток особистості. Вони долучаються до просвітницької діяльності з профорієнтації та професійної адаптації молоді. Так, у співпраці з центрами зайнятості та навчальними закладами, вони організовують ярмарки вакансій, ярмарки професій, дні робітничих професій, ПРОФ Fest тощо. Таким чином бібліотечні заклади стають містком між центрами зайнятості та громадянами, допомагаючи консультаціями щодо написання резюме. Крім того, бібліотеки надають можливості для самореалізації потенціалу економічно активного населення та розвитку креативної економіки, організовуючи «школи з основ підприємницької діяльності», де можна зробити бізнес-моделювання власної справи.

Ще одним важливим напрямом бібліотечної діяльності є сприяння освіті дорослих, що забезпечує підтримку особи протягом її кар'єри та життя. Дуже важливо, що сьогодні бібліотеки надають можливість професійної перекваліфікації та проходження дистанційних навчальних курсів з отриманням сертифікату [4].

Бібліотеки активно сприяють розширенню цифрових можливостей для жінок. Так, Українська бібліотечна асоціація у партнерстві з Академією цифрового розвитку в рамках проєкту ООН Жінки в Україні «Просування гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок в рамках реформи децентралізації в Україні», що фінансується Міністерством закордонних справ Канади, 21 січня 2022 р. розпочала ініціативу «Жінка – лідерка у цифровому просторі». Метою проєкту є допомога жінкам із вразливих груп населення подолати негативні економічні наслідки всесвітньої пандемії COVID-19 через використання цифрових платформ та інструментів, у тому числі ресурсів Єдиного порталу державних послуг «Дія». Експерти ООН Жінки в Україні вважають, що цифрові технології стають критичним інструментом для подолання обмежень та негативного впливу кризи, спричиненої пандемією. У рамках цього проєкту в січні – лютому бібліотекарі та працівники ЦНАПів із 13 пілотних громад проєкту та Києва взяли участь у першому етапі тренінгу з підготовки тренерів для «Цифрових менеджерів громади». Після завершення навчання учасники тренінгів надаватимуть консультації та підтримку, а також навчатимуть жінок цифрових навичок і використання цифрових платформ та інструментів, у тому числі ресурсів порталу «Дія». Проєктом передбачено облаштування в бібліотеках чотирьох територіальних громад (Недобоївська Чернівецької області, Луцька Волинської області, Бехтери Херсонської області та Краснопілля Сумської області) громадських просторів для жінок з безкоштовним доступом до інтернету. Бібліотеки отримали спеціальне обладнання, яке допоможе їм налагодити роботу як Хабу цифрової освіти, а саме: ноутбуки, проектор і проекційний екран, планшети, навушники, вебкамеру, маршрутизатор, спікерфон та штатив. 24 січня 2022 р. відбувся перший вебінар для майбутніх менеджерів цифрової освіти за проєктом «Жінка-лідерка в цифровому просторі» [5]. Звісно, на вчасному і повному втіленні в життя цих планів позначилася російська збройна агресія проти України, але хочеться вірити, що все задумане буде виконано.

Сучасна бібліотека є не лише зберігачем знань громади, вона дотична до розвитку своєї громади, усвідомлює свою відповідальність за стан громади, виявляє солідарність і бере на себе зобов'язання долучитися

до вирішення проблемних ситуацій. Бібліотеки сьогодні виступають об'єднувальним та зміцнювальним фактором життя громади передусім за умови координації своєї діяльності з іншими організаціями, а також у соціальному партнерстві з представниками владних, правоохоронних органів, органів охорони здоров'я, соціальних служб, професійних об'єднань, громадських і волонтерських організацій. Сьогодні робота бібліотечних установ стає все більше комплексною, орієнтованою на різні соціально-вікові категорії та неформальні молодіжні угруповання.

Про це свідчить досвід зарубіжних і вітчизняних бібліотек. Так, у вересні 2020 р. Відділ публічних програм Американської бібліотечної асоціації (ALA) оголосив про те, що надасть близько 2 млн дол. США у вигляді грантів малим та сільським бібліотекам усіх типів, щоб долучитися до розв'язання нагальних проблем у своїх спільнотах. У рамках програми «Бібліотеки, що трансформують громади: фокус на малих і сільських бібліотеках» (Libraries Transforming Communities (LTC): Focus on Small and Rural Libraries) понад 600 бібліотек отримали по 3 тис. дол. для використання в інноваційних цілях для задоволення місцевих потреб. Гранти покрили цілу низку витрат, від придбання точок доступу Wi-Fi, засобів індивідуального захисту до фінансування заходів із залучення місцевого населення. Так, Округна бібліотека імені Анни Вест Ліндсі, м. Картервілл, штат Іллінойс, використала свій грант для взаємодії з підлітками міста, вивченню їх потреб та створенню відповідних програм і бібліотечних колекцій. Бібліотека: створила Громадську раду молоді, до якої увійшли місцеві лідери та студенти; організувала книжковий клуб графічних романів, які висвітлюють такі теми, як громадянські права, расові питання, гендерна нерівність, спільнота LGBTQIA+, імміграція та бідність [6].

Українські бібліотеки також знаходять нові форми залучення до життя громад. У 2021 р. через карантинні обмеження, спричинені пандемією COVID-19, було вирішено започаткувати новий формат проведення Міжнародного фестивалю «Книжковий Арсенал». Разом із Всеукраїнською громадською організацією «Українська бібліотечна асоціація» фестиваль запросив долучитися до нього українські бібліотеки в рамках спільного проєкту «Книжковий Арсенал у твоїй бібліотеці». Завдяки цьому 187 бібліотек у різних регіонах України стали учасницями заходу. Частина подій відбулася в онлайн-форматі, що дало змогу значно розширити коло учасників та надало можливість дистанційним відвідувачам стати активними учасниками фестивалю. Таким чином мешканці багатьох місцевих громад на майданчиках бібліотек-учасниць

долучилися до однієї з найяскравіших культурних подій України. Бібліотекам захід додав позитивного іміджу, продемонструвавши їх роль і значення як культурних центрів своїх громад. Зокрема, Миколаївська обласна бібліотека для юнацтва долучилася до стріму «Канон українських письменниць: давні та нові імена», під час якого розповідалося про вітчизняних авторок XIX ст. та 1920–30-х років. Його учасниці: літературознавиця, членкиня журі премії «Книга року ВВС», співзасновниця Київського інституту гендерних досліджень В. Агеєва, координаторка програми «Гендерна демократія» Фонду ім. Гайнріха Бьоля А. Довгопол, українська співачка та телеведуча І. Борисюк яскраво розповіли про долю і особистісний світ українських письменниць, спонукали до читання їхніх творів. Під час заходу було презентовано книгу «Бунтарки: нові жінки і модерна нація» (упорядниці В. Агеєва), акцентувалося на тому, що такі українські письменниці, як Леся Українка й Ольга Кобилянська, Марко Вовчок, Наталя Кобринська, Софія Яблонська та інші активно відстоювали право жінки на самовизначення, змінювали традиційне ставлення до ролі жінки в суспільстві [7].

У січні 2020 р. Пункт європейської інформації Костянтинівської центральної міської публічної бібліотеки (ЦМПБ) приєднався до кінопоказів фестивалю «Єврофест: кіно для кожного» – кінофестиваль європейських фільмів, створений для підвищення толерантності та рівності в українському суспільстві, а також розширення можливостей дозвілля для людей з інвалідністю. На фестивалі в Костянтинівській ЦМПБ були показані фільми, які торкалися різних аспектів інклюзивності – віку, раси, гендеру, сексуальної орієнтації, тощо. «Єврофест» організовано за підтримки програми Culture Bridges, яка фінансується Європейським Союзом у межах впровадження Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, здійснюється Британською Радою в Україні у партнерстві з EUNIC – Мережею національних інститутів культури Європейського Союзу. У бібліотеці відбувся «**Тиждень швейцарського кіно**» (вперше онлайн!). Подія була організована Embassy of Switzerland in Ukraine / Посольство Швейцарії в Україні спільно з Arthouse Traffic. У 2020 р. фестиваль зосереджується на гендерній рівності. Протягом 2020 р. фахівцями КЗК «ЦСПБ» (Комунальний заклад культури «Централізована система публічних бібліотек») подано заявки на участь у проєктах: онлайн-заявка «**Дослідження потреб українських неурядових організацій та публічних бібліотек в інформаційно-комунікаційних технологіях**» від Ресурсного центру ГУРТ (форма-онлайн). Бібліотечні фахівці також взяли участь у написанні заявки на отримання грантової

підтримки (Проект USAID «Економічна підтримка Східної України») зі створення на базі Центральної міської публічної бібліотеки Денного ресурсного центру для постраждалих від гендерно зумовленого та домашнього насилля [8].

Наступною актуальною темою, до якої сьогодні долучаються бібліотечні установи, є інтеграція гендерної проблематики в освітянську систему, що в майбутньому визначатиме гідні умови життєдіяльності жінок та чоловіків, рівноправності їхнього буття. В Україні з вересня 2008 р. діє Програма рівних можливостей та прав жінок в Україні (спільний проєкт ЄС, Шведського агентства з питань міжнародної співпраці та розвитку (Sida) та Програми розвитку ООН). Програма сприяє впровадженню гендерних стандартів в освіту, поданню гендерно-збалансованої інформації у підручниках та освітніх програмах, розробці гендерно-чутливих програм для студентів педагогічних ЗВО.

У ЗВО бібліотеки знаходять свої форми взаємодії з університетською спільнотою, зокрема – студентством, організуючи проведення різнопланових, тематично актуалізованих круглих столів. Корисним є досвід Наукової бібліотеки Харківського національного медичного університету. Як виявилось, найбільш цікавими темами цих круглих столів для студентства стали, насамперед, актуальні віяння професійного плану, гендерна психологія та трендові явища сучасного науково-освітнього простору. Так, у ХНМУ за ініціативою та безпосередньою участю НБ ХНМУ відбулися круглі столи «Психологічні диференціації професійного становлення лікаря в гендерному аспекті» (2021) – обговорювали медичні та соціальні наслідки хвороб, які називають епідемією сучасного суспільства, проблеми гендерних взаємовідносин у медичній освіті та професійному становленні майбутніх лікарів, поради психолога щодо гендерних питань [9].

У 2021 р. Національна наукова медична бібліотека України в співпраці з ВГО «Українська бібліотечна асоціація» і за партнерської підтримки кафедри загальної і медичної психології Національного медичного університету імені О. О. Богомольця провела відкриту онлайн-лекцію «Постковідні синдроми: гендерні та вікові аспекти» [10].

У висвітленні правових питань цікавим є досвід роботи бібліотек Кіровоградської області (бібліотеки Кіровоградщини – одні з кращих в Україні щодо висвітлення правових і в тому числі гендерних питань). Тут є певний стандарт роботи, який включає: роботу з фондом правових документів (поповнення, популяризація, аналіз використання); бібліографічну роботу; співпрацю з правоохоронними органами; активну

діяльність публічних центрів регіональної інформації (ПЦРІ) та інклюзивно-ресурсних центрів (ІРЦ), соціальна роль яких полягає перш за все у створенні умов вільного й повного задоволення інформаційно-правових запитів користувачів; участь у проєкті «Мережа пунктів доступу громадян до публічної інформації органів державної влади» (Мережа ПДГ); організацію роботи громадських приймалень на базі бібліотек; наочні форми роботи (виставки, тематичні куточки, полицьки, папки тощо); співпраця з місцевими громадськими організаціями, клубами, спілками, чия діяльність дотична до правової тематики; в окремих випадках – діяльність правових клубів при бібліотеках (правовий лекторій «Феміда» при Новоархангельській ЦРБ, клуб «Правова планета» у Бобринецькому районі, Гендерна школа у Маловисківському районі, правовий клуб «Віче» в Олександрівському районі, морально-правовий клуб «Підліток» при Новоукраїнській ЦРБ); публікації правовиховної тематики в ЗМІ; власна видавнича діяльність (буклети). Тематики правових інформаційних і виховних бібліотечних заходів різноманітна: День прав людини; права дітей; право на соціальний захист (пільги, пенсії тощо); права жінок; захист від насильства; сімейне право. Звертає на себе увагу і тенденція до розширення кола подій, до яких приурочені заходи: «16 днів проти насильства», Дня прав людини, Європейського тижня місцевої демократії, Тижня толерантності. За формою заходи правової тематики різноманітні та розраховані на різні потреби й категорії учасників: лекції, бесіди, уроки і години права, заходи з елементами гри та змагання (для дітей та молоді), вікторини, зустрічі зі спеціалістами, тренінги, виставки. Переважають активні форми, які дають можливість отримання зворотного зв'язку. У бібліотеках склалися добрі традиції співпраці з місцевими відділами та управліннями юстиції, працівники яких допомагають в організації роботи громадських приймалень, відвідують заходи, проводять роз'яснювальну роботу. Позитивний вплив на стан правоосвітньої роботи також має взаємодія з управлінням у справах сім'ї, молоді і спорту, відділом освіти ОДА, радами ветеранів, районними центрами соціальних служб для молоді та центрами зайнятості населення. В окремих випадках є і позитивні приклади співпраці з громадськими організаціями (у Знам'янському районі – з Миською організацією Спілки юристів України та НГО «Дія», на базі Миської центральної бібліотеки Знам'янської міської ради створено громадську організацію Знам'янський міський «Інформаційно-освітній жіночий клуб») [11].

З метою вивчення рівня обізнаності користувачів з гендерної культури бібліотеки-філії МЦБС провели обласне соціологічне дослідження

«Обізнаність населення Кіровоградської області з гендерної культури». Аналіз анкет свідчить про необхідність гендерної освіти на всіх етапах становлення особистості, формування її гендерної компетентності. Бібліотеки спільно з Управлінням патрульної поліції проводять заходи з метою підвищення правової свідомості дітей та молоді. Серед них, зокрема, тренінг «Насильству – стоп!» щодо правових аспектів Закону України № 2229-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та механізмів його дії. Під час години спілкування «Гендерна рівність: вчора, сьогодні, завтра» поліцейські розповідають про гендерні ролі в соціумі [12].

Кіровоградська обласна бібліотека для юнацтва ім. Є. Маланюка в співпраці з Головним територіальним управлінням юстиції у Кіровоградській області популяризує серед молоді обговорення гендерних питань, шляхів запобігання насильству в межах лекторію «Молодь і право» з висвітленням стереотипів професійної діяльності чоловіків та жінок, їх ролі в суспільних відносинах, критеріїв щодо досягнення успіху й оплати праці, обміном думок та моделюванням різних ситуацій стосовно прояву гендеру в суспільстві.

Бібліотеки долучаються до питань гендерної рівності та протидії домашньому насильству через проектну діяльність. У 2019 р. бібліотекарі Олександрійської міської ЦБС отримали проект «Платформа 3-Д: добра, довіри, досвіду», підтриманий Міжнародною організацією з міграції та профінансований Європейським Союзом. У рамках проекту було створено Вітальню довіри «Кава та бесіда», головним завданням якої є налагодження діалогу всередині громади, сприяння поліпшенню громадської безпеки та попередження насилля в сім'ї та школі. Учасники Вітальні – представники незахищених верств Олександрійської громади: діти з багатодітних та малозабезпечених сімей, сироти, «складні» підлітки; жінки, які страждають від насилля чоловіків; самотні матері. Залучення до бесід відповідних фахівців (психологів, юристів, лікарів, працівників поліції тощо), облаштування окремого, ізольованого, тихого приміщення в бібліотеці допомагає слухачам Вітальні побороти внутрішні страхи, попередити загрози життю, врятувати, знайти однодумців та друзів [13].

Бібліотечні працівники Олександрійської районної централізованої бібліотечної системи спільно з громадською організацією «Олександрійський гендерний інформаційний центр» реалізували проекти, що сприяють забезпеченню рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. У результаті проекту «Активна жінка – успішна громада» в чотирьох сільських бібліотеках (Добронадіївська, Червонокам'янська, Ново-

разька центральна, Олександрівська) діють центри громадської активності жінок. Активні жінки ініціюють і реалізують локальні місцеві ініціативи, дехто з них має намір балотуватися в депутати місцевих громад, або стали ініціаторками створення громадських організацій на теренах району.

Бібліотеки області проводять інформаційно-просвітницьку роботу за допомогою тренінгової діяльності. Зокрема, працівники комунального закладу «Районна бібліотека Долинської районної ради» для старшокласників міста провели тренінгове заняття «Скажемо “ні” насильству», Гайворонська центральна районна бібліотека – «Я захищаю себе від гендерної дискримінації», працівники централізованої бібліотечної системи м. Кропивницького організували професійний клуб «Bookлідер», учасники якого використовують у своїй діяльності антидискримінаційну гру «Бути жінкою», покликану через ігрову форму пропрацювати стереотипи щодо ролі жінок у суспільстві та показати способи протидії дискримінації.

Збройна агресія проти України у 2022 р. докорінно змінила країну, і бібліотечне життя в тому числі. В умовах воєнного часу бібліотечна спільнота долучилася до боротьби з російськими загарбниками і допомоги вимушеним переселенцям. Як відомо, жінки та діти становлять переважну більшість серед внутрішньо переміщених осіб [14]. Зокрема, у м. Татарбунари (Одеська обл.) представниці місцевої публічної бібліотеки спільно з Волонтерським центром м. Татарбунари взяли участь у практичному навчанні для жінок та дівчат із числа ВПО, а також людей, які прийняли чи планували прийняти у себе вимушених переселенців. Спільно з представницями Татарбунарської міської ради, бібліотеки та місцевої лікарні проведено тренінг з надання послуг під час воєнного стану, інформаційної грамотності та подолання стресового стану в умовах війни. У навчанні взяли участь 62 жінки-ВПО різного віку, правові потреби яких зумовлені як економічними, соціальними факторами, так і впливом воєнних дій та необхідністю покинути своє житло з міркувань безпеки [15].

В умовах воєнного часу в бібліотечних закладах не проводяться масові заходи та засідання клубів за інтересами (більшість заходів відбувається дистанційно), але в регіонах із спокійною та контрольованою ситуацією бібліотеки продовжують надавати традиційні бібліотечно-інформаційні послуги. Діяльність бібліотечних закладів спрямована на відновлення духовних сил громадян, на порятунок від жахів та хаосу війни. Так, Дніпропетровська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Первою-

чителів слов'янських Кирила і Мефодія – партнера ГО «ЖІНКИ плюс» – пропонує безкоштовні аудіоресурси, де можна знайти книжки в різних жанрах. Це реальна допомога людям у подоланні тривожного стану сучасних реалій і наповнення життя світлими емоціями [16].

Звертає на себе увагу ініціатива Дніпропетровської обласної бібліотеки для дітей, яка взяла участь у Zoom-конференції «Жінки – письменниці в сучасній українській літературі», яку організувала Дніпропетровська обласна бібліотека для молоді імені М. Светлова. Обговорювалася роль жінки-письменниці в сучасній українській літературі та нові, продиктовані війною теми. Участь у заході взяли громадська діячка, член Національної спілки письменників України, Національної спілки журналістів України Е. Заржицька (модератор заходу), письменниці Н. Довгопол, І. Баковецька-Рачковська, І. Пасько [17].

Нині дуже актуальною є популяризація величної ролі української жінки у воєнний час, і презентація в бібліотеках книг такого змісту є дуже важливою. У цьому зв'язку жвавий інтерес викликала творча зустріч із воєнною кореспонденткою, авторкою книги «Дівчата зрізають коси» Є. Подобною, яка відбулася в Полтавській обласній бібліотеці для юнацтва імені Олеса Гончара. Книга написана в жанрі документальної прози і висвітлює саме ту проблематику, яка хвилює жінку на війні. «Дівчата зрізають коси» – це спогади 25 жінок-воячок, які брали участь у російсько-українській війні в складі Збройних сил України та добровольчих підрозділів у 2014–2018 рр. Її підготовлено в межах проекту Українського інституту національної пам'яті «Усна історія АТО». Видання опинилося серед переможців Всеукраїнського рейтингу «Книжка року» на Львівському форумі книговидавців та отримало Національну премію України імені Тараса Шевченка. Знайомство з такими творами дає глибинне розуміння нинішніх подій, надихає на переосмислення не лише гендерних ролей, а й через призму жіночого погляду глибше осягнути такі поняття як українська ідентичність, національні цінності [18].

Національна юридична бібліотека Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ) у співпраці з Інститутом інформаційних технологій НБУВ започаткували роботу інформаційно-аналітичного ресурсу «Біженці та вимушено переміщені особи | refugees and internally displaced persons». Проект містить структуровану базу даних, що відображає національні та міжнародні напрацювання у сфері захисту прав вимушених переселенців, їх інтеграції у нові приймаючі громади, використання соціального потенціалу внутрішньо переміщених осіб, широке залучення ВПО до розвитку територіальних громад. Ресурс розра-

хований на внутрішньо переміщених осіб, фахівців державних та регіональних органів управління, місцевого самоврядування, представників територіальних громад, громадських організацій, бібліотечних установ, науковців, освітян, а також усіх зацікавлених у розв'язанні проблем ВПО [19].

Також Національна юридична бібліотека НБУВ готує бюлетень оперативних матеріалів на базі аналізу правової електронної інформації «Громадська думка про правотворення», який був створений з метою розширення доступу до правових інформаційних ресурсів та їх ефективного використання всім категоріям громадян. Тепер у воєнний час він містить аналітичні матеріали з актуальних питань життя держави в умовах воєнної агресії, зокрема розслідування злочинів, скоєних російськими окупантами на сексуальному ґрунті на території України, проблем насильницької депортації українських громадян до РФ та ін.

Висновки та практичне значення. Таким чином, бібліотеки як унікальні соціальні інституції, що можуть бути включені в усі сфери людського життя, мають величезний потенціал розв'язання проблем на шляху досягнення гендерної рівності. Вони впливають на суспільну свідомість шляхом поширення актуальних знань з гендерних питань завдяки проведенню широкого спектра заходів, виконуючи координаційні, інформаційні та освітні функції щодо просування державної гендерної політики. Нині, в умовах війни, бібліотеки доносять до широкого загалу роль жінок і їхній значний внесок у захист Вітчизни від ворога, доносять важливу правову інформацію, допомагають жінкам-ВПО інтегруватися в нові громади, пристосуватися до нових умов життя, гармонізувати внутрішній емоційний стан у цей непростий час.

Очевидним є те, що кожна бібліотека шляхом вивчення потреб своєї громади може сприяти меті досягнення гендерного паритету, викоріненню негативних гендерних стереотипів у суспільстві. Бібліотеки постійно працюють над впровадженням у практику своєї діяльності нових форм і методів, спрямованих на підвищення рівня інформаційної грамотності громадян, зокрема, жінок. Таким чином бібліотечні установи трансформуються в ефективні інструменти поширення якісної наукової, освітньої інформації з гендерних питань для широкого загалу. Це є запорукою сталого розвитку творчого потенціалу, підвищення соціальної активності та громадянської свідомості кожної людини і суспільства в цілому.

Список бібліографічних посилань

1. Мінсоцполітики розробило проект Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків до 2030 року. *Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України*. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/20573.html> (дата звернення: 28.08.2021).
2. Штайнер А. Заява до Міжнародного жіночого дня – 8 березня 2022 р. *ПРООН в Україні*. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/presscenter/speeches/2022/statement-on-international-womens-day--8-march-2022.html> (дата звернення: 07.03.2022).
3. Методичні рекомендації до планування роботи бібліотек області на 2022 рік. *ОУНБ імені І. Франка*. URL: <https://lib.if.ua/prof/?p=-2846> (дата звернення: 21.09.2021).
4. Лагута Л. Соціальне партнерство бібліотек запорука сталості та розвитку людського капіталу громади. *Національна бібліотека України ім. Ярослава Мудрого*. URL: <https://oth.nlu.org.ua/?p=3936> (дата звернення: 08.07.2020).
5. Адаменко М. Розширення цифрових можливостей для жінок. *Національна бібліотека України ім. Ярослава Мудрого*. URL: <https://oth.nlu.org.ua/?p=5441> (дата звернення: 01.02.2022).
6. Лагута Л. Діалоги, що сприяють змінам. *Національна бібліотека України ім. Ярослава Мудрого*. URL: <https://oth.nlu.org.ua/?p=5458> (дата звернення: 31.01.2022).
7. Ярмоленко О. Посольство Х Книжкового Арсеналу в Миколаївській обласній бібліотеці для юнацтва. *Миколаївська обласна бібліотечна асоціація*. URL: <https://moba.net.ua/news/posolstvo-h-knyzhkovogo-arsenalu-v-mykolayivskij-oblasnij-bibliotetsi-dlya-yunatstva/> (дата звернення: 04.11.2021).
8. Публічні бібліотеки: професіоналізм+креативність=сучасна бібліотека. *Сайт Костянтинівської міської ради*. URL: https://konstrada.gov.ua/images/image/2021/03/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82_2020_.pdf (дата звернення: 08.02.2021).
9. Киричок І., Серпухова В., Озеркіна О., Заговора М. Круглі столи як дієвий формат комунікації університетської бібліотеки і студентства : *Бібліотеки і суспільство: рух у часі та просторі : матеріали IV наук.-практ. конф., м. Харків, 26–27 жовт. 2021 р.* С. 46–52. URL: http://repo.knmu.edu.ua/bitstream/123456789/300143/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%8F_2021.pdf (дата звернення: 10.12.2021).

10. Кирій С. Створення привабливого інформаційного простору бібліотеки за допомогою сучасних інформаційних технологій. *Тенденції розвитку медичних бібліотек України і виклики сучасного інформаційного суспільства : матеріали XX ювіл. міжнар. наук.-практ. конф., м. Ужгород, 19–20 трав. 2021 р.* С. 26–28. URL: https://library.gov.ua/wp-content/uploads/2021/05/Book_Medlib_Conference_200_290_2021.pdf (дата звернення: 18.05.2021).
11. Федорова Т. Правоосвітня діяльність бібліотек області: інформаційна та соціальна складові. *Бібліотечна орбіта Кіровоградщини*. 2014. Вип. 6. С. 72–76. URL: <https://library.kr.ua/wp-content/uploads/2021/02/orbita6.pdf>
12. Звіт про роботу бібліотек МЦБС міста Кропивницького за 2020 рік. МЦБС міста Кропивницького. URL: <http://citylib.kr.ua/about/dosagnenja> (дата звернення: 19.01.2022).
13. Дубина Л. Стан інформаційно-просвітницької роботи в бібліотеках області щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків та протидії домашньому насильству. *Бібліотечна орбіта Кіровоградщини*. 2020. Вип. 12. С. 58–63. URL: <https://library.kr.ua/wp-content/uploads/2021/02/orbita12.pdf> (дата звернення: 02.02.2021).
14. Кожна шоста людина в Україні була внутрішньо переміщена. *МOM в Україні*. URL: <https://ukraine.iom.int/uk/news/kozhna-shosta-lyudyna-v-ukrayini-bula-vnutrishno-peremishchena> (дата звернення: 22.04.2022).
15. Жінки з вразливих груп навчалися базовим інструментам правового самозахисту. *Громадський Простір*. URL: <https://www.prostir.ua/?news=zinky-z-vrazlyvyh-hrup-navchalys-bazovym-instrumentam-pravovoho-samozahystu>. (дата звернення: 23.04.2022).
16. Безкоштовні аудіоресурси для дорослих і дітей. *Громадська організація «Жінки плюс»*. URL: <https://womenplus.com.ua/news/bezkoштovni-audioresursi-dlya-doroslih-i-ditej/> (дата звернення: 26.04.2022).
17. Дороніна Т. Зум – зустріч «Жінки – письменниці в сучасній українській літературі». *Дніпропетровська обласна бібліотека для дітей*. URL: <http://biblio-child.dp.ua/713-zum-zustrich-zhinky-pismennitsi-v-suchasniy-ukrajinskij-literaturi> (дата звернення: 29.04.2022).
18. У Полтаві відбулася творча зустріч з авторкою книги «Дівчата зрізають коси». *Інтернет-видання «Полтавщина»*. URL: <https://poltava.to/project/6862/> (дата звернення: 06.06.2021).
19. Біженці та вимушено переміщені особи. *Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського*. URL: http://nowar.nbuv.gov.ua/cgi-bin/nowar/search.exe?I21 DBN=nowar_subject&P21 DBN=nowar&C21 COM=T (дата звернення: 24.03.2022).

References

1. Minsotspolityky rozroblylo proekt Derzhavnoi stratehii zabezpechennia rivnykh prav ta mozhlyvostei zhynok i cholovikiv do 2030 roku [The Ministry of Social Policy has developed a draft State Strategy for Equal Rights and Opportunities for Women and Men until 2030]. *Ofitsiyni sait Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy – Ministry of Social Policy of Ukraine. Official site* [in Ukrainian]. Retrieved August 28, 2021, from <https://www.msp.gov.ua/news/20573.html>
2. Shtainer, A. (2022). Zaiava do Mizhnarodnoho zhynochoho dnia – 8 bereznia 2022 r. [Statement for International Women’s Day – March 8, 2022]. *Sait PROON v Ukraini – UNDP in Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved March 7, 2022, from <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/press-center/speeches/2022/statement-on-international-womens-day-8-march-2022.html>
3. Metodychni rekomendatsii do planuvannia roboty bibliotek oblasti na 2022 rik. [Methodical recommendations for planning the work of regional libraries for 2022]. *Sait Ivano-Frankivskoi oblasnoi universalnoi naukovoï biblioteky imeni I. Franka – Site of Ivano-Frankivsk Regional Universal Scientific Library named after I. Franko* [in Ukrainian]. Retrieved September 9, 2021, from <https://lib.if.ua/prof/?p=2846>
4. Lahuta, L. (2020). Sotsialne partnerstvo bibliotek zaporuka stalosti ta rozvytku liudskoho kapitalu hromady [Social partnership of libraries is a guarantee of sustainability and development of human capital of the community]. *Sait Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. Yaroslava Mudroho – Website of the Yaroslav the Wise National Library of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved July 8, 2020, from <https://oth.nlu.org.ua/?p=3936>
5. Adamenko, M. (2022). Rozshyrennia tsyfrovyykh mozhlyvostei dlia zhynok [Expanding digital opportunities for women]. *Sait Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. Yaroslava Mudroho – Website of the Yaroslav the Wise National Library of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved February 1, 2022, from <https://oth.nlu.org.ua/?p=5441>
6. Lahuta, L. (2022). Dialohy, shcho spryiaiat zminam [Dialogues that promote change]. *Sait Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. Yaroslava Mudroho – Website of the Yaroslav the Wise National Library of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved January 31, 2022, from <https://oth.nlu.org.ua/?p=5458>
7. Yarmolenko, O. (2021). Posolstvo Kh Knyzhkovoho Arsenalu v Mykolaivskii oblasnii bibliotetsi dlia yunatstva [Embassy of the 10 th Book Arsenal in the Nikolaev regional library for youth]. *Sait Mykolaivskoi*

oblasnoi bibliotechnoi asotsiatsii – The site of the Nikolaev Regional Library Association [in Ukrainian]. Retrieved November 4, 2021, from <https://moba.net.ua/news/posolstvo-h-knyzhkovogo-arsenalu-v-mykolayivskij-oblasnij-bibliotetsi-dlya-yunatstva/>

8. Publichni biblioteki: profesionalizm +kreatyvnist = suchasna biblioteka [Public libraries: professionalism + creativity = modern library]. *Sait Kostiantynivskoi miskoi rady – The site of the Constantine City Council* [in Ukrainian]. Retrieved February 8, 2021, from https://konstrada.gov.ua/images/image/2021/03/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82_2020_.pdf

9. Kyrychok, I., Serpukhova, V., Ozerkina, O., Zahovora, M. (2021). Round tables as an effective format of communication between the university library and students. *Biblioteki i suspilstvo: rukh u chasi ta prostori: materialy IV nauk.-prakt. konf., m. Kharkiv, 26–27 zhovt.* (pp. 46–52) [in Ukrainian]. Retrieved December 10, 2021, from http://repo.knmu.edu.ua/bitstream/123456789/30014/3/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%8F_2021.pdf

10. Kyrii, S. (2021). Creating an attractive information space of the library with the help of modern information technologies. *Tendentsii rozvytku medychnykh bibliotek Ukrainy i vyklyky suchasnoho informatsiinoho suspilstva: materialy XX yuvileinoi mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Uzhhorod, 19–20 trav.* (pp. 26–28) [in Ukrainian]. Retrieved May 18, 2021, from https://library.gov.ua/wp-content/uploads/2021/05/Book_Medlib_Conference_200_290_2021.pdf

11. Fedorova, T. (2014). Legal education of regional libraries: information and social components. *Bibliotechna orbita Kirovohradshchyny – Library Orbit of Kirovohrad Region, 6*, 72–76 [in Ukrainian]. Retrieved from <https://library.kr.ua/wp-content/uploads/2021/02/orbita6.pdf>

12. Report on the work of libraries of the City Centralized Library System of the city of Kropyvnytskyi the city of Kropyvnytskyi for 2020. *Miska tsentralizovana bibliotechna systema mista Kropyvnytskoho – Kropivnitskoho City Centralized Library System* [in Ukrainian]. Retrieved January 19, 2022, from <http://citylib.kr.ua/about/dosagnenja>

13. Dubyna, L. (2020). The state of informational and educational work in the libraries of the region on ensuring equal rights and opportunities for women and men and combating domestic violence. *Bibliotechna orbita Kirovohradshchyny – Library Orbit of Kirovohrad Region, 12*, 58–63 [in Ukrainian]. Retrieved from <https://library.kr.ua/wp-content/uploads/2021/02/orbita12.pdf>

14. Kozhna shosta liudyna v Ukraini bula vnutrishno peremishchena [One in Six People Internally Displaced in Ukraine]. *The International Organization*

for Migration (IOM) in Ukraine [in Ukrainian]. Retrieved April 22, 2022, from <https://ukraine.iom.int/uk/news/kozhna-shosta-lyudyna-v-ukrayini-bulavnutrishno-peremishchena>

15. Zhinky z vrazlyvykh hrup navchalys bazovym instrumentam pravovoho samozakhystu [Women from vulnerable groups learned the basic tools of legal self-defense]. *Hromadskiy Prostir – Public Space* [in Ukrainian]. Retrieved April, 23, 2022, from <https://www.prostir.ua/?news=zhinky-z-vrazlyvykh-hrup-navchalys-bazovym-instrumentam-pravovoho-samozahystu>

16. Bezkoshtovni audioresursy dlia doroslykh i ditei [Free audio resources for adults and children]. *Hromadska orhanizatsiia “Zhinky plus” – Women’s Plus NGO* [in Ukrainian]. Retrieved April 26, 2022, from <https://womenplus.com.ua/news/bezkoshtovni-audioresursi-dlya-doroslih-i-ditej/>

17. Doronina, T. (2022). Zum – zustrich “Zhinky – pismennytsi v suchasniy ukrainskii literaturi” [Zoom – meeting “Women writers in modern Ukrainian literature”]. *Sait Dnipropetrovskoi oblasnoi biblioteki dlia ditei – The site of the Dnipropetrovsk Regional Library for Children* [in Ukrainian]. Retrieved April 29, 2022, from <http://biblio-child.dp.ua/713-zum-zustrich-zhinki-pismennitsi-v-suchasnij-ukrajinskij-literaturi>

18. U Poltavi vidbulasia tvorcha zustrich z avtorkoiu knyhy “Divchata zrizaiut kosy” [A creative meeting with the author of the book “Girls cut braids” took place in Poltava]. *Internet-vydannia “Poltavshchyna” – Poltavshchyna Online Publication* [in Ukrainian]. Retrieved June 6, 2021, from <https://poltava.to/project/6862/>

19. Bizhentsi ta vymusheno peremishcheni osoby [Refugees and internally displaced persons]. *Sait Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Site of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved March 24, 2022, from http://nowar.nbuv.gov.ua/cgi-bin/nowar/search.exe?I21 DBN=nowar_subject&P21 DBN=nowar&C21 COM=T

Стаття надійшла до редакції 15.04.2022.

Lina Cherniavska,

Junior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Hosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: lina2014.cher@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7703-540X>

Library Institutions as an Effective Participant in the Integration of a Gender Approach into Community Life

The article presents a study of library activities aimed at ensuring gender equa-

lity in modern society, in particular overcoming negative gender stereotypes, digital inequality. The available means to solve these problems through the use of libraries potential are systematized, in particular in the study of ways to integrate gender as a social construct into national legislation and legal guarantees to combat gender discrimination.

The participation of libraries in educational activities on vocational guidance and professional adaptation of young people, and promoting adult education, has been studied. Attention is drawn to the positive experience of libraries in providing citizens with opportunities for professional retraining and distance learning courses with a certificate.

The experience of library institutions in eliminating gender barriers in various spheres of public life, in particular, in the field of ICT, has been studied. Particular attention is paid to the work of libraries in the framework of the UN project Women in Ukraine «Promoting Gender Equality and Empowerment of Women in the framework of decentralization reform in Ukraine». Special attention is paid to the work of libraries in helping women from vulnerable groups to overcome the negative economic consequences of the global COVID-19 pandemic through the use of digital platforms and tools, including resources of the Action portal.

Forms of involvement of Ukrainian and foreign library institutions in the life of their communities are analyzed. Positive experience of libraries' participation in solving problem situations of communities under the condition of coordination of their activities with other organizations, as well as in social partnership with representatives of government, law enforcement, health care, social services, professional associations, public and volunteer organizations, is considered.

The participation of libraries in the integration of gender issues into the educational system, as well as activity of library institutions in covering legal, in particular, gender equality issues, using the case of informational and educational work of libraries in Kirovohrad region, is presented.

The changes in library life in time of Russia's aggression against Ukraine in 2022 are studied.

Keywords: gender, library institutions, information and communication activities of libraries, social and legal information, gender discrimination.

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.64.381>
УДК 025.2:004.738.5]:024-024.87](477-87)

Світлана Спіріна,

молодший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: pilgrim1715@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8962-0550>

СУЧАСНІ ФОРМИ ЗАЛУЧЕННЯ КОРИСТУВАЧІВ ДО ПРЕДСТАВЛЕННЯ ТА ПРОСУВАННЯ ЦИФРОВИХ БІБЛІОТЕЧНИХ КОЛЕКЦІЙ

У роботі розглядається сучасний зарубіжний досвід представлення бібліотеками своїх електронних ресурсів завдяки впровадженню новітніх технологічних можливостей. Відзначається важливість постійного процесу вдосконалення системи обслуговування користувачів. Наголошується на важливості креативного підходу до сучасної діяльності українських бібліотечних структур, технологічного розширення можливостей бібліотек з огляду на досвід та позитивні зміни в роботі зарубіжних колег, дистанційне обслуговування. Визначено перспективні напрями розвитку електронних ресурсів вітчизняними бібліотечними структурами.

Ключові слова: бібліотеки, архіви, музеї, електронні ресурси, електронні бібліотеки, портали, цифрові колекції, дистанційне обслуговування, чат-бот.

У контексті інтенсивного розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, стрімкого збільшення обсягів інформації, супутньої їм диджиталізації важливою складовою бібліотечної діяльності стають електронні ресурси, які покликані як забезпечити збереження бібліотечних фондів, так і оптимізувати користувацький доступ до них. Впродовж останніх десятиліть бібліотеки активно реалізують різноманітні проекти представлення електронних ресурсів і на сьогодні можна говорити про значні практичні напрацювання та наявність теоретичних узагальнень цього напрямку бібліотечної діяльності як вітчизняними [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13], так і зарубіжними дослідниками [21, 22, 25], що працюють з питаннями акумуляції й збереження культурної спадщини для майбутніх поколінь. Попри те, що окреслена наукова проблематика загалом активно висвітлюється у фаховій літературі, розвиток цього

напряму бібліотечної діяльності призводить до посилення тих чи інших її окремих аспектів, що заслуговують на самостійні розвідки. Глобальні виклики сьогодення – спочатку пандемія, а нині військові дії на території України, питання бібліотечних проєктів їх представлення електронних ресурсів лише актуалізують, особливо в контексті нових форм взаємодії бібліотеки і користувача. Відтак саме орієнтованість на користувачські запити та інтереси в проєктах представлення історичної спадщини стала предметом нашого дослідження. Його мета – виявити та проаналізувати успішний досвід зарубіжних бібліотек у цьому напрямі.

Джерельною базою для дослідження стали бібліотечні проєкти, що, з одного боку, успішно репрезентують цифрові колекції, а з іншого – не висвітлювались активно в згаданій вище історіографії.

Отже, проведений аналіз засвідчив, що базовим для надання доступу користувачам до широкого спектра ресурсів – від електронних бібліотек до окремих колекцій і навіть документів є забезпечення єдиного доступу до різних сторінок тематичних оцифрованих колекцій. Як правило (хоч і не обов’язково) його реалізують через створення електронних читальних залів.

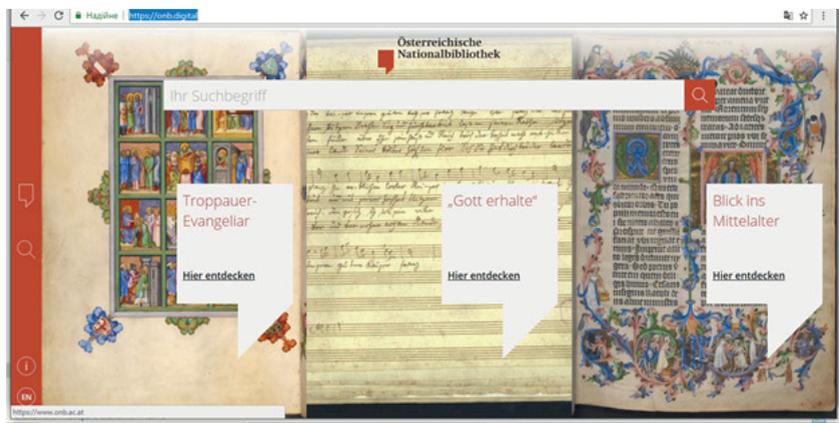

Рис.1. Представленість електронного читального залу
Австрійської національної бібліотеки
Джерело: <https://onb.digital/>

При цьому структура таких читальних залів може бути досить складною, включати в себе вузькі, спеціалізовані чи тематичні читальні зали. Так, для Австрійської національної бібліотеки це ALEX –

електронний читальний зал Австрійської національної юридичної бібліотеки, де можна ознайомитися з історичними й сучасними австрійськими юридичними документами (рис. 1). Національна бібліотека Великобританії представляє проєкт «Соціальне забезпечення», який надає доступ до широкого спектра друкованих і оцифрованих колекцій з відповідної тематики – дослідницьких публікацій, законодавчих актів та інших урядових документів. Крім того, надається інформація про всі аспекти соціального забезпечення у Великобританії та за її межами.

Поряд з розширенням інфраструктури забезпечення користувацького доступу привертає увагу й інтенсифікація комунікації з користувачами. Ефективним інструментом такої інтенсифікації можна вважати використання краудсорсингових ініціатив. Цікавим прикладом спільної роботи бібліотеки з користувачами є проєкт «Австрія з повітря» («Österreich aus der luft»). Бібліотека пропонує користувачам серед представлених майже 5000 оцифрованих аерофотознімків міжвоєнної Австрії ХХ ст. та інструкції для спільної роботи над колекцією (категоризація, позначення тегами, розміщення, перевірка місцезнаходження та оцінка) [24]. Інший показовий проєкт – результат залучення користувацьких зусиль Національною бібліотекою Нідерландів, яка в партнерстві з публічними бібліотеками та науковими установами з метою збереження й популяризації історичних і культурних фондів. Цей проєкт під назвою Delpher акумулює тисячі цінних номерів газет голландською мовою (періодика ХVІІ ст. та випуски часів Другої світової війни). Свого часу в межах проєкту краудсорсингу був створений спеціальний застосунок, за допомогою якого волонтери могли вручну транскрибувати текст для наповнення проєкту Delpher.

Якщо застосування краудсорсингу в реалізації бібліотечних ініціатив досить добре висвітлено у спеціальній літературі, то описані нижче «бібліотечні лабораторії» є пізнішими бібліотечними новаціями і заслуговують на окрему увагу.

Так, наприклад, Лабораторія Австрійської національної бібліотеки (ÖNB Labs) не просто надає широкий доступ до великого обсягу історичних колекцій, а й пропонує при цьому експериментальний простір, де враховуються потреби різних груп користувачів аби створити для них більше можливостей для творчого використання цифрових ресурсів. Користувачі ÖNB Labs можуть створювати і редагувати колекції, репрезентувати їх у різних варіаціях, а також пропонувати бібліотеці власні творчі проєкти, що після попередньої модерації отримують технічну підтримку від бібліотечних працівників у реалізації та репре-

зентації [23, 25]. Аналогічна ініціатива Британської бібліотеки, запроваджена ще у 2013 р. – Британські бібліотечні лабораторії (BL Labs). Зокрема, команда лабораторій займається створенням, використанням і поширенням цифрових колекцій бібліотеки у співпраці з дослідниками, розробниками, педагогами, підприємцями та художниками з усього світу. При цьому Британська бібліотека нагороджує користувачів за виняткові проекти, у яких вони використали цифрові колекції та інформацію бібліотеки за 4-ма категоріями, а саме: дослідження, образотворче мистецтво, комерція та освіта.

Національна бібліотека Франції пропонує послугу «Мій особистий простір», що дає змогу користувачам зберігати свої найактуальніші пошукові запити, класифікувати записи із загального каталогу і позначати сторінки, купувати репродукції онлайн, резервувати місця чи документи. Її електронна бібліотека Gallica, яка на сьогодні пропонує доступ користувачам до мільйонів документів (рис. 2) [18], наголошує на важливості безкоштовних освітніх ресурсів, які допомагають у роботі як вчителям, так і студентам. Певні набори запитань і вправ дають можливість вивчати документи спадщини з тем, пов'язаних із шкільною програмою, вони також можуть навчити користувачів проводити документальні дослідження самостійно [17].

Рис. 2. Інфографіка щодо наповнення електронної бібліотеки Gallica
Джерело: <https://gallica.bnf.fr/GallicaEnChiffres>

Так само й електронна бібліотека Національної бібліотеки Іспанії здійснює активну промоцію важливого ресурсу бібліотеки – порталу BNEscolar (<http://bnescolar.net>), що об'єднує понад 8500 цифрових документів, які мають потенційну цінність і зацікавленість для освітніх програм відповідної категорії користувачів.

Не менш цікавим з точки зору нашого дослідження є освітній проєкт «Класна кімната Європіани» (“Europeana Classroom”) для тих користувачів, хто зацікавлений в інноваційних практиках; педагогів та студентів, де вони можуть знайти цифрову колекцію для своїх навчальних програм (рис. 3) [19].

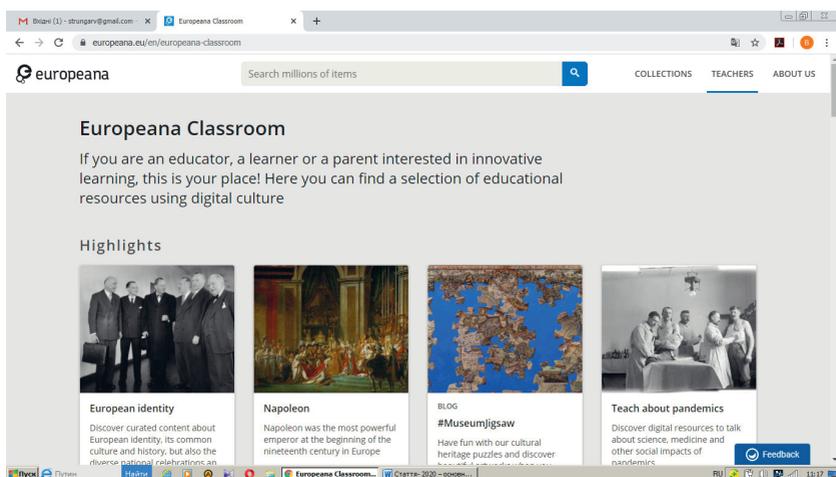

Рис. 3. Представленість освітнього проєкту «Класна кімната Європіани»
Джерело: <https://www.europeana.eu/en/europeana-classroom>

Зважаючи, що Європіана об'єднує ресурси з понад 2000 європейських установ пам'яті – бібліотек, музеїв, архівів, освітній потенціал цього ресурсу надзвичайно високий [19].

Загалом практично кожна бібліотека наголошує на освітніх та просвітницьких завданнях власних проєктів з оцифрування. Водночас особливістю останнього десятиліття є акцент на дидактичних завданнях не лише в контексті відбору об'єктів оцифрування та наповнення електронних бібліотек, а й через створення спеціального інструментарію, що може бути використаний як для формалізованої шкілької та університетської освіти, так і для самоосвіти.

Загалом процес організації представлення бібліотеками електронних ресурсів передбачає такі перспективні напрями розвитку:

– створення бібліотеками інтегрованих електронних ресурсів, які надавали б можливість консолідувати різноманітні проекти з різних установ;

– посилення комунікаційної функції, що обумовлює використання краудсорсингових технологій та інших засобів комунікації, які стають невід’ємним елементом сучасної комунікації бібліотеки і користувача;

– налагодження бібліотекою ефективної співпраці та партнерських відносин з музеями, архівами в контексті поширення електронних ресурсів;

– впровадження нових форм дистанційного обслуговування, зокрема, надання доступу до широкого спектра освітніх програм (історія, мистецтво, література тощо) для педагогів, студентів, учнів і широкого загалу читачів, які цікавляться певною тематикою.

Отже, у результаті дослідження виявлено, що пріоритетним завданням бібліотек є надання найбільш повних і відкритих технологічних рішень для представлення в глобальному інформаційному просторі історичних фондів. З цією метою бібліотеки активізують дослідження запитів та інтересів користувачів. Поряд із представленням колекцій у віртуальному просторі, що забезпечує можливість дистанційного доступу у зручний для будь-якого користувача час, бібліотеки напрацьовують віртуальний інструментарій для оперування представленою інформацією, створення на основі бібліотечних ресурсів та віртуальних інструментів особливого простору інтерактивної користувацької взаємодії з репрезентованою в бібліотечних фондах спадщиною.

Список бібліографічних посилань

1. Бондаренко В. Бібліотечне інтернет-обслуговування: стан та перспективи : монографія. Київ, 2016. 278 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0002153> (дата звернення: 15.01.2020).

2. Булахова Г. Перспективи використання інструментарію соціальних медіа для просування бібліотечних продуктів і послуг. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2019. Вип. 55. С. 80–91. <https://doi.org/10.15407/nr.55.080>

3. Горовий В. М. Перспективи глобальної інформатизації в національному вимірі. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2019. Вип. 53. С. 19–28. <https://doi.org/10.15407/nr.53.019>

4. Дубровіна Л., Ковальчук Г. Розвиток електронних інформаційних ресурсів рукописної та книжкової спадщини в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського. *Бібл. вісн.* 2016. № 1. С. 3–11.

5. Онищенко О. Бібліотеки в цифровому середовищі: курс на індивідуальний інтегрований сервіс. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського.* 2019. Вип. 53. С. 9–18. URL: http://np.nbu.gov.ua/doc/prnbuimviv_2019_53_3 (дата звернення: 10.01.2020).

6. Пальчук В. Інформаційно-аналітичні технології бібліотек у розвитку стратегічних комунікацій. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського.* 2019. Вип. 53. С. 53–65. <https://doi.org/10.15407/np.53.053>

7. Половинчак Ю. Діяльність бібліотек із збереження цифрової спадщини інтерактивного простору. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського.* 2018. Вип. 49. С. 123–132. <https://doi.org/10.15407/np.49.123>

8. Спіріна С. Комунікативна складова сучасних зарубіжних бібліотек. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського.* 2019. Вип. 53. С. 145–155. <https://doi.org/10.15407/np.53.145>

9. Струнгар А. В. Інформаційно-аналітичний портал бібліотеки як засіб наукової комунікації : дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.03 / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2016. 210 с.

10. Струнгар В. Представлення бібліотеки в інтерактивному медіасередовищі: змістовий аналіз. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського.* Київ, 2017. Вип. 46. С. 329–344. <https://doi.org/10.15407/np.46.329>

11. Трохименко О. Цифрові технології в бібліотечній справі: німецький досвід. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського.* Київ, 2019. Вип. 55. С. 248–260. <https://doi.org/10.15407/np.55.248>

12. Шемаєва Г. В. Електронні ресурси бібліотек України в системі наукових комунікацій : монографія. Харків : ХДАК, 2008. 289 с.

13. Цифрові бібліотечно-інформаційні ресурси у розбудові наукового сегменту національного інформаційного простору : монографія / кол. авт. ; відп. ред. К. В. Лобузін ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2021. 420 с. URL: <http://irbis-nbu.gov.ua/everlib/item/er-0004171>

14. *BL.* URL: <https://www.bl.uk/> (Last accessed: 20.01.2020).

15. *BNE.* URL: <http://www.bne.es/es/Inicio/index.html> (Last accessed: 21.01.2020).

16. *BnF.* URL: <http://www.bnf.fr/> (Last accessed: 12.01.2020).

17. *Gallica*. URL: <https://gallica.bnf.fr/edit/und/a-propos> (Last accessed: 19.01.2020).
18. *Gallica en chiffres*. URL: <https://gallica.bnf.fr/GallicaEnChiffres> (Last accessed: 19.01.2020).
19. *Europeana*. URL: <https://www.europeana.eu/en/about-us> (Last accessed: 16.01.2020).
20. *KB*. URL: <http://www.kb.nl/> (Last accessed: 21.01.2020).
21. Morehart P. The Future Is Digital. IFLA program stresses protecting and collecting digital data. *American Libraries*. 2016, August 18. URL: <https://americanlibrariesmagazine.org/blogs/the-scoop/the-future-is-digital/> (Last accessed: 10.01.2020).
22. Neal James G. Preserving the Born-Digital Record. Many more questions than answers. *American Libraries*. 2015, May 28. URL: <https://americanlibrariesmagazine.org/2015/05/28/preserving-the-born-digitalrecord> (Last accessed: 10.02.2020).
23. *ÖNB*. URL: <http://www.onb.ac.at/> (Last accessed: 19.01.2020).
24. Österreich aus der luft. URL: <https://crowdsourcing.onb.ac.at/oesterreich-aus-der-luft> (Last accessed: 19.01.2020).
25. Wagner S.-C. Digitale Strategien des Experimentierens. URL: <https://www.onb.ac.at/forschung/forschungsblog/artikel/digitale-strategien-des-experimentierens> (Last accessed: 19.12.2019).

References

1. Bondarenko, V. (2016). *Bibliotechnie internet-obsluhovuvannia: stan ta perspektyvy* [Library Internet services: status and prospects]. Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved January 15, 2020, from <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0002153>
2. Bulakhova, H. (2019). *Perspektyvy vykorystannia instrumentariiu sotsialnykh media dlia prosuvannia bibliotechnykh produktiv i posluh* [Prospects for using social media tools to promote library products and services]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine* 55, 80–91 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.55.080>
3. Horovyi, V. (2019). *Perspektyvy hlobalnoi informatyzatsii v natsionalnomu vymiri* [Prospects for global information in the national dimension]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 53, 19–28 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.53.019>

4. Dubrovina, L., Kovalchuk, H. (2016). Rozvytok elektronnykh informatiinykh resursiv rukopysnoi ta knyzhkovoi spadshchyny v Natsionalnii bibliotetsi Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Development of electronic information resources of manuscript and book heritage at the Vernadsky National Library of Ukraine]. *Bibliotechnyi Visnyk – Library Bulletin*, 1, 3–11 [in Ukrainian].
5. Onyschenko, O. (2019). Biblioteky v tsyfrovomu seredovyschi: kurs na individualnyi intehrovanyi servis [Libraries in the digital environment: a course on customized integrated service]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 53, 9–18 [in Ukrainian]. http://np.nbu.gov.ua/doc/npnbuimviv_2019_53_3
6. Palchuk, V. (2019). Rol suchasnykh bibliotek yak sotsialno-komunikatsiinykh instytuttsii v umovakh reformy z detsentralizatsii vlady [The role of modern libraries as social and communication institutions in the context of decentralization of power reform]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 53, 53–65 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.53.053>
7. Polovynchak, Y. (2018). Diialnist bibliotek iz zberezhennia tsyfrovoi spadshchyny interaktyvnogo prostoru [Activities of libraries for preserving the digital heritage of the interactive space] *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 49, 123–132 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.49.123>
8. Spirina, S. (2019). Komunikatyvna skladova suchasnykh zarubizhnykh bibliotek [Socio-Communicative Component of Foreign Libraries in Modern Conditions]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 53, 145–155 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.53.145>
9. Strunhar, A. V. (2016). Informatsiino-analitychnyi portal biblioteky yak zasib naukovoї komunikatsii [Information and analytical portal of library as scientific communication medium]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
10. Strunhar, V. (2017). Predstavlennia biblioteky v interaktyvnomu mediaseredovyschi: zmistovyi analiz [Representation of library on the interactive media environment: content analysis]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 46, 329–344 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.46.329>
11. Trokhymenko, O. (2019). Tsyfrovi tekhnolohii v bibliotekhnii spravi:

nimetskyi dosvid [Digital technologies in the library business: the German experience]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 55, 248–260 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.55.248>

12. Shemaieva, H. V. (2008). Elektronni resursy bibliotek Ukrainy v systemi naukovykh komunikatsii [Electronic resources of Ukrainian libraries in the system of scientific communications]. Kharkiv [in Ukrainian].

13. Tsyfrovii bibliotekno-informatsiini resursy u rozbudovi naukovooho sehmentu natsionalnoho informatsiinoho prostoru: monohrafiia [Digital library and information resources in the development of the scientific segment of the national information space: a monograph] (2021). NAN Ukrainy, Natsionalna biblioteka Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [National Academy of Sciences of Ukraine, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine] Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved December 20, 2021, from <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004171>

14. *BL* [in English]. Retrieved February 20, 2020, from <https://www.bl.uk/>

15. *BNE* [in Spanish]. Retrieved February 21, 2020, from <http://www.bne.es/es/Inicio/index.html>

16. *BnF* [en Franzais]. Retrieved February 12, 2020, from <http://www.bnf.fr/>

17. *Gallica* [en Franzais]. Retrieved February 19, 2020, from <https://gallica.bnf.fr/edit/und/a-propos>

18. *Gallica en chiffres* [en Franzais]. Retrieved February 19, 2020, from <https://gallica.bnf.fr/GallicaEnChiffres>

19. *Europeana* [in English]. Retrieved February 16, 2020, from <https://www.europeana.eu/en/about-us>

20. *KB* [in Nederlands]. Retrieved February 21, 2020, from <http://www.kb.nl/>

21. Morehart, P. (2016). The Future Is Digital. IFLA program stresses protecting and collecting digital data. *American Libraries*. August 18 [in English]. Retrieved January 10, 2020, from <https://americanlibrariesmagazine.org/blogs/the-scoop/the-future-is-digital/>

22. Neal James, G. (2015). Preserving the Born-Digital Record. Many more questions than answers. *American Libraries*. May 28 [in English]. Retrieved February 10, 2020, from <https://americanlibrariesmagazine.org/2015/05/28/preserving-the-born-digitalrecord/>

23. *ÖNB* [auf Deutsch]. Retrieved February 19, 2020, from <http://www.onb.ac.at/>

24. Österreich aus der luft [auf Deutsch]. Retrieved February 19, 2020, from <https://crowdsourcing.onb.ac.at/oesterreich-aus-der-luft>

25. Wagner, S.-C. (2019). Digitale Strategien des Experimentierens [auf Deutsch]. Retrieved December 19, 2019, from <https://www.onb.ac.at/forschung/forschungsblog/artikel/digitale-strategien-des-experimentierens>

Стаття надійшла до редакції 04.05.2022.

Svitlana Spirina,

Junior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: piligrim1715@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8962-0550>

Modern Forms and Methods of Presentation of Digital Collections by Foreign Libraries

The paper examines the modern experience of foreign libraries in presenting their electronic resources via introduction of the latest technological capabilities.

The initiatives of foreign libraries to create experimental platforms to encourage users to creatively use digital media, to create laboratories for studying and developing new programs and projects, to expand the dialogue of libraries with users through mobile applications and chatbots, as well as to create a number of projects for self-development and teaching, are analyzed. The importance of regular work of foreign library institutions to improve the technical capabilities of user service, to provide the most complete and open technological solutions for the distribution of their historical funds in order to preserve rare and unique collections for posterity using the latest technologies, is noted. And the opportunity to use collections in the virtual space enables remote access at a time convenient for any user to obtain the necessary information.

The need to introduce a creative approach to the modern activity of Ukrainian library structures, with the aim of technologically expanding the capabilities of libraries in view of the experience and positive changes in the work of foreign colleagues, is emphasized.

Prospective directions for improving the development of electronic resources in Ukrainian library structures have been determined – the creation of the most complete and open technological solutions for the distribution of their funds, the creation of integrated electronic resources by libraries, which would provide an opportunity to consolidate various projects from different institutions; the use of crowdsourcing technologies and other means of communication, which are becoming an integral element of modern communication between the library and the user.

Keywords: libraries, archives, museums, electronic resources, electronic libraries, portals, digital collections, remote service, chatbot.

Розділ IV

**ІНФОРМАЦІЙНО-ДОКУМЕНТАЛЬНА
СКЛАДОВА СИСТЕМИ
СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ**

Михайло Дем'яненко,

кандидат політичних наук, науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: demjanm@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3711-3311>

**ПОЛІТИЧНА КОМУНІКАЦІЯ:
СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ
І ПРОБЛЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ**

У статті аналізуються сутнісні характеристики політичної комунікації, з огляду на еволюційні процеси в інформаційно-комунікативних технологіях і суспільно-політичній сфері. Політична комунікація розглядається не лише як феномен, спрямований на здійснення інформаційних обмінів між суб'єктами політичного процесу – на основі інформаційної відкритості, правдивості, толерантності та прозорості, а також через особливості її використання, з метою прихованого маніпулятивного впливу на свідомість громадян чи певних суспільних груп. З огляду на це, політична комунікація досліджується на предмет її відповідності принципам і вимогам інформаційної безпеки.

Ключові слова: політична комунікація, інформаційно-комунікативні технології, маніпулятивний вплив, інформаційна безпека.

Значна увага з боку наукової спільноти приділяється вивченню специфіки інформаційних обмінів між суб'єктами політики і впливу соціальних комунікацій на політичні процеси загалом. Політична комунікація – як інструмент політичної дії – існувала ще в античні часи, про що свідчать давньогрецькі та римські джерела. Однак початок наукових досліджень цього явища пов'язують з аналізом діяльності військово-пропагандистських служб провідних країн світу в період Першої світової війни. У цьому контексті можна виокремити працю Р. Лассуелла «Propaganda Technique in the World War», присвячену аналізу феномена пропаганди. Перші ж фундаментальні праці, об'єктом дослідження яких стала саме «політична комунікація», з'явилися наприкінці 40-х – початку 50-х років ХХ ст. Зокрема, ідеться про праці П. Лазарсфельда, Б. Берельсона.

Зауважимо, що за весь час досліджень поняття «політична комунікація» еволюціонувало та неодноразово видозмінювалося. І наразі залишається актуальним об'єктом наукових пошуків.

Відтак поняття «політична комунікація» розглядається в контексті теорії комунікації, соціальних комунікацій, а також масово-комунікаційних процесів. Треба відзначити роботи, присвячені аналізу цієї проблематики. Серед них виокремимо праці таких зарубіжних дослідників, як Е. Аронсон, Д. Белл, П. Брегер, Н. Вінер, М. Дженнінгс, Д. Кін, Д. Курран, Е. Кетч, Г. Лассуелл, К. Леві-Строс, Т. Лукман, Д. Г. Мід, Ю. Габермас, Д. Б. Уотсон та ін. Феномен політичної комунікації досліджували: Д. Берло, Е. Бенрайз, Р. Катц, Б. Кретон, П. Лазарсфельд, В. Ліпман, Л. Перлінг, М. Розенберг, Ж.-Р. Шварценберг та ін. Дослідження різних аспектів політичної комунікації в Україні було здійснено: Ю. Ганжуровим, Г. Почепцовим, Д. Товмашем, М. Остапенко, О. Шимановою, В. Недбаєм, В. Різуном, Є. Тихомировою, О. Шахтеміровою, Д. Арабаджиевим, О. Крюковим та ін.

Актуальність дослідження визначається науковим інтересом до питання соціальних комунікацій і всієї наявної множинності напрямів досліджень цього явища, а саме політичної комунікації. Подальшого наукового розроблення потребують: комплексне теоретико-методологічне дослідження структури політичної комунікації, визначення її ролі в системі національних соціальних комунікацій, а також окремі аспекти інформаційної безпеки в процесі політичних інформаційних обмінів. Попри значний науковий доробок, окремі аспекти політичної комунікації залишаються недостатньо дослідженими.

Метою статті є дослідження сутнісних характеристик політичної комунікації в сучасному інформаційно-комунікативному середовищі, а також аналіз проблем інформаційної безпеки в процесі політичних інформаційних обмінів.

Аналіз політичної комунікації доцільно розпочати з означення її теоретико-концептуальних основ, які є фундаментальними категоріями для розуміння комунікативних процесів у суспільному житті, зокрема в політиці. Проте багатоаспектність базового поняття «комунікація» певною мірою породжує множинність наукових підходів до тлумачення поняття «політична комунікація». Для більш чіткого розуміння наведемо кілька визначень поняття, що розкривають основні принципи виокремлення його фундаментальних ознак.

Під політичною комунікацією розуміють форму спілкування у сфері політичної діяльності, яка встановлена на основі обміну інформацією,

впливає на процес формування громадської думки, структурує політичний простір [6, с. 399].

Більш ширше визначення політичної комунікації дав французький соціолог Р.-Ж. Шварценберг, відповідно до якого політична комунікація – це процес передавання політичної інформації, що циркулює від однієї частини політичної системи до іншої, між політичною та суспільною системами, а також між політичними структурами, суспільними групами та індивідами [10, с. 42].

О. Шиманова політичною комунікацією називає процес, що охоплює політичну сферу життя людини, за посередництва якого відбувається спілкування між органами влади, політичними партіями, громадськими організаціями та рухами, посадовими особами, виборцями, населенням [9].

Комунікації, у якій би сфері вони не застосовувалися, послуговуються аналогічними базовими характеристиками та передбачають наявність основних складових цього процесу. Так, згідно з класичною моделлю, яку було розроблено американським політологом Г. Лассуеллом, комунікація ґрунтується на послідовних питаннях, що стосуються передання інформації: хто повідомляє – про що – яким каналом – кому – з якою метою – з яким ефектом. Із часом цю модель комунікативного процесу було доопрацьовано за рахунок введення принципово важливих для владно-управлінських відносин елементів зворотного зв'язку. Це, у свою чергу, привело до зміни розуміння безпосередньо процесу комунікації, у якому всі компоненти пов'язані причинно-наслідковими рівнями. Подальшому вдосконаленню моделі сприяло введення додаткових компонентів – джерел інформації, умов проходження комунікації, складу аудиторії та, нарешті, мови – як засобу комунікації [3, с. 124].

Як зазначає Ю. Ганжуров, дослідження політичної комунікації, як відносно самостійного напрямку, припадає на період становлення загальної теорії комунікації. У зв'язку із цим актуалізується аналіз сутності політичної комунікації в контексті вивчення її основних теоретико-концептуальних засад, яка є базовою категорією для з'ясування природи політико-комунікативних процесів.

У сучасному науковому дискурсі політична комунікація розглядається з огляду на її структуру, суб'єктність, ефективність у політичному процесі, а також з огляду на особливості її використання в інформаційному суспільстві з урахуванням її кореляції з інформаційною безпекою.

Обов'язковими елементами в структурі політичної комунікації є: комунікатор, повідомлення, канал комунікації, комунікант (отримувач або реципієнт), сприйняття, зворотний зв'язок.

Отже, комунікатор (відправник) – це особа чи група осіб, які виступають ініціатором передавання інформації. Безпосередньо інформаційне повідомлення – інформація, як сукупність вербальних і невербальних символів, які передає комунікатор. Канал комунікації – це спосіб (засіб) передавання інформації від комунікатора до отримувача. Вітчизняний дослідник Д. Товмаш виділяє три основні канали політичної комунікації, які базуються на використанні різних засобів: а) комунікація через засоби масової інформації: друковані та електронні. Цей вид комунікації реалізується через проведення пресконференцій, брифінгів, розміщення політичної реклами, розсилання пресрелізів; б) комунікація за посередництва політичних організацій, коли ланкою передавання служать політичні партії, групи інтересів, суспільні організації та рухи; в) комунікація через неформальні канали з використанням особистих зв'язків [8]. Комуникант (отримувач або реципієнт) – особа чи група осіб, на яких спрямоване інформаційне повідомлення. Сприйняття – це розуміння комуникантом повідомлення комунікатора. Характерною особливістю цього елемента політичної комунікації, на яку, зокрема, звертає увагу О. Шиманова, є помилка сприйняття повідомлення реципієнтом, коли процеси кодування й декодування відбуваються в різних системах символів: під час передавання повідомлення комунікатор вибрав незрозумілу чи невідому для отримувача систему кодування [9]. Зворотний зв'язок – реакція отримувача на повідомлення. Він служить орієнтиром для наступних повідомлень і дає оцінку ефективності комунікації. У сучасних умовах зворотний зв'язок є необхідною складовою процесу комунікації, за його відсутності відбувається просто інформування стосовно певних подій, явищ чи процесів, яке не потребує виявлення ставлення отримувача до цього повідомлення.

Ключовою сутнісною характеристикою сучасних політико-комунікативних процесів є передавання, переміщення, циркуляція політичної інформації – тих відомостей, якими в процесі конкретної суспільно-практичної діяльності щодо отримання та здійснення владних повноважень з метою реалізації своїх базових інтересів обмінюються політичні актори – індивіди, спільноти, інститути. Політична інформація є сукупністю знань, фактів, повідомлень, що стосуються політичної сфери діяльності суспільства. За її допомогою передається політичний досвід, координуються зусилля людей, відбувається їх політична соціалізація й адаптація, структурується політичне життя [9, с. 181].

Інформаційний обмін, тобто комунікація, яка передбачає передавання смислових значень за посередництва каналів комунікації з використанням

знакових повідомлень та інших символічних форм (мова, жести, вирази обличчя), є обов'язковим елементом взаємовідносин між політичними акторами.

Як зазначає О. Шиманова, політична комунікація відбувається на таких основних рівнях: міжнародному (виходить за межі однієї держави), загальнонаціональному (у межах усієї держави), регіональному (у рамках регіону, області), локальному (на місцевому рівні), базовому (охоплює місто, селище, село). Відповідно до цих рівнів змінюються параметри політичної інформації та аудиторія, якій вона адресована. У цьому контексті можемо говорити про певні особливості співвідношення політичної комунікації з національними соціальними комунікаціями. Тобто міжнародний рівень реалізації політичної комунікації виводить її за межі національних соціальних комунікацій, а отже, більшою мірою можна говорити про їхнє місце в системі стратегічних комунікацій.

Водночас більшість дослідників доходять висновку, що досить неоднозначним є питання суб'єктності, оскільки в процесі політичної комунікації може відбуватися зміна місця комунікатора та комуніканта. За певних умов напрям комунікативної дії може змінюватися залежно від ситуації, а суб'єкт і об'єкт можуть мінятися місцями. Так, комунікація в умовах владних державних відносин може бути реалізована в напрямі від органів державної влади, які виступають суб'єктом, до політичних партій, які, відповідно, будуть об'єктом. Тоді як на парламентських виборах ініціатором комунікації є політична партія, а її об'єктом виступає виборець.

Характерною особливістю політичної комунікації, на яку звертає увагу М. Остапенко, є те, що вона відбувається на різних рівнях: внутрішньоособистісному, міжособистісному, внутрішньогруповому, міжгруповому, інституційному, суспільному, глобальному, але традиційно ототожнюється з великими масами та, відповідно, пов'язана з масовою комунікацією. Масова комунікація – систематичне розповсюдження спеціально підготовлених повідомлень із застосуванням технічних засобів тиражування інформації (Інтернет, радіо, телебачення, преса тощо), які мають соціальне значення і використовуються з метою впливу на поведінку, думки й оцінки людей. Масова комунікація виконує такі функції: поширює знання про дійсність; має освітньо-виховний характер; здійснює соціальне регулювання; транслює культурні цінності; задовольняє потребу в отриманні відповідної інформації; може сприяти як об'єднанню, так і розмежуванню суспільства на окремі групи тощо. Її основними ознаками є публічність, швидкість передавання, скороминучий характер інформації [5, с. 138–139].

Водночас дослідниця окреслює значення політичної комунікації – підтримувати цілісність суспільства, зокрема забезпечувати постійний зв'язок між владними структурами, політичними партіями, громадськими організаціями, об'єднаннями, лобістськими угрупованнями, засобами масової інформації та громадянами з приводу актуальних проблем громадсько-політичного й соціально-економічного життя.

Будучи похідним явищем від загального процесу комунікації, політична комунікація має всі її характерні ознаки, але водночас має свої особливості: реалізується на всіх рівнях, від внутрішньоособистісного до глобального; у кожній політичній системі відповідно до особливостей її функціонування існує притаманна їй політична комунікація; наявність взаємозв'язку між рівнем економічного розвитку суспільства та рівнем розвитку структур політичної комунікації (останній характеризується технічним рівнем передавання інформації й базовою ідеологією політичної системи); ступінь розвитку політичної комунікації відповідає рівню загальної та політичної культури суспільства, опосередковуються їхніми принципами й нормами.

Відзначимо, що процес політичної комунікації в інформаційно-комунікативному середовищі суспільства є безперервним, проте його активізація спостерігається в періоди загострення політичної боротьби, проведення виборчих кампаній, коли популярності набувають застосування найрізноманітніших шляхів впливу на електорат з метою завоювання якомога більшої підтримки й прихильності.

Оскільки політична комунікація переважно спрямована на велику та неоднорідну аудиторію, прийнято вважати, що в системі масової комунікації «аудиторія має бути такою великою і масовою, щоб складалася з такої кількості членів, яку не зможе охопити комунікатор під час безпосереднього спілкування». Таким чином, масова комунікація – більш широке поняття порівняно з політичною комунікацією та здійснюється з використанням спеціальних засобів підготовки й передавання інформації. Ці засоби називають ЗМК (засоби масової комунікації), ЗМІ (засоби масової інформації), мас-медіа і використовують як синоніми [1, с. 38].

Загалом дослідники визначають три основні *суб'єкти* політичної комунікації. Перший – інституціональні, якими є глава держави, парламент, уряд, судова гілка влади, політичні партії, органи місцевого самоврядування тощо. Другий – соціальні, тобто індивіди та різні соціальні спільноти: соціально-класові, етнічні, демографічні, професійні тощо. Третій – функціональні, якими виступають насамперед засоби масової комунікації. Дуалізм цієї категорії в системі політичної комунікації

полягає в суб'єктності ЗМК у частині створення власної інформації, з одного боку, та системності як засобу передавання інформації – з другого [3, с. 125].

З огляду на суб'єкту диференціацію можна виокремити *рівні* політичної комунікації. Дослідники розрізняють горизонтальний і вертикальний рівні політичної комунікації. Горизонтальний рівень характеризується взаємодією приблизно рівних інституційних компонентів чи соціальних акторів, тоді як на вертикальному рівні політична комунікація здійснюється на різних ієрархічних рівнях політичної структури (між елітою та масами; між урядом і громадянами; між партіями та виборцями). Саме на вертикальному рівні політичної комунікації необхідним елементом є зворотний зв'язок (результати голосування на виборах, референдумах; опитування громадської думки тощо).

Залежно від соціально-політичних умов масові політичні комунікації можуть виконувати різні *функції* [7, с. 217]: інформаційну (поширення необхідних знань щодо функціонування політичної системи); регулятивну (дає змогу виробити оптимальний механізм взаємодії як між елементами політичної системи, так і між політичною системою та громадянським суспільством); функцію політичної соціалізації (сприяє встановленню важливих і необхідних норм політичної діяльності та політичної поведінки); маніпулятивну (сприяє формуванню суспільної думки про найважливіші політичні проблеми); інтеграційну / дезінтеграційну (за певних політичних обставин об'єднує / поляризує громадян або їхні погляди на гостроактуальні питання); мотиваційну (отримана реципієнтом інформація може спонукати його до вчинення певних дій, наприклад виборча комунікація мотивує громадян до участі у виборах).

Водночас реалізацію окремих функцій політичної комунікації треба розглядати з огляду на її потенційний негативний вплив як окремо взятого індивіда, так і суспільства загалом. Насамперед через можливість маніпулювання суспільною свідомістю, а також диференціацію суспільства за політичними ознаками. Тому значний інтерес викликає питання інформаційної безпеки в політико-комунікативних процесах.

Аналізуючи політичні комунікації і їхню роль у суспільно-політичному житті, дослідники зазначають, що вирішальна роль у керуванні сучасним інформаційним суспільством належить владі знань та інформації. Знання та інформація, які передаються каналами комунікації, особливо за допомогою Інтернету, сприяють прискоренню розвитку технологій у більшості галузей. Як свідчать реалії сьогодення, інформаційно-комунікативні процеси, які відбуваються в сучасному суспільстві,

здійснюються через засоби масової комунікації, можуть безпосередньо впливати на масову свідомість і мати маніпулятивний характер.

Розвиток новітніх інформаційно-комунікативних технологій не лише сприяє більш швидкому обміну інформацією, а й залученню ширшої аудиторії. Тоді як для безпосередньо комуніканта такий сценарій несе певні ризики, зокрема щодо інформаційної безпеки, оскільки йому стає складніше критично аналізувати дедалі більші масиви інформації, що надходить, і відповідно, він стає більш вразливим до маніпулятивних впливів. За таких умов маніпулятивні технології, які реалізуються через засоби масової комунікації, є важливим інструментом у політиці, оскільки за їхньою допомогою здійснюється приховане керування свідомістю та поведінкою об'єкта; змушують його діяти відповідно до інтересів маніпулятора.

Ефективність реалізації маніпулятивного впливу значною мірою залежить від правильно підбраного інформаційного повідомлення та комунікаційних каналів, які використовуються для його поширення. За посередництва засобів масової комунікації створюються та ефективно використовуються різні елементи політичної маніпуляції, стереотипи поведінки, іміджі, образи тощо.

Наразі в політичній практиці існують різні засоби маніпулювання, основним завданням яких є вплив (здебільшого прихований) на свідомість об'єкта (особи або групи осіб) з метою спонукання до певних дій, підтримки, здобуття прихильності. Реалізуються такі маніпуляції здебільшого через засоби масової комунікації та публічні виступи політиків і стосуються абсолютно всіх процесів суспільно-політичного життя – від виборчої кампанії будь-якого рівня до конкретної політичної публікації в мережі Інтернет. Саме останній сьогодні користується найбільшою популярністю. Переважна більшість політичних суб'єктів (лідерів, партій, об'єднань) користуються соціальними мережами як засобом для досягнення поставлених цілей, таким чином формуючи потрібні уявлення в суспільстві щодо окремих явищ, поглядів, позицій.

У такій інтерпретації мережу Інтернет можна розглядати як засіб масової інформації, оскільки вона здатна поширювати інформацію на досить широке коло об'єктів, одержувачів. Сьогодні в інтернет-просторі функціонує велика кількість вебсторінок, кожна з яких має свою аудиторію, а отже, можна стверджувати, що завдяки Інтернету сучасні політичні процеси отримують якісно новий зміст, через появу нових суб'єктів громадянського суспільства – мережевого (інформа-

ційного) співтовариства. У зв'язку із цим, дослідники вбачають певну загрозу Інтернету, оскільки, на відміну від класичного підходу, результат не завжди є очевидним й очікуваним. Інтернет передусім формує середовище для залучення більшої кількості осіб до громадської активності [1, с. 39]. Проте залучення більш широкої аудиторії може відбуватися не лише з метою інформування та комунікації.

Політична комунікація за посередництва таких каналів, як сторінки в соціальних мережах, вебсторінки, блоги, форуми тощо, які досить часто використовуються з метою агітації та поширення пропаганди, стала сприятливим середовищем для маніпулювання суспільною свідомістю. Отже, використання сучасних інформаційно-комунікативних технологій дає змогу збільшити ефективність впливу політичних суб'єктів у процесі реалізації своєї діяльності.

Використання в політичних комунікаціях маніпулятивного впливу в сучасному інформаційному суспільстві досягло значних масштабів. Це може становити загрозу не лише інформаційній безпеці особистості, а і всьому суспільству загалом. Значний рівень використання маніпулятивного впливу в політичних комунікаціях носить здебільшого деструктивний характер, дезорієнтує суспільство та/або громадян, може призводити до психоемоційної й соціальної напруженості, що, у свою чергу, порушує адекватність сприйняття суспільно-політичної ситуації та оцінювання діяльності окремих суб'єктів політичного процесу. Це потенційно загрожує стабільності як внутрішньополітичної, так і зовнішньополітичної ситуації, призводить до негативних явищ у суспільно-політичному житті.

Відтак еволюційні процеси, які супроводжують політичні комунікації, а саме розвиток сучасних інформаційно-комунікативних технологій, не лише сприяли вдосконаленню інформаційних обмінів у політиці, а й призвели до нових загроз у сфері інформаційної безпеки. Через сучасні політичні комунікації реалізуються маніпулятивні впливи, які мають певні ризики, зокрема й на національному рівні.

Так, І. Боднар головною інформаційною загрозою національній безпеці, особливо в умовах сьогодення, вбачає загрозу впливу іншої сторони на інформаційну інфраструктуру країни, інформаційні ресурси, на суспільство, свідомість, навіть на підсвідомість особистості з метою нав'язати державі бажану (для іншої сторони) систему цінностей, поглядів, інтересів і рішень у важливих сферах суспільної й державної діяльності, керувати їхньою поведінкою та розвитком у бажаному для іншої сторони напрямі. Тому це є загрозою суверенітету України в життєво

важливих сферах суспільної й державної діяльності, що реалізується на інформаційному рівні [2, с. 69].

За таких умов подальших наукових пошуків потребують дослідження шляхів мінімізації негативних впливів у процесі політичної комунікації. Хоча варто також відзначити вже наявні напрацювання, зокрема працю О. Крюкова «Комунікація влади і суспільства як чинник реалізації політики інформаційної безпеки» [4], у якій автор сформулював основні причини низького рівня реалізації можливостей інформаційно-комунікативних технологій як у регіонах, так і в країні в цілому, а саме: «відсутність єдиної інфраструктури зв'язку та інформації державних органів влади», яка була б побудована на єдиних стандартах і платформах, що ускладнює процес своєчасного впровадження сучасних технологій; істотне відставання України від провідних країн у розвитку інформаційно-комунікативної інфраструктури, виробництва інформаційних та комунікативних засобів, продуктів і послуг; недостатність державних ресурсів для розвитку інформаційно-комунікативної інфраструктури; обмеження попиту на сучасні послуги зв'язку, у тому числі послуги мережі Інтернет значною частиною населення з низьким рівнем життя (особливо це стосується сіл, селищ і невеликих міст); неготовність більшої частини населення до умов життя в інформаційному суспільстві.

І хоча, за окремими пунктам, ми можемо говорити про деякі позитивні зрушення щодо державної політики, О. Крюков усе ж таки зауважує, що в цих умовах передчасно говорити про використання будь-якої ефективної технології зворотного зв'язку. Для просування вперед у напрямі підвищення ефективності інформаційно-комунікативної діяльності системи державного керування необхідний ряд заходів, серед яких мають бути:

– розроблення положення про типову структуру інформаційної системи органів державної влади різних рівнів, у якій визначався б перелік обов'язкових інформаційних підсистем (наприклад, електронний документообіг, електронний цифровий підпис, захист інформації, електронна комерція, електронний архів, доступ до Інтернету та ін.);

– перелік обов'язкових інформаційних ресурсів (формуються, що надаються, доступних тощо) [4, с. 206].

Висновки. Отже, політична комунікація як складова політичної системи суспільства, що забезпечує зв'язок між її елементами, розглядається як процес діяльності політичних суб'єктів щодо створення та поширення політично значущої інформації, яка направлена на формування думок і спонукання до дій інших суспільно-політичних суб'єктів.

Водночас, аналізуючи функціональне призначення політичної комунікації, можемо охарактеризувати її як комунікативний феномен, оскільки вивчення політичної комунікації, різноманіття її проявів і наслідків відкриває ряд питань, відповіді на які складно знайти в загальноновизнаних політико-філософських теоріях і підходах.

Тому політичну комунікацію потрібно розглядати не лише як феномен, направлений на обмін інформацією, досягнення політичної стабільності, забезпечення інтересів суспільства на засадах інформаційної толерантності, відкритості та прозорості, а й з огляду на її використання з метою маніпулятивних впливів, диференціації суспільства і відповідності принципам інформаційної безпеки. Оскільки основним завданням маніпулятора в процесі політичної комунікації є не задоволення потреб окремого об'єкта, а здійснення прихованого впливу на нього з метою спонукання до певних дій.

Подальші дослідження питання структуризації політичної комунікації мають бути спрямовані на фундаментальний аналіз структурних елементів комунікативної моделі: суб'єктного складу – з його трансформаційними особливостями; змісту інформаційних повідомлень – у контексті загроз маніпулятивного впливу; каналів комунікації – з огляду на стрімку еволюцію інформаційно-комунікативного середовища; визначення ефективності діяльності комунікатора через особливості сприйняття і зворотного зв'язку від отримувача повідомлення.

Список бібліографічних посилань

1. Арабаджієв Д. Ю., Сергієнко Т. І. Політична маніпуляція та інформаційно-психологічна безпека в політичних відносинах. *Політикус : наук. журн.* Одеса : Гельветика, 2020. № 2. С. 36–43. <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2020-2-36-43>
2. Боднар І. Р. Інформаційна безпека як основа національної безпеки. *Механізм регулювання економіки*. Суми, 2014. URL: http://www.lac.lviv.ua/fileadmin; www.lac.lviv.ua/data/kafedry/MEV/Bodnar/Bodnar_Vyb_Pub_9.pdf
3. Ганжуров Ю. Політична комунікація: проблеми структуризації. *Політ. менеджмент*. Київ, 2004. № 2. С. 121–129. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ПоМе_2004_2_12
4. Крюков О. І. Комунікація влади і суспільства як чинник реалізації політики інформаційної безпеки. *Вісн. Нац. ун-ту цивільного захисту України. Серія «Державне управління»*. Харків, 2017. Вип. 1. С. 201–207.

5. Остапенко М. Політична комунікація: теоретичні аспекти дослідження. *Політ. менеджмент*. Київ, 2012. № 3. С. 135–144.
6. Політологічний словник : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закладів / за ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. Київ : МАУП, 2005. 792 с.
7. Политический процесс: основные аспекты и способы анализа : сб. учеб. материалов / под ред. Е. Ю. Мелешкиной. М. : ИНФРА-М, Весь мир, 2001. С. 213–223.
8. Товмаш Д. А. Політична комунікація: сутність та специфіка. *Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Філософія. Політологія*. 2006. Вип. 76–79. С. 95–98.
9. Шиманова О. Політична комунікація: особливості дослідження. *Політична наука в Україні: стан і перспективи : матеріали всеукр. наук. конф. (Львів, 10–11 травня 2007 р.)* / укл. Поліщук М., Скочиляс Л., Угрин Л. Львів : ЦПД, 2008. 308 с.
10. Schwartzberg R.-J. *Sociology Politique*. 1988, p. 42.

References

1. Arabadzhyyev, D. Yu., Serhiienko, T. I. (2020). Politychna manipuliatsiia ta informatsiino-psykholohichna bezpeka v politychnykh vidnosynakh [Political manipulation and information and psychological security in political relations]. *Politykus: naukovyi zhurnal – Politicus: Scientific Journal*, 2, 36–43. Odesa [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2020-2-36-43>
2. Bodnar, I. R. (2014). Informatsiina bezpeka yak osnova natsionalnoi bezpeky [Information security as a basis of national security]. *Mekhanizm rehuliuвання ekonomiky – Mechanism of Economic Regulation*. Sumy [in Ukrainian]. Retrieved from http://www.lac.lviv.ua/fileadmin/www.lac.lviv.ua/data/kafedry/MEV/Bodnar/Bodnar_Vyb_Pub_9.pdf
3. Hanzhurov, Yu. (2004). Politychna komunikatsiia: problemy strukturnyzatsii [Political communication: problems of structuring]. *Politychnyi menedzhment – Political Management*, 2, 121–129 [in Ukrainian]. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2004_2_12
4. Kriukov, O. I. (2017). Komunikatsiia vlady i suspilstva yak chynnyk realizatsii polityky informatsiinoi bezpeky [Communication between government and society as a factor in implementing information security policy]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu tsyvilnoho zakhystu Ukrainy. Seriiia “Derzhavne upravlinnia” – Bulletin of the National University of Civil Defense of Ukraine. “Public administration” series*, 1, 201–207 [in Ukrainian].

5. Ostapenko, M. (2012). Politychna komunikatsiia: teoretychni aspekty doslidzhennia [Political communication: theoretical aspects of research]. *Politychnyi menedzhment – Political Management*, 3, 135–144 [in Ukrainian].

6. Holovaty, M. F., Antoniuk, O. V. (Ed.). (2005). Politolohichnyi slovnyk: navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchych navchalnykh zakladiv [Political Science Dictionary: Textbook. manual for higher students. textbook institutions]. Kyiv [in Ukrainian].

7. Meleshkina, E. Yu. (2001). Politicheskii protsess: osnovnye aspekty i sposoby analiza [The political process: main aspects and methods of analysis: A compendium of educational materials]. (pp. 213–223). Moscow: YNFRA-M, Ves mir [in Russian].

8. Tovmash, D. A. (2006). Politychna komunikatsiia: sutnist ta spetsyfika [Political communication: essence and specifics]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Filosofii. Politolohiia – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Philosophy. Politology*, 76–79, 95–98 [in Ukrainian].

9. Shymanova, O. (2008). Politychna komunikatsiia: osoblyvosti doslidzhenia [Political Communication: Peculiarities of Research]. Proceedings of the Political Science in Ukraine: Status and Prospects '07: *Bseukrainska naukova konferentsiia (10–11 travnia 2007 r.) – All-Ukrainian Scientific Conference*. Lviv [in Ukrainian].

10. Schwartzberg R.-J. (1988). *Sociology Politique*. P. 42 [in English].

Стаття надійшла до редакції 03.05.2022.

Mykhailo Demianenko,

PhD (Political), Researcher Associate,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
3 Holiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine
e-mail: demjanm@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3711-3311>

Political Communication: Essential Characteristics and Problems of Information Security

The article presents the study of the phenomenon of political communication. Theoretical and methodological approaches to the study of this phenomenon and its characteristics in view of the evolution of information and communication technologies and the political process, are analyzed. Some scientific approaches to the study of the concept of political communication are considered, in particular in the context of the theory of communication, social communications, as well as mass communication processes.

Mandatory structural elements of political communication are identified: communicator, message, communication channel, communicator, perception, feedback. Particular attention is paid to the study of the relationship of political communication with national social communications and mass communications. The subject composition, levels and functions of this phenomenon are described. The dominant role of the Internet in modern information and communication processes as a means of transmitting information to most of society, is presented. Through the Internet, the effectiveness of the influence of political actors in the implementation of their activities increases. There is political agitation and dissemination of unreliable information, propaganda, etc., and as a result, manipulation with public consciousness.

The influence of political communication on socio-political processes is analyzed, and using it as a ground, it could be concluded that it not only improves information exchange in politics, but can also be used to perform manipulative influences on an individual or social group, differentiation of society by political characteristics, and accordingly, pose threats to information security at both internal and national levels.

In this regard, the features of minimizing negative influences in the process of political communication and increasing the efficiency of information and communication activities of the public administration system, have been studied.

Keywords: political communication, information and communication technologies; manipulative influence, information security.

Алла Гребенюк,

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: alla7997@meta.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8703-3432>

Scopus Author ID: 57222149559

КОМУНІКАЦІЙНА СИСТЕМА ДОКУМЕНТАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВНИЧОЇ СФЕРИ І ДЕРЖАВНА УНІФІКОВАНА СИСТЕМА ДОКУМЕНТАЦІЇ: ОСОБЛИВОСТІ СПІВВІДНОШЕННЯ

Працю присвячено визначенню особливостей співвідношення якісно нової комунікаційної системи документаційного забезпечення правничої сфери та більш усталеної державної уніфікованої системи документації.

Проміжною між ними запропоновано визначити державну уніфіковану систему документації у сфері юриспруденції. Це – сукупність службових документів, які мають єдину форму і виготовлені відповідно до єдиних нормативів, призначені для забезпечення та спрямування діяльності державних органів виконавчої влади, підприємств, установ і організацій, а також реалізації їх одновекторних та двовекторних зв'язків з фізичними і юридичними особами всіх форм власності в правничій сфері, обміну інформації з ними. Доведено, що комунікаційна система документаційного забезпечення правничої сфери є підпорядкованою частиною державної уніфікованої системи документації у сфері юриспруденції, яка, у свою чергу, перебуває у зв'язках підпорядкування державної уніфікованої системи документації в цілому. При цьому встановлено, що комунікаційний аспект, за умов поєднання з документаційним, виступає одним з визначальних під час характеристики всіх цих систем, які перебувають в умовах взаємної залежності.

Ключові слова: комунікаційна система документаційного забезпечення правничої сфери, державна уніфікована система документації, правова сфера, комунікативна функція документаційного забезпечення, організація діловодства, документ, документознавство.

Постановка проблеми. Комунікаційна система документаційного забезпечення правничої сфери виступає якісно новим, але важливим

явищем у документознавчій науці та системі соціальних комунікацій у цілому. Значущість цього елемента для забезпечення національної безпеки України визнається в Стратегії національної безпеки України, затвердженій Указом Президента України № 392/2020 від 14 вересня 2020 р. Цей нормативний документ функціонування розвинутих соціальних і стратегічних комунікацій розглядає як запоруку забезпечення національної безпеки України та ефективної протидії зовнішнім деструктивним впливам. На цьому тлі подальше з'ясування місця та ролі комунікаційної системи документаційного забезпечення правничої сфери постає актуальним питанням на загальнодержавному рівні. Одним з етапів цього процесу вважаємо визначення особливостей співвідношення цієї системи як феномена, що перебуває в стані становлення, та більш усталеної державної уніфікованої системи документації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Документаційні системи широко досліджено в працях Г. Швецової-Водки, але поза предметом її вивчення була саме комунікаційна система документаційного забезпечення правничої сфери. Це унеможливило з'ясування її співвідношення з державною уніфікованою системою документації.

Свою класифікацію систем документації запропонував С. Кулешов, виділивши серед них науково-технічну, економічну, навчальну, дипломатичну та ін. Проте не передбачив серед них юридичну, що не дало змоги визначити місце комунікаційної системи документаційного забезпечення правничої сфери. На тому ж поприщі працювали А. Сокова, Ю. Палеха, М. Щегал.

Юридичне документознавство досліджували В. Бесчастний, Т. Дяків, О. Мердова, І. Тетарчук. Утім вони не заглиблювалися в проблематику розвитку систем документації, у зв'язку із чим свої дослідження реалізовували поза обраним нами предметом наукових пошуків.

З огляду на те що зазначений предмет відзначається новизною, **метою** цієї публікації є з'ясування особливостей співвідношення комунікаційної системи документаційного забезпечення правничої сфери та державної уніфікованої системи документації.

Виклад основного матеріалу. З положень Словника-довідника термінів і понять «Документознавство» дізнаємося, що державна уніфікована система документації – це система документації, призначена для організації процесів створення і впровадження уніфікованої управлінської документації, що забезпечує функціонування державних органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій, а також їх взаємодію з фізичними і юридичними особами всіх форм власності [1, с. 48].

На нашу думку, не зовсім вдалим є визначення системи уніфікованої документації через систему уніфікованої документації, яка призначена для створення і впровадження знову ж документації. Більше того, вважаємо неприпустимим звуження призначення системи документації до процесів її формування («процесів створення і впровадження уніфікованої управлінської документації»).

Натомість погоджуємося, що вона призначена саме для «забезпечення функціонування державних органів виконавчої влади, підприємств, установ і організацій, а також їх взаємодії з фізичними та юридичними особами усіх форм власності», що охоплює зазначений вище процес формування. Окремого уточнення та розкриття потребує слушно виділений Г. Швецовою-Водкою управлінський елемент державної уніфікованої системи документації.

Враховуючи викладене, удосконалюючи зазначену дефініцію, з'ясуємо, що система – це сукупність яких-небудь елементів, одиниць, частин, об'єднаних за спільною ознакою, призначенням [2]. Відтак система документації – це сукупність певних елементів. Що віднесемо до цієї категорії?

Як зазначає С. Кулешов, такою першоосновою є службовий документ – офіційний документ, який юридична особа створила або отримала в процесі діяльності і який відповідним чином зареєстрований чи засвідчений нею [3, с. 43]. Тобто зазначену сукупність становить ряд документів.

У тому ж контексті звучить визначення документації, вміщене в ДСТУ 2732:2004 «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять». Це – сукупність службових документів, об'єднаних за ознакою належності до певної галузі, сфери, напряму діяльності, установи чи її структурного підрозділу [4].

З урахуванням викладеного, С. Кулешов запропонував авторське визначення документації – це сукупність взаємопов'язаних службових документів, застосовуваних у певній сфері діяльності чи галузі [3, с. 46–47].

Відповідно, говорячи про державну систему документації, треба розуміти *сукупність службових документів*, призначених для забезпечення функціонування державних органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій, а також їх взаємодії з фізичними та юридичними особами всіх форм власності в певній сфері діяльності чи галузі.

Разом з тим треба уточнити, що означає термін «уніфікований», який у своєму визначенні системи документації виділила Г. Швецова-Водка. Так, це – той, який має єдину форму, систему, єдині нормативи [2; 5,

с. 1508]. У свою чергу, «управлінський» – це прикметник до «управління» – те саме, що керування. Керувати – спрямовувати діяльність кого-, чого-небудь; бути на чолі когось, чогось; давати вказівки; розпоряджатися [2].

Отже, державна уніфікована система документації – це сукупність службових документів, які мають єдину форму і виготовлені відповідно до єдиних нормативів, призначені для забезпечення та спрямування діяльності державних органів виконавчої влади, підприємств, установ й організацій, а також їх взаємодії з фізичними і юридичними особами всіх форм власності в певній сфері діяльності чи галузі.

Говорячи про комунікаційну систему документаційного забезпечення правничої сфери та співвідносячи її з державною уніфікованою системою документації, яка врегульовує діяльність у певній сфері діяльності, можемо стверджувати про існування правничої державної уніфікованої системи документації – сукупність службових документів... у сфері юриспруденції.

Відтак комунікаційна система документаційного забезпечення правничої сфери є видовою до державної уніфікованої системи документації, її окремим сегментом. Водночас акцентуємо увагу на комунікаційному елементі, який відсутній у структурі родового поняття. Можливо, він дійсно зайвий для визначення державної уніфікованої системи документації?

Проте, відповідаючи на наведене питання, встановлюємо, що функціональна сутність документа полягає в тому, що він є особливою формою каналу передавання інформації в системі соціальних комунікацій: такою формою, у якій передане повідомлення фіксується на (в) матеріальному носії, що забезпечує передання повідомлення в часі й уможливорює передавання повідомлення (разом з документом) у просторі [1, с. 218]. Тобто комунікативне призначення невідривно закріплене за першоелементом системи документації – документом.

У цьому контексті також дізнаємося, що, на думку Г. Швецової-Водки, головна (сутнісна) функція будь-якого документа – соціально-комунікаційно-інформаційна [1, с. 216]. Вона вважає, що інформаційна функція документа полягає в тому, що документ є засобом (каналом) передавання соціальної інформації та може виступати також як приймач, сховище, передавач або джерело інформації [1, с. 92].

На цьому тлі Г. Швецова-Водка навіть фіксує визначення:

– документальної комунікації. Це – соціальна інформаційна комунікація, опосередкована документом, коли документ служить каналом

комунікації, тобто передавання інформації від комуніканта реципієнту; процес і спосіб передавання інформації в суспільстві, що здійснюється за допомогою документів [1, с. 60];

– документальної інформації. Це – соціальна інформація, що передається за допомогою документа, коли документ служить каналом комунікації [1, с. 60];

– документології. Це – комплекс наукових дисциплін, які вивчають систему документальних комунікацій [1, с. 66]. Тобто комунікативний аспект виступає основним і визначальним при вивченні сутності та змісту систем документації, у документознавстві в цілому.

Г. Швецова-Водка наголошує на соціальності систем загалом, з урахуванням чого виділяються властивості соціальної інформації та ознаки, що є відмітними рисами соціальної інформації. Цікаво, що однією з них виокремлено невідривність від матеріального носія [1, с. 39].

Водночас вважається, що будь-який матеріальний носій містить документовану інформацію, яка при цьому становить:

а) соціальну інформацію, зафіксовану в документі з метою її зберігання в часі та/або передавання в просторі;

б) соціальну інформацію, що підтверджується документом (-ами) [1, с. 64].

У свою чергу, встановлюємо, що «соціальний» – це той, що пов'язаний із життям і відносинами людей у суспільстві [5, с. 1360], спілкуванням, взаємодією та їх комунікацією.

Щодо наведених положень зазначимо, що, на думку Ю. Столярова, документаційний аспект тісно й нерозривно пов'язаний із соціальним. Більше того, у цьому контексті він виводить закон документаційного забезпечення будь-якого соціального явища чи процесу, який полягає в тому, що появі кожного компонента соціальної системи передують поява необхідного документа; документально фіксується виникнення елемента системи, документом його функціонування супроводжується та підтримується; після закінчення існування системи про неї залишається слід у вигляді документа.

Ю. Столяров на перше місце ставить документ, а потім соціальне явище. Фактично він вважає, що документ виступає первісним елементом, а соціальне явище – вторинним, але вони є частинами одного цілого.

Це основний закон документології, згідно з яким будь-який соціально значущий акт потребує документарного оформлення, документарного супроводу, документарної підтримки [6].

В. Бесчасний та О. Мердова взагалі наполягають на розмежуванні

інформаційної та комунікативної функцій юридичних документів. На їхню думку, інформаційна функція полягає в здатності документа задовольняти потреби суспільства в інформації, тобто служити джерелом інформації, знань: закріплення (фіксації) інформації; зберігання інформації; трансляції інформації.

У свою чергу, комунікативна функція полягає в здатності юридичного документа бути інформативним засобом передавання, обміну комунікації, спілкування. Зазначені науковці розрізняють:

– одновекторну комунікацію, що проявляється в юридичних документах односторонньої дії (або зверху вниз, або знизу вверху);

– двовекторну комунікацію – проявляється в юридичних документах двосторонньої дії: угоди, договори, листування [7, с. 40].

На такому ж розмежуванні функції наполягають І. Тетарчук і Т. Дяків, які виділяють:

– інформаційну функцію, завдяки якій будь-який документ створюється для зберігання документації, оскільки потреба зафіксувати інформацію – причина укладання будь-якого документа;

– комунікативну функцію, за якої документ виступає як засіб зв'язку між окремими елементами офіційної, громадської структури [8].

Пересвідчуємося, що обидві функції тісно пов'язані між собою, адже інформаційна функція, для прикладу, задовольняє потреби суспільства в інформації, розкриваючись у її обміні (фактично комунікації). Комунікативна функція є передусім інформативним засобом передавання. Тобто питання розмежування чи поєднання комунікативної та інформаційної функцій можна віднести до категорії дискусійних.

Також нагадаймо, що комунікаційна система документаційного забезпечення правничої сфери – це форма організації, що складається із взаємообумовлених комунікативних і документознавчих процесів, суб'єктів права, які взаємодіють шляхом обміну правовою інформацією, що забезпечується в процесі її документування (створення юридичних документів) та організації діловодства, що приводить до виникнення, зміни або припинення правовідносин. До такого висновку ми дійшли в попередніх наших дослідженнях, результати яких викладено в публікації “Communication system of documentation of the legal sphere: the concept and place among documentation systems” [9].

Як бачимо, у цьому випадку теж фіксується поєднання документаційного та комунікативного (чи комунікативно-інформаційного) аспектів. Відтак комунікативна складова не може ігноруватися при визначенні структури державної уніфікованої системи документації. Вважаємо

за необхідне врахувати ці особливості також і на рівні визначення цієї системи. При цьому пропонується замінити термін «взаємодія» на термінологічну одиницю «комунікація», адже остання є більш широкою за своїм змістом та більш повно відображає сутність поняття, яке ми аналізуємо (державної уніфікованої системи документації).

Так, взаємодія – це взаємний зв'язок між предметами в дії, а також погоджена дія між ким-, чим-небудь [5, с. 125]. У свою чергу, комунікація – це те саме, що спілкування (а спілкування – це взаємні стосунки [5, с. 1368], відтак, те ж саме, що і взаємодія), а також це – не лише зв'язок (як двосторонній, так і, наприклад, односторонній), а й обмін інформацією [5, с. 562].

Отже, взаємодія відображає лише двосторонні зв'язки (тобто характеризує лише один елемент комунікацій), а комунікація в цілому охоплює весь спектр зв'язків і стосується також засобів взаємодії (інформації) та механізмів її реалізації (обміну інформацією).

З урахуванням викладеного, зазначене визначення повинно бути викладено в такій редакції: державна уніфікована система документації – це сукупність службових документів, які мають єдину форму і виготовлені відповідно до єдиних нормативів, призначені для забезпечення та спрямування діяльності державних органів виконавчої влади, підприємств, установ й організацій, а також реалізації їх одновекторних і двовекторних зв'язків з фізичними та юридичними особами всіх форм власності в певній сфері діяльності чи галузі, обміну інформацією з ними.

Висновки. Отже, комунікаційна система документального забезпечення правничої сфери є підпорядкованою частиною державної уніфікованої системи документації у сфері юриспруденції, яка, у свою чергу, перебуває у зв'язках підпорядкування державної уніфікованої системи документації в цілому.

При цьому комунікаційний аспект виступає одним з визначальних під час характеристики цих систем. Тобто зазначені системи перебувають в умовах взаємної залежності. Також варто наголосити на поєднанні зазначеного та документального аспектів.

За урахування зазначеного доходимо висновку, що державна уніфікована система документації у сфері юриспруденції – це сукупність службових документів, які мають єдину форму і виготовлені відповідно до єдиних нормативів, призначені для забезпечення та спрямування діяльності державних органів виконавчої влади, підприємств, установ й організацій, а також реалізації їх одновекторних і двовекторних зв'язків з фізич-

ними та юридичними особами всіх форм власності в правничій сфері, обміну інформацією з ними. Саме вона виступає проміжною ланкою між комунікаційною системою документаційного забезпечення правничої сфери та державною уніфікованою системою документації. На цьому тлі важливим завданням для подальших наших наукових пошуків вважаємо визначення місця цієї системи серед систем документації загалом.

Список бібліографічних посилань

1. Швецова-Водка Г. М. Документознавство : словник-довідник термінів і понять. Київ : Знання, 2011. 319 с.
2. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980). URL: <http://sum.in.ua>
3. Кулешов С. Г. Загальне документознавство : навч. посіб. / Укрдержархів ; УНДІАСД. Київ : Києво-Могилянська акад., 2012. 123 с.
4. ДСТУ 2732:2004. Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять. URL: [https://vn.court.gov.ua/userfiles/27_2732-2004\(1\).pdf](https://vn.court.gov.ua/userfiles/27_2732-2004(1).pdf) (дата звернення: 07.02.2022).
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і головний ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
6. Столяров Ю. М. Фундаментальність документології як науки. *Вісн. Харк. держ. акад. культури*. 2008. Вип. 23. С. 76.
7. Бесчасний В. М., Мердова О. М. Юридичне документознавство / за заг. ред. В. М. Бесчасного. Київ : Дакор, 2016. 238 с.
8. Тетарчук І. В., Дяків Т. Є. Юридичне документознавство. Київ : Центр учб. літ., 2021. 161 с.
9. Liubov Dubrovina, Alla Hrebeniuk, Iryna Manzhul. Communication system of documentation of the legal sphere: the concept and place among documentation systems. SPL2021: International Conference on Social Science, Psychology and Legal Regulation. 22–23 December, 2021, Kyiv, Ukraine.

References

1. Shvetsova-Vodka, H. M. (2011). Dokumentoznavstvo: slovnyk-dovidnyk terminiv i poniat [Document studies: a dictionary-reference book of terms and concepts]. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
2. Slovnyk ukrainskoi movy. Akademichniy tлумachnyi slovnyk (1970–1980) [Dictionary of the Ukrainian language. Academic explanatory dictionary] [in Ukrainian]. Retrieved from <http://sum.in.ua>

3. Kuleshov, S. H. (2012). *Zahalne dokumentoznavstvo: navchalnyi posibnyk* [General document study: textbook]. Ukrderzharkhiv; UNDIASD. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia [in Ukrainian].

4. DSTU 2732:2004. *Dilovodstvo y arkhivna sprava. Terminy ta vyznachennia poniat* [Record keeping and archival business. Terms and definitions] [in Ukrainian]. Retrieved February 7, 2022, from dilo.kiev.ua/dstu-2732-2004

5. Busel, V. T. (Ed.). (2009). *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [Big explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv; Irpin: VTF «Perun» [in Ukrainian].

6. Stoliarov, Yu. M. (2008). *Fundamentalnist dokumentolohii yak nauky* [Fundamentality of documentology as a science]. *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii kultury – Bulletin of the Kharkiv State Academy of Culture*, 23, 76 [in Ukrainian].

7. Beschastnyi, V. M., Merdova O. M. (2016). *Yurydychne dokumentoznavstvo* [Legal document science]. V. M. Beschastnyi (Ed.). Kyiv: Dakor [in Ukrainian].

8. Tetarchuk, I. V., Diakiv, T. Ie. (2021). *Yurydychne dokumentoznavstvo* [Legal document science]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].

9. Dubrovina, L., Hrebeniuk, A., Manzhul, I. (2021). *Communication system of documentation of the legal sphere: the concept and place among documentation systems*. SPL2021: International Conference on Social Science, Psychology and Legal Regulation (22–23 December, 2021). Kyiv [in English].

Стаття надійшла до редакції 25.05.2022.

Alla Hrebeniuk,

PhD (Ukrainian Language), Senior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: alla7997@meta.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8703-3432>

Scopus Author ID: 57222149559

Communication System of Documentary Support of the Legal Sphere and State Unified Documentation System: Features of the Relationship

The article focus is on determining the features of the relationship between a new communication system of documentary support of the legal sphere and a more established state unified system of documentation.

In the meantime, it is proposed to define a state unified system of documentation in the field of jurisprudence as a set of official documents that have a unified form and was produced in accordance with uniform standards, designed to ensure and

to direct the activities of state executive bodies, enterprises, institutions and organizations, as well as to promote implementation of their one-vector and two-vector links with individuals and legal entities of all forms property in the legal sphere, exchange of information with them.

It is proved that the communication system of documentary support of the legal sphere is a subordinate part of the state unified system of documentation in the field of jurisprudence, which, in turn, is related to the subordination of the state unified documentation system as a whole.

It was found that the communication aspect, in combination with documentary aspect, is one of the determinants in the characterization of all these systems, which are in interdependence.

Against this background, determining the place of the state unified system of documentation in the field of jurisprudence among documentation systems in general could be considered as an important task for further scientific research.

Keywords: communication system of documentary support of the legal sphere, state unified system of documentation, legal sphere, communicative function of documentary support, organization of office work, document, document study.

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.64.419>
УДК 021:355.451(477.74):[316.77:004.77]:001.3

Микола Санакуєв,

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: nsanakuev@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7725-6117>

ПРОБЛЕМА ЦІННОСТІ ІНФОРМАЦІЇ І МІСЦЕ ЕКСПЕРТНИХ ЗНАНЬ У СИСТЕМІ СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ ОДЕСЬКОГО РЕГІОНУ

У праці досліджено особливості проблеми цінності інформації крізь призму сучасних комунікативних трансформацій, які протікають в Україні та світі. Метою наукової розвідки було розкриття ролі поняття цінності інформації та експертних знань. Предметом дослідження було вивчення особливостей системи стратегічних комунікацій Одеського регіону та наявна гостра потреба осмислення основних питань, які стосуються ціннісних аспектів інформації. При підготовці статті застосовувалися соціологічні методи аналізу засобів масової інформації та електронних джерел, документів. Враховуючи національні особливості, порівняльний метод був застосований для вивчення чинних концепцій і варіацій соціальної активності, для відстеження нових тенденцій соціальних комунікацій.

У підсумку різні наукові підходи щодо проблеми експертних знань і цінності інформації допомогли визначити ознаки аксіологічної кризи та впливу її на подальший розвиток суспільства. У праці продемонстровано результати впровадження електронних технологій у системі стратегічних комунікацій Одеської області. Спираючись на публічні документи, що представлено на офіційних сторінках обласної державної адміністрації, підсумовано досягнення запланованих трансформацій. Подано прогностичний аналіз реорганізації вітчизняних бібліотек і медіацентрів, що відбувається на фоні хвилі пандемії та в умовах реалізації нових законодавчих актів.

Ключові слова: цінність інформації, аналітична діяльність, Одеський регіон, стратегічні комунікації, експертні знання, бібліотеки, медіацентри.

Людина є центром гуманістичного світогляду як суспільної системи поглядів, переконань та ідеалів. Саме людина утворює соціальну систему,

формує ядро світогляду з точки зору гуманізму. Людина має власне ставлення до суспільства й духовних цінностей. Два різні, але обумовлені один до одного підходи – практичний і пізнавальний – лежать в основі її дій. Пізнаючи світ, вона пізнає закономірності навколишньої дійсності, себе. Завдяки практичному підходу людина пристосовується до змінних і швидкоплинних явищ, змінюючи себе і світ навколо.

Але наукове пізнання здійснюється також і з метою отримати соціальні блага, задовольнити соціальні проблеми. Життєдіяльність людини має певний зміст, є проявом активності особистості, спрямованої не тільки на осмислення життя, а й на формування та розвиток її матеріальних і духовних цінностей. Вони є складовими загальнолюдської культури. Механізмом зв'язку між пізнавальним і практичним підходами стає ціннісний або аксіологічний підхід. Він стає таким собі містком між теоретичним мисленням і практичними діями. На стратегічному рівні задоволення соціальних потреб та інтересів у пізнанні беззаперечно протікають у комунікації і взаємодії. Спілкуючись з іншими, ми пізнаємо щось нове, обмінюємося інформацією, взаємодіємо з іншими.

Сьогодні важко уявити світ без гігантських обсягів інформації та комунікації. Технічні можливості обміну інформацією інтенсифікують взаємодію людини і світу. Наразі у швидкоплинній дійсності спостерігається інформаційний вибух, у якому сформувалися потужні потоки взаємодії, які змінюють людину і світ довкола. І якщо не встигати сприймати ці потоки, пропустити можливість оперувати змінами, то можна втратити безпосередньо можливість відчувати актуальну дійсність. Високі швидкості комунікації стосуються всіх сфер. Транспорт, інформація, ділова сфера, міжособистісна, міжкультурна сфери потребують значного рівня усвідомлення та оперування цими потоками. Людина бачить значення фактів і за ними оцінює своє життя, усвідомлює результати, реалізує цінності та змінює ставлення до навколишньої дійсності [8, с. 59].

Тому актуальність теми дослідження обумовлена необхідністю осмислення та дослідження основних питань, які стосуються ціннісних аспектів інформації в межах сучасних комунікативних теорій і визначення місця експертних знань у системі стратегічних комунікацій.

Досліджуючи спадщину вітчизняних учених щодо аксіологічного аспекту інформації в межах сучасних комунікативних теорій, варто виокремити вчених за напрямками, роботи яких було покладено як фундамент для вивчення проблем цінностей, інформації та комунікацій: В. Аксьонову [1], Л. Демінську [2], Н. Завізену [3], Т. Кузнецову [4],

О. Куріто [5], Н. Моїсєєву [6], Л. Подолянко [7], О. Ткачову [8], Ю. Федорова [9] та ін.

Вивченням теми впровадження електронних технологій в інформаційно-аналітичну діяльність займалися О. Ворошилов, В. Горювий, Р. Жангожа [10], М. Санакуєв [14].

В умовах повномасштабного вторгнення Росії в Україну наукові надбання потребують постійного вдосконалення у сфері інформаційної безпеки – як складової частини національної безпеки України.

Також існує недостатнє наукове розроблення проблеми аксіології інформації і визначення ролі експертних знань у сучасних наукових установах та організаціях.

Особливої уваги потребує вивчення проблем реалізації «Стратегії інформаційної безпеки», зокрема пункту підтримки академічних та аналітичних досліджень в інформаційній сфері, у частині вивчення впливу онлайн-контенту нових засобів масової інформації на суспільство [12].

Тому **метою статті** виступає комплексне дослідження проблеми цінності інформації в системі стратегічних комунікацій. Серед основних завдань треба виділити:

- дослідження аксіології інформації в аналітичній діяльності наукових установ;
- визначення місця експертних знань у системі стратегічних комунікацій;
- аналіз досвіду Одеської області у сфері реорганізації бібліотек і медіацентрів.

При підготовці статті застосовувалися соціологічні методи аналізу засобів масової інформації та електронних джерел, документів. Враховуючи національні особливості, порівняльний метод було застосовано для вивчення існуючих концепцій і варіацій соціальної активності, відстеження нових тенденцій соціальних комунікацій.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням наукових результатів, отриманих у процесі роботи, зумовлюється відповідною структурою статті.

Центральним поняттям аксіології є цінність, яка характеризує людський вимір суспільної свідомості та направляє людську поведінку. Вона формує життєві та практичні орієнтири. Цінністю є елемент об'єктивної реальності, що існує поруч із мисленням людини й незалежно від нього. Цінності не виникають за межами свідомості та суб'єктивної пізнавальної діяльності. Цінність є усвідомленою якістю. Єдиним логічним поясненням суті цінності є вираз суб'єктно-об'єктного ставлення

до навколишнього світу, яке виникає на основі інформації і власного життєвого досвіду представника мовної спільноти. Під таким представником розуміють той чи інший соціум різних рівнів спілкування. Класичним є визначення цінності не як властивості предмета самого по собі, а відношення предмета до думки, висловленого бажання, прагнення. І коли об'єкт дійсності зіставляється з думкою щодо своєї відповідності, виникають ціннісні відносини. Поняття цінності в більшості своїй має чіткий оцінювальний відтінок, оскільки введення таких понять супроводжується свідомими чи несвідомими процесами [6, с. 183–184].

Аксіологія визначає поняття цінності як визначення об'єктів зовнішнього світу, інтересів і потреб людини. «Цінність» як поняття зв'язується з поняттями «значення», «потрібність», «інтерес», «сенс», «норма». Наявні системи цінностей вказують на ціннісне ставлення людини до різних проявів життя приватного й громадського. Ціннісні системи особистого, національного, культурного, сімейного, професійного, суспільного, педагогічного та інших типів існують у рамках різних систем цінностей [2, с. 44].

Основним для сучасної аксіології стає питання обґрунтування цінностей у форматі буття в цілому і їх вузького зв'язку з реальністю предметною. Цінність об'єднує духовне різноманіття розуму, почуттів і людської волі. Важко переоцінити роль цінностей у безпечному існуванні людини й суспільства сьогодні [8, с. 63].

Цінності є засобами задоволення потреб, включають ідею та спонукання як норму й ідеал. Цінності не однаково значущі для всіх, оскільки кожна людина, яка пізнає навколишній світ, має особистісне значення. Цінності є перевагою смислів і способів поведінки, побудованих на їхній основі. Отже, основу визначення аксіології становить поняття цінності, позитивної та негативної значущості об'єктів зовнішнього світу. Її визначає ступінь залучення інтересів і потреб людини у сферу людської життєдіяльності. Існують і критерії та способи оцінювання цієї вагомості, вони виражені в етичних нормах, ідеалах, принципах, установках і цілях людини [2, с. 41; 3].

До суспільних цінностей відносять значущі явища і властивості, пов'язані з прогресом соціуму. На різних етапах розвитку людства з'являється переоцінювання життя, любові, здоров'я, освіти, праці, творчості, краси тощо. У них гуманістичний початок, що витримав серйозну перевірку практикою світової історії. У рамках дослідження необхідно перевести діалог з площини поняття аксіології інформації у площину практики соціальних комунікацій та пов'язати все це із сучасною реальністю.

Сьогодні різні дослідники визначають термін «інформація» та кількісні одиниці її вимірювання різними методами. Інформація являється найбільш актуальним, фундаментальним і дискусійним поняттям у сучасній науці та практиці, його досліджують з різних сторін у різних науках – природничих, гуманітарних і технічних.

Людство визначало сутність інформації протягом століть, але закріплення цих тлумачень у наукових категоріях відбулося тоді, коли люди свідомо поставили перед собою завдання передання, зберігання та перероблення інформації, коли вони навчилися нею користуватися на практиці.

Комунікаційні процеси тримаються в центрі уваги дослідників у різних наукових галузях. Але найголовніше, що об'єднує концептуально різні науки, – це аксіологічний базис інформації, те, без чого комунікація втрачає свій сенс. Перспективою комунікативістики є аксіологія ЗМІ, яка займається тиражованими ціннісними домінантами та мас-медійної інформації – транслятором ціннісних смислів. Дослідження цих питань виробляє практичні рекомендації щодо формування аксіологічно збалансованого медіапростору, що впливає на ціннісну орієнтацію споживача [4, с. 44].

Пошуки цих принципів лише серед чеснот однієї культурної форми загрожує тим, що суспільство буде побудовано на локальних (кланових, регіональних, конфесійних, корпоративних) підставах. У свою чергу, це може викликати поглиблення суспільних сперечань і надалі призвести до розколу суспільства. Базою для розв'язання проблем, які виникають у результаті співіснування в сучасному суспільстві різних культурних форм, є принцип взаємного доповнення традиційних та універсальних цінностей, причому нормативний пріоритет повинен надаватися саме універсальним цінностям. Традиційно під цим поняттям розуміють загальнолюдські цінності, властиві всім соціальним спільнотам упродовж існування людства.

По-перше, це інваріанти, або універсалії культури, є фундаментальним матеріалом і поєднують соціальний прогрес різних рівнів. По-друге, універсальні цінності включають також індивідуально-приватне вдосконалення [5, с. 88].

При глибоких культурних трансформаціях збільшується етичний релятивізм, зростають темпи маргіналізації. Формується потужна індустрія технологій, збільшується кількість екзотичних потреб, а безпосередньо потреби перетворюються в центральний мотив поведінки й змінюють систему цінностей. Панування споживчих прагнень

у життєвій динаміці нинішньої техногенної цивілізації викликає побоювання у мислителів [9].

Аксіологічна аналітика культури вказує на те, що потрібно враховувати широкий творчий потенціал, який детермінує життя відповідно до змісту і визначає діяльність особи з цінностями, обумовлює їхню синергетичну можливість визначати історичний перебіг культури та її відповідність онтологічним порядкам світобудови. Це означає, що історична доля людини у її власних руках, вона тісно пов'язана із ціннісними орієнтирами, які обирає безпосередньо особа [9].

Криза цінностей проявляється в гіпертрофованому урбанізмі: соціальна атомізація та посилення почуття психологічної деструкції в умовах ослаблення родових і сімейних зв'язків, скорочення терміну життя міського населення, формування феномена загальних психічних епідемій [7, с. 12].

Цінності можна виразити в ідеях і логічно обґрунтувати з огляду на наслідки, що випливають з їхнього змісту, проте їх можна визначити як певний спосіб життя або як спосіб буття людини у світі, як ставлення особистості до світу. Відмінність ціннісної кризи від будь-яких інших криз полягає в тому, що людина втратила саму себе, втратила свою ідентифікацію, те, у що вірила. Втрата цінностей призводить до життя без сенсу. Ось чому дуже важливо визначити основні орієнтири буття людини в соціальному, світоглядному, культурному та науковому вимірах і впливах [7, с. 13].

Наразі поняття «аналіз», «аналітика», «аналітична діяльність» стали досить популярними, але не всі розуміють суть цих понять. Саме тому в пріоритеті з'ясування їх визначення. Поняття «аналітика» тлумачиться як мистецтво розчленування понять, елементарних принципів, за допомогою яких міркування набувають доказового характеру. Аналітична діяльність (аналітика) є напрямом інтелектуальної діяльності людини, який спрямований на вирішення завдань, що виникають у різних сферах життя [19, с. 29].

Аналітична діяльність стала вагомим кластером сучасного суспільства. У понятті аналізу закладено декілька смислових підходів. У вузькому розумінні він постає як сукупність прийомів мислення, уявне розкладання цілого на складові частини, що дає змогу отримати певне уявлення про будову досліджуваного об'єкта, структуру, частини. При широкому розумінні аналіз не зводиться лише до процедур уявного розкладання об'єкта на прості складові, а включає і процедури синтезу, тобто до процесу уявного об'єднання різних сторін, частин предмета у єдине формування.

Також досить часто аналіз ототожнюється з дослідницькою діяльністю взагалі. Важко заперечити, що добре налагоджена інформаційно-аналітична робота підвищує ефективність будь-якої діяльності. Вона дає можливість бачити повний спектр рішень, а не тільки ті, які видаються очевидними або до яких звикли. Водночас для людини, що не володіє навичками інформаційно-аналітичної роботи, велика кількість інформації таким же чином згубна, як і відсутність її – вона незадовільно впливає на якість рішень [18, с. 37].

Фінальною метою інформаційно-аналітичної роботи варто розуміти створення інформаційного продукту, до якого застосовуються такі вимоги:

- релевантність завданням, що поставлені в конкретній сфері матеріально-перетворюючої діяльності;
- адекватність рівня деталізації інформації класу вирішуваних завдань;
- науковість;
- достовірність;
- своєчасність [18, с. 64].

Будь-який серйозний аналітик намагається повністю проникнутися духом проблеми, що вивчається, постійно думає про те, над чим працює. Під час таких роздумів явища набувають конкретних форм і прояснюються тенденції розвитку подій. Зрілі роздуми аналітика важко замінити. За ними повинно слідувати оцінювання явищ, що розглядаються. Усі ці процеси спираються на накопичені раніше аналітиком теоретичні знання та його практичний досвід. У найпростішому варіанті аналітична експертиза виявляє наявність чи відсутність в об'єкта аналізу проблем і суперечностей, що заважають його функціонуванню та розвитку, і дають змогу розробити шляхи та варіанти їх розв'язання. Варто підкреслити, що ефективні стратегічні рішення залишаються незмінними впродовж багатьох віків і їхній арсенал поповнюється досить рідко. Аналітик володіє сукупністю інтелектуальних технологій, що дає йому змогу: адекватно розуміти сутність явищ і процесів; виявляти основні тенденції їхнього розвитку; прогнозувати та створювати наукову основу для прийняття управлінських рішень [18, с. 16].

У зв'язку із цим результати праці співробітників інформаційних підрозділів та фахівців-аналітиків становлять основу, підґрунтя для практичної повсякденної управлінської роботи осіб, які приймають відповідальні рішення в державних органах влади, господарчих структурах. Такі співробітники інформаційно-аналітичних підрозділів в умовах кризи, спричиненої пандемією, та системної реорганізації бібліотек і медіа-центрів становлять кадрову основу.

Аналітик – одна з найпоширеніших професій в українських компаніях. Це ідеальна робота для тих, хто не боїться монотонності й любить «помудрувати». Професія аналітика в більшості випадків універсальна. Вона не потребує якихось ґрунтовних специфічних знань і умінь. Будь-яка людина, яка уміє порівнювати дані та має сміливість робити висновки, може займатися аналітикою за однієї умови – наявності природних задатків, тобто аналітичного складу розуму.

Фахівець з аналітичним складом мислення може знайти собі застосування в найрізноманітніших сферах. Аналітики дійсно найрізноманітніші, але в усіх цих фахівців є мінімум дві «спільні точки» – рівень зарплати та схожий спосіб мислення. Збирання і якісне опрацювання інформації з подальшими висновками потребують посидючості, скрупульозності, аналітичного складу розуму. Від нього чекають, що він не тільки правильно складе дані й цифри, а й зрозуміє, про що свідчить отримана інформація. І донесе це до керівництва з відповідними рекомендаціями. Він повинен відчувати тенденції, пропонувати ідеї, бачити ситуацію в цілому, моделювати її. Жвавість і ступінь аналітичності розуму складно перевірити при прийнятті на роботу. У більшості випадків профпридатність людини підтверджується тільки на ділі. Найдинамічніше, за словами експертів, на сьогодні розвивається сектор «високотехнологічної» аналітики. Такі фахівці потрібні компаніям задля покращення корпоративної системи безпеки та роботи з величезними базами даних. У майбутньому попит на цих фахівців зростатиме більше, ніж на інших аналітиків. Проте поки що найбільш популярні аналітики-маркетологи зі сфери торгівлі, а також виробники товарів.

Теоретичні дослідження і практичні здобутки у сфері штучного інтелекту підтвердили важливість аналітиків у структурі організацій як основного компонента для вирішення конкретних завдань. У процесі розв'язання проблеми експерт аналізує доступну інформацію та робить висновки. Інтуїтивні правила, які використовує експерт, є евристичними за своєю природою. Аналітик переходить на рівень експерта при тривалих евристичних процесах. Аналізуючи великі масиви інформації, систематично працюючи над собою, він стає розробником експертних знань.

Експерт завдяки евристичному пошуку стає інструментом, що дає можливість знайти оптимальне розв'язання проблем, якими займається організація або установа. Спродуковані експертні знання сприяють вирішенню завдань системи та стають запорукою її успішного функціонування. Експертні знання базуються на обмеженій інформації, що несуть

у собі досвід та інтуїція. Такий підхід зазвичай не є універсальною панацеєю глобальних змін у конфігурації діяльності системи, може привести до субоптимального розв'язання проблеми або не розв'язати її зовсім. Доцільність застосування експертних знань і пошуку рішень для вдосконалення експертно-аналітичної роботи в органах державного управління підтверджується такими особливостями діяльності:

1. Масштабність проблем, зацікавленість у їх розв'язанні великої кількості людей, що значно підвищує відповідальність за прийняття рішення. Тому керівник, який працює в органах державної влади, у жодному разі не може спиратися тільки на власний досвід, інтуїцію, здоровий глузд.

2. Багатокритеріальність у визначенні мети. Управлінські рішення приймаються в умовах чітко визначених правил і суворої регламентації щодо використання ресурсів та дотримання бюджету. Оцінити діяльність за цими факторами, власне кажучи, нескладно. Цього не можна сказати про такі поняття, як політичні та соціальні наслідки, естетичні й етичні чинники, витрач часу, екологічні проблеми.

3. Велика ймовірність внутрішньо- та зовнішньосистемних змін у процесі реалізації рішення, що в разі відмови від своєчасних адекватних дій може істотно знизити їх ефективність.

В умовах обмеженого фінансування науково-дослідних установ утримання штату експертів, замовлення такого роду аналізу органами державного управління, а особливо органами місцевого самоврядування вбачаються багатьма відповідальними особами не зовсім виправданими через їхню вартість і постійні динамічні зміни в соціальних, економічних та політичних процесах. Крім того, значна частина аналітиків для повноцінного розвитку потребує взаємодії з іншими експертами як для поповнення своєї бази знань, так і для тестування їх у різних проєктах.

Тому використання експертних знань державними органами може бути виправданим у випадках: 1) вирішення завдання дасть значний (зазвичай економічний) ефект; 2) неможливість використання експерта у зв'язку з необхідністю проведення експертизи в кількох місцях одночасно; 3) є ризик неприпустимої втрати часу або даних під час передавання інформації експерту; 4) аналіз проводиться за несприятливих для колективної роботи обставин.

Формування національного інформаційного середовища в країні потребує створення загальних і спеціальних інтелектуалізованих баз знань, розвинутих систем збереження знань, ідей, теорій, концепцій, які б не втрачали суспільного знання, а, навпаки, зберігали та сприяли

їх перетворенню в інформаційний ресурс суспільства і задовольняли інформаційні потреби окремих осіб або груп споживачів інформації.

Актуальною проблемою збереження соціальної інформації є формування електронних бібліотек у провідних книгозбірнях України, створення комп'ютерної мережі бібліотек України та включення їх до мережі Інтернет. У результаті розв'язання цієї проблеми провідні наукові бібліотеки країни перетворюються з пасивних сховищ знань в активних поширювачів інформації.

Протягом останніх років ХХІ ст. розвиток національних інформаційних ресурсів у всіх розвинутих країнах світу здійснюється в напрямі формування інформаційної супермагістралі, що є органічним поєднанням електронних документних ресурсів зі світовою телекомунікаційною інфраструктурою. У рамках реалізації концепції інформаційної супермагістралі інформаційні центри й провідні наукові книгозбірні світу мають трансформуватися у «віртуальні бібліотеки», тобто інформаційні центри зі зберігання документів, доступ до яких не обмежений у часі й просторі. Причому планується розширений доступ користувачів до віртуальних бібліотек. Бібліотеки України, як і бібліотеки інших країн світу, є основними накопичувачами, зберігачами й поширювачами знань, що зафіксовані в друкованих джерелах та на інших носіях інформації, і тяжіють до оптимізації в наукові установи.

Таким чином, розв'язання проблеми доступності національних і світових інформаційних ресурсів для широкого кола споживачів відбується шляхом створення насамперед бібліотечної інформаційно-телекомунікативної мережі. Тож значення бібліотек як центрів інформації зростає з кожним роком. Наразі у світі функціонує 570 тис. бібліотек різних систем і відомств, поки диджиталізовано лише понад 80 тис. усіх публічних бібліотек, проте тенденція тяжіє до збільшення. Через пандемію користувачі публічних бібліотек змушені користуватися електронними книгозбірнями інформації. Завдання, які перед собою ставить бібліотека, – своєчасно забезпечувати збирання всієї важливої для населення інформації та надавати її широкому колу користувачів [11, 18].

В Україні бібліотеки зі звичайних книгозбірень перетворюються у відкриті для громади простори, займаючи тим самим своє місце у звичному укладі соціального устрою і позиціонуючи себе координаційним місцем зустрічі громади. Яскраве свідчення цьому – створення медіацентрів на базі районних та сільських бібліотек в Одеській області. Створення таких центрів стало можливим завдяки реалізації програми

«Розумний регіон» – стратегічного плану дій Одеської обласної державної адміністрації на 2017–2019 рр., що передбачає багатоаспектний інноваційний розвиток Одещини. У програмі закладено модернізацію системи управління, надання електронних послуг, інноваційні моделі комунікації з громадськістю, досягнення конкурентоспроможності економіки, розвиток малого й середнього підприємництва, розвиток самоврядування, якість освіти, охорони здоров'я, культури, екології, створення туристичного кластера [13].

Реконструкція старих бібліотечних залів, створення нових відділів соціокультурної діяльності сприяли тому, що бібліотеки зайняли значне місце в окреслених вище процесах. Реорганізована діяльність бібліотек області яскраво продемонстрована на прикладі Одеської обласної бібліотеки ім. М. С. Грушевського.

Оновлений бібліотечний простір в Одесі, із сучасним дизайном і комфортністю, притягнув увагу громадськості. Читальні зали перетворилися на місце проведення найрізноманітніших заходів – зустрічей з письменниками, презентацій новинок художньої літератури, тематичних вечорів, пресконференцій. Активізувалися громадські організації щодо проведення заходів з актуальних і резонансних питань (проблематизлівських лиманів, питання форми власності Міського саду, робота патрульної поліції та ін.); засідань круглих столів з правничої, соціальної, гуманітарної тематики, тренінгів з медіаграмотності населення, початку роботи безкоштовних курсів з вивчення мов.

Сучасний простір зацікавив і різноманітні молодіжні організації – ФРІ (Фундація регіональних ініціатив), Молодіжний центр ефективних комунікацій, різноманітні студентські спілки. Наразі це один з найпопулярніших відкритих просторів в Одесі, який одночасно є і бібліохабом, і коворкінгом, і медіацентром, зі своєю сторінкою у фейсбуці та тисячею підписників.

За таким же принципом створювалися медіацентри в області – з мультимедійним обладнанням, комп'ютерною технікою, вебкамерами, комфортними меблями, пристосуваннями для людей з особливими потребами, за рахунок спільного фінансування обласного та місцевих бюджетів. За 2018–2019 рр. відкрито 14 медіацентрів – сучасних бібліотечних просторів, адаптованих до нагальних потреб громади, де цікаво спілкуватися, навчатися, відпочивати, підвищувати рівень знань. Також для потреб громади на Одещині сім інноваційних навчальних просторів, створених за підтримки фонду «Вільна освіта», унаслідок чого тихі бібліотеки перетворилися в сучасні комп'ютерні центри [17].

Відкриття медіацентрів істотно вплинуло й на важливу і важку проблему – перехід бібліотек у власність територіальних громад при їх утворенні. Тому відрадно підкреслити, що саме спрямованість бібліотек на нові форми роботи та комфортність і доступність для громади стали умовою нівелювання типових проблем, що виникають при цих процесах. Скорочення бібліотек майже не зачепило мережу та становить лише 1,5%, а функціонування в ОТГ медіацентрів дає змогу на більш якісному рівні забезпечувати сучасний стиль суспільно-громадських подій. Тому адміністрація створюваних громад ставить питання не про закриття бібліотеки (підстави різні: недостатність фінансування, віддаленість від центру громади, незадовільна робота), а про зміну їх роботи, адаптацію до сучасних потреб [15].

В умовах проголошення курсу диджиталізації медіацентри й сучасні освітні інноваційні простори сьогодні це зручна та доступна платформа для проведення наукових заходів, у яких приймають участь місцеві управлінці, депутати районних рад, громадські активісти. І навіть більше, власне відкриттю медіацентрів сприяли народні депутати, голови районних державних адміністрацій і територіальних громад, депутати місцевих рад, благодійники та друзі бібліотек. Директор ООУНБ ім. М. С. Грушевського Ю. Амелюченко зазначає, що «з моменту набуття незалежності країни бібліотеки регіону виказали рішуче “ні” поступовому перетворенню бібліотечних установ на переобтяжені книгозбірні і “так” їх трансформації в умовах глобальної інтернетизації» [16, 17].

Інтелектуальний розвиток громад і людського потенціалу, популяризація кращих практик та історій успіху ОТГ області лежать в основі завдань бібліотек сьогодні. Співпраця з головним каталізатором змін у громадянському суспільстві – громадськими організаціями – перетворює бібліотеку на інноваційний ресурс здійснюваних реформ. Зокрема, ГО «Комітет виборців України» – постійний партнер бібліотек у проведенні тренінгів («Особистий комітет виборця», циклу тренінгів з медіаграмотності, презентація проекту «Координаційний офіс безпеки», проведення фестивалю документальних фільмів “Docu Days”); в обласній бібліотеці відбуваються тренінги проекту “WikiInvestigation.org” (з участю представника уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в південних областях, експерта мережі “UPLAN” О. Остапенка). UPLAN – громадська мережа публічного права та адміністрації, місією якої є розвиток регіональних аналітичних центрів задля посилення реформ, що сприяють утвердженню демократії, правопорядку, належного врядування [15].

Правова освіта населення – постійно діючий проєкт, що реалізується за програмою Міністерства юстиції України в обласній та районних бібліотеках.

Таким чином, вимальовується збірний образ мультифункціонального медіацентру Одещини – зустрічі, ініційовані місцевими ГО, відкриті курси вивчення мов, комп'ютерної грамотності, масове залучення випускників шкіл області до онлайн-ЗНО, тренінги з медіаграмотності, освітні програми з курсу «Освіта протягом життя / Education for life», «Сімейні уїкенди в бібліотеці», освітні лекції від фахівців у галузі медицини, права, соціального захисту [17].

Відповідь на питання «Чому наше майбутнє залежить від бібліотек?» більш-менш зрозуміла: вони цікаві, комфортні, відкриті для будь-кого, мають комп'ютери, проєктори, а в деяких є вже рідери, аудіокниги.

Візуальні зміни бібліотек та структури їх роботи – це величезна складова їх успішної реорганізації. Однак сьогодні потрібно, щоб в Україні люди поверталися до книги, до читання, необхідно долати все ще негативну статистику відвідування бібліотек.

Отже, сучасна бібліотека – це не лише сховище інформації, а багатофункціональний відкритий простір з комплексним поєднанням якісного літературного фонду, місце для зустрічей і спілкування, центр розвитку громад. Тому бібліотекар, який володітиме не лише традиційними для професії вміннями, а й навичками консультування з гуманітарних, соціальних проблем і координування локальних проєктів, є в тренді професій майбутнього. Реформа децентралізації, роль і значення в цьому процесі бібліотек можуть бути темою наступного дослідження.

Проблеми цінності інформації вийшли за рамки загальнонаукових пошуків, однак аксіологія є методологічною базою для досліджень проблем виникнення, взаємодії та функціонування цінностей, оцінок, їх співвідношення з інтелектом й іншими проявами людської особистості, співвідношення концептуально-ціннісної структури свідомості з мовним значенням як головного засобу зображення ціннісних позицій і ціннісного досвіду в спілкуванні, акумулювання, зберігання та оперування уявленнями про цінності й оцінки у свідомості. Постулати аксіології лежать в основі розуміння цінності як суб'єктивно-об'єктивної системи специфічних знань, які закладені у свідомості. Вони реалізуються з метою комунікації, а також є головним засобом вираження людської особистості з її індивідуальними поглядами, переконаннями й системою індивідуального світогляду, з якого складається ціннісно-мовна картина світу.

Останнім часом при визначенні суті поняття цінності інформації більше уваги звертається на потенціал, який актуалізується при використанні цієї інформації. Існує науковий погляд, що теоретичну цінність інформації неможливо визначити до та під час опублікування, оскільки при застосуванні її наукова значущість збільшується. Єдиною цінністю нових наукових результатів вважається їх істинність. Ієрархія цінностей у науці формується в процесі засвоєння знань.

Експертні знання в системі стратегічних комунікацій займають важливе місце, зокрема в контексті потреб державного управління, в ідеалі вони мають працювати як допоміжні інструменти вирішення конкретних завдань. Аналітик у структурі організацій (наукових, науково-дослідних установ) виступає в ролі основного компонента вирішення вузько-профільних завдань. У процесі розв'язання проблеми експерт аналізує доступну інформацію та робить висновки. Інтуїтивні правила, які використовує експерт, є евристичними за своєю природою. Аналітик переходить на рівень експерта при тривалих евристичних процесах, а системна робота над собою переводить його аналітику в експертні знання.

Експерт завдяки евристичному пошуку стає інструментом, що дає змогу знайти оптимальне розв'язання проблем, якими займаються організації або установи різних форм власності. Спродиковані експертні знання сприяють вирішенню завдань системи та стають запорукою їх успішного функціонування.

Як показало дослідження питань аксіології інформації в аналітичній діяльності наукових установ, проблема має бути достатньо складною, щоб виправдати затрати на експертний аналіз, і достатньо вузькою за профілем, щоб зросла ймовірність ефективного її використання. Зважаючи на особливості прийняття рішень, результати праці співробітників інформаційних підрозділів та фахівців-аналітиків становлять основу для практичної повсякденної управлінської роботи осіб, які приймають відповідальні рішення в державних органах влади, господарчих структурах.

Важливими культурними осередками в регіонах нашої держави стають бібліохаби, тому що виконують не тільки притаманні їм інформаційно-культурні функції, а й стають потужним ресурсом інформаційного посередництва. На сьогодні вже не достатньо традиційних бібліотечних послуг.

За результатами аналізу Одеської області доведено, що реорганізація бібліотек та медіацентрів відбувається досить ефективно. Це доводить пріоритетність сучасного демократичного суспільства, для якого важливий доступ до інформації. Результати кропіткої та системної роботи

місцевої влади в умовах децентралізації мають позитивну динаміку. Відповідно до цього аксіологічна криза у сфері стратегічних комунікацій пропорційно залежатиме від того, наскільки вона може задовольняти потреби особистості та соціуму в інформації. Відкриття медіацентрів і бібліохабів істотно вплинуло також на важливу та важку проблему – перехід бібліотек у власність територіальних громад.

Подальшим полем досліджень у цьому напрямі є вивчення досвіду інших регіонів та областей у питаннях стратегічних комунікацій. Емпіричні надбання фахівців із соціальних комунікацій мають застосовуватися на практиці; досвід наукових аналітичних підрозділів, що діють в Україні, повинен шукати шляхи підготовки експертів, які продукують унікальні знання. Наукові розробки із цього питання також можуть бути використані для написання державних стратегій і методичних матеріалів для аналітиків, які будуть застосовані для соціологічних та інших міжгалузевих досліджень у сфері соціальних комунікацій.

Список бібліографічних посилань

1. Аксьонова В. І. Онтологічні та аксіологічні засади міжкультурної комунікації в умовах формування та розвитку інформаційного суспільства. *Соціальні технології*. 2011. № 51. С. 340–350.
2. Демінська Л. О. Аналіз основних положень аксіологічної науки у філософському та педагогічному аспекті. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фіз. виховання і спорту*. 2011. № 11. С. 41–44.
3. Завізна Н. С. Сутність, генезис і еволюція поняття «інформація». *Зб. наук. пр. ЧДТУ*. 2009. Вип. 22. С. 202–205.
4. Кузнецова Т. В. Аксіологічний підхід до мас-медійної комунікації. *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації*. 2010. № 2. С. 39–44.
5. Куріто О. В. Суперечності аксіологічних орієнтирів глобалізації та культури, що прагне унікальності. *Гілея : наук. вісн.* 2012. Вип. 59. С. 87–94.
6. Моїсєєва Н. О. Аксіологічність як лінгво-філософська категорія. *Наук. вісн. Волинського нац. ун-ту ім. Лесі Українки*. 2011. № 6 (ч. 1). С. 183–187.
7. Подолянюк Л. А. Аксіологічні параметри буття людини: контекст науки. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2011. № 2. С. 9–14.
8. Ткачова О. В. Сучасна аксіологія про міжкультурну комунікацію. *Гуманітар. часоп.* 2012. № 1. С. 59–63.

9. Федоров Ю. В. Аксиологический кризис современности как глобальная угроза тотальной массовой культуры. *Гілея : наук. вісн.* 2012. Вип. 61. С. 7–12.

10. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського в науково-інформаційному просторі (2000–2018) : монографія / В. М. Горовий, В. В. Струнгар та ін. ; ред. В. М. Горовий. Київ, 2019. 344 с.

11. Як діджиталізувати бібліотечну систему й не набити помилок. URL: <https://chytomo.com/iak-didzhytalizuvaty-bibliotechnu-systemu-j-nenarobyty-pomylok> (дата звернення: 08.01.2022).

12. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 р. «Про Стратегію інформаційної безпеки» : Указ Президента України від 28 грудня 2021 р. № 685/2021. *Уряд. кур'єр.* 2021. 30 груд. (№ 251).

13. «Розумний регіон» – стратегічний план дій Одеської обласної державної адміністрації на 2017–2019 роки. URL: <https://oda.odessa.gov.ua/statics/pages/files/5b0287ae92db6.pdf> (дата звернення: 08.01.2022).

14. Санакуєв М. Г. Аналіз моніторингу інформаційних джерел Одеської області. *Морська безпека Балто-Чорноморського регіону: виклики та загрози : матеріали міжнар. наук. конф.* Одеса : Baltija Publishing, 2021. С. 341–343.

15. Управління комунікацій та інформаційної політики Одеської обласної державної адміністрації. URL: <https://oda.odessa.gov.ua/oda/departamenty-ta-upravlinnya/upravlinnya-komunikaczij-ta-informaczijnoy-polityky> (дата звернення: 08.01.2022).

16. Нормативно-правові акти в інформаційній сфері. URL: <https://mkip.gov.ua/content/normativnopravovi-akti-v-informacijnyy-sferi.html> (дата звернення: 08.01.2022).

17. Сучасна бібліотека – ресурс для розвитку громади. URL: <https://uplan.org.ua/analytics/suchasna-biblioteka-resurs-dlia-rozvytku-hromady> (дата звернення: 08.01.2022).

18. Варенко В. М. Інформаційно-аналітична діяльність : навч. посіб. Київ : Університет «Україна», 2014. 417 с.

19. Попова Т. В., Ліпкан В. А. Стратегічні комунікації : словник / за заг. ред. В. А. Ліпкана. Київ, 2016. 416 с.

References

1. Aksonova, V. (2011). Ontologichni ta aksiologichni zasady mizhkulturnoi komunikatsii v umovakh formuvannia ta rozvytku informatsiinoho suspilstva [Ontological and axiological principles of intercultural communication in terms

of formation and development of information society]. *Sotsialni tekhnologii – Social Technologies*, 51, 340–350 [in Ukrainian].

2. Deminska, L. (2011). Analiz osnovnykh polozhen aksiolohichnoi nauky u filosofskomu ta pedahohichnomu aspekti [Analysis of the main provisions of axiological science in the philosophical and pedagogical aspect]. *Pedahohika, psykholohiia ta medyko-biolohichni problemy fizychnoho vykhovannia i sportu – Pedagogy, Psychology and Medical-Biological Problems of Physical Education and Sports*, 11, 41–44 [in Ukrainian].

3. Zaviziena, N. (2009). Sutnist, henezys i evoliutsiia poniattia “informatsiia” [The essence, genesis and evolution of the concept of “information”]. *Zbirnyk naukovykh prats ChDTU – Collection of Scientific Works of CDTU*, 22, 202–205 [in Ukrainian].

4. Kuznietsova, T. (2010). Aksiolohichni pidkhid do mas-mediinoi komunikatsii [Axiological approach to mass media communication]. *Derzhava ta rehiony. Serii: Sotsialni komunikatsii – State and Regions. Series: Social Communications*, 2, 39–44 [in Ukrainian].

5. Kurito, O. (2012). Superechnosti aksiolohichnykh oriientyriv hlobalizatsii ta kultury, sho prahne unikalnosti [Contradictions of axiological guidelines of globalization and culture, which seeks uniqueness]. *Hileia: naukovyi visnyk – Gilea: Scientific Journal*, 59, 87–94 [in Ukrainian].

6. Moisieieva, N. (2011). Aksiolohichnist yak linhvo-filosofska katehoriia [Axiology as a linguistic and philosophical category]. *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky – Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka Volyn National University*, 6, 183–187 [in Ukrainian].

7. Podolianko, L. (2011). Aksiolohichni parametry buttia liudyny: kontekst nauky [Axiological parameters of human existence: the context of science]. *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnymi systemamy – Theory and Practice of Social Systems Management*, 2, 9–14 [in Ukrainian].

8. Tkachova, O. (2012). Suchasna aksiolohiia pro mizhkulturnu komunikatsiiu [Modern axiology of intercultural communication]. *Humanitarnyi chasopys – Humanities Magazine*, 1, 59–63 [in Ukrainian].

9. Fedorov, Yu. (2012). Aksiologicheskii krizis sovremenosti kak globalnaia ugroza totalnoi massovoi kultury [The axiological crisis of modernity as a global threat to total mass culture]. *Hileia: naukovyi visnyk – Gilea: Scientific Journal*, 61, 7–12 [in Russian].

10. Natsionalna biblioteka Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho v naukovoinformatsiinomu prostori (2000–2018) [Vernadsky National Library of Ukraine in the scientific and information space (2000–2018)]. (2019). Kyiv [in Ukrainian].

11. Brui, O. (2021). Yak didzhytalizuvaty bibliotechnu systemu y ne narobyty pomylrok [How to digitalize the library system and not make mistakes] [in Ukrainian]. Retrieved January 8, 2022, from <https://chytomo.com/iak-didzhytalizuvaty-bibliotechnu-systemu-j-ne-narobyty-pomylok>

12. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 28 hrudnia 2021 roku No. 685/2021 “Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 15 zhovtnia 2021 roku ‘Pro Stratehiiu informatsiinoi bezpeky’” [Decree of the President of Ukraine dated December 28, 2021 No. 685/2021 “On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated October 15, 2021 ‘On the Information Security Strategy’”]. *Uriadovyi kurier – Government Courier*, 25/ [in Ukrainian].

13. “Rozumnyi rehion” – stratehichnyi plan dii Odeskoi oblasnoi derzhavnoi administratsii na 2017–2019 roky [“Smart Region” is a strategic action plan of the Odessa Regional State Administration for 2017–2019] [in Ukrainian]. Retrieved from <https://oda.odessa.gov.ua/statics/pages/files/5b0287ae92db6.pdf>

14. Sanakuiev, M. (2021). Analiz monitorynhu informatsiinykh dzherel Odeskoi oblasti [Analysis of monitoring of information sources of Odessa region]. Proceedings of the Maritime Security of the Baltic-Black Sea Region: Challenges and Threats '21: *Mizhnarodna naukova konferentsiia – International Scientific Conference*. (pp. 341–343). Odessa: Baltija Publishing [in Ukrainian].

15. Upravlinnia komunikatsii ta informatsiinoi polityky Odeskoi oblasnoi derzhavnoi administratsii [Department of Communications and Information Policy of the Odessa Regional State Administration] [in Ukrainian]. Retrieved January 8, 2022, from <https://oda.odessa.gov.ua/oda/departamenty-ta-upravlinnya/upravlinnya-komunikaczij-ta-informaczijnoyi-polityky>

16. Normatyvno-pravovi akty v informatsiinii sferi [Regulations in the information sphere] [in Ukrainian]. Retrieved January 8, 2022, from <https://mkip.gov.ua/content/normativnopravovi-akti-v-informacijnyy-sferi.html>

17. Suchasna biblioteka – resurs dlia rozvytku hromady [A modern library is a resource for community development] [in Ukrainian]. Retrieved January 8, 2022, from <https://uplan.org.ua/analytics/suchasna-biblioteka-resurs-dlia-rozvytku-hromady>

18. Varenko, V. (2014). Informatsiino-analitychna diialnist [Information and analytical activities]. Kyiv: University «Ukraine» [in Ukrainian].

19. Popova, T., Lipkan, V. (2016). Stratehichni komunikatsii [Strategic communications]. Kyiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 27.03.2022.

Mykola Sanakuiev,

PhD (Philosophy), Senior Researcher,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine
e-mail: nsanakuev@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7725-6117>

**The Problem of the Value of Information and Expertise
in the System of Strategic Communications of the Odesa Region**

The article examines the problem of value of information through the prism of modern communicative transformations that take place in Ukraine and the world. The purpose of the study was to reveal the role of the concept of the value of information and expertise. The subject of the study was the system of strategic communications of the Odesa region and the urgent need to understand the main issues related to the value aspects of information. Sociological methods of analysis of mass media and electronic sources, documents were used in the preparation of the article. Taking into account national peculiarities, the comparative method was used to study existing concepts and variations of social activity, to track new trends in social communications.

As a result, various scientific approaches to the problem of expertise and the value of information helped to identify signs of axiological crisis and its impact on the further development of society. The article demonstrates the results of the introduction of electronic technologies in the system of strategic communications of Odesa region. Based on public documents presented on the official website of the regional state administration, the achievements of the planned transformations were summarized. The focus of libraries on a new forms of work and comfort, and accessibility for the community have become a condition for leveling the typical problems that arise in these processes. The reduction in the number of libraries is only 1,5%. The operation of media centers in UTC allows to provide a modern style of public events at the highest level. The strategic action plan of the regional state administration for 2017–2019 *Smart Region* been implemented almost in full.

The author presents a prognostic analysis of the domestic reorganization of libraries and media centers. The reorganization of libraries and media centers is taking place against the backdrop of the pandemic waves and in the context of implementation of new legislation. Research on this issue can also be used to design government strategies and methodological materials for analysts and could be used for sociological and other cross-sectoral research of strategic communication.

Keywords: value of information, analytical activities, the Odesa region, strategic communication, expertise, libraries, media centers.

Олена Симоненко,

кандидат політичних наук, старший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: ellena.www@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8698-9280>

УПРОВАДЖЕННЯ ДОСВІДУ ЗДІЙСНЕННЯ СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ У ПОЛІТИЦІ ДЛЯ БІБЛІОТЕЧНОЇ СФЕРИ

У праці розглядаються концептуальні й прикладні аспекти стратегічних комунікацій як інноваційного інструментарію в бібліотечній сфері, аналізується їхня роль і вплив у розумінні того, чим є стратегічні комунікації, як вони мають реалізовуватися та що є їхнім результатом. Оскільки не існує консенсусу щодо визначення стратегічних комунікацій, подано різні трактування. Також на підставі аналізу підходів до визначення сутності та змісту стратегічних комунікацій у політиці сформульовано принципи стратегічних комунікацій, які може бути впроваджено в бібліотечній сфері. У статті зазначається, що ефективність функціонування стратегічних комунікацій у бібліотечній сфері полягає в дотриманні таких принципів: сучасної еволюції ролі бібліотеки з пасивного інформаційного посередника на продуктивну комунікативну систему, трансформації сформованих стереотипів відносин між влада – бібліотека – суспільство й різноманіття комунікативних практик сучасної бібліотеки в цьому контексті, доступності та відповідності цінностям і ментальним уявленням цільових аудиторій, діалогу, масштабності, узгодженості дій, спрямованості на результат, безперервності. У статті також подано визначення стратегічних комунікацій у бібліотечній сфері.

Ключові слова: стратегічні комунікації, наукова бібліотека, влада, суспільство.

Проблематика стратегічних комунікацій стала особливо популярною в останні два десятиліття. Спочатку вона розглядалася переважно в наукових, політичних і комерційних колах, а сьогодні починає з'являтися на різних рівнях бібліотечної сфери. Адже пошуки шляхів економічного зростання об'єктивно зумовили розвиток нового формату здійснення стратегічних комунікацій не тільки в політиці, а й у бібліотечній діяльності.

Сучасна наукова бібліотека діє в такий час, коли комунікація стає критичним фактором її розвитку та успіху. Різноманітні засоби комунікації постійно і швидко розвиваються, що потребує розуміння й гнучкості задля ефективного реагування. Нині кожен виклик, який постає перед сучасною бібліотекою, має насамперед важливу інформаційну складову, що може використовуватися для протидії в інформаційній сфері або бути спрямованою на отримання суспільної підтримки завдяки вчасній комунікації.

У цьому контексті треба зазначити, що останнім часом у науковому просторі відбулося переосмислення сутності комунікацій у бібліотечній сфері та розуміння необхідності переходу від моделі інформування до моделі взаємодії, адже комунікації завжди були і є важливою складовою стратегії розвитку. Тому назріла нагальна потреба розвитку планових цілеспрямованих комунікацій, що мають містити весь арсенал наявних і можливих комунікативних методів та інструментів і мають бути спрямованими на досягнення стратегічних цілей. До того ж агресія Російської Федерації проти України, зокрема інформаційна агресія, обумовила пошук фахівцями можливих механізмів цілісної відповіді на такий виклик. Тому відповіддю на такі запити може стати необхідність розвитку стратегічних комунікацій, тобто застосування стратегічного підходу щодо комунікативної діяльності бібліотек.

Для розгляду та детального обґрунтування змісту принципів стратегічних комунікацій було взято до уваги **напрацювання таких зарубіжних учених**, які досліджували проблеми розвитку стратегічних комунікацій, як Д. Андерсон, Ю. Арендарська, Т. Блеклі, С. Бьорд, Е. Голдман, П. Корніш, К. Пол та ін. Проте зазначені джерела відображали здебільшого дослідження сутності принципів стратегічних комунікацій у політичній і військовій сферах, що потребує адаптації доктрин до бібліотечної сфери, а також їх доповнення та обґрунтування.

Водночас варто зазначити, що дедалі більшої уваги сучасній проблематиці стратегічних комунікацій приділяють українські науковці, такі як: А. Баровська, Л. Гордієнко, В. Бебик, Т. Гранчак, С. Квіт, В. Ліпкан, І. Пантелейчук, Г. Почепцов, Ю. Половинчак, О. Радченко, В. Різун та ін. Водночас в українських реаліях дослідження із зазначеної теми є поодинокими та фрагментарними. Багато в чому це зумовлено певною новизною теми для українського наукового та експертного середовища.

Відповідно, **мета** статті – сформулювати концепцію поняття стратегічних комунікацій у бібліотечній діяльності, проаналізувати їхню роль і вплив,

а також дати загальний огляд проблематиці впровадження стратегічних комунікацій у бібліотечну сферу.

Інформаційне середовище, яке постійно зазнає змін, потребує об'єктивного, організованого й систематизованого підходу щодо здійснення моніторингу, збирання, оцінювання та обміну інформацією, що, у свою чергу, потребує об'єднання інформації з усіх джерел – у цьому контексті варто відзначити вагомий роль бібліотек. Адже бібліотечний потенціал надає змогу не тільки збирати повну інформацію щодо розвитку соціально-економічних і політичних процесів, а й будувати комунікаційну діяльність, створюючи новий професійний інформаційний простір для обміну знаннями, узагальнення інформації та її відображення в економічних, політичних і соціальних процесах. У свою чергу, застосування стратегічних комунікацій у бібліотечній сфері додає особливу та цінну перспективу до загальної ситуативної обізнаності щодо інформаційного середовища. Водночас подібна проблематика в Україні залишається малодослідженою.

Таким чином, значущість дослідження полягає в сприянні процесу якісного вдосконалення стратегічних комунікацій у бібліотечній діяльності в рамках національного інформаційного простору, що набуває особливого значення в умовах військового конфлікту та зовнішньої інформаційної агресії РФ проти України.

Актуальність дослідження полягає у визначенні перспективних напрямів бібліотечної діяльності, пов'язаних із забезпеченням якості інформації в стратегічних комунікаціях.

Під час аналізу ширшого кола праць, спочатку політичного напрямку, було виявлено, що в більшості демократично розвинутих країнах світу пошук нових форм і способів досягнення цілей у політиці здійснюється через простір стратегічних комунікацій. Цей процес триває безперервно та полягає в акумуляції ресурсів компетентності всіх суб'єктів комунікації. У цьому аспекті об'єднання всіх ключових акторів, у тому числі бібліотек, у сфері інформаційних відносин з метою здійснення позитивного впливу на розвиток держави та кожного окремого громадянина суспільства і створює той механізм, який ми розглядаємо як сегмент стратегічних комунікацій.

З огляду на зазначене, можна припустити, що саме це стало одним з аспектів щодо появи, введення в науковий і практичний обіг та використання в науковому дискурсі терміна «стратегічні комунікації». Важливо зауважити при цьому, що як у діяльності різних державних органів, так і у сфері установ, підприємств, громадських об'єднань поняття «strate-

гічні комунікації» мають різне змістовне навантаження, розуміння та практичне застосування. Але, як було встановлено під час аналізу широкого кола статей, структурно-функціональний аналіз дефініції «стратегічні комунікації» дає підстави визначити об'єднувальний аспект – майже в усіх сферах стратегічні комунікації розглядаються як системна комунікація, зорієнтована на встановлення взаємозв'язків і відносин з метою досягнення встановленої мети.

До того ж під час дослідження проблематики стратегічних комунікацій було виявлено постійні наукові дискусії щодо трактування їхніх базових засад, а також відсутність загальноприйнятого визначення, що вказує на важливу методологічну проблему у сфері досліджень стратегічних комунікацій.

Більшість дослідників стратегічних комунікацій вважають, що наразі спостерігаються істотні проблеми щодо сприйняття універсального тлумачення стратегічних комунікацій, оскільки такий інструментарій використовується і в державному управлінні, і в міжнародних відносинах, і в діяльності державних установ, корпорацій, неформальних організацій.

Слід зазначити, що еволюція наукової думки щодо контенту стратегічних комунікацій вплинула на термінологію інноваційного інструментарію, окреслила визначення поняття, що характеризує комунікативні принципи співробітництва. Зазначимо, що безпосередньо поняття «стратегічні комунікації» сформувалося в міжнародних безпекових організаціях, а в останнє десятиліття набуло поширення в офіційних документах Державного департаменту та Департаменту оборони США, у яких воно трактувалося як «сфокусовані зусилля, спрямовані на розуміння та залучення ключових цільових аудиторій у створення, зміцнення й збереження сприятливих умов для розширення інтересів, політики та завдань через реалізацію координаційних програм, планів, тем, ключових повідомлень і синхронізованих продуктів з використанням усіх інструментів державної влади». Тобто американське визначення стратегічних комунікацій трактується як національний ресурс «керування дипломатією, інформацією, збройними силами та економікою, що охоплює всіх міжнародних акторів» та містить системну оцінку значущості стратегічних комунікацій у зовнішній і безпековій політиці країни [1].

Як зазначає автор, словосполучення «стратегічні комунікації» має глибокий сенс. По-перше, «стратегічний» свідчить про те, що ці комунікації ініціюються й обумовлюються на найвищому посадовому рівні. По-друге, ними пронизано все суспільство, усі його прошарки;

вони (комунікації) мають підтримувати досягнення стратегічних завдань, відповідати баченням, цінностям, спроможностям поліпшити власну стратегічну позицію.

Оскільки не існує консенсусу щодо визначення стратегічних комунікацій, доцільним буде подати їх різні трактування.

Уперше трактування страткому було запропоновано Д. Верчіч, Б. Ролер, К. Срірамешем, Д. Хольцхаузенем у праці «Визначення стратегічної комунікації», опублікованій у міжнародному журналі зі стратегічних комунікацій. Авторами було проаналізовано використання стратегічних комунікацій як цілеспрямованого інструментарію для досягнення поставлених цілей організаціями. Цікавою тезою цієї праці, на думку автора, є те, що «бути стратегічним це не означає бути маніпулятивним... бути всеосяжним і корпоративним є більш стратегічним і ефективним, ніж бути пропагандистським або маніпулятивним» [2, с. 6].

Запропоноване визначення стратегічних комунікацій Д. Фарвелом у праці «Переконання та сила: мистецтво стратегічних комунікацій» вказує на «використання слів, дій, зображень чи символів для впливу на масову свідомість для формування мотивації та усвідомлення політичних інтересів міжнародних акторів або для досягнення поставлених цілей» [1].

Американський письменник і колишній закордонний військовий журналіст Р. Галоран дав визначення стратегічним комунікаціям як певному способу переконувати людей прийняти чийсь ідеї, політику або спосіб дій. За його визначенням стратком – означає переконувати союзників і друзів надавати підтримку, що зміцнює волю нації досягти поставлених цілей. Р. Галоран також пропонував, щоб психологічні операції не були складовою стратегічних комунікацій. Усе, що походить від них, має бути правдою, хоча, можливо, неповною – з міркувань забезпечення безпеки. І, як вважає директор Інституту журналістики професор В. Різун, «слід боятися не впливу і технологій його здійснення, а цілей і змісту впливу» [3].

У свою чергу К. Пол також виявив певні реальні відмінності в поглядах науковців на стратегічні комунікації та зазначав, що не існує консенсусу щодо їх тлумачення. На думку К. Пола, основою стратегічних комунікацій є вплив і переконання у своїх цілях передусім щодо сприйняття та розуміння образів, політики і дій, від яких залежатиме підтримка керівних рішень у суспільстві, оскільки, наголошує фахівець, «успішні стратегічні комунікації залежать від комунікативного змісту політики, реальних дій та їх представлення на міжнародному й національному рівні». К. Пол у своїх дослідженнях запропонував визначення стратегічних комунікацій як «узгоджених дій, повідомлень, образів та інших

форм представлення або взаємодії, призначених для інформування, впливу або переконання суспільства з метою підтримки національних інтересів» [4].

Науковий інтерес серед науково-дослідних установ України, які проводять дослідження зі стратегічних комунікацій, наразі спостерігається в Національній бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, Національного інституту стратегічних досліджень – окремі праці фахівців цих установ присвячено розвитку системи стратегічних комунікацій. Звертається увага на те, що вони є основною відповіддю на, зокрема, інформаційну агресію РФ як для України, так і багатьох інших країн. Крім того, у публікаціях ідеться про проблеми концептуалізації поняття «стратегічні комунікації», методологічні аспекти досліджень стратегічних комунікацій, дискусії щодо трактування їхніх базових засад, особливу увагу приділено використанню стратегічних комунікацій в українській практиці для вироблення адекватної моделі протидії російській пропаганді; розглядаються питання співвідношення таких сфер комунікативної діяльності, як публічна дипломатія, зв'язки з громадськістю та інформаційно-психологічні операції [13, 5, 7, 8, 9].

На думку українських дослідників Т. Безверхнюк і Т. Сивак, стратегічні комунікації треба трактувати двоюко: і як процес (узгодження слів та справ з метою впливу й надання інформації), і як результат цього процесу. Вони мають бути несуперечливими для різних цільових аудиторій: меседжі, створювані для різних груп громадськості, не повинні суперечити один одному [10].

Український дослідник Г. Почепцов виділяє особливості стратегічних комунікацій і відмінність їх від тактичних. На його думку, стратегічні комунікації мають такі характеристики: працюють з майбутнім часовим циклом та з об'єктами, які буде сформовано у визначеній часовій точці, діють з урахуванням діяльності опонента та спрямовано на вузькі цільові групи, що здатні внести зміни в потрібні типи об'єктів [11, с. 28]. Також Г. Почепцов зазначає, що стратегічні комунікації, трансформуючи інформаційний простір, результати дають в інших – соціальному, економічному, політичному, військовому, дипломатичному. Власне, ця теза й підтверджує їхню універсальність та адаптованість під різні стратегічні цілі й сфери. Таким чином, на підставі проведеного аналізу можна стверджувати, що підходи до визначення сутності та змісту стратегічних комунікацій у політиці можуть бути впроваджені в бібліотечній сфері.

У цьому контексті цікавим являється дослідження Д. Хольцхаузена, який пропонує оперувати таким поняттям «стратегічні комунікації»:

«Стратегічні комунікації – це цілеспрямоване використання комунікацій організацією для виконання її місії». З огляду на високий рівень популярності дослідження, не дивно, що саме воно стало одним з парадигмальних бачень стратегічних комунікацій насамперед серед європейських дослідників. За такого широкого визначення до сфери стратегічних комунікацій можна включати взагалі будь-які комунікативні дії [6].

З огляду на це, у вітчизняній науці актуальною є спроба визначення основних принципів стратегічних комунікацій. Так, на думку С. Соловйова, до основних принципів страткому належать: скоординованість застосування засобів інформаційного впливу на кожному етапі вироблення рішень; узгодженість дій державних і недержавних акторів; цілеспрямованість на підтримку мети національного рівня; вивчення та врахування потреб і реакції цільових аудиторій; дотримання зворотного зв'язку із цільовими аудиторіями; трактування дій у фізичному просторі як повідомлень [12].

Однак, на думку автора, такий перелік буде дещо неповним для бібліотечної сфери й потребує розширення, деталізації та додаткового обґрунтування. Тому спробуємо узагальнити наведені вище визначення та переліки принципів стратегічних комунікацій і сформулювати їхній зміст для бібліотечної сфери.

Автор цієї статті після детального аналізу концепцій стратегічних комунікацій підкреслює, що, по-перше, страткомми передбачають залучення різних акторів для ефективної комунікації в інтересах досягнення цілей передбаченими бібліотекою. По-друге, головними принципами стратегічних комунікацій у бібліотечній сфері можна виділити такі, як зв'язок із довгостроковою національною стратегією, кваліфіковане лідерське управління, доступність і відповідність цінностям та ментальним уявленням цільових аудиторій, діалог, масштабність, узгодженість дій, спрямованість на результат, безперервність. Саме за допомогою втілення в бібліотечну діяльність цих принципів стратегічних комунікацій, найголовніше – співпраці наукових бібліотек з органами державної влади, у держави буде змога вчасно діагностувати наростаючі проблеми, коригувати інформаційні акції тощо. До того ж наукові бібліотеки можуть стати складовою механізму моніторингу відкритих джерел інформації для потреб стратегічних комунікацій. Наприклад, як показує досвід співпраці аналітичних підрозділів НБУВ з органами державної влади, залучення їх до розвитку системи стратегічних комунікацій є доцільним і доречним. Так, зокрема, «аналітичні підрозділи НБУВ давно вже проводять тематичні моніторингові дослідження за матеріалами інтернет-ресурсів

на замовлення органів державної влади, які допомагають управлінським структурам у комплексному аналізі ситуації, виявленні закономірностей суспільного розвитку, виробленні доцільних і обґрунтованих пропозицій для прийняття відповідних рішень у сферах державного управління» [13].

У цьому контексті доречно буде згадати про те, що аналітичні підрозділи НБУВ уже мають досвід роботи в межах міжнародного проекту за підтримки USAID «Програма сприяння парламенту України: Програма розвитку законотворчої політики» (ПСП II), з РНБО України та ін.

До ефективної компоненти принципів розвитку системи стратегічних комунікацій в бібліотечній сфері важливо віднести побудову зворотного зв'язку, а також врахування думок і реакцій цільової аудиторії на меседжі та конкретні події. І знову варто наголосити на важливій ролі інформаційно-аналітичних структур наукових бібліотек, які часто виступають проміжною ланкою в системі комунікацій між громадянами і владою. Отримуючи та обмінюючись інформацією, вони доносять її без викривлень, зумовлених упередженістю, заангажованістю, гонитвою за сенсаційністю тощо.

Слушною являється думка фахівців [13] про те, що науковим бібліотекам не варто чекати, доки буде прийнято державні рішення щодо залучення їх у систему стратегічних комунікацій. «Необхідно продовжити переорієнтування бібліотечного маркетингу на читача й активніше пропонувати та просувати власні інформаційні сервіси й послуги. Зокрема, й орієнтовані на таких користувачів, як органи державної влади. Загальновизнаною в науковій літературі з бібліотечної справи є думка про важливість сучасних бібліотечних онлайн-сервісів, що дають шанс на життя науковим бібліотекам. Додамо: і шанс трансформуватися в центри інтелектуального перероблення інформації...

Позитивний досвід співпраці СІАЗ НБУВ з РНБО України з питань протидії інформаційній агресії з боку РФ свідчить про значний потенціал аналітичних підрозділів бібліотек у розвитку системи стратегічних комунікацій в Україні. Зокрема, ідеться про можливості моніторингу та аналізу актуальних проблем суспільства на базі відкритих джерел інформації, фондів бібліотеки для потреб державних органів та, з іншого боку, поширення суспільно важливої інформації серед населення, розширення вільного доступу до неї користувачів бібліотеки. Вочевидь, з метою регулювання суспільних відносин у сфері стратегічних комунікацій є необхідність у розробленні окремого нормативно-правового акту, у якому будуть визначені суть, зміст форми та методи, складові та інші важливі параметри ефективного функціонування системи стратегічних

комунікацій в Україні, зокрема і роль різних суб'єктів соціокультурного простору» [13].

Таким чином, підсумувавши викладений матеріал та узагальнивши досвід політичної науки, автором запропоновано таке визначення стратегічних комунікацій для бібліотечної сфери: стратегічні комунікації в бібліотечній сфері – це цілеспрямоване використання будь-яких комуникативних можливостей бібліотек із залученням широкого кола акторів в інтересах досягнення передбаченої бібліотекою мети. Важливим моментом для страткому бібліотек є те, що він повинен бути системним і послідовним.

У свою чергу, ефективним процес реалізації стратегічних комунікацій у бібліотечній діяльності може бути через діалог влада – бібліотека – суспільство. З одного боку, це необхідно для кращого розуміння владою суспільства (через посередництво бібліотек), з іншого – для інформування та залучення громадянського суспільства з метою досягнення стратегічних цілей. Таким чином, через узгодженість дій у процесі діалогу влада – бібліотека – суспільство бібліотека може стати важливим компонентом у процесі такої комунікації, а досягнення поставлених стратегічних цілей у діалозі влада – бібліотека – суспільство можливе за умови, що стратегічні комунікації будуть не додатковими діями, а невід'ємною частиною в плануванні та реалізації рішень у діяльності бібліотек. Тож очевидно, що в стратегічних комунікаціях важливу роль відіграє стратегічне планування, базовою вимогою якого є координування загальної програмної мети й окремих цілей, а також виробленої стратегії, яка здатна забезпечити бажаний результат. Адже кожна дія створює вплив (ефект) на ту чи іншу аудиторію, несе певний посил (меседж), а створення бажаних ефектів (впливів) має бути добре сплановано, саме тому бібліотечні стратегічні комунікації повинні мати завчасно розроблені алгоритми й плани.

Крім того, бібліотечні стратегічні комунікації можуть активно застосовуватися в інформаційно-просвітницьких заходах і програмах наукових бібліотек, у тому числі надаючи підтримку журналістам та діячам культури; забезпечувати діалог з молодими лідерами й майбутніми лідерами думок. За активної участі наукових бібліотек можуть відбуватися наукові та освітні заходи, присвячені проблематиці стратегічних комунікацій.

Отже, стратегічні комунікації є одним з важливих інструментів стратегічного розвитку наукових бібліотек. З іншого боку, початковий етап формування системи стратегічних комунікацій у бібліотечній діяль-

ності характеризується їх недостатнім залученням на державному рівні. Водночас, на підставі аналізу підходів до визначення сутності та змісту стратегічних комунікацій у політиці, можна стверджувати, що ефективне використання стратегічних комунікацій у бібліотечній сфері дає шанс науковим бібліотекам зайняти вагоме місце в цій системі за умови вдосконалення своїх можливостей як центру інтелектуального оброблення інформації, підвищення якості інформаційних продуктів, сервісів і послуг.

Предметом подальших досліджень стане проблематика, яка може виникнути перед науковими бібліотеками в контексті подальшого розширення діалогу та співробітництва у сфері стратегічних комунікацій.

Список бібліографічних посилань

1. Макаренко Є. А. Стратегічні комунікації в міжнародних відносинах. *Міжнар. відносини. Серія «Політичні науки»*. 2017. № 15. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/viewFile/3117/2798

2. Hamilton B. Review on “Persuasion and Power: The Art of Strategic Communication by James P. Farwell”. Washington, DC, Georgetown University Press, 2012. 288 p.

3. Гребенюк М. В. Основи стратегічних комунікацій за стандартами НАТО : навч. посіб. Київ : НУОУ ім. І. Черняхівського, 2017. 180 с.

4. Paul C. Getting Better at Strategic Communication / RAND Corporation. Santa Monica, on July 12, 2011. 18 p. URL: http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/testimonies/2011/RAND_CT366.pdf

5. Веселовський А. І., Каноненко К. А., Александров О. С., Гончарук А. З. Цветков О. Г. Реформування системи забезпечення зовнішніх зносин та дипломатичної служби України : аналіт. доп. Київ : НІСД, 2015. С. 29–32.

6. Дубов В. Д. Стратегічні комунікації: проблеми концептуалізації та практичної реалізації. *Стратег. пріоритети : наук.-аналіт. цюкварт. зб. Серія «Політика»*. 2016. № 4 (41). URL: <http://ippi.org.ua/sites/default/files/dubov.pdf>

7. Дубов Д. В. Стратегічний нарратив: до проблеми реалізації сутнісної складової стратегічних комунікацій в Україні : аналіт. зап. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/2377>

8. Ожеван М. А. Глобальна війна стратегічних нарративів: виклики та ризики для України. *Стратег. пріоритети : наук.-аналіт. цюкварт. зб. Серія «Політика»*. 2016. № 4 (41). С. 30–40.

9. Петров В. В. Щодо становлення системи стратегічних комунікацій органів державної влади у контексті розвитку відносин з НАТО. *Стратег. пріоритети : наук.-аналіт. щокварт. зб. Серія «Політика»*. 2016. № 4 (41). С. 24–29.

10. Тихомирова Є. Б. Стратегічні комунікації як один з пріоритетів глобальної стратегії зовнішньої політики і безпеки ЄС. *Міжнар. відносини. Серія «Політичні науки»*. 2017. № 15. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/viewFile/3068/2756

11. Почепцов Г. Г. Стратегічні комунікації: стратегічні комунікації в політиці, бізнесі та державному управлінні : навч. посіб. для студ. і аспірантів. Київ : Альтерпрес, 2008. 216 с.

12. Сивак Т. В. Принципи стратегічних комунікацій у публічному управлінні. *Держ. управління: теорія та практика*. 2019. № 1. URL: <http://www.e-patr.academy.gov.ua/pages/dop/25/files/0806a467-8cb1-4b68-acd7-e93b05e728be.pdf>

13. Шляхи підвищення ефективності функціонування соціальних комунікацій в умовах посилення глобальних інформаційних впливів. *Звіт про науково-дослідну роботу «Шляхи підвищення ефективності функціонування соціальних комунікацій в умовах посилення глобальних інформаційних впливів»*. URL: <http://194.44.29.148/images/zvitu/Shliakhy%20pidvyshchennia%20efektyvnosti%20funktsionuvannia.pdf>

References

1. Makarenko, Ye. A. (2017). Stratehichni komunikatsii v mizhnarodnykh vidnosynakh [Strategic communications in international relations]. *Mizhnarodni vidnosyny. Seriiia "Politychni nauky" – International Relations. Series "Political Sciences"* [in Ukrainian]. Retrieved from http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/viewFile/3117/2798

2. Hamilton, B. (2012). Review on "Persuasion and Power: The Art of Strategic Communication by James P. Farwell". Washington, DC, Georgetown University Press [in English].

3. Hrebenuk, M. (2017). Osnovy stratehichnykh komunikatsii za standartamy NATO [Fundamentals of strategic communications according to NATO standards]. Kyiv [in Ukrainian].

4. Paul, C. (2011). Getting Better at Strategic Communication / RAND Corporation. July 12, 2011. Santa Monica [in English]. Retrieved from http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/testimonies/2011/RAND_CT366.pdf

5. Veselovskyi, A. I., Kanonenko, K. A., Aleksandrov, O. S., Honcharuk,

A. Z. Tsvietkov, O. H. (2015). Reformuvannya systemy zabezpechennia zovnishnikh znosyn ta dyplomatychnoi sluzhby Ukrainy. Analitychna dopovid [Reforming the system of foreign relations and the diplomatic service of Ukraine. Analytical report]. (pp. 29–32). Kyiv [in Ukrainian].

6. Dubov, V. (2016). Stratehichni komunikatsii: problemy kontseptualizatsii ta praktychnoi realizatsii [Strategic communications: problems of conceptualization and practical implementation]. *Stratehichni priorityty. Naukovo-analitychnyi shchokvartalnyi zbirnyk Seriiia "Polityka" – Strategic Priorities: Scientific and Analytical Quarterly Collection. Series "Politics", 4 (41)* [in Ukrainian]. Retrieved from <http://ippi.org.ua/sites/default/files/dubov.pdf>

7. Dubov, D. Stratehichni naratyv: do problemy realizatsii sutnisnoi skladovoi stratehichnykh komunikatsii v Ukraini. Analitychna zapyska [Strategic narrative: to the problem of realization of the essential component of strategic communications in Ukraine. Analytical note]. [in Ukrainian]. Retrieved from <http://www.niss.gov.ua/articles/2377>

8. Ozhevan, M. (2016). Hlobalna viina stratehichnykh naratyviv: vyklyky ta ryzyky dlia Ukrainy Stratehichni priorityty [The Global War of Strategic Narratives: Challenges and Risks for Ukraine Strategic Priorities]. *Stratehichni priorityty: Naukovo-analitychnyi shchokvartalnyi zbirnyk Seriiia "Polityka" – Strategic Priorities: Scientific and Analytical Quarterly Collection. Series "Politics", 4 (41), 30–40* [in Ukrainian].

9. Petrov, V. (2016) Shchodo stanovlennia systemy stratehichnykh komunikatsii orhaniv derzhavnoi vlady u konteksti rozvytku vidnosyn z NATO [On the establishment of a system of public authorities strategic communications in the context of the development of relations with NATO]. *Stratehichni priorityty. Naukovo-analitychnyi shchokvartalnyi zbirnyk Seriiia "Polityka" – Strategic Priorities: Scientific and Analytical Quarterly Collection. Series "Politics", 4 (41), 24–29* [in Ukrainian].

10. Tykhomyrova, Ye. (2017). Stratehichni komunikatsii yak odyn z prioritytiv hlobalnoi stratehii zovnishnoi polityky i bezpeky YeS [Strategic communications as one of the priorities of the EU's global foreign policy and security strategy]. *Mizhnarodni vidnosyny. Seriiia "Politychni nauky" – International Relations. Series "Political Sciences", 15* [in Ukrainian]. Retrieved from http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/viewFile/3068/2756

11. Pocheptsov, H. (2008). Stratehichni komunikatsii: stratehichni komunikatsii v politytsi, biznesi ta derzhavnomu upravlinni [Strategic communications: strategic communications in politics, business and public administration]. Kyiv: Alterpres [in Ukrainian].

12. Syvak, T. (2019). Pryntsypy stratehichnykh komunikatsii u publichnomu

upravlinni [Principles of strategic communications in public administration]. *Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka – Public Administration: Theory and Practice, 1* [in Ukrainian]. Retrieved from <http://www.e-patp.academy.gov.ua/pages/dop/25/files/0806a467-8cb1-4b68-acd7-e93b05e728be.pdf>

13. Shliakhy pidvyshchennia efektyvnosti funktsionuvannia sotsialnykh komunikatsii v umovakh posylennia hlobalnykh informatsiinykh vplyviv [Ways to increase the efficiency of social communications in the context of increasing global information influences]. *Zvit pro naukovo-doslidnu robotu “Shliakhy pidvyshchennia efektyvnosti funktsionuvannia sotsialnykh komunikatsii v umovakh posylennia hlobalnykh informatsiinykh vplyviv” – Report on the Research Work “Ways of Increasing the Effectiveness of the Functioning of Social Communications in the Conditions of Increasing Global Informational Influences”* [in Ukrainian]. Retrieved from <http://194.44.29.148/images/zvitu/Shliakhy%20pidvyshchennia%20efektyvnosti%20funktsionuvannia.pdf>

Стаття надійшла до редакції 18.04.2022.

Olena Symonenko,

PhD (Political Science), Senior Researcher,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
3 Holosiivskiy Ave., Kyiv 03039, Ukraine
e-mail: ellena.wwws@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8698-9280>

Introduction of Experience in the Implementation of Strategic Communications in Policy for the Library Sphere

The article examines the conceptual and applied aspects of strategic communications as an innovative tool in the library field, analyzes their role and impact in understanding what strategic communications are, how they should be implemented and what is their result. As there is no consensus on the definition of strategic communications, their different interpretations are presented. Also, based on the analysis of approaches to determining the nature and content of strategic communications in politics, the principles of strategic communications that can be implemented in the library field are proposed. The article notes that the effectiveness of strategic communications in the library field is to adhere to the following principles: modern evolution of the library's role from a passive information intermediary to a productive communication system, transformation of stereotype of relations between government, society and library, diversity of communicative practices and their compliance with the values and mental perceptions of target audiences, dialogue, scale, coherence, focus on results, continuity. The article also presents the definition of strategic communications in the library field.

Strategic communication is an important tool for the strategic development of scientific libraries. On the other hand, the initial phase towards a system of strategic communications in library activities, characterized by their lack of involvement at the state level. At the same time, based on the analysis of approaches to determining the essence of the content of strategic communications in politics, it can be argued that the formation of a strategic communication system in library gives researchers a chance to determine their place in this system.

The subject of further research will be the issue that may arise before research libraries in the context of further expansion of dialogue and cooperation in the field of strategic communications.

Keywords: strategic communications, scientific library, power, society.

Юлія Шлапак,

молодший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: dewchonka.77@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1191-3847>

БІБЛІОТЕКИ ЯК КОМУНІКАТИВНІ ЦЕНТРИ: СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВЕ ІНФОРМУВАННЯ

У статті розкривається поняття бібліотек як комунікативних центрів, які на сьогодні вже є не лише книгозбірнями. Вони надають доступ не лише до своїх фондів, а й до необхідної інформації незалежно від часу та місця знаходження як документа, так і користувача.

Бібліотеки, як провідники державної політики, сьогодні мають приділяти першочергову увагу виконанню своєї традиційної функції – інформаційної, відмінною рисою якої є аналіз, оброблення інформації, її оперативне доведення до кожного пересічного громадянина. Її завдання спрямовуються, зокрема, і на надання населенню та органам місцевої влади правової, соціально-побутової інформації.

Ключові слова: бібліотеки, комунікативні центри, інформаційний центр, інформаційне обслуговування, поточне інформування, центри надання юридичної допомоги.

Актуальність дослідження. Бібліотеки більшою мірою в останнє десятиліття не лише вдаються до змін напрямів своєї діяльності, а й стають комунікативними центрами в громаді. Значно трансформуються завдання бібліотеки, які було визначено в Законі України «Про бібліотеки та бібліотечну справу» [13] (зокрема, це – забезпечення інформаційних, науково-дослідних, освітніх, культурних та інших потреб користувачів).

На часі перетворення бібліотек із книгозбірні, як ми звикли сприймати бібліотеку, на інформаційно-ресурсні майданчики з обов'язковим книжковим та газетно-журнальним фондом. Такі бібліотеки значно сильніше приваблюють користувачів. Збільшення запитів на правову інформацію в загальносуспільному масштабі привело до необхідності об'єднання

правових інформаційних ресурсів – утворюються фахові об'єднання, орієнтовані на вузькогрупову взаємодію. Таке спрямування в організації бібліотечної діяльності підвищує рівень і якість інформаційного співробітництва, комунікаційних обмінів у сфері правознавства. Перетворюючись на сьогодні у відкриті для громади простори, ми спостерігаємо утворення дієвої системи задоволення інформаційно-правових потреб громадян, громадських структур та органів влади всіх рівнів.

Аналіз джерельної бази. Створення ефективної системи задоволення інформаційно-правових потреб громадян, громадських структур та органів влади всіх рівнів, роль сучасної бібліотеки в процесі правового інформування розглядає О. Пестрецова [12].

У своїх наукових працях О. Васюк, Т. Гранчак, Н. Іванова, Т. Костирко, О. Мар'їна, Ю. Пасмор, Ю. Половинчак, Т. Ярошенко акцентують увагу на проблемах розширення діяльності бібліотек, зокрема активізації інформаційного забезпечення суспільних, правових, політичних та освітніх процесів. Зокрема, Н. Іванова доводить, що роль сучасної бібліотеки в процесі правового інформування обумовлена розвитком інформатизації та актуальними завданнями демократичних процесів в Україні [8].

Правову тематику у видавничій діяльності бібліотек, зокрема Національної юридичної бібліотеки НБУВ, Національної парламентської бібліотеки України та обласних наукових бібліотек, правову діяльність центрів правової інформації бібліотек і пунктів доступу громадян до правової інформації, висвітлено в праці А. Блажкевича [3].

М. Омельчук розглядає бібліотеки як центри правової освіти населення, які популяризують правову грамотність, формують правову культуру населення [11, с. 71–75].

Мета дослідження – визначити та розкрити форми й напрями інформаційно-правового обслуговування користувачів – як окремого змістового напрямку діяльності бібліотеки; здійснити спробу обґрунтування розвитку інформаційно-правового обслуговування бібліотек у сучасному суспільстві; проаналізувати й узагальнити практику інформаційно-правового обслуговування користувачів вітчизняних бібліотек, визначити його напрями та форми.

Виклад основного матеріалу. Бібліотечні установи пропонують доступ до інформаційних ресурсів, що належать іншим суб'єктам інформаційного простору, у тому числі представленим в Інтернеті. До того ж створюють електронні інформаційні ресурси (бази даних, колекції оцифрованих документів, вебсайти і вебпортали), що перебувають за її фізичними стінами. За умови активного використання електронних

технологій у процесі організації доступу до структурованої правової інформації це також дає змогу поліпшити якість обслуговування користувачів у режимі віддаленого доступу [12]. Умовно кажучи, сучасна бібліотека стає вузловим центром, який концентрує та розподіляє інформаційні потоки [17].

Змінюється бачення сучасного змісту роботи бібліотек. Н. Гейман²⁹ бачить сутність роботи бібліотек у свободі – у свободі читання, свободі ідей, свободі спілкування. Сутність вбачає в освіті, яка не закінчується після отримання шкільного атестата чи університетського диплома, сутність – у розробленні та створенні безпечного простору, наданні доступу до інформації [5].

Тому бібліотеки перетворилися сьогодні у відкриті для громади простори. «Ідея перетворення бібліотеки у “третє місце”, відокремлене від роботи та дому, дедалі більше набирає обертів. Бібліотеки стають координативним місцем зустрічі громади», – наголошує О. Бояринова, піар-менеджер Української бібліотечної асоціації [4].

Як зазначає Т. Долбенко, вплив на бібліотеку розвитку інформатики, цифрових технологій і глобальної мережі Інтернет (що змусило їх міняти всю систему комплектування бібліотеки й підготовки бібліотечних кадрів) привів до нових соціальних та інформаційних утворень, готових запропонувати альтернативи бібліотеці, – інформаційних порталів, інтернет-кафе, технопарків, культурно-дозвіллевих центрів [7]. Тому бібліотечні установи, щоб зберегти належну роль у культурному просторі, шукали нові способи професійної життєдіяльності, переглянули свої функції, пристосувалися до нових умов. Багато з них продемонстрували могутній інноваційний потенціал: відповідно до запитів користувачів було створено та широко розповсюджено нові організаційні моделі, частково запозичені з інших культур, частково самостійно обґрунтовані: з'явилися мультимедійні бібліотечні центри, бібліотеки – центри ділової, правової інформації, бібліотеки – культурні центри, бібліотеки як організаційні майданчики місцевих співтовариств [7].

Бібліотеки завжди були провідниками державної політики. Тому сьогодні вони мають приділяти першочергову увагу виконанню своєї традиційної функції – інформаційної, відмінною рисою якої є аналіз,

²⁹ Н. Гейман – англійський письменник-фантаст, автор численних романів, графічних новел, коміксів і кіносценаріїв. Його найвідомішими роботами є серія коміксів «Пісочний чоловік»; романи «Зоряний пил», «Американські боги», «Кораліна», «Книга кладовища».

оброблення інформації, її оперативне доведення до кожного пересічного громадянина. Визначення ж пріоритетом діяльності бібліотеки її перетворення на інформаційний центр громади посилює соціальну функцію бібліотеки. Змінюється її місце в культурно-освітній та інформаційній інфраструктурі регіону, роль у громадському й політичному житті, у розвитку місцевого самоврядування, підвищенні соціальної активності населення. Перетворення публічної бібліотеки на інформаційний центр громади приводить до формування нею громадської думки, а також доводить її до владних органів. Крім того, такий інформаційний центр інформує громадськість про діяльність місцевої влади; збирає фактографічну інформацію з питань повсякденного життя, що надає діяльності бібліотеки інноваційного характеру.

У бібліотеці акумулюється місцева інформація, готуються дайджести, інформаційні досє, експрес-інформації про рішення місцевої влади, нові соціальні пільги, навчання за кордоном, продаж чи купівлю житла, поради безробітним – тобто те, що найбільше потрібно населенню. Зрозуміло, що ця інформація повинна постійно оновлюватися.

Відбуваються радикальні зміни і в методах збирання, оброблення, а також формах надання місцевої інформації. Бібліотека розпочинає активну співпрацю з органами влади, соціальними установами, бізнесовими структурами, громадськими організаціями певної місцевості, що надають бібліотеці відповідну інформацію. Вона стає координаційним центром громади, важливою та помітною установою в інфраструктурі певного регіону. Діяльність бібліотеки, зокрема, спрямовується на:

1. Надання населенню та органам місцевої влади інформації – правової; соціально-побутової; що стосується місцевого самоврядування.

2. Інформаційну підтримку муніципальних органів.

3. Забезпечення можливості безперервної освіти й навчання: співпраця з навчальними закладами різного рівня; спільна робота з місцевими службами дистанційного навчання та курсами перекваліфікації, підвищення кваліфікації.

4. Підтримку культурного життя громади: участь у місцевих заходах; організація змістовного дозвілля.

Співпраця в сучасних умовах бібліотечних установ із владними структурами набуває, зокрема, дещо іншого характеру. Нові соціально-економічні умови зумовили зміни в структурі керування та, у свою чергу, позначилися на запитах керівників і працівників органів влади різних рівнів. Насамперед це стосується правової, економічної інформації, матеріалів про вітчизняний і закордонний досвід організації управл-

інської праці, розвиток ринкових відносин, підприємницької діяльності, із соціальних, екологічних, історико-культурних та інших питань [18].

Для представників органів місцевого самоврядування та муніципальних службовців працівники бібліотеки готують аналітичні огляди, дайджести, тематичні добірки, де узагальнюється не тільки фактографічна інформація щодо життя місцевої спільноти, а й відомості про досвід розв'язання подібних проблем в інших регіонах країни та світу. Досить вдалим є надання інформації в режимі «запит – відповідь». Відбувається інформування фахівців, які працюють в управліннях культури, гуманітарної політики, в управліннях у справах молоді, сім'ї, спорту; надаються інформаційні списки відповідно до загальнодержавних програм тощо.

На сьогодні інформаційне обслуговування бібліотечними установами здійснюється у двох основних режимах – поточне інформування та довідкове обслуговування; режим «запит – відповідь».

Поточне інформування дає користувачеві змогу бути в курсі змін у законодавстві, економіці, культурному житті, задовольняти свої професійні та особисті потреби. Здійснюватися поточне інформування може за допомогою таких форм інформаційної роботи, як списки, виставки нових надходжень, дні інформації, дні фахівця, бібліографічні огляди літератури, надання регулярної інформації індивідуальним / колективним користувачам за заявленими темами [18].

Довідкове обслуговування в режимі «запит – відповідь» передбачає в кожному випадку необхідність вирішувати конкретне професійне завдання або особисту проблему. Воно передбачає підготовку окремих бібліографічних довідок, фактографічної або текстової інформації з використанням ксерокопій з різних документальних джерел, які поступово накопичуються в конволютах ³⁰ за окремими темами [18]. Найбільш цікаві довідки зберігаються в архіві виконаних довідок.

Основними видами інформування, що застосовуються в бібліотеках, є масове, колективне (групове) та індивідуальне.

Масове інформування ведеться за допомогою різноманітних форм як у самій бібліотеці, так і за її межами. Воно включає: випуск інформаційних бюлетенів; підготовку інформаційних матеріалів для місцевої преси, теле- та радіопередач; організацію виставок-переглядів; здійснення оглядів літератури; проведення днів інформації тощо.

³⁰ Конволюти, або зшитки – самостійні друкovanі чи рукописні видання, об'єднані в одній палітурці.

Колективне (групове) інформування – розраховано, головним чином, на місцеве керівництво, працівників освіти, культури, фахівців народного господарства. Метою є задоволення інформаційних запитів, що пов'язані з виробничою та громадською діяльністю [18]. Здебільшого потрібна вузькогалузева інформація, підготовка якої потребує висококваліфікованої й копіткої праці.

Індивідуальне інформування – здійснюється для користувачів, які потребують регулярного оповіщення про нову літературу за визначеною темою.

Для колективного та індивідуального інформування велике значення має постійно діючий зворотний зв'язок з абонентом. Зазвичай застосовуються такі форми зворотного зв'язку: анкета щодо використання інформаційних матеріалів; контрольна карта; співбесіда з абонентом або особою, відповідальною за колективне інформування.

Варто згадати про таку форму масового інформування, як виставки. Виставки, завдяки різноманітності свого читацького призначення, часу дії та місцезнаходження, забезпечують оперативне й багатопланове інформування широкого загалу користувачів. Щоб виставка привернула увагу відвідувача, вона має викликати емоції, зацікавленість, бажання ознайомитися з представленими документами. Назви для експозицій треба підбирати нетрадиційні, короткі, що легко запам'ятовуються. Доповненням до книжкової виставки (у рамках комплексного заходу) можуть також бути цикли тематичних полиць, інформаційні перегляди, бесіди, огляди рекомендаційних покажчиків та інші масові форми.

У зв'язку з пандемією (коронавірус) бібліотеки вдаються до організації електронних виставок. Зокрема, на сайті НБУВ ми можемо відвідати електронну виставку «Теорія держави і права в системі юридичних наук. Тематична виставка Універсального підсобного фонду Відділу комплексного бібліотечного обслуговування». Зокрема, дізнаємося, що «теорія держави і права – це фундаментальна юридична наука, що досліджує основні загальні закономірності виникнення, функціонування та розвитку держави й права, а також узагальнює та систематизує методологію пізнання правових явищ і юридичну техніку. Стан і значення теорії держави й права в системі юридичних наук визначається насамперед предметом її досліджень і функціями, які вона виконує» [19]. На електронній виставці представлено ряд книжок, які можуть допомогти розібратися в цій галузі (з коротким описом кожної).

Ще у 2001 р. в Указі Президента України (на той час Л. Кучми) «Про Національну програму правової освіти населення» було зазначено,

що «становлення України як демократичної, правової держави, формування засад громадянського суспільства зумовлюють необхідність підвищення рівня правової культури населення.

Потребують вирішення на державному рівні питання дальшого розвитку правосвідомості населення, подолання правового нігілізму, задоволення потреб громадян у одержанні знань про право. Це може бути забезпечено, насамперед, шляхом удосконалення правової освіти населення.

...3 метою розвитку правової освіти населення місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування в межах своєї компетенції вживають заходів до розширення мережі спеціалізованих навчальних закладів, бібліотек, збільшення кількості друкованих та аудіо-візуальних засобів масової інформації правового спрямування» [14].

Однак завдання Національної програми, зокрема «створення належних умов для набуття громадянами знань про свої права, свободи і обов'язки; забезпечення вільного доступу громадян до джерел правової інформації; вдосконалення системи правової освіти населення, збереження та розвиток вітчизняних традицій у цій сфері», зазнали втілення в життя значно пізніше.

У 2011 р. Всеукраїнська міжвідомча координаційно-методична рада з правової освіти населення (постійно діючий дорадчий орган при Міністерстві юстиції) прийняла (20 травня 2011 р.) Рекомендації «Співпраця закладів культури з місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями щодо організації правової освіти населення». У Рекомендаціях зазначається, що «на сучасному етапі розвитку українського суспільства у громадян підвищується інтерес до отримання правових знань. Органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, науковими і навчальними установами, закладами культури вживаються заходи з метою найповнішого задоволення цього інтересу.

Для значної частини громадян характерні незнання законів і методів захисту своїх прав. Це властиво в першу чергу молодому поколінню і є однією з причин порушення прав людини в економічній, соціальній, політичній, культурній і інших сферах. Незнання людиною своїх прав і невиконання обов'язків є однією із суттєвих перешкод на шляху проведення демократичних перетворень.

Побудова правової держави і громадянського суспільства в більшості залежить від рівня організації правової обізнаності в галузі прав і свобод людини, форм і методів їх захисту.

...Суттєву роль у реалізації правової освіти відіграють бібліотеки. Бібліотека – це фундамент освіти і самоосвіти, що забезпечує потреби навчально-виховного процесу в усіх його ланках. Оскільки однією з основних функцій бібліотеки є інформаційно-освітня, то й правовій освіті відведено значне місце.

Робота бібліотечних закладів створює умови для підвищення правових знань громадян, а отже, формування поведінки, що відповідає критеріям моральності та законності» [16].

Указом Президента України № 361/2017 [15] 2018 р. оголошено Роком реалізації правопросвітницького проєкту «Я маю право» з метою формування в суспільстві правової культури та правової свідомості, сприяння підвищення рівня знань і поінформованості громадян щодо реалізації та захисту своїх прав, гарантованих Конституцією й законами України в різних сферах життя.

З бібліотеками починають більш активно співпрацювати центри з надання безоплатної правової допомоги; безпосередньо на базі бібліотек створюються центри з надання безкоштовної юридичної допомоги (зокрема, вторинної юридичної). Наприклад, Бердичівський центр з надання безоплатної правової допомоги активно співпрацює з бібліотеками міста. На базі Бердичівської центральної міської бібліотеки для працівників цієї галузі було проведено практичний правоосвітній семінар. На думку інтегратора місцевого центру О. Сікорської, побудова ефективної та продуктивної співпраці є запорукою популяризації юридичної культури та надання безоплатної правової допомоги в процесі реалізації конституційних прав і свобод серед різних груп територіальної громади [1]. Під час зустрічі присутні домовилися сприяти населенню в доступі до джерел офіційної правової інформації – шляхом використання правової бази даних «Законодавство України», глобальної мережі «Інтернет» та забезпечити роботу онлайн-консультування через систему скайп-зв'язку. Також бути інформаційним орієнтиром і перенаправляти громадян до центру для отримання правової допомоги.

Подібна зустріч відбулася і в Хмельницькій області – на базі Хмельницької ОУНБ ім. М. Островського. На зустріч було запрошено представників Хмельницького місцевого центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги, а також хмельницьких обласних громадських організацій «Подільська права ліга», «Центр правового захисту» і юридичної клініки Хмельницького університету управління та права [2].

На базі читального залу ОННБ в Одесі 20 квітня 2022 р. відбулася перша зустріч у рамках програми інформаційно-контактного центру

правової допомоги, що здійснює ОННБ у співпраці з Регіональним центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги в Одеській області. Завідуюча довідково-інформаційного відділу М. Житник наголосила, що «нині, в умовах воєнного стану, ця діяльність двох інституцій набуває нового сенсу. У громадян виникає багато складних питань щодо знання і тлумачення нових законів, урегулювання правових відносин тощо. Тому вкрай важливою є постійна робота інформаційно-контактного центру з надання правових консультацій саме в бібліотеці, де є можливість не тільки отримати необхідну правову консультацію від фахівця, а і звернутися до тематичної літератури та інтернет-джерел» [9].

Окрему увагу консультант приділив темам комунального господарювання та правам працюючих громадян у період воєнного стану. Запрошені на зустріч відвідувачі цікавилися питаннями правових основ надання статусу внутрішньо переміщеним особам і вимушеним переселенцям, можливості та порядку отримання соціальних виплат, гуманітарної допомоги малозабезпеченим категоріям населення тощо.

На базі бібліотек можна отримати безоплатну правову допомогу дистанційно. Зокрема, у Волинській державній обласній універсальній науковій бібліотеці ім. О. Пчілки діє центр з надання такої допомоги. Жителі Нововолинської громади можуть скористатися послугами юристів, звернувшись до Нововолинської центральної міської бібліотеки. Працівники установи допоможуть зв'язатися з фахівцями з Луцька, поставити їм запитання й отримати відповідь в онлайн-режимі. Онлайн-прийом осіб проводиться в певний день тижня згідно з графіком, який щокварталу оновлюють [6].

У Києві відкрито Правобережне київське бюро правової допомоги, яке працює в приміщенні Центральної спеціалізованої бібліотеки для сліпих ім. Островського [20]. Бюро обслуговує всіх киян і гостей столиці. Раніше в приміщенні Центральної спеціалізованої бібліотеки для сліпих працювала дистанційна точка доступу до безоплатної правової допомоги. Однак «у зв'язку з істотним збільшенням звернень і було прийнято рішення про відкриття бюро правової допомоги в приміщенні бібліотеки», зазначив в. о. керівника Правобережного київського бюро правової допомоги Є. Рибак.

Правобережний київський місцевий центр з надання БВПД співпрацює зі столичними бібліотеками вже давно. Впроваджується спільний проект «Агенти справедливості» – коли працівники бібліотек перенаправляють відвідувачів до фахівців системи БПД.

Понад 10 років існує Центр правової інформації Національної бібліотеки України ім. Ярослава Мудрого (створено у 2009 р. з метою розширення

можливостей вільного доступу громадян до інформації правового характеру шляхом повного розкриття фонду юридичної літератури та надання користувачам доступу до електронних ресурсів правового змісту) [10].

Фонд друкованих видань Центру правової інформації містить понад 5 тис. пр. книжкових видань і близько 50 назв періодичних видань, представлених у відкритому доступі. Постійно оновлюються виставки нових надходжень, які експонуються в центрі та доступні в електронному вигляді на сайті бібліотеки. Постійні користувачі центру мають можливість замовити послугу з індивідуального інформування про нові надходження літератури.

Користувачам центру надається безкоштовний доступ до таких електронних інформаційних ресурсів:

- офіційних порталів органів влади – Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України;
- інформаційно-правових систем – «Законодавство України», «ЛІГА:ЗАКОН»;
- публікацій електронного наукового фахового видання «Форум права» 2018 р. № 5 і 2019 р. № 1 (є можливість переглянути інші номери на вебсайті журналу) тощо.

Пріоритетним напрямом діяльності центру є консультаційні та довідково-інформаційні послуги: 2 тис. консультацій і понад 1 тис. 800 тематичних довідок щорічно надаються користувачам з використанням електронних ресурсів бібліотеки та відкритих інтернет-ресурсів.

При Центрі правової інформації з 2009 р. працює громадська приймальня – створена за сприяння Всеукраїнської спеціальної колегії з питань боротьби з корупцією та організованою злочинністю з метою надання безоплатної юридичної допомоги населенню. За час існування приймальні понад 2,5 тис. осіб отримали юридичні консультації фахівців інформаційно-юридичної служби «Альфа» з питань житлового, сімейного, цивільного, земельного права, проблем спадкування, нарахування пенсій.

Як структурний підрозділ при Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського створено Національну юридичну бібліотеку (далі – НЮБ). НЮБ забезпечує акумуляцію та ефективне використання документально-інформаційних ресурсів на всіх видах носіїв, що містять правову інформацію, а також інші ресурси інформації, суміжні за своєю змістовною основою з правовими, що сприяють удосконаленню правотворчої діяльності в Україні, вивченню громадської думки про ефективність правотворення, суспільні потреби в його вдосконаленні, перспективи його розвитку в контексті суспільної еволюції.

Пріоритетними напрямками діяльності НЮБ є сприяння утвердженню й розвитку національної правової традиції, розширення доступу до правових інформаційних ресурсів усім категоріям громадян, ефективне використання цих ресурсів у практиці суспільного життя з метою розвитку демократичних основ державного керування та демократизації українського суспільства.

Серед замовників інформаційно-аналітичної продукції НЮБ – найвищі та регіональні управлінські структури, наукові установи, громадські організації. НЮБ випускає бюлетені «Конституційна Асамблея: політико-правові аспекти діяльності», «Влада для громадян», «Громадська думка про правотворення», «Безпека підприємництва», «Економічна діяльність: нові орієнтири і ризики» та інші спеціальні видання згідно з потребами замовників.

Висновки. Бібліотеки всіма своїми формами й методами роботи мають сприяти та сприяють, як ми бачимо з викладеного вище, розвитку правової освіти населення. Саме тому серед пріоритетних напрямів діяльності бібліотек є інформаційна взаємодія з органами державної влади та місцевого самоврядування. Працівники бібліотек здійснюють аналітичне опрацювання накопичених матеріалів і видають власну друковану продукцію: бюлетені, дайджести, інформаційні досьє, експрес-інформації про рішення місцевої влади, нові соціальні пільги, поради безробітним тощо. У своїх добірках і рекомендаціях, за необхідності, використовують посилання на інтернет-ресурси державних органів влади.

У бібліотеках створюються повнотекстові бази даних розпоряджень облдержадміністрацій і рішень рад народних депутатів. Ці бази даних представлено на вебсторінках бібліотек і регіональних вебсерверах. Користувач має можливість ознайомитися з нормативно-правовими актами, які приймаються різними за рівнем загальнодержавними владними органами, а також документами місцевих управлінських структур і будь-якою іншою інформацією про життєдіяльність відповідної території (місцевий бюджет, податки, власність, соціальний захист малозабезпечених верств населення, транспортне забезпечення, матеріально-технічні ресурси, статистичні дані тощо).

Список бібліографічних посилань

1. Бердичівський центр з надання безоплатної правової допомоги активно співпрацює з бібліотеками Бердичева. *Безоплатна правова допомога : вебсайт*. URL: <https://www.legalaid.gov.ua/novyny/mistsevyj-tsentrnadannya-a>

bezoplatnoyi-vtorynnoyi-pravovoyi-dopomogy-aktyvno-spivpratsyuyezbibliotekamy-berdycheva

2. Бібліотека як консультаційний пункт з надання безоплатної правової допомоги. *Центрально-Західне міжрегіон. упр. М-ва юстиції (м. Хмельницький)*. 2016. 16 лют. URL: <https://justice-km.gov.ua/news/view/2195-biblioteka-yak-konsul-taciy-niy-punkt-z-nadannya-bezoplatnoji-pravovoji-dopomogi>

3. Блажкевич А. Видавнича діяльність провідних та обласних наукових бібліотек України. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2016. Вип. 43. С. 476–487. <https://doi.org/10.15407/np.43.476>

4. Бояринова О. Оранжерейний комплекс чи місце інновацій? *day.kyiv.ua*. 2017. 3 листоп. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/blog/suspilstvo/ukrayinska-suchasna-biblioteka>

5. Гейман Н. Чому наше майбутнє залежить від читання. *Litcentr : вебсайт*. URL: <https://litcentr.in.ua/blog/2015-03-10-20>

6. Дистанційну безоплатну правову допомогу можна отримати на базі бібліотеки. *Нововолинська міськрада : вебсайт*. 2021. 15.04. URL: <https://nov-rada.gov.ua/2021/04/15/sered-posluh-bibliotek-dystantsijna-bezoplatna-pravova-dopomoha>

7. Долбенко Т. Місце бібліотек в системі інформаційних комунікацій. *Бібліотека XXI ст.: перспективи та інновації : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 23 квіт. 2015 р.) / М-во освіти і науки України, М-во культури України, Київ. нац. ун-т культури і мистецтв, Наук. б-ка, каф. книгознавства і бібліотекознавства*. Київ : Вид. центр КНУКіМ, 2015. 237 с.

8. Іванова Н., Пестрецова О. Удосконалення інформаційно-правового обслуговування користувачів бібліотек у системі стратегічних комунікацій. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2020. Вип. 58. С. 105–116. <https://doi.org/10.15407/np.58.105>

9. Інформаційно-контактний центр правової допомоги. *Одеська нац. наук. б-ка : офіц. вебсайт*. 2022. 21.04. URL: http://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=3669

10. Національна бібліотека України ім. Ярослава Мудрого : вебсайт. URL: <https://nlu.org.ua/article.php?id=34>

11. Омельчук М. Бібліотека – центр правової освіти населення. *Б-ка в системі соціалізації особистості та соц. розвитку громад : матеріали обл. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 25 верес. 2019 р.) / упр. культури, національностей, релігій та туризму Хмельниц. облдержадмін. ; Хмельниц. ОУНБ. Хмельницький : ПП Стрихар А. М., 2019. 184 с.*

12. Пестрецова О. Інформаційно-правове обслуговування в діяльності бібліотеки як соціально-комунікаційного центру : автореф. дис. ... канд. із соц. комунікацій. Київ, 2019.

13. Про бібліотеки і бібліотечну справу : Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1995. № 7. Ст. 45.

14. Про Національну програму правової освіти населення : Указ Президента України від 18 жовт. 2001 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/992/2001?find=1&text=%D0%B1%D1%96%D0%B1%D0%BB%D1%96%D0%BE%D1%82%D0%B5#Text>

15. Про оголошення в Україні 2018 року Роком реалізації правопросвітницького проекту «Я маю право!» : Указ Президента України від 14 листоп. 2017 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361/2017#Text>

16. Співпраця закладів культури з місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями щодо організації правової освіти населення : рекомендації від 20.05.2011. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001721-11?find=1&text=%D0%B1%D1%96%D0%B1%D0%BB%D1%96%D0%BE%D1%82%D0%B5#Text>

17. Сучасна бібліотека – ресурс для розвитку громади. *UPLAN : вебпортал*. 2019. 30 верес. URL: <https://uplan.org.ua/analytics/suchasna-biblioteka-resurs-dlia-rozvytku-hromady>

18. Сучасний інформаційний потенціал бібліотеки : методичні поради / Центральна міська бібліотека ім. Б. Антоненка-Давидовича ; уклад. О. П. Дудка. Ромни, 2017. 38 с.

19. Теорія держави і права в системі юридичних наук. Тематична виставка Універсального підсобного фонду Відділу комплексного бібліотечного обслуговування. *Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського : вебсайт*. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/5850>

20. У Печерському районі Києва відкрито бюро правової допомоги. *М-во юстиції України : вебсайт*. 2019. 06.11. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/u-pecherskomu-rayoni-kieva-vidkrito-byuro-pravovoi-dopomogi>

References

1. Berdychivskiy tsentr z nadannia bezoplatnoi pravovoi dopomohy aktyvno spivpratsiue z bibliotekamy Berdycheva [The Berdychiv Center for Free Legal Aid is actively working with Berdychiv libraries]. *Bezoplatna pravova dopomoha: vebsait – Free Legal Aid: website* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://www.legalaid.gov.ua/novyny/mistsevyj-tsentri-z-nadannya-bezoplatnoyi-vtorynnoyi-pravovoyi-dopomogy-aktyvno-spivpratsyue-z-bibliotekamy-berdycheva>
2. Biblioteka yak konsultatsiinyi punkt z nadannia bezoplatnoi pravovoi dopomohy [Library as a consultation point for free legal aid]. *Tsentralno-Zakhidne mizhrehionalne upravlinnia Ministerstva yustytzii (m. Khmelnytskyi) – Central-Western Interregional Department of the Ministry of Justice (Khmelnyskyi)*. 2016. 16 Feb [in Ukrainian]. Retrieved from <https://justice-km.gov.ua/news/view/2195-biblioteka-yak-konsul-tacyinyi-punkt-z-nadannya-bezoplatnoji-pravovoji-dopomogi>
3. Blazhkevych, A. (2016). Vydavnycha diialnist providnykh ta oblasnykh naukovykh bibliotek Ukrainy [Publishing activity of leading and regional scientific libraries of Ukraine]. *Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 43, 476–487 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.43.476>
4. Boiarynova, O. (2017). Oranzhereinyi kompleks chy mistse innovatsii? [Greenhouse complex or place of innovations?]. *day.kyiv.ua*. 2017. 3 October [in Ukrainian]. Retrieved from <https://day.kyiv.ua/uk/blog/suspilstvo/ukrayinska-suchasna-biblioteka>
5. Heiman, N. Chomu nashe maibutnie zalezhyt vid chytannia [Why our future depends on reading]. *Litcentr: website* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://litcentr.in.ua/blog/2015-03-10-20>
6. Dystantsiinu bezoplatnu pravovu dopomohu mozna otrymaty na bazi biblioteky [Remote free legal aid is available at the library]. *Novovolynska miska rada: vebsait – Novovolynsk City Council: website*. 2021. 15.04 [in Ukrainian]. Retrieved from <https://nov-rada.gov.ua/2021/04/15/sered-posluh-bibliotek-dystantsijna-bezoplatna-pravova-dopomoha>
7. Dolbenko, T. (2015). Mistse bibliotek v systemi informatsiinykh komunikatsii [The place of libraries in the system of information communications]. *Biblioteka XXI st.: perspektyvy ta innovatsii: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Kyiv, 23 kvitnia 2015 r.) – Library of the 21st century: Perspectives and Innovations: Proceedings of the All-Ukrainian*

Scientific and Practical Conference (Kyiv, April 23, 2015). Kyiv: Vydavnychy tsestr KNUKiM [in Ukrainian].

8. Ivanova, N. (2020). Udoshkonalennia informatsiino-pravovoho obsluhovuvannia korystuvachiv bibliotek u systemi stratehichnykh komunikatsii [Improving of information and legal services for library users in the system of strategic communications]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 58, 105–116 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.58.105>

9. Informatsiino-kontaktnyi tsestr pravovoi dopomohy [Legal Contact Information and Contact Center]. *Odeska natsionalna naukova biblioteka: ofitsiyniy vebsait – Odesa National Scientific Library: official website*. 2022. 21.04 [in Ukrainian]. Retrieved from http://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=3669

10. Natsionalna biblioteka Ukrainy im. Yaroslava Mudroho: vebsait – Yaroslav the Wise National Library of Ukraine: website [in Ukrainian]. Retrieved from <https://nlu.org.ua/article.php?id=34>

11. Omelchuk, M. (2019). Biblioteka – tsestr pravovoi osvity naselennia [The library is a center of legal education for population]. *Biblioteka v systemi sotsializatsii osobystosti ta sotsalnoho rozvytku hromad: materialy oblasnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Khmelnytskyi, 25 veres. 2019 r.) – Library in the System of Personality Socialization and Social Development of Communities: Proceedings of the Regional Scientific and Practical Conference (Khmelnytskyi, September 25, 2019)*. (pp. 71–75). Khmelnytskyi [in Ukrainian].

12. Pestretsova, O. (2019). Informatsiino-pravove obsluhovuvannia v diialnosti biblioteki yak sotsialno-komunikatsiinoho tsestru [Information and legal services in libraries activities as a social and communication center]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

13. Zakon Ukrainy “Pro biblioteki i bibliotechnu spravu” [Law of Ukraine “On Libraries and Librarianship”]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1995. No. 7. 45 [in Ukrainian].

14. Pro Natsionalnu prohramu pravovoi osvity naselennia: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 18 zhovtnia 2001 r. [Decree of the President of Ukraine of October 18, 2001 “On the National Program of Legal Education of the Population”]. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/992/2001?find=1&text=%D0%B1%D1%96%D0%B1%D0%BB%D1%96%D0%BE%D1%82%D0%B5#Text>

15. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 14 lystop. 2017 r. “Pro oholoshennia v Ukraini 2018 roku Rokom realizatsii pravoprosvitnytskoho proektu Ia maiu

pravo!” [Decree of the President of Ukraine “On announcing in Ukraine 2018 the Year of implementation of the legal education project I have the right!” from November 14, 2017]. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361/2017#Text>

16. Rekomendatsii vid 20.05.2011 “Spivpratsia zakladiv kultury z mistsevymy orhanamy vykonavchoi vlady, orhanamy mistsevoho samovriaduvannya, hromadskymy orhanizatsiiamy shchodo orhanizatsii pravovoi osvity naselennia” [Recommendations from 20.05.2011 “Cooperation of cultural institutions with local executive bodies, local governments, public organizations on the organization of legal education of the population”]. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001721-11?find=1&text=%D0%B1%D1%96%D0%B1%D0%BB%D1%96%D0%BE%D1%82%D0%B5#Text>

17. Suchasna biblioteka – resurs dlia rozvytku hromady [A modern library is a resource for community development]. *UPLAN: webportal*. 2019. September 30 [in Ukrainian]. Retrieved from <https://uplan.org.ua/analytics/suchasna-biblioteka-resurs-dlia-rozvytku-hromady>

18. Dudka, O. P. (Ed.). (2017). Suchasnyi informatsiinyi potentsial biblioteki: metodychni porady [Modern information potential of library: methodical advice]. Romney [in Ukrainian].

19. Teoriia derzhavy i prava v systemi yurydychnykh nauk. Tematychna vystavka Universalnogo pidsobnoho fondu Viddilu kompleksnoho bibliotechnoho obsluhovuvannya [The theory of state and law in the system of legal sciences. Thematic exhibition of the Universal Auxiliary Fund of the Department of Integrated Library Services]. *Natsionalna biblioteka Ukrainy im. V. I. Vernadskoho: vebsait – V. I. Vernadsky National Library of Ukraine: website* [in Ukrainian]. Retrieved from <http://www.nbu.gov.ua/node/5850>

20. U Pecherskomu raioni Kyieva vidkryto biuro pravovoi dopomohy [A legal aid office has been opened in the Pechersk district of Kyiv]. *Ministerstvo yustytzii Ukrainy: vebsait – Ministry of Justice of Ukraine: website*. 2019. 06.11 [in Ukrainian]. Retrieved from <https://minjust.gov.ua/news/ministry/u-pecherskomu-rayoni-kieva-vidkryto-byuro-pravovoi-dopomogi>

Стаття надійшла до редакції 28.04.2022.

Yuliia Shlapak,

Junior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskiy Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: dewchonka.77@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1191-3847>

Libraries as Communication Centers: Social and Legal Information

Libraries – especially in the last decade – are changing their activities, becoming communication centers in the community. Libraries today are not just book collections, they are becoming information and resource platforms with a mandatory book and newspaper, and magazine fund.

The library offers access to information resources belonging to other subjects of the information space, including those presented on the Internet; creates electronic information resources (databases, collections of digitized documents, websites and web portals) located behind its physical walls. The modern library is becoming a hub that concentrates and distributes information flows.

Many libraries have demonstrated a powerful innovative potential, in particular, they have become centers for business and legal information, culture centers, organizational platforms for local communities.

Building the rule of law and civil society largely depends on the level of organization of legal awareness in the field of human rights and freedoms, forms and methods of their protection. Libraries play a significant role in the implementation of legal education. Library is the precondition for education and self-education. One of the main library functions is to promote information and education, therefore, legal education is given a significant place. The work of library institutions creates conditions for improving citizens' legal knowledge, and hence helps to shape their behavior to meet the criteria of morality and legality.

Centers for free legal aid are starting to cooperate more actively with libraries; free legal aid centers are being set up directly on the basis of libraries. Building effective and productive cooperation is the key to promoting legal culture and providing free legal aid in the implementation of constitutional rights and freedoms among various groups of the territorial community.

Keywords: libraries, communication centers, information center, information service, current information, legal aid centers.

Валентина Пальчук,

кандидат наук із соціальних комунікацій, старший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: valentina8887@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3687-1863>

ОСОБЛИВОСТІ ПРОТИДІЇ НЕГАТИВНИМ ІНФОРМАЦІЙНИМ ВПЛИВАМ

У статті висвітлено науково-прикладну проблематику пошуку сучасних дієздатних рішень щодо протидії негативним інформаційним впливам на розвиток усіх сфер суспільних відносин, життя людей, ведення бізнесу чи просування державної політики, національних інтересів у стратегічних комунікаціях. Дослідницьке питання пов'язано з узагальненням сучасних підходів до протидії негативним інформаційним впливам, поширенню інформаційного забруднення, визначення особливостей організаційно-технологічного процесу реалізації завдань у галузі інформаційної безпеки, розвитку та захисту стратегічних комунікацій.

У зв'язку із цим узагальнено різні підходи поширення спеціально підготовленого контенту для інформаційного забруднення стратегічних комунікацій, введення дезінформації, різного роду неправдивої інформації в глобальний і національні інформаційні простори окремих держав. Висвітлено практиковані методи протидії негативним наслідкам інформаційного впливу.

Ключові слова: інформаційне забруднення, інформаційні впливи, СІАЗ НБУВ, дезінформація, неправдива інформація, маніпуляція, недостовірна інформація.

Постановка проблеми. Застосування технологій масового негативного інформаційного впливу на свідомість людей, введення дезінформації, різного роду неправдивої інформації в глобальний і національні інформаційні простори окремих держав перетворило інформаційну сферу на ключову арену протиборств. Ведення інформаційних воєн, які спрямовано на розпалювання національної та релігійної ворожнечі, пропаганду агресивної війни, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом або порушення суверенітету й територіальної цілісності, зумовило активізацію вивчення та узагальнення нових підходів до протидії різним негативним інформаційним впливам.

В Україні національні інтереси держави в інформаційній сфері, загрози їх реалізації, напрями й пріоритети державної політики у процесі реалізації інформаційної безпеки визначають такі правові документи: Стратегія кібербезпеки України, затверджена Указом Президента України від 15 березня 2016 р. № 96 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року “Про Стратегію кібербезпеки України”»; Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року “Про Стратегію національної безпеки України”»; Доктрина інформаційної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 29 грудня 2016 р. [1, 2, 3]. Як зазначається в Доктрині інформаційної безпеки України, її метою є уточнення засад формування та реалізації державної інформаційної політики, насамперед щодо протидії руйнівному інформаційному впливу Російської Федерації в умовах розв’язаної нею гібридної війни.

Пошук дієздатних рішень щодо протидії негативним інформаційним впливам актуалізовано також і в Резолюції ПАРЄ «Демократія зламана? Як відповісти?» (“Democracy hacked? How to respond?”) від 31 січня 2020 р. № 2326. Зокрема, у документі висловлено занепокоєння масштабами забруднення інформації в цифровому світі й дедалі більш поляризованим поширенням дезінформаційних кампаній, спрямованих на формування громадської думки, тенденціями іноземного втручання та маніпуляцій у вибори, а також зловживання й посилення ворожих висловлювань в Інтернеті та соціальних мережах [4].

Аналіз останніх фахових досліджень і публікацій щодо науково-прикладної проблематики протидії негативним інформаційним впливам дав змогу зробити висновки, що пріоритетним дослідницьким питанням залишається узагальнення різних підходів, методів, форм поширення спеціально підготовленого контенту для інформаційного забруднення стратегічних комунікацій. Для цієї статті мало значення застосування терміна «інформаційне забруднення», яке в більшості публікацій розкрито через вирішення таких його складових, як неправдива інформація, дезінформація, недостовірна інформація [5, 6, 7]. У результаті аналізу фахових напрацювань встановлено, що значна їх частина досліджує процес інформаційного забруднення стратегічних комунікацій у контексті політичних різновидів публічного дискурсу з різних питань під час проведення спеціально організованих інформаційних кампаній [8, 9]. Ідеться про пошук концептуальних рішень щодо протидії негативному інформаційному

впливу, який спрямовано на створення безладу, підвищення рівня недовіри до державних інституцій, напруження в суспільстві, а також спотворення діалогу між владою та громадянами.

Наукова увага до дослідження аспекту інформаційного забруднення дає змогу узагальнити особливості використання різних каналів поширення неправдивої інформації з метою реалізації завдань негативного інформаційного впливу на громадську думку чи поведінку людей. У зв'язку із цим твердженням ряд дослідників справедливо зауважують, що аналіз повідомлень та оцінювання достовірності інформаційних джерел потребуватимуть від споживачів інформації адаптації до нових когнітивних стратегій оброблення інформації [10, 11].

У контексті пошуку концептуальних рішень щодо протидії негативному інформаційному впливу в умовах гібридної війни недостатню увагу науковців приділено узагальненню сучасних підходів моніторингу інформаційного простору, виявленню таких видів медіаконтенту, як пропаганда, дезінформація, неправдива інформація (фейк), маніпуляція тощо. Визначення виду медіаконтенту допоможе робити більш точні припущення про способи поширення інформаційного забруднення, джерела створення негативної інформації. Ця думка узгоджується з позицією фахівців, які досліджують наслідки різних негативних впливів на свідомість людей і дають можливість робити припущення про результати, що очікують від спеціально організованих інформаційних кампаній [12].

Цей висновок актуалізує важливість утвердження серед концептуальних рішень протидії наслідкам негативних інформаційних впливів позиції науковців про важливість наповнення стратегічних комунікацій інформацією, яка точно, без надлишкового перевантаження забезпечує розв'язання конкретних проблем суспільного та державного розвитку, конкретних проблем інформаційної безпеки, у тому числі й тих, що пов'язані з протистоянням між державами в інформаційному просторі. У цьому контексті звертається увага на інформаційні технології, пов'язані з організацією використання стратегічного наративу [13].

У зв'язку із цим, **метою** цієї статті є узагальнення сучасних підходів до протидії негативним інформаційним впливам, поширенню інформаційного забруднення, визначення особливостей організаційно-технологічного процесу реалізації завдань у галузі інформаційної безпеки, розвитку та захисту стратегічних комунікацій.

Виклад основного матеріалу. Поява Інтернету та соціальних мережових технологій внесли фундаментальні зміни в спосіб продукування інформації, її передавання, поширення і введення її в стратегічні комуні-

кації. До основних характеристик усього процесу функціонування інформації за допомогою мережевих технологій доцільно віднести:

1. Доступність мережевих технологій, простий спосіб редагування змісту в публікаціях розширили можливості створення, поширення інформації для всіх.

2. Засвоєння, інтерпретація інформації через мережеві технології соціальних медіа набули ознак публічності.

3. Поширення інформації має значно прискорений цикл – як у межах певних соціальних, вікових, економічних, політичних груп, так і на державному, глобальному рівнях.

4. Інформація через мережеві технології має властивість передаватися в режимі реального часу.

5. Мережеві технології дають можливість відстежувати емоційне ставлення до змісту повідомлень у соціальних медіа.

6. Популярні соціальні мережі ускладнюють оцінку достовірності інформації про соціальні явища, політичні події, економічні прогнози тощо.

За даними досліджень споживачі інформації щодня проводять в Інтернеті вдвічі більше часу, ніж у 2008 р. Протягом певного часу споживачі інформації охоплюють значні інформаційні обсяги й неминуче роблять помилки [6]. Ця теза набуває особливого значення для розуміння того факту, що серед значних обсягів різномірної інформації посіяти недовіру та плутанину щодо достовірної інформації чи інформаційного джерела для різного роду кампаній з інформаційного впливу значно спрощено через певні можливості мережевих технологій. Останні дослідження в галузі соціальних комунікацій свідчать, що через мережеві технології та Інтернет споживачі інформації потрапляють під потужний вир інформаційних потоків і тому обмінюються різного роду неправдивою інформацією.

Як свідчать дослідження, у контексті реалізації завдань інформаційного впливу на споживачів інформації для спеціально організованих інформаційних кампаній використовують телебачення. Один з відомих дослідників у галузі соціальних комунікацій Д. Кері розглядав природу комунікації в індустріальних і постіндустріальних суспільствах як передавання та ритуал. Дослідник пояснює, що передавання процесу та змісту спілкування є найпоширенішим у більшості індустріальних і постіндустріальних суспільствах. І тут ідеться не про «акт передавання інформації, а про репрезентацію спільного переконання» [5]. Це твердження більшою мірою роз'яснює таку популярну форму спеціально організованих інфор-

маційних кампаній, як політичні телевізійні програми (ток-шоу, політичні дебати тощо) на різних телеканалах, через які поширюється пропаганда як заздалегідь розроблена «збройна» промова так званих експертів.

Мета таких спеціально підготовлених інформаційних кампаній, як політичні програми на телебаченні, є швидкий інформаційний вплив на широку аудиторію споживачів інформації для спотворення внутрішніх або зовнішньополітичних настроїв, найчастіше для отримання стратегічного геополітичного результату. Для досягнення швидкісного ефекту інформаційного впливу та поширення переконливого змісту медіаконтенту спеціально підготовлені інформаційні кампанії використовують метод дублювання неправдивих новин, поширення дезінформації через соціальні медіа, спрямовані на маніпулювання громадською думкою. Ці методики для підсилювання сприйняття саме фальшивої інформації передбачають дублювання статей на новинних сайтах різного походження з навмисним викривленням фактів.

Спеціально організовані інформаційні кампанії, такі як політичні телепередачі, на думку багатьох дослідників, є популярними серед глядацької аудиторії через можливість супроводження різними візуальними елементами. Використання таких прийомів робить телебачення набагато потужнішими засобами для інформаційного впливу на споживачів інформації. Ця теза підсилюється свідченням журналістів, які стикалися з наслідками використання сучасних технологій, за допомогою яких аудіо- або відеокліпи можуть діяти як дуже потужні «апробації інформаційного впливу». Ці технології дають можливість створювати повністю виготовлені аудіо- або відеофайли, створюючи враження, що хтось сказав те, чого він не казав [14].

Як показує практика моніторингу медіаконтенту, якщо відбувається збільшення потоків недостовірної чи неправдивої інформації на новинних сайтах деякий перманентний період, то за цією текстовою проблематикою наступним етапом інформаційного впливу прогнозовано буде використано сфабрикований візуальний сюжет у вигляді зображення, графіки чи відео. Більшість інформаційно-аналітичних структур в Україні, зокрема Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – СІАЗ НБУВ), мають уже практиковану методику моніторингу медіаконтенту. Перевірка джерел інформації є одним з вагомих етапів моніторингу й підтвердження офіційних джерел, встановлення їх походження, належності приватній структурі чи громадській організації (сайти, видання органів державної влади чи місцевого самоврядування, сайти політиків,

аналітичних центрів, інформаційних агентств, сайти новин центральних, регіональних телевізійних каналів тощо). Зосередженість на визначенні певних характеристик інформаційного джерела дає змогу бачити різні відмінності в поширенні інформації, контентовому наповненні сайту. При обробленні інформації з неофіційного джерела (облікові записи в соціальних мережах, яких ми не знаємо, або вебсайти, які з'явилися зовсім недавно) виникає закономірна необхідність проводити одночасно перевірку походження інформації, а також відслідковування фактів чи додаткового контексту до публічних заяв.

Із зростанням кількості новинних сайтів, телевізійних каналів, інших медійних структур, підвищення якості їхніх технологічних можливостей поширення інформації СІАЗ НБУВ здійснює наукові дослідження та практикує підходи до оцінювання достовірності інформації. Серед головних таких підходів, які практиковано в СІАЗ НБУВ, є визначення джерела походження інформації, яке її створило або вперше поширило. Ці підходи також включають визначення дати та місця реєстрації домену досліджуваного «сайту новин», щоб перевірити, який період сайт функціонує, а також країну його походження. Прогнозовано, що з розвитком соціальних медіа ці підходи проходять наукове узагальнення відповідно до технологічного розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. Так, на сьогодні дослідження «сайту новин» відбувається в контексті аналізу однотипної інформації, яка поширюється через мережеві технології, та визначення країни походження акаунтів її поширення. Це, у свою чергу, потребує більше часу та організаційно-технологічних інструментів, щоб мати можливість візуально відобразити мережу поширення інформації.

У контексті узагальнення досвіду визначення складових інформаційного забруднення стратегічних комунікацій здійснюється через вирішення неправдивої інформації, дезінформації, недостовірної інформації. При цьому дезінформація та недостовірна інформація розглядаються як такі, що стратегічно створюються, виробляються, поширюються різними «інформаційними агентами» з метою завдання шкоди через інформаційний вплив. Після етапу створення інформації інші «інформаційні агенти» займаються її тиражуванням, дублюванням і поширенням через організовані канали інформаційного впливу. Після того як інформація поширена багатьма різними інформаційними агентами, її можуть відтворювати в ЗМІ для подальшого поширення [5].

В експертно-науковому дискурсі неправдива інформація визначається як повідомлення з неправдивими відомостями, які створено не з метою

заподіяння шкоди. Натомість недостовірна інформація створена на основі реальної події, але є спотвореною і використовується для заподіяння шкоди. У контексті реальних соціальних явищ, суспільно-політичних подій найчастіше свідомо створюють дезінформацію як неправду з метою заподіяння шкоди людям, політичним діячам, соціальним групам, організаціям чи державам. Це визначення найкраще доповнено фахівцем з питань функціонування медіа У. Умек [7]. За її словами, дезінформація – це сфабрикований чи навмисно змінений аудіо/візуальний контент, спеціально створені конспіраційні теорії чи чутки. Таким чином, три складові інформаційного забруднення перетинаються навколо понять «неправда» та «шкода».

Для науково-прикладного узагальнення важливо навести деякі приклади складових інформаційного забруднення, які було вже виявлено в минулому у європейському інформаційному просторі та поширювалися з метою інформаційного впливу на громадську думку. Зокрема, з медіа-контенту вирізняють деякі приклади складових інформаційного забруднення під час президентських виборів у Франції 2017 р. До дезінформації було віднесено продукт однієї з найбільш резонансних спеціально організованих інформаційних кампаній, під час якої створено дублікат бельгійської газети “Le Soir” з неправдивою інформацією в статті про фінансування Саудівською Аравією Е. Макрона [8]. Іншим прикладом дезінформації стало поширення в соціальних мережах документів про відкриття Е. Макроном офшорного банківського рахунку на Багамах [9]. Поширення недостовірної інформації під час виборчої президентської кампанії у Франції у 2017 р. відбувалося шляхом оприлюднення приватних електронних листів Е. Макрона. Ці листи були реальними, але інформацію, яка поширювалася про них, було частково спотворено.

У науково-прикладному аспекті до неправдивої інформації віднесено значну кількість повідомлень під час трагічних подій на Єлисейських полях 20 квітня 2017 р. Особи в соціальних мережах поширювали чутки про загибель другого поліцейського. Така реакція споживачів інформації відбувається тоді, коли вони захоплені моментом, намагаючись допомогти, і не перевірили інформацію, яку вони поширювали [11].

В Україні на рівні владних структур створено два центри з протидії негативним інформаційним впливам на громадську думку та дезінформації в стратегічних комунікаціях. Центр протидії дезінформації при Раді національної безпеки і оборони України є робочим органом цієї державної структури. Центр утворено відповідно до рішення РНБО України від 11 березня 2021 р. «Про створення Центру протидії дезінформації», уведеного в дію

Указом Президента України від 19 березня 2021 р. № 106. Центр забезпечує здійснення заходів щодо протидії поточним і прогнозованим загрозам національній безпеці та національним інтересам України в інформаційній сфері, щодо забезпечення інформаційної безпеки України, виявлення та протидії дезінформації, ефективної протидії пропаганді, деструктивним інформаційним впливам і кампаніям, запобігання спробам маніпулювання громадською думкою [15].

Центр протидії дезінформації при РНБО України виробив власну методичку моніторингу медіаконтенту й алгоритми відслідковування та прогнозування інформаційних загроз. Центр досліджує інформаційний простір України, Російської Федерації, країн Європи, США та ін. Головна особливість такої методики полягає в кількісному охопленні каналів поширення інформації про Україну в інформаційному просторі зазначених країн. Тому моніторинг сайтів, соціальних мереж, пропагандистських телеканалів Російської Федерації тощо здійснюється перманентно з вирізненням таких складових інформаційного забруднення, як фейк, діпфейк, місінформація, дезінформація, маніпуляція. Це дає змогу відтворити повну медіакартину щодо України в усьому світі для органів державної влади [16, 17].

Головна відмінність методики Центру протидії дезінформації при РНБО України від інших українських центрів з моніторингу медіаконтенту полягає в дослідженні кореляції меседжів російської пропаганди з українськими ЗМІ. Паралельно впровадженню цієї методики центр розробляє карти поширення ворожої інформації, дані про архіви її публікації, мережу поширення контенту так званих політологів та експертів, які просувають в Україні російські наративи [18].

У 2021 р. створено Центр стратегічних комунікацій при Міністерстві культури та інформаційної політики України як державну структуру з протидії дезінформації спільними зусиллями держави та громадянського суспільства. Роботу центру сфокусовано на комунікаційній протидії зовнішнім загрозам, зокрема інформаційним впливам Російської Федерації [19]. Тому діяльність центру організовано так, щоб він був максимально відкритим з громадянським суспільством, громадськими організаціями, партнерами в межах розвитку стратегічних комунікацій та освітніх програм.

У контексті розвитку стратегічних комунікацій центр напрацьовує методичку щодо розроблення наративів для зміцнення позицій України в інформаційному просторі які найбільше таргетуються агресором. Ця методика полягає в розробленні, тестуванні та просуванні позитивних

українських наративів у стратегічних комунікаціях. Один з таких підходів до розроблення наративів озвучила керівник центру Л. Цибульська. За її словами, українці не повинні постійно говорити, що вони – не є тим, що про них постійно говорять і пишуть у російському медійному просторі [20]. «Нам треба проштовхувати свій порядок денний. Перед нами стоїть завдання розробити такі наративи і підключити інші міністерства, щоб вони включили їх у свої комунікації», – такі зауваження співзвучні з визнаною в українських наукових дослідженнях у галузі соціальних комунікацій апробованою практикою наративного підходу. Зокрема, ідеться про наративний підхід до змістової організації інформаційного ресурсу, призначеного для активного, оперативного впровадження в практику, його структурування, підготовки до практичного втілення для мобілізації членів суспільства до конкретних дій [13, с. 11]. Для узагальнення науково-прикладних підходів протидії негативним інформаційним впливам на розвиток стратегічних комунікацій центр розробив і сформував доказову базу інформаційної агресії Російської Федерації. На одній онлайн-платформі інтегровано, структуровано матеріали, які були напрацьовані громадянським суспільством за сім років. Метою функціонування такого онлайн-ресурсу є:

- реагування на інформаційні загрози;
- функціонування бази інформаційної присутності агресора;
- доступ до інструментів з формування інформаційної стійкості;
- просування українських наративів у національному інформаційному просторі [21].

В умовах сучасних негативних інформаційних впливів важливу увагу в науковому дискурсі приділяють новому інформаційному явищу як «інфомедія». К. Розгоній, доцент Віденського університету, зауважила, що «інфомедія» є глобальним феноменом, боротися з яким, як і з дезінформацією, варто шляхом багатоаспектного підходу з відновлення громадської довіри, шляхом сприяння соціальній згуртованості, доступу до інформації, яку можна перевірити, а також сприяти незалежній журналістиці [7].

Висновки. У контексті науково-прикладного узагальнення вже апробованих сучасних підходів до протидії негативному інформаційному впливу можна зазначити, що цей напрям інформаційної діяльності набув особливого значення протягом останнього десятиріччя та має певні результати напрацювань. Більшою мірою це пов'язано з веденням спеціально організованих інформаційних кампаній під час політичних дискусій чи гібридних, інформаційних воєн.

1. Відбулося вдосконалення організаційно-технологічної структури інформаційної сфери, у якій створюються та функціонують інформаційні центри з протидії негативним інформаційним впливам на громадську думку, інформаційному забрудненню стратегічних комунікацій, загрозам інформаційній безпеці України.

2. До успішно практикованих підходів удосконалення методик організаційно-технологічного процесу протидії негативним інформаційним впливам віднесено: а) вирізнення складових інформаційного забруднення стратегічних комунікацій, таких як «неправдива інформація», «недостовірна інформація» (фейк), «діпфейк», «місінформація», «дезінформація», «маніпуляція»; б) вивчення особливостей використання різних каналів поширення інформаційного забруднення в стратегічних комунікаціях на основі моніторингу медіаконтенту та алгоритмів відслідковування інформаційних загроз; в) відтворення повної медіакартини про Україну в інформаційних просторах різних країн, розроблення інформаційних карт поширення ворожої інформації із зазначенням даних про архіви її публікації, мережу експертів, які просувають в Україні ворожі російські наративи.

3. У контексті розвитку стратегічних комунікацій, зміцнення інформаційної безпеки України одним з пріоритетних напрямів інформаційної діяльності визнано наративний підхід до змістової організації інформаційного ресурсу, його структурування, підготовки до практичного втілення для зміцнення позицій України в інформаційному просторі. Ця методика полягає в розробленні, тестуванні та просуванні позитивних українських наративів у стратегічних комунікаціях.

Розгляд науково-прикладної проблематики пошуку сучасних рішень щодо протидії негативним інформаційним впливам на розвиток усіх сфер суспільних відносин, формування громадської думки є на сьогодні продовженням досліджень питань розвитку стратегічних комунікацій, інформаційної безпеки в умовах розв'язання гібридних воєн. Актуалізація цих досліджень розширить напрацювання науково-теоретичної бази для вивчення зазначеної проблематики в контексті суміжних галузей інформаційної теорії з урахуванням глобальних процесів у сучасному світі. Для сучасних інформаційних установ, зокрема бібліотек, відомчих інформаційних центрів результати цих досліджень сприятимуть синхронізації дій для створення єдиної платформи виявлення інформаційного забруднення, координації дій з протидії негативним інформаційним впливам, у тому числі за допомогою просування українських наративів у стратегічних комунікаціях.

Список бібліографічних посилань

1. Стратегія кібербезпеки України : Указ Президента України № 96 від 15 берез. 2016 р. *Офіц. представництво Президента України*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/962016-19836>
2. Стратегія національної безпеки України : Указ Президента України № 392/2020 від 14 верес. 2020 р. *Офіц. представництво Президента України*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>
3. Доктрина інформаційної безпеки України : Указ Президента України № 47/2017 від 25 лют. 2017 р. *Офіц. представництво Президента України*. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>
4. Democracy hacked? How to respond? : Resolution of Parliamentary Assembly of Council of Europe № 2326 (2020) of January 31, 2020. URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=28598 &lang=en>
5. Wardle C., Derakhshan H. Information disorder: toward an interdisciplinary framework for research and policy making. Council of Europe report DGI(09). 2017. URL: <https://rm.coe.int/information-disorder-report-version-august-2018/16808 c9 c77>
6. Meeker M. Internet Trends 2017 – code conference. Kleiner Perkins, 2017. URL: <https://www.iab.it/wp-content/uploads/2017/06/349976485-mary-pmeeker-s-2017-internet-trends-report.pdf>
7. Протидія дезінформації: європейські підходи та стандарти : онлайн-семінар. *Громад. простір*. 2021. 24 лют. URL: <https://www.prostir.ua/?news=protydiya-dezinformatsiji-jevropejski-pidhody-ta-standarty>
8. Was Macron's Campaign for the French Presidency Funded by Saudi Arabia? *CrossCheck*. 2 March 2017. URL: <https://crosscheck.firstdraftnews.com/checked-french/macrons-campaign>
9. Did Emmanuel Macron Open an Offshore Account? *CrossCheck*. 5 May 2017. URL: <https://crosscheck.firstdraftnews.com/checked-french/emmanuel-macron-open-offshore-account>
10. Qiu X., F. M. Oliveira D., Sahami Shirazi A., Flammini A. Limited individual attention and online virality of low-quality information. *Nature Human Behaviour*. 2017, Vol. 1. Issue 7. <https://doi.org/10.1038/s41562-017-0132>
11. Marwick A., Lewis R. Media manipulation and disinformation online. Report. *Data&Society*. 15 May 2017. URL: <https://datasociety.net/output/media-manipulation-and-disinfo-online>
12. Jack C. Lexicon of Lies: terms for problematic information. *Data&Society*. URL: https://datasociety.net/pubs/oh/DataAndSociety_LexiconofLies.pdf

13. Формування стратегічного нарративу інформаційного забезпечення реінтеграції тимчасово окупованих територій у загальноукраїнському контексті : монографія / В. Горовий, О. Онищенко, Ю. Половинчак та ін. Київ, 2017. 212 с.

14. Breaking News. *RadioLab*. 19 November 2019. URL: <https://www.wnucstudios.org/podcasts/radiolab/articles/breaking-news>

15. Про Центр. *Центр протидії дезінформації при РНБО України : офіц. вебсайт*. URL: <https://cpd.gov.ua/documents/про-центр>

16. Центр протидії дезінформації при РНБО України: що таке місінформація? *Центр протидії дезінформації при РНБО України : офіц. вебсайт*. URL: <https://cpd.gov.ua/warning/центр-протидії-дезінформації-при-рнб-32>

17. Центр протидії дезінформації при РНБО України пояснює, що таке дідфейк і як його використовує російська пропаганда. *Центр протидії дезінформації при РНБО України : офіц. вебсайт*. URL: <https://cpd.gov.ua/warning/центр-протидії-дезінформації-при-рнб-28>

18. Російська пропаганда в Україні: що відбувається та чого чекати далі. *Інформатор України*. 2022. 23 лют. URL: <https://informer.ua/uk/roziyska-propaganda-v-ukrajini-shcho-vidbuvayetsya-v-ukrajini-ta-chogo-chekati-dali>

19. Презентовано Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки. *Уряд. портал : офіц. вебпортал*. 2021. 01.04. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/prezentovano-centr-strategichnih-komunikacij-ta-informacijnoyi-bezpeki>

20. Як протидіяти дезінформації: поради Любові Цибульської. *Український кризовий медіацентр*. 2021. 14.06. URL: <https://uacrisis.org/uk/yak-protydiyaty-dezinformatsiyi-porady-lyubovi-tsybul'skoyi>

21. Центр стратегічних комунікацій : офіц. вебсайт. URL: <https://spravdi.gov.ua/pro-nas> (дата звернення: 03.04.2022).

References

1. Ukaz Prezydenta Ukrainy No. 96 vid 15 bereznia 2016 r. “Stratehiia kiberbezpeky Ukrainy” [Decree of the President of Ukraine No. 96 of March 15, 2016 “Cybersecurity Strategy of Ukraine”]. *Ofitsiine predstavnytstvo Prezydenta Ukrainy – Official Representation of the President of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/962016-19836>

2. Ukaz Prezydenta Ukrainy No. 392/2020 vid 14 veresnia 2020 r. “Stratehiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy” [Decree of the President of Ukraine

No. 392/2020 of September 14, 2020 “National Security Strategy of Ukraine”]. *Ofitsiine predstavnytstvo Prezydenta Ukrainy – Official Representation of the President of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/3922020–35037>

3. Ukaz Prezydenta Ukrainy No. 47/2017 vid 25 liutoho 2017 r. “Doktryna informatsiinoi bezpeky Ukrainy” [Decree of the President of Ukraine No. 47/2017 of February 25, 2017 “Doctrine of Information Security of Ukraine”]. *Ofitsiine predstavnytstvo Prezydenta Ukrainy – Official Representation of the President of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved from <http://www.president.gov.ua/documents/472017–21374>

4. Democracy hacked? How to respond?: Resolution of Parliamentary Assembly of Council of Europe No. 2326 (2020) of January 31, 2020 [in English]. Retrieved from <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=28598&lang=en>

5. Wardle, C., Derakhshan, H. (2017). Information disorder: toward an interdisciplinary framework for research and policy making. Council of Europe report DGI(09) [in English]. Retrieved from <https://rm.coe.int/information-disorder-report-version-august-2018/16808c9c77>

6. Meeker, M. (2017). Internet Trends 2017 – code conference. Kleiner Perkins [in English]. Retrieved from <https://www.iab.it/wp-content/uploads/2017/06/349976485-mary-pmeeker-s-2017-internet-trends-report.pdf>

7. Protydiia dezinformatsii: yevropeiski pidkhody ta standarty. Onlain-seminar [Countering misinformation: European approaches and standards. Online seminar]. (2021). *Hromadskiy prostir – Public Space* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://www.prostir.ua/?news=protydiya-dezinformatsiji-jevropejski-pidhody-ta-standarty>

8. Was Macron’s Campaign for the French Presidency Funded by Saudi Arabia? *CrossCheck*. 2 March 2017 [in English]. Retrieved from <https://cross-check.firstdraftnews.com/checked-french/macrons-campaign>

9. Did Emmanuel Macron Open an Offshore Account? *CrossCheck*. 5 May 2017 [in English]. Retrieved from <https://crosscheck.firstdraftnews.com/checked-french/emmanuel-macron-open-offshore-account>

10. Qiu, X., F. M. Oliveira, D., Sahami Shirazi, A., Flammini, A. (2017). Limited individual attention and online virality of low-quality information. *Nature Human Behaviour*. 1 (7) [in English]. <https://doi.org/10.1038/s41562-017-0132>

11. Marwick, A., Lewis, R. Media manipulation and disinformation online. Report. *Data&Society*. 15 May 2017 [in English]. Retrieved from <https://datasociety.net/output/media-manipulation-and-disinfo-online>

12. Jack, C. Lexicon of Lies: terms for problematic information.

Data&Society [in English]. Retrieved from https://datasociety.net/pubs/oh/DataAndSociety_LexiconofLies.pdf

13. Horovyi, V., Onyshchenko, O., Polovynchak, Yu. (2017). Formuvannya stratehichnoho naratyvu informatsiinoho zabezpechennia reintehratsii tymchasovo okupovanykh terytorii u zahalnoukrainskomu koneksti [Formation of a strategic narrative of information support for the reintegration of the temporarily occupied territories into the all-Ukrainian context]. Kyiv [in Ukrainian].

14. Breaking News. *RadioLab*. 19 November, 2019 [in English]. Retrieved from <https://www.wnycstudios.org/podcasts/radiolab/articles/breaking-news>

15. Pro Tsentr [About the Center]. *Tsentr protydivi dezinformatsii pry RNBO Ukrainy – Center for Countering Disinformation at the Council of National Security and Defense of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://cpd.gov.ua/documents/про-центр>

16. Tsentr protydivi dezinformatsii pry RNBO Ukrainy: shcho take misinformatsiia? [Center for countering disinformation at the National Security and Defense Council of Ukraine: what is misinformation?]. *Tsentr protydivi dezinformatsii pry RNBO Ukrainy – Center for Countering Disinformation at the Council of National Security and Defense of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://cpd.gov.ua/warning/центр-протидії-дезінформації-при-рнб-32>

17. Tsentr protydivi dezinformatsii pry RNBO Ukrainy poiasniuie, shcho take dipfeik i yak yoho vykorystovuie rosiiska propahanda [Center for countering disinformation at the Council of National Security and Defense of Ukraine explains what a deepfake is and how it is used by Russian propaganda]. *Tsentr protydivi dezinformatsii pry RNBO Ukrainy – Center for Countering Disinformation at the Council of National Security and Defense of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://cpd.gov.ua/warning/центр-протидії-дезінформації-при-рнб-28>

18. Rosiiska propahanda v Ukraini: shcho vidbuvaietsia ta choho chekaty dali. Infomator Ukrainy [Russian propaganda in Ukraine: what is happening and what to expect next]. *Informator Ukrainy – Informer of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://informator.ua/uk/rosiyska-propaganda-v-ukrajini-shcho-vidbuvayetsya-v-ukrajini-ta-chogo-chekati-dali>

19. Prezentovano Tsentr stratehichnykh komunikatsii ta informatsiinoi bezpeky [The Center for Strategic Communications and Information Security was presented]. *Uriadovyi portal – Government Portal* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/prezentovano-centr-strategichnih-komunikacij-ta-informacijnoyi-bezpeki>

20. Yak protydiviati dezinformatsii: porady Liubovi Tsybul'skoi [How to counteract misinformation: advice from Lyubov Tsibulska]. *Ukrainskyi*

kryzovyi mediatsentr – Ukrainian Crisis Media Center [in Ukrainian]. Retrieved from <https://uacrisis.org/uk/yak-protydiyaty-dezinformatsiyi-porady-lyubovitybulskoyi>

21. Tsentr stratehichnykh komunikatsii: ofitsiyniy vebsait – Center for Strategic Communications: official website [in Ukrainian]. Retrieved April 3, 2022, from <https://spravdi.gov.ua/pro-nas>

Стаття надійшла до редакції 30.04.2022.

Valentyna Palchuk,

PhD (Social Communications), Senior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: valentina8887@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3687-1863>

Features of Counteraction to Negative Information Influences

The article highlights the scientific and applied issue of finding modern viable solutions to counteract the negative information influences on the development of all spheres of public relations, people's lives, doing business or promoting public policy, national interests in strategic communications. In European studies, the negative consequences of information impact are considered in the context of generalizing different approaches, methods, forms of dissemination of content specially prepared for information pollution of strategic communications. The research question is related to the generalization of modern approaches to countering negative informational influences and spread of informational pollution, the determination of the peculiarities of the organizational and technological process of implementing tasks in the field of information security, development and protection of strategic communications. Scientific attention to the study of the aspect of information pollution through network technologies allows to generalize the features of the use of different channels of dissemination of false information in order to implement the tasks of negative information impact on public opinion or human behavior. The very definition of the term *information pollution* is revealed through the distinction of its components, such as false information, misinformation, inaccurate information. Study of the aspect of information pollution through network technologies allows to generalize features of using various channels for distribution of false information and prevent negative information influence on public opinion or people behavior. In this regard, various approaches and forms of distribution of specially prepared content for information pollution of strategic communications, introduction of misinformation, various kinds of false information in the global and national information spaces, are generalized. Practiced methods of counteracting the negative consequences of information impact are highlighted.

Keywords: information pollution, information influences, SIAZ NBUV, misinformation, false information, manipulation, unreliable information.

Володимир Удовик,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
директор Фонду Президентів України,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: udovik@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7749-8095>

**ДОКУМЕНТАЛЬНІ РЕСУРСИ ІНСТИТУТУ
ПРЕЗИДЕНТСТВА В РЕСПУБЛІЦІ КАЗАХСТАН:
ФОРМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ І ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ**

У статті розглянуто форми організації формування та збереження документальної спадщини інституту президентства Республіки Казахстан, зокрема Бібліотека Першого президента Республіки Казахстан – Єлбаси, Музей Бібліотеки Першого президента Республіки Казахстан, Архів Президента Республіки Казахстан та ін. Досліджено особливості створення цих організацій, їхньої діяльності із забезпечення доступу до документів і матеріалів, представлення інформаційних ресурсів у світовій мережі, а також участь у корпоративних міжнародних проєктах збереження культурного та національного надбання.

Ключові слова: президентська бібліотека, музей, інститут президентства, Республіка Казахстан.

Пост президента в Республіці Казахстані було запроваджено 25 квітня 1990 р. З того часу інститут президентства змінювався, і на сьогодні в Казахстані склалася президентсько-парламентська форма правління з обранням президента на основі прямих загальних виборів терміном на п'ять років. Тривалий час посаду президента займав Н. Назарбаєв, який отримав офіційний титул Перший президент Республіки Казахстан – Лідер нації (Єлбаси), навіть є державне свято – День Першого президента Республіки Казахстан [11]. І до 2022 р., навіть уже склавши повноваження президента, Н. Назарбаєв відіграв велику політичну та суспільно-важливу роль у функціонуванні держави. Попри подальші конституційні зміни щодо обмеження президентської вертикалі влади та посилення ролі законодавчої гілки влади, підтримані на референдумі

5 червня 2022 р., президент Казахстану все одно залишається ключовою політичною та державною фігурою в Республіці [22].

Персоніфікація інституту глави держави та керівництво країною сильною, харизматичною, вірною цінностям конституціоналізму особистістю, на думку провідного дослідника інституту президентства в Казахстані В. Маліновського, виявилось найбільш вдалим й актуальним для сучасного розвитку цієї країни, зокрема в початковому періоді розбудови держави [12, с. 13]. Отже, меморіальна та документальна спадщина Першого президента є не лише цінним матеріалом для істориків, а й джерелом патріотичного виховання казахської молоді. Крім того, документальні ресурси, які створюються в результаті діяльності всього комплексу інституту президентства, становлять фундаментальну базу для ґрунтовного й послідовного вивчення президентської моделі розвитку та державного керування, численних ініціатив, проєктів, ідей Президента Н. Назарбаєва. Адже світ сприймав Казахстан через призму особистості Н. Назарбаєва [8, с. 6]. Тому до процесу формування, вивчення й залучення ресурсів президентства до науково-освітньої та політичної сфери задіяно різні установи, організації, які не дублюють функції, а доповнюють елементи цілісної інформаційної системи супроводження політичного розвитку країни.

Ці організації мають невеликий досвід функціонування, отже, їхню діяльність у сучасній історіографії та бібліотекознавстві ще недостатньо повно відображено. Публікації в ЗМІ та науковій періодиці присвячені, в основному, презентації нових установ і популяризації просвітницької діяльності [10, 18, 21, 26, 29].

Попри недостатню увагу фахівців до цієї проблематики, вивчення досвіду, форм організації та компаративістський аналіз з іншими країнами становить інтерес для країн, де лише відбувається пошук оптимальних моделей формування й збереження президентської документальної спадщини, зокрема для України.

Мета цієї статті – дослідити форми організації формування та збереження документальної спадщини президентської влади в Республіці Казахстан, їхні особливості, форми забезпечення доступу до документів і матеріалів, представлення їх в електронному інформаційному просторі.

Під час цього дослідження було використано методологію бібліотечної, інформаційної та історичної науки, зокрема порівняльно-історичний (виокремлення спільних й особливих рис функціонування президентських документальних колекцій у Казахстані та США), типологічний (виявлення сукупності схожих за природою об'єктів, компонентів,

явищ), проблемно-хронологічний (визначення хронологічних меж дослідження й послідовності викладення матеріалу), а також інші методи дослідження.

На сьогодні в Республіці Казахстан функціонують: Бібліотека Першого президента Республіки Казахстан – Лідера нації, до складу якої входить Музей Першого президента Республіки Казахстан, а також Архів Президента, Фонд Першого президента.

Державну установу «Бібліотека Першого президента Республіки Казахстан – Лідера нації» було створено відповідно до Указу Президента «Про деякі питання державної установи “Бібліотека Першого президента Республіки Казахстан – Лідера нації”» № 767 від 13 березня 2014 р. на базі багатофункціональної науково-аналітичної та гуманітарно-просвітницької державної установи «Назарбаєв-центр». Цим же Указом було затверджено Статут Бібліотеки, згідно з яким основними завданнями новоствореної установи є забезпечення функціонування особистої бібліотеки та особистого архіву Першого президента Республіки Казахстан, вивчення історії становлення й розвитку країни, ролі Першого президента в цьому процесі, а також науково-аналітичне та інформаційно-іміджеве просування всередині країни й закордоном його творчих ідей та ініціатив [19].

За словами діючого директора бібліотеки Б. Темірболата, в основі створення Президентської бібліотеки було покладено модель американських президентських бібліотек, головна мета – вивчення, систематизація та популяризація історичної спадщини Президента Республіки Казахстан. На відміну від президентських меморіальних музеїв у країнах Європи, Латинської Америки й Азії, саме американська модель поєднує архів, музей, бібліотеку та культурно-просвітницьку й науково-дослідну діяльність. Але при цьому Президентську бібліотеку Казахстану було створено при діючому главі держави, тому вона займалася науково-інформаційним й аналітико-прогностичним забезпеченням Президента країни та його апарату [9]. Так, за словами колишнього виконавчого директора бібліотеки (2015–2017) Б. Жумабекова, «найважливішим напрямом роботи Бібліотеки Першого президента виступає науково-аналітичний супровід президентського робочого графіка, а також реалізація широких ідеологічних і суспільних заходів на підтримку стратегічних ініціатив глави держави» [8, с. 6]. При діяльності Н. Назарбаєва на посту Президента інформаційну діяльність бібліотеки було спрямовано на: створення електронної інфраструктури для доступу до архівних документів глави держави; формування особистого книжкового фонду Президента; інфор-

маційно-аналітичний супровід діяльності Президента в актуальних питаннях державного керування та міжнародної діяльності; міжнародну співпрацю із спорідненими організаціями, а також провідними науковими центрами світу з метою обміну досвідом і створення експертного середовища.

Офіційне відкриття бібліотеки з участю Президента відбулося в липні 2014 р. Будівництво нового приміщення було завершено у 2013 р., автором проекту якого був відомий британський архітектор Н. Фостер. Загальна площа дев'ятиповерхового будинку становить понад 28 тис. кв. м і являє собою зразок екологічної архітектури, так як освітлюється та опалюється за рахунок сонячної енергії [4]. У цьому приміщенні, крім безпосередньо бібліотеки, розташовано апарат Фонду Першого президента, інтерактивний освітній центр «Ідеї, що змінили світ» та особистий архів Н. Назарбаєва.

За задумом архітектора, будівля представляє собою величезне вікно, спрямоване в небесний простір, що символізує життєву силу та енергію сучасного Казахстану [3].

На сьогодні бібліотечний фонд, який повністю доступний для читачів, складається з понад 34 тис. книг, зокрема близько 700 пр. з особистої бібліотеки Н. Назарбаєва, переданих у 2007 р. ДУ «Назарбаєв-центр» [7] (більшість книг мають дарчі підписи відомих світових політичних і культурних діячів).

Середня відвідуваність читального залу становить від 500 до 1 тис. читачів на місяць, зокрема науковці та студенти [29].

Крім того, через дистанційний доступ до зарубіжних баз даних, передплачених або наданих бібліотекою, відвідувачі мають змогу переглянути видання Всесвітньої електронної бібліотеки та Глобальної бібліотеки електронних журналів, електронної бібліотеки Конгресу США, Оксфордського та Кембриджського університетів.

Архівна колекція складається з фото-, відео-, аудіо- та традиційних документів, більшість з яких є унікальними й представляють значну історичну цінність. Архівний фонд становить понад 150 тис. од. зберігання. Найбільш цікавими для дослідників сучасної історії Казахстану є рукописи Н. Назарбаєва та документи з його особистими правками, коментарями, навіть ескізами різноманітних інфраструктурних об'єктів при розбудові нової столиці [9].

Як і в більшості президентських бібліотек, у Бібліотеці Першого президента функціонують виставкові зали, які висвітлюють життєвий та політичний шлях Президента. На виставках представлено особисті

речі Н. Назарбаєва, подарунки глав держав та офіційних делегацій, твори мистецтва, придбані за кошти Президента. Експозиції музейних експонатів розкривають багатогранну особистість Н. Назарбаєва з різних сторін. Наприклад, «Куточок творчості» та «Сімейний альбом» висвітлюють поетичні, композиторські, архітектурні таланти колишнього глави держави. З використанням інформаційних технологій представлено головні ідеї Н. Назарбаєва щодо формування казахської нації та розвитку держави, зокрема шість інтерактивних столів: «Казахстанський патріот», «Цінність влучного слова», «Ініціатива і партнерство», «Енергія змін», «М'яка сила» і «Світ навколо нас».

Як зазначалося вище, одним з пріоритетних напрямів діяльності бібліотеки є підтримка зацікавленості історією та формування в підростаючого покоління почуття гідності за свою державу, націю тощо. Так, при установі створено Центр виховання молоді «Кемел Ел» [6], який постійно організовує зустрічі школярів, переможців творчих та спортивних змагань з провідними культурними, науковими й політичними діячами країни, проводить презентації друкованих видань і документальних фільмів.

При бібліотеці також створено інтерактивний освітній центр «Ідеї, що змінюють світ», який займається проведенням просвітницьких заходів і навчальних програм з історії Казахстану, сучасного державотворення та актуальних суспільно-політичних питань. Під час навчання школярі та студенти за допомогою інтерактивних столів засвоюють навички критичного мислення й прагнення до пізнання. Вивчаючи історію становлення власної держави, ідеї та ініціативи її Першого президента, молоде покоління із часом долучається до реалізації цих ініціатив.

Культурно-просвітницька діяльність Бібліотеки Першого президента здійснюється через науково-освітню програму «Новий Казахстан: наше майбутнє в наших руках», спрямовану на впровадження інноваційних методів навчання. Заслугують на увагу реалізовані в попередні роки освітні проекти: «Політичні ініціативи Н. А. Назарбаєва в становленні та розвитку Республіки Казахстан»; «Історія та культура»; «Дитина й культура», «Астанознавство». Програма та проекти побудовано з урахуванням актуальних тем сучасності, розроблено понад 50 тем з різних аспектів історії становлення незалежної Казахстану, що відображають роль Першого президента в становленні держави, конституційного будівництва, формування партійно-політичної системи тощо [17].

Видавничу діяльність бібліотеки спрямовано на поширення праць казахських і зарубіжних авторів, присвячених вивченню й розкриттю різних аспектів життя та діяльності Н. Назарбаєва, а також дослідженню

сучасних міжнародних і геополітичних проблем у світі та їхньому впливу на розвиток Казахстану. У 2020 р. було презентовано біобібліографічний показник, присвячений політичній і культурній діяльності Н. Назарбаєва. Цікавий проєкт, реалізований бібліотекою у 2019 р., – видання спогадів сучасників Першого президента в трьох книгах «Єлбаси, якого ми знаємо» [24]. Це інтерв'ю, фотоматеріали друзів і колег Першого президента, починаючи з дитинства та під час політичного шляху до найвищої посади в державі.

У 2014 р. під час офіційного відкриття бібліотеки Н. Назарбаєву члени молодіжного клубу представили «Мобільну бібліотеку Лідера нації». Це мобільний додаток до всіх електронних пристроїв, у якому зібрано 28 авторських книг Н. Назарбаєва [5]. Необхідно зазначити, що ці твори також доступні на вебпорталі бібліотеки.

Розвиваючи міжнародне співробітництво, бібліотека спрямовує свої зусилля не лише на обмін інформаційними ресурсами, а й розвиток діалогу експертних товариств щодо актуальних проблем сьогодення. Так, було підписано меморандуми про співробітництво з Фондом ім. Ф. Еберта (Німеччина), з Китайською академією сучасних міжнародних відносин (КНР) та іншими відомими науковими центрами, «фабриками думки» США, Японії, Індії, країн ЄС, Центральної Азії та Кавказу [8, с. 6].

Таким чином, можна зазначити, що Бібліотека Першого президента Республіки Казахстан як багатофункціональна установа збрала найбільш повний документально-інформаційний ресурс не лише з особистого та політичного шляху Першого президента Н. Назарбаєва, а й комплекс документів і матеріалів про становлення й розвиток незалежної держави Казахстан. Серед головних завдань бібліотеки, крім накопичення, систематизації, зберігання документно-інформаційних ресурсів, на перший план виходить культурно-просвітницька функція з виховання молоді та просування позитивного іміджу держави й казахстанської влади на міжнародній арені через ряд міжнародних заходів.

Музей Першого президента в м. Астана було створено відповідно до Указу Президента від 28 серпня 2004 р. № 1431 «Про створення Музею Першого президента Республіки Казахстан» [25]. У березні 2005 р. він прийняв перших відвідувачів. За статутом музею, його основними завданнями як специфічного науково-дослідного та культурно-освітнього центра є культурологічне й науково-методичне забезпечення процесу формування і вивчення історико-культурної та соціально-політичної інформації на основі комплексного збирання, систематизації, зберігання,

дослідження, популяризації документів і матеріалів з життя й діяльності Першого президента Республіки Казахстан.

Спочатку музей був розташований у першій резиденції Н. Назарбаєва в м. Астана. Головна мета його створення – відображення процесів становлення й розвитку незалежного Казахстану через призму діяльності його Першого президента. Оскільки з ім'ям Н. Назарбаєва пов'язані всі головні події країни (незалежність, економічне зростання, світове визнання), то й політична історія в музейних експозиціях розкривається саме через діяльність Президента та його особисте життя. Музей більше орієнтовано не на висвітлення та реконструювання минулого, а на виховання патріотизму, підвищення самосвідомості серед населення й формування іміджу держави серед іноземних відвідувачів [14]. У 2016 р. музей було підпорядковано Бібліотеці Першого президента, а вже з ініціативи бібліотеки та за сприяння Фонду Першого президента у 2018 р. розпочалося будівництво нового приміщення для музею, оскільки стара будівля була розташована далеко від нового центру міста й не відповідала сучасним вимогам зі зберігання документів і матеріалів, а також не повною мірою забезпечувала їх відкритість для відвідувачів.

У 2020 р. відкрилося нове приміщення музею, розташоване поряд з бібліотекою. Головна особливість будівлі площею понад 40 тис. кв. м – це відсутність закритих приміщень і домінування світлих тонів над темними. Ці аспекти разом з використанням скляних поверхонь символізують ідею прозорості та відкритості громадянам та світовому співтовариству. Новий музей складається із семи виставкових та експозиційних залів, обладнаних передовими технологіями (голограмами, touch-моніторами, електронними картами, 3D-композиціями, інсталяціями, інтерактивними медіастолами для відгуків) [13]. Головна особливість цієї установи – домінування сучасних інтерактивних технологій у розкритті власних фондів і популяризації документальної спадщини Першого президента.

На момент відкриття музей зберігав понад 11 тис. музейних експонатів та близько 30 тис. книг [15]. Новітні технології дають змогу отримувати через цифровий доступ інформацію про експонати на трьох мовах: казахській, англійській, російській. У музеї представлено головні казахські державні символи, оригінали важливих історичних документів, особисті речі, нагороди Першого президента, а також подарунки від зарубіжних і казахстанських політичних та громадських діячів й установ, фото- і відеоматеріали про всі закордонні візити Н. Назарбаєва [2]. Велику зацікавленість у відвідувачів викликають старовинні експонати,

зокрема фрагмент шаблі Абилай хана, копія шаблі Сулеймана I, султана Османської імперії, військово спорядження японського самурая XVI ст. та ін. [9].

Музей проводить науково-дослідну та культурно-просвітницьку діяльність. Результати виконання наукових програм постійно публікуються в суспільно-політичному й науково-популярному журналі «Мірас», який музей видає з липня 2007 р. На сторінках цього видання, крім наукових і методичних розвідок, публікуються окремі фото та документи з особистого архіву Першого президента, які вперше вводяться в науковий обіг. У рубриці «Хроніка діяльності Президента» співробітники музею представляють моніторинг державної діяльності Н. Назарбаєва у внутрішній і зовнішній політиці.

Крім журналу, музей видає наукові монографії провідних казахських фахівців з політології, історії та права, тематичні збірники наукових статей, матеріали конференцій, науково-методичні видання в галузі музеєзнавства.

Одним з важливих напрямів наукової роботи є наукове проєктування експозицій, які відображають розвиток незалежного Казахстану та роль Н. Назарбаєва в цьому процесі. Результатом цієї діяльності є забезпечення оперативного оновлення виставок, створення тимчасових або виїзних експозицій, проведення реекспозицій, а також підготовка методичних праць із популяризації досягнень незалежного Казахстану через розкриття музейних фондів. Для висвітлення міжнародної діяльності глави держави, його ролі на зовнішній арені музей постійно реалізує спільні виставкові проєкти з посольствами Індії, Польщі, Росії, Угорщини, Японії та інших країн, а також з художніми галереями й міжнародними організаціями.

Важливим напрямом виставкової роботи є організація тематичних експозицій за межами музею в різних регіонах країни для залучення ширшого кола відвідувачів та ознайомлення громадян з національним і культурним надбанням.

Науково-просвітницьку діяльність музею спрямовано на побудову комунікативних зв'язків між владою та суспільством, молоддю й історичним минулим, експертним середовищем і представниками державного управління. Так, установа проводить різноманітні уроки-екскурсії, лекції, зустрічі з видатними людьми, засідання дискусійних клубів, презентації сучасних видань [13].

Із цією ж метою напрацювання музейних співробітників було включено в освітні електронні курси для молоді, зокрема «Астанатану», «Слбас-тану», «Школу лідерства», дискусійний клуб «Ақикат». Узагалі дитячій аудиторії музей приділяє багато уваги, зокрема в рамках реалізації

освітнього проекту «Дитина й культура» постійно проводяться заходи з участю школярів м. Астана, у тому числі й для дітей з обмеженими можливостями та особливими потребами. Фонди музею також використовуються при атестації вчителів історії освітніх закладів столиці Казахстану [16].

Підтримуючи ідею популяризації історії Казахстану, поширення знань та підтримки інтересу до дослідження становлення й розвитку нації та держави, музей виступає ініціатором й організатором багатьох міжнародних науково-практичних конференцій і круглих столів. Крім того, музей виступає одним з головних методичних центрів Казахстану із сучасного музеєзнавства, тому тематичні заходи цієї установи відвідують багато казахських і зарубіжних фахівців. Так, у травні 2022 р. музей провів вебінар «Екосистема музею: уроки пандемії» для співробітників казахських музеїв із залученням провідних фахівців та експертів країни. Починаючи з 2014 р., було проведено Міжнародну науково-практичну конференцію «Музей у сучасному суспільстві. Пошуки нових шляхів розвитку», Музейний форум «Сузир'я партнерів», а також ряд майстер-класів з музейної педагогіки та з актуальних проблем музейної справи в Казахстані за участі визнаних фахівці-музеєзнавців.

Отже, головне завдання, яке музей Першого президента успішно виконує на сьогодні, це побудова науково-інформативної та джерельної основи системи сучасних фундаментальних і прикладних досліджень з питань інституту президентства, державотворення, казахознавства, конституціоналізму тощо. За словами в. о. директора бібліотеки К. Актаєвої, музей вийшов за рамки висвітлення однієї особистості за прикладом американських президентських бібліотек-музеїв [13]. За роки існування музей сформував досвід актуалізації сучасних суспільно-політичних проблем і їх розв'язання за допомогою експертного середовища.

Фонд Першого президента Республіки Казахстан – Лідера нації створено у 2000 р. і є некомерційною організацією, затвердженою Першим президентом Республіки Казахстан, яку створено з метою сприяння утвердженню Казахстану як демократичної, світської, правової та соціально орієнтованої держави за допомогою збереження, вивчення й популяризації історичної спадщини глави держави та залучення громадян до реалізації ідей і проєктів засновника казахстанської державності Н. Назарбаєва.

Очолює фонд старша донька діючого Президента Н. Назарбаєва Д. Назарбаєва, доктор політичних наук.

Основні напрями діяльності фонду – це підтримка молодих учених, творчих працівників, студентів, наукових колективів як пріоритетного

напряму державної політики Казахстану у сфері науки й освіти; розвиток інклюзивного суспільства та конкурентного експертно-аналітичного центру; розширення міжнародного співробітництва й збереження культурного коду нації.

Ще один важливий напрям діяльності – це підтримка аналітичних і прогностичних досліджень проблем світової економіки, міжнародних відносин, геополітики, інформаційного суверенітету, інтеграції та євразійства, а також вивчення діяльності Першого президента Республіки Казахстан і його внеску у створення й зміцнення Казахстану як незалежної держави, розвиток міжнародного співробітництва, сприяння миру та стабільності. Для цієї мети при фонді було створено у 2003 р. Інститут світової економіки та політики (<http://iwer.kz>) як недержавний науково-дослідний інститут, спрямований на актуалізацію суспільних дискусій з питань суспільної трансформації в Казахстані із залученням представників державного керування, експертного середовища та громадських і міжнародних організацій.

Один з важливих напрямів діяльності фонду – проведення міжнародних заходів із залученням казахських і зарубіжних фахівців для пошуку оптимальних шляхів розв'язання актуальних проблем зовнішньої та внутрішньої політики Казахстану. Зокрема, за ініціативи фонду, у 2015 р. було започатковано діяльність одного з найбільш авторитетного в країнах Центральної та Середньої Азії дискусійного майданчика – міжнародного клубу “Astana club”. Щорічні засідання відбуваються за участі Н. Назарбаєва та провідних світових політиків [27].

Серед розгалуженої архівної мережі Казахстану виділяється Архів Президента Республіки Казахстан, утворений Указом глави держави у 1994 р. на базі Центрального державного архіву новітньої історії. До його складу увійшла та частина архівного фонду Комуністичної партії Радянського Союзу, зберігання якої здійснювали Сектор партійного архіву Інституту історії партії при Центральному комітеті Комуністичної партії Казахстану та Архів Алма-Атинського обласного комітету Комуністичної партії Казахстану [20]. На сьогодні Архів Президента є головним архівосховищем Адміністрації Президента та центром інформаційно-архівного забезпечення діяльності глави держави й державних органів, що забезпечують функціонування інституту президентства в країні [21].

Приміщення архіву, яке розташоване в м. Алмати та було побудовано в 1974 р., розділено на вісім архівосховищ загальною площею близько 29 тис. кв. м. Архів має свою філію у м. Астана. На 2021 р. архівний фонд склався з близько 3 тис. фондів [30], з яких понад 90 – фонди особо-

вого походження, зокрема чотири сімейні та два – архівна колекція [28]. Серед численних документів тут зберігаються оригінали нормативних актів, підписаних Президентом, тексти його виступів під час офіційних заходів.

Архів активно впроваджує новітні інформаційні технології та прискорює створення електронного архіву. На сьогодні співробітниками архіву оцифровано понад 160 тис. справ, а пошукову систему «Електронний архів» включено до реєстру інформаційних ресурсів на порталі «Електронного уряду Казахстану» [1].

Крім фондів президентських служб та інших органів державної влади, у цій установі зберігаються також документи політичних і громадських організацій, зокрема партії «Нур Отан», Соціалістичної партії, Казахстанського добровольчого історико-просвітницького товариства «Адилет» («Справедливість»), Всесвітньої асоціації казахів та ін., до роботи яких у свій час долучався Н. Назарбаєв. Серед багатьох архівних документів, які зберігаються в Архіві Президента, особливе місце займають історичні документи, які висвітлюють багатогранну діяльність глави держави Н. Назарбаєва. Зокрема, це фонд 5-Н «Президент Республіки Казахстан», фонд 7 «Президент Казахської РСР», фонд 98-Н «Фонд соціальних програм Назарбаєва Н. А.», фонд 48-Н «Республіканський громадський штаб на підтримку кандидата в Президенти РК Назарбаєва Н. А.» та ін. [23, с. 16–23].

З метою популяризації історико-архівної спадщини інституту президентства та вищої державної влади в Казахстані архів підготував і видав понад 60 збірників документів та довідково-інформаційних видань, зокрема матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції «Історія. Пам'ять. Люди» (2019), «Довідник з архівних фондів особового походження» (2017) та ін. Завдяки видавничій і науково-дослідній роботі Архів Президента РК став не лише найбільшим архівосховищем документів з політичної історії Казахстану, а й центром популяризації ретроспективної документної інформації та історичних знань. Просвітницьку діяльність архівної установи зосереджено також на організації виставок, приурочених до пам'ятних дат і видатним казахським діячам, проведенні лекцій та екскурсій для молоді, зарубіжних гостей і дослідників. Як й інші казахські установи документальної спадщини, архів велику увагу приділяє популяризації історичного знання серед школярів. Так, співробітників установи запрошують на відкриті уроки алматинських шкіл, де вони мають змогу представити унікальні документи та фотоматеріали, що висвітлюють головні події в історії держави.

Висновки. Таким чином, можна зазначити, що за останні десятиліття документальна спадщина інституту президентства в Республіці Казахстан привернула увагу фахівців з історичної, архівної, музейної та бібліотекознавчої науки, що позначилося не лише на організації її формування й ефективного збереження, а також на використанні її у виховному та навчальному процесі, розвитку громадянського суспільства і введенні в національний і світовий інформаційний простір. Документальні ресурси інституту президентства в країні представлено переважно спадщиною Першого президента Н. Назарбаєва. Документальна спадщина Н. Назарбаєва, яка зосереджена в Президентській бібліотеці, Музеї Першого президента та Архіві Президента, тісно вплетена в новітню історію Казахстану й розбудову нації та країни. Тому вивчення та популяризація історії незалежного Казахстану відбувається через призму багатогранної діяльності Першого президента. Отже, культурно-просвітницьку діяльність Президентської бібліотеки, музею, фонду та архіву спрямовано не лише на розкриття власних документальних фондів і популяризацію особистості Президента-засновника, а й на формування в молоді поваги до історії та державницьких інституцій.

Необхідно також відмітити особливість інституцій зі збереження документальної спадщини інституту президентства в Казахстані – на відміну від більшості подібних установ в інших країнах, у Казахстані вони були створені та активізували свою діяльність при діючому Президентові. Отже, вони постійно розвивалися, розширювалися та модернізувалися за активної підтримки діючої влади, а також стали інформаційно-просвітницьким центром із залученням експертного й молодіжного середовища. Сьогодні в багатьох країнах світу організуються президентські бібліотеки, музеї, фонди, які займаються як збереженням документальної спадщини глави держави, так і сприянням її дослідженню та популяризації. Отже, досвід казахстанських установ є цінним для дослідників і співробітників цих установ.

Список бібліографічних посилань

1. Алимгазинов К. Работа архива Президента РК в условиях карантинных мер в 2020 г. *Информ.-метод. бюл. Архива Президента Республики Казахстан*. 2020. № 2 (30). URL: http://archive.president.kz/upload/iblock/a7c/%D0%91%D1%8E%D0%BB%D0%BB%D0%B5%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%8C_30_2020.pdf

2. Амантаева А., Журхабаев Д., Наурызбаев Е. Музей Первого Прези-

дента ждет посетителей в новом здании. URL: <https://khabar.kz/ru/news/obshchestvo/item/128035-muzej-pervogo-prezidenta-zhdjot-posetitelej-v-novom-zdanii>

3. Библиотека Первого Президента – Лидера нации символизирует жизненную силу современного Казахстана. URL: <http://spectr.com.kz/category/kultura/biblioteka-pervogo-prezidenta-lidera-natsii-simvoliziruet-zhiznennuyu-silu-sovremennogo-kazakhstan.html>

4. Библиотека Первого президента Казахстана открылась в Астане. URL: <http://vechastana.kz/novosti/biblioteka-pervogo-prezidenta-kazakhstan-otkrylas-v-astane>

5. В Астане презентовали уникальный проект «Мобильная библиотека Лидера нации». URL: <http://namig.kz/news/v-astane-prezentovali-unikalnyu-proekt-mobil-naya-biblioteka-lidera-nacii>

6. Волонтерство и практика. *Библиотека Первого президента Республики Казахстан*. URL: <https://presidentlibrary.kz/ru/volunteeringand-practice>

7. Жиембай М. Библиотека Елбасы: что мы знаем о книжном фонде “NN”. URL: https://www.inform.kz/ru/biblioteka-elbasy-chto-my-znaem-o-knizhnom-fonde-nn_a3302251

8. Жумабеков Б. «Мы ведем летопись Казахстанского пути»: [Библиотека Первого президента Республики Казахстан – Лидера нации]. *Казахстан. правда*. 2015. 13 март. С. 6.

9. Иванова М. Библиотека Елбасы: история независимости в документах и экспонатах. URL: <https://liter.kz/biblioteka-elbasy-istoriya-nezavisimosti-v-dokumentah-i-eksponatah>

10. Казанцева Т. Редкому экспонату Библиотеки Первого президента РК – 20 миллионов лет. *Литер*. 2017. 6 июл.

11. Книжную выставку ко Дню Первого президента РК организовали жамбылские полицейские. URL: https://www.inform.kz/ru/knizhnuyu-vystavku-ko-dnyu-pervogo-prezidenta-rk-organizovali-zhambylskie-policeyskie_a3724931

12. Малиновский В. А. ЛИДЕР: президентская власть в Казахстане на рубеже эпох. Астана : НормаК, 2012. 528 с.

13. Много Назарбаева не бывает? Зачем в Нур-Султане построили еще один музей Первого президента. URL: <https://rus.azattyq.org/a/why-was-another-museum-of-the-first-president-built-in-nur-sultan/30890796.html>

14. Музеи постсоветского пространства : интервью с директором Музея Первого президента Республики Казахстан А. С. Сагынгали. *Современ. проблемы сервиса и туризма*. 2009. № 2. С. 40–45.

15. Музей Первого президента РК переехал. URL: <https://24.kz/ru/news/social/item/426402-muzej-pervogo-prezidenta-rk-pereekhal>
16. Музея первый юбилей. URL: <http://www.kazpravda.kz/articles/view/muzeya-pervii-ubilei>
17. Научно-образовательная программа. *Библиотека Первого президента Республики Казахстан*. URL: <https://elbasylibrary.gov.kz/ru/node/57>
18. Новый дом для музея : [в историко-культурном пространстве столицы пополнение – на левобережье открываются новые музейные залы Библиотеки Елбасы. Расположены они в современном сооружении рядом с Назарбаев-центром]. *Казахстан. правда*. 2020. 1 окт.
19. О некоторых вопросах государственного учреждения «Библиотека Первого президента Республики Казахстан – Лидера Нации». URL: <http://normativ.kz/view/108013>
20. Об архиве. *Архив Президента Республики Казахстан*. URL: <http://archive.president.kz/ru/archive/about>
21. Пивовар Е. И., Гуштин, А. В., Левченков, А. С. Научно-просветительские центры и их роль в популяризации современного документального наследия в Республике Казахстан. *Вестн. архивиста*. 2017. № 3. С. 99–117.
22. Политический обозреватель разобрал итоги референдума в Казахстане. URL: <https://ortcom.kz/ru/novosti/1654664291>
23. Путеводитель по фондам Архива Президента Республики Казахстан : справочно-информ. изд. / сост.: Е. М. Грибанова, А. А. Сейсенбаева / под общ. ред. Б. А. Джапарова. Изд. 2-е, доп. Алматы, 2016. 310 с.
24. Серия «Воспоминания современников Елбасы». Елбасы, которого мы знаем. Книга 3. *Библиотека Первого президента Республики Казахстан*. URL: <https://elbasylibrary.gov.kz/ru/node/7164>
25. «О создании Музея Первого президента Республики Казахстан : Указ Президента от 28.08.2004 № 1431. URL: http://kazakhstan.news-city.info/docs/sistema/dok_ieyarz.htm
26. Фонд и Библиотека Первого Президента Республики Казахстан – Лидера Нации. Астана, 2013. 132 с.
27. Фонд Первого Президента РК – Елбасы: время развития и новых возможностей. URL: https://www.inform.kz/ru/fond-pervogo-prezidenta-rk-elbasy-vremya-razvitiya-i-novyh-vozmozhnostey_a3651699
28. Чиликова Е., Грибанова Е. Вклад архива Президента Республики Казахстан в изучение персоналистики. *Информ.-метод. бюл. Архива Президента Республики Казахстан*. 2019. № 2 (28). URL: http://archive.president.kz/upload/iblock/980/2019_2.pdf

29. Шайхынова А. Око притяжения : [О своей очень интересной работе рассказал первый заместитель директора, ГУ «Библиотека Первого президента РК – Елбасы», д-р полит. наук А. Рахимжанов]. *Лугер*. 2018. 23 окт.

30. Электронный каталог. *Архив Президента Республики Казахстан*. URL: <http://archive.president.kz/ru/funds/ecatalog>

References

1. Alimgazinov, K. (2020). Rabota arkhiva prezidenta RK v usloviakh karantinnykh mer v 2020 g. [The work of the archive of the President of the Republic of Kazakhstan under quarantine measures in 2020]. *Informatsionno-metodicheskii biulleten Arkhiva Prezidenta Respubliki Kazakhstan – Transactions of Information and Methodological Bulletin of the Archive of the President of the Republic of Kazakhstan*, 2 (30) [in Russian]. Retrieved from http://archive.president.kz/upload/iblock/a7c/%D0%91%D1%8E%D0%BB%D0%BB%D0%B5%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%8C_30_2020.pdf

2. Amantaeva, A., Zhurkhabaev, D., Nauryzbaev, E. Muzei Pervogo Prezidenta zhdet posetitelei v novom zdanii [The Museum of the First President is waiting for visitors in a new building]. *khobar.kz* [in Russian]. Retrieved from <https://khabar.kz/ru/news/obshchestvo/item/128035-muzej-pervogo-prezidenta-zhdjot-posetitelej-v-novom-zdanii>

3. Biblioteka Pervogo Prezidenta – Lidera natsii simvoliziruet zhiznennuiu silu sovremennogo Kazakhstana [The Library of the First President – the Leader of the Nation symbolizes the vitality of modern Kazakhstan] [in Russian]. Retrieved from <http://spectr.com.kz/category/kultura/biblioteka-pervogo-prezidenta-lidera-natsii-simvoliziruet-zhiznennuyu-silu-sovremennogo-kazakhstan.html>

4. Biblioteka Pervogo Prezidenta Kazakhstana otkrylas v Astane [Library of the First President of Kazakhstan opened in Astana] [in Russian]. Retrieved from <http://vechastana.kz/novosti/biblioteka-pervogo-prezidenta-kazakhstan-otkrylas-v-astane>

5. V Astane prezentovali unikalnyi proekt “Mobilnaia biblioteka Lidera natsii” [A unique project “Mobile Library of the Leader of the Nation” was presented in Astana] [in Russian]. Retrieved from <http://namig.kz/news/v-astane-prezentovali-unikal-nyy-proekt-mobil-naya-biblioteka-lidera-nacii>

6. Volonterstvo i praktika [Volunteering and practice]. *Biblioteka Pervogo Prezidenta Respubliki Kazakhstan – Library of the First President of the*

Republic of Kazakhstan [in Russian]. Retrieved from <https://presidentlibrary.kz/ru/volunteeringandpractice>

7. Zhiembai, M. Biblioteka Elbasy chto my znaem o knizhnom фонде “NN” [Library of Elbasy: what do we know about the NN book fund] [in Russian]. Retrieved from https://www.inform.kz/ru/biblioteka-elbasy-chto-my-znaem-o-knizhnom-fonde-nn_a3302251

8. Zhumabekov, B. (2015). “My vedem letopis Kazakhstanskogo puti”: [Biblioteka Pervogo Prezidenta Respubliki Kazakhstan – Lidera natsii] [“We are chronicling the Kazakh path”: (Library of the First President of the Republic of Kazakhstan – Leader of the Nation)]. *Kazakhstanskaia pravda – Kazakhstan Truth*. 13.03. (p. 6) [in Russian].

9. Ivanova, M. Biblioteka Elbasy istoriia nezavisimosti v dokumentakh i eksponatakh [Library of Elbasy: the history of independence in documents and exhibits] [in Russian]. Retrieved from <https://liter.kz/biblioteka-elbasy-istoriya-nezavisimosti-v-dokumentah-i-eksponatah>

10. Kazantseva, T. (2017). Redkomu eksponatu Biblioteki Pervogo Prezidenta RK 20 millionov let [A rare exhibit of the Library of the First President of the Republic of Kazakhstan is 20 million years old]. *Liter*. 6.07 [in Russian].

11. Knizhnuiu vystavku ko Dniu Pervogo Prezidenta RK organizovali zhambylskie politseiskie [The book exhibition dedicated to the Day of the First President of the Republic of Kazakhstan was organized by Zhambyl policemen] [in Russian]. Retrieved from https://www.inform.kz/ru/knizhnuyu-vystavku-ko-dnyu-pervogo-prezidenta-rk-organizovali-zhambylskie-policeyskie_a3724931

12. Malinovskii, V. A. (2012). LIDER: prezidentskaia vlast v Kazakhstane na rubezhe epoch [LEADER: presidential power in Kazakhstan at the turn of the era]. Astana: NormaK [in Russian].

13. Mnogo Nazarbaeva ne byvaet? Zachem v Nur-Sultane postroili eshche odin muzei pervogo Prezidenta [Can't there be a lot of Nazarbayev? Why was another museum of the First President built in Nur-Sultan] [in Russian]. Retrieved from <https://rus.azattyq.org/a/why-was-another-museum-of-the-first-president-built-in-nur-sultan/30890796.html>

14. Muzei postsovetskogo prostranstva Interviu s direktorom Muzeia Pervogo Prezidenta Respubliki Kazakhstan A. S. Sagyngali [Museums of the post-Soviet space. Interview with the director of the Museum of the First President of the Republic of Kazakhstan A. S. Sagyngali]. (2009). *Sovremennnye problemy servisa i turizma – Modern Problems of Service and Tourism*, 2, 40–45 [in Russian].

15. Muzei Pervogo Prezidenta RK pereekhal [Museum of the First President of the Republic of Kazakhstan moved] [in Russian]. Retrieved from <https://24.kz/ru/news/social/item/426402-muzej-pervogo-prezidenta-rk-pereekhal>

16. Muzeia pervyi iubilei [Museum's first anniversary] [in Russian]. Retrieved from <http://www.kazpravda.kz/articles/view/muzeya-pervii-ubilei>

17. Nauchno-obrazovatelnaia programma [Scientific and educational program]. *Biblioteka Pervogo Prezidenta Respubliki Kazakhstan – Library of the First President of the Republic of Kazakhstan* [in Russian]. Retrieved from <https://elbasylibrary.gov.kz/ru/node/57>

18. Novyi dom dlia muzeia: [v istoriko-kulturnom prostranstve stolitsy popolnenie na levoberezhie otkryvaiutsia novye muzeinye zaly Biblioteki Elbasy. Raspolozheny oni v sovremennom sooruzhenii riadom s Nazarbaevtsentrom] [A new home for the museum: (replenishment in the historical and cultural space of the capital – new museum halls of the Library of Elbasy are opening on the left bank. They are located in a modern building next to the Nazarbayev Center)]. (2020). *Kazakhstanskaia Pravda – Kazakhstan Truth*. 01.10 [in Russian].

19. O nekotorykh voprosakh gosudarstvennogo uchrezhdeniia “Biblioteka Pervogo Prezidenta Respubliki Kazakhstan – Lidera natsii” [On some issues of the state institution “Library of the First President of the Republic of Kazakhstan – the Leader of the Nation”] [in Russian]. Retrieved from <http://normativ.kz/view/108013>

20. Ob archive [About the archive]. *Arkhiv Prezidenta Respubliki Kazakhstan – Archive of the President of the Republic of Kazakhstan* [in Russian]. Retrieved from <http://archive.president.kz/ru/archive/about>

21. Pivovar, E. I., Gushchin, A. V., Levchenkov, A. S. (2017). Nauchno-prosvetitel'skie tsentry i ikh rol v populiariatsii sovremennogo dokumentalnogo naslediiia v Respublike Kazakhstan [Scientific and educational centers and their role in the popularization of modern documentary heritage in the Republic of Kazakhstan]. *Vestnik arkhivista – Herald of an Archivist*, 3, 99–117 [in Russian].

22. Politicheskii obozrevatel razobral itogi referendum v Kazakhstane [Political observer analyzed the results of the referendum in Kazakhstan] [in Russian]. Retrieved from <https://ortcom.kz/ru/novosti/1654664291>

23. Gribova, E. M., Seisenbaeva, A. A. (Ed.). (2016). Putevoditel po fondam Arkhiva Prezidenta Respubliki Kazakhstan: spravocno-informatsionnoe izdanie [Guide to the funds of the Archive of the President of the Republic of Kazakhstan: Reference and information publication]. Almaty [in Russian].

24. Seriiia “Vospominaniia sovremennikov Elbasy”. Elbasy kotorogo

my znamy [Series “Memoirs of the contemporaries of Elbasy”. Elbasy we know]. *Kniga 3. Biblioteka Pervogo Prezidenta Respubliki Kazakhstan – Book 3. Library of the First President of the Republic of Kazakhstan* [in Russian]. Retrieved from <https://elbasylibrary.gov.kz/ru/node/7164>

25. Ukaz Prezidenta ot 28.08.2004 No. 1431 “O sozdanii Muzeia pervogo prezidenta Respubliki Kazakhstan” [Decree of the President dated August 28, 2004 No. 1431 “On the establishment of the Museum of the First President of the Republic of Kazakhstan”] [in Russian]. Retrieved from http://kazakhstan.news-city.info/docs/sistema/dok_ieyarz.htm

26. Fond i Biblioteka Pervogo prezidenta Respubliki Kazakhstan – Lidera natsii [Foundation and Library of the First President of the Republic of Kazakhstan – Leader of the Nation]. (2013). Astana [in Russian].

27. Fond Pervogo Prezidenta RK – Elbasy: vremia razvitiia i novykh vozmozhnostei [Fund of the First President of the Republic of Kazakhstan – Elbasy: time for development and new opportunities] [in Russian]. Retrieved from https://www.inform.kz/ru/fond-pervogo-prezidenta-rk-elbasy-vremya-razvitiya-i-novykh-vozmozhnostey_a3651699

28. Chilikova, E., Gribanova, E. (2019). Vklad arkhiva prezidenta Respubliki Kazakhstan v izuchenie personalistiki [The contribution of the archive of the President of the Republic of Kazakhstan to the study of personalistics]. *Informatsionno-metodicheskii biulleten Arkhiva Prezidenta Respubliki Kazakhstan – Information and Methodological Bulletin of the Archive of the President of the Republic of Kazakhstan*, 2 (28) [in Russian]. Retrieved from http://archive.president.kz/upload/iblock/980/2019_2.pdf

29. Shaikhynova, A. (2018). Oko pritiazheniia: [O svoei ochen interesnoi rabote rasskazal pervyi zamestitel direktora, GU “Biblioteka Pervogo prezidenta RK Elbasy”, doktor politicheskikh nauk A. Rakhimzhanov] [Eye of attraction: (First Deputy Director, State Institution “Library of the First president of the Republic of Kazakhstan – Elbasy”, Doctor of Political Sciences A. Rakhimzhanov spoke about his very interesting work)]. *Liter*: 23.10 [in Russian].

30. Elektronnyi katalog [Digital catalogue]. *Arkhiv Prezidenta Respubliki Kazakhstan – Archive of the President of the Republic of Kazakhstan* [in Russian]. Retrieved from <http://archive.president.kz/ru/funds/ecatalog>

Стаття надійшла до редакції 25.06.2022.

Volodymyr Udovik,

PhD (History), Senior Researcher,

Director of the Fond of the Presidents of Ukraine,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
3 Holosiivskiy Ave., Kyiv 03039, Ukraine
e-mail: udovik@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7749-8095>

Documentary Resources of the Institute of the Presidency in the Republic of Kazakhstan: Forms of Preservation and Provision of Access

The article examines the forms of organizing the formation and preservation of the documentary heritage of the Institute of the Presidency of the Republic of Kazakhstan, in particular the Library of the First President of the Republic of Kazakhstan – Elbasy, the Museum of the Library of the First President of the Republic of Kazakhstan, the Archive of the President of the Republic of Kazakhstan, etc. Documentary resources of the institution of the presidency in the country are represented mainly by the legacy of the First President N. Nazarbayev.

The article examines the peculiarities of the creation of these organizations, their activities in providing access to documents and materials, presenting information resources in the global network, as well as participation in corporate international projects for the preservation of cultural and national heritage. The author emphasizes that the cultural and educational activities of the Presidential Library, Museum, Foundation and Archive are aimed not only at the disclosure of their own documentary funds and the popularization of the personality of the founding president, but also at the formation of respect for history and state institutions among young people.

The largest institution is the Library of the First President of the Republic of Kazakhstan, which was created in 2014 on the basis of the state institution *Nazarbayev Center*. And since 2016, the Museum of the First President joined the Library. Therefore, the Library was able to accumulate the most archival, museum, and library resources from the life and activities of the First President of the Republic of Kazakhstan. A feature of the Library of the First President is its interactive nature and the use of the latest information and environmental technologies in the building and library processes. And, therefore, accessibility to documentary funds is much higher compared to other similar institutions.

Keywords: presidential library, museum, archive, institution of the presidency, Republic of Kazakhstan.

ДО ЮВІЛЕЮ ВИДАТНОГО НАУКОВЦЯ

DOI: <https://doi.org/10.15407/nr.64.503>

УДК 027.54(477-25)НБУВ:025.17]:[930.253:620.22(477)"1932/2016"Гнесін Г.

Анжела Майстренко,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,

Інститут архівознавства

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

вул. Володимирська, 62, Київ, 01033, Україна

e-mail: a_maistrenko@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1303-9214>

АРХІВНА СПАДЩИНА ГЕОРГІЯ ГДАЛЕВИЧА ГНЕСІНА (ДО 90-РІЧЧЯ ВЧЕНОГО)

Метою дослідження є огляд документів особового фонду українського вченого-матеріалознавця, члена-кореспондента НАН України Георгія Гдалевича Гнесіна (1932–2016), що зберігаються в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, та аналіз їхнього інформаційного потенціалу. Методологія дослідження спирається на загальнонаукові методи (аналізу, синтезу, порівняння, описовий, деталізації, узагальнення) та спеціально-історичні (історико-джерелознавчого аналізу, біографічний). Наукова новизна полягає у представленні поглибленої інформації щодо масиву документів особового архівного фонду Г. Г. Гнесіна, що дає змогу відобразити життєвий шлях ученого та його діяльність у галузі матеріалознавства. Висновки. В особовому архівному фонді члена-кореспондента НАН України Г. Г. Гнесіна відклався значний комплекс документів про життя та діяльність видатного вченого. Інформація, що міститься у документах особового фонду вченого, суттєво розширює знання про його наукову біографію, діяльність у сфері матеріалознавства та на педагогічній ниві, висвітлює співпрацю вченого з вітчизняними та іноземними науковцями та конкретизує його внесок у розвиток науки.

Ключові слова: Г. Г. Гнесін, особовий фонд, Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Інститут проблем матеріалознавства ім. І. М. Францевича НАН України.

Актуальність дослідження. У квітні 2022 р. наукове співтовариство мало б відзначати 90-річчя від дня народження видатного вченого
© А. Майстренко, 2022

у галузі матеріалознавства, доктора технічних наук, професора, члена-кореспондента Національної академії наук України Георгія Гдалевича Гнесіна (1932–2016). Він мав широке коло наукових інтересів, був відомим і шанованим світовою науковою спільнотою. Його внесок у розвиток матеріалознавства важко переоцінити. Г. Г. Гнесін присвятив своє життя створенню нових неоксидних керамічних матеріалів на основі карбіду і нітриду кремнію для застосування у металообробці, машинобудуванні, лазерній техніці, електроніці та інших галузях сучасної промисловості.

Стан дослідження. У науковій літературі є кілька статей, що були приурочені до ювілеїв ученого. Але особистість видатного науковця та його діяльність до цього часу не піддавалися комплексному аналізу і не висвітлювалися у повному обсязі. Залучення архівних документів сприятиме об'єктивному і різнобічному висвітленню ролі Г. Г. Гнесіна у вітчизняній та світовій науці, що визначає актуальність обраної теми.

Метою статті є висвітлення складу документів особового архівного фонду члена-кореспондента НАН України Г. Г. Гнесіна, що зберігаються в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІА НБУВ), та визначення їхнього інформаційного потенціалу для відображення наукової, науково-організаційної, педагогічної діяльності вченого, розкриття його внеску в розвиток матеріалознавства.

Виклад основного матеріалу. Народився майбутній вчений 6 квітня 1932 р. у Києві. 1955 р. Г. Г. Гнесін закінчив металургійний факультет Київського політехнічного інституту за спеціальністю «металознавство, устаткування та технологія термічної обробки металів». Його трудовий шлях тісно пов'язаний з Інститутом проблем матеріалознавства НАН України (далі – ІПМ НАН України), де протягом 1956–2016 рр. вчений працював над розробленням нових функціональних матеріалів на основі тугоплавких сполук. Створені ним керамічні матеріали вперше були застосовані для обробки чавуну та сталі.

Для потреб військово-промислового комплексу, і передусім ракетно-космічної техніки, протягом 1959–1961 рр. Г. Г. Гнесін створив принципово нові матеріали, здатні працювати за екстремальних умов теплових і механічних навантажень, які було впроваджено на КБ «Південне». Розв'язання цієї проблеми Г. Г. Гнесіним для КБ «Південне» у комплексі з іншими розробками в галузі створення технології матеріалів для космічної техніки відзначено однією з перших Державних премій України в 1969 р.

1974 р. в ІПМ НАН України Г. Г. Гнесін організував відділ функціональних і високотемпературних матеріалів, одним із головних напрямів

роботи якого стали дослідження в галузі магнітної кераміки. Вони дали змогу почати промислове виробництво магніто-твердих феритів на заводі «Ферокерам» у м. Біла Церква на Київщині.

І все ж магістральною сферою наукових інтересів вченого залишався напрям, пов'язаний зі створенням нових неоксидних керамічних матеріалів на основі карбідів і нітриду кремнію. В 1978–1982 рр. його увага була прикута до вивчення проблеми гарячого пресування нітриду кремнію. Результатом цієї діяльності стала розробка високоєфективного інструментального матеріалу торговельної марки «силініт» для обробки різанням термооброблених і гартованих сталей [1].

У 1989–1991 рр. Г. Г. Гнесін взяв участь у створенні спільного підприємства «НЕОКС» із серійного виробництва інструментальної кераміки у Югославії (м. Яйце) на основі трансферу технології випуску непереточувальних різальних пластин із силініту. Це було одне із перших європейських підприємств-виробників високоєфективного керамічного інструменту.

Учений досяг вагомих успіхів, співпрацюючи з інститутами НАН України і зарубіжними науковими організаціями з використанням спільних міжнародних грантів. Так, за дієвої участі Г. Г. Гнесіна у 1993–1998 рр. у Бескидському текстильному інституті (м. Бельсько-Бяла, Польща) було завершено розробку великогабаритних бронеелементів, що відповідали конструктивним стандартам НАТО [1].

Упродовж 1995–1999 рр. Г. Г. Гнесін у співробітництві з Інститутом проблем міцності НАН України створив зносостійкі нанокристалічні покриття на основі складних нітридів алюмінію, хрому і титану на керамічних різальних пластинах (силініт) та розробив іонно-плазмову технологію їх нанесення.

У 1994–2000 рр. під керівництвом ученого вперше у світовій практиці здійснено синтез надстехіометричного твердого розчину вуглецю в карбіді кремнію і на цій базі розроблено технологію напівпромислових партій порошку. Із застосуванням техніки високих тисків і гарячого пресування отримано новий клас надтвердих матеріалів, які характеризуються поєднанням високих параметрів твердості і тріщиностійкості. Дослідження здійснювались у співпраці з Інститутом надтвердих матеріалів НАН України, а також низкою наукових закладів Великобританії, США, Німеччини, РФ і ПАР. Результати цих робіт у 2001 р. відзначені премією ім. І. М. Францевича НАН України [1].

Георгій Гдалевич Гнесін є автором понад 300 наукових праць, у тому числі одинадцяти монографій та довідників. Найбільшу увагу у своїй

діяльності вчений приділяв дослідженню карбиду кремнію та створенню на його основі кераміки для ракетно-космічної техніки, гірничодобувної та хімічної промисловості, машинобудування, спеціальної техніки й засобів захисту від стрілецької зброї, а також для металургійних і хімічних виробництв, металообробки, енергетики й електроніки.

Фізико-хімічні, технологічні й енциклопедичні аспекти наукових досліджень Г. Г. Гнесіна висвітлено в низці наукових монографій, підготовлених як одноосібно, так і у співавторстві: «Карбид кремния, свойства и области применения» (1975), «Карбидокремниевые материалы» (1977), «Сверхтвердые материалы» (1980), «Спеченные материалы для электротехники и электроники» (1981), «Неметаллические тугоплавкие соединения» (1985), «Бескислородные керамические материалы» (1987), «Bezoksidni kerami č ki materijali» (1990), «Керамические инструментальные материалы» (1991), «Ceramic and Carbon-matrix Composites» (1992), «Неорганическое материаловедение» (2008), «Материаловеды» (2010) [2].

Вченому належить 63 авторські свідоцтва й патенти. Наукова продукція і технологічні розробки, створені за участі Г. Г. Гнесіна, широко відомі серед вітчизняних і зарубіжних матеріалознавців.

Визнанням значущості наукової діяльності вченого стало присудження Г. Г. Гнесіну Державної премії України в галузі науки і техніки (1969, 1989), премій Президії НАН України ім. І. М. Францевича (2001) та ім. М. М. Доброхотова (2010), нагородження його орденом «За заслуги» III ступеня (2003) та іншими науковими й державними нагородами [2].

Помер Г. Г. Гнесін 23 жовтня 2016 р. в Києві.

Архівна спадщина Г. Г. Гнесіна відклалася в особовому фонді вченого в ІА НБУВ [3]. Особовий архівний фонд видатного вченого № 459 «Гнесін Георгій Гdaleвич (6 квітня 1932 – 23 жовтня 2016) – член-кореспондент НАН України за спеціальністю «матеріалознавство, порошкова металургія» (1990)» містить близько 1000 документів за 1902–2016 рр. і сьогодні перебуває в науковому опрацюванні. Тематично документи архіву Г. Г. Гнесіна структуровано за кількома розділами: I. Наукові праці; II. Документи біографічні та про вченого; III. Документи з діяльності; IV. Фотодокументи; V. Документи, зібрані вченим.

Першу і найбільшу за обсягом групу документів особового архівного фонду Г. Г. Гнесіна становлять документи, що висвітлюють наукову діяльність вченого. Серед них відзначимо докторську дисертацію «Дослідження процесів формування безпористих карбидокремнієвих матеріалів методами реакційного рідкофазного та активованого спікання та розробка промислової технології отримання цих матеріалів» («Исследование

процессов формирования беспористых карбидокремниевых материалов методами реакционного жидкофазного и активированного спекания и разработка промышленной технологии получения этих материалов») (1971) та монографію «Карбідокремнієві матеріали» («Карбидокремниевые материалы») (1977). У працях викладено результати досліджень карбіду кремнію як індивідуальної речовини, а також різних типів карбідокремнієвих матеріалів.

У фонді представлено двотомний термінологічний словник «Енциклопедичний словник з матеріалознавства» («Энциклопедический словарь по материаловедению»), автором якого є Г. Г. Гнесін. У першому томі систематизовано близько 1500 дефініцій, які відображають основні поняття, що стосуються хімічних елементів, речовин та сполук, а також методів дослідження та аналізу, структурних особливостей, властивостей, технологій і сфер застосування матеріалів. У другому томі зібрано біографічну інформацію про понад 700 видатних учених, інженерів, винахідників та їхній внесок у матеріалознавство.

В архіві презентовано 57 статей і робочих матеріали до них із проблем матеріалознавства. Ці статті, написані Г. Г. Гнесіним та у співавторстві з іншими науковцями, можуть стати важливим джерелом інформації для науковців.

Варто додати, що професійну діяльність вченого можна простежити за документами, серед яких є звіти про науково-дослідні роботи, керівником яких був Г. Г. Гнесін: «Розробка технології виготовлення каналу магнітодинамічного насосу з карбіду кремнію для транспортування рідкої міді», «Розробка технології виготовлення елементів електродних плат для газорозрядних камер з діелектричних матеріалів на основі кремнію та слюдокристалічних матеріалів», «Розробка керамічних та металевих матеріалів для газорозрядних камер», «Дослідження умов отримання, фізичних властивостей та експлуатаційних характеристик резистивних, емітерних та електроізоляційних матеріалів на основі нітриду кремнію», «Розробка складів та технології отримання резистивних матеріалів із заданим рівнем електроопору стосовно ГРК», «Дослідження порошків та інструментальних матеріалів на їх основі» тощо. Опрацювання звітів допоможе усвідомити спектр наукових інтересів вченого та напрями його професійної діяльності.

В ІА НБУВ в особовому фонді відклалися біографічні документи Г. Г. Гнесіна, у тому числі про його навчання в школі (зошити, таблиці, грамоти) та Київському політехнічному інституті (особова справа студента, залікова книжка). Зберігається також дипломна робота, яка

сприяла визначенню наукових інтересів майбутнього вченого: «Вплив стану поверхні металевих порошоків на процес спікання та властивості спечених виробів». Представлені документи про підготовку Г. Г. Гнесіним докторської дисертації (витяг з протоколу, акт перевірки виконання роботи), а також про обрання вченого членом-кореспондентом НАН України (особовий лист, копії документів про освіту, список наукових праць, листи, довідки, витяги з протоколів).

Цікавим джерелом для подальшого вивчення життєвого шляху Г. Г. Гнесіна є вітальні адреси і листи до його ювілеїв, вітальні телеграми з нагоди нагородження науковця орденом «За заслуги». У фонді зберігається також диплом лауреата в номінації «Гран-прі» за підготовку та випуск книги «Неорганічне матеріалознавство» («Неорганическое материаловедение»). Документи біографічного характеру доповнюють щоденник («Шестиденка»), вітальна кореспонденція з нагоди різних свят (листівки, телеграми).

Документи про вченого представлено у невеликій кількості. Зокрема, до фонду увійшли рецензія на книгу Г. Г. Гнесіна «Карбидокремнієві матеріали» («Карбидокремниевые материалы»), статті до ювілеїв матеріалознавця та ІПМ НАН України, у яких ідеться про внесок ученого у розвиток матеріалознавства, та стаття-некролог.

У фонді можна ознайомитися з присвяченою Г. Г. Гнесіну статтею з довідника “Who’s Who in the World” (2007). Згадане видання щорічно публікує бібліографічну інформацію про лауреатів Нобелівської премії, новаторів/винахідників, авторів, спортсменів, науковців, суддів, професіоналів моди та артистів тощо, тобто тих, хто зробив вагомий і значний внесок у розвиток людства. Поява статті у такому довіднику є знаком визнання діяльності та пошани науковця.

Документи про діяльність ученого, його співпрацю як співробітника ІПМ НАН України з різними науковими установами та підприємствами в особовому архівному фонді Г. Г. Гнесіна, зокрема, репрезентовано протоколами, договорами, актами впровадження нових матеріалів, програмами, листами тощо. Зберігаються документи й про співпрацю Г. Г. Гнесіна з іноземними вченими та науковими установами і підприємствами Електробосна та Неокс-Лола в Югославії, а також «Мульти-Керам» за 1960–1997 рр.

До особового фонду увійшли документи про співпрацю Г. Г. Гнесіна як представника ІПМ НАН України з вітчизняними та іноземними поліцейськими установами щодо виготовлення та продажу бронеселеметів для бронжилетів із самозв’язаного карбиду кремнію з текстильним

покриттям, виготовленим на основі кевлару (листи, характеристики виробів, рекламні проспекти і т. ін.). Балістичні випробування цих елементів довели їхню вищу стійкість і живучість за меншої маси порівняно з аналогами, які випускаються у країнах НАТО.

В ІА НБУВ відклалися різні методики з проблем матеріалознавства, розроблені Г. Г. Гнесіним: «Методика визначення питомого електричного опору резистивних модулів на змінному напрямку високої частоти індукційним способом. М-1», «Методика визначення неоднорідності резисторних модулів за питомим електричним опором на змінному струмі. М-2».

В особовому архівному фонді представлено документи про встановлення товарних знаків продукції, розробленої в ППМ НАН України, які опрацьовував Г. Г. Гнесін (свідощтво на товарні знаки, нотатки).

Відклалися документи про розробку низки науково-виробничих програм, у яких взяв участь Г. Г. Гнесін. До них належать: проєкт «Пропозиції щодо створення стратегічної програми розвитку та просування “критичних технологій” в Україні», «Програма розвитку робіт у галузі виробництва та просування у промисловість виробів з неоксидної кераміки», проєкт веб-сайту ППМ НАН України. Зберігаються документи із пропозицією вченого про створення робочої групи «Силова оптика».

У фонді зберігаються документи з підготовки енциклопедичного видання «Неорганічне матеріалознавство» («Неорганическое материаловедение») під редакцією В. В. Скорохода і Г. Г. Гнесіна (лист, анотація, зміст, заключна частина, рекламний проспект). Протягом 2008–2009 рр. зазначену енциклопедію було створено й опубліковано, вона здобула визнання серед матеріалознавців багатьох країн світу. 2010 року це видання стало переможцем Міжнародного конкурсу МААН на найкращий науково-видавничий проєкт «Наукова книга» у номінації «Гран-прі» як найкраща узагальнююча наукова праця 2008–2009 рр.

Георгій Гдалевич Гнесін активно займався викладацькою діяльністю і вихованням наукових кадрів. В особовому фонді зберігаються лекції навчальних курсів «Тугоплавкі сполуки», «Керамічні матеріали на основі карбиду кремнію», «Матеріалознавство», підготовлені вченим для студентів фізичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Під керівництвом Г. Г. Гнесіна підготовлено та захищено 13 кандидатських і одну докторську дисертацію.

Джерельним ресурсом для вивчення життя та діяльності Г. Г. Гнесіна є також комплекс фотодокументів. Загалом фонд містить 128 фотознімків за 1949–2014 рр., у тому числі його фотопортрети за 1949–2002 рр.

На світлинах зафіксовано вченого в різні роки життя, під час навчання, роботи та відпочинку, в колі рідних, друзів і колег, на різних наукових форумах, під час відряджень і туристичних поїздок тощо.

В архіві зберігається фотоальбом, у якому розміщено 47 фотодокументів із зображенням родини Г. Г. Гнесіна у 1940–1960-х роках. Цікавими є світлини, зроблені під час навчання майбутнього вченого у школі (1950 р.). Відклалися фотознімки, зроблені під час проходження Г. Г. Гнесіним строкової служби в армії на початку 1950-х років, реєстрації шлюбу в РАГСі м. Києва у листопаді 1961. Серед фотодокументів є створені під час святкування ювілеїв Г. Г. Гнесіна (2002, 2012).

Фотодокументи широко ілюструють наукову та професійну діяльність вченого. Зокрема, у фонді зберігаються фотографії, на яких зображено Г. Г. Гнесіна у робочому кабінеті (1970-ті рр.), під час проведення дослідів у лабораторії (1960–1970 рр.), у колі співробітників відділу (1960–1970 рр.), під час наукових форумів. Чимало фотознімків, що висвітлюють співпрацю Г. Г. Гнесіна з окремими вітчизняними та іноземними вченими і науковими установами з питань розробки нових матеріалів. Представлено світлини, на яких вченого зафіксовано з колегами, зокрема: заслуженим діячем науки і техніки України, академіком, В. В. Скороходом, завідувачем групи маркетингу Г. Д. Ронталем під час відвідування у 1989 р. підприємств «Електробосна», «Неокс» (м. Яйце, Югославія); членом-кореспондентом НАН України Ю. В. Мільманом, В. В. Картузовим та іншими науковцями під час відвідування підприємства «Неокс» у 1990 р.; із вченим з Норвегії Джоном Хендрикком у м. Києві (2000); на підприємстві «ВІРІАЛ» з генеральним директором, членом-кореспондентом Академії інженерних наук ім. О. М. Прохорова В. М. Фіщевим (2014).

У особовому архівному фонді Г. Г. Гнесіна зберігаються фотодокументи, що розкривають участь вченого в міжнародних наукових заходах у різних країнах світу, у тому числі: КНР (2001), Норвегії (1995), Польщі (2008), РФ (2007, 2008, 2012, 2014), та в Україні (2002, 2013).

Є низка фотознімків, на яких представлено Г. Г. Гнесіна серед колег під час урочистих заходів з нагоди ювілеїв НАН України та роботи наукових сесій української академії; серед членів Президії НАН України поряд з президентом НАН України академіком НАН України Б. С. Патонем, вченими І. К. Походнею, А. В. Рагулею, С. О. Фірстовим, В. В. Скороходом та іншими у 1990-х роках; у колі академіків НАН України Ю. В. Найдіча, В. О. Лавренка, А. Г. Косторнова на початку 2000-х років; із директором Інституту газу НАН України академіком НАН України

І. М. Карпом і Б. Х. Ханом у 2010-х роках. Зберігаються світлини, на яких Г. Г. Гнесіна зафіксовано поруч з українськими політичними і громадськими діячами.

Науковець любив подорожувати й оглядати історичні та культурні пам'ятки. В особовому фонді Г. Г. Гнесіна є світлини, на яких його зображено під час огляду історичних пам'яток м. Києва у 2000–2004 рр., біля Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (2000 р.), під час подорожі до Єгипту (початок 2000-х рр.). У фонді відклалися листівки з пам'ятками м. Яйце (Югославія, 1990 р.) та фотографії з краєвидами м. Братишлага (Словаччина, 2001 р.).

В особовому фонді Г. Г. Гнесіна також представлено документи виробничого характеру та наукові праці, зібрані вченим. Це документи про вдосконалення та впровадження нових матеріалів (листи, технічні умови, доповідні записки, відгуки, акти впровадження), витяг з протоколу випробувань металопровідника з карбїду кремнію у розплавленій міді на Балхашському гірничо-металургійному комбінаті, документи щодо електромеханічної обробки поверхонь деталей роликами-електродами (інформаційний лист, пропозиції) (1965–1971). Зберігаються документи, що стосуються наукової програми та співробітництва ІІМ НАН України з НАТО (програма, форми для заповнення) (1994), лист до президента Канадського керамічного товариства Johnson Matthey від В. Ярошенка з пропозицією про співпрацю від 18 серпня 1995 р.

Звертаємо увагу на наукові праці вітчизняних та зарубіжних матеріалознавців (1970–2013), що репрезентують наукові досягнення вчених різних країн світу з дослідження багатоманітних властивостей матеріалів. У фонді є цікаві видання: “Elekrobosna JAJCE. 1897–1977” (1977); “Univerzitet u Banjaluci”. Banjaluka, 1990 (ювілейні видання) та монографія Upadhyaya G. S. “Metal Science: Past, Present and Future trans Tech Publication” (2013).

Окрему групу становлять документи рідних Г. Г. Гнесіна. Так, у фонді зберігається вірш батька, Гдаля Ізрайлевича Гнесіна, присвячений синові Георгію на його 28-річчя з побажаннями знайти своє призначення і місце в житті.

Серед фотодокументів, зібраних вченим, знаходимо фотознімки друзів і товаришів дитинства та юнацтва Г. Г. Гнесіна (1948–1949), а також світлину, на якій зображено вчителя фізики школи № 147 м. Києва Бударяцького Георгія Люциановича, який значною мірою вплинув на вибір Георгієм майбутньої професії.

Висновки. Особовий архівний фонд члена-кореспондента НАН України Г. Г. Гнесіна, що зберігається в ІА НБУВ, містить значний комплекс джерел для вивчення життя і професійної діяльності вченого. Особливу цінність для дослідників становлять наукові праці вченого, звіти про науково-дослідні роботи, наукові публікації у різних виданнях країн світу, документи, що розкривають його професійну діяльність та співпрацю з вітчизняними та іноземними матеріалознавцями, а також фотодокументи. Архівні документи є важливим джерелом дослідження наукової біографії Г. Г. Гнесіна, вони широко ілюструють життя та діяльність вченого, знайомлять з його оточенням. Сподіваємося, що подальше вивчення документів особового архівного фонду Г. Г. Гнесіна дасть змогу поглибити знання про життєвий і творчий шлях видатного вченого.

Список бібліографічних посилань

1. 70-річчя члена-кореспондента НАН України Г. Г. Гнесіна. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/71200/15-Gnesin.pdf?sequence=1> (дата звернення: 24.05.2022).
2. 80-річчя члена-кореспондента НАН України Г. Г. Гнесіна. *Вісн. НАН України*. 2012. № 4. С. 79–80.
3. ІА НБУВ. Ф. 459. Оп. 1.

References

1. 70-richchia chlena-korespondenta NAN Ukrainy G. G. Gnesina [70 th anniversary of the corresponding member of the National Academy of Sciences of Ukraine H. G. Gnesin]. (2002). [in Ukrainian]. Retrieved May 24, 2022, from <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/71200/15-Gnesin.pdf?sequence=1>
2. 80-richchia chlena-korespondenta NAN Ukrainy G. G. Gnesina [80 th anniversary of the corresponding member of the National Academy of Sciences of Ukraine H. G. Gnesin]. (2012). *Visnyk NAN Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 4, 79–80 [in Ukrainian].
3. Instytut arkhivoznavstva Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [The Institute of Archival Studies Vernadsky National Library of Ukraine]. Fond 459. Inventory 1. Kyiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 03.06.2022.

Angela Maistrenko,

PhD (History), Senior Researcher,

Institute of Archival Studies

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

62 Volodymyrska St., Kyiv 01033, Ukraine

e-mail: a_maistrenko@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1303-9214>**Archival Heritage of George Gdalevich Gnesin
(to the 90 th anniversary of the Scientist)**

Georgy Gdalevich Gnesin is an outstanding Ukrainian material scientist who has made a great contribution to the development of Ukrainian and world science, creating new non-oxide ceramic materials based on silicon carbide and nitride, corresponding member of the NAS of Ukraine. The article presents the documents of the personal archival fund of the scientist in the Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, which allow to expand knowledge about the life and career of G. G. Gnesin. *Purpose of the article* is to present to the general public the documents of the personal archival fund of the material scientist, corresponding member of the NAS of Ukraine G. G. Gnesin and to analyze the composition of the personal fund documents of the Ukrainian scientist, to find out their information potential. *Methodology* based on general scientific methods (analysis, synthesis, comparison, descriptive, detailing, generalization) and special-historical (historical-source analysis, biographical). The *scientific novelty* of the article is in presenting for the first time a wide array of documents of the personal archives of G. G. Gnesin and its introducing in scientific circulation, which allows to reflect the life of the scientist and his activities in the field of materials science. *Conclusions.* A significant set of documents about the life and work of an outstanding scientist has been deposited in the personal archives of the corresponding member of the National Academy of Sciences of Ukraine G. G. Gnesin. The scientific works of the scientist, reports on research work, scientific publications in various editions around the world, documents which disclosing his professional activities and cooperation with Ukrainian and foreign materials scientists are of particular value to researchers. The information contained in the documents of the fund significantly expands the knowledge of the scientific biography of G. G. Gnesin, his activities in the field of materials science and in the pedagogical field, specifies his contribution to the development of science.

Keywords: G. G. Gnesin, personal fund, Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, Institute for Problems of Material Sciences NAS of Ukraine.

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ, ІНФОРМАЦІЯ

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.64.514>

УДК 94:327](477:474):[008:81]

Наталія Ажогіна,

асистент кафедри,

Навчально-науковий інститут філології

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

вул. Володимирська, 60, Київ, 01033, Україна

e-mail: natasha_nauka@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6249-6118>

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ ВІДНОСИН УКРАЇНИ І БАЛТІЇ: МОВНО-ЛІТЕРАТУРНІ КОМУНІКАЦІЇ У СВІТЛІ БАЛТИСТИКИ

Постановка проблеми. Актуальність статті визначена сучасними геополітичними процесами, які поставили під загрозу існування України, та оцінкою внеску держав світу і країн Балтії зокрема, в загальну справу збереження життя населення України та її культурних і духовних цінностей. *Метою статті* є розкриття історії слов'янсько(українсько)-балтійських мовознавчих та культурницьких зв'язків, які посідають значне місце в історії народів Європи. Спільна історія цих етносів розгорнулася в ранньому середньовіччі, пройшла великий шлях, і сьогодні міцність їхніх зв'язків є дуже актуальною. Через розгляд історико-культурних, лінгвістично-філологічних та геополітичних відносин народів Балтії та України здійснено ретроспективний аналіз особливостей міжкультурного обміну (в межах відносин України і Латвії та Литви). До ХХ ст. дослідницький ракурс проблеми розгортався в пруському (Балтійському регіоні) і «великодержавницькому» російському спрямуванні етнокультурних, етнознавчих, мовознавчих, у цілому, філологічно-лінгвістичних студій. Час після Другої світової війни був періодом асиміляції культур близьких по духу та історії народів у соціалістичному історико-філологічному культурницькому комплексі. З моменту обрання цими народами незалежного шляху розвитку триває процес глибокого розуміння духовно-світоглядних витоків етнічної культурної духовної спільності, в тому числі на платформі подальшого розвитку балтистики в різних її формах та виявах. *Методологія дослідження* заснована на принципах і методах в царині: історичних досліджень, інтерлінгвістики, етнокультури та етнографії, порів-

© Н. Ажогіна, 2022

няльно-історичного мовознавства, яке застосовує порівняльно-історичний метод. У ході *викладу матеріалу* подаються факти з історії співробітництва українського та балтійських народів у сфері культури, що якісно характеризують слов'янсько (далі – українсько)-балтійську єдність в сенсі розуміння спільної історичної долі цих народів, у тому числі через діяльність визначних особистостей, державних, громадських інституцій, етнічних спільнот. *Наукова новизна* полягає, зокрема, у використанні матеріалу з проблеми пролонгованості (в історичному часо-просторі) балто-слов'янських (далі – українських) історико-культурних, історико-філологічних комунікацій як на рівні видатних особистостей, так і в межах спілкування між народами; ця проблема актуалізована боротьбою українського народу з новоявленим агресором і розкривається в аспекті фактів із різноманітної підтримки України народами та урядами країн Балтії. У *висновках* зазначено: часи війн, революцій, загроз геополітичного характеру тощо, зміцнили єдність наших народів; дослідження інтеркультурного, історико-філологічного, етнологічного спрямування потребують подальшого розвитку.

Ключові слова: історія, балтистика, філологія, порівняльна лінгвістика, Балтія, Україна, культурологія, етнологія, етнографія, геополітика.

Сучасне буття України в сім'ї європейських держав має одним із актуальних аспектів звернення до лінгвокультурних, етнокультурних витоків єдності українського та балтійських народів із колиски європейської цивілізації та її індоєвропейського мовного базису, історії міжкультурних та міжетнічних комунікацій цих народів у Балто-Чорноморському часо-просторі. Через історичні епохи, Середньовіччя, нову та новітню історію, особливо в 1917–1921 рр., ці різномістові стосунки стали містком, що з'єднав спільні за походженням та історичною долею народи; ця спільність витримала імперські (пруські, російські, шведські, польські) зазіхання і сьогодні вона є міцною запорукою різновидового (у тому числі інформаційно-знанневого, світоглядного) спротиву сучасному нео-імперству.

Тенденції геополітичних орієнтацій України (зокрема у відношенні до Балто-Чорномор'я) простежуються істориками у діяльності київських та галицьких Рюриковичів, українсько-руських князів, бояр і шляхти, козацьких гетьманів, у традиції політичної думки інтелектуалів ХІХ–ХХ ст. (М. Костомаров, Г. Андрузький, М. Драгоманов, Ю. Липа, С. Рудницький, В. Липинський, С. Шелухін). Ідея Балто-Чорноморського союзу як геополітичного та етнокультурного феномену набула популярності в колах українських діячів націоналістичного спрямування (Ю. Бачинський, М. Міхновський). М. Грушевський методологічно обґрунтував

цю ідею (на платформі як геополітичних інтересів УНР, так і у зв'язку з історичним характером комунікацій різного роду в межах спільних спрямувань народів Балтії та України) [1, с.155, 156; 7].

Сьогодні особливий інтерес для України з точки зору досвіду демократичних надбань і перспектив загальноєвропейського розвитку становлять країни Балтії. Історична традиція спілкування між близькими по духу й ментальності народами сягає давніх часів, зокрема, з Литвою Україна пов'язана тривалим перебуванням в одній державі; з Латвією, Естонією й Фінляндією більша частина території сучасної України також була пов'язана перебуванням в одній імперії (російській).

Актуальне протистояння нео-імперству ще міцніше скріплює етнічні і загальнолюдські основи та оберігає традиційні для цих народів цінності й ідеали. Пропоноване дослідження є спробою застосування ремінісценцій історико-лінгвістичного порівняльного культурогенетичного характеру в напрямі оцінки творчої та громадської діяльності особистостей, які стали символами історичних епох, та в цілому народів, історичних етнічних спільностей, які пролонговано протистояли і протистоять геополітичним та іншим загрозам.

Стан розробленості наукової проблеми заснований на аналізі історичного розвитку українсько-балтійських відносин, розглянутих, зокрема, у культуро-лінгвальному аспекті. З метою його розкриття залучено матеріали з етнокультурології та історичної лінгвістики; використані ключові моменти з праць вітчизняних і зарубіжних дослідників, зокрема в галузі історичного мовознавства, геоніміки, ономастики.

Балтистика є загальним етнокультурним філологічно-літературним фоном, який дає змогу оцінити особливості мови, літератури та соціокультури балтійських народів. Її фундатором в Україні є О. Потебня; розвивали балтистику Я. Ендзелін, Л. Булаховський. Новітній етап у розвитку балтистики в Україні та в СРСР розпочався наприкінці 1950–60-х років; рушієм цього процесу стали діяльність Української ономастичної комісії, праці В. Топорова, О. Трубачова, В. Петрова та М. Железняка. Також дотичними щодо змісту дослідження є праці зарубіжних авторів, особливо, внесок П'єтро Умберто Діні. Видатні українські мовознавці А. Непокупний, О. Пріцак, Ю. Садловський, В. Таранець, К. Тищенко розробили літературу, яка охоплює лінгвокультурний простір українсько-балтійських стосунків. А. Непокупний був мовознавцем, перекладачем, іноземним членом АН ЛРСР (Республіка Латвія), головою Української ономастичної комісії, засновником вітчизняної школи балтистики; серед захоплень науковця –

українсько-литовські, українсько-латиські літературні відносини; його зусиллями у м. Вільнюс (Литовська Республіка) встановлено меморіальні дошки, які розповідають про перебування в Литві Тараса Шевченка. О. Пріцак був членом Латвійської Академії наук. Ю. Садловський – поет, літературознавець, перекладач, популяризатор української культури в Латвії та латвійської культури в Україні. В. Таранець – автор фундаментальних розробок у мовознавстві, балтистиці. У 2000-х роках значний внесок у розвиток балтистики на теренах України здійснили А. Блануца, С. Кукуре, С. Хорошенюк, Д. Ващук, М. Вакулич та інші дослідники.

Глибинним сюжетом у комплексі балто-слов'янських відносин за часів Давньоруської держави є позиція істориків щодо норманізму та антинорманізму (нео-норманізму – нео-антинорманізму нині). Норманізм був спровокований Г.-З. Байєром, Г. Міллером, А. Шлецером (Російська імперія, XVIII ст.). М. Ломоносов започаткував ідею походження назви та роду *росів* від *роксолан*, які, на його думку, після Приазов'я, разом з готами, переселилися до Балтики, отримавши найменування «*варягоруци*». Українські історики вважали *русь* автохтонним слов'янським населенням Середнього Подніпров'я, яке мало тісні впливові зв'язки з балтійськими етносами. На думку С. Кириленка, внаслідок впливу українського відродження, ідей романтизму та козацького автономізму була розвинена ідея тяглості української історії, за якою козацько-гетьманська доба розглядається як спадкоємиця Київської доби [6, с. 12]. За М. Грушевським, апологетами «слов'янської теорії» були М. Максимович та Ю. Венелін [3, с. 64]. Вивчення літописів привело Ю. Венеліна до пошуків *русі* у Південній Балтії – саме у цьому регіоні, на його думку, сталося заселення слов'янами північно-західних земель (населених балтами в тому числі) [15, с. 56–89]. А. Котляревський та І. Забелін пов'язували походження *русі* з Балтійським помор'ям. За Г. Лебедевим, історію народів Балтійського Помор'я та Східної Європи треба розглядати взаємопов'язано. На нашу думку, такий підхід дає змогу скласти повноцінну картину історії зв'язків балтів і слов'ян, яка в подальшому стала суть визначною стосовно уявлень про різні аспекти історичної взаємодії цих етносів.

Ураховуючи вищезазначене, вважаємо, що потребують подальшої дослідницької уваги наукові напрями, які висвітлюють стан та розвиток мови, літератури, науки, освіти спільних в сенсі історичної долі народів, особливо в умовах спротиву нео-імперським зазіханням, у змісті якого має вирішальне значення історія народів, які обрали шлях вільного розвитку та прогресивного існування.

Мета дослідження. Дослідити факти із історії, етнології, мовознавства, порівняльної лінгвістики, етнокультурології, філології і перекладознавства, які свідчать про спільність історико-культурного розвитку балто-слов'янських (далі – українського) народів та взаємопідтримку в умовах нео-імперської навали.

Методологія дослідження. У процесі роботи були застосовані принципи і методи з декількох гілок наукового знання – з історії, спеціальних історичних дисциплін, літературознавства, лінгвістики, мовознавства (порівняльного), етнології, етнокультурології.

Виклад основного матеріалу. У сім'ї європейських народів слов'янсько (далі – українсько)-балтійські зв'язки історично посідають важливе місце. Вони були започатковані за часів існування шляху «із варяг у греки», який проходив через історичні землі *балтів* та *слов'ян* – від Варязького (Балтійського; Baltijas jūra (латис.) – Балтійське море) моря, далі по Дніпру, аж до Руського (Чорного) моря. Цей торгівельно-військовий потік мав спрямоване відношення до Західної Двини (латис. – «Daugava»).

Від Балтики до Чорномор'я, таким бачився цей регіон українським державобудівникам у сенсі існування України як могутньої суверенної держави. Цей погляд мав коріння в історії, яка свідчить, що від 882 р. до 1132 р. існувала Балто-Чорноморська держава з центром у Києві [2]. Стосунки між балтійськими і слов'янськими племенами, які населяли цей регіон, мали в цілому сприятливий характер. Їхньою культурно-лінгвістичною основою були балтійські мови, поширені на східному, південно-східному узбережжі Балтики, та мови слов'янських племен. Важливо – комплекс балтійських мов є одним із пращурів слов'янських мов [5].

Найглибший шар *балтизмів* на території України простежується в гідронімії; його південна межа сягає верхів'їв правих приток пониззя Прип'яті та гирла Десни [5, с. 12]. Вплив балтизмів фіксується у гідронімічному закінченні угро-фінського «*va*» (вода, темна, болотяна, глибока вода); вони були поширені також серед назв північно-західних, західних річок Європи. У назвах річок Правобережної України часто трапляються прикінцеві звукосполучення *-hwa, -kwa, -kawa, -wa*. В Україні мають балтійське походження назви річок: Вілія, Кудрявець, Роставиця, Івотка, Солотва. Основною територією поширення балтизмів є Полісся, його мовно-етнічні кордони у деяких випадках збігаються з південним кордоном Великого князівства Литовського (у другій половині XVI ст.), крім латиської етнімії (*Лотвинь, Латышь / Лотышь, Курланский*);

в антропонімії українського козацтва (XVI–XVII ст.) деякі балтійські запозичення мають найближчі відповідники в литовській мові [12].

Історично *летти* були одним зі східно-балтійських племен (це були *галінди*, *дніпровські балти*, *жмудини*, *земгали*, *курсенієки*, *курші*, *латгали*, *латгальці*, *литва*, *селони*) [22, 23], які активно комунікували зі слов'янськими племенами (останні жодним чином не тиснули політично та культурно на автохтонів; у XI–XII ст. духовною основою цих спільнот стало християнство). П. Кралюк стверджує, що землі, які з України (напрямо) освоювали слов'яни, були заселені раніше, в тому числі балтськими (литовськими) племенами; автор вказує на «Повість минулих літ», де перелічувалися племена (у тому числі слов'янські та летто-литовські), які проживали на теренах Київської Русі; саме слов'яни стали тут домінуючим етносом [10].

Певний час на балтійських територіях панували *пруси*, які протягом XIII ст. були поневолені хрестоносцями, чийм передовим загоном був Лівонський орден (з 1237 по 1561 рр.) [9, с. 203]; згодом Лівонія виконувала роль історичної локації земель теперішніх Латвії та Естонії [9]. У 1629 р. Лівонія була поділена наступним чином: Відземе (історична область у центральній Латвії, з XIII ст. – у складі Лівонії, з 1561 р. – Задвінське герцогство), увійшла до складу шведської провінції Ліфляндія, Латгалія (Інфлантія) відійшла до Речі Посполитої. Автохтонні території Латвії з XIII ст. позначалися пруссами і німцями як Курляндія, Земгалія, Ліфляндія; мовою історичного населення цих земель це були Відземе, Курземе, Латгале, Земгале; саме вони стали платформою латиської народності; їхніми історичними соціально-політичними та етнографічними утвореннями були Земгале, Курса, Талава, Єрсіка, Кокнесе [23, с. 41].

Історичні дані про життя латишів за часів шведської держави (з XVI ст.), Королівства Пруссії (у XVIII ст.), російського царату (з 1721 р.) свідчать – латиші були найнижчою соціальною верствою на власній землі; у ці часи назва «*latvies*» («латиш») стала синонімом «мужик», «селянин», «кріпак»; «німець» насаджувалося як «пан». У ході Північної війни (1700–1721 рр.) Рига і Відземе разом з Естонією захопила Росія у Швеції. Місто Рига після восьмимісячної облоги було примушене до здачі окупантам 4 липня 1710 р.; його населення було виснажене бомбардуваннями, голодом і чумою. Відземська земля зазнала варварських руйнувань, її населення доправляли до Росії. (Як тут не провести паралелі з сучасністю...)

З точки зору соціально-економічної історії (розглянутої у розрізі балто-слов'янських стосунків) мають повсякденне значення заняття місцевого

населення (обробка землі, риболовля, скотарство, промисли, ремесла, будівництво). Вони були певним чином подібними стосовно побутового життя наших народів.

Етноісторичні приклади соціальної організації місцевого населення (у Латвії) знайшли своє відображення у порівняльній лінгвістиці; так, латис. *strādāt* означає «працювати», до цього дієслова є співзвучним слов'янське *спрада*; *arkls* (латис.) означає «орало»; *rija* (латис.) – клуня, рига; вживаним є поняття «соха», латис. *saka* – це «розгалуження дерева»; тотожним за формотворенням є *pamai* – плугатар, орач (латис. *arājs*), латис. *rads* – рід.

З XVIII ст. потужне місце в духовному житті на території Латвії, що увійшла до складу Росії, посіла РПЦ. Російський царат усіляко підтримував пруських поміщиків у Латвії, здійснюючи при цьому насильницьку політику русифікації латишів. Пік великодержавного свавілля щодо Латвії та латишів прийшовся на час «біронщини»; у цей період посіпаки Бірона володіли багатьма маєтностями також і в Україні; в цілому у XVIII ст. в Росії та на її національних окраїнах тотально посилювався феодално-кріпосницький гніт. У цих умовах латиші прагнули зберегти в своїй культурі традиційні звичаї, обряди, міфологію, елементи язичництва; особливого значення набуло свято Ліго (ластівка), що нагадує купальські свята та є аналогом Зелених свят.

Духовну балто-слов'янську (в сенсі – українська) спорідненість бачимо у творчості М. Гоголя, Т. Шевченка, діячів народницького спрямування XIX ст.

Младолатиський період розвитку літератури і мистецтв (тодішня Латвія) потужно розгорнув культурний потенціал народної творчості, що дало змогу відобразити особливості духовного життя латишів у різні історичні часи. Латиський митець Юлій Феддерс плідно працював на Сіверщині; його ім'ям у Ніжині названо вулицю; на фасаді будинку, де він жив (з 1905 по 1909 р.), розміщена меморіальна дошка. Серед створених ним образів особливе місце посідає Святогірська святиня (Свято-Успенська Святогірська лавра УПЦ). У наш час, як і у роки Другої світової, ця святиня зазнала удару «визволителів»...

Руйнівного удару сьогодні зазнала також святиня української науки – Харківський національний університет ім. Василя Каразіна, на фронтоні якого встановлено пам'ятну дошку на честь Яніса Ендзеліна (учений працював тут у 1909–1920-х рр.). Ще одним свідченням близької долі описуваних народів є збіг у біографіях видатних особистостей духовно-політичної історії – Райніса (Яніса Плієкшанса) і Михайла Грушевського.

З 1897 по 1903 р. Райніс перебував на поселенні в Росії; тут він завершив епічний збірник поезій «Далекі відгомони синього вечора». Цей шлях також пройшов Михайло Грушевський: 28 листопада 1914 року його заарештували за звинуваченням у австрофільстві, шпигунстві та причетності до створення Легіону Українських січових стрільців [3, с. 233; 7].

Своєрідним містком між балтійською, слов'янською та східними (в Індії) культурами, стало подвижництво Миколи Реріха [13, 18, 20]. Діяльність Реріховського товариства «Угунс» («Вогонь») у 1920–30-ті рр. в Латвії була вираженням опіки великого подвижника долею світового культурного надбання в умовах тоталітарних режимів. Реріховський Пакт миру (1935 р.) згуртував у духовній єдності людей, які вистраждали феномен збереження пам'яток історії та культури. Саме Микола Реріх писав листи до людства, до французької інтелігенції (зокрема, до «друга» Й. Сталіна – Р. Роллана) із закликами зберегти Софію Київську, Києво-Печерську Лавру, Почаївську Лавру. Ще важливий момент – Реріх цінував Т. Шевченка і М. Гоголя; «Кобзар» супроводжував його все життя. У своїх нарисах, присвячених Україні, занотованих у Гімалаях, Микола Реріх згадує свої подорожі та висловлює захоплення корифеями української сцени; його спільна праця з І. Пархоменком, М. Макаренком, В. Хвойкою, М. Біляшівським, Д. Яворницьким, Г. Нарбутом надихнула вітчизняне мистецько-культурне життя. Скринька з українською землею, заповідана Миколі Мікешину (вчителю Реріха) Тарасом Шевченком, стала *ковчезом слов'янства*. За легендою, дотримуючись заповіту М. Мікешина, М. Реріх мав передати її на канівську землю. Саме Микола Реріх взяв участь в організації першої виставки творів Тараса Шевченка в Києві у 1911 р. [20, с. 546, 547]. Творчість і громадянська активність видатних діячів культури Балтії та України високо оцінена в Латвії; твори Миколи Реріха зберігаються в Національному художньому музеї (м. Рига); за участі української етнічної спільноти в Латвії споруджено пам'ятник Тарасові Шевченку (відкритий 6 листопада 2015 р.).

Науковим підґрунтям фіксації, зокрема національних історичних культуротворчих процесів, стало заснування в 1946 р. Академії наук Латвійської РСР, серед іноземних членів якої свого часу були А. Непокупний і О. Прицак. Також треба віддати належне вітчизняним літераторам, які наближали надбання латвійської культури до аудиторії СРСР. Книги латвійських письменників – Лаціса, Упітса, Гриви, Кемпе, Зієдоніса, Григуліса, Скуїня, Вацієтіса були перекладені мовами народів СРСР, у тому числі українською.

Значний внесок у справу збереження духовного надбання латишів у вигляді книг, документів, витворів мистецтва здійснює Латвійська Національна бібліотека (ЛНБ); її працівники разом із громадськістю Латвії взяли участь у спільній акції з українськими патріотами на підтримку в'язнів Кремля; мав місце обмін літературою з історії Латвії та України. Українські видання поповнили фонди ЛНБ та бібліотеку української школи в Ризі. У 2017 р. в Єлгаві був похований український поет і перекладач, багаторічний директор місцевої бібліотеки Кость Оверченко; за збірку «Латвія поетична» подвижник культури був удостоєний премії Євгена Маланюка.

Особливості історичного шляху Латвії, зокрема латисько-слов'янські (українські) зв'язки, відображені у Латвійському державному історичному архіві; у ньому зберігаються понад 6 000 000 документів, що стосуються історичних подій, політичних процесів, соціально-економічного життя на теренах Латвії в період 1220–1945 рр. У 1983–90 рр. архівістом і директором ЦДА ЛРСР був Рефат Чубаров.

Больовою точкою в процесі відтворення історії культури народів Балтії та України стали дії в сфері реституції. Україна була учасником заходів з повернення культурних цінностей до країн Балтії; ці країни стали нашими спільниками на шляху відновлення історико-культурної пам'яті народів. Згадаємо, що в 1899 р. у Харкові діяла спілка латиських письменників; видавалися їхні праці [17]. Відомим українцем у Латвії був Іван Малиновський. На початку ХХ ст. на теренах Латвії відбулися панахиди по Тарасу Шевченку, у 1911 р. була створена «Українська громада».

У 1915 р. українці, які були у лавах 12-ї армії Росії і боронили від німецьких окупантів м. Ригу, об'єдналися навколо газети «Український голос»; її головним редактором був С. Пилипенко [11, с. 312]. Згодом деякі з них узяли активну участь у Національній революції 1917–1921 рр.

У 1933 р. в Ризі було створено «Латисько-українське товариство», яке підтримувало зв'язки з культурницькими організаціями Львова; воно здійснило ряд літературно-музичних заходів, зокрема, була поставлена опера «Запорожець за Дунаєм». Унаслідок радянської навали, у червні 1940 р., осередки культурної творчості національних меншин на території Прибалтики були винищені. Натомість на латвійські терени прийшли концепти й ідеологеми сталінського гатунку: газети «Боротьба» – «Сінґа» (латис.), «Комуніст» – «Komunisti» (латис.), «радянська влада» – «padomju vara» (латис.), «колгосп» – «kolhozs» (латис.).

У 1980–90-х роках на хвилі національного відродження в Латвії були створені культурно-просвітницькі товариства українського спрямування –

«Дніпро», Український молодіжний клуб «Славутич» та ін. За час існування українські осередки в Латвії здійснили різноманітні заходи – літературні вечори, зустрічі з діячами мистецтва, літературно-мистецькі свята, присвячені Тарасові Шевченку, Лесі Українці тощо. У 2003 р. в Латвії було засновано Даугавпілське українське культурно-освітнє товариство «Мрія».

У наш час українські населені пункти містять назви локацій балтійського походження: «Балтійська», «Ризька»; міські магістралі України позначені іменами діячів культури Латвії: вулиця Райніса у Києві, Львові, Чернівцях, вулиця Упітса у Кривому Розі, Дніпрі. У ході декомунізації мало місце перейменування історичних назв, пов'язаних з діяльністю латиських стрільців, М. Лациса (одного з організаторів «червоного терору» в Україні в 1930-х роках).

Наприкінці 1980-х років розпочалося відродження українських культурницьких традицій в Латвії. Українці разом із латвійськими громадянами боролися за відновлення незалежності Латвії у «Народному фронті», взяли участь у «живому ланцюзі» (Балтійський шлях), стояли пліч-о-пліч на барикадах у 1991 р. Латвія часів «Атмоди» (рух «Відродження») стала для України прикладом боротьби за незалежність. Україна визнала державну незалежність Латвійської Республіки 26 серпня 1991 р., а 4 грудня 1991 р. Латвія зробила такий крок у напрямі України.

Сьогодні латвійські українці мають часопис та радіо, створено Український інформаційний центр та Ресурсний центр для мігрантів з України, діє центр «Етнікос». За сприянням Посольства Литовської Республіки в Україні, Почесного консульства Латвії (м. Львів) на факультеті міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка 25 березня 2010 р. були започатковані студії латиської мови в рамках Центру балтистики [14]; у заході взяв участь Почесний консул Латвійської Республіки у Львові Володимир Гарцула. Одночасно з вивченням мови студенти знайомляться з історією, культурою, фольклором, літературою Латвії; Центр живить інтерес до латиської культури та мови як об'єктів наукових досліджень, сприяє розвиткові співпраці в галузі балтистики та україністики між вченими, науковими, мистецько-літературними осередками в Україні й Балтії.

Латвійська Республіка підтримала Україну в час спротиву російській навалі; латвійські та українські діячі культури, громадські діячі організували спільні акції спротиву діям російських загарбників. Сьогодні українці відчують всебічну підтримку латвійського народу в справі опору новочасному варварству; частина вул. Антоніяс (м. Рига)

перейменована на вул. Незалежності України (латис. – Ukrainas neatkarības iela). Це рішення було прийнято урядовцями Латвійської Республіки як знак підтримки суверенітету України, її територіальної цілісності, вияву солідарності з героїчною боротьбою українського народу проти агресора. У середмісті Риги розміщені презентаційні матеріали (разом із державною символікою України), присвячені героїчній боротьбі українського народу.

Одночасно, 3 березня 2022 р., у Вільнюсі (Республіка Литва), вулицю, на якій розміщене російське посольство, теж перейменовали, відтепер це вулиця Героїв України (литов. – Ukrainos didvyrių gatvė). У цьому зв'язку зазначимо, що для дослідження має значення українсько-литовський історико-культурний діалог, започаткований ще у часи Великого князівства Литовського (ВКЛ). Саме на його південно-східних теренах виникло козацтво. У 1550-х роках діяльність Дмитра Вишневецького сприяла виділенню козацтва в автономну, незалежну від ВКЛ спільноту. Відомо, що козацькі списки-реєстри XVII ст. містять прізвища, які мають корінь -литв- чи -литов- [12]. Унаслідок тривалого перебування більшості українських земель у складі ВКЛ, пізніших міграцій донині зустрічаються литовські прізвища: Войшвіло, Бурбело, Нарбут, Дрига, Бутейко, Борейко, Гудович, Граужіс. Пролонговано зберігається пам'ять про цей період української історії в народній пам'яті; зокрема, серед назв населених пунктів є с. Литвяки (Лубенський район Полтавської обл.), що свідчить про заселення цієї місцевості литвинами (або литвою, як тоді називали вихідців з території ВКЛ); також відомо про с. Сурсько-Литовське (Дніпровський район Дніпропетровської обл.).

Литовський півострів став історичною батьківщиною литовських татар з середини XVI ст. (які тоді іменувалися *липки*). У добу ВКЛ литовська мова запозичила українські слова: *kazokas* – козак, *Neprās* – Дніпро, *trivoti* – тривати, *ulioti* – гуляти, *vecerioti* – вечеряти, *akraikas* – крайчик, *dieska* – діжка, *anūkas* – онук. На території ВКЛ Франциск Скорина започаткував книгодрукування; у Литві роботу друкарів продовжили Іван Федоров та Петро Мстиславець; вони певний час працювали у гетьмана Григорія Ходкевича, який заснував друкарню у Заблудові; першою книгою, надрукованою тут, була «Учительні євангелія» (1568 р.).

Спільним моментом у царині освіти і писемності в Україні і Литві було заснування католицьких освітніх закладів. Викладали в них *руською літературною мовою*. У XVI–XVII ст. важливу роль у розвитку культури в Україні відігравали братські школи. У Віленській братській школі працювали Леонтій і Стефан Зизанії, Мелетій Смотрицький [4, с. 12–22].

Українсько-литовські культурні зв'язки мали місце в Острозі, в університетах Європи.

У творі «Про звичаї татар, литовців та московитів» (1550 р.) М. Летувіс, описуючи Україну, захоплюється красою Києва, Придніпров'я [21]. У 1829–31 рр. у Вільні перебував Тарас Шевченко. 13 травня 1961 р. на будівлі Вільнюського університету була відкрита пам'ятна дошка; А. Непокупний доклав зусиль до встановлення подібної дошки на будинку по вул. Пілес. Ім'ям Тараса Шевченка названа вулиця у Вільнюсі. 3 вересня 2011 р. у цьому місті встановлено пам'ятник Кобзарю. Шевченку присвятили свої твори польські і литовські письменники і поети З. Сераковський, Е.-В. Желіговський, В. Сирокомлі, К. Аглінкас та ін. Творчість Тараса Шевченка вплинула на литовських письменників демократичного спрямування, зокрема, на А. Баранаускаса, К. Сакалауска-Ванагеліса, Й. Білюнаса, А. Вієнажіндіса, Майроніса, К. Рачкауска-Вайраса. Людас Гіра видав у 1912 р. збірку «Taraso Ševčenkosėilių vainikėlis» («Віночок віршів Тараса Шевченка»); переклади творів Т. Шевченка зробили В. Енушка, Б. Сруога; його творчість вивчали литовські літератори, такі як: Ю. Бутенас, А. Адикліте, П. Охріменко, В. Абрамавічюс, Т. Тільвігіс, Антанас Венцлова та ін.

Важливим фрагментом у спільних культуротворчих процесах демократичного спрямування стало спілкування литовських митців із Іваном Франком; український класик мав вплив на Вінцаса Кудірку, запалювача литовського національного духу, твори І. Франка друкували прогресивні часописи [8]. У Вільнюсі похований Яків Головацький, лінгвіст, етнограф, фольклорист, історик, поет, священник УГКЦ, педагог, громадський діяч, співзасновник об'єднання «Руська трійця», співавтор збірника «Русалка Дністровая».

У радянський час тривала жвава робота в сегменті українсько-литовських культурницьких комунікацій; виходили в світ наукові, популярні матеріали, проводилися різноманітні заходи мистецького спрямування; масово друкувалися твори литовських авторів: С. Неріс, Е. Межелайтіса, Ю. Марцінкявічюса, П. Цвірки, Ю. Балтушиса, М. Слуцкіса, Й. Авіжюса. Литву та її народ оспівали М. Бажан, П. Тичина, В. Сосюра, М. Рильський, Л. Забашта, І. Нехода, І. Муратов, І. Драч [16].

«Шістдесятники»-«сімдесятники» захоплювалися литовською літературою символічно-романтичного гатунку. Українські активісти дисидентського руху активно взаємодіяли з однодумцями Балтії. Особливого значення в цьому сенсі набуло релігійне дисидентство. Литовська Республіка визнала незалежність України 4 грудня 1991 р., між двома

країнами було встановлено дипломатичні відносини. Сьогодні в Литві функціонують українські організації наукового, культурницького, релігійного тощо спрямування; українською мовою виходять телепрограми: «Трембіта», «Калинові грона». У 1990-ті роки були започатковані плідні контакти у сфері релігійних відносин, передусім на теренах римо-католицької церкви та УГКЦ. У 1989 р. відновила діяльність Громада українців Литви. У Вільнюському університеті вивчається українська мова, у Литві працюють українські недільні школи; деякі міста України і Литви є містами-побратимами. У 2019 р. в Інституті філології КНУ імені Тараса Шевченка за участі першої леді Литви Діани Науседене відбулося урочисте відкриття Центру балтистики (Baltistikoscentras), створеного за безпосередньої участі Університету Вітовта Великого (м. Каунас) та за підтримки Посольства Литовської Республіки в Україні, Міністерства освіти, науки і спорту Литовської Республіки.

Литовська влада і широка громадськість послідовно підтримують позицію України щодо незалежності та її прагнення до свободи; литовське керівництво критикувало Росію за анексію Криму, розпалювання військового конфлікту на Донбасі; Литва підтримує санкції країн ЄС щодо Російської Федерації через вторгнення в Україну; у містах Литви активісти вийшли на мітинги, провели акції солідарності з Україною; біля посольства Росії (м. Вільнюс) відбулися антивоєнні акції; на День відновлення незалежності Литви, 11 березня 2022 р., військові під час параду несли прапори України. 28 липня 2022 р. на урочистому засіданні Верховної Ради України Президент Литовської Республіки Гітанас Науседа висловив подяку українському народові та його воїнству за героїчний спротив агресору та вручив Президентові України Володимирі Зеленському найвищу нагороду Литви – Орден Вітаутаса Великого. Таким чином були підтверджені генеза та розвиток у часо-просторі українсько-балтійських та балто-українських стосунків, взятих у історичній та культурній ретроспекції, із акцентом на спільній історичній та духовно-культурній долі народів, які мужньо витримали навали різноманітних агресорів і мають спільний погляд на перспективи демократичного прогресивного розвитку.

Отже, у статті здійснено науковий огляд проблеми тяглості балто-слов'янських (далі – українських) історико-культурних, історико-філологічних, літературних тощо комунікацій, як на рівні видатних особистостей, так і в межах історичного різновекторного спілкування між народами. Історичні відомості подаються на фоні боротьби українського

народу з новоявленим агресором у аспекті висвітлення фактів із різноманітної підтримки цієї боротьби народами та урядами Балтії.

Висновки. 1. Балто-слов'янські зв'язки мали місце у часи існування Давньоруської держави. Згодом балтійські народи потрапили в залежність від пруссів, шведів; у XVIII ст. Російська імперія поглинула окремі балтійські території, насаджуючи великодержавний шовінізм, визискуючи місцеве населення на рівні феодальних відносин. Така сама доля спіткала й українців. 2. В останній чверті XIX ст., на початку XX ст. на національних окраїнах Росії, в тому числі на територіях України, започатковуються національно-визвольні рухи, які мали широку демократичну основу. У цей час на балтійських теренах активно розвивається народна культура демократичного спрямування, освіта, наука, організуються культурницькі осередки різних спрямувань, що генерували новітній етап у розвитку творчої єдності балтійських і української культур. 3. Радянський період (взятий у історико-культурному аспекті) у стосунках описуваних народів, мав у своїх базових характеристиках ідеологічні, пропагандистські, світоглядні ідеологеми, засновані на тоталітарних антигуманних підходах. Незважаючи на заборону «інакомислія», у Прибалтиці і в Україні мали місце творчі прориви – у красному письменстві, у спільних наукових розробках, у різноманітних жанрах культури. 4. На початку 1990-х років після розпаду СРСР балтійські республіки разом із Україною стали на шлях незалежності, свободи, творчого розвитку духовно-культурного потенціалу спільних щодо історичної долі народів. 5. Російська навала зблизила народи країн Балтії і України. Активізувалися осередки культури – українців у країнах Балтії, народів Балтії – в Україні. Наші дружні народи виступають єдиним фронтом у цю сувору добу на захист цінностей культури, своєї свободи і незалежності.

Список бібліографічних посилань

1. Великий Українець: Матеріали з життя і діяльності Грушевського / упоряд. і підготов. текстів та фотоматеріалів, комент. та прим. А. П. Демиденка ; редкол.: О. Т. Гончар та ін. ; вступ. слово Л. М. Кравчука ; післямова Ф. П. Шевченка. Київ : Веселка, 1992. 552 с.

2. Полторак В. Передісторія та генезис поняття «Балто-Чорноморський союз» (Межимор'я, Інтермаріум) в Україні до 1900 року. *Записки історичного факультету*. 2020. Вип. 31. С. 119–135. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/30513>

3. Грушевський М. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. Київ : Наук. думка. Т. 1. 1994. 736 с.
4. Ісаєвич Я. Найстаріші документи про діяльність братств на Україні. *Історичні джерела та їх використання*. 1966. Вип. 2. С. 12–22.
5. Історія української мови: словник-довідник / упоряд. та окремі статті В. В. Денисюка. Умань : Візаві, 2013. 387 с.
6. Кириленко С. Балто-слов'янська теорія походження Русі: історіографія проблеми. *Література та культура Полісся. № 94. Серія «Історичні науки»*. 2019. № 11. С. 5–34. URL: <http://lib.ndu.edu.ua/dspace/handle/123456789/1146>
7. Крип'якевич І. Михайло Грушевський. Життя й діяльність. *Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві*. Львів, 2001. С. 233–255.
8. Лаурушас Ю. Восприятіе творчества Ивана Франко в Литве. *І. Франко і світова культура : матеріали міжнар. симпозіуму ЮНЕСКО*. Кн. 1. Київ, 1990. С. 35–46.
9. Мицик Ю. А. Лівонський Орден. *Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Мі / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; НАН України. Ін-т історії України*. Київ : Наук. думка, 2009. 790 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Livonsky_orden
10. Кралюк П. Україна Incognita. *День*. 2014. № 31.
11. Півторадні В. Пилипенко Сергій Володимирович. *Українська радянська енциклопедія: у 12 т. / голов. ред. М. П. Бажан*. Київ : Головна редакція УРЕ, 1982. Т. 8 : Олефіни-Поплін.
12. Реєстр Війська Запорозького 1649 року / голов. упоряд. О. В. Тодійчук ; відп. ред. Ф. П. Шевченко. Київ : Наук. думка, 1995. 592 с. (*Джерела з історії українського козацтва*).
13. Енциклопедія українознавства: словникова частина : в 11 т. / НТШ імені Т. Г. Шевченка ; голов. ред. В. Кубійович. Париж–Нью-Йорк : Молоде життя, 1955–1995.
14. Центр балтистики. URL: <http://ukrlatvian.lv/2010/03/у-львівському-національному-університеті>
15. Венелин Ю. О нашествии завислянских славян на Русь до Рюриковых времен. *Чтения в обществе истории и древностей российских*. 1848. Кн. 6. С. 56–89.
16. История литовской литературы. Вильнюс : Vaga, 1977. С. 632–646.
17. Латыши на Харьковщине: сб. документов и материалов. Х. : Контраст, 2011. Вип. 1. 160 с.

18. Рерих Н. Венок Дягилеву. *Журнал Лиги Композиторов*. Нью-Йорк, 1930.
19. Остапик И. Литовско-украинские литературные связи конца XIX – нач. XX вв. *Связи литовской литературы с литературами СССР и зарубежных стран*. Вильнюс, 1987. 234 с.
20. Рерих Н. К. Україна. *Листы дневника*. Т. 3. М., 2002. С. 546–547.
21. Edvardas Gudavičius. Mykolas Lietuvis. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, T. XV. (Mezas-Nagurskiai). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2009. 94 psl.
22. Marija Gimbutas. *The Balts*. London: Thames and Hudson. (Ancient peoples and places 33). 1963. 276 p.
23. Skujenieks M. Latvija. *Zeme un iedzīvotāji*. R.: Valsts statistiskā pārvalde. 1920. 168 lp.

References

1. Demydenko, A. (Comp.). (1992). *Velykyi Ukrainets: Materialy z zhyttia i diialnosti Hrushevskoho* [The Great Ukrainian: Materials from the life and work of Hrushevsky]. Kyiv [in Ukrainian].
2. Poltorak, V. (2020). *Peredistoriia ta henezys poniattia “Balto-Chornomorskyi soiuz” (Mezhymoria, Intermarium) v Ukraini do 1900 roku* [The background and genesis of the concept of the “Balto-Black Sea Union” (Mezhymorya, Intermarium) in Ukraine until 1900]. *Zapysky istorychnoho fakultetu – Notes of the Faculty of History*, 31, 119–135 [in Ukrainian]. Retrieved from <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/30513>
3. Hrushevskyyi, M. (1994). *Istoriia Ukrainy-Rusy* [History of Ukraine-Rus]. (Vol. 1). P. S. Sokhan (Ed.). Kyiv [in Ukrainian].
4. Isaievych, Ya. (1966). *Naistarishi dokumenty pro diialnist bratstv na Ukraini* [The oldest documents about the activity of brotherhoods in Ukraine]. *Istorychni dzherela ta yikh vykorystannia – Historical Sources and Their Use*, 2, 12–22 [in Ukrainian].
5. Denysiuk, V. (Comp.). (2013). *Istoriia ukrainskoi movy: slovnyk-dovidnyk* [History of the Ukrainian language: dictionary-reference]. Uman: Vizavi [in Ukrainian].
6. Kyrylenko, C. (2019). *Balto-slovianska teoriia pokhodzhennia Rusi: istoriografiiia problemy* [Balto-Slavic theory of the origin of Russia: historiography of the problem]. *Literatura ta kultura Polissia. Seriiia “Istorychni nauky”*. – *Literature and Culture of Polissia*, 94. *Series “Historical Sciences”*, 11, 5–34 [in Ukrainian].

7. Krypiakevych, I. (2001). Mykhailo Hrushevskyyi. Zhyttia y diialnist [Mykhailo Hrushevskyyi. Life and activity]. *Ivan Krypyakevich in family tradition, science, society*, 233–255. Lviv [in Ukrainian].
8. Laurushas, Yu. (1990). Vospriiatie tvorchestva Ivana Franko v Litve [Perception of Ivan Franko's work in Lithuania]. *I. Franco and svitova culture: materials of international symposium of UNESCO, 1*, 35–46. Kiev [in Russian].
9. Mytsyk, Yu. (2009). Livonskyi Orden [Livonsky Order] [in Ukrainian]. Retrieved from http://www.history.org.ua/?termin=Livonsky_orden
10. Kraliuk, P. (2014). Ukraina Incognita [Ukraine Incognita]. *Den – Day*, 31 [in Ukrainian].
11. Pivtoradni, V. (1982). Pylypenko Serhii Volodymyrovych [Pilipenko Sergiy Volodymyrovich]. *Ukrainian Radian Encyclopedia* (Vol. 1–12; Vol. 8: Olefyny-Poplin) M. P. Bazhan (Ed.) Kyiv: Holovna redaktsiia URE, 1982 [in Ukrainian].
12. Shevchenko, F. (1995). Reiestr Viiska Zaporozkoho 1649 roku [Register of Viysk Zaporozky 1649 years]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
13. Kubiiovych, V. (Ed.). (1955–1995). Entsyklopediia ukrainoznavstva: slovnykova chastyna [Encyclopedia of Ukrainian studies: vocabulary part]. Paris–New York: Molode zhyttia [in Ukrainian].
14. Tsentr baltystyky [Ballistics Center]. [in Ukrainian]. Retrieved from <http://ukrlatvian.lv/2010/03/u-lvivskomu-natsionalnomu-universyteti>
15. Venelin, Yu. (1848). O nashestvii zavislianskikh slavian na Rus do Riurikovykh vremen [On the invasion of the Slavic Slavs to Russia before the Rurik times]. *Chteniia v obshchestve istorii i drevnostei rossiiskikh – Readings in the Society of Russian History and Antiquities*, 6, 56–89 [in Russian].
16. Ystoriia litovskoi literatury [History of Lithuanian literature]. (1977). Vilnius: Vaga, 632–646 [in Russian].
17. Latyshy na Kharkovshchine [Latvians in the Kharkiv region]. (2011). Kharkov: Kontrast [in Russian].
18. Rerikh, N. (1930). Venok Diahylevu [Wreath to Diaghilev]. *Zhurnal Lihi Kompozitorov – Journal of the League of Composers* [in Russian].
19. Ostapik, Y. (1987). Litovsko-ukrainskiie literaturnye sviazy kontsa XIX-nachala XX vv. [Lithuanian-Ukrainian Literary Relations of the Late 19th – Early 20th Centuries]. *Links of Lithuanian Literature with the Literature of the USSR and Foreign Countries*. Vilnius [in Russian].
20. Rerikh, N. K. (2002). Ukraina [Ukraine]. *Diary sheets* (Vol. 3, pp. 546–547). Moscow [in Russian].
21. Edvardas Gudavičius (2009). Mykolas Lietuvis. Visuotinė lietuvių

enciklopedija, T. XV. (Mezas-Nagurskiai). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 94 [in Lithuanian].

22. Marija Gimbutas. (1963). The Balts. London:Thames and Hudson. (Ancient peoples and places 33) [in Latvian].

23. Skujenieks, M. (1920). Latvija. Zeme un iedzīvotāji. R.:Valsts statistiskā pārvalde [in Latvian].

Стаття надійшла до редакції 11.04.2022.

Natalia Azhogina,

Assistant of Chair,

Educational and Scientific Institute of Philology

Taras Shevchenko National University of Kyiv

60 Volodymyrska St., Kyiv 01033, Ukraine

e-mail: natasha_nauka@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6249-6118>

**Historical and Cultural Aspect of Relations between Ukraine and the Baltics:
Language and Literary Communications in the light of Baltistics**

History of Slavonic (Ukrainian, in 12–21st centuries) -Baltic relations goes back to almost 2,000 years. They are based on a common history for these peoples in the Middle Ages, in the age of capitalism and in the time of their struggle for independence, which unfolded in the days of the collapse of several empires. Today, fraternal peoples continue to resist new imperial encroachments. This moment requires the *actualization* of knowledge on the history of complex relations between the peoples of the Baltics and Ukraine, which include, inter alia, knowledge of the history of culture, which is the spiritual basis of ideology and worldview, which, in turn, are decisive in freedom and independence, peace and comprehensive secure progressive development. *The aim of the article* is to reveal the Ukrainian-Baltic historical and cultural (as well as linguistic) ties, which occupy an important place in the history of the peoples of Europe. Through the consideration of historical and linguistic, etc., culturally oriented relations, the analysis of historical features of the spiritual development of Ukraine and the Baltic countries (Latvia and Lithuania) was carried out – from the Middle Ages to the present. Until the twentieth century, the research perspective of the problem originated in ethnographic studies based on democratic cultural traditions (late 19th – early 20th century) in the Baltics and Ukraine. The time after the Second World War was a period of assimilation of the cultures of like-minded peoples by the socialist-realist historical-linguistic, linguistic and literary complex. From the moment the fraternal peoples chose the independent path of development, the process of revealing the foundations of their cultural community on the rails of European values began. *The research methodology* is based on the principles and methods of historical research, ethnocultural intelligence, methods

in the fields of interlinguistics and ethnocultural studies. *In the presentation of the material* historical and cultural facts (including facts from comparative linguistics), which characterize the Baltic-Slavic (Ukrainian) unity of cultures of these peoples, primarily through the activities of prominent personalities, cultural communities in general, are stated. The contribution of the Baltic States to Ukraine's assistance in repelling the encroachments of the modern enemy is especially emphasized. *The conclusions* state that the times of wars, revolutions, challenges and geopolitical threats have strengthened the unity of the peoples of the Baltic States and Ukraine; that studies of historical and linguistic (linguistic) nature require further development and dissemination in the fields of science and culture in the world.

Keywords: Baltic studies, linguistics, history, Baltic States, Ukraine, culturology, ethnology, ethnography, geopolitics.

До уваги авторів

Збірник «Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» висвітлює роль бібліотек як сучасних інформаційно-комунікаційних центрів у розвитку науки, культури, соціальних комунікацій; розвиток діяльності бібліотечних структур, спрямованої на забезпечення інформаційного супроводу процесу суспільних трансформацій та просування на інформаційний ринок бібліотечного інформаційно-аналітичного продукту; особливості продукування наукової інформації; особливості функціонування соціальних інформаційних комунікацій у контексті розвитку інформаційного простору в умовах глобалізації; питання формування й безпеки національного інформаційного простору та участі бібліотек у цьому процесі; актуальні питання оптимізації та підвищення ефективності бібліотек в умовах поширення електронних технологій, напрацювання інноваційних методик використання інформаційних ресурсів; специфіку і нові можливості комунікації бібліотек, пов'язані з використанням інструментарію соціальних медіа та ін.

Видання орієнтоване на широке коло працівників бібліотечно-інформаційної сфери, науковців і практиків у сфері соціальних комунікацій та інформаційно-комунікаційних технологій.

Мови збірника – українська, англійська.

Редколегія приймає статті за адресою:

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Центр досліджень соціальних комунікацій НБУВ

03039, м. Київ,

Голосіївський просп., 3

Телефон (044) 524 17 70

Електронна пошта scrc@nbuv.gov.ua

Докладно про видання, редакційну колегію, вимоги до оформлення статей та процес проходження рукопису – на сайті збірника «Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» <http://np.nbuv.gov.ua/>

Наукове видання

**НАУКОВІ ПРАЦІ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Випуск 64

Редактор-перекладач англійського тексту

М. Кушнарьова

Редактори *Т. Дубас, Є. Кабаренкова,*

Л. Сісіна, Ю. Шлапак

Комп'ютерна верстка *Г. Булахової*

Підп. до друку 21.11.2022. Формат 60x84/16.

Ум. друк. арк. 31,04. Обл.-вид. арк. 30,26.

Наклад 200 пр. Зам. № 19.

Видавець і виготовлювач

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

Свідоцтво про державну реєстрацію

КВ № 16085-4557Р від 16.12.2009 р.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції

ДК № 1390 від 11.06.2003 р.